

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ :
Η περίπτωση του Ζαγορίου της Ηπείρου**

ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

ΗΛΙΑΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ: καθηγητής Χωροταξικού - Περιβαλλοντικού Σχεδιασμού και Γεωγραφίας

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΟΥΣΙΟΣ: αναπληρωτής καθηγητής Χωροταξίας Αγροτικού Χώρου

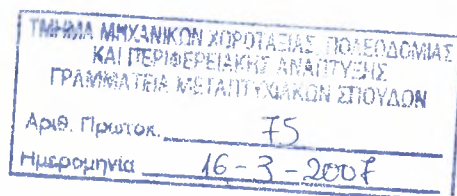
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΟΥΓΚΟΛΟΣ: αναπληρωτής καθηγητής Σχεδιασμού και Διαχείρισης Περιβάλλοντος

ΒΟΛΟΣ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 5233/1
Ημερ. Εισ.: 21-03-2007
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: Δ
307.72
ΤΣΙ

ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ
ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
Η περίπτωση του Ζαγορίου της Ηπείρου

Φωτοτυπία
61-83-89
99-103
206-110
127-129
142-151
204-206
227-228
287-290
306-312
323-330
341-355

ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η προβληματική της διατριβής εγγράφεται στο συνολικότερο ενδιαφέρον που εμφανίζεται για τον ορεινό χώρο σε εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο την τελευταία περίοδο. Στο 13^ο κεφάλαιο της Agenda 21 προσδιορίζονται ουσιαστικά οι κύριοι άξονες προβληματικής σε πλανητικό επίπεδο και αποδίδεται ο νέος ρόλος που καλείται να διαδραματίσει ο ορεινός χώρος. Η ανάγκη για συνολικότερη διερεύνηση των ορεινών περιοχών του πλανήτη και του ρόλου τους στην ανάπτυξη εκφράσθηκε στο πλαίσιο της ανακήρυξης του έτους 2002 ως έτους αφιερωμένου στα βουνά, όπου ένας σημαντικός αριθμός συναντήσεων, διασκέψεων και τοποθετήσεων επιχείρησαν να εμπλουτίσουν την προβληματική για τον ορεινό χώρο.

Στο πλαίσιο της διατριβής επιχειρείται να προσδιοριστεί με ποιοτικά και ποσοτικά κριτήρια η βιωσιμότητα της ανάπτυξης των ορεινών παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου, που συνιστά χαρακτηριστική περίπτωση για τον ελλαδικό χώρο.

Τα Ζαγόρια της Ηπείρου αποτελούν ένα σύστημα παραδοσιακών οικισμών ιδιαίτερης αισθητικής και πολιτιστικής αξίας. Η νέα οικονομία και οι νέες κοινωνικές δυναμικές που αναπτύσσονται στον ορεινό αγροτικό χώρο, τείνουν να διαταράξουν την «ισορροπία» που τον χαρακτήριζε τις τελευταίες δεκαετίες, περίοδο κατά την οποία ουσιαστικά ο ρόλος του είχε περιοριστεί στη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή.

Στη δεκαετία του '80 μπορούμε να διακρίνουμε την εμφάνιση μιας νέας δυναμικής για την «αξιοποίηση» των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη και άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων, κυρίως του τριτογενούς τομέα της οικονομίας.

Ζητούμενο της τοπικής ανάπτυξης αποτελεί πώς οι νέες κοινωνικό-οικονομικές αλλαγές που συντελούνται δε θα αποτελέσουν παράγοντα υποβάθμισης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, κίνδυνος που ελλοχεύει είτε λόγω της εντατικής εκμετάλλευσης των παραδοσιακών δομών είτε λόγω της εγκατάλειψης παραδοσιακών δραστηριοτήτων, οι οποίες είναι λιγότερο αποδοτικές οικονομικά σε σχέση με τις νέες παραγωγικές δραστηριότητες όπως αναπτύσσονται.

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ

βιώσιμη ανάπτυξη, αειφόρος ανάπτυξη, τοπική ανάπτυξη, ορεινός χώρος, φυσική κληρονομιά, ανθρωπογενής κληρονομιά, πολιτιστική κληρονομιά, παραδοσιακοί οικισμοί, Ζαγόρι Ηπείρου, Ζαγοροχώρια Ηπείρου

LES CRITERES QUALITATIFS ET QUANTITATIFS POUR LE DEVELOPPEMENT DURABLE DES VILLAGES TRADITIONNELS DE MONTAGNE

LE CAS DE ZAGORI EN EPIRE

RESUME

La problématique de la présente thèse s'inscrit dans l'intérêt que l'on peut observer lors des dernières années à l'échelle mondiale pour ce qui est de l'espace de montagne. Le chapitre 13 de l'Agenda 21 définit dans ses grandes lignes, les principaux axes de développement de la montagne à l'échelle de la planète. A la suite du «sommet sur la terre», une série de conférences et d'actions ont cherché à élargir la problématique sur le développement montagnes. La définition par l'ONU de l'année 2002 comme année de la montagne constitua une opportunité pour, faire avancer la problématique autour des montagnes et de leur rôle sur le développement humain.

Dans le cadre de cette thèse, nous cherchons à analyser à l'aide de critères qualitatifs et quantitatifs, la durabilité du développement des villages montagnards de Zagori dans la région d'Epire qui constitue un cas spécifique pour le territoire grec.

La région de Zagori en Epire est constituée d'un ensemble de villages traditionnels présentant une valeur culturelle et esthétique des plus importantes. La nouvelle économie et les nouvelles tendances sociales qui émergent au sein de l'espace rural montagnard ont provoqué une «déstabilisation» des sociétés locales. Le rôle des espaces de montagne en Grèce était en effet limité à celui de production agricole et de l'élevage.

Depuis les années 1980, une nouvelle tendance semble pointer quant à la valorisation des villages traditionnels de Zagori, au travers du développement d'autres activités productives, notamment dans le secteur tertiaire. Le défi pour le développement local peut s'exprimer de la sorte : comment les nouvelles dynamiques socioéconomiques qui se développent actuellement ne risquent-elles pas de constituer un facteur de dégradation pour le patrimoine. Le risque est évident, soit au travers de la surexploitation des structures traditionnelles soit par le biais de l'abandon des activités traditionnelles qui deviendront de moins en moins rentables en termes économiques face aux nouvelles activités productives.

MOTS CLES

Développement durable, développement local, espace montagnard, patrimoine naturel, patrimoine culturel, patrimoine bâti, village traditionnel, Zagori en Epire, Grèce

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή με τίτλο «Ποιοτικά και ποσοτικά κριτήρια για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών παραδοσιακών οικισμών: Η περίπτωση του Ζαγορίου της Ηπείρου» πραγματοποιήθηκε στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κατά την περίοδο 2001- 2006.

Την διδακτορική διατριβή επέβλεψε τριμελής επιτροπή των καθηγητών αποτελούμενη από τους: κ. Ηλία Μπεριάτο καθηγητή χωροταξικού-περιβαλλοντικού σχεδιασμού και γεωγραφίας (κύριος επιβλέπων), κ. Δημήτριο Γούσιο αναπληρωτή καθηγητή χωροταξίας αγροτικού χώρου, και κ. Αθανάσιο Κούγκολου, αναπληρωτή καθηγητή σχεδιασμού και διαχείρισης περιβάλλοντος, τους οποίους ευχαριστώ θερμά για της πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις, χωρίς τις οποίες η μελέτη δε θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί.

Σημαντική θεωρώ, επίσης, τη συνεισφορά των καθηγητών, Mme ABDEL HAKIM Tahani Enseignant – Chercheur, CHEAM-IAM Montpellier, M. BESSAOUD Omar Enseignant – Chercher, CHEAM-IAM Montpellier, Mme LAURENS Lucette Professeur, UFR Géographie, Université Montpellier I, με τους οποίους συνεργαστήκαμε σε επιμέρους επιστημονικά ζητήματα στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών μου σπουδών στην Γαλλία, αποκομίζοντας σημαντικές γνώσεις και πληροφορίες πάνω σε ζητήματα που άπτονται της προβληματικής της διατριβής.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τη επταμελή εξεταστική επιτροπή η οποία δέχτηκε να αναλάβει το έργο εξέτασής της διατριβής, καθώς και για τις πολύτιμες υποδείξεις τους κατά το στάδιο της διόρθωσης. Την εξεταστική επιτροπή αποτελούν, εκτός της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, ο κ. Μηνάς Αγγελίδης καθηγητής πολεοδομίας και χωροταξίας ΕΜΠ, η κ. Σοφία Αυγερινού – Κολώνια καθηγήτρια πολεοδομίας και χωροταξίας ΕΜΠ, η κ. Ντυκέν Μαρί Νοέλ επίκουρη καθηγήτρια στατιστικών και οικονομετρικών μεθόδων χωρικής ανάλυσης ΠΘ και η κ. Χριστοπούλου Όλγα επίκουρη καθηγήτρια ανάπτυξης αγροτικού χώρου και προβληματικών περιοχών ΠΘ.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον κ. Κωνσταντίνο Καλογερόπουλο διδ. Αρχαιολογίας για την επιμέλεια και γλωσσική επεξεργασία του κειμένου.

Τσιλιμίκας Γ.

Οκτώβριος 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ.....	23
1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ	24
1.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ: ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ.....	27
1.3 Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ, ΜΙΑ ΠΟΛΥΠΛΟΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΣΕ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	81
2 ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	98
2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, Η ΝΕΑ ΘΕΩΡΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	99
2.2 ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	105
2.3 ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	129
3 ΖΑΓΟΡΙ ΕΝΑΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΕ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ.....	153
3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	154
3.2 ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ: Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ.....	158
3.3 ΦΥΣΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ: Η ΦΥΣΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	171
3.4 ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ: Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	186
3.5 ΚΥΡΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ.....	208
3.6 ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ	229
4 Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ: Η ΝΕΑ ΔΥΝΑΜΙΚΗ	256
4.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ	257
4.2 ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΙΑΣ ΠΟΛΥΕΠΙΔΕΔΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟ.....	261
4.3 ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ.....	299
4.4 ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ – ΑΞΟΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	313
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	331

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I Η ΛΟΓΙΚΗ ΑΡΘΡΩΣΗΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Στην γενική εισαγωγή επιχειρείται να αναλυθούν οι κύριοι άξονες στους οποίους κινείται η λογική της διατριβής, καθώς και να αναλυθούν οι μεθοδολογικές επιλογές και η διαδικασία εκπόνησης της. Ποιο αναλυτικά η γενική εισαγωγή αρθρώνεται από πέντε ενότητες.

Αρχικά αναλύεται η σκοπιμότητα επιλογής του θέματος συναρτήσει του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει ο ορεινός χώρος τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές (παγκόσμιο) επίπεδο, καθώς και η πρόκληση της ενσωμάτωσής του στην αναπτυξιακή διαδικασία που έχει αγνοηθεί συστηματικά από τις επιλεγόμενες πολιτικές και τα προγράμματα ανάπτυξης.

Στη συνέχεια εξετάζεται η επιλεγθείσα μεθοδολογία, προκειμένου να εξασφαλιστεί η συνοχή και η συνεκτικότητα στη σύνταξη και ολοκλήρωση της διατριβής. Στη μεθοδολογία αναφερόμαστε στην αλληλουχία και διαδοχή των σταδίων που ακολουθήθηκαν καθώς και τις ιδιαιτερότητες και δυσκολίες που συναντήθηκαν κατά την υλοποίησή τους.

Ακολούθως επιχειρείται να αναλυθεί η λογική με βάση την οποία επιλέχθει η περιοχή μελέτης προσδιορίζοντας τα ακριβή της όρια και τεκμηριώνοντας τα κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία θεωρείται ότι προσδιορίζεται ως γεωγραφική ενότητα που διαφοροποιείται από την ευρύτερη περιοχή, συστήνοντας έναν ομοιογενή ενιαίο χωροκοινωνικό σχηματισμό, που αξίζει να εξεταστεί συνολικά.

Αναφερόμαστε επίσης στον τρόπο και στη λογική συλλογής των απαραίτητων πηγών τεκμηρίωσης, που ουσιαστικά κατηγοριοποιούνται σε πέντε ενότητες και αφορούν: α) στη θεωρητική βιβλιογραφία για την αναγκαία τεκμηρίωση των κρίσιμων θεωρητικών εννοιών, β) στη βιβλιογραφία για την περιοχή μελέτης, γ) στη συλλογή πρωτογενών δεδομένων στο Ζαγόρι μέσω συνεντεύξεων και ερωτηματολογίων, δ) στη συλλογή πληροφοριών από το διαδίκτυο και τέλος, ε) στην εξασφάλιση των απαραίτητων χαρτογραφικών και στατιστικών δεδομένων.

Τέλος, στην πέμπτη ενότητα περιγράφεται η δομή της διατριβής, προκειμένου να τεκμηριωθεί ότι μέσω της συγκεκριμένης διάρθρωσής εξασφαλίζεται η συνεκτικότητα και συνοχή του συνόλου. Θεωρείται ότι η λογική της δομής που ακολουθήθηκε, επιτυγχάνει την πολύπλευρη-σφαιρική προσέγγιση της προβληματικής της διατριβής, ενώ αποφεύγονται επαναλήψεις και αντιφατικές τοποθετήσεις.

Στη λογική ανάπτυξης της διατριβής επιχειρείται -τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και στη μελέτη του Ζαγορίου- η ταυτόχρονη αναφορά σε τρία χωρικά επίπεδα (πλανητικό, εθνικό και τοπικό), που θεωρείται ότι αλληλεπιδρούν όλο και με πιο έντονες σχέσεις ανάδρασης.

Εξετάζεται, δηλαδή, αδρομερώς το πλαίσιο, οι τάσεις και οι δυναμικές που αναπτύσσονται και ο τρόπος με τον οποίο επιδρούν σε τοπική κλίμακα.

Αναλύονται σε διεθνές επίπεδο οι ιδιαιτερότητες του ορεινού χώρου και η προβληματική που αναπτύσσεται από τους κυριότερους διεθνείς οργανισμούς, τις πολιτικές της ευρωπαϊκής ένωσης και τέλος τις εξελίξεις και αλλαγές του βαλκανικού χώρου.

Σε εθνικό επίπεδο εξετάζονται οι νέες τάσεις και αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας και ο τρόπος με τον οποίο επιδρούν στον ορεινό χώρο. Τέλος, εξετάζεται το πλαίσιο όπως διαγράφεται σε τοπικό επίπεδο, αναλύεται δηλαδή ο σύγχρονος κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός που φαίνεται να συντελείται στο Ζαγόρι.

II ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ: Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟ

Ο ορεινός χώρος καλύπτει σημαντικό ποσοστό της ελληνικής επικράτειας 42,5% σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΣΥΕ (2001). Παρόλα αυτά η θέση του παρέμεινε περιθωριακή στο σύνολο των πολιτικών και προγραμμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπάρχει μία πολιτική για τον ορεινό χώρο, αλλά πολλές πολιτικές, που επιχειρούν να ρυθμίσουν θέματα που τον αφορούν.

Το μοντέλο τομεακής ανάπτυξης που επιλέχθηκε -και σε μεγάλο βαθμό χρηματοδοτήθηκε από τις διάφορες ευρωπαϊκές πολιτικές και προγράμματα- εστίασε κυρίως στις παραθαλάσσιες και πεδινές περιοχές που είναι αποτελεσματικότερες σε μοντέλα εντατικής παραγωγής. Ο ορεινός χώρος, που χαρακτηρίζεται από πολλές φυσικές-γεωγραφικές και κοινωνικές-οικονομικές ιδιαιτερότητες, παρέμεινε για μεγάλη χρονική περίοδο στο περιθώριο των στρατηγικών ανάπτυξης, όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο αλλά και στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη.

Σήμερα, είναι πλέον κατανοητά τα κρίσιμα αναπτυξιακά προβλήματα που σε πολλές περιοχές δημιούργησε η τομεακή κατεύθυνση της ανάπτυξης και γίνεται προσπάθεια, (τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες), να ενισχυθούν οι περιφερειακές πολιτικές. Από αυτή την αλλαγή στη φιλοσοφία των πολιτικών ανάπτυξης φαίνεται να ευνοείται ο ορεινός χώρος, ο οποίος καλείται πλέον να διαδραματίσει ουσιαστικότερο ρόλο στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Προφανώς, αυτή η αλλαγή στη θεώρηση της ανάπτυξης διαδικασίας δεν είναι ούτε απόλυτη ούτε μπορεί να συμβεί από τη μια στιγμή στην άλλη, αφού οι αδράνειες που χαρακτηρίζουν τις κοινωνικές-οικονομικές μεταβολές είναι ιδιαίτερος έντονος.

Σε αυτό το πλαίσιο τοποθετείται η προβληματική της διατριβής, στην οποία εξετάζεται βάσει ποιοτικών και ποσοτικών κριτηρίων η βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών παραδοσιακών οικισμών ειδικεύοντας την προβληματική στους παραδοσιακούς οικισμούς τους Ζαγορίου, που συνιστούν ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά σύνολα του ελλαδικού χώρου.

Το Ζαγόρι, όπως και η ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, αντιμετωπίζει σημαντικά αναπτυξιακά προβλήματα. Η Ήπειρος είναι η φτωχότερη περιφέρεια της Ελλάδας και μία από τις φτωχότερες της Ευρώπης. Οι πολιτικές συνοχής που εφαρμόστηκαν σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δεν

κρίνονται ικανές να απαντήσουν από μόνες τους με αποτελεσματικό τρόπο στα αναπτυξιακά ζητήματα του Ζαγορίου, για αυτό και ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικός.

Η περιφερειακή θέση του Ζαγορίου ως προς τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης της χώρας, καθώς και τα υπόλοιπα φυσικά-γεωγραφικά του χαρακτηριστικά, πιθανώς δεν επηρέασαν τόσο την ανάπτυξη σε αυτόν τον ιδιαίτερο χώρο, όσο η περιθωριακή του θέση στις πολιτικές και στα προγράμματα ανάπτυξης. Σε μεγάλο βαθμό η μειονεκτικότητα της περιοχής του Ζαγορίου αλλά και γενικότερα των ορεινών όγκων της Πίνδου είναι αναπτυξιακού τύπου και όχι φυσικογεωγραφικού, όπως παρουσιάζεται ενίοτε.

Το Ζαγόρι γνώρισε μια περίοδο έντονης δημογραφικής αποψίλωσης επί σειρά δεκαετιών με ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις στον κοινωνικό ιστό και το τοπικό παραγωγικό σύστημα. Κατά την τελευταία περίοδο παρατηρείται ανατροπή αυτής της αρνητικής τάσης, που αφορά στην αξιοποίηση της ιδιαίτερης φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς που το χαρακτηρίζει. Ο εναλλακτικός τουρισμός και οι νέες δραστηριότητες που αναπτύσσονται γύρω από αυτόν πιθανώς αποτελούν παραγωγικές διαδικασίες οι οποίες σε συνεργία με το παραδοσιακό μοντέλο παραγωγής, θα μπορέσουν να απαντήσουν στα σοβαρά αναπτυξιακά ζητήματα της περιοχής.

Ο ορεινός χώρος σε πολλές περιοχές στην Ελλάδα περνά από την «απομόνωση» στην «ενσωμάτωση». Η διαδικασία αυτή θα οδηγήσει σε έντονους κοινωνικούς-οικονομικούς μετασχηματισμούς με ιδιαίτερες επιπτώσεις για τις τοπικές κοινωνίες. Πρόκληση αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο οι τοπικές κοινωνίες θα διαχειριστούν τόσο τη φυσική όσο και την πολιτιστική τους κληρονομιά, αποφεύγοντας την υποβάθμιση αυτού του μοναδικού κεφαλαίου.

Τέλος, επιχειρείται ο προσδιορισμός μιας σειράς αξόνων που πρέπει να ληφθούν υπόψη στη διαδικασία σύνταξης μιας πολιτικής ανάπτυξης, η οποία θα εξασφαλίζει την οριζόντια προσέγγιση του ορεινού χώρου, αντιμετωπίζοντάς τον ως ολότητα και όχι ως υπόβαθρο εφαρμογής τομεακών πολιτικών. Οι άξονες αυτοί αφορούν γενικότερα στο σύνολο των ορεινών συστημάτων παραδοσιακών οικισμών, ενώ στη συνέχεια εξειδικεύονται στην περιοχή του Ζαγορίου, απαντώντας έτσι στη σύγχρονη προβληματική που αφορά αυτούς τους ιδιαίτερους χώρους.

III ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ: Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Η εκπόνηση της διατριβής πραγματοποιήθηκε σε τρεις διακριτές περιόδους οι οποίες αποδίδουν την εξέλιξη των εργασιών στο πλαίσιο της προβληματικής γύρω από αυτούς τους ιδιαίτερους χώρους. Στη συνέχεια αναλύονται αδρομερώς τα τρία στάδια επιχειρώντας την τεκμηρίωση της λογικής και την εσωτερική συνέπεια όσον αφορά στη δομή της εργασίας.

Στην πρώτη περίοδο προσδιορίστηκαν οι κύριοι άξονες, στους οποίους αναλύεται η προβληματική της διατριβής. Ουσιαστικά, πραγματοποιήθηκε η διερεύνηση του σύγχρονου

θεωρητικού πλαισίου όσον αφορά στις κρίσιμες έννοιες της προβληματικής. Ακολούθως επιγραμματικά αναφέρονται οι θεματικές ενότητες ζητημάτων προβληματισμού (issue).

— Η έννοια της ανάπτυξης. Η ανάπτυξη αποτελεί κεντρική έννοια για τις δυτικές κοινωνίες με έντονα ιδεολογικό περιεχόμενο. Στην εννοιολογική διερεύνηση της ανάπτυξης εξετάζονται οι κύριες παραδοσιακές οικονομικές θεωρίες, οι οποίες ιστορικά επηρέασαν την εξέλιξη των δυτικών κοινωνιών. Ακολούθως, αναλύεται η σύγχρονη «αναπτυξιακή κρίση», έτσι όπως εμφανίζεται σε ιδεολογικό και περιβαλλοντικό επίπεδο και ο ρόλος της βιώσιμης ανάπτυξης ως πιθανή απάντηση στα αναπτυξιακά αδιέξοδα του παραδοσιακού μοντέλου. Τέλος, εξετάζεται η έννοια της τοπικής ανάπτυξης, οι μηχανισμοί ανάπτυξης, δηλαδή, που συντάσσουν οι τοπικές κοινωνίες, εκμεταλλευόμενες τις ενδογενείς δυναμικές και τις ιδιαιτερότητές τους. Μέσα από αυτές τις έννοιες -οι οποίες παραμένουν γενικές και σε περιπτώσεις είναι δύσκολο να οριστούν με ακρίβεια- επιλέχθηκε η ανάλυση κυρίως της οπτικής που αφορά στην προβληματική της διατριβής, δηλαδή την ανάπτυξη του ορεινού χώρου που χαρακτηρίζεται από φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, με λεπτομερειακή εξέταση της σχέσης της τοπικής ανάπτυξης μέσω της διαχείρισης αυτού του κεφαλαίου.

— Η έννοια της κληρονομιάς. Επιχειρείται να οριστεί η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, καθώς και να προσδιοριστούν βασικά υποσύνολα σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά της, (επιλογή που προφανώς έχει νόημα μόνο για μεθοδολογικούς σκοπούς). Εξετάζεται στη συνέχεια ο δυναμικός χαρακτήρας της και ο ιδιαίτερος ρόλος της στην οργάνωση της κοινωνίας. Η έννοια της κληρονομιάς εμφανίζεται ιδιαίτερος δυναμική στην περίοδο του χρόνου που μεσολάβησε από το 1972 όπου υπογράφηκε στο Παρίσι στο πλαίσιο της UNESCO η παγκόσμια σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς μέχρι σήμερα παρατηρείται η διαρκής μετάβαση της έννοιας, και η σημαντική, εννοιολογική διεύρυνση και πολυπλοκότητα της.

Στο πλαίσιο της διατριβής δεν αποβλέπουμε στη συγγραφή μιας πραγματείας όσον αφορά στην έννοια της κληρονομιάς. Η εννοιολογική διασαφήνιση περιορίζεται στο σημείο εκείνο που επιτρέπει τον ορισμό της και τον προσδιορισμό κάποιων κρίσιμων αξόνων που θα χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια στην ανάπτυξη της προβληματικής.

— Ο ρόλος της ανάπτυξης στην προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Η λογική της απόλυτης προστασίας, όπως έχει εφαρμοστεί στο παρελθόν σε διάφορα παραδείγματα, δεν αποτελεί λύση στην αντιμετώπιση των σύγχρονων τάσεων και δυναμικών που αναπτύσσονται. Είναι πλέον κατανοητή η αναγκαιότητα εδραίωσης μια διαλογικής σχέσης μεταξύ της ανάπτυξης και της προστασίας ως απαίτηση για την άρση του αδιεξόδου της «περιβαλλοντικής κρίσης», που ουσιαστικά αποτελεί «αναπτυξιακή κρίση». Η λογική μετάβασής από την προστασία στη διαχείριση, πιθανώς αποτελεί απάντηση στις νέες προκλήσεις που αναπτύσσονται.

- Ο ορεινός χώρος οι νέες τάσεις και οι δυναμικές που σε αυτόν αναπτύσσονται. Ο ορεινός χώρος (σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο) καλείται να διαδραματίσει έναν νέο ρόλο. Χαρακτηριστικό της νέας τάσης που αναπτύσσεται σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι η διακήρυξη του έτους 2002 ως έτους αφιερωμένο στα βουνά του κόσμου από τον ΟΗΕ, δίνοντας την ευκαιρία υλοποίησης ενός σημαντικού αριθμού διακηρύξεων και τοποθετήσεων σε πλανητικό επίπεδο, επιχειρώντας την εδραίωση μιας νέας προβληματικής για τη λειτουργία του ορεινού χώρου. Η νέα τάση εμφανίζεται επιτακτική για την εύρυθμη λειτουργία των σύγχρονων κοινωνιών, αφού προσδιορίζεται ως κρίσιμη η ανάγκη άρσης η έστω συρρίκνωση της ακραίας πόλωσής που χαρακτηρίζει πολλές περιφέρειες σε πλανητικό επίπεδο.
- Οι διεθνείς οργανισμούς και τα δίκτυα προστασίας. Εξετάζεται ο ρόλος τους στην προστασία και την ανάπτυξη και η διαχρονική εξέλιξη της σχέσης τους στο παρόν εννοιολογικό πλαίσιο. Εξετάζεται, επίσης, το εθνικό θεσμικό πλαίσιο νομοθετημάτων προστασίας και ο ρόλος τους και υπογραμμίζεται η αδυναμία τους να εξασφαλίσουν ένα άρτιο πλαίσιο λειτουργίας σε εθνικό και τοπικό επίπεδο.
- Οι μηχανισμοί ποσοτικής εκτίμησης της βιωσιμότητας της ανάπτυξης, υπογραμμίζοντας τις δυνατότητες και τις αδυναμίες της κάθε μεθόδου.

Στη δεύτερη περίοδο και αφού είχαν διασαφηνιστεί οι θεωρητικοί άξονές, οι κύριες κατευθύνσεις εργασίας, καθώς και η περιοχή μελέτης, αφορά στη φοίτηση μου σε δύο μεταπτυχιακά προγράμματα. Σε συνεννόηση με την επιβλέπουσα επιτροπή, αποσκοπώντας στον εμπλουτισμό και τη διεύρυνση των γνώσεών μου πάνω στην προβληματική, της διδακτορικής μου διατριβής, παρακολούθησα δύο μεταπτυχιακά τμήματα στη γαλλία. Συγκεκριμένα παρακολούθησα:

- Το μονοετές μεταπτυχιακό πρόγραμμα: DEA: de Géographie A.T.R.E Université Paul Valéry Montpellier III «*Acteurs et Territoires dans la Recomposition des Espaces en Europe et dans le bassin Méditerranéen*», στο πλαίσιο του οποίου υπέβαλα διπλωματική εργασία που πραγματοποίησα με την επίβλεψή της Mme LAURENS Lucette καθηγήτριας, UFR Géographie, Université Montpellier I
- Το διετές μεταπτυχιακό πρόγραμμα: Master of Sciences: Option Recherche: «*Sociétés Rurales et Ingénieur du Développement Rural*» Institut Agronomique Méditerranéen de Montpellier (IAMM), Filiale du Centre International des Hautes Etudes Agronomiques Méditerranéennes de Montpellier (CIHEAM), στο πλαίσιο του οποίου υπέβαλα διπλωματική εργασία που πραγματοποίησα με την επίβλεψη του κ. Δημήτριου Γούσιου, Αναπληρωτή Καθηγητή Χωροταξίας Αγροτικού Χώρου ΤΜΧΠΑ Βόλος, της Mme Abdel Hakim Tahani Διδάσκουσας-Ερευνήτριας, CHEAM-IAM Montpellier και του M. Bessaoud Omar Διδάσκοντος-Ερευνητού, CHEAM-IAM Montpellier

Στο πλαίσιο αυτής της περιόδου είχα την ευκαιρία να προσεγγίσω μια διαφορετική οπτική γωνία εξέτασής της προβληματικής και σε συνεργασία με τους καθηγητές μου να αναπτύξω λύσεις και τοποθετήσεις σε επιμέρους ζητήματα. Οι περιοχές στις οποίες εργαστήκαμε στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών προγραμμάτων, παρουσιάζουν πολλά κοινά με την περιοχή μελέτης και σε πολλές περιπτώσεις οι αναπτυξιακές τους επιλογές μπορούν να αποτελέσουν παραδείγματα για αντίστοιχες περιοχές του ελληνικού χώρου.

Η τρίτη περίοδος αφορά στη συλλογή και επεξεργασία των πρωτογενών στοιχείων, καθώς και στην τελική σύνταξη της διατριβής. Η επιλογή του να μην περιορίσουμε τη διατριβή σε μια θεωρητική διερεύνηση αλλά να επιχειρηθεί η εφαρμογή της σε κάποια περιοχή του ελλαδικού χώρου, αποτέλεσε επιλογή η οποία επέβαλε την επιτόπια έρευνα για τη συλλογή και επεξεργασία πρωτογενούς υλικού. Η οργάνωσή της επιτόπιας έρευνας χαρακτηρίζεται από τρεις περιόδους εργασίας: η πρώτη αφορά στις ελεύθερες συνεντεύξεις και συναντήσεις με επιλεγμένους παράγοντες της τοπικής κοινωνίας, η δεύτερη αφορά σε προσδιορισμένες συνεντεύξεις των οποίων τα αποτελέσματα έγιναν αντικείμενο επεξεργασίας και χρησιμοποιήθηκαν στη σύνταξη των κλειστών ερωτηματολογίων και η τρίτη περίοδος αφορά στη συμπλήρωση κλειστών ερωτηματολογίων για τη συλλογή και επεξεργασία πρωτογενών ποσοτικών στοιχείων πάνω σε ζητήματα που θεωρήσαμε κρίσιμα.

Η διαδικασία της ομογενοποίησης και αναδιάρθρωσής του υλικού απετέλεσε το σημαντικότερο στάδιο στη σύνταξη μια συνεκτικής τοποθέτησης πάνω στην προβληματική που αφορά στη βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών παραδοσιακών οικισμών, εστιάζοντας στην περίπτωση του Ζαγορίου.

IV ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η ανάπτυξη της Ελλάδας είναι ιστορικά στραμμένη κυρίως προς τη θάλασσα. Οι παραθαλάσσιες και πεδινές περιοχές προσελκύουν σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού και των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αντιθέτως, η ορεινή ενδοχώρα της Ελλάδας κατέχει περιθωριακή θέση στις πολιτικές και τα προγράμματα ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο της διατριβής επελέγη ο ορεινός χώρος απαντώντας σε μια διεθνή προβληματική που αναπτύσσεται όσον αφορά στον νέο ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν τα βουνά στην αναπτυξιακή διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα επελέγη το σύστημα των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου που αποτελούν μια περιοχή η οποία από τη μία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ανεπτυγμένη όπως το Πήλιο, κάποια χωριά του Παρνασσού (χωρίς να σημαίνει ότι αυτοί οι χώροι δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα), αλλά από την άλλη δεν αντιμετωπίζει τα έντονα αναπτυξιακά αδιέξοδα, όπως οι ορεινές περιοχές της Ναυπακτίας ή της Ροδόπης. Η προβληματική της διατριβής στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην υπόθεση ότι το Ζαγόρι βρίσκεται σε μια περίοδο έντονης κοινωνικής-οικονομικής μετάβασης, εκμεταλλευόμενο τις ευνοϊκές συγκυρίες που συντελούνται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Η περιοχή μελέτης αποτελείται από 48 χωριά, τα οποία διαμορφώνουν τρία γεωγραφικά υποσύνολα παραδοσιακών οικισμών (Χάρτης 3, σελ. 164), βασισμένα στις φυσικές-γεωγραφικές τους ιδιαιτερότητες, στα αρχιτεκτονικά τους χαρακτηριστικά, και σε ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες.

Σε διοικητικό επίπεδο η περιοχή μελέτης αποτελείται από 41 κοινότητες (1997) σήμερα συνενωμένες σε 5 ΟΤΑ, 3 Δήμους και 2 κοινότητες. Συγκεκριμένα η περιοχή μελέτης αποτελείται από τους Δήμους Κεντρικού Ζαγορίου, Ανατολικού Ζαγορίου, και Τύμφης και τις Κοινότητες Βωβούσας και Πάπιγκου. Στη συνέχεια (κεφ. 3.1, σελ. 154) αναλύεται διεξοδικά ο μηχανισμός προσδιορισμού της περιοχής μελέτης.

Το Ζαγόρι θεωρείται ότι αποτελεί γεωγραφική ενότητα, ο προσδιορισμός της στηρίζεται στην ιδιαιτερότητα και στην πολυπλοκότητα που αυτό παρουσιάζει. Τα κύρια χαρακτηριστικά που καθιστούν την περιοχή του Ζαγορίου ομογενή χωροκοινωνικό σχηματισμό -ως εκ τούτου γεωγραφική ενότητα την οποία οφείλουμε να εξετάσουμε ως σύνολο- αναφέρονται αδρομερώς στη συνέχεια, ενώ αναλύονται με περισσότερες λεπτομέρειες στα αντίστοιχα κεφάλαια της διατριβής.

— Η μεθοριακή θέση της περιοχής μελέτης. Η συνοριακή θέση της περιοχής του Ζαγορίου έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξή του. Τα σύνορα με την Αλβανία που παρέμειναν πάνω από μισό αιώνα ερμητικά κλειστά, μετά το τέλος του β' παγκοσμίου πολέμου και την επικράτηση του κομμουνιστικού καθεστώτος στη γείτονα χώρα αποτέλεσαν αιτία διάσπασης ενός κοινωνικοοικονομικά ενιαίου χώρου. Ο βαλκανικός χώρος στην περίοδο της βυζαντινής και στη συνέχεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας λειτουργούσε ενιαία, πράγμα που επέτρεπε τη δημιουργία και λειτουργία άτυπων κοινωνικών-οικονομικών δικτύων που επιδρούσαν θετικά στην ανάπτυξη. Στη συνέχεια (κεφ. 3.5.1, σελ. 209) αναλύονται οι κύριες ιστορικές και πολιτικές περιόδους της νεότερης Ελλάδας και εξετάζονται οι αναπτυξιακές τους επιπτώσεις.

— Η έντονη ορεινότητα του χώρου, η πολυδιάσπαση και ο φυσικόγεωγραφικός κατακερματισμός του Ζαγορίου. Η περιοχή μελέτης χαρακτηρίζεται από έντονη ορεινότητα. Η ιδιαίτερη γεωγραφία του Ζαγορίου έχει κρίσιμες αναπτυξιακές επιπτώσεις. Στην περιοχή μελέτης, η οποία έχει συνολική έκταση 9,915χλμ² συναντάμε υψόμετρα από 420μ μέχρι 2456μ. Το ανάγλυφο του χώρου είναι ιδιαιτέρως έντονο με κλίσεις που συχνά υπερβαίνουν το 20%. Η συνεχής εναλλαγή κορυφών και μικρών πεδινών εκτάσεων, δημιουργεί αφενός μεγάλη ποικιλία οικοσυστημάτων και τοπίων αφετέρου, δυσχεραίνει και περιορίζει την ανάπτυξη εκτατικών γεωργικών καλλιεργειών και εντατικής κτηνοτροφίας (χωρίς να σημαίνει ότι πλέον αυτό είναι το ζητούμενο). Στη συνέχεια (κεφ. 3.3.1, σελ. 171) αναλύονται τα κύρια φυσικά-γεωγραφικά τους χαρακτηριστικά.

— Η περιθωριακή θέση του Ζαγορίου στις πολιτικές και προγράμματα ανάπτυξης. Για μακρά χρονική περίοδο οι πολιτικές και τα προγράμματα ανάπτυξης της χώρας μας ήταν

προσανατολισμένα σε μια τομεακή λογική, τάση που ενισχύθηκε σημαντικά και από την Ε.Ε. στο πλαίσιο των πολιτικών και των χρηματοδοτήσεων που υιοθέτησε. Σήμερα, είναι κατανοητό και ευρέως αποδεκτό το αδιέξοδο που δημιούργησε αυτή η λογική στην ανάπτυξη ορισμένων ιδιαίτερων περιοχών. Η νέα τάση που επικρατεί όσον αφορά στις αναπτυξιακές πολιτικές και προγράμματα επιχειρεί να αντικαταστήσει την τομεακή λογική στη βάση μιας λογικής περιφερειακής ανάπτυξης. Στη συνέχεια (κεφ. 3.5.5, σελ. 224) αναλύονται οι επιπτώσεις που είχε η υιοθέτηση της τομεακής λογικής στο μοντέλο ανάπτυξης της χώρας μας στον αγροτικό χώρο αλλά και ειδικότερα στις ορεινές περιοχές.

- Η έντονη αγροτική έξοδος. (η πληθυσμιακή αποψίλωση). Η περιοχή του Ζαγορίου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα είχε σημαντικό πληθυσμό. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928¹ τα χωριά της περιοχής μελέτης αριθμούσαν 11.278 κατοίκους. Από τη δεκαετία του '50 και έπειτα παρατηρούμαι μια τάση μείωσης του πληθυσμού όπως αυτό αποτυπώνεται στις απογραφές της ΕΣΥΕ. Η αρνητική τάση εξέλιξης του πληθυσμού φαίνεται να αναστρέφεται για πρώτη φορά στην τελευταία απογραφή του 2001 όπου εμφανίζεται αύξηση του πληθυσμού. Στη συνέχεια (κεφ. 3.5.3, σελ 215) αναλύονται τα κύρια χαρακτηριστικά της πληθυσμιακής εξέλιξης στην περιοχή του Ζαγορίου.
- Η ιδιαίτερη οικολογική αξία της περιοχής του Ζαγορίου. (η φυσική κληρονομιά). Η περιοχή μελέτης χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερης αξίας φυσική κληρονομιά. Τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά του χώρου, οι κλιματολογικές του ιδιαιτερότητες, και η αναπτυξιακή απομόνωση μετά το τέλος των πολέμων επέτρεψαν τη δημιουργία και διατήρηση ενός πλούσιου οικοσυστήματος τόσο σε βιοποικιλότητα όσο και σε βιομάζα (ανατολική περιοχή). Στη συνέχεια (κεφ. 3.3.1, σελ 171) αναλύονται τα κύρια στοιχεία του οικοσυστήματος του Ζαγορίου.
- Οι παραδοσιακοί οικισμοί και άλλες παραδοσιακές δομές. (η ανθρωπογενής κληρονομιά). Οι παραδοσιακοί οικισμοί του Ζαγορίου χαρακτηρίζονται από την ποιότητα των αρχιτεκτονικών δομών (σελ 192 κεφ. 3.4.2). Η αξία αυτών των συνόλων είχε συνειδητοποιηθεί αρκετά νωρίς για τα ελληνικά δεδομένα ΠΔ/01.11.1979 (ΦΕΚ Δ-615/1979). Σημαντικό ρόλο στην προστασία του ανθρωπογενούς χώρου του Ζαγορίου έπαιξε και η τοπική κοινωνία η οποία σεβάσθηκε και διατήρησε σημαντικό αριθμό όχι μόνο από τα κελύφη αλλά και από τις υπόλοιπες αρχιτεκτονικές δομές που βρίσκονται διάσπαρτες στην ενδοχώρα των οικισμών (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το πλαίσιο προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς είναι επαρκώς για να απαντήσει στις σύγχρονες δυναμικές)

¹ Είναι προφανές πως οι απογραφές της περιόδου δεν είναι απολύτως αξιόπιστες αλλά δίνουν σίγουρα μια πραγματική εικόνα, η οποία σε περιπτώσεις μπορεί να είναι πιο ακριβής και από αυτήν που δίνουν οι σύγχρονες απογραφές αν ληφθεί υπόψη η κινητικότητα του πληθυσμού και οι σκοπιμότητες που εξυπηρετούνται στο πλαίσιο των απογραφών.

Σύμφωνα με τα κριτήρια που αδρομερώς αναλύθηκαν ανωτέρω, η περιοχή του Ζαγορίου διαμορφώνει μια γεωγραφική ενότητα, έναν συμπαγή χωροκοινωνικό σχηματισμό που θεωρείται σκόπιμο να εξετάσουμε ως σύνολο, λαμβάνοντας υπόψη πάντα τις σχέσεις ανάδρασής που αναπτύσσονται και στα υπόλοιπα επίπεδα οργάνωσής του χώρου, σχέσεις οι οποίες τείνουν να γίνονται εκθετικά εντονότερες.

V ΠΗΓΕΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Στο πλαίσιο της προβληματικής της διατριβής, για τη διερεύνηση των θεματικών ενοτήτων (κεφ. III, σελ. 8) καθώς και τη μελέτη περίπτωσης (κεφ. IV, σελ. 11) επελέγη η χρήση πηγών τεκμηρίωσης, καταγεγραμμένων στη Βιβλιογραφία (σελ. 341). Όπου οι ιδέες μας προέρχονται άμεσα από συγκεκριμένες πηγές, ή τα χρησιμοποιούμενα στοιχεία συνιστούν άμεση εισροή, συντάσσεται σε υποσημείωση η ακριβής παραπομπή στον τίτλο του τίτλου. Παράλληλα, υπήρξε όγκος ιδεών και πληροφοριών που προέκυψαν έμμεσα από την πρόσληψη της αναφερόμενης βιβλιογραφίας, οι οποίες επηρέασαν τις ιδέες που εκφράζονται στο πλαίσιο της διατριβής. Προκειμένου να μην επιβαρυνθεί επιπλέον η ήδη εκτεταμένη τεκμηρίωση, σε αυτήν την περίπτωση καταγράφεται ο τίτλος στις πηγές τεκμηρίωσης, χωρίς άμεση αναφορά.

Για την εξασφάλιση των δεδομένων και στοιχείων χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις ομάδες πηγών τεκμηρίωσης:

Η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε και αυτή αφορά αφενός, τις κρίσιμες έννοιες που απαιτούνται για τη θεωρητική τεκμηρίωση της διατριβής, (εξετάστηκαν τίτλοι που αναφέρονται στην ανάπτυξη, στη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά και τον ορεινό χώρο), αφετέρου μονογραφίες και μελέτες για την περιοχή του Ζαγορίου, προσεγγίζοντας έτσι τη συνολική προβληματική για αυτόν τον ιδιαίτερο χώρο.

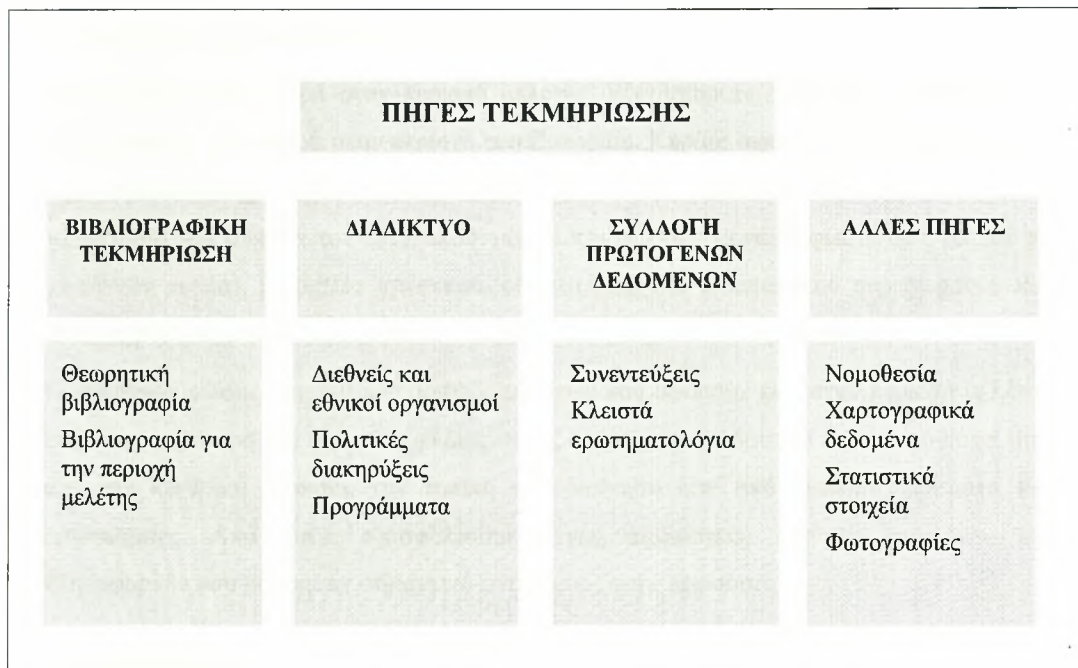
Η δεύτερη ομάδα τεκμηρίωσης αφορά στο διαδίκτυο από όπου συγκεντρώθηκε σημαντικός αριθμός πληροφοριών, όσον αφορά τόσο σε θεωρητικές έννοιες όσο και σε πολιτικές διακηρύξεις διεθνών και εθνικών φορέων και οργανισμών, εξετάζοντας με αυτόν τον τρόπο όσο το δυνατόν πιο σύγχρονες θεωρίες και πληροφορίες που αναφέρονται στις συγκεκριμένες έννοιες.

Η τρίτη ομάδα αφορά στη συλλογή πρωτογενών δεδομένων για την περιοχή μελέτης που πραγματοποιήθηκε με την υλοποίηση συνεντεύξεων και κλειστών ερωτηματολογίων, τα οποία κρίθηκαν απαραίτητα για την καταγραφή της άποψης της τοπικής κοινωνίας πάνω σε συγκεκριμένα ζητήματα που συνάδουν με την προβληματική της διατριβής.

Τέλος, η τέταρτη ομάδα πηγών τεκμηρίωσης αφορά: α) τα νομοθετικά κείμενα και τα Π.Δ. που σχετίζονται άμεσα με την αναπτυξιακή διαδικασία και κυρίως με το πλαίσιο προστασίας της περιοχής μελέτης, β) τα χαρτογραφικά δεδομένα που συνθέσαμε από σημαντικό αριθμό διαφορετικών πηγών, γ) τα στατιστικά στοιχεία που χρησιμοποιήσαμε για την ποσοτική απόδοση κυρίως πληθυσμιακών μεγεθών και τέλος δ) απαραίτητη θεωρήσαμε και τη χρήση

φωτογραφικού υλικού τεκμηρίωσης για την καλύτερη απόδοση των συγκεκριμένων στοιχείων. Στη συνέχεια αναλύεται λεπτομερώς η λογική συλλογής των πηγών τεκμηρίωσης.

Σχήμα 1: Πηγές τεκμηρίωσης

Πηγή: Σχηματική απόδοση ιδίων θέσεων

Βιβλιογραφική τεκμηρίωση

Βιβλιογραφία για την θεωρητική και εννοιολογική διερεύνηση

Όσον αφορά στη θεωρητική βιβλιογραφία -διεθνή και ελληνική- επιλέχθηκαν τίτλοι οι οποίοι πραγματεύονται τις κρίσιμες έννοιες, καθώς και ζητήματα που αφορούν στην προβληματική της διατριβής. Πιο συγκεκριμένα επιλέξαμε τίτλους που αφορούν:

- Την έννοια της ανάπτυξης, της βιώσιμης ανάπτυξης και της ενδογενούς ανάπτυξης.
- Η δεύτερη κρίσιμη εννοιολογική οικογένεια αφορά στην προβληματική της διατριβής σε σχέση με τη φυσική πολιτιστική και αρχιτεκτονική κληρονομιά.
- Η τρίτη ενότητα αφορά στα συστήματα των ορεινών παραδοσιακών οικισμών -κατόπιν επιλογής τίτλων που πραγματεύονται τη συγκεκριμένη θεματική- εστιάστηκε στον προσδιορισμό των ιδιαιτεροτήτων και των δυνατοτήτων τους για ανάπτυξη.
- Τέλος όσον αφορά στη θεωρητική βιβλιογραφία, εξετάστηκαν τίτλοι για την αξιολόγηση προγραμμάτων και πολιτικών ως προς την έννοια της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος και την αναγκαιότητα υιοθέτησης των περιβαλλοντικών δεικτών ως μηχανισμού προσδιορισμού της ανάπτυξης. Τις δυνατότητες και τους περιορισμούς, δηλαδή, που παρέχουν μηχανισμοί ποιοτικών και ποσοτικών κριτηρίων στην απόδοση της βιώσιμης ανάπτυξης.

Βιβλιογραφία για την περιοχή μελέτης, καθώς και παραδείγματα άλλων περιπτώσεων

Για την καλύτερη απόδοση της προβληματικής, κρίθηκε απαραίτητο η ανάλυση κάποιου συγκεκριμένου παραδείγματος ως μελέτη περίπτωσης όπου θα εξειδικεύει πρακτικά τη θεωρητική τοποθέτηση. Για τη μελέτη της περιοχής του Ζαγορίου χρησιμοποιήθηκαν τεσσάρων ειδών πηγές συλλογής των απαιτούμενων πληροφοριών.

- Βιβλιογραφία που αφορά στην περιοχή μελέτης. Εξετάσθηκαν διεξοδικά το σύνολο της βιβλιογραφίας που αφορά στην περιοχή του Ζαγορίου. Κυρίως αφορά τίτλους ανάλυσης, α) της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής (αφού το Ζαγόρι αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά σύνολα του ελληνικού χώρου και αρκετές μονογραφίες έχουν γραφεί σε αυτόν τον τομέα), β) βιβλία ιστορικού, εθνολογικού και πολιτιστικού περιεχομένου και τέλος γ) βιβλία γενικού περιεχομένου και τις τοπικές περιοδικές δημοσιεύσεις.
- Εξετάσθηκε, επίσης, σημαντικός αριθμός μελετών που αφορούν είτε στην περιοχή μελέτης είτε στην ευρύτερη περιοχή. Οι μελέτες αυτές είχαν χρηματοδοτηθεί και συντονιστεί είτε από την κεντρική εξουσία, την τοπική αυτοδιοίκηση είτε από διάφορα ιδρύματα και οργανισμούς. Από αυτές εξασφαλίσθηκε ένας σημαντικός αριθμός στοιχείων και πληροφοριών που βοήθησαν σημαντικά στη σύνταξη της παρούσης.

Πηγές διαδικτύου

Σημαντικό τμήμα των πληροφοριών και των στοιχείων που χρησιμοποιήθηκαν στο πλαίσιο της διατριβής, εξασφαλίστηκαν από πηγές στο διαδίκτυο και αφορά τόσο σε άρθρα και πολιτικές διακηρύξεις όσο σε στατιστικά και χαρτογραφικά δεδομένα.

Οι πηγές του διαδικτύου που χρησιμοποιήθηκαν αφορούν: α) διεθνείς οργανισμούς που εργάζονται σε θέματα ανάπτυξης και προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, β) διευθύνσεις και οργανισμούς στο πλαίσιο της ΕΕ από όπου εξασφαλίσουμε πολλά στοιχεία πάνω σε θέματα πολιτικής καθώς και χαρτογραφικά στοιχεία, γ) τα εθνικά υπουργεία και γενικότερα κρατικούς οργανισμούς, δ) Μη Κυβερνητικούς οργανισμούς (ΜΚΟ) που δραστηριοποιούνται σε θέματα προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και τέλος ε) άλλους δικτυακούς τόπους.

Συλλογή πρωτογενών δεδομένων

Στην περίοδο ολοκλήρωσης της διδακτορικής διατριβής κρίθηκε απαραίτητη η υλοποίηση μιας έρευνας πεδίου για τη συλλογή στοιχείων, διενέργεια συνεντεύξεων και πραγματοποίηση κλειστών ερωτηματολογίων.

Οι συνεντεύξεις

Στο πλαίσιο εκπόνησης της διατριβής πραγματοποιήθηκε μια σειρά συνεντεύξεων σε συγκεκριμένα άτομα (κυρίως εκπροσώπους φορέων) αποσκοπώντας στον προσδιορισμό τάσεων και προβλημάτων που δεν είναι εύκολο να γίνουν κατανοητά παρά μόνο από την

επιτόπια έρευνα. Τέσσερις ήταν οι κύριοι άξονες στους οποίους κατευθύνθηκαν οι ερωτήσεις και οι οποίες αναλύονται αδρομερώς Στη συνέχεια.

- Η θέση της τοπικής κοινωνίας στην υλοποίηση του εθνικού πάρκου της Βόρειας Πίνδου, που θα ενοποιήσει τους δρυμούς της Βάλια Κάλντα και του Βίκου-Αώου. Οι επιπτώσεις της ολοκλήρωσης αυτού του έργου είναι σημαντικές για την ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής.
- Οι απόψεις των τοπικών παραγόντων για τις επιπτώσεις του προγράμματος διοικητικής αναδιάρθρωσης Ι. Καποδίστριας.
- Οι επιπτώσεις που θεωρεί η τοπική κοινωνία ότι θα έχει η ολοκλήρωση του οδικού άξονα της Εγνατίας και η υλοποίηση της Ιώνιας οδού στην περιοχή σε σχέση με την προσβασιμότητα.
- Πώς αντιλαμβάνονται τη διαχείριση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στη διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης.

Μέσω των συνεντεύξεων (κεφ. 3.6.2, σελ 230) επιχειρήθηκε ο σχηματισμός μιας συνολικής εικόνας για το πώς ορισμένοι εκπρόσωποι φορέων αντιλαμβάνονται αυτούς τους άξονες που θεωρήθηκαν κρίσιμοι -στο πλαίσιο της διατριβής- όσον αφορά στη διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης. Κυρίως οι συνεντεύξεις—συζητήσεις που υλοποιήσαμε, επέτρεψαν τον σχηματισμό μιας συνολικής εικόνας. Στη συνέχεια δομήθηκαν τα κλειστά ερωτηματολόγια, τα οποία και μας απέδωσαν σημαντικές πληροφορίες, των οποίων τα αποτελέσματα αναλύονται.

Τα ερωτηματολόγια

Στο Ζαγόρι εμφανίζεται μια τάση για την ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων που αφορούν κυρίως στον τουρισμό και τις σχετικές υπηρεσίες. Συχνά στη λογική της πολυδραστηριότητας και των οικογενειακών επιχειρήσεων που αποτελούν την πλειοψηφία των μονάδων συνδυάζονται και λειτουργούν συμπληρωματικά (οι παραδοσιακές και οι σύγχρονες παραγωγικές δραστηριότητες) αναπτύσσοντας πολλαπλασιαστικά οφέλη. Αυτή η προβληματική αποτελεί τον κύριο άξονα του ερωτηματολογίου. Οι λεπτομέρειες της λογικής σύνταξής του, παρατίθενται στη συνέχεια (κεφ. 3.6.3, σελ 231).

Άλλες πηγές

Νομικά κείμενα

Στο πλαίσιο της διατριβής κρίθηκε απαραίτητη η αναφορά στο αντίστοιχο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στη διευθέτηση χωρικών ζητημάτων, τόσο με την εφαρμογή όσο και με τη μη εφαρμογή του. Στη συνέχεια καταγράφονται τα κυριότερα νομοθετήματα, τα οποία και αναλύουμε στα αντίστοιχα κεφάλαια.

Χρησιμοποιήθηκαν νομικά κείμενα σχετικά με την αναδιάρθρωση της διοικητικής δομής της Ελλάδας και αφορούν τους νόμους Ν. 1622/1986 (ΦΕΚ Α-92/1986), Ν. 2647/1998 (ΦΕΚ Α-237/1998) Ν.2539/1997 (ΦΕΚ Α-244/1997). Τη βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη και τον χωροταξικό σχεδιασμό και αφορά τους νόμους Ν. 2508/1997 (ΦΕΚ Α-124/1997), και Ν.

2742/1999 (ΦΕΚ Α-207/1999) (1999). Τέλος, τα προεδρικά διατάγματα για την προστασία της περιοχής του Ζαγορίου ΠΔ/01.11.1979 (ΦΕΚ Δ-615/1979), ΠΔ/13.11.1978 (ΦΕΚ Δ-594/1978), ΠΔ/20.06.1995 (ΦΕΚ Δ-423/1995), ΠΔ/24.04.1985 (ΦΕΚ Δ-181/1985)

Το σύνολο των νομικών κειμένων εκτυπώθηκε από τις βάσεις δεδομένων νομικών κειμένων «<http://lawdb.intrasoftnet.com/>» (2005-2006)

Χαρτογραφικά υπόβαθρα

Για την απόδοση της ποσοτικής πληροφορίας στον χώρο επελέγη η υλοποίηση μια σειράς θεματικών χαρτών που απεικονίζουν τα ποσοτικά μεγέθη που θεωρούνται σημαντικά. Μπορούμε να διακρίνουμε δύο ειδών δεδομένα που αποδίδονται χαρτογραφικά: α) τα δεδομένα τα οποία συλλέξαμε στο πεδίο, β) αυτά τα οποία εξασφαλίστηκαν από βάσεις δεδομένων, τη διαθέσιμη βιβλιογραφία και συγκεκριμένους δικτυακούς τόπους. Στη συνέχεια παρατίθενται οι τέσσερις ομάδες θεματικών χαρτών που επιλέξαμε να υλοποιήσουμε

- Για την κατασκευή των θεματικών χαρτών (Χάρτης 3 σελ. 164, Χάρτης 7 σελ. 191, Χάρτης 8 σελ. 220, Χάρτης 9 σελ. 221, Χάρτης 10 σελ. 222) ψηφιοποιήθηκαν μια σειρά δεδομένων που αφορούν: α) τα διοικητικά όρια σε επίπεδο περιφέρειας, νομού, δήμου και κοινότητας, β) το σύνολο των οικισμών της περιοχής μελέτης, γ) και τέλος το οδικό δίκτυο. Το υπόβαθρο του συστάθηκε ψηφιοποιώντας τους χάρτες που προσφέρονται στο Β' τόμο του προγράμματος «*Συγκρότηση της πρωτοβάθμιας ΤΑ*» ΥΠΕΣΔΔΑ (1998)
- Για τον χάρτη απόδοσης των καλύψεων γης χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα CORINE για την περιοχή μελέτης (Χάρτης 5 σελ. 177).
- Τις ισούψεις για την απεικόνιση του έντονου ανάγλυφου του Ζαγορίου και την απόδοση της πολυδιάσπασής του φυσικού-γεωγραφικού χώρου (Χάρτης 4 σελ. 174) ψηφιοποιήθηκαν από τον χάρτη «Πίνδος - Ζαγόρι κλίμακα 1:50.000» εκδόσεις Ανάβαση (2002).
- Για την απεικόνιση θεματικών πληροφοριών που αφορούν στον βαλκανικό χώρο (Χάρτης 10 σελ. 222, Χάρτης 12 σελ. 280) ψηφιοποιήθηκε το υπόβαθρο από τους χάρτες που προσφέρονται από την Ε.Ε. για τον βαλκανικό χώρο

Για την ψηφιοποίηση και την επεξεργασία των θεματικών πληροφοριών χρησιμοποιήθηκε το λογισμικό ARCMAP 8.2 ESRI.

Δημογραφικά – στατιστικά δεδομένα

Για την εξασφάλιση των δημογραφικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία του πραγματικού πληθυσμού της ΕΣΥΕ από όπως αυτά προσφέρονται στις απογραφές του 1951, 1961, 1971, 1981, 1991, και 2001 η επεξεργασία τους έγινε με τη βοήθεια του λογισμικού Excel 2002. Για τη χωρική απόδοση των πληθυσμιακών εξελίξεων θεωρήθηκε σκόπιμη η δημιουργία μιας σειράς θεματικών χαρτών, που υλοποιήθηκε με τη βοήθεια του λογισμικού ARCMAP 8.2 ESRI.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο εξετάζεται η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Επιχειρείται να οριστεί η έννοια της κληρονομιάς, τα κριτήρια που την περιγράφουν, καθώς και η δυναμική μετάβασης που τη χαρακτηρίζει.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται το πλαίσιο προστασίας, και οι μέθοδοι αξιολόγησης της βιωσιμότητας. Στο πρώτο υποκεφάλαιο εξετάζονται οι διεθνείς οργανισμοί και τα δίκτυα προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Εξετάζονται οι νέες τάσεις και λογικές διαχείρισης των προστατευομένων περιοχών. Η εξέλιξη της λογικής προστασίας αυτών των ιδιαίτερων χώρων, της μετάβασης δηλαδή από τη λογική της απόλυτης προστασίας που πρυτανεύει για μεγάλη περίοδο ως θεώρηση αντιμετώπισης αυτών των ιδιαίτερων χώρων, στη λογική της διαχείρισης που επιχειρεί την ενσωμάτωσή τους στην αναπτυξιακή διαδικασία με όρους ικανούς να αποτρέψουν την υποβάθμισή τους. Εξετάζονται οι διεθνείς διακηρύξεις και συμβάσεις διαχείρισης αυτών των ιδιαίτερων χώρων, καθώς και την εθνική νομοθεσία.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο αναλύονται κάποιες κύριες μέθοδοι ποσοτικής απόδοσης της βιωσιμότητας, εξετάζοντας τα πλεονεκτήματα και τα κυριότερα μειονεκτήματα τους. Εξετάζονται, επίσης, μηχανισμοί προσδιορισμού ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών παραδοσιακών οικισμών έτσι όπως αυτά παρουσιάζονται στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία προσδιορίζοντας με αυτόν τον τρόπο τους άξονες ανάλυσης της περιοχής μελέτης.

Σε αυτά τα δύο κεφάλαια ουσιαστικά αναπτύσσεται η πρώτη θεματική της διατριβής, η οποία αποτελεί τη θεωρητική τεκμηρίωση των εννοιών των εργαλείων και μεθοδολογιών, που θα χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια στην ανάλυση της περιοχής μελέτης.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η περιοχή του Ζαγορίου. Επελέγη η ανάλυση μιας ιδιαίτερης περιοχής που χαρακτηρίζεται: α) από την περιφερειακή της θέση ως προς τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης της χώρας, β) από την περιθωριακή της θέση στις εθνικές πολιτικές και προγράμματα ανάπτυξης, γ) μία έντονη πληθυσμιακή έξοδο την περίοδο μετά τον πόλεμο και δ) από μία ιδιαίτερη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Η επιλογή της γεωγραφικής ενότητας του Ζαγορίου έγινε συνάρτησε της ιδιαιτερότητας και της πολυπλοκότητας που παρουσιάζει. Η ανάλυση της περιοχής μελέτης στηρίχθηκε τόσο σε βιβλιογραφικές αναφορές, όσο και στην επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήσαμε. Η δομή του τρίτου κεφαλαίου διαμορφώνεται από τέσσερα υποκεφάλαια. Στο πρώτο υποκεφάλαιο αναφέρονται τα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά του Ζαγορίου, τα οποία συστήνουν τη φυσική κληρονομιά την οποία καλούμαστε να προστατέψουμε, ενσωματώνοντας στη λογική της προστασίας τις νέες δυναμικές.

Το δεύτερο υποκεφάλαιο αφορά στο δίκτυο των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου. Την αρχιτεκτονική κληρονομιά, αυτό το ιδιαίτερο πολιτιστικό κεφάλαιο που μέσα από διαδικασίες οφείλουμε να ενσωματώσουμε στη διαδικασία της ανάπτυξης, απαντώντας με τον νέο του ρόλο στις σύγχρονες προκλήσεις.

Το τρίτο υποκεφάλαιο αναφέρεται στα κύρια κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά. Μέσω μιας αδρομερούς οικονομικής και δημογραφικής ανάλυσης επιχειρείται να αναδειχθούν οι ιδιαιτερότητες και τα κύρια χαρακτηριστικά αυτού του δεδομένου χωροκοινωνικού σχηματισμού

Στο τρίτο υποκεφάλαιο περιγράφεται η οργάνωση της επιτόπιας έρευνας που κρίθηκε απαραίτητη για την αποσαφήνιση των ιδιαιτεροτήτων της τοπικής κοινωνίας, ως προς τα χαρακτηριστικά, τη μορφή και τη λειτουργία τους.

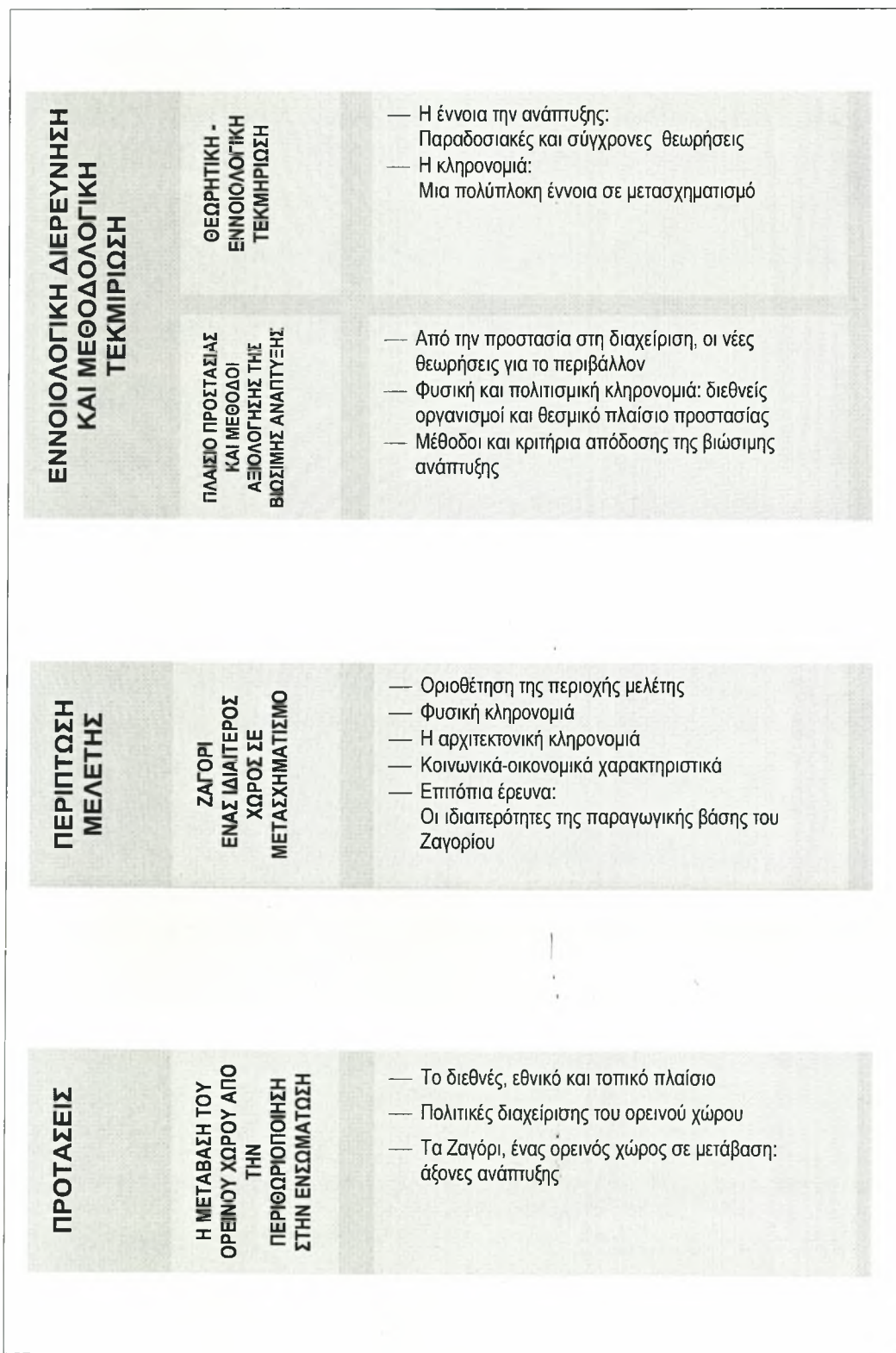
Στο τέταρτο κεφάλαιο, που ουσιαστικά αποτελεί τα συμπεράσματα της διατριβής, διαπιστώνεται μία τάση μετάβασης του ορεινού χώρου από την «απομόνωση» στην «ενσωμάτωση».

Στο πρώτο υποκεφάλαιο εξετάζεται το διεθνές, εθνικό και τοπικό πλαίσιο. Οι νέες δυναμικές που παρατηρούνται, αφορούν σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης του χώρου. Σε πλανητικό επίπεδο, οι διεθνείς οργανισμοί επιχειρούν μέσω των διακηρύξεών τους να προσδιορίσουν τον νέο ρόλο που ο ορεινός χώρος καλείται να διαδραματίσει. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι πλέον κατανοητά τα αδιέξοδα του τομεακού μοντέλου ανάπτυξης και πλέον αναγνωρίζεται ο νέος ρόλος του ορεινού χώρου. Σε βαλκανικό επίπεδο, οι εξελίξεις μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ και η πορεία ενσωμάτωσής της βαλκανικής χερσονήσου στον ευρωπαϊκό χώρο δημιουργεί την προσδοκία ενιαίας λειτουργίας ενός χώρου που χαρακτηρίζεται από την έντονη ορεινότητα του και την εθνολογική και κοινωνική του πολυδιάσπαση. Σε εθνικό επίπεδο, τέλος, οι νέες αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας φαίνεται να εξετάζουν έναν νέο ρόλο για την ύπαιθρο και ειδικότερα για τον ορεινό χώρο. Τέλος, εξετάζονται σε τοπικό επίπεδο οι ενδογενείς δυναμικές που αναπτύσσονται στις τοπικές κοινωνίες

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο προσδιορίζεται μια σειρά πολιτικών και κριτηρίων που πρέπει να ληφθούν υπόψη στην αναπτυξιακή διαδικασία, όπως αυτή λαμβάνει χώρα και αφορά στο σύνολο των ορεινών περιοχών με παραφέρει χαρακτηριστικά.

Το τρίτο υποκεφάλαιο αφορά στα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες του Ζαγορίου. Αφού εξετάστηκαν συνολικά οι ιδιαιτερότητες του τοπικού συστήματος αλλά και το πλαίσιο στο οποίο αυτό εντάσσεται (πολυεπίπεδη ανάλυση σε Ευρωπαϊκό, βαλκανικό και εθνικό επίπεδο) καταλήγουμε σε μια σειρά αξόνων που κρίθηκαν κρίσιμοι στη διαδικασία την ανάπτυξης.

Σχήμα 2 Η λογική της δομής της διάρθρωσης της διατριβής

Πηγή: Σχηματική απόδοση ιδίων θέσεων

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ

Η γεωγραφική ενότητα του Ζαγορίου αποτελεί έναν ιδιαίτερο χώρο χαρακτηριζόμενο: α) από την περιφερειακή του θέση ως προς τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης, και β) από την ιδιαίτερη φυσική, αρχιτεκτονική και πολιτιστική κληρονομιά. Στο Ζαγόρι, την τελευταία περίοδο, παρατηρείται ένας κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός.

Πρόκληση για αυτή τη χαρακτηριστική περιοχή του ελληνικού χώρου είναι, πως εκμεταλλευόμενη τις σύγχρονες κοινωνικοοικονομικές συγκυρίες (ευνοϊκές για την τοπική ανάπτυξη), θα καταφέρει να εξασφαλίσει την ανάπτυξη, αποθαρρύνοντας μέσω της άρτιας διαχείρισης των χωρικών ζητημάτων την υποβάθμιση της τοπικής φυσικής, αρχιτεκτονικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η προβληματική της διατριβής αφορά στην εξέταση του αν ο σύγχρονος κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός που συντελείται στην περιοχή του Ζαγορίου, αποτελεί βιώσιμη ανάπτυξη ή απλώς περιορίζεται στην κατανάλωση των τοπικών πόρων.

Για την προσέγγιση της προβληματικής θεωρείται απαραίτητη η διερεύνηση δυο γενικών εννοιών (θεωρητικών εργαλείων) που θεωρούμε κρίσιμες: την ανάπτυξη και την κληρονομιά. Όσον αφορά στην ανάπτυξη, η προβληματική αφορά κυρίως στη διερεύνηση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης που επιχειρεί να απαντήσει στις σύγχρονες αναπτυξιακές προκλήσεις, ενώ αναφερόμαστε και σε θεωρίες τοπικής ανάπτυξης. Όσον αφορά στην κληρονομιά, εστιάζουμε την προβληματική στη φυσική και αρχιτεκτονική κληρονομιά. Η θεωρητική διερεύνηση στο πλαίσιο της διατριβής δεν είναι εξονυχιστική, καθώς κάτι τέτοιο θα υπερέβαινε τη λογική της διατριβής, αλλά περιορίζεται στο να αποδώσει τα κύρια χαρακτηριστικά, όπως αυτά αναλύονται στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία.

Αρχικώς προσδιορίζεται η έννοια της ανάπτυξης, όπου και παρατίθενται αδρομερώς οι κύριες οικονομικές θεωρίες, όπως αυτές ιστορικά αναπτύχθηκαν, επιχειρώντας να απαντήσουν στις απαιτήσεις της κάθε εποχής. Στη συνέχεια, αναφέρονται τα κύρια σημεία κριτικής και τα αδιέξοδα κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντικής φύσης, στα οποία οδήγησαν οι παραδοσιακές αντιλήψεις για την ανάπτυξη.

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης επιχειρεί να απαντήσει στις νέες προκλήσεις, αντιμετωπίζοντας –τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο- τις αδυναμίες του παραδοσιακού μοντέλου. Η προβληματική της βιωσιμότητας στη διαδικασία της ανάπτυξης διατυπώθηκε για πρώτη φορά στην αποκαλούμενη *Έκθεση Brundland* (1998) και στη συνέχεια υιοθετήθηκε στη

Διάσκεψη Κορυφής που πραγματοποιήθηκε στο Rio de Janeiro το 1992. Ορίζεται ως βιώσιμη

ανάπτυξη «η ανάπτυξη που εξασφαλίζει τις ανάγκες της παρούσας γενεάς χωρίς να υποθηκεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να καλύψουν τις δικές τους». Από τον ανωτέρω ορισμό προκύπτει η αρχή της διαγενεακής αλληλεγγύης, η επικουρική αρχή ως προς τα αρμόδια επίπεδα διαχείρισης και η αναγκαιότητα συμμετοχικών διαδικασιών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, έννοιες οι οποίες και θα αναλυθούν στη συνέχεια.

Η τοπική ή ενδογενής ανάπτυξη, συστήνει την απάντηση της τοπικής κοινωνίας στο μοντέλο ανάπτυξης, όπως αυτό έχει επιβληθεί από το «κέντρο». Οι τοπικές κοινωνίες οργανώνονται για να θέσουν σε συνεργία τους τοπικούς φορείς αποσκοπώντας στην επίλυση τοπικών προβλημάτων. Η συνεκτικότητα και συνοχή της τοπικής κοινωνίας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την τοπική ανάπτυξη μέσω της ενεργοποίησης ενδογενών δυναμικών.

Ακολουθώς, εξετάζεται η έννοια της κληρονομιάς, ορίζεται η κληρονομιά ως φυσική και πολιτισμική, διαχωρισμός που νόημα έχει μόνον σε μεθοδολογικό επίπεδο. Οι έντονες σχέσεις παλινδρομικής οργάνωσής, που αναπτύσσονται ανάμεσα στις δύο εκφάνσεις της κληρονομιάς τις καθιστούν αναπόσπαστες. Η κληρονομιά αποτελεί μία έννοια ιδιαίτερος πολύπλοκη, η οποία επηρεάζει όλες τις εκφάνσεις δράσης ενός χωροκοινωνικού συνόλου. Η λειτουργία της κληρονομιάς στην κοινωνική οργάνωση κρίνεται ιδιαίτερος σημαντική, αφού συστήνει έναν κοινωνικό μηχανισμό που, αφενός εξασφαλίζει ένα είδος αλληλεγγύης μεταξύ των μελών μιας κοινωνικής ομάδας, αφετέρου διασφαλίζει τη διαγενεακή αλληλεγγύη. Τέλος, επιβάλλει τη μείωση των ατομικών δικαιωμάτων κτήσης εις όφελος του συνόλου, ενισχύοντας τη συνεκτικότητα και συνοχή των τοπικών κοινωνιών.

Πιο αναλυτικά, η αρχιτεκτονική διάρθρωση του κεφαλαίου συστήνεται από δύο υποκεφάλαια στα οποία τεκμηριώνονται τα κρίσιμα θεωρητικά εργαλεία για την εξέλιξη της προβληματικής της διατριβής και αναλύεται η άμεση σχέση εξάρτησης των εννοιών της ανάπτυξης και της κληρονομιάς.

Στο πρώτο υποκεφάλαιο αναφερόμαστε στην έννοια την ανάπτυξης, επιχειρώντας την παράθεση κλασσικής πρακτικής και των σύγχρονων τάσεων, όπως αυτές διαμορφώνονται, τουλάχιστον σε επίπεδο πολιτικών διακηρύξεων.

- Ξεκινάμε παραθέτοντας την παραδοσιακή προσέγγιση της έννοιας, έτσι όπως διατυπώνεται στις κλασσικές και νεοκλασσικές θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης. Εξετάζονται οι παραγωγικοί συντελεστές και οι κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που επιφέρει η διαδικασία της ανάπτυξης στις τοπικές κοινωνίες.
- Ακολουθώς, καταγράφονται τα κύρια αδιέξοδα του κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης, όπως αυτά παρουσιάζονται στην οικονομική και οικολογική βιβλιογραφία που επιλέχθηκε. Εξετάζονται τα κριτήρια δυσλειτουργίας και οι αδυναμίες του κυρίαρχου μοντέλου παραγωγής και ακολούθως αναφέρονται οι επιπτώσεις των αναπτυξιακών ανισοτήτων που θεωρείται ότι συστήνουν σημαντικό άξονα κριτικής του νεοφιλελεύθερου μοντέλου ανάπτυξης, όπως αυτό επικράτησε.

- Στη συνέχεια εξετάζεται η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης. Καταγράφονται οι σύγχρονες προσεγγίσεις και επιχειρείται ο ορισμός της. Ακολούθως, περιγράφεται η υιοθέτηση της λογικής της βιώσιμης ανάπτυξης στο πλαίσιο της ΕΕ και οι επιπτώσεις της στον ελλαδικό χώρο. Ακολούθως αναφέρονται οι απαραίτητες θεσμικές προϋποθέσεις και αρχές για την εξασφάλιση ενός σύγχρονου περιβαλλοντικού σχεδιασμού.
- Τέλος, επιχειρείται ο ορισμός της τοπικής ανάπτυξης, ως σύγχρονης πρόκλησης για τον ορεινό χώρο. Εξετάζεται η λογική της εναλλακτικής θεώρησης των ιδιαίτερων περιοχών, οι οποίες αδυνατούν να ακολουθήσουν το αναπτυξιακό μοντέλο, όπως αυτό προσδιορίζεται από το κέντρο. Καταγράφονται οι άξονες της τοπικής ανάπτυξης και εστιάζεται η ανάλυση στην τοπική δημοκρατία, που θεωρείται ως αναγκαία συνθήκη για την τοπική ανάπτυξη των ορεινών περιοχών.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο εξετάζεται η κληρονομιά που συνιστά έννοια-κλειδί για την θεωρητική τεκμηρίωση της προβληματικής της διατριβής. Εκτός του ορισμού, τόσο της φυσικής όσο και της πολιτιστικής κληρονομιάς, επιχειρείται να προσδιοριστεί και ο ρόλος της στην αναπτυξιακή διαδικασία.

- Αρχικώς, επιχειρείται ο ορισμός της ως μιας πολύπλοκης έννοιας σε μετασχηματισμό και προσδιορίζεται ο ρόλος της στη λειτουργία και οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών. Ακολούθως, εξετάζονται τα κριτήρια της κληρονομιάς και η ιδιαίτερη σημασία της UNESCO.
- Τέλος, αναπτύσσεται η προβληματική για την αξιοποίηση της κληρονομιάς και οι επιπτώσεις της στην τοπική ανάπτυξη του ορεινού χώρου. Αναφέρεται και αναλύεται ο ρόλος της κληρονομιάς στην ανάπτυξη ορεινών περιοχών. Η δυναμική δηλαδή αξιοποίησης της φυσικής, πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

1.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ: ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ

1.2.1 ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ

Η έννοια της ανάπτυξης είναι θεμελιώδης για τη δυτική κουλτούρα. Ένας σημαντικός αριθμός ιδεολογιών, πολιτικών κινημάτων και φιλοσοφικών ρευμάτων της κοινωνίας μας αναπτύσσουν την προβληματική τους, επιχειρώντας να επαναπροσδιορίσουν την αναπτυξιακή διαδικασία και ρυθμίζοντας ζητήματα που αφορούν στις κοινωνικές και οικονομικές δομές. Η έννοια της ανάπτυξης παραπέμπει στην εξέλιξη, την πρόοδο, τη μεγέθυνση, η ενεργοποίηση μιας κατάστασης που βρίσκεται σε στασιμότητα.

Η ανάπτυξη ορίζεται γενικά στο λεξικό (LAROUSSE, 2002, 329) ως «1) δράση βελτίωσης προόδου, 2) ποιοτική βελτίωση μιας οικονομίας και της λειτουργίας της». Από την οπτική της οικονομικής επιστήμης ορίζεται από τον TEULON FREDERIC (1996) η ανάπτυξη ως «διαδικασία που πραγματοποιεί μία οικονομία για να γίνει πιο παραγωγική. Μια κοινωνία αναπτύσσεται, γνωρίζει δηλαδή μια βιώσιμη μεγέθυνση του εισοδήματος ανά κάτοικο και εξασφάλιση των βασικών αναγκών για τα μέλη της (διατροφή, στέγαση, υγεία, μόρφωση). Ανάπτυξη είναι η μεγέθυνση των κοινωνικών και φυσικών συστατικών που εγγυώνται τη μεγέθυνση. Η ανάπτυξη παραμένει μία σχετική έννοια που δεν μπορεί να συγκριθεί σε διαχρονικό επίπεδο ενώ η σύγκρισή της με άλλες χώρες παραμένει εξαιρετικά προβληματική ως διαδικασία».

Η ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί ως στρατηγική, ένα που πρόγραμμα που ένας δεδομένος χωροκοινωνικός σχηματισμός επιλέγει να υλοποιήσει, για να απαντήσει στις δεδομένες ανάγκες του. Η έννοια της ανάπτυξης σημάδεψε τουλάχιστον τις δυτικές κοινωνίες από τη βιομηχανική επανάσταση και μεταγενέστερα με έντονες ιδεολογικές και πολιτικές προεκτάσεις.

Η έννοια της ανάπτυξης περιγράφεται από τον δυναμικό της χαρακτήρα, αφού αφορά ουσιαστικά στη μετάβαση από μια κατάσταση σε μια άλλη. Ως ανάπτυξη ορίζεται η «εκτόνωση» του συνόλου της οικονομίας αποβλέποντας στη βελτίωση του επιπέδου ζωής. (BRUNET R. et al, 1993, 157)

Ενίοτε η ανάπτυξη συγχέεται με την οικονομική μεγέθυνση. Η μεγέθυνση ορίζεται ως ένα φαινόμενο αυστηρά οικονομικό και συνεπώς ποσοτικά απολύτως μετρήσιμο. Αφορά στην αύξηση του παραγόμενου πλούτου μιας εδαφικής ενότητας σε μια δεδομένη περίοδο του χρόνου, (αποδίδεται επιτυχώς με τον δείκτη του ΑΕΠ). Αντιθέτως, η ανάπτυξη αφορά μια

πολύπλοκη διαδικασία, η οποία δεν μπορεί να μετρηθεί με απόλυτο ποσοτικό τρόπο «...αφορά το σύνολο των μετασχηματισμών, τεχνικών κοινωνικών, πολιτιστικών που επιτρέπουν τη δημιουργία και διασφαλίζουν την αειφορία της οικονομικής μεγέθυνσης καθώς και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής», (CAPUL J.Y, GARNIER O, 1999, 124).

Στην προβληματική της ανάπτυξης υπεισέρχεται και η χωρική διάσταση σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο «...η ανάπτυξη οφείλει να εξασφαλίζει αρμονία ανάμεσα στην ποσοτική αύξηση και την ποιοτική βελτίωση των κοινωνικών και πολιτιστικών δομών», (BRUNET R, et al, 1993, 157).

Η ανάπτυξη ως όρος χρησιμοποιήθηκε μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο από τις βιομηχανικές χώρες της Ευρώπης και της βόρειας Αμερικής, όπου έγινε συνειδητή η ψαλίδα που τις χώριζε από τις χώρες της Αφρικής, της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής. Η συνειδητοποίηση της διαφοροποίησης -όσον αφορά στο στάδιο ανάπτυξης- έδωσε το έναυσμα για τη διατύπωση μιας σειράς οικονομικών θεωριών.

Σύμφωνα με τους CAPUL J.Y, GARNIER O, (1999, 127-129) οι θεωρίες που επεχείρησαν να εξηγήσουν τους παράγοντες της υπανάπτυξης ομαδοποιούνται σε τρεις κατηγορίες:

- Φυσικοί και δημογραφικοί παράγοντες: για συγκεκριμένες περιφέρειες του πλανήτη οι φυσικοί παράγοντες επέδρασαν αρνητικά στην ανάπτυξη. Αντιθέτως κάποιες χώρες κατόρθωσαν να αντιμετωπίσουν αυτές τις δυσκολίες². Η έντονη δημογραφική ανάπτυξη ως αποτέλεσμα της δημογραφικής μετάβασης έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη, αφού δημιουργεί έντονες ανισορροπίες στη λειτουργία του κοινωνικού-οικονομικού συστήματος. Χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Ασίας αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα λόγω του δημογραφικού τους προφίλ.
- Τα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον W. W. Rostow (1960) η ανάπτυξη αφορά μια γραμμική διαδικασία έξι σταδίων. Όλες οι οικονομίες οφείλουν να περάσουν από αυτά (κεφ.1.2.1.1, σελ. 33).
- Η υπανάπτυξη ως επίπτωση της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής. Σύμφωνα με αυτή την οικογένεια θεωριών η υπανάπτυξη οφείλεται στην εξάρτηση που προκαλούν με οικονομικά και πολιτικά μέσα οι ανεπτυγμένες χώρες: οι άδικες ανταλλαγές, οι εξαγόμενες κουλτούρες, ο οικονομικός δυϊσμός αποτελούν θεωρίες αυτής της λογικής.

Η Ανάπτυξη αποτελεί μια έννοια ιδιαίτερα σύνθετη, στην οποία εμπλέκονται πολλοί παράγοντες, με ιδιαίτερες πολιτικόκοινωνικές συνισταμένες. Ως οικονομική ανάπτυξη ορίζεται η δυναμική διαδικασία (διάσταση του χρόνου) που στοχεύει στην αύξηση (ποσοτική) του

2 Η Ιαπωνία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς η παντελής έλλειψη φυσικών πόρων και η έντονη σεισμική δραστηριότητα δεν κατόρθωσαν να περιορίσουν την ανάπτυξη. Οι αντίξοες κλιματολογικές συνθήκες στην Αυστραλία δε στάθηκαν εμπόδιο στην ανάπτυξη, (CAPUL J.Y, GARNIER O, 1999, 128)

πραγματικού κατά κεφαλήν εισοδήματος, υπό την προϋπόθεση της ταυτόχρονης βελτίωσης της κοινωνικής ευημερίας.

Η σύγχρονη προβληματική για την οικονομική ανάπτυξη αφορά στη βιώσιμη ανάπτυξη (κεφ. 1.2.3, σελ. 56), η οποία εισάγει στην προβληματική της οικονομικής ανάπτυξης την ορθολογική (στο βαθμό που αυτό το κριτήριο μπορεί να προσδιοριστεί αντικειμενικά) διαχείριση των φυσικών πόρων, λαμβάνοντας υπόψη και την κοινωνική συνισταμένη της ανάπτυξης. Η προβληματική της βιωσιμότητας της ανάπτυξης εισάγει έντονα την έννοια της διαγενεακής αλληλεγγύης.

1.2.1.1 Θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης: κλασικές και νεοκλασικές προσεγγίσεις

Στη συνέχεια θεωρήθηκε σκόπιμη η αδρομερής αναφορά σε κεντρικές οικονομικές θεωρίες ανάπτυξης οι οποίες επηρέασαν στην εποχή τους την προβληματική σε παγκόσμιο επίπεδο και συνεχίζουν ακόμα να αποτελούν σημείο αναφοράς, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο. Δεν θεωρήθηκε αναγκαία η ενδελεχής τους ανάλυση αφού κάτι τέτοιο θα ξέφευγε από τους σκοπούς της διατριβής μας, αλλά κρίθηκε σκόπιμη η περιληπτική απόδοση της κεντρικής τους ιδέας στον βαθμό που αυτό εξυπηρετεί την εξέλιξη της προβληματικής της διατριβής μας.

Για τη συνοπτική αναφορά στις κύριες οικονομικές σχολές που αναπτύχθηκαν στηριχθήκαμε στις αναλύσεις όπως παρουσιάζονται από τους ΡΕΠΑΣ Π. (1991) και ΣΚΟΥΝΤΖΟΥ Θ. (1989).

Οι κύριες οικονομικές θεωρίες της ανάπτυξης στις οποίες θεωρήσαμε σκόπιμο να αναφερθούμε αδρομερώς στη συνέχεια αφορούν: α) στους Φυσιοκράτες (μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα), β) στον Adam Smith: *Η φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών*, γ) στον David Ricardo: *Οι φθίνουσες αποδόσεις και η διανομή του εισοδήματος*, δ) στον Friedrich List (1789-1846), ε) στον John Stuard Mill: *Η στασιμότητα με αισιόδοξες προοπτικές*, στ) τον Karl Marx: *Η διαδικασία ανάπτυξης και κατάρρευσης του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής*,

I. Φυσιοκράτες (μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα).

Οι φυσιοκράτες επηρέασαν με τις απόψεις τους τα οικονομικά δρώμενα μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Σε αντίθεση με τις απόψεις των Μερκαντελιστών³, οι Φυσιοκράτες θεωρούσαν ότι η οικονομία αποτελείται από δύο κλάδους, τη γεωργία και τις λοιπές παραγωγικές δραστηριότητες. Η γεωργία είναι η μόνη που παράγει πλεονάσματα και αξία και άρα μόνο αυτήν έχει νόημα να εξελίσσουμε. Οι άλλοι τομείς θεωρούνταν στείροι από παραγωγικής απόψεως. Η οικονομική θεωρία των Φυσιοκρατών επηρέασε έντονα τα δρώμενα της εποχής και

3 Οι μερκαντελιστές θεωρούσαν ότι για να είναι ένα κράτος ισχυρό, αρκεί να έχει μεγάλα αποθέματα σε χρυσό και γενικά πολύτιμα μέταλλα, άρα να προβαίνει σε λιγότερες εισαγωγές απ' ό,τι εξαγωγές, ώστε να δημιουργείται πλεόνασμα. (CAPUL J.Y, GARNIER O, 1999, 352)

αποτελέσει το θεωρητικό υπόβαθρο της αποικιοκρατίας. Οι μεγάλες δυνάμεις της εποχής επιδίδονταν σε κατακτήσεις αποικιών και πλουτισμό μέσω της ληστρικής εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και της καταδυνάστευσής των ντόπιων πληθυσμών.

II. Adam Smith: Η φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών (1723-1790)

Ο Adam Smith ήταν ηθικός φιλόσοφος και εισήγαγε την έννοια της οργάνωσης του οικονομικού συστήματος. Προσδιόρισε τη βαρύτητα του ρόλου του θεσμικού παράγοντα στην οργάνωση και λειτουργία του συστήματος παραγωγής. Οι θεωρίες του αποτέλεσαν το ιδεολογικό εφαλτήριο των φιλελευθέρων, προτείνοντας τη μορφή του κράτους ως «κράτους νυχτοφύλακα», του οποίου ο ρόλος περιοριζόταν στη διατήρηση της ασφάλειας, επιτρέποντας στην αγορά να λειτουργήσει.

Ο Adam Smith θεωρούσε ότι με τον μηχανισμό της αγοράς το άτομο αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση του κέρδους και ως εκ τούτου της ευημερίας του. Η κοινωνία μπορεί να θεωρηθεί ως άθροισμα των ατόμων και άρα με τον μηχανισμό της αγοράς μεγιστοποιείται και το κοινωνικό συμφέρον.

Κομβικά σημεία της παράγωγής για τον Adam Smith είναι ο καταμερισμός της εργασίας, και η εξειδίκευση, η οποία απαιτεί ένα κρίσιμο μέγεθος αγοράς. Η εξασφάλιση μιας παγκόσμιας αγοράς στην οποία είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί ελεύθερα το εμπόριο, θα προωθούσε σημαντικά την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας.

Ως μείζονες τομείς, της οικονομίας ορίζονται από τον Adam Smith η γεωργία, η βιομηχανία, και οι λοιποί τομείς. Οι κύριες έννοιες που συνθέτουν την οικονομία είναι οι μισθοί, το κέρδος, και η έγγειος πρόσοδος. Κινητήρια δύναμη στην παράγωγή θεωρούσε τη συσσώρευση του κεφαλαίου, η οποία μέσω του μηχανισμού καταθέσεων δανειοδοτήσεων, πυροδοτεί τις επενδύσεις, (ΡΕΠΠΑΣ Π., 1991, 117-126)

III. David Ricardo: Οι φθίνουσες αποδόσεις και η διανομή του εισοδήματος (1772-1823)

Όσον αφορά στον David Ricardo, κύριο συστατικό για την επίτευξη της ανάπτυξης αποτελεί η συσσώρευση κεφαλαίου. Οι τομείς παραγωγής θεωρούσε ότι ήταν η γεωργία, η βιομηχανία και το κεφάλαιο που συντάσσονταν βάσει της εγγείου προσόδου.

Οι αμοιβές προσδιορίζονται ποιοτικά σε τρεις κατηγορίες: μισθοί, κέρδη και έγγειος πρόσοδος. Ενώ ποσοτικά χωρίζονταν σε φυσικούς μισθούς (αυτός που σου φτάνει ίσα-ίσα για να ζήσεις) και ο μισθός προσφοράς και ζήτησης εργασίας (αυτός που το μέγεθος του καθορίζεται από το μηχανισμό της αγοράς).

Ο μηχανισμός που λειτουργεί η οικονομία σύμφωνα με τον David Ricardo έχει ως εξής. Η αύξηση του πληθυσμού οδηγεί στην αύξηση της ζήτησης για τροφή και κατ' επέκταση στην αύξηση της ζήτησης για καλλιεργήσιμη γη, που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της εγγείου προσόδου και τη μείωση των κερδών. Ο όλος μηχανισμός οδηγούσε στη μείωση των επενδύσεων και συνεπώς στη μείωση της ανάπτυξης.

Για να λύσουμε το πρόβλημα, πρέπει να αυξήσουμε τα εδάφη για παραγωγή προϊόντων ή να επιτρέψουμε και να παροτρύνουμε την είσοδο φθηνών προϊόντων. Η θεωρία αυτή εκφράστηκε στην εποχή της μεγάλης έκτασης αποικιοκρατίας, και της ελεύθερης διακίνησης των προϊόντων. Οι θεωρίες του David Ricardo επηρέασαν σημαντικά τη λειτουργία του παγκόσμιου εμπορίου και η περίοδος του 1860-1903 χαρακτηρίζεται ως η περίοδος του πιο ελεύθερου εμπορίου που γνώρισε η ανθρωπότητα, (ΡΕΠΠΑΣ Π., 1991, 126-136).

IV. Friedrich List, (1789-1846)

Σύμφωνα με τον Friedrich List η ανάπτυξη επηρεαζόταν από δύο τομείς, τις υποδομές και τους διασυνοριακούς δασμούς. Θεωρούσε αδύνατη την ανάπτυξη της βιομηχανίας μιας περιοχής, αν δεν υπήρχαν οι ικανές υποδομές. Θεωρήθηκε ο πατέρας των σιδηροδρόμων της Γερμανίας. Θεωρούσε, επίσης, αναγκαία τη λειτουργία μηχανισμών διασυνοριακών δασμών. Πίστευε ότι μια χώρα, για να αναπτύξει τη βιομηχανία της, πρέπει να εξουδετερώσει το περιβάλλον ανταγωνισμού με τις βιομηχανίες άλλων κρατών, μέσα από λειτουργία μηχανισμού δασμών που προστατεύουν τη λειτουργία της παραγωγής στα πρώτα στάδια ανάπτυξής τους (νηπιακοί δασμοί).

Δεν ήταν κατά του διεθνούς εμπορίου, αλλά θεωρούσε ότι απαιτείτο κάποιος χρόνος οργάνωσης, αλλιώς ένα οικονομικό περιβάλλον ίσων όρων θα οδηγούσε σε άνιση ανάπτυξη. Οι απόψεις του ακόμα διέπουν τις οικονομικές πολιτικές των αναπτυσσόμενων χωρών.

V. John Stuart Mill: Η στασιμότητα με αισιόδοξες προοπτικές (1806-1873)

Οι θεωρίες του John Stuart Mill αφορούν κυρίως ένα εκλεκτικιστικό συγκερασμό των οικονομικών θεωριών της εποχής του και όχι την εξέλιξη κάποιας νέας οικονομικής θεωρίας. Η συμβολή του θεωρείται σημαντική στην προβληματική γύρω από ζητήματα κοινωνικού και ανθρωπιστικού χαρακτήρα, που έρχονταν σε αντίθεση με τις επικρατούσες οικονομικές ιδεολογίες της εποχής του. Θεωρεί την οικονομία ως μηχανισμό που αποβλέπει στη βελτίωση της ζωής του ατόμου και ιδιαίτερα της εργατικής τάξης. Αποδέχεται την αδυναμία της αστικής κοινωνίας, όσον αφορά στην καταπίεση κοινωνικών συνόλων και τον περιορισμό της γενικότερης ανάπτυξης και ολοκλήρωσης των ατόμων και ιδιαίτερα της εργατικής τάξης. Σε αυτή την προβληματική επιχείρησε να δώσει θεωρητικό υπόβαθρο με μέτρα πολιτικής που θα άμβλυαν τις αντιθέσεις της αστικής κοινωνίας της εποχής του, (ΡΕΠΠΑΣ Π., 1991, 140-149).

VI. Karl Marx: Η διαδικασία ανάπτυξης και κατάρρευσης του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής (1818-1883)

Ο Karl Marx θεωρούσε ότι όλα τα φαινόμενα ερμηνεύονται από την οικονομία, αφού τα άτομα δρουν με στόχο τη βελτιστοποίηση του συμφέροντός τους. Οι οικονομικές του θεωρίες επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές εξελίξεις της εποχής του⁴.

4 Ιδιαίτερες επιπτώσεις για την πολιτική σκέψη της εποχής του είχε το έργο του *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος* (1848) Marx K. Engels F.

Πρότεινε τη συνολική αναδιοργάνωση, ανασυγκρότηση του κράτους. Χώρισε την ανάπτυξη σε τρεις τομείς: υπεραξία, κέρδη, επενδύσεις. Για τον Karl Marx μόνο η εργασία δημιουργεί υπεραξία, της οποίας έκφραση είναι ο μισθός.

Η οικονομία θεωρούσε ότι λειτουργεί βάσει του ακόλουθου κυκλώματος. Η αύξηση του ανταγωνισμού οδηγεί σε πτώση των τιμών και ως επακόλουθο η πτώση των κερδών οδηγεί σε μείωση των επενδύσεων. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία ολιγοπολιακών, μονοπωλιακών καταστάσεων, η αύξηση του αποθησαυρισμού και η οικονομική στασιμότητα. Μια από τις θεωρητικές του προσεγγίσεις, που θεωρήθηκε λανθασμένη, είναι ότι ταύτισε τον επενδυτή με τον κεφαλαιούχο, (ΡΕΠΠΑΣ Π., 1991, 150-158).

Οι κλασικές σχολές της οικονομικής θεωρίας τελειώνουν με το τέλος του 18^{ου} αιώνα, έχοντας εδραιώσει την οικονομική θεωρία. Το κύριο χαρακτηριστικό τους γνώρισμα είναι ότι επιχειρούν μέσω «φυσικών» νόμων να διασαφηνίσουν τη λειτουργία της οικονομίας. Οι κλασικοί οικονομολόγοι εδραίωσαν τις βάσεις για να αναπτυχθούν ακολούθως μετά το τέλος του 19^{ου} αιώνα οι νεοκλασικές θεωρίες.

Οι νεοκλασικές θεωρίες επιχειρούν να αποδώσουν την αποτελεσματικότητα ενός οικονομικού συστήματος βασισμένο στην οικονομική ελευθερία στο πλαίσιο ανταγωνισμού, στις ατομικές πρωτοβουλίες και τον μηχανισμό της αγοράς, (CAPUL J.Y, GARNIER O, 1999, 140).

Η νεοκλασική οικονομική σχολή επεκτείνεται και εμπλουτίζεται με νέα θεωρητικά δόγματα μέχρι και σήμερα. Σταθμό της περιόδου αποτελεί η Κενσιανή θεωρία. Οι κύριοι εκπρόσωποι της νεοκλασικής σχολής στους οποίους θα αναφερθούμε είναι: α) ο John Maynard Keynes: *Γενική θεωρία της απασχόλησης του κέρδους και χρήματος* β) ο Walt Whitman Rostow: *Η θεωρία των σταδίων την οικονομικής ανάπτυξης*, γ) ο Josef Schumpeter.

VII. John Maynard Keynes: Γενική θεωρία της απασχόλησης του κέρδους και χρήματος 1936 (1883-1946)

Ο J. M. Keynes κήρυξε την αύξηση της κατανάλωσης, τη μείωση των επιτοκίων και την εντατικοποίηση των δημόσιων επενδύσεων για την εξασφάλιση της απασχόλησης. Οι θεωρίες του είχαν απήχηση στην πολιτική σκέψη και η επιρροή του στις πολιτικές ιδεολογίες συνεχίστηκε, ακόμα και μετά το τέλος του δευτέρου παγκόσμιου πολέμου -ουσιαστικά μέχρι την πρώτη πετρελαϊκή κρίση⁵.

Καθιέρωσε μια νέα προσέγγιση των όρων του οικονομικού κυκλώματος: θεωρούσε ότι η παραγωγή δημιουργεί μια διανομή του εισοδήματος, που επιτρέπει κατανάλωση, άρα αγορά

5 Η έννοια της κρίσης στο παραδοσιακό μοντέλο παραγωγής, στις προβιομηχανικές κοινωνίες, αφορούσε την υποπροσφορά, την παραγωγή ποσοτήτων μικρότερων από τη ζήτηση (παραγωγή αγροτικών προϊόντων). Αντιθέτως, η έννοια της κρίσης στις βιομηχανικές κοινωνίες αφορά κυρίως στην υπερπροσφορά, παραγωγή δηλαδή περισσότερων προϊόντων από αυτά που απαιτεί η ζήτηση. Όπως έδειξαν οι θεωρίες του J. M. Keynes, η μεγάλη πετρελαϊκή κρίση του 1929 σχετίζεται με την αδυναμία της ζήτησης να απορροφήσει τις παραγόμενες ποσότητες, (CAPUL J.Y, GARNIER O, 1999, 101).

των παραγόμενων αγαθών, συνθήκη απαραίτητη για να μην καταρρεύσει η παραγωγή. Η γενική θεωρία αποτελεί μια «επίθεση» στις κλασικές οικονομικές θεωρίες, σύμφωνα με τις οποίες ο μηχανισμός της αγοράς με το προσδιορισμό της τιμής των αγαθών και των μισθών επέτρεπε να εξασφαλίσει σε όλες τις καταστάσεις ισορροπίας συνθήκες πλήρους απασχόλησης. Ο J. M. Keynes απέδειξε ότι: α) οικονομική ισορροπία μπορεί να έχουμε και σε ένα επίπεδο υποαπασχόλησης, β) το επίπεδο απασχόλησης εξαρτάται από τη ζήτηση των νοικοκυριών και τις επενδύσεις των επιχειρηματιών, γ) το επίπεδο επενδύσεων και η οικονομική μεγέθυνση εξαρτάται από τις προβλέψεις των επιχειρηματιών για την εξέλιξη της πραγματικής ζήτησης και δ) η οικονομική δραστηριότητα μπορεί να αναθερμανθεί μέσω των δημοσίων επενδύσεων, (TEULON F., 1996, 72)

VIII. Walt Whitman Rostow: Η θεωρία των σταδίων της οικονομικής ανάπτυξης 1916

Ο W. W. Rostow είδε την ανάπτυξη ως διαδικασία αποτελούμενη από πέντε στάδια, τα οποία είναι τα ίδια για όποια διαδικασία ανάπτυξης. Υπάρχει μια βασική οικονομία στην οποία αναπτύσσονται οι υποδομές μεταφορών, η περιφερειακή εξειδίκευση του μοντέλου παραγωγής και αναδύονται βιομηχανικές μονάδες. Η γεωργική παραγωγή γίνεται πιο εντατική και η εκβιομηχάνιση υλοποιείται στην πάροδο του χρόνου, ενώ η βιομηχανία δίνει τη θέση της στις υπηρεσίες. Ποιο αναλυτικά τα πέντε στάδια που διακρίνει στη διαδικασία της ανάπτυξης ο W. W. Rostow είναι:

Το πρώτο στάδιο ανάπτυξης αφορά καθαρά αγροτικές οικονομίες περιορισμένου μεγέθους, που δε διαθέτουν ή δε χρησιμοποιούν συστηματικά τις νέες τεχνολογίες και είναι ιεραρχικά δομημένες, με ελάχιστη κινητικότητα. Το δεύτερο και τρίτο στάδιο απαιτεί την παρέμβαση των πλέον ανεπτυγμένων κρατών και χαρακτηρίζεται από τον σημαντικό αριθμό των επενδύσεων που απαιτούνται για να υπερκαλύψουν την αύξηση του πληθυσμού. Το τέταρτο στάδιο είναι αυτό της οικονομικής απογείωσης. Το εθνικό προϊόν αυξάνει με ρυθμούς ανώτερους του πληθυσμού και έχουν ξεπεραστεί τα εμπόδια διάδοσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Το πέμπτο στάδιο, αυτό της ωρίμανσης, παρουσιάζει αμμηχανία στον ορισμό του και αποτέλεσε σημείο κριτικής. ο τυπικός ορισμός που δίνει είναι ότι σε αυτή τη φάση ανάπτυξης η κοινωνία εφαρμόζει σε όλες τις παραγωγικές διαδικασίες τις σύγχρονες τεχνολογίες. Το τελικό στάδιο είναι αυτό της μαζικής κατανάλωσης, κατά το οποίο ο προβληματισμός της κοινωνίας περνάει από τη διαδικασία της παραγωγής σε εκείνο της διάρθρωσης των καταναλωτικών δαπανών, (MAYHEW S., 1997, 129, 365) και (CAPUL J.Y, GARNIER O, 1999, 128).

IX. Josef Schmmpeter (1883-1950)

Ο Josef Schmmpeter θεωρούσε ότι η οικονομική πρόοδος επέρχεται και εξαρτάται από τους έξι παράγοντες: α) την εφαρμογή καινοτόμων λύσεων στην παραγωγή, β) επιχειρηματικότητα, μεταφέροντας με αυτόν τον τρόπο σημαντικό ρόλο της ευθύνης της ανάπτυξης στους επιχειρηματίες και τέλος γ) την εύρυθμη λειτουργία του θεσμικού πλαισίου.

Εισήγαγε την έννοια της «δημιουργικής καταστροφής», η οποία υφίσταται σε οποιαδήποτε καλή αγορά και είναι διαδικασία η οποία επιτρέπει στο οικονομικό σύστημα να ξεμπλοκάρει από διάφορα αναπτυξιακά αδιέξοδα, υπογραμμίζοντας τον σημαντικό ρόλο που καλείται να διαδραματίσει ο επιχειρηματίας. Για τον Josef Schumpeter η ανάπτυξη δεν αποτελεί ένα διαρκές φαινόμενο, αλλά εμφανίζεται σε επίπεδα. Αποτελεί, δηλαδή, αυτό που ονομάζουμε διακριτό φαινόμενο, (ΡΕΠΠΙΑΣ Π., 1991, 183-197).

Μέσα από την αδρομερή αναφορά μας στις κύριες σχολές, όπως αυτές αναπτύχθηκαν, επιχειρείται να οριοθετηθούν οι κύριες εξελικτικές περίοδοι της οικονομικής σκέψης, οι οποίες και οδήγησαν στις σύγχρονες αναπτυξιακές θεωρήσεις.

1.2.1.2 Παραγωγικοί συντελεστές: Παραδοσιακή οικονομική θεώρηση.

Η ανάπτυξη είναι ένα ιδιαίτερα σύνθετο φαινόμενο και οι παράγοντες που την επηρεάζουν, σύμφωνα με τις παραδοσιακές οικονομικές θεωρίες, είναι το έδαφος, η εργασία, το κεφαλαίο, η επιχειρηματικότητα, οι θεσμοί, η τεχνολογία. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να αναφερθούμε αδρομερώς σε αυτούς, αναλύοντας τα κύρια στοιχεία τους διαχρονικά, συναρτήσει των οικονομικών θεωριών στις αντίστοιχες περιόδους.

I. Έδαφος.

Το έδαφος ως προσδιοριστικός παράγοντας ανάπτυξης θεωρείτο σημαντικός στην εποχή του Adam Smith, David Ricardo, που το αντιμετώπιζαν ως κύριο παραγωγικό συντελεστή σε σπανιότητα⁶. Στις αναπτυξιακές θεωρίες της εποχής θεωρείτο ότι η παραγωγή (και ως συνέπεια η ανάπτυξη) ήταν συναρτώμενες του μεγέθους των εδαφών. Οι συγκεκριμένες θεωρίες αποτέλεσαν ουσιαστικά την ιδεολογική κάλυψη της αποικιοκρατίας και του ελεύθερου εμπορίου.

Με την πάροδο του χρόνου οι αντιλήψεις για τον ρόλο του εδάφους στην ανάπτυξη τροποποιήθηκαν με την εισαγωγή νέων οικονομικών εννοιών που προσδιόρισαν την ανάπτυξη και την παραγωγή. Έγινε πλέον κατανοητό ότι η απόδοση του εδάφους εξαρτάται επίσης εκτός από το μέγεθός του και από άλλους παράγοντες, οι οποίοι υπό συνθήκες αποδεικνύονται πιο σημαντικότεροι: τα φυσικά-γεωγραφικά χαρακτηριστικά, η εργασία, η διαθέσιμη τεχνολογία, η

⁶ Παραγωγικός συντελεστής (*production factors, facteurs de production*) ορίζεται το σύνολο των στοιχείων που τείθονται σε συνέργεια κατά τη διάρκεια μιας παραγωγικής διαδικασίας για την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών. Η οικονομική διαδικασία επιτρέπει την παραγωγή οικονομικών αγαθών, τα οποία χαρακτηρίζονται από σχέσεις σπανιότητας. Αντιθέτως, ως ελεύθερα αγαθά χαρακτηρίζονται εκείνα που είναι διαθέσιμα χωρίς να απαιτείται εργασία για την εξασφάλισή τους ως εκ τούτου δεν εμπίπτουν στον μηχανισμό της αγοράς που σηματοδοτεί σχέσεις σπανιότητας. Ακριβώς αυτή η αδυναμία της λειτουργίας του μηχανισμού της αγοράς να σηματοδοτήσει σχέσεις σπανιότητας για πολλά από τα αγαθά που προσφέρονται από τη φύση είναι άμεσα συνδεδεμένη με την οικολογική κρίση που χαρακτηρίζει της εποχή μας, (CAPUL J-Y, GARNIER O., 1999, 31, 328-329).

τεχνογνωσία και τέλος η ένταση κεφαλαίου του παραγωγικού μοντέλου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας έχει βαρύνοντα ρόλο σε πολλές οικονομίες του κόσμου, (ΣΚΟΥΝΤΖΟΥ Α., 1998, 138-142).

Στα τέλη του 19^{ου}, αρχές 20^{ου} αιώνα, αρχίζουν να εμφανίζονται προβληματικές για τις οικολογικές συνέπειες από την εντατική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων: αποψίλωση δασών, υπερβόσκηση, εντατικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις και εμφανίζονται τα πρώτα οικολογικά ρεύματα που επιχειρούν να αναπτύξουν πρωτοβουλίες ανατροπής αυτών των τάσεων. αφού είδη οι πρώτες επιπτώσεις αυτών των πολιτικών είχαν αρχίσει να διαφαίνονται (κεφ. 2.1Ι, σελ 99).

Στις αναπτυσσόμενες χώρες, ακόμα και σήμερα, ο παράγοντας έδαφος παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των οικονομιών τους. Το μοντέλο παραγωγής τους συχνά χαρακτηρίζεται από μονοκαλλιέργειες, μικρή παραγωγικότητα και έντονες περιβαλλοντικές καταστροφές⁷

Εκτός του εδάφους, την ανάπτυξη επηρεάζουν και άλλοι φυσικοί πόροι, ειδικά όταν υπάρχει η δυνατότητα να δημιουργείται υπεράξια από την επεξεργασία τους στην επικράτεια. Οι φυσικοί πόροι έπαιζαν στο παρελθόν ένα ρόλο στην ανάπτυξη, ο οποίος σταδιακά συρρικνώνεται αφού όλο και μεγαλύτερο ποσοστό της υπεραξίας των προϊόντων αφορά στάδια επεξεργασίας των πρώτων υλών. (Βλ αντικατάσταση βροχοδασών με καλλιέργειες καφεόδενδρων)

II. Ανθρώπινοι πόροι.

Οι ανθρωπίνος πόροι στην οικονομική θεωρία εξετάζονται από τρεις διαφορετικές οπτικές, ανάλογα με τον τρόπο που επηρεάζουν και επιδρούν στην αναπτυξιακή διαδικασία. Αυτές είναι το μέγεθος του πληθυσμού και η δημογραφική του συμπεριφορά, η συμπεριφορά εργαζόμενου πληθυσμού (τοπική κουλτούρα), η ποιότητα προσφερόμενης εργασίας (εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό).

Η μεγάλες εναλλαγές στη δημογραφική συμπεριφορά ενός πληθυσμού, (δημογραφική μετάβαση), επηρεάζουν αρνητικά την ανάπτυξη, αφού οι πληθυσμιακές μετακινήσεις δυσχεραίνουν τον προγραμματισμό, δημιουργώντας τριβές και αδράνειες στη διαδικασία παραγωγής. Η περίοδος της δημογραφικής μετάβασης (που σήμερα αφορά μόνο τις αναπτυσσόμενες χώρες) συνοδεύεται από μια σειρά κοινωνικών και οικονομικών συμπεριφορών που δεν μπορούν να θεωρηθούν ευνοϊκές συνθήκες ανάπτυξης (κεφ. 1.2.2.3, σελ. 49). Η βίαιη αστικοποίηση, η αποψίλωση του πληθυσμού της υπαίθρου, η αύξηση της φτώχειας και οι συνθήκες εξαθλίωσης που χαρακτηρίζουν διάφορες αστικές συγκεντρώσεις,

⁷ Το φαινόμενο τις αχρροφωτιάς παρατηρείται σε πολλές από τις χώρες των τροπικών δασών. Τα δάση μαζικά αποψιλώνονται και μετατρέπονται σε καλλιεργούμενες εκτάσεις, ικανές να παράγουν μεγάλες ποσότητες γεωργικών προϊόντων για μικρό χρονικό διάστημα. Κατόπιν αχρηστεύονται από τη διάβρωση του εδάφους, αφού σε καμία περίπτωση αυτά τα εδάφη των τροπικών δασών με τα ιδιαίτερα τους χαρακτηριστικά δεν είναι ικανά να υποστηρίξουν γεωργικές εκμεταλλεύσεις, (SARRE P., et al, 1991, 38-55).

εκτός των σοβαρών ηθικών και πολιτικών ζητημάτων που θέτουν, μπορούν να θεωρηθούν αρνητικοί παράγοντες όσον αφορά στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Η δεύτερη παράμετρος αφορά στον πληθυσμό που συμμετέχει στη διαδικασία παραγωγής, καθώς το μέγεθος του προσδιορίζεται από πολλούς παράγοντες. Το εναλλακτικό κόστος εργασίας (οι απολαβές δηλαδή που δεν καρπούνται με τη μη συμμετοχή στην παραγωγική διαδικασία) αποτελεί κρίσιμη παράμετρο προσδιορισμού του εργατικού δυναμικού. Σε περιπτώσεις που το εναλλακτικό κόστος εργασίας είναι μεγάλο, αποτελεί σημαντικό κίνητρο εργασίας⁸. Οι μηχανισμοί προσδιορισμού του εναλλακτικού κόστους εργασίας είναι πολύπλοκοι και εξαρτώνται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εκάστοτε χωροκοινωνικού σχηματισμού. Σύμφωνα με τη θεωρία του T. R. Malthus⁹ η ποσότητα εργατικού δυναμικού εξαρτάται από τη δομή της οικογένειας¹⁰, το θεσμικό πλαίσιο και τους κοινωνικούς παράγοντες.

Η τρίτη παράμετρος αφορά στην ποιότητα εργατικού δυναμικού, αποτελεί σύνθετο φαινόμενο, εξαρτάται από τις κοινωνικές τάσεις, από τις μορφές οργάνωσης του μοντέλου παραγωγής, τις κοινωνικές συμπεριφορές, την ευρύτερη κουλτούρα του λαού και από τη δομή και το σύστημα εκπαίδευσης. Η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού αποτελεί σήμερα την πλέον κρίσιμη παράμετρο της παραγωγικής διαδικασίας. Η ποιότητα της προσφερόμενης εργασίας επηρεάζεται από την κινητικότητα είτε από εργασία σε εργασία είτε από περιοχή σε περιοχή, πράγμα άρρηκτα συνδεδεμένο με τη δομή και τη μορφή οργάνωσης της κοινωνίας.

8 Στην Ελλάδα υπάρχουν στα νησιά μεγάλα ποσοστά αναλφάβητου πληθυσμού λόγω του τουρισμού. Η απασχόληση σε αυτή την παραγωγική δραστηριότητα εξασφαλίζει σημαντικά οικονομικά οφέλη, χωρίς να απαιτεί σημαντικά προσόντα (τουλάχιστον στον τουρισμό όπως αναπτύχθηκε στην Ελλάδα) με αποτέλεσμα το εναλλακτικό κόστος εργασίας να είναι ιδιαίτερος σημαντικό. Έτσι, μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού επιλέγει να μην σταματήσει τις σπουδές του για να δουλέψει. (επιλέγει να μη σταματήσει ή να σταματήσει;)

9 Tomas Robert Malthus 1766-1834 συγγραφέας του *Σπουδή στις αρχές του πληθυσμού* (1798). Θεωρεί την πληθυσμιακή αύξηση ως κίνδυνο για την ύπαρξη του κόσμου και προτείνει τον εθελοντικό περιορισμό των γεννήσεων, (TEULON F., 1996, 76) Ήταν οικονομολόγος που υιοθέτησε τις ιδεολογίες της ελεύθερης αγοράς (Adam Smith 1723-1790, David Ricardo 1772-1823, John Stuart Mill 1806-1873) που διαφωνούσαν με την ουσιαστική παρέμβασή του κράτους στη λειτουργία της αγοράς και θεωρούσαν ότι ο ρόλος του έπρεπε να περιορίζεται μόνο στον βαθμό εξυπηρέτησης την εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς. Ο T. R. Malthus θεωρούσε ότι ο πληθυσμός αυξάνεται πολύ γρήγορα και οι ανάγκες του δεν είναι δυνατόν να καλυφθούν από τη γεωργική παραγωγή, με αποτέλεσμα να οδηγούνται στη μιζέρια τα ασθενή οικονομικά στρώματα. Αντίθετοι με της ιδέες του T. R. Malthus βρίσκονται οι ναταλιστές, οι οποίοι πρεσβεύουν την αναγκαιότητα ενίσχυσης των γεννήσεων. Οι θεωρίες τους υιοθετούνται από τα κράτη που έχουν υπογεννητικότητα και αδυνατούν να ανανεώσουν τον πληθυσμό τους, (CAPUL J.Y, GARNIER O, 1999, 225, 320)

10 Η μεγάλη οικογένεια παρέχει αγαθά για τα οποία θα έπρεπε κανονικά να εργαστείς, άρα επηρεάζει αρνητικά την ποσότητα εργατικού δυναμικού. Από την άλλη αποτελεί σημαντικό δείκτη ασφαλείας για τις αδύναμες κοινωνικοοικονομικές ομάδες.

Κρίσιμο αρνητικό φαινόμενο για την ανάπτυξη των πολιτικά ορθώς αποκαλούμενων αναπτυσσόμενων χωρών αποτελεί το φαινόμενο Brain Drain¹¹ (διαφυγή επιστημόνων), γεγονός που συνεπάγεται μια σειρά αρνητικών επιπτώσεων για τις φτωχές χώρες που αφορούν στην πνευματική απομυζήση, την αδυναμία πνευματικής εξέλιξης και την έλλειψη πνευματικής ελίτ.

Ο ρόλος της μεσαίας τάξης κρίνεται κρίσιμος στη διαδικασία ανάπτυξης για αυτό είναι βασική η υγιής λειτουργία της και η ενσωμάτωσή της στη διαδικασία της ανάπτυξης, μια και συνολικά η συμπεριφορά της δεν είναι ιδιαίτερα συντηρητική ή ιδιαίτερα προοδευτική για να οδηγήσει με αυτόν τον τρόπο σε ανισορροπίες το εν λόγω χωροκοινωνικό σύστημα.

III. Κεφάλαιο.

Ονομάζεται το σύνολο των διαθέσιμων παραγωγικών μέσων. Το κεφαλαίο διαχωρίζεται σε *πάγιο*, (αυτό που διαρκεί πλέον της μίας οικονομικής περιόδου) και *κυκλοφορούν*, (αυτό που δε χρησιμοποιείται περισσότερο από μια φορά σε μια οικονομική περίοδο). Διαχωρισμοί επίσης για το κεφάλαιο προκύπτουν και από τον τρόπο χρήσης του, όσον αφορά στα αποτελέσματα που αυτό συνεπάγεται. *Πάγιο κοινωνικό* ορίζεται το κεφάλαιο που επενδύεται είτε από δημόσιες είτε από ιδιωτικές επενδύσεις, έτσι ώστε να ενσωματώνει την έννοια της υποδομής, με αποτέλεσμα τη δημιουργία εξωτερικών θετικών οικονομιών, καθώς και τη δημιουργία μεγάλων πολλαπλασιαστικών οφελών σε μια ενδεχόμενη επένδυση.

Ως *πάγιο άμεσο* ορίζεται το κεφαλαίο που χρησιμοποιείται, επενδύεται είτε από δημόσιες είτε από ιδιωτικές επιχειρήσεις για την παραγωγή συγκεκριμένου προϊόντος. Δεν εμπεριέχει τη διάσταση της επένδυσης και δε δημιουργεί θετικές οικονομίες κλίμακας.

¹¹ Ως *διαφυγή επιστημόνων* (Brain Drain) ορίζεται η μετανάστευση εκπαιδευμένων και ταλαντούχων μονάδων (ανθρώπινο κεφάλαιο) για άλλα κράτη λόγω των συγκρούσεων, της έλλειψης ευκαιριών στη γενέτειρά τους. Οι απώλειες είναι ιδιαίτερες σημαντικές βάσει της λογικής ότι η κοινωνία έχει επενδύσει σε αυτά τα άτομα για τη μόρφωσή τους και είναι εκείνοι που θα εξασφαλίσουν την εξέλιξη, οι πρωτοπόροι μιας κοινωνίας. Το φαινόμενο της διαφυγής επιστημόνων είναι δύσκολο να μετρηθεί και να εκτιμηθεί με απόλυτο τρόπο. Ιστορικά τρεις κύριες εκφάνσεις αυτού του φαινομένου μπορούμε να διαπιστώσουμε: η πρώτη αφορά στη μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού προς τις αστικές περιοχές, η δεύτερη αφορά στη μαζική μετακίνηση Ευρωπαίων προς την Αμερική και η τρίτη αφορά στη μετακίνηση επιστημόνων από τις αναπτυσσόμενες στις ανεπτυγμένες χώρες.

Το φαινόμενο σήμερα κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικό για την ανάπτυξη των φτωχότερων κρατών. Η εξασφάλιση ενός υψηλού μορφωτικού επιπέδου αντιμετωπίζεται συχνά ως δυνατότητα «δραπέτευσης» από τις αντιξοότητες που χαρακτηρίζουν τη ζωή στις αποκαλούμενες αναπτυσσόμενες χώρες. Αυτή η πρακτική, η οποία και ενισχύεται συστηματικά από τα πανεπιστήμια και τις μεγάλες εταιρίες, απομυζά σημαντικό ανθρώπινο κεφάλαιο, που αποτελεί κρίσιμο αναπτυξιακό παράγοντα. Ένα άλλο παρεμφερές φαινόμενο, το οποίο όμως αφορά κυρίως τις ανεπτυγμένες χώρες, είναι η αποκαλούμενη ανταλλαγή επιστημόνων «brain exchange», που αφορά στη μετακίνηση επιστημόνων με στόχο τη διάδοση ιδεών και εμπειριών. «Brain Drain», *Wikipedia, the free encyclopedia* (2006), <http://en.wikipedia.org/wiki/Brain_drain>, ανακτήθηκε 11.04.2006.

Η ύπαρξη αυτή καθ' αυτή κεφαλαίου δεν αρκεί για την ανάπτυξη¹². Στις ανεπτυγμένες χώρες τα κεφάλαια είναι στις τράπεζες και όχι στους επενδυτές, άρα ο επενδυτής και ο κεφαλαιούχος είναι διαφορετικοί.

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι γενικά το κεφάλαιο κατευθύνεται εκεί που υπάρχει σταθερότητα και ασφάλεια σε κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο. Η συσσώρευση κεφαλαίου εξαρτάται από τρεις παράγοντες: α) την αποταμίευση, (ειδικά την οριακή ροπή για αποταμίευση), β) τη ζήτηση για κεφάλαιο και τέλος γ) τη διοχέτευση του κεφαλαίου (σε ποιους τομείς δηλαδή γίνονται οι επενδύσεις και αν αυτοί είναι παραγωγικοί).

IV. Τεχνολογία.

Η *τεχνολογία* δεν έχει μόνο τη στενή τεχνική διάσταση αλλά επεκτείνεται εννοιολογικά καλύπτοντας τομείς οργάνωσης, διοίκησης. Ως παραγωγικός συντελεστής, η τεχνολογία επιτρέπει με δεδομένη ποσότητα εργασίας και κεφαλαίου να παράγουμε περισσότερο, χρησιμοποιώντας εξυπνότερες και πλέον καινοτόμες μεθόδους.

Τα στάδια της τεχνολογίας μπορούμε να θεωρήσουμε ότι είναι τα έξι: α) βασική έρευνα, β) στάδιο εφαρμοσμένης έρευνας, γ) ανάπτυξη της τεχνολογίας και δ) εφαρμογή. Για την ανάπτυξη του παράγοντα τεχνολογία στη διαδικασία της ανάπτυξης απαιτείται επαρκής υλική και ανθρώπινη υποδομή. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η αναπαραγωγή της ανωτέρω αλυσίδας δεν αφορά παρά μόνο στις ισχυρές οικονομικά και οργανωτικά κοινωνίες, που καρπούνται σημαντικά οφέλη από τη λειτουργία της, διευρύνοντας υπό αυτή την έννοια την ψαλίδα από τις υπόλοιπες, (ΣΚΟΥΝΤΖΟΥ Α., 1998, 203-205).

Ως προς το συγκεκριμένο κριτήριο, η διάσταση ανάμεσα στις ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες εμφανίζεται ακόμα μεγαλύτερη λόγω της λειτουργίας του μηχανισμού *brain drain*, που οδηγεί στη μετανάστευσή του πιο ανήσυχου και ικανού τμήματος του πληθυσμού, ωθούμενου από τα κίνητρα των μεγάλων πανεπιστημίων και εταιριών του δυτικού κόσμου.

V. Μέγεθος αγοράς.

Το *μέγεθος αγοράς* ως παράγοντας προσδιορισμού της ανάπτυξης, οριοθετείται από την κρίσιμη μάζα που πρέπει να χαρακτηρίζει τα στοιχεία και τη δομή της αγοράς για να υποστηρίξει την παραγωγή δεδομένων προϊόντων και υπηρεσιών. Τα κύρια στοιχεία που προσδιορίζουν το μέγεθος της αγοράς είναι: α) πληθυσμιακά μεγέθη (είναι απαραίτητη μια ελάχιστη κρίσιμη πληθυσμιακή μάζα), β) χωρικά μεγέθη (η απαραίτητη ενδοχώρα για την άρτια υποστήριξη της ανάπτυξης) και γ) οικονομικά μεγέθη που αφορούν στην αγοραστική δύναμη και καταναλωτική συμπεριφορά του εν λόγω πληθυσμού.

¹² Στις χώρες που συγκεντρώνουν σημαντικά κεφάλαια από την εξόρυξη του πετρελαίου, τα λεγόμενα «πετροδολάρια» δεν μπορεί να μιλήσει κανείς για ανάπτυξη παρά για τεράστια συσσώρευση κεφαλαίων, τα οποία και κατανέμονται με ιδιαίτερος άνισο τρόπο στον πληθυσμό.

VI. Επιχειρηματικότητα.

Ο παράγοντας *επιχειρηματικότητα* είναι σε θέση να ρυθμίζει την ορθολογική κατανομή των πόρων. Στη λειτουργία της επιχειρηματικότητας υπεισέρχονται αλληλεπιδρώντες κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες.

Σύμφωνα με τις νεοκλασικές οικονομικές θεωρίες στη χώρα μας ένας από τους παράγοντες που ορίζονται ως εμπόδιο στην επιχειρηματικότητα είναι η οικογενειακή βάση σημαντικού ποσοστού των επιχειρήσεων και γενικότερα η οικογενειακή και πελατειακή δομή μεγάλου τμήματος της παραγωγής.

Αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη έχει επίσης το γεγονός ότι οι επιχειρηματίες είναι συχνά ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, πράγμα που δεν επιτρέπει τη δημιουργία ανταγωνισμού στον παράγοντα επιχειρηματικότητα, αφού οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής δύσκολα δέχονται τη διοίκηση της επιχείρησής τους από κάποιον άλλον επιχειρηματία, τεχνοκράτη. Απαραίτητες προϋποθέσεις για τη δημιουργία και απόδοση του παράγοντα της επιχειρηματικότητας είναι και η ομαλή λειτουργία της αγοράς χρήματος, (κεφαλαιαγορά) καθώς και η ελεύθερη είσοδος και έξοδος των επιχειρήσεων.

Σε αυτή την προβληματική εμφανίζεται και η αντίθετη άποψη, εκφρασμένη κυρίως από θεωρητικούς της αποκαλούμενης παράλληλης οικονομίας (κεφ. 1.2.2.3, σελ. 52), που θεωρούν ότι η λειτουργία τέτοιων μηχανισμών στο οικονομικό σύστημα αποτελεί σημαντική παράμετρο άμυνας της κοινωνίας και διασφάλισης μηχανισμών αλληλεγγύης και συνοχής που κρίνονται ιδιαιτέρως σημαντικοί σε τοπικό επίπεδο, σε μια περίοδο κατά την οποία μηχανισμοί της παγκοσμιοποίησης δρουν ως παράγοντες ανισορροπίας, αποδομώντας συχνά με βίαιες διαδικασίες τις τοπικές κοινωνικοοικονομικές δομές. (LLENA C., 2002, 1-9)

VII. Θεσμικό πλαίσιο.

Η ύπαρξη και άρτια λειτουργία του *θεσμικού πλαισίου* αποτελεί βασικό παράγοντα ανάπτυξης, ικανό να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την εξασφάλιση ενός άρτιου οικονομικού συστήματος φορέα της ανάπτυξης.

Η άρτια λειτουργία του θεσμικού πλαισίου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση ενός οικονομικού συστήματος, ικανού στο πλαίσιο λειτουργίας του να εγγυηθεί την άρτια κατανομή των παραγωγικών πόρων, βάσει του μηχανισμού των τιμών. Σημαντική κρίνεται και η προσφορά του ως προσδιοριστικού παράγοντα ικανού να σηματοδοτήσει τις σχέσεις σπανιότητας -άρα να κατευθύνει τις επενδύσεις- βάσει ενός ορθολογικού μηχανισμού κυρώσεων και οικονομικών παροτρύνσεων.

1.2.1.3 Οι κοινωνικοοικονομικές μεταβολές της ανάπτυξης

I. Οικονομικές μεταβολές

Η διάρθρωση της οικονομίας εκφράζει την ψαλίδα που χαρακτηρίζει τις ανεπτυγμένες από τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η διαφοροποίηση που χαρακτηρίζει το μέγεθος της οικονομίας και παραδοσιακά αποδίδεται με το Α.Ε.Π., δεν επαρκεί για να προσδιορίσει επαρκώς την ανάπτυξη μιας κοινωνίας. Απαντώντας σε αυτή την προβληματική η PNUD όρισε τον δείκτη IDH¹³ ικανό να αξιολογήσει βάσει πολυπλοκότερων κριτηρίων την ανάπτυξη μιας κοινωνίας, όχι μόνο σε επίπεδο εισοδήματος αλλά και τη δυνατότητα των ατόμων να προσδιορίζουν τη μοίρα τους (δυνατότητα επιλογής) την πρόσβασή που έχουν δηλαδή στην υγεία και την εκπαίδευση, (BRUNEL S., 2005, 34).

Στον αποκαλούμενο δυτικό κόσμο ο τριτογενής τομέας της οικονομίας αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης και κατέχει το μεγαλύτερο ποσοστό του Α.Ε.Π. Αντιθέτως, στις φτωχές χώρες το κύριο βάρος της παράγωγης αφορά τον πρωτογενή τομέα και η ανάπτυξη συνοδεύεται από έντονες πιέσεις στους φυσικούς πόρους και γενικότερα υποβάθμιση του περιβάλλοντος.

Η οικονομική πρόοδος συνοδεύεται από κοινωνικές και περιβαλλοντικές μεταβολές και στη συνέχεια αναφερόμαστε στις κυριότερες από αυτές:

— Η οικονομική εξέλιξη οδηγεί στην αναδιάρθρωση του ποσοστού που κατέχει ο κάθε τομέας της οικονομίας, με μια γενική τάση μετάβασης από τον πρωτογενή στον δευτερογενή και τέλος στον τριτογενή τομέα. Αυτή η διαδικασία ιστορικά χαρακτηρίζει το μεγαλύτερο ποσοστό των οικονομιών σε παγκόσμια κλίμακα, με τη διαφορά ότι μπορούμε να θεωρήσουμε πως αυτό συνέβη με πολύ πιο αργές και ήπιες διαδικασίες στην Ευρώπη από ό,τι σήμερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, με αποτέλεσμα το κόστος αυτής της διαδικασίας για τις κοινωνίες και την περιβαλλοντική ισορροπία να είναι σημαντικότερο σήμερα στις κοινωνίες του αναπτυσσόμενου κόσμου από ό,τι ήταν άλλοτε στην Ευρώπη.

Προφανώς, αυτή η σχηματική περιγραφή αποδίδει ένα κομμάτι της πραγματικότητας, αφού η κάθε οικονομία εμφανίζει πολλές ιδιαιτερότητες που οφείλονται σε ιστορικούς,

13 IDH δείκτης της ανθρώπινης ανάπτυξης (Indicateur de développement Humain) υπολογίζει: α) την προσδοκία ζωής στη γέννηση, β) το επίπεδο μόρφωσης συνυπολογίζοντας το ποσοστό αναλφαριθμητισμού των ενηλίκων και το ποσοστό αυτών που φοιτούν σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και γ) το ΑΕΠ. ανά κεφαλή σταθμισμένο με την αγοραστική δύναμη. Ο IDH αποτελεί έναν σύνθετο δείκτη ο οποίος συντάσσεται από την PNUD και οι τιμές του είναι ανάμεσα στο 0 και 1. Εξετάζει σε βάθος χρόνου δεδομένα των τελευταίων 30 ετών και οι προβλέψεις του αφορούν για 30 χρόνια.

Σύμφωνα με τον IDH οι δέκα πλέον ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη είναι : η Νορβηγία, η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Σουηδία το Βέλγιο, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, η Ισλανδία, οι Κάτω Χώρες, η Ιαπωνία, η Φιλανδία, και η Ελβετία. Οι δέκα λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη είναι: η Ρουάντα, το Μαλί, η Κεντρική Αφρική, το Τσαντ, η Γουιάνα, η Μοζαμβίκη η Αιθιοπία, η Μπουρκίνα Φάσο, το Μπουρούντι, η Νιγηρία και η Σιέρα Λεόνε. Η Ελλάδα βρίσκεται στην εικοστή δεύτερη θέση της παγκόσμιας κατάταξης, (2001). Βλ. <http://ses.ac-rouen.fr/ses_ped/ses20112c.htm>, ανακτήθηκε 11.04.2006

πολιτιστικούς και φυσικούς-γεωγραφικούς λόγους, με αποτέλεσμα να τη διαφοροποιούν σε μεγάλο βαθμό από άλλες¹⁴.

- Η αύξηση του κεφαλαιουχικού συντελεστή¹⁵ (συντελεστή εντάσεως κεφαλαίου) στη διαδικασία παραγωγής. Το κεφάλαιο όλο και καταλαμβάνει μεγαλύτερο ποσοστό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η γεωργική παραγωγή, αφού στις «ανεπτυγμένες» χώρες μπορούμε να μιλάμε για εκβιομηχάνιση της γεωργίας. Στον πρωτογενή τομέα απασχολείται ένα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού, αλλά παράγει μεγάλες ποσότητες. Παράλληλα εμφανίζονται και φαινόμενα ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών γεωργικών τρόπων καλλιέργειας, που όλο και κερδίζουν έδαφος (τριτογενοποίηση της γεωργικής παραγωγής).
- Η διάρθρωση της απασχόλησης αφορά σε επαγγέλματα που παρουσιάζουν μεγάλη εξειδίκευση και διαμορφώνουν την έννοια του εργατικού δυναμικού διαφορετικά απ' ό,τι στο παρελθόν.
- Η διάρθρωση στην κατανάλωση αφορά όλο και περισσότερο τη ζήτηση αγαθών που ονομάζουμε ανώτερα, εγκαθιδρύοντας εναλλακτικά μια σχέση παραγοντισμού-καταναλωτισμού.
- Το εθνικό προϊόν αυξάνεται γρηγορότερα απ' ό,τι ο πληθυσμός στις ανεπτυγμένες χώρες κάτι που δε συμβαίνει στις αναπτυσσόμενες, διαιωνίζοντας τη φτώχεια και την εξαθλίωση σε πολλές από αυτές. Η υπέρμετρη αύξηση του πληθυσμού (δεύτερο στάδιο της δημογραφικής μετάβασης) έχει ιδιαιτέρως αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη και το περιβάλλον.
- Αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, λόγω της αποδοτικότερης διάρθρωσης της παραγωγής και της ενσωμάτωσης των νέων τεχνολογιών.

II. Μη οικονομικές μεταβολές

Η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού της παραγωγικής βάσης συνοδεύεται συνήθως από ανακατατάξεις με κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Όταν αυτές οι διαδικασίες πραγματοποιούνται με βίαιο τρόπο, οι επιπτώσεις τους κρίνονται ιδιαιτέρως αρνητικές. Στη συνέχεια αναφερόμαστε στις κύριες μη οικονομικές επιπτώσεις που συνοδεύουν συνήθως την αναπτυξιακή διαδικασία.

¹⁴ Λόγω της έντονης εκβιομηχάνισης της παραγωγής και της υπερβολικής χρήσης χημικών, η γεωργία στις δυτικές κοινωνίες από παραγωγική δραστηριότητα εντάσεως εργασίας -όπως θεωρείτο στις παραδοσιακές οικονομικές σχολές- τείνει να μετατραπεί σε εντάσεως κεφαλαίου. Ενώ η παραδοσιακή γεωργία παράγει ενεργειακό πλεόνασμα, η σύγχρονη εκμηχανισμένη γεωργία εμφανίζεται ενεργειακά ελλειμματική, (SARRE P., et al, 1991, 69-72).

¹⁵ Αύξηση δηλαδή της σχέσης κεφαλαίου προς εργασία. Η δεδομένη παραγωγική επιλογή επηρεάζει όλο και μεγαλύτερο ποσοστό της παραγωγικής διαδικασίας, με χαρακτηριστικές επιπτώσεις εξάρτησης σε παγκόσμιο επίπεδο.

- Η κατάρρευση και αντικατάσταση του παραδοσιακού μοντέλου παραγωγής από σύγχρονα μοντέλα οργάνωσης της παραγωγής στο πλαίσιο του εκσυγχρονισμού της ανάπτυξης, συνοδεύεται συνήθως από σημαντικές μεταβολές στις συνήθειες και τους ρυθμούς ζωής. Συχνά ο παραδοσιακός τρόπος ζωής, οι τοπικές κουλτούρες και οι θρησκευτικές πρακτικές δεν είναι συμβατές με τις επιταγές του νέου τρόπου οργάνωσης της παραγωγής. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργείται σημαντική πίεση σε εναλλακτικούς τρόπους ζωής και κοινωνικών συμπεριφορών από αυτούς που επιβάλλει το καπιταλιστικό μοντέλο της παγκοσμιοποίησης της παραγωγής¹⁶.
- Το μοντέλο της οικονομικής ανάπτυξης -όπως αυτό επικράτησε- επιβάλλει όλο και εντονότερα την εξειδίκευση στην εργασία. Η πολυδραστηριότητα, που αν και δε θα μπορούσε να δώσει συνολικά λύση ως μοντέλο οργάνωσης της εργασίας σε μικρή κλίμακα, θα μπορούσε να εφαρμοστεί απαντώντας σε ιδιαιτερότητες σε τοπική κλίμακα. Ένα τέτοιου είδους μοντέλο οργάνωσης της παραγωγής δέχεται σοβαρές πιέσεις από των παγκοσμιοποιημένο τρόπο οργάνωσης της παραγωγής όπως αυτός ουσιαστικά επιβλήθηκε μετά την υπογραφή της συνθήκης του Bretton-Woods (1944) για την παγκόσμια διακίνηση του κεφαλαίου, (BARRET CH., et al, 2000, 96).
- Η βίαιη αστικοποίηση που δημιούργησε η προσδοκία εύρεσης εργασίας, οδήγησε στην πληθυσμιακή αποψίλωση ενός σημαντικού αριθμού αγροτικών περιοχών σε παγκόσμια κλίμακα, δημιουργώντας τεράστιες αστικές συγκεντρώσεις και παράγοντας άθλιες συνθήκες διαβίωσης (κεφ. 1.2.2.3, σελ. 53), (DOMENACH H., PICOUET M., 2000, 61-91)
- Η οικονομική ανάπτυξη συνοδεύεται από αύξηση της κοινωνικής κινητικότητας, και τη δημιουργία ανοικτών κοινωνιών. Σε αυτό το κριτήριο της μη οικονομικής μεταβολής της οικονομικής ανάπτυξης οφείλεται η παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας¹⁷. Η διαφοροποίηση και ο πλούτος διαφορετικών πολιτιστικών συμπεριφορών, ηθών, εθίμων, αισθητικής, γλωσσικών ιδιωμάτων, κ.λπ. στηριζόταν στην ύπαρξη κοινωνιών περιορισμένης κινητικότητας, οι οποίες εν μέρει αποκλεισμένες είχαν τη δυνατότητα να εξελίξουν δικά

16 Ως παγκοσμιοποίηση (*globalization*, [γαλ.] *globalization*) ορίζεται η σχέση αλληλεπίδρασης φυσικών και ανθρωπογενών φαινομένων σε παγκόσμια κλίμακα. Η υπερθέρμανση του πλανήτη, για παράδειγμα, αποτελεί ένα πλανητικό φαινόμενο στο οποίο οι επιπτώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας μπορεί να είναι μείζονες στην ατμόσφαιρα, στη γεώσφαιρα και την υδρόσφαιρα, (MAYHEW S., 1997, 197).

17 Η παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας αποτελεί νέο φαινόμενο με επιπτώσεις στη συμπεριφορά και λειτουργία των τοπικών κοινωνιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι πολυεθνικές βιομηχανίες θεάματος, οι οποίες επιβάλουν μια πλανητική αισθητική, υπονοώντας και ένα ενιαίο τρόπο και πρότυπο ζωής και συμπεριφοράς. Η ομογενοποίηση της αισθητικής και συμπεριφοράς των ανθρωπίνων κοινωνιών αποτελεί απειλή και σημαντική πίεση για της τοπικές κοινωνίες, οι οποίες συχνά σε μια λογική μμητισμού απορρίπτουν παραδοσιακά μοντέλα, τα οποία εξυπηρετούν αποτελεσματικότερα τις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου χωροκοινωνικού σχηματισμού, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη συνεκτικότητα και συνοχή της τοπικής κοινωνίας, (WARNIER J.P., 1999, 78-90).

τους χαρακτηριστικά. Σήμερα, παρατηρείται έντονα το φαινόμενο επιβολής μιας παγκοσμιοποιημένης κουλτούρας, η οποία παράγεται σε περιορισμένο αριθμό κέντρων (κυρίως στις δυτικές κοινωνίες) και επιβάλλεται σε όλο τον κόσμο.

- Το σύγχρονο μοντέλο ανάπτυξης συχνά επιβάλλει την επαγγελματική κινητικότητα. Πολλές φορές η επαγγελματική δραστηριότητα ενισχύει τις μετακινήσεις σε μόνιμη ή περιοδική βάση, οι οποίες επιβάλλονται από τις ιδιαιτερότητες της εργασίας. Περιοχές ολόκληρες αναπτύσσονται και παρακμάζουν συναρτήσει της εξέλιξης της παραγωγικής δραστηριότητας.
- Η έντονη κινητικότητα σε κοινωνικό και επαγγελματικό επίπεδο επιφέρει μεταβολές στη διάρθρωση της οικογένειας και των ευρύτερων συγγενικών δεσμών και σχέσεων με μια συνολικότερη τάση αποδόμησης τους, αφού οι μεταξύ τους σχέσεις αλληλεξάρτησης εμφανίζονται όλο και πιο αδύναμες.

1.2.2 ΤΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΡΧΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

1.2.2.1 Κριτήρια δυσλειτουργίας του κυρίαρχου μοντέλου παραγωγής

Στην ακόλουθη ενότητα παρατίθενται τα κύρια σημεία που αποτελούν κριτήρια κριτικής του κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης, όπως αυτό εφαρμόστηκε στις δυτικές κοινωνίες μετά το τέλος των πολέμων και σήμερα φαίνεται να επηρεάζει το σύνολο του πλανήτη μέσω της παγκοσμιοποίησης. Οι τρεις άξονες που αναλύονται αδρομερώς στη συνέχεια αποτελούν υποθέσεις των αναπτυξιακών μοντέλων, οι οποίες όμως δε φαίνεται να επαληθεύονται και σε μεγάλο βαθμό ευθύνονται για την αναπτυξιακή κρίση που περιγράφει την εποχή μας, με όλες τις επιπτώσεις που αυτή συνεπάγεται σε περιβαλλοντικό και κοινωνικό επίπεδο.

I. Η περιορισμένη οικονομική συμπεριφορά του ατόμου υπό συνθήκες

Σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία, η οποία σε μεγάλο βαθμό έχει επηρεάσει και συνεχίζει να επηρεάζει το σύνολο της οικονομικής σκέψης σε πλανητικό επίπεδο, κάθε άτομο επιδιώκει τη μεγιστοποίηση της ατομικής του ευημερίας. Πολλές φορές αυτός ο κανόνας δεν υφίσταται, ειδικά στις περιπτώσεις όπου τα άτομα στο πλαίσιο θρησκευτικών και ηθικών ιδεολογικών κωδίκων έχουν αλλοιώσει το κτητικό τους ένστικτο¹⁸.

¹⁸ Χαρακτηριστικά αναφέρεται η Ινδία, η οποία κατέχει ένα σημαντικό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού. Οι κοινωνικές μορφές οργάνωσης και η θρησκευτική κουλτούρα του πληθυσμού διαφοροποιούν σε μεγάλο βαθμό την οικονομική του συμπεριφορά από τις περιγραφές των μοντέλων της οικονομικής θεωρίας. (Βλ. το φαινόμενο της τράπεζας των φτωχών *bank of poor*)

Παραμορφωτικές επιδράσεις στην ανωτέρω νεοκλασική υπόθεση έχουν οι περιορισμένοι ορίζοντες που επιβάλλονται στα άτομα από καταστάσεις, στο πλαίσιο της συνήθειας, των προκαταλήψεων και των παραδόσεων.

II. Επίδραση των θεσμών στις οικονομικές ελευθερίες

Με τον όρο οικονομική ελευθερία εννοούμε τις κοινωνικές δομές και οργάνωση που δίνουν στο άτομο: α) τη δυνατότητα να μεταβάλλει την κοινωνική του θέση ή το επάγγελμά του, β) την ελευθερία να δεσμεύει παραγωγικούς πόρους και να τους συνδυάζει κατά τρόπους που να αυξάνουν το παραγόμενο προϊόν και να μειώνουν το κόστος, σύμφωνα με τις δικές του επιλογές και αντιλήψεις και γ) τη δυνατότητα να απασχολείται με δραστηριότητες σε ανταγωνισμό με άλλους που ασχολούνται ήδη με αυτές.

Η εξασφάλιση της ελευθερίας στη λειτουργία του οικονομικού συστήματος παραγωγής είναι απαραίτητη για να αποφευχθεί το φαινόμενο του λεγόμενου οικονομικού εκφυλισμού¹⁹. Η ανανέωση του οικονομικού συστήματος από το σύνολο της κοινωνίας μέσω θεσμοθετημένων μηχανισμών, μειώνει τις πιθανότητες αναπαραγωγής τέτοιου είδους αρνητικών φαινομένων.

Άλλος κίνδυνος που προκύπτει από τη στασιμότητα της ανώτερης κοινωνικής τάξης είναι η πιθανότητα εμφάνισης «προγονολατρίας», υπερβολικής προσήλωσης δηλαδή για τους τρόπους, τις μεθόδους και τις διαδικασίες που ακολουθούνταν στο παρελθόν και θεωρούνται πλέον θέσφατο.

III. Ο ρόλος της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς.

Η άρτια λειτουργία της αγοράς ασκεί σημαντική επίδραση, εξασφαλίζοντας την ανταμοιβή της οικονομικής προσπάθειας και κατ' επέκταση της οικονομικής ανάπτυξης. Η λειτουργία μιας αγοράς θεωρείται επιτυχημένη, όταν σε αυτήν έχει πρόσβαση μεγάλος αριθμός καταναλωτών και παραγωγών (ο προσδιορισμός του μεγέθους σχετίζεται προφανώς με το είδος του προϊόντος και τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά της αγοράς) πράγμα που συνεπάγεται την εξασφάλιση κλίματος ανταγωνισμού και τη δημιουργία εξειδίκευσης.

Στις αγορές αγαθών στις αναπτυσσόμενες χώρες παρατηρείται περιορισμένη συμμετοχή και τη συνολική δυσλειτουργία τους, αυτό οφείλεται σε τρεις κυρίως λόγους: α) στη μικρή κλίμακα της παραγωγής, τόσο ως προς το είδος όσο και ως προς τις παραγόμενες ποσότητες, β) στη γενικότερη έλλειψη υποδομών που εμποδίζουν τη μεταφορά και επικοινωνία ανθρώπων και

¹⁹ Οικονομικός εκφυλισμός, διαδικασία σύμφωνα με την οποία αναπαράγονται μηχανισμοί οι οποίοι προσδιορίζουν την παραγωγική διαδικασία μέσω κλειστών επιλογών, προσδιορισμένων από μη ανταγωνιστικές διαδικασίες. Η λειτουργία οικογενειακών, συγγενικών και πελατειακών δικτύων συγκροτεί δομές οι οποίες λειτουργούσαν άρτια ως δίχτυ κοινωνικής προστασίας είτε σε παραδοσιακού τύπου κοινωνίες είτε σε ασθενείς κοινωνικοοικονομικές ομάδες. Η μεταφορά τους στα σύγχρονα κοινωνικοοικονομικά συστήματα ενισχύει τα φαινόμενα διαφθοράς, υιοθέτησης μη αξιοκρατικών (πελατειακού τύπου) διαδικασιών και η αναπαραγωγή τους συνεπάγεται σοβαρές δυσλειτουργίες του οικονομικού συστήματος της εν λόγω κοινωνίας.

αγαθών αυξάνοντας το κόστος, γ) στο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και την προσήλωση στις παραδοσιακές συμπεριφορές.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες, εκτός της δυσλειτουργίας των αγορών αγαθών, δυσκολίες χαρακτηρίζουν και τη λειτουργία των αγορών συντελεστών παραγωγής για τέσσερις κυρίως λόγους: α) στην αγορά του συντελεστή γης, η τιμή του σε πολλές χώρες δεν αντιπροσωπεύει την πραγματική του αξία, αφού στον μηχανισμό της γαιοπροσόδου²⁰ υπεισέρχονται ζηζάνιοι παράγοντες που αφορούν στις κοινωνικές δομές και στα γενικότερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, β) ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού αυτοαπασχολείται, πρακτική η οποία οδηγεί σε ιδιότυπη λειτουργία της αγοράς εργασίας, γ) άλλο πρόβλημα αποτελεί ο μεγάλος βαθμός τμηματοποίησης της εργασίας με αποτέλεσμα την έλλειψη εξειδίκευσης που αποτελεί όλο και πιο σημαντικό κριτήριο δυσλειτουργίας στην παραγωγική διαδικασία τέλος δ) η αγορά κεφαλαίου είναι προβληματική, αφού ο επενδυτής και ο αποταμιευτής συχνά είναι το ίδιο άτομο και οι χρηματοδοτικοί μηχανισμοί είτε απουσιάζουν παντελώς είτε δυσλειτουργούν.

1.2.2.2 Οι αδυναμίες του κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης

Η οικονομική ανάπτυξη, μεγέθυνση συνοδεύτηκε από έναν μεγάλο αριθμό αρνητικών φαινομένων, που διαμόρφωσαν ουσιαστικά και την κριτική της. Το παραδοσιακό αναπτυξιακό μοντέλο που επιβλήθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο δημιούργησε μια σειρά προβλημάτων, πολλά εκ των οποίων απαιτούν άμεση λύση. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα αδιέξοδα της ανάπτυξης αφορούν κυρίως σε περιβαλλοντικά ζητήματα και θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης τόσο σε εθνικό (περιφερειακές ανισότητες) όσο και σε διεθνές επίπεδο (ανεπτυγμένα και αναπτυσσόμενα κράτη). Η επίλυση αυτών των ζητημάτων δεν είναι μόνο ηθικό ζήτημα, όπως θέλουν κάποιοι να το παρουσιάζουν, αλλά και ζήτημα επιβίωσης, αφού τα περιβαλλοντικά (φαινόμενο του θερμοκηπίου, τρύπα του όζοντος, ακραία καιρικά φαινόμενα) όσο και τα κοινωνικά (τρομοκρατία, οικονομική, πολιτική, περιβαλλοντική μετανάστευση) προβλήματα δε γνωρίζουν εθνικά σύνορα αλλά αφορούν το σύνολο του πλανήτη.

²⁰ Γαιοπρόσδοος (*Land Value*): Η χωροθέτηση δραστηριοτήτων προκύπτει ως αποτέλεσμα δυο συνιστάμενων. Αφενός του μηχανισμού της αγοράς (αυτοτελής λειτουργία), αφετέρου ως αποτελέσματά πολιτικών, οι οποίες, επεμβαίνοντας διορθωτικά, επιχειρούν τη βελτιστοποίηση του δημόσιου συμφέροντος. Η γαιοπρόσδοος ορίζεται ως η αξία χρήσης της γης, το ποσό που πρέπει να δαπανήσει κάποιος για να αποκτήσει το δικαίωμα χρήσης της γης (νοίκι). Συνάρτηση της γαιοπροσόδου προκύπτει και η αξία αγοράς της γης. Η τιμή της ισούται με την παρούσα αξία των μελλοντικών γαιοπροσόδων που θα αποφέρει. Η τιμή προσδιορίζεται, έτσι ώστε το επιτόκιο να ισούται με τη γαιοπρόσοδο. Η θεώρηση αυτή αποτελεί μια απλούστευση, αφού θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι προσδοκίες ως προς το επιτόκιο και το ενοίκιο, καθώς και δυσλειτουργίες στον μηχανισμό της αγοράς που πολυπλοκοποιούν αυτές τις σχέσεις. Σε μια αδρομερή θεώρηση μπορούμε να υποθέσουμε ότι αφού η αξία της γης εξαρτάται από τη γαιοπρόσοδο, η γαιοπρόσδος από τη θέση στην οποία θα εγκατασταθεί μια δραστηριότητα και η θέση από την προσβασιμότητα που επιθυμεί να έχει, η αξία της γης σε μεγάλο βαθμό τελικά εξαρτάται από την προσβασιμότητα, (CARTER H., 1995, 136-139).

Οι κύριες δυσλειτουργίες του παραδοσιακού οικονομικού συστήματος αφορούν τα ενδογενή χαρακτηριστικά του. Ο οικονομισμός, δηλαδή η επιλογή οργάνωσης της σύγχρονης κοινωνίας αποσκοπώντας μόνο στην οικονομική μεγέθυνση, αγνοώντας τις επιπτώσεις των επιλογών στο κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο έχει δημιουργήσει σημαντικά αδιέξοδα σε πλανητικό επίπεδο.

Ο ανθρωποκεντρικός (ανθρωπογεωιστικός) χαρακτήρας της οικονομικής επιστήμης, που σε μία κοντόφθαλμη λογική επιχειρεί να προσδιορίσει τη βελτιστοποίηση του οικονομικού οφέλους δεν μπορεί να συνεχίσει να αποτελεί το κυρίαρχο ιδεολόγημα.

Στη συνέχεια αναφέρουμε αδρομερώς τις αιτίες των κυρών προβλημάτων, τα οποία δημιούργησε το κυρίαρχο καπιταλιστικό μοντέλο παραγωγής που επικράτησε σε πλανητικό επίπεδο στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

I. Η προλεταριοποίηση

Η προλεταριοποίηση²¹, η οικονομική τάση κατά την οποία όλο και λιγότερο ποσοστό είναι παραγωγοί και ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής. Η σύγχρονη κοινωνία προσφέρει ένα μοντέλο στο οποίο όλο και περισσότερο υφίσταται η εξαρτημένη εργασία με όλα τα αρνητικά επακόλουθα που αυτό συνεπάγεται. Οι σχέσεις εξάρτησης και εκμετάλλευσης της εργασίας, αν και είναι φαινόμενα που συναντώνται παντού στις αναπτυσσόμενες χώρες, έχουν βαρύτερες επιπτώσεις στην καταστρατήγησης βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

II. Φαύλος κύκλος της φτώχειας

Ο φαύλος κύκλος της φτώχειας αφορά σε περιφέρειες στις οποίες η κοινωνική διάθρωση είναι τέτοια, ώστε σε μεγάλες ομάδες του πληθυσμού δεν επιτρέπεται η οικονομική εξέλιξη -π.χ. χώρες της Αφρικής- ενώ ταυτοχρόνως λόγω των πιέσεων, κυρίως στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, έχει αποδομηθεί.

Ο φαύλος κύκλος της φτώχειας ενισχύεται από το διεθνές περιβάλλον, τις διεθνείς οικονομικές συνθήκες που κατ'ουσίαν είναι απαγορευτικές για την ανάπτυξη χωρών με ασθενείς οικονομίες και κατ'επέκτασιν παράγει έντονα κοινωνικά προβλήματα²².

21 Η προλεταριοποίηση (*proletariat*) αποτελεί μαρξιστικό όρο. Αφορά στο φαινόμενο κατά το οποίο μια κοινωνική ομάδα πουλάει το εργατικό της δυναμικό σε μία άλλη που κατέχει τα μέσα παραγωγής, τους κεφαλαιούχους, (CAPUL J.Y, GARNIER O, 1999, 388).

22 Η τράπεζα των φτωχών στο αραβικό κόσμο αποτελεί το μέσο για την υλοποίηση ενός στρατηγικού στόχου αυτού της αντιμετώπισης της φτώχειας και της εξασφάλισης καλύτερης ποιότητας ζωής σε έναν πιο ανεπτυγμένο κόσμο στο πνεύμα της βιώσιμης «ανθρώπινης» ανάπτυξης. Οι μικροπιστώσεις (*microcredit*) συστήνουν ένα διεθνές εργαλείο το οποίο λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους στις πολιτικές τους οργανισμοί και φορείς αφού κρίνεται ιδιαίτερος αποτελεσματικό σε τοπική κλίμακα. Η διακήρυξη του έτους 2005 ως έτος αφιερωμένο στις μικροπιστώσεις από τον ΟΗΕ αποτελεί μια ακόμα διαπίστευσή της κρισιμότητας του εν λόγω εργαλείου στην αντιμετώπιση της φτώχειας. Η εξασφάλιση για τους φτωχούς με πιστωτικές υπηρεσίες οριακού κόστους εξασφαλίζει συχνά σε αυτούς τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν την φτώχεια τους με αποτελεσματικό τρόπο αφού οι εν λόγω ομάδες δεν είναι σε θέση

Διεθνής μμητική επίδραση, η οποία εκτοπίζει εγχώρια προϊόντα από την αγορά και προσελκύει εισαγόμενα ακόμα και σε περιπτώσεις που αυτά δεν παρουσιάζουν πλεονεκτήματα έναντι των εγχωρίων, με προφανείς συνέπειες για την εγχώρια βιομηχανία.

III. Σπανιότητα των ανθρώπινων πόρων

Η ανεπάρκεια φυσικών πόρων και ανθρώπινου δυναμικού είναι σημαντικό μειονέκτημα για την οικονομική ανάπτυξη. Χαμηλό επιστημονικό και τεχνολογικό επίπεδο, έλλειψη η οποία μπορεί να προήλθε είτε από εξαγωγή των μορφωμένων στελεχών (*brain drain*) είτε από την έλλειψη των απαραίτητων πανεπιστημίων για την κατάρτιση.

IV. Δυσλειτουργία στον μηχανισμό της αγοράς

Ατέλειες στη λειτουργία των αγορών, όταν η αγορά χαρακτηρίζεται από παρεμβατισμό, ο οποίος δρα ως αντικίνητρο για την ανάπτυξη υγιών μονάδων.

V. Η βραχυπρόθεσμη λογική της παραγωγικής διαδικασίας

Σε πολλές περιπτώσεις, βραχυπρόθεσμα η υποβάθμιση του περιβάλλοντος συμφέρει και τους παραγωγούς και τους καταναλωτές, αφού το χαμηλό κόστος παραγωγής επιτρέπει την προσφορά προϊόντων σε χαμηλές τιμές, αυξάνοντας τη δυνατότητα κατανάλωσης. Είναι γνωστό ότι η παραγωγή μέσω διαδικασιών φιλικών προς το περιβάλλον χαρακτηρίζεται από πολύ σημαντικότερο κόστος σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο, αλλά εξασφαλίζει τη βιώσιμη διαχείριση των πόρων σε μεσο-μακροπρόθεσμο επίπεδο.

VI. Αδυναμία προσδιορισμού της πραγματικής αξίας των πρώτων υλών και των φυσικών πόρων

Σημαντική είναι και η αδυναμία της αγοράς να τιμολογήσει τις πρώτες ύλες, αφού δεν μπορεί να εξετάσει σχέσεις σπανιότητας για το μέλλον, αλλά μόνο για την παρούσα φάση. Η αδυναμία αφορά στον δυναμικό χαρακτήρα της τεχνολογικής προόδου.

Ένας από τους κύριους λόγους που ερμηνεύει τις αιτίες για τις αρνητικές επιπτώσεις της ανάπτυξης, αφορά στις εξωτερικές δυσ-οικονομίες που οφείλονται στη μη ταύτιση του ιδιωτικού και του δημόσιου συμφέροντος, τουλάχιστον σε βραχυπρόθεσμο επίπεδο.

Αρνητικές κρίνονται και οι επιπτώσεις όσον αφορά στο περιβάλλον, αφού η οικονομική μεγέθυνση προκάλεσε αρκετές παρενέργειες. Οι κυριότερες είναι η ρύπανση και η εξάντληση μη ανανεώσιμων πόρων από την αλόγιστη εκμετάλλευσή τους. Παρόλο που οι οικολογικές καταστροφές συναντώνται σε πολλά ιστορικά παραδείγματα και σε ακραίες περιπτώσεις

αποτελούν αιτία παρακμής ακόμα και εξαφάνισης ολόκληρων πολιτισμών²³, ποτέ δεν ήταν πλανητική η κλίμακά τους ούτε τόσο έντονες οι επιπτώσεις τους.

VII. Αδυναμία ενσωμάτωσης της πιθανότητας καταστροφής στην τιμή του προϊόντος

Δεν είναι εύκολος ο αντικειμενικός προσδιορισμός του μεγέθους της καταστροφής που είναι δυνατόν να προκληθεί από μια παραγωγική μονάδα, ώστε αυτό να ενσωματωθεί στην τιμή του προϊόντος.

VIII. Ελεύθερα αγαθά

Ελεύθερο αγαθό είναι αυτό που υπάρχει σε αφθονία και δε χαρακτηρίζεται από σχέσεις σπανιότητας. Όταν αυτό επιβαρυνθεί, παύει να είναι ελεύθερο και μετατρέπεται σε οικονομικό αγαθό.

IX. Πολιτική αστάθεια

Πολιτικοί παράγοντες και διάφορα πολιτικά συστήματα του παρελθόντος, τα οποία αφήνουν σαφή σημάδια ακόμα και στο σήμερα για την αντιαναπτυξιακή τους πολιτική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αποικιοκρατία, η οποία εξελίχθηκε σε νεοαποικιοκρατία. Αρνητικά επηρεάζεται η ανάπτυξη και από τις πολιτικές συγκρούσεις και γενικά την πολιτική αστάθεια.

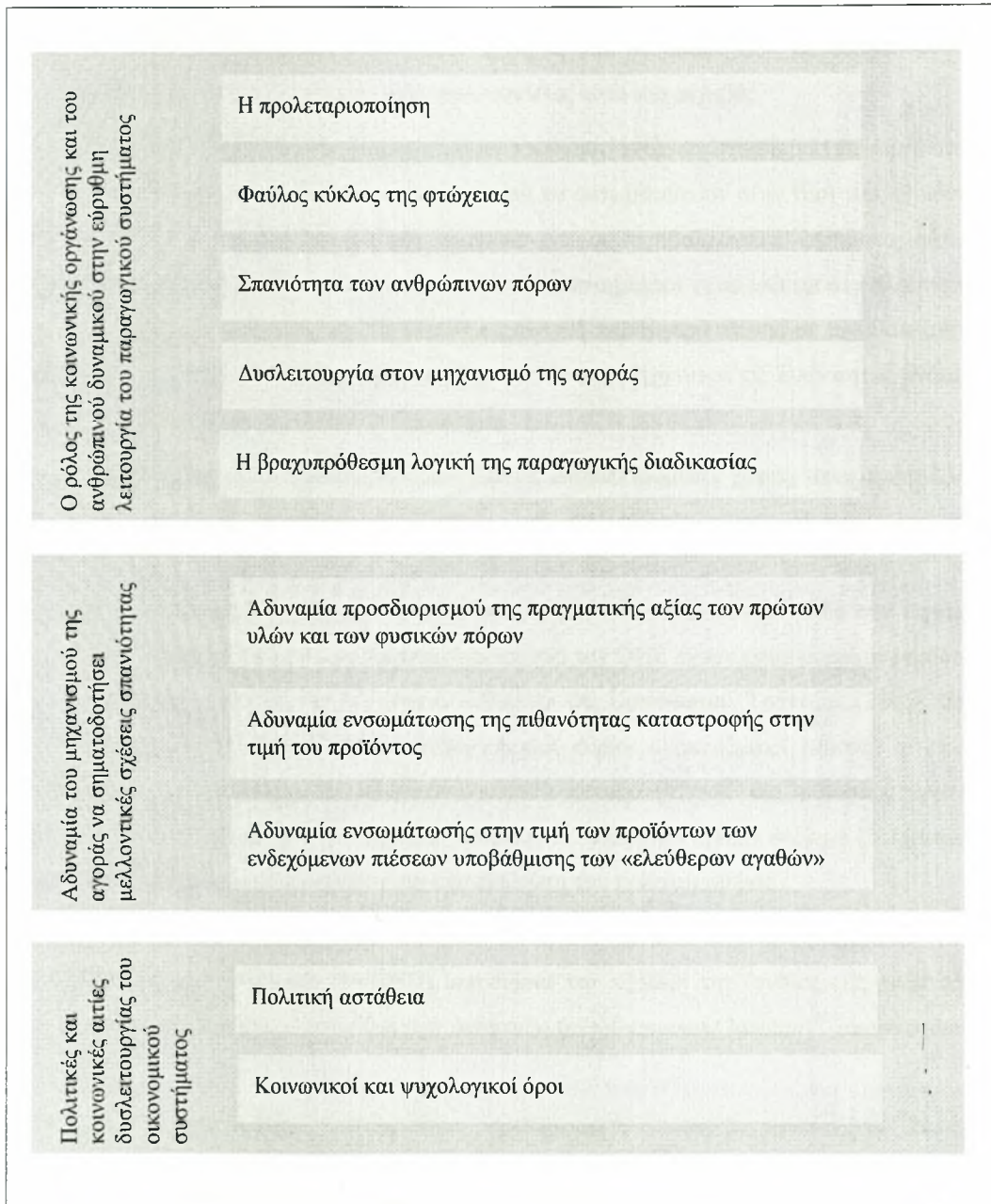
X. Κοινωνικοί και ψυχολογικοί όροι

Κοινωνικοί και ψυχολογικοί όροι, οι οποίοι σε πολλά κράτη δρουν αντιαναπτυξιακά π.χ. η ινδουιστική και η ισλαμική θρησκεία εμποδίζουν την ανάπτυξη με τις διδασκαλίες τους. Εμπόδια δημιουργούνται και από τις στατικές κοινωνίες, οι οποίες συντηρούν στην παραγωγική διαδικασία την έννοια της πατριάς, της κάστας, της μεγάλης οικογένειας, θεσμοί οι οποίοι δρουν χαρακτηριστικά αντιαναπτυξιακά. Η λογική αυτής της λειτουργίας έγκειται ότι οι εν λόγω κοινωνικές πρακτικές δεν επιχειρούν να απαντήσουν στις επιταγές του δυτικοκεντρικού καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής μέσα στο το οποίο προωθείται και η πρακτική της ανάπτυξης αλλά σε άλλες εναλλακτικές θεωρήσεις της ζωής και της εξέλιξης.

23 Τα νησιά του Πάσχα αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα πολιτισμού που εξαφανίστηκε λόγω περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η σημαντική υποβάθμιση της χλωρίδας και της πανίδας που παρατηρούμε σήμερα στο τοπικό οικοσύστημα, δεν συνάδει με τα ευρύτερα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά των νησιών και πιθανόν αποτελεί το αποτέλεσμα ανθρωπογενών δράσεων. Σύμφωνα με τις επικρατέστερες εκτιμήσεις, οι άνθρωποι εγκαταστάθηκαν στα νησιά περίπου το 800 μ.Χ. αναπτύσσοντας έναν πολύπλοκο πολιτισμό που ήκμασε. Η εντατική εκμετάλλευση των τοπικών πόρων με τρόπο που υπερέβαινε την φέρουσα ικανότητα του τοπικού οικοσυστήματος, οδήγησε στην κατάρρευση αυτού και στη συνέχεια στην ερημοποίηση των νησιών. Από το 1800 ο τοπικός πληθυσμός έχει εξαφανιστεί, αφού το οικοσύστημα δεν είναι πλέον βιώσιμο, αφήνοντας πίσω του τις γιγαντιαίες πέτρινες κεφαλές, ως θύμηση ενός πολιτισμού που ήκμασε αλλά δεν μπόρεσε να έρθει σε ισορροπία με την φύση.

<www.e-chord.50webs.com>, ανακτήθηκε 20.02.2006.

Γράφημα 1: Οι αδυναμίες του κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης

Πηγή Ιδία επεξεργασία θέσεων από ΡΕΠΠΑΣ Π. (1991), CAPUL J.Y, GARNIER O, (1999), TIETENBERG T. (1998)

1.2.2.3 Οι επιπτώσεις των αναπτυξιακών ανισοτήτων

Ο ανισότητες ανάμεσα στα κράτη αλλά και σε περιφερειακό επίπεδο αποτελούν αναπαραγωγής και όξυνσης της αναπτυξιακής και περιβαλλοντικής κρίσης. Το κύριο χαρακτηριστικό της ανισότητας αφορά στο ότι ενώ οι νέες τεχνολογίες, η κυρίαρχη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη έχουν να προτείνουν εναλλακτικές λύσεις για πιο αποτελεσματική διαχείριση των

πόρων, καθώς και την ενσωμάτωσή των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην παραγωγή, οι βιομηχανίες οι οποίες εμφανίζονται ως πλέον ενεργοβόρες και μολύνουν σημαντικά, μεταφέρονται στις αναπτυσσόμενες χώρες, ακριβώς για να αποφύγουν να επωμιστούν το κόστος εισαγωγής των νέων τεχνολογιών, που συνήθως είναι πιο ακριβές.

Αυτή η πρακτική επιτρέπει στις βιομηχανίες να παράγουν ανταγωνιστικότερα (με χαμηλότερο δηλαδή χρηματικό κόστος) αφού δεν υποχρεούνται να ενσωματώνουν στην τιμή του προϊόντος δυσ-οικονομίες που αναπτύσσονται και αφορούν είτε σε περιβαλλοντικά ζητήματα, είτε σε δικαιώματα των εργαζομένων. Αυτή η πρακτική που συστηματικά εφαρμόζεται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, αποτελεί σημαντική παράμετρο πίεσης σε περιβαλλοντικά όσο και σε κοινωνικά ζητήματα, οξύνοντας με αυτόν τον μηχανισμό τις ανισότητες ανάμεσα στους φτωχούς και τους πλούσιους του πλανήτη.

Η οικονομική απόκλιση των αναπτυγμένων από τις αναπτυσσόμενες χώρες, όπως εμφανίζεται στο ΑΕΠ²⁴, κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντική, ενώ δεν παρατηρούνται τάσεις σύγκλισης. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η ομάδα των πιο πλούσιων χωρών του πλανήτη²⁵ έχει ακαθάριστο κατά κεφαλήν (*per capita*) εισόδημα \$ 32,040.0 [USD] ενώ η ομάδα των λιγότερο ανεπτυγμένων κρατών όπως αυτές κατατάσσονται από τον ΟΗΕ έχουν κατά κεφαλήν εισόδημα \$340.0 [USD] σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα της Παγκόσμιας Τράπεζας (2005). Στην συνέχεια (Πίνακας 1 σελ 55) αναφέρονται κάποιοι κύριοι αναπτυξιακοί δείκτες, οι οποίοι καταγράφουν την ανισότητα σε πλανητικό επίπεδο μεταξύ φτωχών και πλούσιων κρατών. Προφανώς, αυτή η ανισότητα που δημιουργήθηκε και εξελίσσεται εγείρει σοβαρά ζητήματα όχι μόνον ηθικής αλλά και συνολικότερα για την επιβίωση του πολιτισμού μας.

Οι νέοι δείκτες που υιοθετήθηκαν από τον ΟΗΕ, στο πλαίσιο του προγράμματος για το περιβάλλον και την ανάπτυξη (PNEUD), αποδίδουν την εξέλιξη της έννοιας της ανάπτυξης. Επιχειρούν να αποδώσουν την ανθρώπινη ανάπτυξη (*développement humain*)²⁶ αποσκοπώντας

24 Η χρήση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως δείκτη προσδιορισμού της ανάπτυξης παρουσιάζεται ιδιαιτέρως προβληματικός, λόγω του ότι εξετάζει μόνο χρηματικά μεγέθη, αδυνατώντας να λάβει υπόψη του άλλους παράγοντες οι οποίοι σε περιπτώσεις κρίνονται ιδιαιτέρως σημαντικοί. Προσπάθεια άρσης αυτής της αδυναμίας αποτελεί ο δείκτης IDH (Indicateur de développement Humain) που ορίστηκε από τον ΠΝΥΔ, επιχειρώντας την απόδοση της ανάπτυξης με έναν πιο αντικειμενικό τρόπο, αφού επιχειρείται η ποσοτικοποίηση και άλλων στοιχείων που αφορούν στην ανάπτυξη, (BARRET CH., et al, 2000, 56).

25 Η ομάδα των πλούσιων κρατών, όπως αυτές κατατάσσονται από την Παγκόσμια Τράπεζα, αφορά περίπου 1 δισεκατομμύριο ανθρώπους (High income Data Profile), ενώ αντίστοιχα η ομάδα των πιο φτωχών κρατών (Least developed countries: UN classification Data Profile) σύμφωνα με την κατάταξη του ΟΗΕ αφορά 718.6 εκατομμύρια κατοίκους, WORLD BANK (2005).

26 Ο δείκτης του ΑΕΠ χαρακτηρίζεται ελλιπής, αφού δε συνυπολογίζει το περιβαλλοντικό κόστος της παραγωγής ούτε τις εξωτερικές δυσ-οικονομίες 72 των παραγομένων αγαθών και υπηρεσιών. Το PNEUD υιοθέτησε δύο άλλους δείκτες για τον προσδιορισμό των ανισοτήτων μεταξύ των κρατών. Δείκτης απόδοσης της ανθρώπινης και κοινωνικής ανάπτυξης (*développement humain et social*) (IDH), ο οποίος συνυπολογίζει τρεις κυρίως μεταβλητές α) την προσδοκία ζωής στη γέννηση, β) το γενικότερο επίπεδο παιδείας, γ) το ΑΕΠ ανά κάτοικο. Δείκτης της ανθρώπινης

όχι μόνο να αποδώσουν τη μεγέθυνση της παραγωγής αλλά τη βελτίωση και τη συνολικότερη ευημερία των κοινωνιών μέσω της ενσωμάτωσης περισσότερων κριτηρίων σε αυτών.

Εκτός της ανισότητας μεταξύ των κρατών σε πλανητικό επίπεδο, η ανισότητα και άνιση διανομή του εισοδήματος εμφανίζεται και σε εθνική κλίμακα ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές τάξεις ή/και σε αντίστοιχες χωροεδαφικές ενότητες, ακόμα και στις πλέον «ανεπτυγμένες» κοινωνίες. Η ανισότητα που χαρακτηρίζει πολλές από τις δυτικές κοινωνίες αποτελεί αιτία για σοβαρές κοινωνικές-οικονομικές δυσλειτουργίες και εγείρει έντονα ηθικά και ιδεολογικά ζητήματα εκτός των αναπτυξιακών και περιβαλλοντικών προβλημάτων. Στη λογική αντιμετώπισης των ανισοτήτων, τόσο σε εθνικό όσο και περιφερειακό επίπεδο, εφαρμόζονται μια σειρά πολιτικών συνοχής και αλληλεγγύης, πρακτική που μόνον οι πλούσιες χώρες έχουν τη δυνατότητα να εφαρμόσουν.

Στη συνέχεια επιχειρούμε να αναφερθούμε αδρομερώς στα κυριότερα προβλήματα που αναπτύσσονται σε πλανητικό επίπεδο ως απόρροια των ανισοτήτων σε πλανητικό επίπεδο

I. Η μονοκαλλιέργεια και η εξαντλητική εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων

Η μονοκαλλιέργεια αποτελεί άλλο ένα χαρακτηριστικό των οικονομιών στα αναπτυσσόμενα κράτη. Η εξειδίκευση αυτή έχει ιδιαιτέρως αρνητικές επιπτώσεις, που αφορούν όχι μόνο στην οικονομική εξάρτηση από ένα προϊόν αλλά και την ιδιαίτερη πίεση που ασκείται στους συγκεκριμένους παραγωγικούς συντελεστές και κυρίως στους φυσικούς πόρους (VERNIER J., 1995, 5-82).

Το αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής είναι η έντονη υποβάθμιση του περιβάλλοντος, η δημιουργία συνθηκών ερημοποίησης²⁷ και η αποδόμηση των κοινωνικών και οικονομικών δομών σε τοπικό επίπεδο. Σε αυτή την αλυσίδα οφείλεται σε πολλές περιπτώσεις η βίαιη έξοδος του αγροτικού πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα των αναπτυσσόμενων χώρων και η

φτώχειας (Pauvreté humaine) (IPH) ο οποίος συνεκτιμά: α) την προσδοκία ζωής στη γέννηση, β) το επίπεδο εκπαίδευσης και γενικότερα των συνθηκών διαβίωσης και γ) τη δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες περίθαλψης, (πρόσβαση σε πόσιμο νερό, και το ποσοστό των παιδιών κάτω των 5 ετών που είναι θύματα υποσιτισμού). PNEUD (2005) <<http://hdr.undp.org/reports/global/2005/francais>>, ανακτήθηκε 11.04.2006

²⁷ Ερημοποίηση, (*desertification, desertification*) : Ο γεωγραφικός ορισμός της ερημοποίησης αφορά στην επέκτασή των φυσικών-γεωγραφικών συνθηκών της ερήμου στις γειτονικές περιοχές. Η ερημοποίηση αφορά μεγάλο χρονικό ορίζοντα μετασχηματισμούς της βιομάζας: (η χλωρίδα η πανίδα και το έδαφος υποβαθμίζονται. Η ερημοποίηση δεν πρέπει να συνδέεται με την ξηρασία, παρόλο που αυτή μπορεί να αποτελεί παράγοντα ερημοποίησης. Οι παράγοντες της ερημοποίησης δεν είναι πάντα ξεκάθαροι: η υπερβόσκηση, η κακή διαχείριση των υδάτινων πόρων, η αποψίλωση των δασών για την εξασφάλιση της απαραίτητης καύσιμης ξυλείας, αναφέρονται ως κύριες αιτίες. Η σύγχυση του φαινομένου της ερημοποίησης με την ξηρασία αποτελεί παράγοντα που δυσχεραίνει τον ακριβή ποσοτικό προσδιορισμό των περιοχών που απειλούνται από το φαινόμενο. Οι πιο αυστηροί θεώρησης προσδιορίζει ότι 33-37% της συνολικής επιφάνειας του πλανήτη απειλείται από φαινόμενο της ερημοποίησης, (MAYHEW S., 1997, 127)

δημιουργία άθλιων συνθηκών διαβίωσης στις αποκαλούμενες παραγκουπόλεις. Οι αποκαλούμενοι περιβαλλοντικοί μετανάστες αποτελούν όλο και μεγαλύτερο τμήμα των φτωχών του πλανήτη.

II. Δυναμική οικονομία.

Στις αναπτυσσόμενες οικονομίες παρατηρείται το φαινόμενο του δυναμισμού της οικονομίας. Στα αστικά κέντρα υπάρχουν νόμοι για κατώτατο όριο μισθού, το κόστος ζωής είναι ιδιαίτερα υψηλό, το μορφωτικό επίπεδο και η παροχή εξειδικευμένης εργασίας συναντώνται μόνο εκεί. Αντιθέτως, στον ύπαιθρο χώρο στα αναπτυσσόμενα κράτη συναντώνται εντονότερα αναπτυξιακά προβλήματα, τα χρήματα περιορίζονται σημαντικά, αφού μεγάλο μέρος των συνδιαλλαγών πραγματοποιείται με τον μηχανισμό του αντιπραγματισμού²⁸, υφίσταται υπερπροσφορά εργασίας, η οικονομική εργασία στον αγροτικό τομέα πραγματοποιείται σε μικρές μονάδες και περιορίζεται στην αυτοκατανάλωση.

III. Η παραοικονομία

Η ανεπίσημη οικονομία αποτελεί την απάντηση των φτωχών στο καπιταλιστικό παγκοσμιοποιημένο μοντέλο ανάπτυξης. Στις οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών μεγάλο μέρος της παραγωγής κυρίως όσον αφορά στον πρωτογενή τομέα αφορά στην αυτοκατανάλωση, με αποτέλεσμα να μην παράγεται χρηματικό εισόδημα, αφού πουθενά δεν εμπλέκεται ο μηχανισμός της αγοράς που θα μπορούσε να εξασφαλίσει τα απαραίτητα κεφάλαια για τον εκσυγχρονισμό των παραγωγικών συντελεστών (τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο).

Αντιθέτως, οι τοπικές κοινωνίες οργανώνονται μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες, επιχειρώντας με την αξιοποίηση των τοπικών πόρων να απαντήσουν στις ανάγκες τους. Η πρακτική αυτή αφορά στο σύνολο του αναπτυσσόμενου κόσμου, κυρίως στις μειονεκτικές περιφέρειες (συνήθως την ύπαιθρο και τις παραγκουπόλεις) αλλά και πολλές περιοχές του ανεπτυγμένου κόσμου. Μέσω της λειτουργίας άτυπων δικτύων και μηχανισμών παραοικονομίας οι ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες πληθυσμών επιχειρούν να επιβιώσουν, (LLENA C., 2002, 1-9)

28 Ως αντιπραγματισμός ορίζεται η άμεση εμπορική ανταλλαγή μεταξύ δύο ατόμων ή οργανισμών (ακόμα και χωρών) του αγαθού χ με το αγαθό ψ , που στόχο έχει την ταυτόχρονη ικανοποίηση των προτιμήσεων ή των αναγκών των συναλλασσόμενων μερών. Οι όροι της συνδιαλλαγής, ή αλλιώς οι σχετικοί όροι της αγοροπωλησίας, προσδιορίζονται στη βάση δύο παραγόντων: α) από την ανάγκη των συναλλασσομένων, -όσο εντονότερη είναι τόσο πιο ψηλά προσδιορίζεται η σχετική τιμή των αντίστοιχων αγαθών- και β) από τις σχέσεις σπανιότητας, όπως αυτές διαμορφώνονται στην αντίστοιχη αγορά. Η σχετική τιμή του αγαθού χ (σε σχέση με το αγαθό ψ) είναι ανάλογη με τη σχετική ζήτηση του χ (σε σχέση με την ζήτηση του αγαθού ψ) και με τη σχετική σπανιότητα του χ (σε σχέση με τη σπανιότητα του ψ) <www.econ.uoe.gr/ua/content/gr/article.asp?office:16&folde r =483&article=592>, ανακτήθηκε 05.04.2006.

IV. Η δημογραφική μετάβαση

Οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις λεγόμενες ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες αφορά και τη δημογραφική δομή των πληθυσμών. Η δημογραφική διαφοροποίηση αφορά αφενός στο ποσοστό πληθυσμού που ζει σε αστικές περιοχές. Αφετέρου αφορά στη μορφή πληθυσμιακής πυραμίδας, η οποία εμφανίζεται γερασμένη στις ανεπτυγμένες χώρες ενώ είναι πολύ πιο δυναμική στον αναπτυσσόμενο κόσμο (βλ. δημογραφική μετάβαση²⁹), (CHESNAIS J.C., 1992, 55-67) και VERON J. (1996).

Η σημαντική πληθυσμιακή αύξηση που περιγράφει σε μεγάλο βαθμό το δημογραφικό προφίλ των αναπτυσσόμενων χωρών, συχνά δε συνοδεύεται από την αντίστοιχη βελτίωση και γενικότερα ανάπτυξη των υποδομών υποστήριξης, με αποτέλεσμα τη γενική υποβάθμιση της ποιότητας ζωής, αφού οι παραδοσιακές υποδομές και το παραδοσιακό μοντέλο αδυνατεί να απαντήσει στις αυξημένες απαιτήσεις όπως αυτές εξελίσσονται. Η δημογραφική μετάβασή από πολλούς μελετητές έχει προσδιοριστεί ως κρίσιμος παράγοντας υπανάπτυξης, αφού δημιουργεί πληθυσμιακές συμπεριφορές, οι οποίες δε συνηγορούν στην υιοθέτηση πρακτικών που συνάδουν με τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. DOMENACH H., PICOUET M., (2000): 21-60, VERON J. (1996): 76-90, GEORGE P. (1995): 39-58

V. Οι παραγκουπόλεις

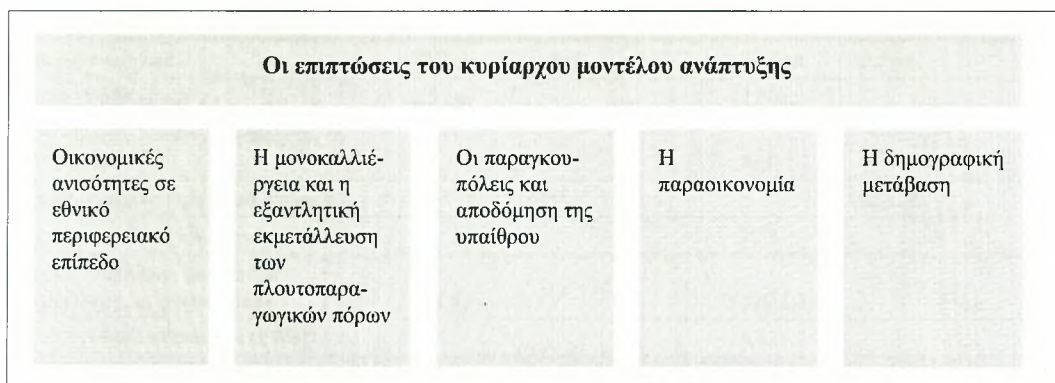
Ο βαθμός αστικοποίησης για τις ανεπτυγμένες χώρες είναι κατά μέσο όρο πολύ μεγαλύτερος από ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες. Τα κύρια στοιχεία που περιγράφουν την αστικοποίηση στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι τα ακόλουθα: α) ο ρυθμός αστικοποίησης σήμερα των αναπτυσσόμενων χωρών είναι μεγαλύτερος από ότι στις ανεπτυγμένες χώρες την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, β) ο κύριος λόγος της ιδιαίτερα γρήγορης αστικοποίησης των αναπτυσσόμενων χωρών είναι η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού (δημογραφική μετάβασή) και πολλοί άλλοι κοινωνικοί, πολιτικοί και περιβαλλοντικοί λόγοι (βλ. περιβαλλοντικοί μετανάστες³⁰, γ) η αστικοποίηση στις ανεπτυγμένες χώρες συνοδεύτηκε και από την εξέλιξη

29 Ως δημογραφική μετάβαση (*Demographic transition, Transition démographique*) ορίζεται το πέρασμα από ένα παραδοσιακό δημογραφικό μοντέλο με σχετική ισορροπία (υψηλή θνησιμότητα, υψηλή γονιμότητα) σε ένα σύγχρονο δημογραφικό μοντέλο (χαμηλή θνησιμότητα, χαμηλή γονιμότητα). Δημογραφική μετάβαση είναι η ενδιάμεση περίοδος ανάμεσα στις δύο περιόδους σχετικής ισορροπίας που χαρακτηρίζεται από ανισορροπία του δημογραφικού μοντέλου, της οποίας η διάρκεια ποικίλει ανά περίπτωση. Η δημογραφική μετάβαση χωρίζεται σε δύο φάσεις. Η πρώτη χαρακτηρίζεται από τον περιορισμό της θνησιμότητας, (οδηγώντας σε μια έντονη πληθυσμιακή αύξηση) και η δεύτερη χαρακτηρίζεται από τον περιορισμό των γεννήσεων με αποτέλεσμα την επιβράδυνση, και ακολούθως την μείωση του φυσικού πληθυσμού, (CHENNAIS J. C., 1992, 55-67).

30 Περιβαλλοντικοί μετανάστες (*Environmental Immigration, Immigration écologique*). Τα έντονα οικολογικά προβλήματα που έχουν προκαλέσει οι αναπτυξιακές επιλογές μας καθιστούν αβιωτικές όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις σε πλανητικό επίπεδο, ωθώντας σημαντικό αριθμό ανθρώπων κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες στη μετανάστευση. Η «νομιμοποίηση» αυτού του είδους της μετανάστευσής είναι σύγχρονη αφού σύμφωνα με τη γενική Συνέλευση του ΟΗΕ (1951) για την κατάσταση των προσφύγων, περιορίζονται στον ορισμό του πρόσφυγα «...ως ενός ατόμου με τον πραγματικό φόβο της δίωξης για τη συμμετοχή του σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ή

στη βιομηχανία και τη συνολικότερη οργάνωσή των κοινωνιών στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν παρατηρείται αναδιάρθρωση της παραγωγής που να συνοδεύει τη ραγδαία αστικοποίηση, δ) η κατανομή του πληθυσμού των αστικών συγκεντρώσεων στις αναπτυσσόμενες χώρες δημιουργεί έναν ιδιαίτερα πολωμένο χώρο, αφού συστηματικά απουσιάζουν πόλεις ενδιάμεσου μεγέθους, οι οποίες θα μπορούσαν να διαδραματίσουν έναν ιδιαίτερο ρόλο στην οργάνωσή και λειτουργία του χώρου, ε) η αύξηση του βαθμού αστικοποίησης συνοδεύτηκε από μια τεράστια ζήτηση για κοινωφελείς υπηρεσίες οι οποίες δεν είναι δυνατόν να εξυπηρετηθούν³¹. (GEOPOLITIQUE, 2003, 10-48).

Γράφημα 2: Οι επιπτώσεις του κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία θέσεων από *Géopolitique* 2003, 10-48, *One world for one earth* 1991, 56-91, *Population et development* 1996, 7-38

τάξη». Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες, ο αριθμός τους σε όλον τον κόσμο ανέρχεται σε 18 εκατομμύρια (πολιτικοί, θρησκευτικοί ή εθνικοί πρόσφυγες). Οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες ανέρχονται στα 10 εκατομμύρια. Οι απογραφές αυτές εμφανίζονται προβληματικές στην πραγματική απόδοση του φαινομένου, αφού ο όρος «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» δεν έχει ακόμα αναγνωριστεί επίσημα από πολλές χώρες, ενώ σε περιπτώσεις εσωτερικής μετανάστευσης η απόδοσή του φαινομένου είναι ακόμα πιο ελλιπής. Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός τοποθέτησε τον αριθμό αυτό στα 25 εκατομμύρια το 1999. Πολλοί ΜΚΟ, αλλά και ο ίδιος ο ΟΗΕ, υπολογίζουν ότι ο αριθμός των περιβαλλοντικών προσφύγων θα ξεπεράσει τα 150 εκατομμύρια στα μέσα του αιώνα, εξαιτίας της αποδόμησης του αγροτικού χώρου, της αποψίλωσης των δασών, της ανόδου της στάθμης της θάλασσας, της διάβρωσης της ακτογραμμής, των βιομηχανικών ατυχημάτων και της μόλυνσης. Andrew Lam (2005) <<http://www.a-gr/index.php?name=News&file=article&sid=3279>>, ανακτήθηκε 08.02.2006, ΤΑΤΙΑΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (2005)

³¹ Ως παραγκουπόλεις (*Bidonville, Squatter settlements*) ορίζεται εκείνο το είδος κατοίκησης προσωρινό και ανθόρμητο, για το οποίο χρησιμοποιούνται ευτελή υλικά (σανίδες, κιβώτια, λαμαρίνες κ.λπ.). Αυτό το είδος κατοίκησης απαντάται σε πολλές μεγαλουπόλεις των αποκαλούμενων αναπτυσσόμενων κρατών (Φαβέλα στη Βραζιλία, Καμπούτζη στην ανατολική Ασία, (GEOPOLITIQUE, 2003, 10-48).

Πίνακας 1: Χαρακτηριστικοί δείκτες φτωχών και πλούσιων χωρών του πλανήτη (σύμφωνα με την κατάταξη του ΟΗΕ)

	Λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες			Πλούσιες χώρες		
	2000	2003	2004	2000	2003	2004
Πληθυσμός						
Συνολικός πληθυσμός	658.4. εκ	703.6 εκ	718.6 εκ	974.8 εκ	995.0 εκ	1.0 δισ
Πληθυσμιακή αύξηση (% ανά έτος)	2.1	2.2	2.1	0.7	0.6	0.6
Προσδοκία ζωής (έτη)	..	51.1	..	..	78.3	..
Γεννητικότητα (γεννήσεις ανά γυναίκα)	..	4.7	..	..	1.7	..
Παιδική θνησιμότητα (ανά 1000 γεννήσεις)	..	98.2	..	..	..	..
Προσβολή από το AIDS σύνολο (% του πληθυσμού 15-49)	..	4.2	..	..	0.4	..
Περιβάλλον						
Επιφάνεια (χλμ2)	20.8 εκ.	20.8 εκ.	..	32.5 εκ.	32.5 εκ.	..
Δάση (1,000 χλμ2)	5.5 εκ.	..	..	7.9 εκ.	..	..
Αποψίλωση δασών (ετήσιος μ.ο. % 1990-2000)	0.8	..	..	-0.1	..	..
Πηγές πόσιμου νερού ανά άτομο μ3	..	6,455.7	..	..	9,256.9	..
Εκπομπές CO2 (τόνοι ανά άτομο)	0.2	..	..	12.4	..	..
Χρήση ενέργειας ανά άτομο (ισοδύναμο kg πετρελαίου)	288.6	..	..	5,421.3	..	..
Ηλεκτρισμός ανά άτομο (kWh)	77.1	..	..	8,521.7	..	..
Οικονομία						
ΑΕΠ, Atlas μέθοδος US\$	178.9 δισ.	209.0 δισ.	241.7 δισ.	25.8 τρισ.	28.0 τρισ.	32.1 τρισ.
ΑΕΠ ανά κάτοικο, Atlas μέθοδος US\$	270.0	300.0	340.0	26,520.0	28,150.0	32,040.0
ΑΕΠ \$	180.4 εκ.	222.6 εκ.	255.3 εκ.	25.6 εκ.	29.6 εκ.	32.7 εκ.
ΑΕΠ (ετήσια αύξηση %)	4.3	4.6	5.9	3.7	2.3	3.4
Πρωτογενής τομέας παραγωγής (% ΑΕΠ)	34.0	27.9	..	1.9	..	..
Δευτερογενής τομέας παραγωγής (% ΑΕΠ)	23.5	26.1	..	28.2	..	..
Τριτογενής τομέας παραγωγής (% ΑΕΠ)	42.5	46.0	..	69.9	..	..
Εξαγωγή αγαθών και υπηρεσιών (% ΑΕΠ)	22.3	21.5	..	23.7	..	..
Εισαγωγή αγαθών και υπηρεσιών (% ΑΕΠ)	29.5	30.3	..	24.2	..	..
Τεχνολογία και υποδομές						
Κινητά και σταθερές γραμμές (ανά 1,000 κατοίκους)	8.3	23.6	..	1,098.4	1,248.2	..
Υπολογιστές (ανά 1,000 κατοίκους)	2.6	..	..	383.5	..	..
Χρήστες διαδικτύου (ανά 1,000 κατοίκους)	5.4	13.5	..	253.1	366.5	..
Αναχωρήσεις αεροσκαφών	200.3 χιλ.	180.6 χιλ.	..	16.5 εκ.	16.1 εκ.	..

Πηγή: The World bank (2005)

1.2.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ : ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

1.2.3.1 Ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης

Αφού έγιναν κατανοητά, μέσα από τον μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά αδιέξοδα στα οποία οδήγησε το παραδοσιακό μοντέλο ανάπτυξης, αναπτύχθηκε ένα σύνολο θεωριών που αποσκοπούσε στο να ενσωματώσει την προβληματική της ανάπτυξης εκτός από την οικονομική μεγέθυνση, την έννοια της κοινωνικής προόδου και την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος.

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης υιοθετήθηκε για πρώτη φορά επίσημα από τον ΟΗΕ στο πλαίσιο της διάσκεψης κορυφής που οδήγησε στην υιοθέτηση της Agenda 21. Η βιώσιμη ανάπτυξη ορίζεται ως η *«ανάπτυξη εκείνη που ικανοποιεί τις ανάγκες του σήμερα, χωρίς να υπονομεύει τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες»*. Δηλαδή, η ανάπτυξη που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να διακυβεύονται οι ανάγκες των μελλοντικών γενεών. Έκθεση BRUNDTLAND G. H. (1987).

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης δίνει έμφασή στην απόλυτη προτεραιότητα σε πλανητικό επίπεδο, (διεθνής ευθύνη για την αντιμετώπιση των πλανητικών προβλημάτων), αναγνωρίζει επίσης τον σημαντικό ρόλο οφείλουν να διαδραματίσουν οι τοπικές κοινωνίες.

Στον ορισμό υπεισέρχονται δύο έννοιες κλειδιά που αφορούν:

- στην ανάγκη και ειδικά των βασικών αναγκών των φτωχών του πλανήτη των οποίων η κάλυψη αποτελεί προτεραιότητα.
- τη τεχνολογική εξέλιξη η οποία έχει περιορισμένα όρια όσον αφορά στη δυνατότητα της να απαντήσει στις ανάγκες των μελλοντικών γενεών.

Σύμφωνα με τους (SARRE P, et al, 1991, 152-153) ο ορισμός όπως διατυπώνεται αναπαράγει τέσσερις βασικές ομάδες συσχετίσεων:

- Η σχέση μεταξύ της χρήσης των πόρων, της πληθυσμιακής αύξησης και της τεχνολογικής προόδου.
- Η λογική της παραγωγής και κατανομής των διαθέσιμων πόρων, τροφίμων, ενέργειας, ανάμεσα στους ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες του πλανήτη.
- Η άνιση-ανάπτυξη και η υπεράνπτυξη που δημιουργεί έντονες ανισορροπίες ανάμεσα στους φτωχούς και τους πλούσιους, όχι μόνο σε πλανητικό αλλά και σε εθνικό επίπεδο.
- Η τέταρτη συσχέτιση αφορά στους όρους ανάπτυξης και την έντονη υποβάθμιση του περιβάλλοντος που συνεπάγεται την εν δυνάμει οικολογική καταστροφή.

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η λογική της βιώσιμης ανάπτυξης αφορά τις ανθρώπινες ανάγκες και όχι τα «θέλω» του υπερκαταναλωτικού μας πολιτισμού.

I. Αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης

Οι κύριες αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης όπως περιγράφονται στο rapport Brundland και συνοψίζονται από (SARRE P., et al, 1991, 155) είναι οι ακόλουθες:

- Αναβιώσιμη μεγέθυνση: Η βιώσιμη ανάπτυξη πρέπει να αποβλέπει στην άρση της φτώχειας, γιατί η φτώχεια εντείνει την πίεση στο περιβάλλον.
- Αλλαγή της ποιότητας της μεγέθυνσης: ανασκευάζοντας τη μεγέθυνση ως λιγότερο υλική λιγότερο ενεργοβόρα και δικαιότερη όσον αφορά στην κατανομή των επιπτώσεών της.
- Απαντώντας στις βασικές ανθρώπινες ανάγκες: αυτό είναι ιδιαίτερος σημαντικό με όρους τροφής, ενέργειας, στέγασης, παροχής νερού και υγείας για το σύνολο του παγκόσμιου πληθυσμού.
- Εξασφαλίζοντας βιώσιμα επίπεδα πληθυσμού: Η πρόκληση αφορά αφενός στον περιορισμό των μεγάλων αριθμών πληθυσμιακής αύξησης (δημογραφική μετάβαση) κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες αλλά και τη διαφοροποίηση των καταναλωτικών συμπεριφορών στον ανεπτυγμένο κόσμο.
- Διατήρηση και εμπλουτισμός της παραγωγικής βάσης: αυτό αφορά στη δεοντολογική και οικονομική διάσταση. Αφορά στους αγροτικούς πόρους, τα δάση, τους πόρους αλιείας και τους πόρους ενέργειας.
- Επαναπροσδιορισμό της τεχνολογίας και του κινδύνου: οι τεχνολογικές καινοτομίες πρέπει να απευθύνονται και στις αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ γενικότερα οι τεχνολογική ανάπτυξη πρέπει να εξετάζει σοβαρά την περιβαλλοντική διάσταση των επιπτώσεών της.
- Πάντρεμα της οικονομικής και οικολογικής διάστασης των επιλογών: Η οικονομία και η οικολογία δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αντιδιαμετρικά αντίθετες προσεγγίσεις, αλλά να συνεξετάζονται, αφού αποτελούν διαφορετική όψη του ίδιου νομίσματος.

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης βασίζεται σε τέσσερις κύριους άξονες: την προστασία του περιβάλλοντος, την πρόβλεψη για το μέλλον, την ποιότητα ζωής, την κοινωνική δικαιοσύνη και αποσκοπεί στην ισόρροπη ανάπτυξη αυτών.

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης έχει δεχθεί κριτική, κυρίως από οικολογικούς κύκλους ως κάτι αντιφατικό, αφού η ανάπτυξη εξ ορισμού συνδέεται με την κατανάλωση φυσικών πόρων, πράγμα που συνεπάγεται την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Απλώς, σύμφωνα με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης αυτό συντελείται με ήπιο τρόπο, χωρίς να υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα (κεφ.2.3.4, σελ. 142) των δεδομένων οικοσυστημάτων και των αντίστοιχων χωροκοινωνικών σχηματισμών.

II. Ιστορική αναδρομή

Ιστορικά, η έννοια της βιωσιμότητας εξελίχθηκε από τη λογική των προγραμμάτων διαχείρισης των δασών της Γερμανίας, όπως αυτά συντάσσονταν ήδη από τον 18ο αιώνα. Η έννοια χρησιμοποιήθηκε στις ΗΠΑ τον 19ο αιώνα στη διαχείριση των πρώτων εθνικών πάρκων.

Η πρώτη σύνδεση της έννοιας της ανάπτυξης με τη βιωσιμότητα στη διαχείριση των παραγωγικών πόρων προτάθηκε το 1960, κατά την ιδρυτική πράξη του ΟΟΣΑ. Σταθμό στον σχετικό προβληματισμό αποτελεί η έκθεση «The limits of growth³²» από τους Denis και Donella Meadows ως πόρισμα του λεγόμενου «Club of Rome». Η έκθεση κυκλοφόρησε σε 2 εκ. αντίτυπα σε 20 γλώσσες επηρεάζοντας σημαντικά.

Η πρώτη διάσκεψη υπό την αιγίδα του ΟΗΕ για το ανθρώπινο περιβάλλον πραγματοποιήθηκε στη Στοκχόλμη το 1972, εστιάζοντας για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο το παγκόσμιο ενδιαφέρον σε ζητήματα περιβάλλοντος, που αφορούν κυρίως στην περιβαλλοντική υποβάθμιση και τη διασυννοριακή ρύπανση και μόλυνση. Στο πλαίσιο της διάσκεψης υπογραμμίστηκε το γεγονός ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα δε γνωρίζουν πολιτικά και γεωγραφικά σύνορα. Μέσα από δεκάδες παραδείγματα περιβαλλοντικών προβλημάτων έγινε ευρέως κατανοητή η ανάγκη προσέγγισής τους σε συνεργασία σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Μόνο με την ευρύτερη αποδοχή μπορεί να επιτευχθεί αποτελεσματική λύση στα περιβαλλοντικά ζητήματα, (*The UN Conference on the Human Environment held in Stockholm, 1972*)

Αφορμή για την επανάληψη των συζητήσεων για την ανάπτυξη με βιώσιμο τρόπο αποτέλεσε στη δεκαετία του '80 η κρίση του πετρελαίου. Το 1983 στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ συγκαλείται η παγκόσμια επιτροπή για το περιβάλλον και την ανάπτυξη στην οποία προεδρεύει η Brundland. Η έκθεση πόρισμα κατατέθηκε το 1987 με τίτλο το «Κοινό μας μέλλον»³³, γνωστή ως έκθεση της επιτροπής Gro Harlem Brundtland (*The Brundtland Report*), εμφανίζεται και ορίζεται για πρώτη φορά επισήμως η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης και η προβληματική γύρω από την ανάγκη διασύνδεσης της οικονομικής μεγέθυνσης της κοινωνικής ευημερίας και της προστασίας του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων.

Στο πλαίσιο της λεγόμενης έκθεσής Brundtland γίνεται σαφής η πολυπλοκότητα, η αλληλοδιείσδυση και ο αλληλοπροσδιορισμός της σχέσης ανάμεσα στην έννοια του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης.

Το περιβάλλον είναι το πλαίσιο ζωής. Ένας γενικός ορισμός όπως περιγράφεται στο λεξικό LAROUSSE, 2002, 388, προσδιορίζει το περιβάλλον ως 1) αυτό που βρίσκεται ολόγυρα, που γειτονεύει, 2) το σύνολο των στοιχείων φυσικών χημικών ή βιολογικών, φυσικών ή τεχνιτών

³² *The limits of growth.*

³³ *Our Common Future: The World Commission on Environment and Development.*

που περιβάλλουν ένα ανθρώπινο είδος, ένα ζώο, ένα φυτό ή ένα χώρο, 3) σύνολο στοιχείων αντικειμενικών ή υποκειμενικών που συστήνουν το πλαίσιο ζωής ενός ατόμου.

Στο λεξικό ανθρωπογεωγραφίας (BARRET CH., et al, 2000, 68-69) το περιβάλλον υπό τη στενή έννοια του όρου ορίζεται ως φυσικό περιβάλλον (*physique, naturel*). Ενώ υπό μια πιο ευρεία έννοια που υιοθετείται όλο και περισσότερο περιλαμβάνει στοιχεία και προϊόντα δράσης των ανθρώπινων κοινωνιών. Ως πλαίσιο ζωής το περιβάλλον αφορά όλο και περισσότερο τον γεωγραφικό χώρο, η περιοχή άρα η έννοια του όλο και διευρύνεται. Το φυσικό περιβάλλον αφορά στα γεωγραφικά στοιχεία που αφορούν τη γεωμορφολογία, τα κλιματολογικά χαρακτηριστικά, το έδαφος, τη χλωρίδα, την πανίδα ... άρα τον φυσικό χώρο μέσα στον οποίο εξελίσσονται τα έμβια όντα. Υπό τη διευρυμένη έννοια τα προϊόντα των ανθρώπινων κοινωνιών προστίθενται στο φυσικό πλαίσιο, δίνοντας τον σύγχρονο ορισμό για το περιβάλλον, όπου στα φυσικά στοιχεία του χώρου προσθέτονται τα παράγωγα των κοινωνικών σχηματισμών για να δημιουργήσουν το πλαίσιο ζωής, (*cadre de vie*).

Στα νομοθετικά κείμενα το περιβάλλον ορίζεται, σε γενικές γραμμές, ως το σύνολο των παραγόντων και στοιχείων, που αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους, επηρεάζουν τη ζωή και την ύπαρξη του ανθρώπου, της φύσης και της ιστορικής κληρονομιάς, ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η. (1999)

Στο πρόγραμμα του ΟΗΕ για το περιβάλλον (UNEP) το περιβάλλον ορίζεται γενικά ως η συνολική κατοικία του ανθρώπου (*habitat total*). Μια πιο λεπτομερής προσέγγισή του ορισμού παραπέμπει σε τρεις συνιστώσες που τον αποτελούν: α) το φυσικό περιβάλλον που αποδίδοντας τον παραδοσιακό ορισμό του περιβάλλοντος αφορά στους φυσικούς πόρους, τα φυσικά οικοσυστήματα κ.λπ., β) τις τεχνοδομές που δημιούργησαν οι ανθρώπινες κοινωνίες στην πορεία εξέλιξης τους και τέλος γ) τις άυλες υποδομές που ρυθμίζουν την οργάνωση και τη σχέση μεταξύ τους, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 9).

Η συστημική θεωρία βασίζεται στα βιολογικά μοντέλα, όπου το περιβάλλον ορίζεται ως ένα σύστημα, δηλαδή μια σύνθετη οντότητα στοιχείων και σχέσεων. Ένα σύστημα δηλαδή διααντιδράσεων φυσικών και κοινωνικών διαδικασιών όπου ο άνθρωπος είναι ταυτοχρόνως υποκείμενο και αντικείμενο σύμφωνα με την αρχή της παλινδρομικής οργάνωσης³⁴

Η ανάπτυξη ορίζεται γενικά στο λεξικό LAROUSSE, 2002, 329 ως η 1) δράση βελτίωσης προόδου, 2) ποιοτική βελτίωση μιας οικονομίας και της λειτουργίας της. Από την οπτική της οικονομικής επιστήμης ορίζεται από τον TEULON FREDERIC (1996) η ανάπτυξη ως «η διαδικασία που πραγματοποιεί μία οικονομία για να γίνει πιο παραγωγική. Μια κοινωνία αναπτύσσεται γνωρίζει δηλαδή μια βιώσιμη μεγέθυνση του εισοδήματος ανά κάτοικο και εξασφάλιση των βασικών αναγκών για τα μέλη της (διατροφή, στέγαση, υγεία, μόρφωση).

34 Πρόκληση της παλινδρομικής οργάνωσης. Ορίζεται η οργάνωση της οποίας τα αποτελέσματα και τα προϊόντα είναι αναγκαία για την ίδια της την αιτιολόγηση και για την ίδια της την παραγωγή. Πρόκειται για το πρόβλημα της αυτοπαραγωγής και αυτοοργάνωσης.

Ανάπτυξη είναι η μεγέθυνση των κοινωνικών και φυσικών συστατικών που εγγυώνται τη μεγέθυνση. Η ανάπτυξη παραμένει μία σχετική έννοια που δεν μπορεί να συγκριθεί σε διαχρονικό επίπεδο, ενώ η σύγκρισή της με άλλες χώρες παραμένει εξαιρετικά προβληματική ως διαδικασία».

Η ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί στρατηγική, ένα που πρόγραμμα που ένας δεδομένος χωροκοινωνικός σχηματισμός επιλέγει να υλοποιήσει, προκειμένου να απαντήσει στις δεδομένες ανάγκες του. Η έννοια της ανάπτυξης σημάδεψε τουλάχιστον τις δυτικές κοινωνίες από τη βιομηχανική επανάσταση και έπειτα με έντονες ιδεολογικές και πολιτικές προεκτάσεις.

Από τη συνοπτική αναφορά σε ένα επιλεγμένο δείγμα ορισμών, επιχειρώντας να αποδώσουμε με όσο το δυνατόν πιο σφαιρικό τρόπο τις διάφορες οπτικές ορισμού του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης, αποδεικνύεται η συσχέτισή τους που αφορά στα κύρια χαρακτηριστικά που τους αποδίδουν. Πιο συγκεκριμένα: και στις δύο έννοιες υπεισέρχονται παράμετροι που σχετίζονται με κοινωνικές, πολιτιστικές, εθιμικές αντιλήψεις και συμπεριφορές. Δεν αρκεί, επομένως, μόνο η επιστημονική γνώση για να αποσαφηνισθούν οι έννοιες του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης ακόμα και ως το προς στενό ορισμό ή περιεχόμενο τους αφού ο ιδεολογικός παράγοντας αποτελεί ενδογενές συστατικό τους. Από αυτή την παρατήρηση προκύπτει η υποκειμενικότητα του όποιου ορισμού για την εξυπηρέτηση των αναγκών του συγκεκριμένου γνωστικού αντικείμενου που εξυπηρετεί.

Αξιοσημείωτη είναι η προφανής τάση διεύρυνσης της έννοιας του περιβάλλοντος, ώστε να περιλαμβάνει όλες τις διαστάσεις του υλικού κόσμου (φυσική, λειτουργική, συμβολική) και όλες τις όψεις της ανθρώπινης ζωής και δράσης (ιστορική, κοινωνική, πολιτιστική, πολιτική). Έτσι οι ορισμοί του περιβάλλοντος τείνουν να σχετίζονται μόνο με ό,τι επηρεάζει τις ανθρώπινες δραστηριότητες, αλλά και οτιδήποτε επηρεάζουν με τη σειρά τους οι δραστηριότητες αυτές, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 10). Η ανάπτυξη ορίζεται ως το σύνολο των δράσεων που υλοποιούμε επιχειρώντας να βελτιώσουμε τον χώρο μας και γενικότερα τις συνθήκες διαβίωσης μας. Η σύγκρουση των οικονομικών συμφερόντων ανάπτυξης και το ενδιαφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος έχει δημιουργήσει πολλά προβλήματα σε πλανητική κλίμακα, εγείροντας πλέον την επιτακτική ανάγκη επαναπροσδιορισμού της ανάπτυξης και ενσωμάτωσης της προβληματικής διαχείρισης του περιβάλλοντος.

Στην αποκαλούμενη έκθεσή Brundtland ο προβληματισμός ανάμεσα στη σχέση της προστασίας του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης αποδίδεται κυρίως σε δύο άξονες. Ο πρώτος αφορά το «υπόβαθρο» τη διαπίστωσή και του προσδιορισμού της αναγκαιότητας για άμεση δράση σε πλανητικό επίπεδο, ενώ ο δεύτερος αφορά τη διαπίστωση επαναπροσδιορισμού της σχέσης του παραγωγικού-καταναλωτικού μας μοντέλου με τη διαχείριση της ενέργειας

— το υπόβαθρο: Στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα η σχέση του ανθρώπου και του πλανήτη που τους υποστηρίζει έχει υποστεί θεμελιώδη αλλαγή. Σημαντικές ακούσιες αλλαγές έχουν επιβαρύνει την ατμόσφαιρα, το έδαφος και τα νερά, τη χλωρίδα και την πανίδα, καθώς τις μεταξύ τους σχέσεις, διαταράσσοντας την ισορροπία του οικοσυστήματος στο σύνολό του

Ο ρυθμός μεταβολών υπερβαίνει τη δυνατότητα των επιστημόνων να αποτιμήσουν και να ενημερώσουν για την πραγματική διάσταση των φαινομένων, αφού κάτι τέτοιο είναι αδύνατον να προσδιοριστεί με ακρίβεια και αντικειμενικό τρόπο λόγω της πολυπλοκότητας της ανάδρασης και της αλληλοδιείσδυσης των μηχανισμών. Για να παραμείνει η δυνατότητα στις μελλοντικές γενεές (διαγενεακή αλληλεγγύη) της επιβίωσης και της ευημερίας πρέπει να ξεκινήσει τώρα σε συλλογικό επίπεδο (εθνικά και διεθνώς) μια συντονισμένη και συνειδητοποιημένη δράση για την αλλαγή της λογικής της ανάπτυξης και της διαχείρισης των πόρων, (*The Brundtland Report*, 2004)

- η ενέργεια: Οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι και η αβεβαιότητα για το ενεργειακό μέλλον δημιουργούν ανάγκη για διάφορες εναλλακτικές πηγές ενέργειας και συνολικότερης λογικής διαχείρισης των ενεργειακών ζητημάτων. Η σημαντική πιθανότητα κλιματικών αλλαγών (αφού εξαιτίας της πολυπλοκότητας των φαινομένων σε πιθανολογική βάση μόνο μπορούμε να αναφερόμαστε) και γενικότερα το φαινόμενο του θερμοκηπίου -η αστική και βιομηχανική ρύπανση της ατμόσφαιρας και γενικότερα η οξείδωση του περιβάλλοντος προερχόμενη από την καύση του φυσικών καυσίμων, καθώς και ο κίνδυνος πυρηνικών ατυχημάτων επιβάλλει νέα λογική στην αξιολόγηση της ενεργειακής πολιτικής.

Είναι σαφές ότι ο επαναπροσδιορισμός της ενεργειακής πολιτικής αποτελεί ανάγκη για ένα βιώσιμο μέλλον. Στόχο αποτελεί, εκτός από την εξέλιξη και υιοθέτηση εναλλακτικών μορφών ενέργειας, η εξασφάλιση αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας σε παραδοσιακές μορφές ενέργειας, χωρίς αυτό να οδηγεί στη στέρηση βασικών ενεργειακών αποδοχών. Στα επόμενα 50 χρόνια η πλανητική κοινότητα έχει την ευκαιρία να παράγει το ίδιο ποσοστό ενεργειακών υπηρεσιών με λιγότερη από τη μισή κατανάλωση πόρων από ότι, σήμερα χρησιμοποιώντας πιο έξυπνες τεχνικές και πιο αποτελεσματική διαχείριση. Αυτό απαιτεί σημαντική αναδιάρθρωση και δομικές αλλαγές σε κοινωνική και οικονομική βάση καθώς και θεσμικές διαρθρώσεις. Ο επαναπροσδιορισμός της ενεργειακής διαχείρισης αποτελεί σημαντική πρόκληση της παγκόσμιας κοινότητας.

Αυτή η έκθεση ορόσημο σε πλανητικό επίπεδο για τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας της ανάπτυξης αποτέλεσε το έναυσμα για ένα σημαντικό αριθμό δράσεων περιλαμβανομένης της διάσκεψης κορυφής του ΟΗΕ γνωστής ως "Earth Summits" το 1992 στο Rio, στη Βραζιλία τη διάσκεψη "Rio+10" το 2002, τη διεθνή συνθήκη κλιματικών αλλαγών που έλαβε χώρα στο Johannesburg, της Νότιας Αφρικής και το παγκόσμιο πρόγραμμα «Agenda 21»

Η Agenda 21 αποτελεί ένα σύνθετο κείμενο γενικών κατευθύνσεων και δράσεων, που πρέπει να ληφθούν υπόψη σε πλανητικό, εθνικό και τοπικό επίπεδο από τους οργανισμούς των ΗΕ, τις κυβερνήσεις των κρατών, και τους κυριότερους κοινωνικούς εταίρους, οπουδήποτε υλοποιούνται ανθρώπινες δράσεις με επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Η Agenda 21, η διακήρυξη του Ρίο για το περιβάλλον και την ανάπτυξη και η ανακοίνωση αρχών για τη βιώσιμη διαχείριση των δασών έγιναν αποδεκτά από περισσότερες από 178

κυβερνήσεις στη διάσκεψη κορυφής του ΟΗΕ για το περιβάλλον και την ανάπτυξη (UNCED) στο Ρίο.

Η επιτροπή για τη βιώσιμη ανάπτυξη (CSD) συστήθηκε τον Δεκέμβριο του 1992 για να εξασφαλίσει τη συνέχεια της διάσκεψης για το περιβάλλον και την ανάπτυξη (UNCED) παρακολουθώντας και ενημερώνοντας την εμπλοκή των κυβερνήσεων σε συμφωνίες σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Το 1997 πραγματοποιήθηκε επιθεώρηση της πορείας της Agenda 21 στο πλαίσιο της συνάντησης κορυφής της γενικής συνδιάσκεψης του ΟΗΕ

Το 2000 και σε συνέχεια της διάσκεψής του Rio de Janeiro, η 55^η σύνοδος της γενικής συνδιάσκεψης του ΟΗΕ συγκρότησε τη διάσκεψη κορυφής για τη βιώσιμη ανάπτυξη (WSSD) που έλαβε χώρα στο Johannesburg (2002). Η γενική συνδιάσκεψη αποφάσισε επίσης ότι η επιτροπή βιώσιμης ανάπτυξης (Commission on Sustainable Development CSD) αποτελεί τον κεντρικό οργανωτή της διάσκεψης κορυφής και τον συντονισμό του προγράμματος *10-χρόνια επισκόπηση* από την αποδοχή της Agenda 21.

Στην παγκόσμια διάσκεψη κορυφής για τη βιώσιμη ανάπτυξη συναντήθηκαν κυβερνήσεις κρατών, ομάδες εκπροσώπων πολιτών, επιτροπές του ΟΗΕ, οικονομικά ινστιτούτα και άλλοι κοινωνικοί φορείς.

Τα κύρια ζητήματα που επιχειρήθηκε να απαντηθούν στο πλαίσιο της διάσκεψης του Johannesburg αφορούσαν στον απολογισμό από το 1992: Πώς ενεπλάκησαν οι χώρες που συμμετείχαν στο πλαίσιο της Agenda 21; Σε ποιο βαθμό επικυρώθηκαν τα συμφωνηθέντα του 1992; Τι εμπόδια συνάντησαν στις πρακτικές που ακολούθησαν; Τι συμπεράσματα αποκομίστηκαν από τις μέχρι τώρα προσπάθειες; Σε ποιο βαθμό επιτεύχθηκε αλλαγή στην κατάσταση; Πού πρέπει να εστιάσουν οι επόμενες προσπάθειες; *The World Summit on Sustainable Development* (Johannesburg 2002)

1.2.3.2 Η υιοθέτηση της βιώσιμης ανάπτυξης στο πλαίσιο της ΕΕ

Η προβληματική της βιώσιμης ανάπτυξης ορίζεται επισήμως από την ΕΕ ως η «... οικονομική αύξηση που δύναται να αντιμετωπίσει τις ανάγκες των κοινωνιών μας, ως προς την ευμάρεια βραχυ-, μέσο- και μακροπρόθεσμα. *Εν προκειμένω προϋποτίθεται ότι η ανάπτυξη πρέπει να ανταποκρίνεται στις ανάγκες του παρόντος δίχως να υποθηκεύονται οι προοπτικές ανάπτυξης των μελλοντικών γενεών*». ΕΕ 2005³⁵

Η έννοια της «βιώσιμης ανάπτυξης» συμπεριλήφθηκε στους στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ και η ενσωμάτωση της προστασίας του περιβάλλοντος

35 <http://www.europa.eu.int/scadplus/glossary/sustainable_development_el.htm 11/04/2006>, ανακτήθηκε 12.03.2006.

ενισχύθηκε στις άλλες κοινοτικές πολιτικές ιδίως στο πλαίσιο της εσωτερικής αγοράς (άρθρα 2 και 6 της συνθήκης ΕΚ).

Όπως επιβεβαιώθηκε με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, η λογική της ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών θεμάτων στον ορισμό και την υλοποίηση των άλλων πολιτικών, είναι καθοριστικής σημασίας για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης,

Στην Σύνοδο Κορυφής του Κάρντιφ το 1998 τέθηκαν τα θεμέλια για συντονισμένη δράση σε κοινοτικό επίπεδο, όσον αφορά στην ολοκλήρωση περιβαλλοντικών θεμάτων. Στο πλαίσιο αυτό η Επιτροπή υπέβαλε σειρά ανακοινώσεων σχετικά με την ένταξη του περιβάλλοντος σε πολιτικές ενέργειας, μεταφορών, γεωργίας, εσωτερικής αγοράς, ανάπτυξης, βιομηχανίας, αλιείας, καθώς και η οικονομικές. Μέσω αυτής της επιλογής εκφράζεται σε πολιτικό επίπεδο η αλληλοσυσχέτιση των εννοιών της ανάπτυξης και της προστασίας του περιβάλλοντος, που ουσιαστικά σε θεωρητικό επίπεδο έχει διατυπωθεί επισήμως στην έκθεση Brundtland ήδη από το 1987

Τον Μάιο του 2001 εγκρίθηκε η στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπέρ της βιώσιμης ανάπτυξης, στην οποία προσέδωσε εξωτερική διάσταση η παγκόσμια εταιρική σχέση για τη βιώσιμη ανάπτυξη που ενέκρινε η Επιτροπή το 2002.

Κατά τη διάρκεια της Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής για τη βιώσιμη ανάπτυξη που πραγματοποιήθηκε στο Γιοχάνεσμπουργκ κατά τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 2002, εγκρίθηκαν νέοι στόχοι, προγράμματα εργασίας και χρονοδιαγράμματα στον τομέα του νερού, των αλιευτικών πόρων, των ωκεανών, των χημικών προϊόντων, της βιοποικιλότητας, της ενέργειας, των μεθόδων παραγωγής και της βιώσιμης κατανάλωσης, καθώς και των στρατηγικών για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Όσον αφορά στην Ένωση, δεσμεύτηκε να επιτύχει στόχους που υπερβαίνουν τους αντιστοίχως καθορισθέντες στο Γιοχάνεσμπουργκ από τους υπόλοιπους συμμετέχοντες.

Με την ενεργοποίηση της νέας Ευρωπαϊκής Επιτροπής τον Νοέμβριο του 2004 η Ένωση αποφάσισε να προχωρήσει σε μία αναθεώρηση της στρατηγικής της βιώσιμης ανάπτυξης, ώστε να λάβει υπόψη της τις πολυάριθμες αλλαγές που συνέβησαν από την έγκρισή της το 2001. ΕΕ (2005)

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης ενσωματώθηκε στις πολιτικές της ΕΕ. Στο 6^ο πρόγραμμά κοινοτικής δράσης για το περιβάλλον, *Περιβάλλον 2010: Το μέλλον μας, οι επιλογές μας* αποδίδεται με σαφή τρόπο η προσδοκία ενσωμάτωσης της λογικής της βιωσιμότητας στις πολιτικές ανάπτυξης των ευρωπαϊκών χωρών. Στο πρόγραμμα προσδιορίζονται οι προτεραιότητες και οι στόχοι της περιβαλλοντικής πολιτικής της κοινότητας μέχρι το 2010, καθώς και τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την υλοποίηση της στρατηγικής της βιώσιμης ανάπτυξης σε κοινοτικό επίπεδο Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2001).

Η λογική της βιώσιμης ανάπτυξης ενσωματώνεται και στις τομεακές πολιτικές της ΕΕ. Η ΚΓΠ προσανατολίζεται στην ενσωμάτωση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης κυρίως μετά την

αναθεώρησή της (στο πλαίσιο της εφαρμογής της Agenda 2000) που αποτελεί την πλέον δραστική αναθεώρηση στο σύνολο της ΚΓΠ μετά τη σύνταξή της. Μετά την αναθεώρησή της η ΚΓΠ αποσκοπεί να εξασφαλίσει τη δυνατότητα της βιωσιμότητας και για τις μελλοντικές γενεές του αγροτικού χώρου, εξασφαλίζοντας τις οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές ανάγκες αυτών των πληθυσμών.

Τα κράτη μέλη διευκολύνονται, επειδή τους παρέχεται η δυνατότητα να εφαρμόζουν αυστηρότερα των εναρμονισθέντων πρότυπα. Τα εν λόγω αυστηρότερα πρότυπα πρέπει να συνάδουν προς τις διατάξεις της συνθήκης και να ανακοινώνονται στην Επιτροπή.

Η πολιτική περιβάλλοντος βασίζεται στην αρχή της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης, της ανάληψης διορθωτικών ενεργειών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων στην πηγή τους και την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει».

1.2.3.3 Οι θεσμικές προϋποθέσεις της βιώσιμης ανάπτυξης

- Ένα επαρκές πολιτικό σύστημα ικανό να εξασφαλίσει τη συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, στα όποια διοικητικά η/και χωρικά επίπεδα καθίσταται αυτό δυνατό. Η συμμετοχή (*bottom up participation*) των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων παρόλο που μπορεί στην αρχή να χαρακτηριστεί χρονοβόρα και δραχμοβόρα διαδικασία οι αποφάσεις της είναι υλοποιήσιμες και εκφράζουν της πραγματικές ανάγκες.
 - Ένα οικονομικό σύστημα ικανό να παρέχει πλεόνασμα και τεχνογνωσία αυτοτροφοδοτούμενη και σε βιώσιμη βάση
 - Ένα κοινωνικό σύστημα που εξασφαλίζει λύσεις στις εντάσεις που δημιουργούνται από τις δυσαρμονίες που παράγει η διαδικασία της ανάπτυξης
 - Ένα παραγωγικό σύστημα που σέβεται την υποχρέωση για τη διατήρηση της οικολογικής βάσης της ανάπτυξης
 - Ένα τεχνολογικό σύστημα που ψάχνει συνέχεια για νέες λύσεις
 - Ένα διεθνές σύστημα που ενθαρρύνει τις διεθνείς βιώσιμες συνεργασίες εμπορίου και οικονομίας
 - Ένα διοικητικό σύστημα το οποίο ευέλικτο θα μπορεί να εξελίσσεται, απαντώντας άμεσα στις νέες δυναμικές και απαιτήσεις που αναπτύσσονται όσο εξελίσσονται οι κοινωνίες
- Η εξασφάλιση ορθολογικών διαφανών συστημάτων λήψης αποφάσεων. Η δημόσια διαφάνεια των διαδικασιών επιλογής όχι μόνο για ηθικούς λόγους αλλά και για πρακτικούς λόγους, πράγμα που επιτυγχάνεται με την πληροφόρηση και την ενημέρωση των πολιτών.

1.2.3.4 Αρχές ενός σύγχρονου περιβαλλοντικού σχεδιασμού στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης

I. Η αρχή της Ενεργού Επικουρικότητας

Με την αρχή της επικουρικότητας (*Subsidiary, Subsidiarité*) επιδιώκεται να εξασφαλιστεί ότι οι αποφάσεις διοίκησης και γενικά η διαχείριση ζητημάτων λαμβάνονται στο επίπεδο οργάνωσης που βρίσκεται όσο το δυνατόν πλησιέστερα στον πολίτη. Κρίσιμη διαδικασία αποτελεί ο έλεγχος και ο προσδιορισμός του κατάλληλου επιπέδου οργάνωσης (ευρωπαϊκό, εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο).

Η ανάγκη εφαρμογής της δράσης σε ανάντη επίπεδο προκύπτει μόνο εφόσον η διαχείριση θα είναι πιο αποτελεσματική από αντίστοιχα κατάντη επίπεδα. Η αρχή της επικουρικότητας συνδέεται στενά με τις αρχές της αναλογικότητας και της αναγκαιότητας.

Η προέκταση της έννοιας της επικουρικότητας οδηγεί στην ενεργό επικουρικότητα που προϋποθέτει τη συνάρθρωση των αρμοδιοτήτων εξασφαλίζοντας, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, την παράκαμψή του κλασικού διλήμματος προσδιορισμού του κατάλληλου επιπέδου λήψης αποφάσεων και διαχείρισης δράσεων. Είναι προφανές ότι η εφαρμογή της λογικής της ενεργού επικουρικότητας προϋποθέτει σημαντικό βαθμό ωριμότητας τόσο από το σύστημα διοίκησης όσο και από τις τοπικές κοινωνίες, κάτι το οποίο δεν είναι προφανές, τουλάχιστον στη χώρα μας.

Η αρχή της επικουρικότητας αποτελεί σημαντική προτεραιότητα στις πολιτικές της ΕΕ. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Εδιμβούργου το Δεκεμβρίου του 1992 καθόρισε τις θεμελιώδεις αρχές της έννοιας της επικουρικότητας και τις κατευθυντήριες γραμμές ερμηνείας του άρθρου 5, με το οποίο η επικουρικότητα ενσωματώθηκε στη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση³⁶.

II. Η εταιρική σχέση

Κρίσιμη παράμετρος, που προκύπτει ως άξονας εφαρμογής των πολιτικών της βιώσιμης ανάπτυξης αποτελεί η υιοθέτηση και εξασφάλιση της λειτουργίας μηχανισμών εταιρικών σχέσεων ανάμεσα στις δημόσιες, κοινοτικές και ιδιωτικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε τοπικό επίπεδο.

Η αξία και η αναγκαιότητα υιοθέτησης τέτοιων πρακτικών προκύπτει από τη διαφορετική λογική και τα διαφορετικά συμφέροντα που επιχειρούν να εξυπηρετήσουν με τη λειτουργία τους με αποτέλεσμα συχνά να δημιουργούνται ανταγωνιστικές σχέσεις, που δεν εξυπηρετούν την προώθηση της συνολικής ευημερίας του χώρου.

36 Η προσέγγιση που απορρέει από τη δήλωση αυτή περιλαμβάνεται στη συνθήκη του Άμστερνταμ με τη μορφή πρωτοκόλλου σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας, το οποίο προσαρτήθηκε στη συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Το πρωτόκολλο αυτό καθιερώνει, μεταξύ άλλων, τη συστηματική ανάλυση των επιπτώσεων των προτάσεων νομοθετικού περιεχομένου στην αρχή της επικουρικότητας και τη χρήση, όπου είναι δυνατόν, άλλων, λιγότερο δεσμευτικών κοινοτικών μέτρων.

Κρίσιμη παράμετρος για την τοπική ανάπτυξη κρίνεται η εξασφάλιση μηχανισμών, ικανών – λαμβάνοντας υπόψη τη διαφορετικότητα της λογικής λειτουργίας τους- να προωθήσουν συμπληρωματικές σχέσεις ανάμεσα στα τρία επίπεδα οργάνωσής των επιχειρήσεων, εξασφαλίζοντας πολλαπλασιαστικά οφέλη από τη λειτουργία τους, ενώ παράλληλα να απαλείψουν τις τριβές και τις δυσλειτουργίες που συνεπάγεται η λειτουργία τους σε ανταγωνιστική βάση.

Η εξασφάλιση ενός πλαισίου, ικανού να εγγυηθεί την συμπληρωματική λειτουργία των δημόσιων, κοινοτικών και ιδιωτικών επιχειρήσεων, δεν αποτελεί μια απλή αυτονόητη διαδικασία, αφού συνήθως η λειτουργία των επιχειρήσεων υποθάλλει ανεπίσημες πρακτικές στις παρυφές της νομιμότητας, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζουν και τον χαρακτήρα τους.

Η άρση όλων αυτών των πρακτικών συμπεριφορών, που σε πολλές περιπτώσεις εκφράζουν την πολιτική κουλτούρα του λαού μας, αποτελεί προαπαιτούμενο για την εξασφάλιση ενός πλαισίου ικανού να εγγυηθεί την εγκαθίδρυση και λειτουργία της εταιρικής σχέσης ανάμεσα στο δημόσιο, το κοινοτικό και το ιδιωτικό επίπεδο, εξασφαλίζοντας μεταξύ τους σχέσεις συνεργίας και άρα πολλαπλασιαστικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες. (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η. 1999, 64-65)

III. Πολυκλαδικότητα, διεπιστημονική προσέγγισή

Η πολυκλαδικότητα και η διεπιστημονική διάσταση κατά τη λήψη των αποφάσεων που θεσπίζονται για την προστασία του περιβάλλοντος. Η λογική αυτή είναι απορία της ευρύτητας της έννοιας³⁷, (οικονομική, οικολογική, κοινωνική, γεωπολιτική).

Η πολυπλοκότητα που περιγράφει τους σύγχρονους χωροκοινωνικούς σχηματισμούς με τον ανυπολόγιστο αριθμό αλληλεπιδράσεων και αλληλοαναδράσεων, επιβάλλει την υιοθέτηση μιας διαλλακτικής σχέσης όσον αφορά στον σχεδιασμό και άρα στην οριστική άρση των απόλυτων κανονιστικών ρυθμίσεων, οι οποίες πλέον δεν νομιμοποιούνται λογικά (τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο).

Η πολυπλοκότητα των χωρικών ζητημάτων επιβάλλει, εκτός της πολυεπίπεδης προσέγγισής τους (διαφορετική χωρική κλίμακα) και την πολυκλαδικότητα (διαφορετική κλαδική θεώρηση). Η αλήθεια διαφοροποιείται αναλόγως της οπτικής προσέγγισής και μόνο ένα κομμάτι αυτής μπορούμε να δούμε από μία οπτική γωνία.

Η αναγκαιότητα εξασφάλισης διαύλων και μηχανισμών επικοινωνίας ανάμεσα στις διαφορετικές θεωρήσεις που προκύπτουν από τις διαφορετικές κλαδικές προσεγγίσεις οδηγεί στην ανάγκη όσμωσης στη λογική ενός διαλεκτικού πλαισίου διαπραγματεύσεων ικανό να λειτουργήσει σε όλα τα χωρικά επίπεδα.

37 Χαρακτηριστική είναι η μαξimalιστική τάση που εμφανίζει ο ορισμός της έννοιας του περιβάλλοντος

Η αποδοχή του ότι η αλήθεια δεν είναι μοναδική στα πολύπλοκα συστήματα και διαφοροποιείται ανάλογα την οπτική προσέγγισής (κλαδική θεώρηση) και το επίπεδο αναφοράς συστήνει κατά τον (MORIN E. 1990), 28 «...την κρίση των κλειστών και ευκρινών εννοιών, ωθώντας σε ρήξη με την καρτεσιανή λογική, σύμφωνα με την οποία η ευκρίνεια και η σαφήνεια ήταν σημάδι της αλήθειας τους. Η αλήθεια σήμερα εμφανίζεται με ένα αμφίσημο και συχνά συγκεχυμένο τρόπο».

IV. Η αρχή της πρόληψης και όχι της αποκατάστασής

Η λογική της πρόληψης και όχι της κύρωσης αφορά στην αποτελεσματικότητα της προστασίας. Η υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας ενός συστήματος οδηγεί στην υποβάθμισή αυτού. Η αποκατάστασή αυτού –σε περίπτωση που αποτελεί αναστρέψιμη διαδικασία- συνεπάγεται πολλαπλάσιο κόστος από αυτό που απαιτούνταν για να αποφευχθεί η υποβάθμισή του.

Μια άλλη διάστασή, που καθιστά τη λογική της πρόληψης ως αρχή διαχείρισης των φυσικών οικοσυστημάτων, αφορά στις κοινωνικές συμπεριφορές. Η υιοθέτηση μια κοινωνικής πρακτικής επιβλαβούς για το περιβάλλον, είναι πολύ πιο δύσκολο να αρθεί αφού συστήνει κοινωνικό κεκτημένο. Οι κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες κρίνονται επιβλαβείς για το περιβάλλον είναι σκόπιμο να αντιμετωπίζονται επί τη γενέσει τους, αφού η άρση αυτών συστήνει μια πολύπλοκη διαδικασία λόγω των σημαντικών κοινωνικών αδρανειών που χαρακτηρίζουν τους σύγχρονους χωρο-κοινωνικούς σχηματισμούς.

Η βασική αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος είναι η αποτροπή και όχι η κύρωση, λογική η οποία έρχεται σε μερική τουλάχιστον αντιδιαστολή με το σύνθημα ο ρυπαίνων πληρώνει (*Polluter pays principle*) το οποίο υιοθέτησε η ΕΕ ως μέσω αποτροπής.

V. Ο τοπικό και ταυτόχρονα σφαιρικός τρόπος αντιμετώπισης των χωρικών ζητημάτων

Απαραίτητη προϋπόθεση για την άρτια διαχείριση του περιβάλλοντος αποτελεί ο τοπικός (*Locally*) και ταυτόχρονα συνολικός, σφαιρικός (*Globally*) τρόπος αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών θεμάτων, πρόταση που φαινομενικά συνιστά οξύμωρο σχήμα. Στην πραγματικότητα τα δύο επίπεδα είναι συμπληρωματικά, στη μικρή κλίμακα περιορίζονται οι δράσεις ενώ στη μεγάλη κλίμακα οι στρατηγικές επιλογές. Η λογική αυτή της δράσης για τη διαχείριση του χώρου συνοψίζεται στο οικολογικό σύνθημα *Act locally Think Globally*.

Οι σχέσης ανάδρασή και αλληλεξάρτησης των όλο και περισσότερο παγκοσμιοποιημένων κοινωνιών μας, καθιστούν την ανάγκη συνάρθρωσης των χωρικών επιπέδων απαραίτητη για την αποτελεσματική διαχείριση των χωρικών ζητημάτων. Στη λογική αυτή εγγράφεται και η υπόθεση της Γαίας (κεφ. 2.1, σελ. 99) που επηρέασε σημαντικά την οικολογική σκέψη. Ο πλανήτης μας αποτελεί ένα σύστημα με ανυπολόγιστο αριθμό αλληλοεπιδράσεων. Ο προσδιορισμός των όποιων ορίων συστήνει μια ανθρωπογενή επιλογή για την καλύτερη οργάνωση των κοινωνιών μας και σε καμία περίπτωση δεν έχει νόημα η αντιμετώπιση των οικολογικών ζητημάτων εντός αυτών των συνόρων.

1.2.4 Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟ

1.2.4.1 Ορισμός της τοπικής ανάπτυξης

Η τοπική ανάπτυξη αποτελεί την εναλλακτική πολιτική απάντηση των τοπικών κοινωνιών στο μοντέλο της ανάπτυξης που η κεντρική εξουσία επιλέγει και συνήθως δεν απαντά στις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά τους. Η τοπική ανάπτυξη αποτελεί ένα απαραίτητο προαπαιτούμενο για την οργάνωση και πρόοδο αυτών των ιδιαίτερων χωροκοινωνικών σχηματισμών. Αποτελεί την ενδογενή απάντηση περιοχών περιθωριακών³⁸, συνήθως ορεινών αγροτικών χώρων, στο μοντέλο ανάπτυξης υιοθετημένο από το «κέντρο» που αδυνατεί να ενσωματώσει στον σχεδιασμό του τις ιδιαιτερότητές τους. Η τοπική ανάπτυξη προϋποθέτει την κινητοποίηση των τοπικών φορέων και την κατανόηση της αναγκαιότητας συνεργασίας, για την υιοθέτηση δράσεων ανάπτυξης, (MENGIN J., 1984, 117-125)

Η τοπική ανάπτυξη αποτελεί την αντίδραση μιας τοπικής κοινωνίας για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της. Ο προσδιορισμός και ορισμός των προβλημάτων σε τοπικό επίπεδο αποτελεί προαπαιτούμενο για τη σύνταξη λύσεων και σε καμία περίπτωση δεν ορίζεται ως προφανής απλή διαδικασία, αλλά αντιθέτως οφείλει να εξεταστεί ως πολύπλοκη διαδικασία, στην οποία θα πρέπει να οσμωθούν τα διάφορα τοπικά μικροσυμφέροντα. Οι τοπικοί παράγοντες οφείλουν να εξασφαλίσουν δυναμικούς μηχανισμούς διαπραγματεύσεων, ως εκ τούτου η τοπική δημοκρατία κρίνεται απαραίτητη προϋπόθεση. *«Η τοπική ανάπτυξη αποτελεί τη φωνή χάρη στην οποία οι τοπικοί φορείς κινητοποιούνται σε μια διαδικασία κινητοποίησης δημιουργίας ενός κοινωνικού χώρου στον οποίο μπορεί να γεννηθεί η ανάπτυξη»* (MENGIN J., 1989, 117-125).

Η τοπική ανάπτυξη στηρίζεται σε ενδογενείς δυναμικές. Είναι η τοπική κοινωνία η οποία συντάσσει δράσεις ανάπτυξης θέτοντας σε συνεργία τους τοπικούς φορείς. Η εξασφάλιση της συνοχής και συνεκτικότητας ανάμεσα στις τοπικές κοινωνικές-οικονομικές ομάδες αποτελεί προαπαιτούμενη προϋπόθεση για τη δημιουργία ενός πλαισίου συνομιλιών και διαπραγματεύσεων.

Η διαδικασία της ανάπτυξης συνοδεύεται από έντονες κοινωνικές και οικονομικές ανισορροπίες, αφού εξ ορισμού αποτελεί μια δυναμική διαδικασία (παρ. 1.2.1, σελ 27). Σε τοπικό επίπεδο θέτοντας σε αμφισβήτηση – διαπραγμάτευση τα δεδομένα τοπικά συμφέροντα

38 Χώροι οι οποίοι τέθηκαν στο περιθώριο των αναπτυξιακών εξελίξεων κυρίως λόγω της υιοθέτησης ενός καπιταλιστικού μοντέλου μαζικής παραγωγής το οποίο υιοθετήθηκε μετά τον πόλεμο, τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες, καταδικάζοντας στον αναπτυξιακό περιθώριο ένα σημαντικό αριθμό περιοχών.

Η περιθωριοποίηση (*marginalisation*), η διαδικασία εξώθησης στο περιθώριο, δηλαδή ο εγκλωβισμός σε μια κατάσταση εξάρτησης, υποταγής, εκτός του «κέντρου» και των διαδικασιών των αποφάσεων. Μπορεί να περιθωριοποιηθεί ένα άτομο, ένα πολιτικό ρεύμα, μια γλώσσα, ακόμα και ένας πληθυσμός, (BRUNET R., 1993, 320).

και τη λογική δραστηριοποίησης των διάφορων κοινωνικοοικονομικών μικροομάδων. Μπορούν να προσδιορίσουν προγράμματα ανάπτυξης συμβατικά με τις ιδιαιτερότητες των δεδομένων χωροκοινωνικών σχηματισμών πολύ πιο αποτελεσματικά σε σχέση με τα αντίστοιχα προτεινόμενα από το κέντρο τα οποία εγγράφονται σε μια σφαιρική ισοπεδωτική λογική συνθλίβοντας τις τοπικές ιδιαιτερότητες. Η αναγκαιότητα ύπαρξης και λειτουργίας ενός πλαισίου διαπραγματεύσεων αποτελεί προϋπόθεση για την εξασφάλιση της συνεκτικότητας της τοπικής κοινωνίας. Η λειτουργία τέτοιου είδους κοινωνικών μηχανισμών σε τοπικό επίπεδο έρχεται σε ανταγωνιστική σχέση με τη λειτουργία της κεντρικής εξουσίας αφού επιτρέπει στις τοπικές κοινωνίες να οργανωθούν, διεκδικώντας τη «διαφορετικότητά» τους. Σε ακραία παραδείγματα δημιουργούνται αποσχιστικές τάσεις, στηριζόμενες σε τοπικιστικά συναισθήματα ανωτερότητας αλλά αυτό μάλλον αποτελεί στοιχείο γενικότερης δυσλειτουργίας του πολιτικού συστήματος παρά πραγματική ανάγκη³⁹. Σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο η λογική της ενεργού επικουρικότητας απαντάει σε αυτές τις προβληματικές (παρ.Ι, σελ.65) υιοθετώντας τη λογική της συνάρθρωσης των αρμοδιοτήτων του κεντρικού και τοπικού επιπέδου ως απαραίτητης ανάγκης απάντησης στα αναπτυξιακά ζητήματα.

Η τοπική ανάπτυξη αφορά μια περιοχή άρα εξ ορισμού περιγράφεται από τον πολύπλευρο και πολυτομεακό της χαρακτήρα. Η εξασφάλιση πολλαπλασιαστικών θετικών οφελών από τη συνεργία διαφορετικών οικονομικών δραστηριοτήτων αποτελεί κρίσιμη παράμετρο για την τοπική ανάπτυξη, οι δράσεις της οποίας οφείλουν να εξασφαλίζουν τη δικτύωση των τοπικών φορέων ενισχύοντας στο σύνολό της την τοπική παραγωγική βάση.

Μπορούμε να θεωρήσουμε την τοπική ανάπτυξη ως *«διαδικασία οικονομικής μεγέθυνσης και βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης μια ενότητας ανθρώπων που δραστηριοποιείται σε ένα δεδομένο χώρο»* (BARRET CH., et al, 2000, 56-57).

1.2.4.2 Άξονες της τοπικής ανάπτυξης

Στόχο της τοπικής ανάπτυξης αποτελεί -μέσα από τον βέλτιστο συντονισμό και τη βιώσιμη διαχείριση των παραγωγικών πόρων- η επίτευξη της οικονομικής μεγέθυνσης και της ποιοτικής

39 Η σχέση της περιφέρειας με το εθνικό κράτος στο πλαίσιο λειτουργίας και ενδυνάμωσης της ΕΕ έρχεται να επαναπροσδιοριστεί. Η αποδυνάμωση του ρόλου των εθνικών κρατών λόγω της μεταφοράς ρόλων και πόρων στο επίπεδο της ΕΕ συνοδεύτηκε από την εμφάνιση αποσχιστικών κινημάτων σε περιφερειακό επίπεδο. Οι περιφερειακές συγκρούσεις πριν τον σχηματισμό των εθνικών κρατών (*conflicts pre-nationaux*) βασίζονταν σε εθνολογικά χαρακτηριστικά που τους διαφοροποιούσαν, με αποτέλεσμα οι πληθυσμοί τους να αντιδρούν στην ενσωμάτωσή τους στα νεοσύστατα εθνικά κράτη, πράγμα που συνεπαγόταν και την απώλεια της ιδιαίτερης κουλτούρας τους. Αντιθέτως, οι σημερινές αποσχιστικές τάσεις (*conflicts post-nationaux*) αφορούν σχετικά πλούσιες περιφέρειες, οι οποίες καθαρά συνεισφέρουν στον εθνικό προϋπολογισμό και επιχειρούν στηριζόμενες στην περιφερειακή τους ταυτότητα να περιορίσουν τους δεσμούς τους με το κράτος, ουσιαστικά να μειώσουν τις εισφορές τους στον εθνικό προϋπολογισμό. *L'Atlas du MONDE DIPLOMATIQUE*, 2003, 124-125.

βελτίωσης των όρων και συνθηκών διαβίωσης. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι πόροι που καλούμαστε να ενεργοποιήσουμε είναι δυνατόν να κατηγοριοποιηθούν σε τέσσερις ενότητες τις οποίες και αναλύουμε αδρομερώς. Στη συνέχεια υπογραμμίζονται τα κύρια χαρακτηριστικά τους και ο εν δυνάμει ρόλος τους στην ανάπτυξη.

— Φυσικοί πόροι: Το τοπίο, οι ιδιαίτερες τοποθεσίες, η χλωρίδα και πανίδα αποτελούν φυσικούς πόρους που μπορούν μέσω της διαδικασίας της ανάπτυξης να αξιοποιηθούν. Ενδογενώς περικλείουν τη σχέση φύση-άνθρωπος σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Σε ένα τοπίο η χλωρίδα και η πανίδα παίζουν πρωτεύοντα ρόλο, το ίδιο σημαντικό όπως το ανάγλυφο και η γεωμορφολογία του χώρου. Κρίσιμος κρίνεται και ο χαρακτήρας των ανθρώπινων δράσεων, οι οποίες μπορεί να έχουν ιδιαίτερες επιπτώσεις και προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό, τις ιδιαιτερότητες του χώρου, (BERARD L., 2000, 47-60).

Οι αναβαθμίδες στην ελληνική αλλά και γενικότερα στην ευρύτερη μεσογειακή ορεινή, και νησιωτική ύπαιθρο παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στη διευθέτηση και οργάνωση του τοπίου, δημιουργώντας ίσως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά που συνθέτουν και διαφοροποιούν αυτόν τον ιδιαίτερο χώρο. Οι αναβαθμίδες αποτέλεσαν το προϊόν του αγώνα του ανθρώπου τον προηγούμενο αιώνα να παράγει γεωργικά αγαθά σε άγονες περιοχές και σε καμία περίπτωση ή πρόθεσή τους δεν ήταν να ορίσουν το τοπίο. Οι συνέπειες αυτής της συντονισμένης δράσης της τοπικής κοινωνίας, ακόμα και σήμερα, διαδραματίζει ένα ιδιαίτερο ρόλο, παράγοντας χώρους οικολογικής και αισθητικής αξίας που χρήζουν προστασίας. (Βλ. Ξηρολιθικές κατασκευές⁴⁰)

— Πολιτιστικοί πόροι: Οι ιστορικές τοποθεσίες, τα μνημεία και η πολιτιστική κληρονομιά (παρ. II, σελ. 89), θρύλοι, δοξασίες, παραδόσεις, ήθη και έθιμα αποτελούν ένα σημαντικό πολιτιστικό κεφάλαιο. Αποτελούν πόρους προς αξιοποίηση που οι τοπικές κοινωνίες οφείλουν να θυμηθούν και να διατηρήσουν. Εκτός από τη «σημαντική» κληρονομιά, η οποία είναι ευρέως γνωστή και συνήθως καλά προστατευμένη (στο πλαίσιο των δυνατοτήτων της κάθε κοινωνίας) οφείλουμε να ανακαλύψουμε και να αξιοποιήσουμε τη «μικρή» τοπική κληρονομιά, την οποία ξεχάσαμε στη δίνη του μοντερνισμού και η οποία έχει σημαντικό ρόλο να παίξει σε τοπικό επίπεδο.

40 Οι ξηρολιθικές (dry wall, pierres sèches) κατασκευές αποτελούν σημαντικές αρχιτεκτονικές δομές με ιδιαίτερες μηχανικές και αισθητικές ιδιότητες, οι οποίες χρήζουν προστασίας. Η αναγκαιότητα διατήρησης τους εστιάζεται κυρίως όσον αφορά στον ρόλο τους στη διευθέτηση του ύπαιθρου συνήθως περι-οικιστικού χώρου μέσα από χαρακτηριστικές αρχιτεκτονικές δομές, γεφύρια, καλντερίμια, αναβαθμίδες. Ο ρόλος της ξηρολιθιάς είναι πρωτεύων όσον αφορά σε αρχιτεκτονήματα εντός των παραδοσιακών οικιστικών συνόλων κυρίως μάντρες, κοινόχρηστους και ημιδημόσιους χώρους. Σήμερα η χρήση της ξηρολιθιάς στην κατασκευή κτιρίων δε συνίσταται λόγω του ότι δεν εξασφαλίζει μόνωση, ενώ έχει περιορισμένες μηχανικές και στατικές ιδιότητες. Μια σειρά ευρωπαϊκών προγραμμάτων επιχειρούν να διασώσουν αυτό το ιδιαίτερο πολιτιστικό κεφάλαιο που χαρακτηρίζει πολλές περιοχές στον νότο της Ευρώπης. (Διεπιστημονικό ολοκληρωμένο πρόγραμμα για την προστασία και αξιοποίηση της ξηρολιθικής κληρονομιάς: Συμβολή στην τοπική ανάπτυξη 1999, 5-7).

Συνήθως η τοπική κληρονομιά αφορά δομές και συμπεριφορές άμεσα συνδεδεμένες με το παραγωγικό σύστημα και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά άλλων εποχών. Η διαφοροποίηση του παραγωγικού μοντέλου και γενικότερα η παγκοσμιοποίηση συνιστά κύρια απειλή μέσω του παραγγόμενου και της απαξίωσης των παραδοσιακών πρακτικών και την υιοθέτηση νέων προτύπων και συμπεριφορών, οι οποίες κατά περιπτώσεις μπορεί να μην προσαρμόζονται στις ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας. Η άκριτη υιοθέτησή τους και η απαξίωση των τοπικών συμπεριφορών αποτελεί κρίσιμη απειλή για τη συνεκτικότητα και συνοχή των τοπικών κοινωνιών.

- Οικονομικοί πόροι: Οι παραδοσιακοί τρόποι και μέθοδοι παραγωγής που διαφοροποιούνται σε τοπικό επίπεδο, έτσι ώστε να απαντούν καλύτερα στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής σήμερα, είτε έχουν τελείως ξεχαστεί, είτε παραμένουν στο περιθώριο της παραγωγικής διαδικασίας. Η παραγωγική διαδικασία σε παγκόσμιο επίπεδο προωθεί μια λογική μαζικής βιομηχανοποιημένης παραγωγής, αποσκοπώντας στην ποσότητα και αδιαφορώντας πλήρως για τη διαφοροποίηση και τις ιδιαιτερότητες της. Η υιοθέτηση του μοντέρνου τρόπου παραγωγής -τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες- είχε ως αποτέλεσμα η τοπική γνώση να ξεχαστεί και να μπει στο περιθώριο. Σήμερα, βέβαια, που έχουν γίνει κατανοητά τα αδιέξοδα του παραγωγικού και αναπτυξιακού μοντέλου (κεφ. 1.2.2, κεφ. 43) επιχειρείται από όλο και περισσότερες κοινωνίες η υιοθέτηση εναλλακτικών διαδικασιών παραγωγής περισσότερο συμβατών στην ανθρώπινη φύση και το περιβάλλον.
- Ανθρώπινοι πόροι: Σε τοπικό επίπεδο συχνά μπορεί να υπάρχει εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, το οποίο παραμένει αναξιοποίητο λόγω αδυναμίας ενσωμάτωσής του στη νέα παραγωγική πραγματικότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν βιομηχανικές περιφέρειες της κεντρικής Ευρώπης, στις οποίες η αποβιομηχάνιση δημιούργησε μεγάλο αριθμό ανέργων, που δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν στα νέα οικονομικά δεδομένα. Η επανενσωμάτωσή τους στην παραγωγική διαδικασία με νέους όρους αποτελεί πρόκληση που μπορεί να αντιμετωπιστεί πιο αποδοτικά σε τοπικό επίπεδο, ώστε και τα έντονα κοινωνικά προβλήματα να αντιμετωπισθούν και να εξασφαλιστεί μια νέα ώθηση στην ανάπτυξη.

Στη στρατηγική της τοπικής ανάπτυξης πρέπει να εξασφαλιστούν θετικές συνεργίες ανάμεσα στους παραγωγικούς συντελεστές εξασφαλίζοντας πολλαπλασιαστικά οφέλη. Η τοπική ανάπτυξη στηρίζεται στην ενδογενή δυναμική, σε δράσεις και πρωτοβουλίες που αναπτύσσονται σε τοπικό επίπεδο, αποσκοπώντας στη βέλτιστη αξιοποίηση των τοπικών παραγωγικών πόρων. Οι τοπικοί φορείς και οι τοπικές κοινωνίες είναι αυτοί που μπορούν να εξασφαλίσουν τη βέλτιστη αξιοποίηση των τοπικών πόρων, λόγω της καλύτερης γνώσης των τοπικών χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων. Απαραίτητη κρίνεται και η λειτουργική συνάρθρωση με τα *ανάντη* επίπεδα στην αρχή της ενεργού επικουρικότητας, ώστε να εξασφαλιστεί το απαραίτητο πλαίσιο υποστήριξης των τοπικών πρωτοβουλιών.

1.2.4.3 Η τοπική δημοκρατία αναγκαία συνθήκη για την τοπική ανάπτυξη

Στον ευρωπαϊκό χώρο την τελευταία περίοδο συνέβησαν σημαντικές ανακατατάξεις σε πολιτικό επίπεδο. Γενικά μπορούμε να διακρίνουμε μια αντινομία: από τη μία σε εθνικό επίπεδο οι ευρωπαϊκές χώρες προσπαθούν να ενισχύσουν την ενότητά τους, ώστε πιο αποτελεσματικά να αντιμετωπίσουν το ανταγωνιστικό περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, ενώ από την άλλη σε περιφερειακό επίπεδο οι τοπικές κοινωνίες επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της αυτονομίας τους, ώστε να απαντήσουν πιο αποτελεσματικά στις τοπικές τους ανάγκες παρακάμπτοντας προβλήματα γραφειοκρατίας, και γενικότερες δυσλειτουργίες που αφορούν το κεντρικό σύστημα οργάνωσης⁴¹. Είναι προφανές ότι αυτή η αντινομία, αναλόγως του επιπέδου οργάνωσής του χώρου, είναι πλασματική και οφείλεται είτε σε δυσλειτουργίες του συστήματος διαχείρισης είτε στη συγκάλυψη τοπικιστικών τάσεων. Η αναγκαιότητα συνάρθρωσης των επιπέδων είναι απαραίτητη για την εύρυθμη λειτουργία και την εξασφάλιση λύσεων στις νέες προκλήσεις που δημιουργεί η ολοένα και πιο παγκοσμιοποιημένη κοινωνία μας.

Η λογική της ενεργού επικουρικότητας (παρ. Ι, σελ. 65) οφείλει να ενσωματωθεί εντονότερα στην πολιτική σκέψη για δύο κυρίως λόγους: αφενός, λόγω της αναγκαιότητας για όλο και ουσιαστικότερη ενοποίηση του ευρωπαϊκού χώρου,, αφού μόνον έτσι μπορούν αποτελεσματικά να απαντηθούν οι προκλήσεις της ολοένα και περισσότερο παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας μας, αφετέρου λόγω του ότι τα εθνικά κράτη καθίστανται όλο και πιο αδύναμα να αντεπεξέλθουν στις νέες προκλήσεις, έτσι όπως δημιουργούνται σε παγκόσμιο επίπεδο.

Παρατηρούμε σε γενικές γραμμές μια τάση μεταφοράς των πολιτικών ευθυνών από το εθνικό στο ευρωπαϊκό επίπεδο αφού όλο και περισσότερα προβλήματα χαρακτηρίζονται από στοιχεία που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα. Αυτή η γενικότερη τάση σε πρακτικό επίπεδο, που υιοθετεί τις ιδέες του PRIORE (PRIORE R., 2003, 11-23) εγείρει δύο ζητήματα: πρώτον την ανάγκη εξασφάλισης της απαραίτητης συνάρθρωσης των αρμοδιοτήτων του ευρωπαϊκού και εθνικού επιπέδου, διαδικασία η οποία δεν είναι πάντα προφανής και δεύτερον την εξασφάλιση του συντονισμού των δράσεων μεταξύ των διεθνών οργανισμών και εθνικών κρατών.

41 Εκτός των τοπικών αποσχιστικών τάσεων, οι οποίες αναπτύσσονται σε πολλές ευρωπαϊκές περιφέρειες και απλώς επιχειρούν να νομιμοποιηθούν μέσω εθνικιστικών ιδεολογημάτων, το διαφορετικό αναπτυξιακό τους επίπεδο σε σχέση με άλλες περιφέρειες της χώρας (άρα την καθαρή εκροή εισοδημάτων στο πλαίσιο πολιτικών συνοχής) η διάσπαση των ομοσπονδιών κρατών του πρώην ανατολικού μπλοκ αφορά σε μια προβληματική πιο σύνθετη.

Στις ομοσπονδίες του πρώην ανατολικού μπλοκ οι αποσχιστικές τάσεις που οδήγησαν στη διάσπασή τους (είτε με ειρηνικό τρόπο Τσεχοσλοβακία, είτε με βίαιες συγκρούσεις Γιουγκοσλαβία) μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος αποτέλεσαν την έκφραση αφενός των μεγάλων αναπτυξιακών διαφορών που υπήρχαν σε περιφερειακό επίπεδο (κέντρο περιφέρεια), αφετέρου σχετίζονταν με ιδιαίτερες πληθυσμιακές αντιθέσεις που οφείλονταν σε ιστορικές επιλογές κυρίως στη διάρκεια των πολέμων και δεν κατόρθωσαν να απαλειφθούν στην περίοδο του κομμουνιστικού καθεστώτος, (*L'Atlas du MONDE DIPLOMATIQUE*, 2003, 124-125).

Η νέα πολιτική πραγματικότητα, όπως διαμορφώνεται στα κράτη του ευρωπαϊκού χώρου, απαιτεί αφενός τον προσδιορισμό των αρμοδιοτήτων και την εξασφάλιση της συνάρθρωσης ανάμεσα στα κράτη μέλη και την ΕΕ, αφετέρου τον επαναπροσδιορισμό των πολιτικών σχέσεων και διοικητικών επιπέδων σε εθνικό επίπεδο (εθνικό, περιφερειακό, νομαρχιακό, ΟΤΑ). Για την αναδιάρθρωση της διοικητικής πυραμίδας και την εξασφάλιση της ορθολογικής διακυβέρνησης η λογική της ενεργού επικουρικότητας κρίνεται σημαντική, αφού κύριο μέλημα πρέπει να αποτελέσουν οι σχέσεις συνάρθρωσης μεταξύ των επιπέδων και όχι ο απόλυτος προσδιορισμός αρμοδιοτήτων σε αυτά τα επίπεδα.

Η λογική της επικουρικότητας αποτέλεσε σημαντικό κριτήριο που οφείλει να λαμβάνεται υπόψη στο σύστημα πολιτική διακυβέρνησης μετά τη διάσκεψη κορυφής του Μάαστριχ 1992 όπου ορίζονται οι τομείς διασύνδεσης των πολιτικών και τα οποία αναλύουμε αδρομερώς Στη συνέχεια.

* * *

- Η σχέση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου τομέα: εμφανίζεται ως ένα κάλεσμα για την εξέλιξη των συνήθων κοινωνικών σχέσεων στο πλαίσιο της μέγιστης δυνατής αυτονομίας και την εξασφάλιση της μόνιμης ισορροπίας ανάμεσα στα άτομα (ιδιώτες), στην εξουσία και τη δημόσια υπόσταση, (PRIORE R., 2003, 11-23).
- Η εσωτερική αναδιάρθρωση του εθνικού κράτους: αναδεικνύει το κριτήριο της επικουρικότητας στη διακυβέρνηση σε εθνικό επίπεδο, επιδιώκοντας την εγκαθίδρυση και λειτουργία μιας πιο άμεσης δημοκρατίας. Η αναδιανομή των αρμοδιοτήτων στο πλέον χαμηλό επίπεδο (όσο πιο κοντά γίνεται στον πολίτη) μπορεί να εξασφαλίσει τη μέγιστη δυνατή αποτελεσματικότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών. Αυτή η πολιτική πρακτική εκτός του ότι απαιτεί πολιτική βούληση (πράγμα που δεν είναι αυτονόητο ακόμα και σε πολλές από τις λεγόμενες ανεπτυγμένες κοινωνίες) απαιτεί ωριμότητα από τους πολίτες, ώστε η διαδικασία λήψης αποφάσεων να μη μετατραπεί σε μια αναποτελεσματική πρακτική, όμηρος των τοπικών φιλοδοξιών και των μικροσυμφερόντων.
- Η αναδιάρθρωση των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στα κράτη και την ΕΕ: Η ύπαρξη και λειτουργία της ΕΕ αποτελεί μια σημαντική πολιτική πραγματικότητα για τον ευρωπαϊκό χώρο. Η γενικότερή τάση όπως δημιουργείται οδηγεί στην αναγκαιότητα μεταφοράς από το εθνικό στο ευρωπαϊκό επίπεδο, όλο και περισσότερων αρμοδιοτήτων για την εξασφάλιση της αποτελεσματικότερης διαχείρισης τούς.

Η κρίσιμη πολιτική αναδιάρθρωση που υλοποιήθηκε στη λογική της επικουρικότητας αφορά στην αποκέντρωση⁴². Για να εξυπηρετηθούν οι νέες ανάγκες και προσδοκίες της ευρωπαϊκής

⁴² Αποκέντρωση (décentralisation, decentralization) Η διαδικασία της αποκέντρωσής είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εξέλιξη των αστικών κέντρων. Η συγκέντρωση πληθυσμού και δραστηριοτήτων στις πόλεις από ένα σημείο και έπειτα συνοδευτική από τις λεγόμενες δυσ-οικονομικές συγκέντρωσής. Η συμφόρηση ο θόρυβος η μόλυνση, η

κοινωνίας πρέπει να υιοθετήσουμε την αναγνώριση της τοπικής ή περιφερειακής διοίκησης για αυτοδιάθεση και αυτοδιαχείριση μέσα από μια πρακτική συμπεριφορά η οποία να μην αντιστρατεύεται την ενότητα ούτε σε εθνικό ούτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η σύνταξη μιας τοπικής εξουσίας που ασκείται από μια εκλεγμένη σε τοπικό επίπεδο ομάδα ικανή να προωθήσει την ευημερία των πολιτών με δική τους ευθύνη. Ο ρόλος της εύρυθμης λειτουργίας της πρωτοβάθμιας αυτοδιοίκησης κρίνεται κρίσιμος στην προώθηση αυτής της πολιτικής λογικής διαχείρισης. Αυτή η λογική αναδιάρθρωσης σε εθνικό επίπεδο ενισχύθηκε από το συμβούλιο της Ευρώπης⁴³.

1.2.4.4 Η τοπική ανάπτυξη των ορεινών περιοχών: Η εναλλακτική θεώρηση των ιδιαίτερων χώρων

I. Το 13 κεφάλαιο της Agenda 21

Στο πλαίσιο της διάσκεψης κορυφής του ΟΗΕ στο Rio Janeiro (1992) ιδρύθηκε η επιτροπή του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη CSD υπογραμμίζοντας την υιοθέτηση του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης και το κρίσιμο της αποτελεσματικής εφαρμογής της ενσαρκώνοντας υπό τη μορφή πολιτικής διακηρύξεις την προβληματική που είδη είχε αρχίσει να υιοθετείται σε περιορισμένη κλίμακα στο πλαίσιο είτε εθνικών πολιτικών (σκανδιναβικές χώρες), είτε από τους διάφορους ΜΚΟ είτε σε διάφορους ακαδημαϊκούς κύκλους (κεφ. II, σελ. 58). Σε αυτή τη βάση μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η έννοια της ανάπτυξης επαναπροσδιορίστηκε τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο σε μια λογική που σέβεται περισσότερο το περιβάλλον και τον άνθρωπό επαναπροσδιορίζοντας τη μεταξύ τους σχέση.

Ως προϊόν της διάσκεψης του Rio η προέκυψε η διακήρυξη της Agenda 21, στην οποία αναλυτικά προσδιορίστηκαν τα περιβαλλοντικά προβλήματα σε πλανητική κλίμακα και οι ευκαταίεες πολιτικές δράσεις για την άμβλυνσή τους.

Στο κεφάλαιο 13 «για τη διαχείριση των ευαίσθητων οικοσυστημάτων: εξασφαλίζοντας τη βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών» υπογραμμίζεται η ανάγκη για μια καλύτερη διαχείριση αυτών των ιδιαίτερων χώρων. Δύο είναι οι κυρίως στόχοι, στους οποίους οφείλουμε

ρύπανση η υψηλές αξίες γης αποτελούν σε περιπτώσεις προβλήματα που οδήγησαν στην εκτοπίσει δραστηριοτήτων εκτός του κέντρου. Στη δεκαετία του '70 πολλές πόλεις της βόρειας Ευρώπης εμφανίσθηκε αυτή η τάση ενώ αργότερα στα μέσα της δεκαετίας του '80 πόλεις της μεσογείου εμφάνισαν την ίδια φαινόμενα. Η δυναμική αυτή μπορεί να ενισχυθεί απο πολιτικές και προγράμματα ώστε να κατευθυνθεί η ανάπτυξη σε συγκεκριμένες περιφέρειες σε μια λογική ομογενοποίησης του πολωμένου χώρου, MAYHEW S. , 1997, 117.

43 Ο Ευρωπαϊκός χάρτης τοπικής αυτονομίας (Charte Européenne d'Autonomie Locale) υπογράφηκε στο Στρασβούργο το 1985. Στις 5 Ιουνίου η συνδιάσκεψη της τοπικής και περιφερειακής εξουσίας της Ευρώπης πρότεινε στην επιτροπή του Συμβουλίου Υπουργών της Ευρώπης την υιοθέτηση του ευρωπαϊκού χάρτη περιφερειακής αυτονομίας, αντικαθιστώντας τις αρχές διαχείρισης και της αυτονομίας όλων των οργανισμών τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης που προσδιορίζονταν *κατάνη* της κεντρικής εξουσίας.

να εστιάσουμε. Αφενός προσδιορίζεται η ανάγκη για διεύρυνση των γνώσεων και των μελετών γύρω από τη βιώσιμη ανάπτυξη και τη διαχείριση των ορεινών οικοσυστημάτων. Αφετέρου, προσδιορίζεται η ανάγκη (μήπως εννοείς προγραμμάτων δράσεων;) σύνταξης δράσεων ανάπτυξης προσαρμοσμένων στα τοπικά χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες, εξασφαλίζοντας έτσι εναλλακτικούς τρόπους ενίσχυσης των εισοδημάτων σε τοπικό επίπεδο.

Τη συνέχεια της διακήρυξης της Agenda 21 έγινε με τη διάσκεψη κορυφής «Rio + five». Η αξιολόγηση έγινε από τους υπεύθυνους διευθυντές του προγράμματος με τον συντονισμό του CSD.

Η συνέχεια της διάσκεψης πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία του ΟΗΕ, κυβερνήσεων, διεθνών οργανισμών, ΜΚΟ και τη συνεργασία κέντρων ερευνών για την σύνταξη μιας τελικής διακήρυξης, «Τα βουνά του κόσμου: Οι προκλήσεις για τον 21^ο αιώνα» (Agenda των βουνών 1997).

Το γεγονός ότι τα βουνά αποτέλεσαν ξεχωριστό κεφάλαιο στην Agenda 21 είναι χαρακτηριστικό για τη σημασία και για την προβληματική που επιχειρείται να αναπτυχθεί στο πλαίσιο του ΟΗΕ με στόχο τη διατήρηση και τη βιώσιμη ανάπτυξη αυτών των ιδιαίτερων χωροεδαφικών ενότητων (SENE E., 1999, 397-405). Το ενδιαφέρον για τον ορεινό χώρο σε πλανητικό επίπεδο αποτελεί μια θετική εξέλιξη για το μέλλον αυτών των ιδιαίτερων χώρων.

Στη διακήρυξη Agenda 21 γίνεται έκδηλη η αναγκαιότητα μετάβασης από την τομεακή λογική προσδιορισμού της ανάπτυξης σε μια θεώρηση που αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα του κάθε χωροκοινωνικού σχηματισμού και επιδιώκει να απαντήσει στις δεδομένες ανάγκες, όπως αυτές προσδιορίζονται εξετάζοντας στην ολότητα αυτόν τον χώρο.

* * *

Στην Ελλάδα για μεγάλη χρονική περίοδο τα αναπτυξιακά προβλήματα του ορεινού χώρου εξετάζονταν σε μια τομεακή λογική με αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση αυτών των ιδιαίτερων χώρων. Η σύγχρονη θεώρηση της συνολικής βιώσιμης ανάπτυξης εξετάζει τις ορεινές περιφέρειες στην ολότητα τους ως χωροεδαφικές ενότητες επιχειρώντας την εξασφάλιση ισορροπίας ανάμεσα στην αποδοτικότητα και τη βιωσιμότητα σε οικονομικό επίπεδο, στην κοινωνική παράμετρο και την προστασία του περιβάλλοντος.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό με ιδιαίτερες επιπτώσεις στους ορεινούς όγκους της χώρας μας είναι η πολιτική και διοικητική του διάσπαση, που ακολουθεί των γεωγραφικό του κατακερματισμό. Παραδοσιακά τα διοικητικά όρια όλων των επιπέδων (εθνικά σύνορα, όρια περιφερειών, νομών, ΟΤΑ) επιλέγονταν να συμπίπτουν με τους γεωγραφικούς φραγμούς οι οποίοι αφορούσαν σε κορυφογραμμές, ποταμούς κ.λπ με αποτέλεσμα αυτές οι χωροεδαφικές ενότητες να διασπώνται και να μην αντιμετωπίζονται ως σύνολα, διαιωνίζοντας σημαντικές δυσλειτουργίες του χώρου.

Είναι πλέον κατανοητή η αναγκαιότητα οριζόντιας – συνολικής, διαχείρισης των ορεινών χώρων με αποτέλεσμα να καθίσταται αναγκαία συχνά η διαμόρφωση φορέων διαχείρισης των

εν λόγω ενοτήτων, οι οποίοι, υπερβαίνοντας τα παραδοσιακά διοικητικά όρια, επιχειρούν να εξετάσουν τον χώρο στην ολότητα του.

Το έντονο ενδιαφέρον σε διεθνές επίπεδο για τον ορεινό χώρο αποτυπώνεται και στο γεγονός ότι το έτος 2002 χαρακτηρίστηκε από τον ΟΗΕ ως έτος των βουνών.(εδώ επαναλαμβάνεται) Με αυτή την ευκαιρία πείστηκαν οι εθνικές κυβερνήσεις στο να υιοθετήσουν μια σειρά πολιτικών για τον ορεινών χώρο. Στο πλαίσιο αυτής της επιλογής πραγματοποιήθηκε σημαντικός αριθμός μελετών και συναντήσεων συμβάλλοντας ουσιαστικά στην ενίσχυση της προβληματικής για αυτές τις ιδιαίτερες περιοχές.

II. Η βιώσιμη ανάπτυξη μια πρόκληση για τον ορεινό χώρο

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΟΗΕ ένα σημαντικό ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού (το ένα δέκατο) ζει στον ορεινό χώρο. Ένα σημαντικό ποσοστό αυτών αντιμετωπίζει περιβαλλοντικά, οικονομικά η κοινωνικά προβλήματα. Η έντονη μετανάστευσή των ορεινών πληθυσμών σε πεδινές περιοχές εκφράζει τη δυσχέρεια επιβίωσής και καθιστά επιτακτική την ανάγκη εφαρμογής πολιτικών για την άρση της περιθωριοποίησης αυτών των ιδιαίτερων χώρων. Είναι κρίσιμη εξασφάλιση πολιτικών ικανών να ανατρέψουν την αποδόμηση των χωροκοινωνικών συστημάτων των ορεινών όγκων σε πλανητικό επίπεδο. Η ενσωμάτωση της λογικής όπως διατυπώθηκε στην Agenda 21 για τον ορεινό χώρο αποτελεί ένα πλαίσιο στη λογική του οποίου θα πρέπει να ενσωματωθούν οι εθνικές πολιτικές, CNUCED⁴⁴ (1992).

Αν και στο παρελθόν ο ορεινός χώρος στο σύνολο του γνώρισε περιόδους ακμής σε πολλές περιφέρειες σε πλανητικό επίπεδο σήμερα η τάση αυτή φαίνεται να έχει ανατραπεί και σε πολλές περιπτώσεις κυρίως σε περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου οι ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται ως χωροκοινωνικά συστήματα σε κρίση. Αντιμετωπίζουν έντονη κοινωνική αποδόμηση, οικονομική παρακμή και έντονα περιβαλλοντικά προβλήματα, που συνήθως σχετίζονται με τη ληστική εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πόρων.

Οι πεδινές περιφέρειες εμφανίζονται πιο ελκυστικές, προσελκύουν το μεγαλύτερο μέρος των παραγωγικών δραστηριότητες και ως εκ τούτου του πληθυσμού αφού αφενός δεν αντιμετωπίζουν τα έντονα φυσικογεωγραφικά μειονεκτήματα και την πολυδιάσπασή του ορεινού χώρου, αφετέρου εμφανίζονται πολύ πιο συμβατές με τις επιταγές του τομεακού μοντέλου ανάπτυξης που χαρακτηρίζει το σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο καπιταλιστικό σύστημα που υιοθετήθηκε σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η περιθωριοποίηση και η πληθυσμιακή αποψίλωση των ορεινών περιοχών εξηγείται από την αποδόμηση του παραγωγικού τους συστήματος. Η δημιουργία και διόγκωση της ψαλίδας ανάπτυξης ανάμεσα στις ορεινές και πεδινές περιοχές εξηγείται σε μεγάλο βαθμό, αφενός από τη χωροθέτηση των βιομηχανιών στις πεδινές περιφέρειες -επιλογή που στηρίχτηκε στην

44 CNUCED (1992), <<http://www.unctad.org/Templates/StartPage.asp?intItemID=2068&lang=2>>, ανακτήθηκε 11.04.2006

ανάγκη εξασφάλισης οικονομιών κλίμακας και συγκέντρωσης- αφετέρου από την ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών και την ενίσχυση των αστικών κέντρων.

Η επιλογή χωροθέτησης των μονάδων παραγωγής στις πεδινές περιφέρειες σε οικονομικούς όρους αιτιολογείται σε μεγάλο βαθμό από το πλεονέκτημα συγκριτικού κόστους παραγωγής. Οι παραγωγικοί συντελεστές προσφέρονται με χαμηλότερο κόστος και είναι πιο εύκολα διαθέσιμοι. Η εύκολη προσβασιμότητα και η γειτνίαση αποτελούν επίσης παράγοντες που προσδίδουν συγκριτικό πλεονέκτημα στη χωροθέτηση παραγωγικών μονάδων στις πεδινές περιφέρειες.

Η χωροθέτηση των μονάδων παραγωγής στις πεδιάδες και η συγκέντρωσή της παραγωγής η δημιουργία οικονομιών κλίμακας και συγκέντρωσής αποτέλεσε παράγοντα που αποδυνάμωσε σημαντικά το παραγωγικό μοντέλο στον ορεινό χώρο. Σήμερα στην παγκόσμια αγορά σπάνια βρίσκουμε προϊόντα που παράγονται στις ορεινές περιφέρειες με εξαίρεση αυτών των οποίων η φύση τους το επιβάλλει (π.χ. υλοτομία) (RIEDER P., WYDER J., 1999, 83-97).

Ως απόρροια του μηχανισμού που αδρομερώς αναλύσαμε ο ορεινός χώρος σε πολλές περιοχές του πλανήτη αντιμετωπίζει σημαντικά αναπτυξιακά ζητήματα και έντονη πληθυσμιακή αποψίλωσή, ενισχύοντας τον σχηματισμό των μεγάλων αστικών συγκεντρώσεων που συναντάμε κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες (κεφ. V, σελ. 53). Οι έντονες αναπτυξιακές πιέσεις, κυρίως για τους ορεινούς χώρους των αναπτυσσόμενων κρατών, συνιστούν σημαντική απειλή, οδηγώντας στην εντατική εκμετάλλευση των φυσικών τους πόρων.

Η υπερεκμετάλλευση των δασών αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα⁴⁵. Η διαχείριση των φυσικών πόρων με ένα μη βιώσιμο τρόπο συνεπάγεται την εξάντλησή τους και μια σειρά περιβαλλοντικών προβλημάτων (ουσιαστικά αναπτυξιακής φύσης) που δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο τις συνθήκες διαβίωσής στον ορεινό χώρο.

Αυτή η πρακτική, που συναντάται συχνά στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες χώρες, αναλύεται στο 13^ο κεφάλαιο της διακήρυξης της Agenda 21 υπογραμμίζοντας την ανάγκη ανατροπής αυτής της αρνητικής τάσης.

Η λειτουργία και οι πρακτικές του παγκόσμιου εμπορίου, η απελευθέρωση δηλαδή των παγκόσμιων ανταλλαγών και εμπορίου -όπως προσδιορίστηκαν ουσιαστικά στο πλαίσιο

⁴⁵ Η έντονη αποψίλωσή των δασών μέσω της υλοτομίας δεν εξασφαλίζει για τις τοπικές κοινωνίες παρά έναν μόνο μικρό ποσοστό της συνολικής αξίας των φυσικών πόρων, ενώ η αποδιοργάνωση του τοπικού οικολογικού συστήματος υποθηκεύει τη δυνατότητα των τοπικών κοινωνιών να επιβιώσουν στην περιοχή. Οι πλημμύρες και οι κατολισθήσεις που τις συνοδεύουν, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα, δημιουργώντας αβιοτικές συνθήκες για τους τοπικούς πληθυσμούς. Εκδιωγμένοι από περιβαλλοντικούς παράγοντες οι κάτοικοι αυτών των κοινοτήτων οδηγούνται στους αστικές περιοχές, αναπαράγοντας το φαινόμενο των άθλιων συνθηκών διαβίωσής που απαντάται εκεί. Οι περιβαλλοντικοί μεταναστές αποτελούν ένα φαινόμενο όλο και πιο κρίσιμο σε παγκόσμιο επίπεδο.

λειτουργίας του ΠΟΕ⁴⁶ - δημιούργησε ένα ιδιαίτερος αρνητικό περιβάλλον για τις ορεινές περιφέρειες κυρίως των αναπτυσσόμενων χωρών. Οι πλούσιες χώρες είχαν τη δυνατότητα μέσω της εφαρμογής μηχανισμών προστασίας να εξασφαλίσουν μέσω των επιδοτήσεων ένα οικονομικό περιβάλλον λιγότερο ανταγωνιστικό, ικανό να εγγυηθεί την παραγωγή συγκεκριμένων προυχόντων, ενώ μέσω της εφαρμογής μέτρων συνοχής και αλληλεγγύης υποστήριζαν περιοχές οι οποίες χαρακτηρίζονται μειονεκτικές ως προς κάποια κριτήρια.

Η απελευθέρωση του εμπορίου στο πλαίσιο ΠΟΕ δημιούργησε ένα κλίμα άνισου ανταγωνισμού που είχε ιδιαίτερες επιπτώσεις στο μοντέλο αγροτικής ανάπτυξης. Η εντατικοποίηση της παραγωγής ο εκμηχανισμός η έντονη χρήση χημικών λιπασμάτων και η εξαντλητική χρήση των υδάτινων πόρων δημιούργησαν περιβαλλοντικά προβλήματα με έντονες κοινωνικές συνιστώσες. Η αδυναμία του ορεινού χώρου να υποστηρίξει τέτοιου είδους παραγωγή επέτεινε την αναπτυξιακή του απαξίωσή, οδηγώντας με μια πληθυσμιακή αποψίλωση, (RIEDER P., WYDER J., 1999, 83-97)

Τα κύρια κριτήρια που οδήγησαν στην αναπτυξιακή απαξίωσή των ορεινών όγκων αφορούν αφενός στους φυσικογεωγραφικούς παράγοντες και την οικονομική τους δομή. Στη συνέχεια αναλύονται:

- Φυσικογεωγραφικοί παράγοντες. Οι ορεινοί χώροι περιγράφονται από τα φυσικογεωγραφικά τους χαρακτηριστικά τους, α) το έντονο ανάγλυφο που δημιουργεί τον κατακερματισμό και την πολυδιάσπασή των ορεινών χωροεδαφικών ενοτήτων, β) τα καιρικά φαινόμενα συνήθως πιο ακραία δυσχεραίνουν τις παραγωγικές διαδικασίες, οδηγούν σε μία αύξηση τού κόστους παραγωγής, που την καθιστά μη ανταγωνιστική σε παγκόσμια κλίμακα.
- Οικονομικά κριτήρια. Οι συνθήκες παραγωγής στους ορεινούς χώρους λόγω των χαρακτηριστικών τους δεν επιτρέπουν τη δημιουργία σημαντικών εισοδημάτων που θα τους εξασφάλιζαν τη δυνατότητα συσσώρευσης κεφαλαίων, θα επέτρεπαν τις επενδύσεις και άρα την ανάπτυξη. Η λογική αυτή αναπαράγει έναν μηχανισμό φαύλου κύκλου, που εμποδίζει την ανάπτυξη. Μόνο μέσα από πολιτικές αλληλεγγύης και συνοχής μπορούν αυτοί οι ιδιαίτεροι χώροι να διαδραματίσουν ξανά τον αναπτυξιακό τους ρόλο.

Οι ορεινές χωροεδαφικές ενότητες δεν μπορούν να υποστηρίξουν ανταγωνιστικές αγροτικές παραγωγικές δραστηριότητες (εκτός εξαιρέσεων) στην παγκόσμια αγορά -στη λογική που αυτή λειτουργεί- λόγω κυρίως των ιδιαιτεροτήτων τους όσον αφορά στα φυσικογεωγραφικά τους χαρακτηριστικά. Η εντατική αγροτική παραγωγή ως αποτέλεσμα του εντατικού μοντέλου

46 Η GATT Παγκόσμια συμφωνία δασμών και εμπορίου απέβλεπε στη σταδιακή άρση των εμποδίων του παγκόσμιου εμπορίου δημιουργώντας μια παγκόσμια αγορά Το 1986 ξεκίνησαν οι διαβουλεύσεις γνωστές ως κύκλος της Ουρουγουάης, που ολοκληρώθηκαν το 1994 συστήνοντας τον ΠΟΕ (Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου) που αντικατέστησε την GATT

παραγωγής, όπως διαμορφώθηκε στο πλαίσιο λειτουργίας της παγκόσμιας αγοράς αλλά και στον πλαίσιο διεθνών και εθνικών πολιτικών, καθιστά την ανταγωνιστική γεωργική εκμετάλλευση απαγορευτική στις ορεινές περιοχές. Στις ανεπτυγμένες χώρες η παραγωγική απαξίωση όσον αφορά στην αγροτική παραγωγή αναπληρώθηκε με την υλοποίηση πολιτικών αλληλεγγύης και συνοχής με αποτέλεσμα την αντιστάθμιση σε μεγάλο βαθμό της αποδόμησης της παραγωγικής βάσης των ορεινών χώρων μέσω της ανάπτυξης άλλων εναλλακτικών παραγωγικών δραστηριοτήτων.

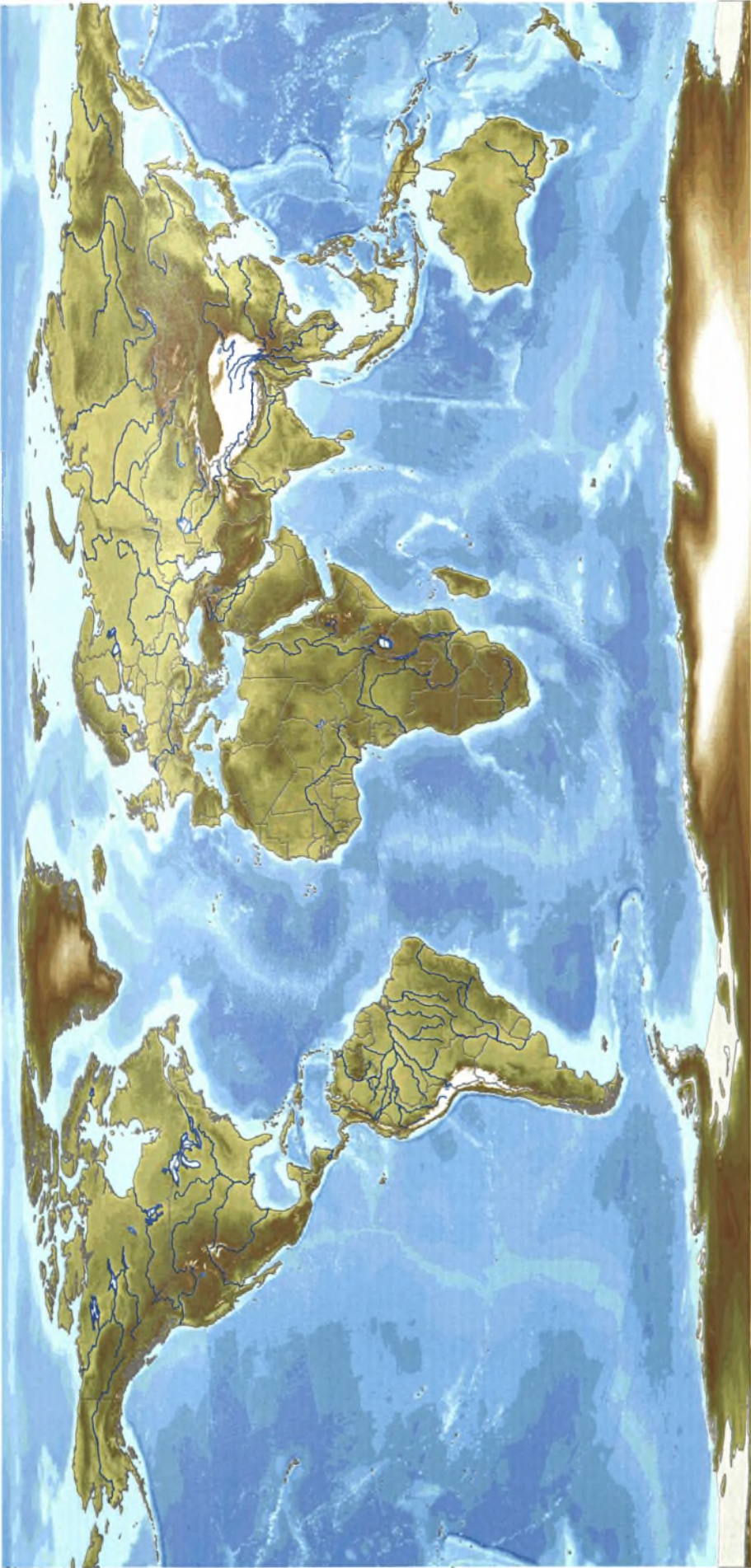
Οι ορεινοί χωροκοινωνικοί σχηματισμοί είναι επιδεκτικοί, λόγω ιστορικών πολιτιστικών χαρακτηριστικών στην πολυδραστηριότητα και σήμερα σχετικά εύκολα, μπορούν να αναπτυχθούν τέτοιου είδους παραγωγικές δραστηριότητες. Μορφές εναλλακτικού τουρισμού (κεφ. 4.4.2 σελ. 315) πιθανώς αποτελούν λύσεις σε αυτή τη λογική, που μπορούν να εκμεταλλευτούν τις τοπικές ιδιαιτερότητες εξασφαλίζοντας ταυτοχρόνως τη μεταφορά εισοδημάτων.

Συμπερασματικά μπορούμε να θεωρήσουμε ότι στις ορεινές περιφέρειες των αναπτυσσόμενων χωρών, όπου τα εθνικά κράτη δεν έχουν την οικονομική δύναμη να εφαρμόσουν αντισταθμιστικές πολιτικές υποστήριξης, παρατηρούμε μια έντονη δημογραφική έξοδο, κοινωνική αποδόμηση και ιδιαίτερες περιβαλλοντικές πιέσεις όσον αφορά στους διαθέσιμους φυσικούς πόρους. Συχνά οι ορεινές περιφέρειες των αναπτυσσόμενων κρατών αποτελούν ασταθή κοινωνικοοικονομικά συστήματα με έντονα περιβαλλοντικά προβλήματα.

Αντιθέτως, στις λεγόμενες ανεπτυγμένες χώρες η εφαρμογή πολιτικών αλληλεγγύης επέτρεψε την ανάπτυξη εναλλακτικών δραστηριοτήτων οι οποίες σε μεγάλο βαθμό αντισταθμίζουν τις πιέσεις από τη λειτουργία της αγοράς αγροτικών προϊόντων (κεφ. 4.3.1.2, σελ. 300) η οποία σε μεγάλο βαθμό αδυνατεί να ενσωματώσει στην τιμή παράγοντες ποιότητας.

Μπορούμε να διαπιστώσουμε την ανάπτυξη μιας τάσης επαναπροσδιορισμού του ρόλου του ορεινού χώρου στην ανάπτυξη. Η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού αποτελεί θετική δυναμική, η οποία σε τοπικό επίπεδο μπορεί να δώσει λύσεις. Οι πληθυσμοί των αστικών κέντρων φαίνεται ότι εκτιμούν όλο και περισσότερο την ποιότητα που χαρακτηρίζει συχνά τον ορεινό χώρο, καλά προστατευμένο από την αναπτυξιακή περιθωριοποίηση.

Η δυναμική αυτή της μεταφοράς παραγωγικών δραστηριοτήτων στους ορεινούς χώρους σε περιπτώσεις συντελείται με διαδικασίες βίαιες με αρνητικές επιπτώσεις στους τοπικούς χωροκοινωνικούς σχηματισμούς και έντονη υποβάθμιση του τοπίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα μεγάλα χιονοδρομικά κέντρα, τα οποία με τη λειτουργία τους προσδιορίζουν τον χαρακτήρα ολόκληρων χωροεδαφικών ενοτήτων. Χωρίς να κρίνεται εκ των προτέρων αρνητική αυτή η δυναμική, σίγουρα εγείρει θέματα για την ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία αλλά και την ενσωμάτωσή των αναγκαίων δομών στο περιβάλλον και στο τοπίο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΟΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	ΒΟΛΟΣ 2006
ΧΑΡΤΗΣ 1 : ΟΙ ΟΡΕΙΝΟΙ ΟΓΚΟΙ ΣΕ ΠΛΑΝΗΤΙΚΗ ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΓΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ		
ΥΠΟΜΝΗΜΑ 8752m -407m		
Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιοποίηση) χαρτογραφικών δεδομένων με την χρήση του λειτουργικού ARC MAP 8.2 ESRI για την σύνταξη του υποβάθρου. Απόδοση του ανάγλυφου με μετατροπή του Vector σε Raster για την δημιουργία του ψηφιακού μοντέλου εδάφους (digital elevation model).		

1.3 Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ, ΜΙΑ ΠΟΛΥΠΛΟΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΣΕ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

1.3.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ: ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

1.3.1.1 Ορισμός της έννοιας της κληρονομιάς

Ο όρος κληρονομιά ετυμολογικά προκύπτει από τις λέξεις *κλήρος* και *νέμομαι* που σημαίνει οικειοποιούμαι τον κλήρο, δηλαδή το μερίδιο που μου τυχαίνει. Ορίζεται γενικά «1. ως το σύνολο των αγαθών προερχόμενα από τον πατέρα και τη μητέρα, -το σύνολο των οικογενειακών αγαθών-, 2. τα κοινά αγαθά μιας ομάδας, η μιας κοινότητας, 3. αφορά τέλος στη γενετική κληρονομιά κοινή κληρονομιά για το ανθρώπινο είδος» (LE PETIT LAROUSSE, 2002, 756)

Η κληρονομιά αποτελεί μια πολύπλοκη έννοια της οποίας ο ορισμός προσδιορίζεται σε τρία διαφορετικά επίπεδα:

- Στο οικογενειακό επίπεδο. Αποτελεί το πλέον σύνθετο επίπεδο ορισμού της έννοιας και το παλαιότερο. Εισάγει τη λογική της διαγενεακής αλληλεγγύης σε οικογενειακό επίπεδο. Οι γονείς κληρονομούν στα παιδιά τους τα αγαθά που έχουν στην κτήση τους για να κάνουν και αυτά το ίδιο με τη σειρά τους. Η κληρονομιά σε οικογενειακό επίπεδο είναι ανταγωνιστική με την κληρονομιά του ανωτέρου επιπέδου, αυτού της ομάδας ατόμων, αφού κοινωνικοί πόροι και αγαθά δεσμεύονται σε οικογενειακό επίπεδο και έτσι περιορίζεται η πρόσβαση του κοινωνικού συνόλου σε αυτά.
- Στο επίπεδο μίας ομάδας ανθρώπων. Η κληρονομιά σε μια ομάδα ατόμων συνήθως προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό την ταυτότητά της. Αποτελεί τη φυσική και πολιτισμική κληρονομιά, την οποία η κοινωνία οφείλει να προστατέψει (διατηρήσει) και να μεταδώσει στους απογόνους της κατά το δυνατόν αναλλοίωτη. Ο ρόλος της κληρονομιάς ενισχύει τη διαγενεακή αλληλεγγύη μέσω της ηθικής «υποχρέωσης» μετάδοσης της κληρονομιάς από τη μια γενιά στην άλλη. Οι δεσμοί της κοινωνικής ομάδας ενισχύονται από τον κοινό σκοπό της προστασίας και μετάδοσής της. Οι κοινωνικές ομάδες οργανώνονται για να υλοποιήσουν πιο αποτελεσματικά το χρέος τους.
- Στο επίπεδο του ανθρωπίνου είδους. Ορίζεται η κληρονομιά, του γενετικού υλικού, κοινή για όλους. Αποτελεί την πλέον σύγχρονη μορφή που έλαβε η έννοια της κληρονομιάς (σε άμεση συσχέτιση με την εξέλιξη της τεχνολογίας και την κατανόηση της σημασίας του

γενετικού υλικού για το ανθρώπινο είδος) και αποτελεί σημαντική διεύρυνση σε μια νέα προβληματική για τις σύγχρονες κοινωνίες.

Η έννοια της διαγενεακής αλληλεγγύης εμφανίζεται σε όλα τα επίπεδα της κληρονομιάς και συστήνει κρίσιμο στοιχείο του ορισμού της προσδίδοντας του κρίσιμο ρόλο της διατήρησης στοιχείων κληρονομιάς στην οργάνωσή της κοινωνίας., (AUDRERIE D., 1997, 12-13).

Στον δυτικό κόσμο παρατηρούμε μια τάση μετασχηματισμού της κληρονομιάς. Όλο και εντονότερα τα δικαιώματα κτήσης του ατόμου περιορίζονται προς όφελος του συνόλου. Ενισχύεται η λογική μετάβασης από την κληρονομιά ατομικής ιδιοκτησίας στην κληρονομιά του κοινωνικού συνόλου, μάρτυρας της ιστορίας και της κοινής κουλτούρας ενός έθνους, ενός λαού, (AUDRERIE D., 1997, 13).

Ακολούθως υιοθετούμε τους ορισμούς για τη φυσική και πολιτισμική κληρονομιά όπως αυτοί διατυπώθηκαν στη διάσκεψη της UNESCO στο Παρίσι (1972). Στο άρθρο 1 της γενικής διάσκεψής ορίζονται ως πολιτιστική κληρονομιά οι εξής δομές:

- Τα μνημεία: αρχιτεκτονικά έργα, στοιχεία και δομές με αρχιτεκτονικό χαρακτήρα, αγάλματα ή ζωγραφικά θέματα, γραφές, σπήλαια και σύνολα στοιχείων τα οποία έχουν εξαιρετική παγκόσμια αξία από ιστορικής, τεχνικής και επιστημονικής πλευράς.
- Σύνολα: ομάδες κατασκευών απομονωμένες ή ενωμένες λόγω της αναγκαιότητας ένταξης τους στο τοπίο οι οποίες λόγω της αρχιτεκτονικής τους ενότητας έχουν εξαιρετική παγκόσμια αξία από ιστορικής, τεχνικής και επιστημονικής πλευράς
- Τοποθεσίες: έργα του ανθρώπου ή της συνδιαλλαγής της φύσης και του ανθρώπου, καθώς και περιοχές οι οποίες περιέχουν αρχαιολογικούς χώρους χαρακτηριζόμενους για ιστορικούς, αισθητικούς, εθνολογικούς, ανθρωπολογικούς λόγους ως ιδιαίτερης, παγκόσμιας αξίας.

Η έννοια της πολιτισμικής κληρονομιάς χαρακτηρίζεται από μία έντονη διεύρυνση, που επιβλήθηκε εκφράζοντας την αναγκαιότητα καλύτερης αντίληψης των πολιτιστικών πρακτικών του χθες και του σήμερα. Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν ορίζονταν πάντα με τον ίδιο τρόπο. Τις τελευταίες δεκαετίες η έννοια της κληρονομιάς όπως και αυτή της κουλτούρας και γενικότερα του πολιτισμού έχει σε μεγάλο βαθμό μετασχηματιστεί - διευρυνθεί.

Καταγράφοντας καταρχήν τα μνημειακά υπολείμματα τού πολιτισμού, η έννοια της κληρονομιάς εμπλουτίζεται με καινούριες κατηγορίες όπως η «άυλη» - προφορική κληρονομιά (*patrimoine immatériel*: σε αντιδιαστολή με την υλική - δομημένη κληρονομιά) που αφορά στην εθνογραφική κληρονομιά (*patrimoine ethnographique*) ή τη βιομηχανική (*patrimoine industriel*)

Ιδιαίτερη προσπάθεια έγινε στο πλαίσιο της UNESCO για τον εννοιολογικό προσδιορισμό της «άυλης» - προφορικής κληρονομιάς. Η έννοια αποσκοπεί στο να προσδώσει μεγαλύτερη

προσοχή στο ανθρώπινο είδος: στο θέατρο, στις γλώσσες⁴⁷ στην παραδοσιακή μουσική και γενικότερα στο σύστημα γνώσεων πνευματικών και φιλοσοφικών μέσα στο οποία εγγράφεται η ύπαρξη τους. Σε αυτή τη λογική η έννοια της κληρονομιάς είναι ανοικτή και αφορά τόσο τη ζωντανή κληρονομιά όσο και «εικόνες» του παρελθόντος. UNESCO⁴⁸ (2006). Σύμφωνα με το άρθρο 2 της γενικής διάσκεψής της UNESCO ορίζεται η Φυσική ως εξής:

- Τα μνημεία φυσική κληρονομιάς αποτελούνται από φυσικούς και βιολογικούς σχηματισμούς η συστήνονται από ομάδες τέτοιων σχηματισμών και χαρακτηρίζονται από πλανητική εξαιρετική αξία από πλευράς: αισθητικής, η επιστημονικής.
- Οι γεωολογικοί και φυσικογεωγραφικοί σχηματισμοί, η ζώνες αυστηρά προσδιορισμένες που αποτελούν την κατοικία απειλούμενων ειδών χλωρίδας και πανίδας και χαρακτηρίζονται από πλανητική εξαιρετική αξία από πλευράς επιστημονικής η για τη διατήρηση τους
- Οι φυσικές τοποθεσίες οι φυσικές ζώνες αυστηρά προσδιορισμένες: εξαιρετικής πλανητικής αξίας από πλευράς επιστημονικής, η για λόγους διατήρησης των ειδών η λόγω της φυσικής τους ομορφιάς.

1.3.1.2 Ο ρόλος της κληρονομιάς στην κοινωνική οργάνωση

Ο ρόλος της κληρονομιάς στην οργάνωση και λειτουργία των κοινωνιών μας είναι κρίσιμος και αυτό ακριβώς γιατί εμπλέκεται με άμεσο τρόπο στη λειτουργία τους. Τέσσερις είναι οι κύριοι μηχανισμοί με τους οποίους η διατήρηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς επιδρά στην οργάνωση της κοινωνίας σύμφωνα με τις τοποθετήσεις του AUDRERIE D (1997): 11-14 τις οποίες και υιοθετούμαι.

- Η λειτουργία της κληρονομιάς ως μηχανισμός προστασίας των κοινωνικών αξιών

Η πολιτιστική κληρονομιά κυρίως σε περιόδους κρίσεων αποτελεί ένα μηχανισμό προστασίας της συνοχής και της συνεκτικότητας ενός κοινωνικού συνόλου. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η κληρονομιά σήμερα μπορεί να αποτελέσει απάντηση στις ιδιαίτερες

47 Γλωσσικός μονισμός. Από τις 140.000 γλώσσες που υπολογίζεται ότι μιλήθηκαν στον κόσμο, σήμερα σώζονται σε χρήση 6.000 εκ των οποίων οι 3.000 απειλούνται με εξαφάνιση. Υπολογίζεται ότι στο τέλος του 21ου αιώνα θα έχουν μείνει συγκριτικά ασφαλείς μόνο 600. Βλ. KRAUSS M. *The World's languages in crisis* (1998). Ο γλωσσικός μονισμός που προωθείται μέσω της επακράτησης των Αγγλικών (η όποιας άλλης γλώσσας στο μέλλον) και της συρρίκνωση, επικοινωνιακή αποδυνάμωση ή και εξαφάνιση των άλλων γλωσσών αποτελεί πολιτισμική, αξιακή καταστροφή «... Η ουσία είναι ότι η γλώσσα είναι ο τρόπος που βλέπει, οργανώνει και εκφράζει τον κόσμο μας κάθε λαός. Η γλώσσα δεν είναι ένα απλό εργαλείο αλλά ένα σημαντικό οντολογικό γεγονός: γεγονός ιστορικό, πολιτισμικό αξιακό οικολογικό, είναι όρος ταυτότητας (εθνικής και ατομικής) και ποιότητα σκέψης. Ο γλωσσικός μονισμός μιας εργαλειακής αντίληψης υποβαθμίζει τη σημασία της γλώσσας» (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., 2006, 87/A59) Επίσης *Το Βήμα* Κυριακή 22 Ιανουαρίου 2006, ΝΕΕΣ ΕΠΟΧΕΣ

48 UNESCO «Patrimoine immatériel» (2006), <http://portal.unesco.org/culture/fr/ev.php-URL_ID=2309&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html>, ανακτήθηκε 05.01.2006

προσδοκίες της εποχής μας. Συχνά ανατρέχουμε στο παρελθόν για να αναζητήσουμε απαντήσεις και προσανατολισμούς σε σύγχρονα διλήμματα και προκλήσεις. Μέσω αυτών των μηχανισμών μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η πολιτιστική κληρονομιά θωρακίζει τη λειτουργία της σύγχρονης κοινωνίας αρκεί να μη στρεβλώνεται η λειτουργία της μέσω της υπέρμετρης προσήλωσης στο παρελθόν, σε μηχανισμούς και συμπεριφορές των οποίων η άκριτη αναπαραγωγή αποτελεί πρακτική που μπορεί να φρενάρει έντονα την εξέλιξη και την πρόοδο μιας κοινωνίας.

- Η κοινή κληρονομιά αποτελεί μηχανισμό ενίσχυσης της συνοχής ανάμεσα στα μέλη ενός κοινωνικού συνόλου.

Η εξασφάλιση ενός αδιαμφισβήτητου και αυτονόητου σκοπού, αυτού της διασφάλισης τόσο της φυσικής όσο και της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί ένα σημαντικό μηχανισμό ενίσχυσης της συνοχής ανάμεσα στα μέλη ενός κοινωνικού συνόλου. Η κοινή ευθύνη στον σκοπό της διαχείρισης και της διασφάλισης της κληρονομιάς μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς μιας κοινωνικής ομάδας ενός ευρύτερου υποσυνόλου. Η διαχείριση της κοινής κληρονομιάς, δηλαδή, μπορεί να λειτουργήσει ως μηχανισμός ενίσχυσης της ταυτότητας προσδιορισμού μια κοινωνικής ομάδας, πράγμα ιδιαίτερα σημαντικό στην εποχή μας, όπου η παγκοσμιοποίηση της αισθητικής και της κουλτούρας γενικότερα τείνει να εξαφανίσει της διαφορετικότητα και την ποικιλία ομογενοποιώντας τη συμπεριφορά των τοπικών κοινωνιών, (WARNIER J.P., 1999, 42-44).

- Η διαχείριση της κληρονομιάς και η μεταφορά της αναλλοίωτης στις μελλοντικές γενιές αποτελεί ένα μηχανισμό ενίσχυσης της διανεμακής αλληλεγγύης.

Η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά μεταφέρεται σε μια γενιά από την προηγούμενη και αυτή οφείλει να τη μεταφέρει αναλλοίωτη στην επόμενη. Η σύγχρονη γενιά δεν είναι ιδιοκτήτης των φυσικών και πολιτιστικών αγαθών, έχει απλώς το δικαίωμα να τα διαχειριστεί και να τα μεταφέρει κατά το δυνατόν αναλλοίωτα στις μελλοντικές γενιές. Μέσω αυτού του μηχανισμού ενισχύεται η συνείδηση των μελών ενός κοινωνικού συνόλου για την ευθύνη της μεταφοράς των αγαθών που διαχειρίζεται όχι υποβαθμισμένα, έτσι ώστε και οι μελλοντικές γενιές να έχουν τη δυνατότητα κάλυψης των αναγκών τους. Η αναγκαιότητα εξασφάλισης μηχανισμών ενίσχυσης του αισθήματος της διαγενεακής αλληλεγγύης ανάμεσα στα μέλη μιας κοινωνίας εκτός του ότι αποτελεί σημαντική ηθική ευθύνη, αποτελεί και κριτήριο για την επιβίωση του πολιτισμού μας.

- Ο περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων προς όφελος των δικαιωμάτων του κοινωνικού συνόλου στη διαχείριση και κατοχή αγαθών, που θεωρούνται τόσο φυσική όσο και πολιτιστική κληρονομιά

Η πολιτεία επεμβαίνει όλο και περισσότερο στη διαχείριση της κληρονομιάς. Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας σε αγαθά που χαρακτηρίζονται είτε τοπική είτε εθνική κληρονομιά τίθεται όλο και περισσότερο υπό συζήτηση. Οι τοπικές κοινωνίες αναζητούν να αναλάβουν δικαιώματα σε αγαθά που θεωρούν κοινή κληρονομιά και όχι πλέον κληρονομιά που

μεταβιβάζεται σε οικογενειακή βάση. Η όλη προβληματική των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας σε αγαθά που θεωρούνται κληρονομιά εγείρει και το ζήτημα της οικονομικής επιβάρυνσης για τη συντήρησή τους, η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις είναι ιδιαίτερος αυξημένη. Η εξασφάλιση μηχανισμών μεταφοράς δικαιωμάτων από την ιδιωτική βάση σε κοινωνικό επίπεδο μπορεί να συντελέσει ουσιαστικά στην προστασία τους μέσω της εξασφάλισης οικονομικών πόρων απαραίτητων για τη συντήρησή τους αλλά και μέσω της ενημέρωσης ευρύτερων κοινωνικών συνόλων.

Οι δυτικές κοινωνίες κάνουν σημαντική προσπάθεια για να διατηρηθεί η κληρονομιά φυσική και πολιτιστική, αφού πλέον υπάρχει κοινή συνείδηση αυτής της αναγκαιότητας. Η διατήρηση, προστασία και ανακαίνιση των αγαθών που αποτελούν κληρονομιά τοπικού εθνικού ή παγκόσμιου επιπέδου αποτέλεσε αντικείμενο αξιοποίησης και προβολής μέσω μηχανισμών που αποδεικνύονταν περισσότερο ή λιγότερο αποδοτικοί, αναλόγως προς τις οικονομικές και τεχνικές δυνατότητες. Σημαντικός κρίνεται και ο παράγοντας της πολιτικής βούλησης στη διαδικασία της διαχείρισης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, αφού αυτού του είδους οι δράσεις έχουν ιδιαίτερες επιπτώσεις σε κοινωνικό επίπεδο και άρα πολιτικές συνέπειες.

Σήμερα εμφανίζεται και μία άλλη δυναμική που αφορά στις τοπικές κοινωνίες, οι οποίες επιχειρούν μέσω της αξιοποίησης της «μικρής» κληρονομιάς που αφορά μικρές παραδοσιακές δομές την ενίσχυση του τουριστικού τους προϊόντος αποσκοπώντας στην περαιτέρω ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού (κεφ. 4.4.2, σελ. 315).

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι ο καλύτερος τρόπος διατήρησης της κληρονομιάς αποτελεί η αξιοποίησή της. Η απόλυτη προστασία, εκτός του ότι εγείρει σημαντικές αντιδράσεις από την τοπική κοινωνία, χαρακτηρίζεται από ένα ιδιαίτερο σημαντικό κόστος και ενδογενώς υποβαθμίζει τον πόρο προς προστασία, ο οποίος συνήθως ενσωματώνει κοινωνικό οικονομικές δομές. Στη συνέχεια (κεφ. 2.11, σελ. 99) επιχειρούμε να αναλύσουμε το πώς η διαχείριση των αγαθών κληρονομιάς και η ενσωμάτωσή τους στην παραγωγική διαδικασία αποτελεί τον βέλτιστο μηχανισμό προστασίας τους.

1.3.1.3 Τα κριτήρια της κληρονομιάς

Επιλέξαμε στη συνέχεια να αναφερθούμε στα κριτήρια της κληρονομιάς όπως εκφράζονται στη σύγχρονη προβληματική. Για την αρτιότερη θεωρητική και μεθοδολογική διερεύνηση επιχειρήσαμε τον διαχωρισμό της έννοιας της κληρονομιάς σε υλική κληρονομιά (*patrimoine matériel*) και άυλη κληρονομιά (*Patrimoine immatériel*) διαχωρισμός που αποκτά νόημα μόνο σε θεωρητικό επίπεδο, αφού στην πράξη οι σχέσεις ανάδρασης που αναπτύσσονται μεταξύ των δύο πολιτιστικών εκφράσεων δε δίνουν περιεχόμενο σε μια λογική διαχωρισμού τους.

I. Υλική κληρονομιά (*patrimoine matériel*)

Για τον προσδιορισμό της υλικής κληρονομιάς επιλέγουμε να υιοθετήσουμε τη λογική προσδιορισμού των κριτηρίων όπως αυτά αναπτύσσονται από τον AUDRERIE (AUDRERIE D., 1997, 29-32) σε έξι κυρίως άξονες.

— Ο καλλιτεχνικός χαρακτήρας του μνημείου .

Ο καλλιτεχνικός χαρακτήρας του μνημείου αποτελεί το πλέον σύνθετες χαρακτηριστικό για τον χαρακτηρισμό ενός μνημείου ως κληρονομιά. Η καλλιτεχνική του αξία πρέπει να κρίνεται επαρκής για να χαρακτηριστεί ως *χρήζον προστασίας*. Αυτό το κριτήριο παραπέμπει στην ορατή, αισθητική διάσταση της κληρονομιάς, περιγράφεται συχνά από υποκειμενισμό και εκφράζει έντονα την κυρίαρχη ιδεολογική θεώρηση της κάθε κοινωνίας (κυρίαρχο σύστημα εξουσίας). Προσπαθούμε να προστατεύσουμε το αγαθό δημιουργώντας, αν είναι δυνατόν, έναν χώρο πλαίσιο (μουσείο) για την απόλυτη προστασία του, όπου σε ιδανικές συνθήκες εξασφαλίζουμε τη διατήρησή του.

— Ο παραδοσιακός χαρακτήρας του χώρου, της ιστορικής γειτονιάς ή και ολόκληρων περιοχών.

Σε αυτό το κριτήριο, επίσης, ο χαρακτηρισμός του χώρου ως κληρονομιά είναι κυρίως αισθητικός. Η πρόκληση για την προστασία αυτής της κατηγορίας περιοχών αφορά στη σύνδεσή τους με την κοινωνία. Οι χώροι αυτοί είναι ζωντανοί και αποτελούν περισσότερο ή λιγότερο το υπόβαθρο κάποιων κοινωνικο-οικονομικών δραστηριοτήτων. Η προστασία τους σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να απομονώσει τον χώρο από τους φυσικούς του χρήστες. Πρόκληση αποτελεί ο μηχανισμός με τον οποίο οι παραγωγικές δραστηριότητες θα συνεχίσουν να υπάρχουν σε αυτούς τους χώρους, χωρίς να τους υποβαθμίζουν. Η λογική της απόλυτης προστασίας δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί παρά μόνο σε πολύ ειδικές περιπτώσεις. Οι παραδοσιακοί οικισμοί του Ζαγορίου αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα περιοχής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (κεφ. 3.4.3, σελ. 194) που η εξασφάλιση κοινωνικο-οικονομικών δράσεων για αυτά τα ιδιαίτερης αισθητικής και πολιτιστικής αξίας συμβάλλει στη διατήρησή τους και όχι στην υποβάθμισή τους.

— Η ιστορική διάσταση του χώρου:

Αυτό το κριτήριο αφορά κάποιους χώρους ανεξαρτήτως άλλων κριτηρίων. Αποτελούν περιοχές στις οποίες συνέβησαν γεγονότα ιδιαίτερης σημασίας. Αυτοί οι χώροι αποτελούν είτε τοπική, είτε εθνική ακόμα και παγκόσμια κληρονομιά, ανεξαρτήτως των άλλων χαρακτηριστικών τους.

Χαρακτηριστικά αναφέρονται για τον ελληνικό χώρο τα στενά των Θερμοπυλών όπου δημιουργείται το πέρασμα από τη Λοκρίδα στη Θεσσαλία, ανάμεσα στο όρος Οίτη και τον Μαλιακό. Το πέρασμα σήμερα έχει πλάτος 1,5-3 χλμ, ενώ κατά την περίοδο της αρχαιότητας ήταν πολύ στενότερο, αποτελώντας στρατηγικό σημείο. Στην περιοχή, το 480 π.Χ., οι 300 Σπαρτιάτες και 700 Θεσπιείς αντιμετώπισαν τον πολυάριθμο στρατό των Περσών. Η θυσία τους έχει μείνει στην ιστορία ως πράξη γενναιότητας και αυτοθυσίας. Το

ιστορικό γεγονός σηματοδοτεί τον χώρο με ιδιαίτερης ιστορική αξία. Δυστυχώς, τα ιστορικά μνημεία εκατέρωθεν της εθνικής οδού αδυνατούν να αναδείξουν στο σύνολό του, τον ιδιαίτερο ιστορικό φόρτο που χαρακτηρίζει τα στενά των Θερμοπυλών⁴⁹.

— Περιοχές που συνδέονται με θρυλικά γεγονότα :

Είναι ιδιαίτεροι τόποι, οι οποίοι συνδέονται με θρύλους ή με τοπικές παραδόσεις. Η προστασία τους είναι ιδιαίτερος σημαντική για τις τοπικές κοινωνίες. Η αξιοποίηση τέτοιων χώρων μπορεί να έχει σημαντικές αναπτυξιακές επιπτώσεις, συνδεδεμένες με την ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού. Οι χώροι αυτοί, συχνά τοπόσημα,, μπορούν να αποτελούν πρεσβευτές ευρύτερων περιοχών δημιουργώντας, είτε μέσω της λογοτεχνίας είτε μέσω του κινηματογράφου μια ειδυλλιακή εικόνα ολόκληρων περιοχών.

Η πόλη του Λοχ Νόμοντ και η θρυλική λίμνη του Λόχνης κοντά στο Εδιμβούργο αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο θρύλος για την «Νέσι» το θρυλικό τέρας του Λόχνης⁵⁰ έχει διαφημίσει αυτή την περιοχή σε ολόκληρο τον κόσμο, ενισχύοντας σημαντικά τη θέση της ως τουριστικό προορισμό, χάρη στη δοξασία η οποία συντηρείται και κάνει τον γύρο του κόσμου για πολλά χρόνια. Το τέρας του Λόχνης αποτελεί μια οφθαλμαπάτη την οποία προκαλεί η σεισμική δραστηριότητα στην κοίτη του μεγαλύτερου ποταμού της Βρετανίας. «...η σεισμική δραστηριότητα του ρήγματος του Great Glen που βρίσκεται κάτω από το θρυλικό Λόχνης» ισχυρίζεται ο Λουίτζι Πικάρντι του πανεπιστημίου της Φλωρεντίας

Περιοχές οικολογικής αξίας:

Με αυτό το κριτήριο χαρακτηρίζονται περιοχές ιδιαίτερης οικολογικής αξίας σε ό,τι αφορά στη χλωρίδα, την πανίδα και τους γεωφυσικούς σχηματισμούς. Αυτό το κριτήριο έχει μια ιδιαίτερη οικονομική διάσταση, αφού συχνά το φυσικό κεφάλαιο της χλωρίδας και της πανίδας γίνεται αντικείμενο ιδιαίτερης εκμετάλλευσης από τις τοπικές κοινωνίες αλλά και τους εθνικούς φορείς, πρακτική η οποία συχνά συνδέεται με την υποβάθμιση. Η πρακτική αυτή συνήθως αφορά κοινωνίες του αναπτυσσόμενου κόσμου όπου οι αδύναμες οικονομίες τους στηρίζονται στην υπερεκμετάλλευση αυτών των πόρων (με τις ευλογίες πάντα του λεγόμενου ανεπτυγμένου κόσμου) με αποτέλεσμα συνήθως την οικολογική καταστροφή και έντονη οικολογική υποβάθμιση ολόκληρων περιοχών. Η βιώσιμη αξιοποίηση των φυσικών πόρων για πολλές περιφέρειες του αναπτυσσόμενου κυρίως κόσμου αποτελεί κρίσιμη επιλογή, η οποία ενδέχεται να έχει βαρύτερες επιπτώσεις αναπαράγοντας τους κύκλους φτώχειας και εξαθλίωσης ολόκληρων περιοχών -εκτός της οικολογικής υποβάθμισης. Πολλά σύγχρονα παραδείγματα δυστυχώς επαληθεύουν αυτή την πρακτική. Στις δυτικές κοινωνίες αντιθέτως, η φυσική κληρονομιά προστατεύεται σε πολλές περιπτώσεις

49 Battle of Thermopylae From Wikipedia, the free encyclopedia (2006) <http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Thermopylae>, ανακτήθηκε 11.04.2006

50 The Loch Ness Monster and popular culture From Wikipedia, the free encyclopedia (2006) <http://en.wikipedia.org/wiki/Loch_Ness_Monster>, ανακτήθηκε 11.04.2006

ενσωματωμένη στη διαδικασία της ανάπτυξης. Οι ορεινοί όγκοι στην περιοχή της Αόστα, στη βόρεια Ιταλία, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Παρόλες τις έντονες πιέσεις λόγω του μεγάλου αριθμού του αστικού πληθυσμού που εισρέει σε αυτές τουριστικά, η τοπική κοινωνία έχει καταφέρει σε μεγάλο βαθμό να περιορίσει την υποβάθμιση του τοπικού οικοσυστήματος, αναπτύσσοντας ένα εναλλακτικό μοντέλο ορεινού αθλητικού τουρισμού. Με την ένταξη των αγαθών της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στην αναπτυξιακή διαδικασία, γίνεται συνειδητή από την τοπική κοινωνία η αναγκαιότητα προστασία της, πυροδοτώντας έτσι ενδογενείς μηχανισμούς και δράσεις προστασίας και διατήρησης.

— Μνημεία ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος:

Αποτελεί μια κατηγορία μνημείων ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής σημασίας τα οποία συνήθως συνδέονται και με άλλα πολιτικά, κοινωνικά ή οικονομικά γεγονότα. Αποτελεί σύγχρονο κριτήριο για τον χαρακτηρισμό της κληρονομιάς διαφόρων αρχιτεκτονημάτων, λόγω κυρίως των σημαντικών μηχανικών και αρχιτεκτονικών καινοτομιών που εφαρμόστηκαν σε αυτά. Πολλές ευρωπαϊκές πόλεις έχουν συνδέσει το όνομά τους με τα κτίρια κάποιου αρχιτέκτονα ή με τα αρχιτεκτονήματα κάποιας εποχής. Η Βαρκελώνη αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Τα αρχιτεκτονικά δημιουργήματα του A. Gaudí επέδρασαν με καταλυτικό τρόπο στην οργάνωση και ταυτοποίηση του αστικού χώρου της Βαρκελώνης. (CIRLOT J.-E, 2002)⁵¹ Ο Gaudí σε όλη του τη ζωή εντυπωσιάζονταν από τη φύση και τις μορφές που χαρακτήριζαν τους ζωντανούς οργανισμούς. Μελέτησε τις γωνίες και τις καμπύλες και τις ενσωμάτωσε στις αρχιτεκτονικές του δημιουργίες. Αντί να εγκλωβίζεται στα καθαρά γεωμετρικά σχήματα που χαρακτηρίζουν παραδοσιακά της αρχιτεκτονικές μορφές, κατόρθωσε και δημιούργησε με έναν πιο ελεύθερο τρόπο, μιμούμενος τα δέντρα, τον άνθρωπο. Χρησιμοποιώντας υπερβολικά και παραβολικά σχήματα, δημιουργώντας όγκους που μιμούνται φυσικούς σχηματισμούς, δίνοντας μια ονειρική διάστασή στα δημιουργήματά του. Από τον σημαντικό αριθμό αρχιτεκτονημάτων που μπόρεσε να υλοποιήσει στο ιδιαίτερο πολιτικό καθεστώς που επικρατούσε, τα έργα που ξεχωρίζουν και λειτουργούν ακόμα ως τοπόσημα,⁵² στην πόλη της Βαρκελώνης είναι το πάρκο Γκουέλ

51 CIRLOT J.-E, VIVAS P., PLA R. (2002) «Gaudi: une introduction à son architecture» *Triangle Postals* 9-11, 188-200.

52 Τοπόσημο (*point de référence, point of reference*) ,ορίζεται μια χαρακτηριστική δομή η οποία λόγω των φυσικών – μορφολογικών της χαρακτηριστικών και της περίοπτης συνήθως θέσης της οργανώνει τον χώρο λειτουργώντας ως σημείο αναφορά και προσανατολισμού. Στον αστικό ιστό μεγάλα κτίρια η αρχιτεκτονήματα που έχουν συγκεκριμένα μορφολογικά χαρακτηριστικά συχνά λειτουργούν ως τοπόσημα είτε στην κλίμακα της πόλης είτε της γειτονίας, βοηθώντας στην καλύτερη λειτουργία της πόλης. Στο ύπαιθρο χώρο αντιστοίχως χαρακτηριστικές δομές είτε λόγω της θέσης τους είτε λόγω των μορφολογικών τους χαρακτηριστικών επιδρούν με ανάλογο τρόπο στη λειτουργία του χώρου.

(1900-1914), Casa Battlo (1904-1906), Sagrada Familia (1883-1926) Casa mila (1906-1910)⁵³

Συνήθως τα μνημεία και οι χώροι κληρονομιάς εμπίπτουν σε περισσότερα κριτήρια για τον χαρακτηρισμό τους και προφανώς η κατηγοριοποίηση τους εξυπηρετεί κυρίως μεθοδολογικούς σκοπούς. Είναι επίσης χαρακτηριστικός ο υποκειμενικός μηχανισμός χαρακτηρισμού των μνημείων ως κληρονομιά τοπικού, εθνικού ή και παγκόσμιου επιπέδου και σίγουρα σε αυτή τη διαδικασία υπεισέρχονται και παράγοντες οικονομικών συμφερόντων και γενικότερα συνολικότερης οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας. Αυτό κατά μία έννοια τεκμηριώνεται και από τη συγκέντρωση μνημείων χαρακτηρισμένων ως παγκόσμιας κληρονομιάς από την UNESCO στις πλούσιες περιφέρειες του πλανήτη, οι οποίες έχουν τα μέσα να δραστηριοποιηθούν για την αξιοποίηση και την ενσωμάτωσή τους στη διαδικασία της ανάπτυξης (κεφ. 1.3.1.4, σελ. 92), εν αντιθέσει με τις φτωχές αναπτυσσόμενες χώρες, οι οποίες αδυνατούν να πυροδοτήσουν και να υποστηρίξουν τέτοιου είδους μηχανισμούς.

II. Άυλη κληρονομιά (Patrimoine immatériel)

Ο χαρακτηρισμός της άυλης κληρονομιάς ως αντικείμενο προστασίας επιτείνει την πολυπλοκότητα (κεφ. 2.3.1.1, σελ. 129) της έννοιας της κληρονομιάς. Η άυλη κληρονομιά υιοθετήθηκε από την UNESCO ως τεχνικός όρος εργασίας για την αποτελεσματικότερη προστασία και ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς. Πέντε κυρίως κριτήρια υιοθετούνται για τον χαρακτηρισμό της. Ωστόσο, εξαιτίας της φύσης του αντικείμενου, ο χαρακτηρισμός παραμένει ιδιαιτέρως ασαφής και υποκειμενικός, (BLAKE J., 2001, 7-10).

— Λαϊκή κληρονομιά:

Αυτό το κριτήριο άυλης κληρονομιάς υπογραμμίζει την αξία της λαϊκής κληρονομιάς, προσπαθώντας να άρει τον ελιτίστικο χαρακτήρα που παραδοσιακά χαρακτηρίζει την έννοια της κληρονομιάς. Αφορά σε σύγχρονες «μικρές» τοπικές πολιτισμικές συμπεριφορές που αναπτύσσονται στις μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις από ομάδες συχνά περιθωριακές. Η κουλτούρα που αναπτύσσεται σε συγκεκριμένες υποβαθμισμένες περιοχές των μεγάλων αστικών συγκεντρώσεων ως απάντηση στις αντίξοες συνθήκες επιβίωσης αυτών των περιθωριακών ομάδων του παγκόσμιου πληθυσμού (που ολοένα και αυξάνεται το ποσοστό τους) αναγνωρίζονται ως λαϊκή κληρονομιά, εκφάνσεις της οποίας χρήζουν προστασίας. Έχει καταγραφεί ότι για την κατανόηση του λαϊκού πολιτιστικού φαινομένου και της λαϊκής κληρονομιάς είναι προαπαιτούμενη η διερεύνηση των βασικών εννοιών, του πολιτισμικού δυισμού⁵⁴ και της περιβάλλουσας κοινωνίας⁵⁵. Η αστική Λαογραφία εξετάζοντας τη ζωή

53 Αντωνίου Α. (2003) «Antoni Gaudi I Cornet (Πεούς 1852- Βαρκελώνη 1926)» <http://www.greekarchitects.gr/architect_pages/foreign/gaudi/gaudil2.htm> ανακτήθηκε 20.04.2006

54 Με την έννοια πολιτισμικός δυϊσμός (*cultural dualism, dualisme culturel*) εννοείται η ύπαρξη επιμέρους πολιτισμικών ενοτήτων στα πλαίσια μιας κοινωνίας. Η συγκεκριμένη ερμηνεία της έννοιας του πολιτισμικού δυισμού εφαρμόζεται ικανοποιητικά σε περιπτώσεις αμιγών τύπων κοινωνικών σχηματισμών, με κοινό εθνολογικό

των κατοίκων της πόλης, καθώς και των οικισμών που έχουν αλωθεί από το πνεύμα της πόλης, έρχεται αντιμέτωπη με το πρόβλημα της επικράτησης του τρόπου ζωής της αστικής τάξης, ως άρχουσας ηγεμονικής τάξης⁵⁶. Ήδη πολλοί επιστήμονες έχουν ασχοληθεί με πολιτισμικά φαινόμενα του αστικού χώρου, όπως ο Σ. Δαμιανάκος με το έργο του *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*, ο Β. Πούχνερ με *Το παραδοσιακό κοινό του Θεάτρου σκιών στην Ελλάδα. Συμβολή στην έρευνα του θεατρικού κοινού κ. ά.*⁵⁷. Η προσπάθεια καθορισμού του λαϊκού πολιτισμικού φαινομένου στο ελληνικό παράδειγμα στηρίχθηκε αρχικά στη διάκριση δύο επιπέδων πολιτισμού, ενός ανώτερου, λόγιου, των μορφωμένων αστών και ενός κατώτερου, των μη εγγράμματων αγροτικών πληθυσμών. Τα κριτήρια για αυτόν τον διαχωρισμό υπήρξαν αξιολογικά, χωρικά, τοπικά και ιστορικά⁵⁸. Σήμερα αυτές οι διακρίσεις φαίνεται να μην έχουν κανένα νόημα. Ο λαός και οι πολιτιστικές δημιουργίες του χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη ρευστότητα, αποτέλεσμα των κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών, της προσέγγισης ανάμεσα στη ζωή της πόλης και τη ζωή του χωριού και της ανάπτυξης των συγκοινωνιών και της επικοινωνίας, της εισόδου νέων αντιλήψεων και εθίμων εξαιτίας του μεγάλου μεταναστευτικού ρεύματος προς την Ελλάδα της τελευταίας εικοσαετίας. Αυτή ακριβώς η ρευστότητα, ωστόσο, διαμορφώνει και την ανάγκη προστασίας της εύθραυστης λαϊκής κληρονομιάς, που διαμορφώνει ενίοτε σκηνογραφικά το αστικό τοπίο.

— Παραδοσιακή κληρονομιά:

Αποτελεί κεντρικό τμήμα της άυλης κληρονομιάς ως προς την ανάγκη διατήρησης της. Είναι κρίσιμος ο δυναμικός χαρακτήρας που πρέπει να συνεχίσει να εξελίσσεται προσαρμόζοντας τα κεντρικά του στοιχεία στις σύγχρονες ανάγκες. Κρίνεται σκόπιμο οι

υπόστρωμα και διπολικό ταξικό σχήμα, δηλαδή μια ομογενή κοινωνία αρχόντων και αρχομένων. Η έννοια βρίσκει την εφαρμογή της στο ζήτημα του λαϊκού πολιτισμού και της λαϊκής κληρονομιάς, όταν στο εσωτερικό της ίδιας συνολικής κοινωνίας αναδεικνύονται δύο ξεχωριστές παραδόσεις, μία λόγια και μία λαϊκή. Κάθε παράδοση ανταποκρίνεται με τον δικό της τρόπο στο πολιτισμικό πεδίο στις κυρίαρχες φυσικές και κοινωνικές ανάγκες των δύο βασικών κοινωνικών τάξεων, της κυρίαρχης και της κυριαρχούμενης.

55 Με τον όρο περιβάλλουσα κοινωνία (*surrounding environment, environnement environnant*) εννοούμε την κυρίαρχη κοινωνική ενότητα από την οποία εξαρτάται μια τοπική συμβιωτική ομάδα. Τούτη η κυρίαρχη κοινωνία διαμόρφωσε από τους πρωτοϊστορικούς ήδη χρόνους -μέσω της διαδικασίας της αστικοποίησης- ένα πλέγμα κανόνων, ένα εθιμικό *modus vivendi* που ως βαρύνων ηγεμονικός λόγος επιβλήθηκε στις επί μέρους ομάδες που την απάρτιζαν. Την ίδια στιγμή, η παραγωγή αυτών των κανόνων αντλούσε το υλικό της από τοπικές εθιμικές πρακτικές, παράγοντας σχέσεις αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο τοπικό και το συνολικό. Δαμιανάκος Στ., «Λαϊκός Πολιτισμός: ιδεολογική χρήση και θεωρητική συγκρότηση του όρου», στο *Επιστημονική Σκέψη*, Τεύχος 19, (Μάιος-Ιούνιος 1984): 55

56 Αυδίκος, Β., 1990, «Προς μια Λαογραφία του αστικού χώρου», στο *Διαβάζω*, τεύχος 245, Σεπτέμβριος, 69 (παραπομπή 32, σ. 70).

57 Στο ίδιο, 70 (παραπομπές 35 και 36).

58 Κυριακίδου-Νέστορος, Α., 1979, *Λαογραφικά μελετήματα*, Νέα Σύνορα: Αθήνα, 86-87.

πολιτικές υποστήριξης και διάσωσης της παραδοσιακής πολιτιστικής κληρονομιάς να αποσκοπούν στην ενσωμάτωση της παράδοσης Στη σύγχρονη κοινωνικο-οικονομική πραγματικότητα, πρακτική που θα της επιτρέψει να παραμείνει ζωντανή και να εξελιχθεί συμμετέχοντας στην αναπτυξιακή διαδικασία. Κρίσιμο παραμένει το ζήτημα του να μην εκφυλισθεί η πολιτιστική κληρονομιά κατά τη διαδικασία της ενσωμάτωσής της στις σύγχρονες εξελίξεις δίνοντας ένα φτηνό φολκlorικό προϊόν, όπως παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις στον βωμό της τουριστικής ανάπτυξης.

Στην Ελλάδα, αλλά και σε πολλές βαλκανικές περιοχές, η λαϊκή κληρονομιά επιβιώνει ενσωματωμένη στη λειτουργία των κοινωνιών. Η διασύνδεσή των παραδοσιακών εορτών με τη θρησκεία και η λειτουργία των οικογενειακών και γενικότερα συγγενικών δικτύων υποστηρίζουν τη διάσωσή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα πανηγύρια που λαμβάνουν χώρα σε κάθε τόπο, κυρίως την περίοδο της άνοιξης και του καλοκαιριού, αποτελώντας ευκαιρία για τη συγκέντρωση των συγγενών στη γενέτειρά τους. Στο πλαίσιο αυτό «ζωντανεύουν» τα χωριά και διατηρούνται τα άτυπα οικογενειακά και συγγενικά δίκτυα, παράγοντας που κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντικός στην τοπική ανάπτυξη.

— Ζωντανή κληρονομιά:

Μια άλλη σύγχρονη διάκριση, που πολυπλοκοποιεί την έννοια της κληρονομιάς, είναι η δυνατότητα χαρακτηρισμού αντικειμένων η συμπεριφορών, εκφράσεων που χρήζουν προστασίας ακόμα και όταν αυτά είναι δυναμικά, εν εξελίξει. Ο αντικειμενικός τους προσδιορισμός και η αξιοποίηση τους εξασφαλίζοντας τη διατήρησή τους αποτελεί κρίσιμη πρόκληση για τη βιώσιμη διαχείριση όλου αυτού του σημαντικού πολιτιστικού κεφαλαίου.

Η σύγχρονη μουσική και ο κινηματογράφος έχουν να επιδείξουν σημαντικές εναλλακτικές προσεγγίσεις, οι οποίες ξεφεύγουν από παγκοσμιοποιημένα ρεύματα που τείνουν να ομογενοποιήσουν την αισθητική, καταβροχθίζοντας την ποικιλία και τη διαφορετικότητα που αναπτύσσεται σε τοπικό επίπεδο. Η σημαντική απειλή για τη ζωντανή κληρονομιά προέρχεται από την παγκοσμιοποίηση και την ομογενοποίηση ενός κυρίαρχου μοντέλου τρόπου ζωής και αισθητικής το οποίο τείνει να απαξιώσει το εναλλακτικό και διαφορετικό, επιβάλλοντας τη δυτική αισθητική των μεγάλων πολυεθνικών του θεάματος, (WARNIER J.-P., 1999, 93-106)

— Προφορική κληρονομιά:

Ένα σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς παραμένει προφορικό και αποτελείται από θρύλους, παραδόσεις, δοξασίες κ.λπ. Η υιοθέτηση τους από τις τοπικές κοινωνίες εξυπηρετούσε συνήθως τις ιδιαιτερότητες των εν λόγω χωροκοινωνικών σχηματισμών και επέτρεπε τη λειτουργία ενός παραδοσιακού παραγωγικού μοντέλου που προϋποθέτει συγκεκριμένες συμπεριφορές. Η επικράτηση ενός παγκοσμιοποιημένου μοντέλου παραγωγής, που διεισδύει ακόμα και στις πλέον απρόσιτες περιοχές του πλανήτη, αποδομώντας την παραγωγική βάση και γενικότερα τις τοπικές δομές στη βάση μιας αδηφάγου λογικής ομογενοποίησης της κουλτούρας και των συμπεριφορών, αποτελεί κύρια

απειλή για την προφορική κληρονομιά, (WARNIER J.P., 1999, 78-93).

Στην νέα παγκοσμιοποιημένη δομή που αφορά στην παραγωγική βάση όλο και περισσότερων κοινωνιών η προφορικής κληρονομιάς δεν έχει κάποιον ιδιαίτερο ρόλο ενσωμάτωσης. Είναι προφανής η αμεσότητα που χαρακτηρίζει τη σχέση της ενσωμάτωσης της λεγόμενης προφορικής πολιτιστικής κληρονομιάς στην παραγωγική διαδικασία για τη διατήρησή της, πράγμα που δεν είναι δυνατόν μέσω της υιοθέτησης του παγκοσμιοποιημένου μοντέλου καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά απαιτείται η ενσωμάτωση τους στις τοπικές ιδιαιτερότητες και χαρακτηριστικά.

Μπορούμε να συμπεράνουμε από την ανάλυση των κριτηρίων της κληρονομιάς υλικής και άυλης την πολυπλοκότητα της έννοιας και τις δυσκολίες που ανακύπτουν στον προσδιορισμό της. Η κληρονομιά με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αφορά όλες τις πλευρές της κοινωνικο-οικονομικής ζωής.

Η διαχείρισή της αποτελεί μια δύσκολη υπόθεση, αφού συχνά υπεισέρχονται συγκρούσεις ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα. Ο κίνδυνος της υπερπροστασίας διάφορων περιοχών που αποτελούν φυσική ή πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί κίνδυνο στην πολιτική προστασίας κυρίως των δυτικών χωρών. Το κρίσιμο στη διαδικασία της προστασίας δεν είναι μόνο να προστατέψουμε το αγαθό, αλλά κυρίως να διαχειριστούμε τη διαδικασία που το παρήγαγε, πράγμα που είναι πιο δύσκολο. Σε αυτό το σημείο είναι που η υλική και άυλη κληρονομιά εμφανίζονται άρρηκτα συνδεδεμένες.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ακραίας προστασίας αποτέλεσε το Φυσικό πάρκο του Yellow Stone στις Ηνωμένες πολιτείες της Αμερικής, όπου η ακραία μορφή προστασίας που οραματίσθηκαν οι ιθύνοντες έφτασε μέχρι του σημείου εκδίωξης των γηγενών, οι οποίοι θεωρήθηκε ότι υποβάθμιζαν το φυσικό περιβάλλον.

1.3.1.4 Παγκόσμια κληρονομιά: Ο ρόλος της UNESCO

Τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά που παραλαμβάνουμε από την προηγούμενη γενιά, οφείλουμε να μεταφέρουμε κατά το δυνατόν αναλλοίωτη στους απογόνους μας. Η υποβάθμιση, η οριστική καταστροφή μιας δομής φυσικής ή πολιτισμικής που θεωρείται κληρονομιά αποτελεί υποβάθμιση του κεφαλαίου είτε αυτό ορίζεται σε οικογενειακό επίπεδο, είτε σε επίπεδο κοινωνικού συνόλου, είτε σε επίπεδο παγκόσμιας κοινότητας.

Στην προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς ο ρόλος της UNESCO⁵⁹ κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικός. Αποτελεί ένα οργανισμό των ΗΕ στον οποίο μετέχουν 182 χώρες. Δημιουργήθηκε μετά τη λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου, όπου είχε γίνει κατανοητή η αναγκαιότητα

⁵⁹ UNESCO Οργανισμός του Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, τις Επιστήμες και την Κουλτούρα

προστασίας των μνημείων τα οποία είχαν γίνει στόχος όχι μόνο από τον στρατό των χωρών του άξονα αλλά και από τους συμμάχους.

Από τη δημιουργία της η UNESCO είχε ως αποστολή την υλοποίηση προγραμμάτων υποδομών, υλικών και άυλων στον τομέα της εκπαίδευσης, κυρίως σε χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου. Τα προγράμματα που η UNESCO υλοποιεί στον τομέα της κουλτούρας είναι επίσης πολύ σημαντικά και αφορούν κυρίως στην ανάπτυξη υποδομών επικοινωνίας, εκδόσεις βιβλίων και εκθέσεις πάνω στην προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς.

Το 1972 η UNESCO υιοθέτησε μία συνθήκη αποσκοπώντας στη διατήρηση της παγκόσμιας κληρονομιάς. Οι χώρες που υπογράφουν αυτή τη συνθήκη, υποχρεούνται να προστατεύουν τα έργα τις τοποθεσίες και τα μνημεία που είναι χαρακτηρισμένα ως παγκόσμια κληρονομιά μέσα στην επικράτεια τους.

Η UNESCO για την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς εστιάζει κυρίως σε δύο κύριους άξονες: αφενός στην αντιμετώπιση της παράνομης μετακίνησης αγαθών που προσδιορίζονται ως φυσική ή πολιτιστική κληρονομιά, αφετέρου στην προστασία της κληρονομιάς από τους πολέμους και γενικώς τις εχθροπραξίες. Όπως είναι προφανές, το πρόβλημα αφορά κυρίως περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου, αφού και στις δύο περιπτώσεις η απειλή της κληρονομιάς συνδέεται άμεσα με τη φτώχεια.

Ο κατάλογος της παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO συστήνεται από 812 αγαθά. Από αυτά τα 628 χαρακτηρίζονται ως πολιτιστική κληρονομιά, τα 160 ως περιοχές φυσικής κληρονομιάς και τα 24 είναι μικτά φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Το σύνολο των μνημείων της παγκόσμιας κληρονομιάς εκτείνονται σε 137 χώρες, (UNESCO, 2006)

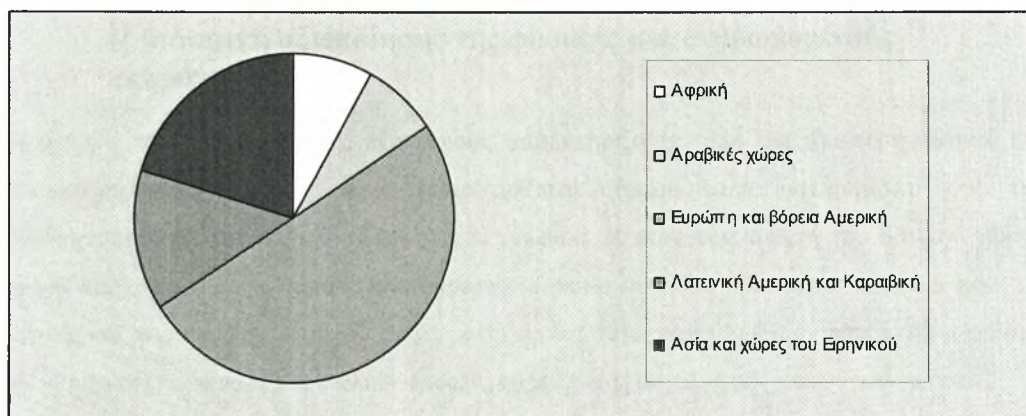
Στην κατάταξη των μνημείων από την UNESCO, είτε ως φυσική είτε ως πολιτιστική κληρονομιά, βλέπουμε μία μεγάλη συγκέντρωση των μνημείων στον ανεπτυγμένο δυτικό κόσμο. Η Ευρώπη και η Αμερική έχουν χαρακτηρισμένα 409 αγαθά ως παγκόσμια κληρονομιάς, η Αφρική 65, οι αραβικές χώρες 61, οι χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής 113 και τέλος οι χώρες της Ασίας και του Ειρηνικού 164 μνημεία.

Αυτή η άνιση κατανομή της παγκόσμιας φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς από την UNESCO δύσκολα μπορεί να εξηγηθεί αντικειμενικά⁶⁰. Υπογραμμίζει κυρίως την

60 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί «Το ιστορικό κέντρο της Βαρσοβίας» όπως παρουσιάστηκε στο πλαίσιο του κύκλου διαλέξεων για τις ιστορικές πόλεις ΕΜΠ 17 Μαρτίου 2006 από τον καθηγητή PAWLOWSKI Krzysztof (2006) καθ. του Τεχνικού Πανεπιστημίου του Lodz-Πολωνία. Το ιστορικό κέντρο τη Βαρσοβίας είχε συνολικά ισοπεδωθεί (σε ποσοστό που το 1944 προσδιορίζονταν σε 85%) από τις δυνάμεις του άξονα. Μετά τη λήξη του πολέμου αποφασίστηκε η ανασύλωση του κατεστραμμένου ιστορικού κέντρου, σύμφωνα με τα σχέδια και τις φωτογραφίες που υπήρχαν. Πρόκειται για υποδειγματική αναστήλωση, που υλοποιήθηκε μέσα σε 5 χρόνια. Η ένταξη του ιστορικού κέντρου της Βαρσοβίας 1980 ως παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά της UNESCO στην κατηγορία II, III έγινε κατ'εξάιρεσιν, αφού δεν πληροί τα παραδοσιακά κριτήρια όπως αυτά προσδιορίζονται. Η ιδιαίτερη αξία του

αποτελεσματικότητα των πλούσιων χωρών να χαρακτηρίσουν τα μνημεία τους ως παγκόσμια κληρονομιά, ενώ ταυτοχρόνως απεικονίζει την αδυναμία των αναπτυσσόμενων χωρών να αξιοποιήσουν και να προστατεύσουν την κληρονομιά τους.

Γράφημα 3: Κατανομή των μνημείων χαρακτηρισμένων από την UNESCO ως παγκόσμια κληρονομιά σε πέντε γεωπολιτικές ενότητες.

Πηγή: επεξεργασία στοιχείων από την UNESCO 2006 Παγκόσμια κληρονομιά, προσβάσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση. <<http://whc.unesco.org/FR/list/>>, ανακτήθηκε στις, 17.09.2006

Μια άλλη παράμετρος που πιθανώς αιτιολογεί τη συγκέντρωση των χαρακτηρισμένων μνημείων στην πλούσια δυτικές χώρες είναι η τουριστική τους αξιοποίηση. Για πολλές περιφέρειες ο χαρακτηρισμός κάποιου μνημείου από την UNESCO αποτελεί έναν σημαντικό πόρο προς τουριστική αξιοποίηση.

αφορά στην ιστορία που φέρει και τον υποδειγματικό τρόπο αναστήλωσής που επελέγη. Σύμφωνα με τον κ. K Pawlowski σε περίπτωση που το ιστορικό κέντρο δεν είχε καταστραφεί από τις κατοχικές δυνάμεις του άξονα και δεν είχε ανασυλωθεί, δε θα μπορούσε να εγγραφεί στους καταλόγους της παγκόσμιας κληρονομιάς της UNESCO, γιατί στην Πολωνία αλλά συνολικότερα στην κεντρική Ευρώπη υπάρχει σημαντικός αριθμός ιστορικών κέντρων πόλεων που παρουσιάζουν παρεμφερή χαρακτηριστικά όσον αφορά στο κέλυφος τους.

1.3.2 Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ

1.3.2.1 Η ανάπτυξη ορεινών περιοχών:

Η δυναμική αξιοποίησης της φυσικής και ανθρωπογενούς κληρονομιάς

Οι ορεινές περιοχές σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηρίζονται από μια ιδιαίτερη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, η οποία χαρακτηρίζεται σήμερα καλά διατηρημένη λόγω της περιθωριοποίησης και της απομόνωσης που γνώρισε. Η περιθωριοποίηση του ορεινού χώρου αφορά κυρίως στα προγράμματα επενδύσεων, τα οποία συνήθως προσανατολίστηκαν προς τις πεδινές και παραθαλάσσιες περιφέρειες, στις οποίες συγκεντρώθηκε η εντατική (βιομηχανική και αγροτική) παραγωγή και ο πληθυσμός, σχηματίζοντας μεγάλες αστικές συγκεντρώσεις.

Η περιθωριοποίηση του ορεινού χώρου από τη μια οδήγησε στην παραγωγική του απαξίωση, στην πληθυσμιακή του αποψίλωση, από την άλλη όμως του επέτρεψε να διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό αναλλοίωτη τη φυσική και πολιτιστική του κληρονομιά από ό,τι αν υιοθετούσε το αναπτυξιακό μοντέλο της έντονης ανάπτυξης, το οποίο υποβάθμιζε σημαντικά πολλές περιοχές του παράκτιου και πεδινού χώρου.

Το τυπικό αναπτυξιακό μοντέλο, ιδιαίτερος καπιταλιστικό και έντονα παγκοσμιοποιημένο δημιουργεί ένα οικονομικό τοπίο ιδιαίτερος αρνητικό για τον ορεινό χώρο του οποίου οι φυσικογεωγραφικές του ιδιαιτερότητες δύσκολα μπορούν να αντισταθμιστούν, ώστε αυτές οι ιδιαίτερες περιοχές να καταστούν ανταγωνιστικές.

Η σαφής πρόθεση της παγκόσμιας κοινότητας για την περαιτέρω απελευθέρωση της αγοράς των αγροτικών προϊόντων και την εντατικοποίηση του ανταγωνισμού σε παγκόσμια κλίμακα, όπως αυτή αποδίδεται από τον ΠΟ, δε φαίνεται να υποθέτονται πολιτικές και πρακτικές δημιουργίας ενός οικονομικού περιβάλλοντος περισσότερο φιλικού για αυτές τις ιδιαίτερες περιοχές. Δυστυχώς, ο παράγοντας ποιότητας της παραγωγής, όπως και η προστασία της εναλλακτικής παραγωγής, δεν αποτελεί επιλογή του οικονομικού συστήματος που ελέγχει την παγκόσμια παραγωγή αγροτικών προϊόντων.

Η εξέλιξη αυτή φαίνεται να ενισχύει τις μεγάλες μονάδες εις βάρος των μικρών τοπικών μονάδων εναλλακτικής παραγωγής. Σε γεωγραφικό επίπεδο ο παγκόσμιος ανταγωνισμός όπως αναπτύσσεται, δε φαίνεται να εμπεριέχει θετικές εξελίξεις για τον ορεινό χώρο, ο οποίος λόγω των φυσικογεωγραφικών και κλιματολογικών του χαρακτηριστικών δεν μπορεί να υποστηρίξει μεγάλες μονάδες βιομηχανοποίησης της αγροτικής παραγωγής. Η παραγωγή αγροτικών προϊόντων στον ορεινό χώρο είναι μικρής κλίμακας και γίνεται με εναλλακτικούς τρόπους, με αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους παραγωγής.

Η βιομηχανική παραγωγή επίσης επιλέγει να χωροθετηθεί στις πεδινές περιφέρειες, για να εκμεταλλευτεί τις υπάρχουσες υποδομές και το χαμηλότερο κόστος μεταφοράς. Σημαντικό ρόλο επίσης στη χωροθέτηση του δευτερογενούς τομέα παραγωγής στις πεδινές περιοχές αποτελούν οι οικονομίες κλίμακας και οι οικονομίες συγκέντρωσης, που μπορούν να αναπτυχθούν ευκολότερα.

Σε αυτό το οικονομικό τοπίο, αρνητικό για τον ορεινό χώρο όσον αφορά στον πρωτογενή και τον δευτερογενή τομέα της παραγωγής, μπορούμε να διακρίνουμε δύο τυπολογίες εναλλακτικών μοντέλων ανάπτυξης ως προς τον τρόπο εκμετάλλευσης των πόρων τους, αυτές των ορεινών περιοχών των ανεπτυγμένων δυτικών κοινωνιών και αυτές του ανεπτυγμένου κόσμου.

Οι ορεινές περιοχές στον δυτικό κόσμο έχουν συνείδηση του ότι δεν πρέπει να ακολουθήσουν ένα μοντέλο υπερεκμετάλλευσης των φυσικών και πολιτιστικών τους πόρων, αφού ήδη έχουν τα παραδείγματα της οικολογικής καταστροφής που συντελέστηκε τον 18^ο και 19^ο αιώνα σε πολλές περιοχές των Άλπεων. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν στον δυτικό κόσμο περιοχές στις οποίες συντελείται ιδιαίτερη εκμετάλλευση των πόρων, αλλά σίγουρα παραμένουν περιορισμένες από τις αντίστοιχες στα κράτη του αναπτυσσόμενου κόσμου. Η ύπαρξη και λειτουργία αντισταθμιστικών πολιτικών συνοχής και αλληλεγγύης ενισχύει σημαντικά τις τοπικές κοινωνίες στην υιοθέτηση πρακτικών και συμπεριφορών που συνάγουν στη λογική της βιώσιμης ανάπτυξης. Στη συνέχεια επιχειρούμε να αναφερθούμε αδρομερώς στη λογική και τις πολιτικές που εγγράφεται η ανάπτυξη (τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο) των ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων ορεινών χώρων.

I. Ορεινές περιοχές των δυτικών κρατών:

Η αξιοποίηση της φυσικής και ανθρωπογενούς κληρονομιάς με στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη του χώρου

Οι ορεινές περιοχές του δυτικού κόσμου, αν και βρίσκονται σε περιθωριακή θέση στα εθνικά σχέδια ανάπτυξης, βρίσκονται σε πολύ καλύτερη θέση εν συγκρίσει με την αντίστοιχη των αναπτυσσόμενων χωρών. Η κρίση που αφορά τις ορεινές περιοχές οφείλεται στο μοντέλο εντατικής παραγωγής που υιοθετήθηκε και ενισχύθηκε μέσω μιας σειράς μέτρων και πολιτικών, οι οποίες ευνοούσαν τις πεδινές και παραθαλάσσιες περιοχές και όχι τους ορεινούς όγκους.

Σε πολλές περιοχές μέσω των πολιτικών συνοχής και αλληλεγγύης που ακολουθήθηκαν, ο ορεινός χώρος βοηθήθηκε σε σημαντικό βαθμό, χωρίς βέβαια να μπορούμε να θεωρήσουμε ότι δεν αντιμετωπίζει πλέον σοβαρά αναπτυξιακά ζητήματα. Οι πολιτικές για τον ορεινό χώρο σε γενικές γραμμές αποσκοπούν στο να αφυπνίσουν ενδογενείς δυναμικές που μέσω της αξιοποίησης της φυσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς θα οδηγήσουν στην ανάπτυξη ενός εναλλακτικού μοντέλου. Η ποιότητα του περιβάλλοντος, φυσικού και πολιτιστικού, η όλο και αυξανόμενη δυνατότητα για τηλεργασία, η ανάπτυξη των υποδομών γενικά κάνει ξανά τους

ορεινούς χώρους ελκυστικούς, εξασφαλίζοντας για αυτούς έναν νέο ρόλο στην αναπτυξιακή διαδικασία.

II. Ορεινές περιοχές των αναπτυσσόμενων κρατών:

Η διαδικασία της υπερεκμετάλλευσης της φυσικής κληρονομιάς, συχνά μη ανανεώσιμων πόρων αποβλέποντας στο βραχυπρόθεσμο κέρδος

Όπως προαναφέραμε, οι δυτικές κοινωνίες έχουν την οικονομική δυνατότητα να υλοποιούν πολιτικές συνοχής προσανατολισμένες στις ορεινές περιοχές ενισχύοντας τις περισσότερο ή λιγότερο αποδοτικά απέναντι στο δυσμενές οικονομικό τοπίο, όπως αναπτύσσεται από την παγκοσμιοποίηση και την ενίσχυση του καπιταλισμού.

Αντιθέτως στις ορεινές περιοχές των αναπτυσσόμενων κρατών παρατηρούμε μια σημαντική κοινωνική και οικονομική κρίση με έντονες επιπτώσεις στο περιβάλλον. Τα παραγωγικά συστήματα των ορεινών περιοχών είναι εκτεθειμένα στο παγκοσμιοποιημένο παραγωγικό σύστημα χωρίς πολιτικές και μέτρα οικονομικής προστασίας. Το παγκόσμιο οικονομικό τοπίο όπως λειτουργεί εμφανίζεται ιδιαίτερα αρνητικό για τους ορεινούς χώρους οι οποίοι για μια σειρά λόγων, γεωγραφικών, κλιματολογικών, χωροθέτησης, γειννίαςης δεν μπορούν να αναπτύξουν το αντίστοιχο συγκριτικό πλεονέκτημα ως προς τις πεδινές περιοχές.

Το αποτέλεσμα είναι η αποδόμηση των παραγωγικών και οικονομικών συστημάτων των ορεινών περιοχών τα οποία δεν είναι ανταγωνιστικά ως προς τα κριτήρια όπως τίθενται στο παγκόσμιο οικονομικό πλαίσιο. Η αποδόμηση του παραγωγικού συστήματος έχει έντονες επιπτώσεις και στην κοινωνική οργάνωση των περιοχών αφού συχνά συνοδεύονται από πληθυσμιακή αποψίλωση και έντονη μετανάστευσή προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, ενισχύοντας το φαινόμενο των παραγκουπόλεων (παρ. V, σελ. 53).

Ένας άλλος μηχανισμός που εμφανίζεται συχνά στις ορεινές περιοχές, υπογραμμίζοντας τη δυσλειτουργία του παγκοσμιοποιημένου καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής είναι η υπερεκμετάλλευση συχνά μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων. Η αποψίλωση τροπικών δασών με έναν τρόπο ο οποίος δεν εξασφαλίζει την ανανέωση του δασικού κεφαλαίου και οδηγεί στην υποβάθμιση των εδαφών, τη διάβρωση, πλημμύρες, οδηγώντας τις αντίστοιχες ορεινές περιοχές σε ακόμα πιο περιθωριακή θέση, (SARRE P., et al, 1991, 38-55). Πρακτική που έντονα και σε πολλές περιπτώσεις συνδέεται με το φαινόμενο της περιβαλλοντικής μετανάστευσης.

2. ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, Η ΝΕΑ ΘΕΩΡΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Το Ζαγόρι αποτελεί ένα ορεινό χώρο ιδιαίτερης αισθητικής και πολιτιστικής αξίας, όπως αναλυτικότερα περιγράφεται στο ακόλουθο κεφάλαιο (κεφ. 3.3, σελ. 171 και κεφ. 3.4, σελ. 186). Στο πλαίσιο της προβληματικής της διατριβής επιχειρείται να προσδιοριστούν οι αναγκαίοι μηχανισμοί διαχείρισης, που είναι ικανοί να εξασφαλίσουν τη διατήρηση του φυσικού και πολιτιστικού κεφαλαίου, ενσωματώνοντας το στη διαδικασία της ανάπτυξης. Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται να προσδιοριστούν ο ρόλος των διεθνών οργανισμών και του θεσμικού πλαισίου προστασίας, καθώς και η γενικότερη ανάλυση της προβληματικής όσον αφορά στις μεθόδους και τα κριτήρια αξιολόγησης της βιώσιμης ανάπτυξης.

I. Η σύγχρονη θεώρηση για την προστασία του περιβάλλοντος

Από τον 19^ο αιώνα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αρχίζει να γίνεται συνειδητή η ανάγκη προστασίας της φύσης⁶¹, τουλάχιστον όσον αφορά στις δυτικές κοινωνίες, στις οποίες, λόγω των αναπτυξιακών επιλογών, είχαν αρχίσει να διαφαίνονται οι σημαντικές επιπτώσεις τους στο περιβάλλον. Η έντονη υποβάθμιση σε πολλά οικοσυστήματα, την οποία προκάλεσαν οι πιέσεις από τις πληθυσμιακές συγκεντρώσεις και παραγωγικές διαδικασίες, ήταν αισθητή σε πολλές περιοχές, δημιουργώντας προβλήματα στη λειτουργία των αστικών χώρων και των τοπικών κοινωνιών.

Η λογική προστασίας της φύσης στην πρώτη περίοδο εκφράζεται μέσω ενός μεγάλου αριθμού μουσείων και συλλογών φυσικής ιστορίας. Η ανάγκη διατήρησης των φυσικών μορφών -καθώς και των μνημείων της φύσης- οδηγεί στη δημιουργία των πρώτων φυσικών πάρκων⁶² όπως είναι το δάσος του Fontainebleau στη Γαλλία του Ναπολέοντα του 3^{ου} και στις ΗΠΑ η κοιλιάδα

61 Ήδη από την κλασική αρχαιότητα και αργότερα στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο υπάρχουν ρυθμίσεις για την προστασία του περιβάλλοντος, που δείχνουν ότι από εκείνη την εποχή ήταν κατανοητή η αναγκαιότητα διαχείρισης των φυσικών πόρων με ορθολογικό τρόπο, ικανό να επιτρέπει την ανανέωσή τους. Στις προβιομηχανικές κοινωνίες ουσιαστικά φαίνεται ότι ο παράγοντας προστασίας και διαχείρισης του περιβάλλοντος υπεισέρχεται στις προτεραιότητες των οργανωμένων κοινωνιών. Τα περιορισμένα τεχνολογικά μέσα που είχαν στη διάθεσή τους, τους καθιστούσαν σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένους από τα τοπικά οικοσυστήματα, άρα η ανανέωσή τους αποτελούσε ζωτικό παράγοντα για την ευημερία και την επιβίωση τους.

62 Ο όρος φυσικό πάρκο (*Natural reserve, Reserve naturel*) αφορά σε εκτεταμένες ζώνες προστασίας, στις οποίες απαγορεύεται οποιαδήποτε αξιοποίηση και λειτουργούν ως φυσικά αποθέματα.

του Yosemite στην Καλιφόρνια και το φυσικό πάρκο στην κοιλάδα του Yellowstone⁶³ (παρ. 3.3.3.2, σελ. 179).

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το κίνημα για την προστασία του περιβάλλοντος υιοθετούσε μια νατουραλιστική αντίληψη για τη διατήρηση της ποικιλότητας της έμβιας φύσης. Η ιδέα της διατήρησης (προστασία) γίνεται κύριο σύνθημα. Το περιβάλλον πρέπει να προστατευτεί απόλυτα, όπου αυτό κινδυνεύει (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 75).

Μετά το 1940, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι μπαίνουμε στη σύγχρονη εποχή για την επιστήμη της οικολογίας, οπότε γίνεται πλέον κατανοητή η πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τη σχέση των ανθρώπινων κοινωνιών με τη φύση. Η οικολογία δίνει τη βασική ενοποιητική αρχή για μια γενική ερμηνεία της φύσης που έλειπε από τις παλαιότερες αναλύσεις και θεωρήσεις. Τομή για την οικολογική επιστήμη αποτέλεσε ο LINDEMAN (1942), ο οποίος εισήγαγε την έννοια της τροφικής αλυσίδας. Γίνονται πλέον κατανοητές οι σχέσεις που δημιουργούνται μέσα στις οικολογικές πυραμίδες με όρους ροής ύλης και ενέργειας, ενώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στους παράγοντες που στηρίζουν την ενότητα και συνεκτικότητα των συστημάτων των έμβιων όντων. Ταυτόχρονα εξετάζονται και οι δυνατότητες του αβιοτικού περιβάλλοντος.

Μέσα από αυτές τις τοποθετήσεις η Γη έχει αρχίσει να γίνεται κατανοητή ως ένα γιγαντιαίο σύστημα⁶⁴ μεταφοράς και μετασχηματισμού ενέργειας, της οποίας τροφοδότης είναι ο ήλιος. Ο κόσμος, η βιόσφαιρα, αποτελεί ένα οικοσύστημα, του οποίου μπορούμε να ανακαλύψουμε τη δομή και τη λειτουργία, που χαρακτηρίζεται από διαρκείς ροές ύλης και ενέργειας.

Η οικολογική επιστήμη έχει σε σημαντικό βαθμό επηρεάσει το επιστημονικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο. Μέσω αυτής, μελετήθηκε και έγινε κατανοητό ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος υφίσταται μέσω της διαδικασίας της ανάπτυξης, στο βαθμό που αυτή υλοποιείται χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις ανοχές και ιδιαιτερότητες του περιβάλλοντος. Η λογική της φέρουσας ικανότητας (κεφ. 2.3.4, σελ. 142) του οικοσυστήματος επιχειρεί με ποσοτικά κριτήρια να προσδιορίσει τα όρια της λογικής χρήσης των φυσικών πόρων, πέρα από τα οποία ξεκινάει η υποβάθμιση.

63 Η θεσμοθέτηση του φυσικού πάρκου του Yellowstone (1880) στις ΗΠΑ. Στη λογική της απόλυτης προστασίας οι αυτόχθονες πληθυσμοί των ινδιάνων εκδιώχθηκαν, αφού θεωρήθηκαν ανταγωνιστικοί στη διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος. Η πολιτική απόλυτης προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, όπως πραγματοποιήθηκε στο παράδειγμα του Yellowstone, αποτελεί παράδειγμα προς αποφυγήν. Σήμερα, βλέπουμε την προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς πιο πολύ στη λογική της διαχείρισης. Ο άνθρωπος αποτελεί κομμάτι του οικοσυστήματος και μέσα σε αυτό πρέπει να ικανοποιήσει τις ανάγκες του.

64 Συστημική ανάλυση (*systemic analyze, analyse systémique*): ανάλυση που αποβλέπει στην προσέγγισή των στοιχείων μιας πολύπλοκης οργάνωσης, δομής. Τα γεγονότα εξετάζονται, όχι μεμονωμένα, αλλά σφαιρικά, ως σύνολο του οποίου τα μέρη οργανώνονται με σχέσεις αμοιβαίας εξάρτησης. LAROUSSE, 2002, 984. Η συστημική ανάλυση υπερβαίνει τη γραμμική καρτεσιανή λογική, σύμφωνα με την οποία, ο μόνος μηχανισμός εξήγησης των φαινομένων είναι η γραμμική αιτιότητα, (MARCONIS R, 1996, 185-186).

Ως απόρροια της οικολογικής επιστήμης και της νέας θεώρησης της λειτουργίας του οικοσυστήματος της γης, στις αρχές της δεκαετίας του 80 εμφανίζεται η θεωρία της Γαίας (LAVELOCK J., 1982), σύμφωνα με την οποία, η γη αποτελεί έναν ενιαίο ζωντανό οργανισμό, ένα αυτορυθμιζόμενο σύστημα, το οποίο αντιδρά συνολικά σε οχλήσεις τοπικού χαρακτήρα. Πιο αναλυτικά, πολλοί περιβαλλοντολόγοι, ακολουθώντας τις ιδέες του J. Lovelock, ενδιαφέρθηκαν για την υπόθεση της Γαίας⁶⁵.

Αυτό δημιούργησε τη θεωρία για την ύπαρξη ενός συστήματος⁶⁶ που βρίσκεται σε υψηλό επίπεδο οργάνωσης ζωντανών οργανισμών και φυσικών διαδικασιών.

Το σύνολο του πλανήτη (η ατμόσφαιρα, η οικόσφαιρα η γεώσφαιρα, και η υδρόσφαιρά) αποτελούν ένα ενιαίο οικοσύστημα που αυτοοργανώνεται σε επίπεδα ισορροπίας μέσω μηχανισμών αναδράσεων των μερών του (βιοτικών και αβιοτικών). Μέχρι ενός σημείου το σύστημα μπορεί και ακυρώνει τις επιπτώσεις των μεταβολών του, μέσω των μηχανισμών αυτορύθμισης που διαθέτει, επιδιώκοντας τη διατήρηση του στο δεδομένο επίπεδο ισορροπίας.

Πιθανώς οι δράσεις των ανθρώπινων κοινωνιών να υπερβούν τις ανοχές αυτορύθμισης του συστήματος, θέτοντας τη βιόσφαιρα εκτός των ορίων ισορροπίας. Η υπόθεση της Γαία θέτει σε προτεραιότητα της επιβίωση του συστήματος, πρωτίστως από τα μεμονωμένα είδη που την απαρτίζουν. (MAYHEW S., 1997, 187)

Σύμφωνα με αυτή την οπτική, η όποια διαταραχή εξουδετερώνεται και ακυρώνεται από τη γαία και οι ανθρώπινες κοινωνίες αποτελούν αδιαμφισβήτητα υποψήφιους. Από μία πλευρά, αυτή η οπτική προσέγγισης εμφανίζεται ιδιαιτέρως απαισιόδοξη, αλλά από την άλλη, αποβλέπει στην επιβίωση του συστήματος, ακυρώνοντας τον ζιζάνιο παράγοντα, πριν το αλλοιώσει οριστικά. (SARRE P., et al, 1991, 17). Η συγκεκριμένη λογική προσέγγισης των οικολογικών ζητημάτων φαίνεται να επαληθεύεται, αφού πλέον είναι σαφές ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν όλο και περισσότερο πλανητικό χαρακτήρα.

65 Η Γαία ήταν η θεά της γης- της μητέρας πατρίδας. Ενώθηκε με τον Ουρανό, δίνοντας ζωή στους Τιτάνες, τους Κύκλωπες και άλλα θαλάσσια τέρατα της ελληνικής μυθολογίας. (LAROUSSE, 2002, 1349).

66 Ένα πολύπλοκο σύστημα αποτελείται από μεγάλο αριθμό στοιχείων που σχετίζονται με συγκεκριμένες λειτουργίες. Τα στοιχεία οργανώνονται σε εσωτερικά ιεραρχημένα επίπεδα και μεταξύ τους συνδέονται ποικιλοτρόπως, δημιουργώντας ένα μεγάλο αριθμό διασυνδέσεων. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται είναι πολύπλοκες και δεν μπορούν να θεωρηθούν γραμμικές.

Η έννοια της πολυπλοκότητας που περιγράφει τα συστήματα αφορά στην ποικιλομορφία των στοιχείων και την πολυπλοκότητα, μη γραμμικότητα των διασυνδέσεων που τα απαρτίζουν. Από την πολυπλοκότητα της οργάνωσης τους προκύπτει η αδυναμία πρόβλεψης της συμπεριφοράς τους. Σε γενικές γραμμές τα συστήματα χαρακτηρίζονται από την ανάδυσή νέων ιδιοτήτων και σημαντικές αδράνειες στις αλλαγές. Δύο είναι οι κύριες ομάδες θεωριών επιχειρούν να εξετάζουν τη λειτουργία των συστημάτων: πρώτον αυτές που αποβλέπουν στο να αναλύσουν κατανοώντας τη δομή τους και δεύτερον εκείνες που εξετάζουν τη λειτουργία τους. (MARCONIS R., 1996, 185-186)

II. Οι κρίσιμοι άξονες προστασίας του περιβάλλοντος

Σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις και λογικές προστασίας του περιβάλλοντος μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποιους κρίσιμους άξονες, που οφείλουμε να λάβουμε υπόψη. Οι κρίσιμοι άξονες που αφορούν στην προστασία του περιβάλλοντος, μπορούν ουσιαστικά να ομαδοποιηθούν σε πέντε κατηγορίες, ως προς τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά τους και τον τρόπο λειτουργίας τους με τους δεδομένους χωροκοινωνικούς σχηματισμούς. Στη συνέχεια επιχειρούμε να τους αναλύσουμε υιοθετώντας τη λογική του Μπεριάτου, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 76-78).

— Η επιλογή των αντικειμένων προστασίας με ορθολογικές και δημοκρατικές διαδικασίες: Ανάγκη συνολικής προστασίας των οικοσυστημάτων.

Οι νέες τάσεις που αναπτύσσονται στην οικολογική επιστήμη επιβάλλουν την υιοθέτηση νέων αντιλήψεων στην επιλογή των προστατευομένων περιοχών. Αντικείμενο προστασίας πλέον, δεν αποτελούν μόνο οι ιδιαίτεροι χώροι μεγάλης οικολογικής αξίας, (εθνικοί δρυμοί, αστικά δάση, υγροβιότοποιοι, κ.λπ.), αλλά και άλλες μικρότερης οικολογικής σημασίας περιοχές (*petit patrimoine*), οι οποίοι σε τοπικό επίπεδο έχουν βαρύνουσα σημασία, αφού αφενός μπορούν να σηματοδοτήσουν μηχανισμούς, στους οποίους μπορεί να στηριχθεί η ανάπτυξη, αφετέρου δε διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του χώρου, λειτουργώντας ως τοπόσημα, φραγμοί, πόλοι (τουλάχιστον σε τοπικό επίπεδο)

Μπορούμε να θεωρήσουμε πλέον την ανάγκη συνολικής προστασίας του οικοσυστήματος, σε μια λογική δικτύωσης για την ολοκλήρωση μιας πιο αποτελεσματικής προστασίας των ιδιαίτερης αξίας οικοσυστημάτων. Η προστασία (με πιο χαλαρά μέτρα) μιας περιμετρικής ζώνης, κρίνεται ιδιαιτέρως αποτελεσματική επιβάλλοντας μια νέα αντιμετώπιση στη λογική σύνταξης της πολιτικής προστασίας.

— Δικτύωση προστατευομένων περιοχών.

Σημαντική στην αποτελεσματικότητα της προστασίας συγκεκριμένων οικοσυστημάτων αποτελεί η δυνατότητα δικτύωσής τους, ώστε να εξασφαλίζεται η δυνατότητα επικοινωνίας των οικοσυστημάτων διαμέσου διαδρόμων (δίαυλων). Μέσω αυτής της πρακτικής, εξασφαλίζονται πολλαπλασιαστικά οφέλη στη λειτουργία των οικοσυστημάτων, αφού ουσιαστικά με αυτόν τον τρόπο επεκτείνεται ο ζωτικός χώρος των ειδών, παράγων ιδιαιτέρως κρίσιμος για την επιβίωση τους.

— Ενσωμάτωση τοπικών πληθυσμών και τοπικών κοινωνιών, στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και γενικά στη διαδικασία της διαχείρισης χωρικών ζητημάτων.

Οι συμμετοχικές διαδικασίες αποτελούν προαπαιτούμενο των διαδικασιών χωρικού σχεδιασμού, στην περίπτωση των προστατευομένων περιοχών. Λόγω της ιδιαιτερότητας της φύσης και του μεγέθους των μέτρων προστασίας, η αποδοχή τους από τις τοπικές κοινωνίες κρίνεται προαπαιτούμενη. Χωρίς τη συναίνεση των τοπικών κοινωνιών, που σε τελική ανάλυση αποτελούν τους κύριους χρήστες του χώρου, παρεμβάσεις κανονιστικού,

περιοριστικού χαρακτήρα από κάποιον κεντρικό φορέα δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστούν και να λειτουργήσουν με αποτελεσματικό τρόπο.

— Όσμωση ειδικοτήτων και επιστημονικών κλάδων: Η αναγκαιότητα της πολυτομεακής – σφαιρικής προσέγγισης των ορεινών συστημάτων.

Η εύρυθμη λειτουργία του φορέα διαχείρισης της προστατευόμενης περιοχής απαιτεί τη συνεργία διαφορετικών επιστημονικών ειδικοτήτων, ώστε να εξασφαλιστεί η πολύπλευρη – συνολική προσέγγιση στη λογική της διαχείρισης του. Κρίσιμη κρίνεται επίσης και η συνεργασία διαφορετικών φορέων, ώστε να εξασφαλιστεί ότι οι πολιτικές τους θα εμπεριέχουν συμπληρωματικές σχέσεις και όχι ανταγωνιστικές λογικές.

Η άρτια λειτουργία των προστατευόμενων περιοχών απαιτεί αφενός τη συνολική και ορθολογική (επιστημονική) προσέγγιση των τοπικών ζητημάτων, αφετέρου δε την εξασφάλιση της συνεργίας των πολιτικών και στρατηγικών, των φορέων που εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα.

III. Η αρχιτεκτονική του κεφαλαίου

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται το πλαίσιο προστασίας και αναφέρονται με κριτική διάθεση οι κύριοι μέθοδοι αξιολόγησης της βιώσιμης ανάπτυξης. Η λογική του κεφαλαίου αφορά στην σύγχρονη προβληματική που αναπτύσσεται και επιβάλλει τη νέα θεώρηση για το περιβάλλον – την θεωρητική μετάβαση δηλαδή, από την «προστασία» στην «διαχείριση». Η δομή του κεφαλαίου αποτελείται από δύο υποκεφάλαια: στο πρώτο αναφέρεται ο ρόλος ως προς την φυσική και πολιτιστική κληρονομιά των διεθνών οργανισμών και δικτύων προστασίας, εξειδικεύοντας στις δυνατότητες και περιορισμούς του εθνικού θεσμικού πλαισίου προστασίας να ανταποκριθεί στις νέες δυναμικές, όπως αυτές εξελίσσονται. Το δεύτερο υποκεφάλαιο αναφέρεται στις μεθόδους και τα κριτήρια αξιολόγησης της βιωσιμότητας της ανάπτυξης. Ακολουθώς, επιχειρείται να αναλυθεί λεπτομερέστερα η λογική τους διάρθρωση.

Στο πρώτο υποκεφάλαιο, επιχειρούμε να αναφερθούμε αδρομερώς στους κυριότερους οργανισμούς και δίκτυα προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως αυτά αρθρώνονται σε διεθνές (παγκόσμιο), ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Αποφεύγουμε μια διεξοδική αναφορά του συνόλου των οργανισμών και δικτύων, αφού κάτι τέτοιο υπερβαίνει τις προσδοκίες της διατριβής μας χωρίς να συνεισφέρει στην εξέλιξη της προβληματικής.

— Σε διεθνές επίπεδο, όσον αφορά στα δίκτυα προστασίας, επιλέξαμε να αναφερθούμε: α) στον κατάλογο προστατευομένων περιοχών του ΟΗΕ (κεφ. 2.2.1.2, σελ 106), β) στην UNESCO και στο δίκτυο περιοχών παγκόσμιας κληρονομιάς (κεφ. 2.2.1.3, σελ. 110) και γ) στη συνθήκη Ramsar για την προστασία των παγκόσμιων υδροβιότοπων. Η επιλεκτική λογική στην αναφορά των κύριων διεθνών (παγκόσμιων) οργανισμών και δικτύων προστασίας, έγκειται κυρίως στο να διασαφηνισθεί ο ρόλος τους και οι νέες πολιτικές και θεωρητικές αντιλήψεις, όσον αφορά στην προστασία, στις κατευθύνσεις τις οποίες ίσως είναι σκόπιμο να ενσωματώσουμε στις πολιτικές και στα προγράμματα σε τοπικό επίπεδο.

- Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο εστιάζουμε στην ανάλυση, στη λογική και λειτουργία του δικτύου NATURA 2000 (κεφ.. 2.2.2.1, σελ. 115). Στη συνέχεια, αναφερόμαστε στη συνθήκη της Γρενάδας για την αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (κεφ.. 2.2.2.2, σελ. 117).
- Σε εθνικό επίπεδο, αναλύουμε: α) τις ιδιαιτερότητες του θεσμικού πλαισίου προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς (κεφ.. 2.2.3.1, σελ. 119), β) το Νομοθετικό Διάταγμα 996/1971 (κεφ. 2.2.3.2, σελ. 120), γ) τον Νόμο 1650/86 (κεφ. 2.2.3.4, σελ. 125), δ) την εθνική νομοθεσία για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (κεφ. 2.2.3.7, σελ. 127)

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, επιχειρείται η καταγραφή των μεθόδων και των κριτηρίων αξιολόγησης της βιωσιμότητας της ανάπτυξης, επιχειρώντας να αποδοθούν τα κυριότερα ποιοτικά χαρακτηριστικά των μεθόδων και να αποδοθούν οι αδυναμίες τους και οι περιορισμοί, που η χρήση τους συνεπάγεται

- Εξετάζεται η αδυναμία προσδιορισμού πολύπλοκων συστημάτων βάσει απόλυτων ποσοτικών κριτηρίων (κεφ. 2.3.1, σελ. 129), επιχειρώντας την αναφορά στην πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει την διαχείριση χωρικών ζητημάτων.
- Στην συνέχεια, αναλύεται η οικονομική αξιολόγηση (κεφ. 2.3.2, σελ. 131) και οι δυνατότητες που η μέθοδος προσφέρει ως προς τον προσδιορισμό των επιπτώσεων ενός προγράμματος ή μιας πολιτικής. Αναλυτικότερα εξετάζονται : α) οι οικονομικοί δείκτες, β) η μέθοδος της χρηματο-οικονομικής ανάλυσης και της οικονομική αξιολόγησης και τέλος γ) οι μέθοδοι της πολιτικής αξιολόγησης
- Ακολούθως, αναφέρονται οι περιβαλλοντικοί δείκτες και αναλύεται γενικότερα η προβληματική ποσοτικής απόδοσης χωρικών μεγεθών (κεφ. 2.3.3, σελ. 138). Επιχειρείται α) ο ορισμός των περιβαλλοντικών δεικτών, β) η αναγκαιότητα των περιβαλλοντικών δεικτών σε κάθε περίπτωση προσπάθειας διευθέτησης του χώρου και τέλος γ) επιχειρείται η κριτική αξιολόγηση της χρήσης των δεικτών και το περιορισμένο των μεθόδων
- Τέλος, εξετάζεται η φέρουσα ικανότητα. Μέθοδος απόδοσης των ορίων ανοχής του περιβάλλοντος, είτε ως φυσικός πόρος, είτε ως αποδέκτης εκροών (κεφ. 2.3.4, σελ. 142). Επιχειρείται ο προσδιορισμός της έννοιας της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος, επισημαίνοντας την οικονομική διάσταση της έννοιας. Αναφερόμαστε στην σχέση της ενέργειας με τη φέρουσα ικανότητα του περιβάλλοντος. Συμπερασματικά, καταλήγουμε στις αρχές περιβαλλοντικής δεοντολογίας όπως αυτές προκύπτουν από την ανωτέρω ανάλυση αποδεχόμενη την νέα θεώρηση της σχέσης του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης.

2.2 ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

2.2.1 ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

2.2.1.1 Η αναγκαιότητα πλανητικής αντιμετώπισης των ζητημάτων προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος

Ο ρόλος των διεθνών οργανισμών κρίνεται όλο και πιο σημαντικός, αφού το πλανητικό επίπεδο θεωρείται το πλέον κατάλληλο για την αντιμετώπιση όλο και περισσότερων περιβαλλοντικών ζητημάτων. Η πλανητική διάσταση των κύριων περιβαλλοντικών προβλημάτων απαιτεί από τους διεθνείς οργανισμούς να μην εξαντλούν τον ρόλο τους στην παραγωγή μόνο πολιτικών και θεωρητικών συνθημάτων αλλά να αποτελέσουν φορείς, στο πλαίσιο των οποίων θα παράγονται λύσεις.

Οι δράσεις σε τοπικό επίπεδο έχουν επιπτώσεις στο σύνολο του πλανήτη μέσω δύο μηχανισμών: Πρώτον, η γη αποτελεί ένα σύστημα που έχει φθάσει σε μια πολύπλοκη κατάστασή ισορροπίας δομών και διαδικασιών μέσα από διεργασίες εκατομμυρίων ετών. Οι ανθρώπινες δράσεις μπορούν να διαταράξουν το σύστημα με τρόπους που δεν έχουν προηγούμενο. Η δεύτερη παράμετρος έχει κοινωνικοοικονομικό χαρακτήρα και αφορά στην παγκοσμιοποίηση (όλο και πιο έντονη) των σύγχρονων κοινωνιών κυρίως μέσω της οικονομίας και άρα του παραγωγικού μοντέλου. Οι αναπτυξιακές επιλογές όπως προσδιορίζονται από το παγκοσμιοποιημένο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγή έχουν έντονες περιβαλλοντικές διαστάσεις οι οποίες σε βραχυχρόνια περίοδο μπορεί να περιορίζονται τοπικά αλλά σε μέσο και μακροπρόθεσμο επίπεδο οι επιπτώσεις τους διαχέονται σε παγκόσμιο επίπεδο, (SARRE P., et al, 1991, 2)

Οι ανθρώπινες κοινωνίες πάντοτε αλληλεπιδρούσαν με το περιβάλλον το οποίο τις πλαισίωνε και τις τροφοδοτούσε με τους απαραίτητους πόρους. Γενικεύοντας, μπορούμε να προσδιορίσουμε τρεις μεγάλες περιόδους που σηματοδοτούν ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές στη σχέση των ανθρώπινων κοινωνιών και του περιβάλλοντος. Η πρώτη αφορά στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Επί χιλιάδες χρόνια οι πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες είχαν αλληλεπιδράσεις με το περιβάλλον, μέσω του κυνηγιού, της φωτιάς και της γεωργικής παραγωγής. Οι επιπτώσεις τους στο περιβάλλον ήταν τοπικής κλίμακας και άμεσα αναστρέψιμες. Η δεύτερη περίοδος ξεκινάει τον 19^ο αιώνα. Η βιομηχανική ανάπτυξη και η

οικονομική μεγέθυνση επέτειναν τη σοβαρότητα των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των ανθρώπινων κοινωνιών στο περιβάλλον. Η εξαφάνιση ειδών, ο εκτοπισμός γηγενών πληθυσμών, η αστικοποίηση, τα βιομηχανικά ατυχήματα, τα απόβλητα, η χρήση χημικών στην αγροτική παραγωγή, η διασυννοριακή ρύπανση μέσω κυρίως της όξινης βροχής και της μόλυνσης των ποταμών είναι πιθανώς οι σημαντικότερες περιβαλλοντικές επιπτώσεις της συγκεκριμένης περιόδου.

Τέλος, η τρίτη περίοδος αφορά στα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα που χαρακτηρίζονται από την πλανητική τους διάσταση και τη βιαιότητα των επιπτώσεών τους. Τα κυριότερα αφορούν στην τρύπα του όζοντος, την υπερθέρμανση του πλανήτη, και την ερημοποίηση, (SARRE P., et al, 1991, 2).

Παρόλο που τα κύρια περιβαλλοντικά προβλήματα που απαιτούν άμεση λύση, όπως το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η αποψίλωση των τροπικών δασών, η ρύπανση από σπατάλη ενέργειας και από τα προκαλούμενα απόβλητα, η εξασφάλιση ενός ενιαίου συμφώνου σε πλανητικό επίπεδο φαντάζει πολύ μακρινή όπως αποδείχθηκε στη διάσκεψη κορυφής του ΟΗΕ στο Κιότο (1997) και ακόμα περισσότερο στη διάσκεψη του Μόντρεαλ (2005), όπου φάνηκε με χαρακτηριστικό (προκλητικό) τρόπο πως τα συμφέροντα κάποιων ομάδων μπορούν να αντιστρατεύονται τέτοιου είδους πρωτοβουλίες⁶⁷.

2.2.1.2 ΟΗΕ προστατευόμενες περιοχές

Περιοχές προστασίας στο πλαίσιο του ΟΗΕ ορίζονται ως «...οι χώροι ξηράς η/και Θάλασσας αφιερωμένοι στην προστασία και στη διατήρηση της βιολογικής ποικιλίας και του τοπικού πολιτισμού άμεσα συνδεδεμένου με φύσης μέσα από νόμιμες και άλλες αποτελεσματικές συμπεριφορές», (UN List of protected Areas, 2003, 2)

Από το 1981 η UNEP-WCMC⁶⁸ αναγνωρίζει και συλλέγει πληροφορίες για τις προστατευόμενες περιοχές του κόσμου, παράγοντας βάσεις δεδομένων και χάρτες, αποσκοπώντας στην προστασία και την αποτελεσματικότητα της διαχείρισής τους.

67 Στην προσπάθεια απαξίωσης της διάσκεψης του Κιότο πρωτοστάτησαν οι ΗΠΑ, οι οποίες παρόλο που συμμετείχαν ως παρατηρητές στη διάσκεψη, κατάφεραν να ασκήσουν σημαντικές πιέσεις. Χαρακτηριστικός ήταν και ο ρόλος της αμερικανικής αντιπροσωπίας Χάρλαν Γουότσον στην πρόταση του Καναδά να συμφωνήσουν οι χώρες μέλη να ξεκινήσει διετής έρευνά προσδιορισμού νέων τρόπων αντιμετώπισης των κλιματικών αλλαγών. Ανησυχητική, όμως, παραμένει και η στάση της ΕΕ, η οποία καλύφθηκε πίσω από τις αντιδράσεις των ΗΠΑ αποφεύγοντας να υποστηρίξει κάποιες πρωτοβουλίες, (NTANOY M., 2005)

68 Η UNEP αποτελεί το πρόγραμμα των ΗΕ για το περιβάλλον και στο πλαίσιο του δραστηριοποιείται η WCPA (World Commission on Protected Areas). Το WCMC's (World Conservation Monitoring Centre) αποτελεί πρόγραμμα της UNEP. Προμηθεύει με πληροφορίες πολιτική και δράσεις για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας του πλανήτη. Τα προγράμματα της εξειδικεύονται σε είδη: δάση, προστατευόμενες περιοχές, θάλασσες, βουνά και υδάτινους πόρους, καθώς και πληθυσμούς οι οποίοι επηρεάστηκαν από τις κλιματικές αλλαγές όπως στις περιοχές

Οι επιτροπές του UNEP-WCMC για τις προστατευόμενες περιοχές βρίσκονται σε άμεση συνεργασία με την WCPA και της IUCN⁶⁹ και οι τρεις οργανισμοί από κοινού εμπλέκονται στον ορισμό και την κατηγοριοποίηση των προστατευομένων περιοχών.

Ενδεικτικό της λογικής προστασίας που κυριαρχεί στην πολιτική προσδιορισμού των προστατευομένων οργανισμών είναι η συνολική επέκταση των περιοχών προστασίας και η διεύρυνση των αξιών και του ρόλου τους στην προστασία των οικοσυστημάτων και στην ενσωμάτωσή τους στη διαδικασία της βιώσιμης ανάπτυξης. Η συνολική λογική προστασίας αφορά στη σύνταξη ενός «πυρήνα» προστασίας με μια διευρυμένη ενδοχώρα σε πλαίσιο προστασίας. Το 1997 ο κατάλογος προστατευομένων περιοχών του ΟΗΕ αφορούσε σε 12.754 τοποθεσίες, ενώ το 2003 ο αντίστοιχος κατάλογος αφορούσε 68.066 προστατευόμενες περιοχές, (UN: *List of protected Areas*, 2003, 2). Οι ορισμοί των κατηγοριών των προστατευομένων περιοχών από την IUCN αφορούν ουσιαστικά έξι κατηγορίες περιοχών, στις οποίες θα αναφερθούμε ακολούθως

των πόλων. Δουλεύουν επίσης στη σχέση της εμπορικής εκμετάλλευσης και του περιβάλλοντος και γενικότερα ζητήματα υπολογισμού βιοποικιλότητας. United Nations Environment Programme World Conservation Monitoring Centre (2006) <<http://www.unep-wcmc.org/>>, ανακτήθηκε 12.02.2006

⁶⁹ IUCN, Διεθνής ένωση για την προστασία της φύσης και των φυσικών πόρων (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources). Ιδρύθηκε τον Οκτώβριο του 1948 ως International Union for the Protection of Nature (or IUPN) στο πλαίσιο διεθνούς διάσκεψης στο Fontainebleau στη Γαλλία.

Η παγκόσμια ένωση για τη διατήρηση (World Conservation Union) αποτελεί το μεγαλύτερο και το πλέον σημαντικό δίκτυο προστασίας. Το δίκτυο αποτελείται από 82 πολιτείες, 111 κυβερνητικές διεύθυνσης 800 Μ.Κ.Ο. περίπου 10.000 επιστήμονες και ειδικούς από 181 χώρες. Αποστολή της ένωσης είναι να επηρεάσει, να ενθαρρύνει και να ενισχύσει τις τοπικές κοινωνίες στην κατεύθυνση διατήρησης της ιδιαιτερότητας και της ποικιλίας της φύσης εξασφαλίζοντας ότι η όποια χρήση των πόρων είναι λογική και γίνεται στις αρχές της βιωσιμότητας. World Conservation Union (2006), <<http://www.iucn.org/>>, ανακτήθηκε 12.02.2006

Πίνακας 2: Κατηγορίες προστατευομένων περιοχών από τον ΟΗΕ

Κατηγορία	Περιγραφή περιοχής
Κατηγορία Ia	Απόλυτα Φυσικά αποθέματα: προστατευόμενες περιοχές διαχειριζόμενες κυρίως από επιστήμονες Θαλάσσιες ή/και ηπειρωτικές περιοχές οι οποίες χαρακτηρίζονται: α) από ιδιαίτερα αντιπροσωπευτικά οικοσυστήματα, ή/και β) από γεωλογικά ή φυσικά χαρακτηριστικά, ή/και γ) από είδη διαθέσιμα πρωτίστως για επιστημονική έρευνα και/ή περιβαλλοντικό έλεγχο.
Κατηγορία Ib	Άγριες περιοχές: προστατευόμενες περιοχές διαχειριζόμενες κυρίως για την προστασία της παρθένας φύσης Μεγάλες περιοχές χωρίς η με ανεπαίσθητες ανθρωπογενείς παρεμβάσεις. Θαλάσσιοι ή ηπειρωτικοί χώροι, οι οποίοι διατηρούν τον φυσικό τους χαρακτήρα, -χωρίς σημαντικές πληθυσμιακές συγκεντρώσεις- οι οποίες προστατεύονται και διευθύνονται έτσι ώστε να διατηρήσουν τον φυσικό τους χαρακτήρα.
Κατηγορία II	Εθνικά πάρκα: προστατευόμενες περιοχές διαχειριζόμενες κυρίως για την προστασία και την αποκατάσταση του οικοσυστήματος Παραθαλάσσιες ή ηπειρωτικές περιοχές, στις οποίες αποτελεί προτεραιότητα: α) η προστασία της οικολογικής ακεραιότητας ενός ή περισσότερων οικοσυστημάτων, β) αποκλειστική εκμετάλλευση ή εχθρική κατοχή αποβλέποντας στον καθορισμό της περιοχής και/ή γ) η παροχή ενός ιδρύματος πνευματικής, επιστημονικής, εκπαιδευτικής, αποκατάστασης και ευκαιρίες επισκέψεων. Δράσεις οι οποίες θα πρέπει να είναι περιβαλλοντικά και πολιτιστικά απολύτως συμβατές.
Κατηγορία III	Φυσικά μνημεία: προστατευόμενες περιοχές διαχειριζόμενες κυρίως για την προστασία συγκεκριμένων φυσικών χαρακτηριστικών Περιοχές που περιέχουν ένα ή περισσότερα ειδικά φυσικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά, τα οποία είναι ιδιαίτερα η μοναδικής αξίας. Λόγω της σπανιότητάς τους, αποτελούν εκπροσώπους αισθητικής ποιότητας και πολιτιστικής σημασίας.
Κατηγορία IV	Προστατευόμενες περιοχές διαχειριζόμενες κυρίως για τη διατήρηση διαμέσου επεμβάσεων διαχείρισης Ηπειρωτικές και θαλάσσιες περιοχές που αποτελούν αντικείμενο επεμβάσεων αποσκοπώντας στο να εξασφαλίσουν τη διατήρηση των τοπικών κοινωνιών χωρίς να απειληθούν τα τοπικά οικοσυστήματα.
Κατηγορία V	Προστατευόμενα τοπία: προστατευόμενες περιοχές διαχειριζόμενες κυρίως για τη διατήρηση και αποκατάσταση του τοπίου Περιοχές όπου οι ανθρωπογενείς δράσεις με τη φύση στον χρόνο δημιούργησαν έναν ιδιαίτερο χώρο με χαρακτηριστική αισθητική, οικολογία και/ή πολιτιστικές αξίες και συχνά με ιδιαίτερη βιολογική ποικιλία. Η προστασία της παραδοσιακής σχέσης ανάδρασης (άνθρωπος-περιβάλλον) είναι ζωτικής σημασίας για τη προστασία, διατήρηση και εξέλιξη αυτών των ιδιαίτερων χώρων
Κατηγορία VI	Διαχείριση πόρων προστατευομένων περιοχών: διαχείριση προστατευομένων περιοχών κυρίως για βιώσιμη διαχείριση των φυσικών οικοσυστημάτων Περιοχές που περιέχουν πρωτίστως αναλλοίωτα φυσικά οικοσυστήματα, διαχειριζόμενα ώστε να εξασφαλίζεται η μακροπρόθεσμη προστασία και διατήρηση της βιολογικής τους ποικιλότητας, ενώ ταυτοχρόνως εξασφαλίζουν τη βιώσιμη ροή φυσικών προϊόντων και υπηρεσιών για την κάλυψη των αναγκών των τοπικών κοινωνιών.

Πηγή: United Nations List of protected Areas, 2003, 12

Είναι χαρακτηριστική στην ομαδοποίηση -όπως προτείνεται στο πλαίσιο του ΟΗΕ- η προτεραιότητα που δίνεται στα στοιχεία φυσικής κληρονομιάς. Εκτός της πρώτης κατηγορίας που συντίθεται από παρθένες περιοχές απολύτου προστασίας, στις υπόλοιπες πέντε κατηγορίες συνυπολογίζεται ο παράγοντας άνθρωπος και εξετάζεται η σχέση του με την προστατευόμενη περιοχή, ώστε να εξασφαλιστεί μια αρμονική σχέση, η οποία να εξυπηρετεί κατά το δυνατόν τη διατήρηση των φυσικών πόρων και την επιβίωση των τοπικών κοινωνιών.

Έκδηλη στη λογική που περιγράφει τις πέντε κατηγορίες προστασίας (εκτός της πρώτης) είναι η ανάγκη εξασφάλισης τρόπων συνύπαρξης των τοπικών κοινωνιών στις προστατευόμενες περιοχές αφού αυτές κατανοούνται ως στοιχείο του οικοσυστήματος και υπό προϋποθέσεις μπορεί να εξασφαλιστεί η δυνατότητα συνύπαρξής τους.

Στην Ελλάδα στο δίκτυο προστατευομένων περιοχών έχουν περιληφθεί 28 περιοχές, οι οποίες και σε μεγάλο βαθμό αποτελούν αντικείμενο προστασίας και άλλων δικτύων προστασίας, καθώς και της εθνικής νομοθεσίας:

Πίνακας 3: Οι προστατευόμενες περιοχές από τον ΟΗΕ

A/A	Περιοχή προστασίας	Κατηγορία	Ημερ/νια θεσμοθέτησης
1	Κουλάδα του Νέστου	VI	1977
2	Όσσα	VI	1977
3	Η χαράδρα της Σελέμρου	VI	1974
4	Το νησί της Σκιάθου	III	1977
5	Τέμπη	V	1974
6	Η περιοχή ελεγχόμενου κυνηγίου στο νησί του Δία	IV	1977
7	Κόζιακας Τρικάλων	IV	1992
8	Βόρειες Σποράδες	IV	1986
9	Η Όσσα	IV	1985
10	Το νησί της Σαπίντζα	IV	1977
11	Σερόν	IV	1975
12	Η κυνηγητική περιοχή στην Αντίμηλο	IV	1976
13	Το κυνηγετικό καταφύγιο στο νησί της Γκίουρα	IV	1979
14	Το Θαλάσσιο πάρκο στην Αλόνησο	II	1992
15	Ο Αίνο	II	1962
16	Η Οίτη	II	1966

Πηγή: *United Nations List of Protected Areas, (2006)* <<http://www.unep-wcmc.org>>, ανακτήθηκε στις, 19.02.2006

Πίνακας 4: Οι προστατευόμενες περιοχές από τον ΟΗΕ (συν.)

A/A	Περιοχή προστασίας	Κατηγορία	Ημε/νια θεσμοθέτησης
17	Ο Όλυμπος	II	1938
18	Ο Παρνασσός	II	1938
19	Η Πάρνηθα	II	1961
20	Η Πίνδος	II	1966
21	Οι Πρέσπες	II	1974
22	Το Σούνιο	V	1974
23	Το φαράγγι του Βίκου-Αώου	II	1973
24	Τα άσπρα βουνά (Σαμαρία)	II	1962
25	Το πέτρινό δάσος στη Λέσβο	III	1985
26	Το νησί Πιπέρι	IV	1980
27	Ο φυσικός υδροβιότοπος του Δύστου στην Ευεία	V	1990
28	Περιοχή στο όρος Άθως	V	1992

Πηγή: 1997 United Nations List of Protected Areas, (2006) <<http://www.unep-wcmc.org>>, ανακτήθηκε στις, 19.02.2006

2.2.1.3 UNESCO σύμβαση για την παγκόσμια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά

Η ιδέα δημιουργίας ενός διεθνούς κινήματος προστασίας της κληρονομιάς γεννήθηκε προ του πρώτου παγκόσμιου πολέμου. Η συνθήκη της UNESCO⁷⁰ για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, αποτελεί σημαντική δράση. Η διαδικασία όπως προβλέπεται στο πλαίσιο της συνθήκης αφορά δύο διακριτά τμήματα: το πρώτο εστιάζει στους κινδύνους που απειλούν τους πολιτιστικούς τόπους και το δεύτερο αφορά στους άξονες προστασίας της φύσης.

70 Χαρακτηριστικό γεγονός που αποδεικνύει τη διεθνή συνειδητοποίηση και τον σημαντικό ρόλο υπογραφής της συνθήκης είναι η απόφασή προστασίας των ναών του Abou Simbel και του Philae που αποτελούν πολιτιστικούς θησαυρούς της αρχαίας Αιγύπτου. Οι ναοί βρίσκονταν στην κοιλάδα που αναμένονταν να πλημμυρίσει από την κατασκευή του φράγματος του ποταμού Assouan στην Αίγυπτο. Το 1959 η UNESCO αποφάσισε να ξεκινήσει μια διεθνή καμπάνια ως απάντηση στο κάλεσμα των κυβερνήσεων του Σουδάν και της Αιγύπτου. Στόχος του εγχειρήματος ήταν η ολοκλήρωση των αρχαιολογικών ανασκαφών και η αποσυναρμολόγηση και μεταφορά των ναών του d'Abou Simbel και του Philae σε άλλη περιοχή, πριν την ολοκλήρωση του φράγματος και την κάλυψη του ταμιευτήρα του φράγματος με νερό.

Το όλο εγχείρημα κόστισε περίπου 80 εκ. δολάρια και τα μισά προέρχονταν από πενήντα χώρες, πράγμα που αποδεικνύει την αποτελεσματικότητα κατανομής του οικονομικού κόστους ανάμεσα στις χώρες για την προστασία ιδιαίτερων μνημείων παγκόσμιας κληρονομιάς. Αυτή η επιτυχία ακολουθήθηκε από άλλα εγχειρήματα για τη διατήρηση της παγκόσμιας κληρονομιάς: όπως τα προγράμματα για τη διατήρηση μνημείων στη Βενετία, τις αρχαιολογικές ανασκαφές στο Mohenjo Daro στο Πακιστάν και την επισκευή του συμπλέγματος του Borobudur στην Ινδονησία.

Η συνθήκη της UNESCO για την προστασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς υπεγράφη στο Παρίσι το 1972. Αποτελείται από 38 άρθρα, τα οποία συστήνουν οκτώ θεματικές ενότητες στις οποίες αναφερόμαστε. Στη συνέχεια, στα άρθρα 1-3 ορίζεται η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, στα άρθρα 4-7 προσδιορίζεται η εθνική και διεθνής προστασία τη φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, στα άρθρα 8-14 ορίζεται η διακυβερνητική επιτροπή προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, στα άρθρα 15-18 προσδιορίζονται οι πόροι για την προστασίας της παγκόσμιας φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, στα άρθρα 19-26 προσδιορίζονται οι συνθήκες και οι όροι της διεθνούς βοήθειας, στο άρθρο 29 προσδιορίζονται οι εισηγήσεις και οι απαιτούμενες εκθέσεις, τέλος στα άρθρα 30-38 αναφέρονται σε διαδικαστικές διαδικασίες. (UNESCO, 1972, 23-33)

Η διασύνδεση και η διαπίστωση της σχέσης αλληλεξάρτησης ανάμεσα στη φυσική και την πολιτιστική κληρονομιά εμφανίζεται ως προβληματική για πρώτη φορά στη διάσκεψή του λευκού οίκου στην Ουάσιγκτον το 1965 στην απαίτηση δημιουργίας του «*ταμείου για την παγκόσμια κληρονομιά*» που προωθεί τη διεθνή συνεργασία, αποσκοπώντας να προστατέψει «*τις φυσικές περιοχές, τα τοπία και τους ιστορικούς τόπους που αποτελούν ιδιαίτερες περιοχές για το μέλλον όλης της ανθρωπότητας*». Το 1968 η παγκόσμια ένωση για τη διατήρηση της φύσης (UICN) διατύπωσε ανάλογες προτάσεις στα μέλη της. Αυτές οι προτάσεις επεξεργάστηκαν και παρουσιάστηκαν στη διάσκεψη κορυφής του ΟΗΕ, στη Στοκχόλμη το 1972.

Τέλος, όλες οι ενδιαφερόμενες πλευρές κατέληξαν σε μία συμφωνία με ένα κοινό κείμενο που υιοθετήθηκε. Η συνθήκη αφορά στην προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς που υιοθετήθηκε στη γενική διάσκεψή της UNESCO, στις 16 Νοεμβρίου 1972

Η UNESCO με την αρωγή του ICOMOS⁷¹ ανέπτυξε ένα εγχείρημα για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η νέα θεώρηση αφορούσε τόσο στην πολιτιστική όσο και τη φυσική κληρονομιά. Στη συνθήκη υπενθυμίζεται η αλληλεπίδραση ανάμεσα στον ανθρωπινό, παράγοντα και τη φύση και θεμελιώνεται η ανάγκη διατήρησης μιας ισορροπίας ανάμεσα τους.

71 ICOMOS (Conseil international des monuments et des sites) Αποτελεί έναν παγκόσμιο οργανισμό που συστήνεται από περισσότερα από 7000 μέλη. Αποστολή του ICOMOS είναι η διατήρησή και προστασία των μνημείων και των συμπλεγμάτων πολιτιστικής κληρονομιάς. Αποτελεί τον μόνο Μ.Κ.Ο. αυτού του είδους που ασχολείται με την προώθηση της θεωρίας, της μεθοδολογίας και της εφαρμοσμένης τεχνολογίας στην προστασία και αξιοποίηση των μνημείων και των τοποθεσιών. Οι εργασίες του προκύπτουν στις αρχές που εγγράφονται στη διεθνή χάρτα του 1964 για τη διατήρηση και αναστήλωσή των μνημείων και των τοποθεσιών γνωστή ως «*charte de Venise*». Το ICOMOS αποτελεί ένα δίκτυο ειδικών που εκμεταλλευόμενοι τις ανταλλαγές γνώσεων και πρακτικών ανάμεσα σε διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους που απαρτίζουν τα μέλη του που είναι: αρχιτέκτονες, ιστορικοί αρχαιολόγοι, ιστορικοί της τέχνης, γεωγράφοι, ανθρωπολόγοι, μηχανικοί και πολεοδόμοι. Στόχος του ICOMOS είναι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, η εξέλιξη στις νόρμες προστασίας και η βελτίωση στις τεχνικές για όλα τα είδη των αγαθών της κληρονομιάς: κτήρια, ιστορικά κέντρα και πόλεις, τοπία και αρχαιολογικές τοποθεσίες. ICOMOS, 2006, <<http://www.international.icomos.org/apropos.htm>> ανακτήθηκε στις, 19.02.2006

Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της Συνθήκης της UNESCO του 1972 αφορούσε ακριβώς στην ενοποίηση της λογικής προστασίας ανάμεσα στη φυσική και την πολιτιστική κληρονομιά. Στη συνθήκη αναγνωρίζεται η αλληλεπίδραση και η σχέση εξάρτησης ανάμεσα στον ανθρώπινο παράγοντα και τη φύση και τη θεμελιώδη ανάγκη διατήρησης της ισορροπίας ανάμεσα τους

Η λογική του περιεχομένου της συνθήκης UNESCO (1972) ουσιαστικά αφορά πέντε άξονες στους οποίους αναφερόμαστε στη συνέχεια αδρομερώς:

- Η συνθήκη περιγράφει τα φυσικά και πολιτιστικά είδη τόπων, τα οποία μπορούν να εγγραφούν στον κατάλογο της παγκόσμιας κληρονομιάς
- Προσδιορίζει τις υποχρεώσεις των κρατών στην αναγνώριση δυνητικών τόπων, καθώς και τον ρόλο τους στην προστασία αυτών που είναι είδη χαρακτηρισμένοι. Υπογράφοντας τη Συνθήκη κάθε κράτος υποχρεούται όχι μόνο στην άρτια προστασία των τόπων παγκόσμιας κληρονομιάς (που βρίσκονται εντός της επικράτειάς του) αλλά και στην άρτια προστασία της εθνικής του κληρονομιάς.
- Τα κράτη μέλη παροτρύνονται να υιοθετήσουν τη λογική προστασίας της παγκόσμιας κληρονομιάς στα προγράμματα περιφερειακού σχεδιασμού, κινητοποιώντας το προσωπικό και τις υπηρεσίες τους και πραγματοποιώντας επιστημονικές μελέτες και τεχνικές για τη διατήρησή τους. Αναφορά γίνεται επίσης και στην αναγκαιότητα υιοθέτησης μέτρων για την ενσωμάτωσή της κληρονομιάς στην καθημερινή ζωή των τοπικών κοινωνιών.
- Αναλύεται ο τρόπος χρήσης και διαχείρισης των πόρων της παγκόσμιας κληρονομιάς της συνθήκης και τις διαδικασίες, σύμφωνα με τις οποίες ένας τόπος εμπίπτει στα προγράμματα διεθνούς ενίσχυσης.
- Υπογραμμίζει την υποχρέωση των κρατών μελών να πληροφορούν την επιτροπή παγκόσμιας κληρονομιάς για την κατάσταση των εγγεγραμμένων μνημείων τους στον κατάλογο παγκόσμιας προστασίας. Αυτές οι εκθέσεις είναι κρίσιμες για την εργασία της επιτροπής, αφού της επιτρέπουν να αξιολογεί την κατάστασή τους και να λαμβάνει αποφάσεις και να υλοποιεί προγράμματα ικανά να απαντήσουν στα αντίστοιχα προβλήματα που αφορούν στα μνημεία και τις τοποθεσίες εγγεγραμμένες στον κατάλογο της παγκόσμιας κληρονομιάς.
- Η συνθήκη της UNESCO παροτρύνει τις χώρες να ευαισθητοποιήσουν το κοινό τους στις αξίες και αγαθά της παγκόσμιας κληρονομιάς και προτείνει τη βελτίωση των μέτρων και των μηχανισμών προστασίας μέσα από προγράμματα εκπαίδευσης και πληροφόρησης.

Στη χώρα μας έχουν καταγραφεί στις λίστες της UNESCO 16 μνημεία και τοποθεσίες ως παγκόσμια κληρονομιά. Το σύνολο αυτών προστατεύεται εκτός της εθνικής νομοθεσίας και από άλλα ευρωπαϊκά και διεθνή δίκτυα.

Πίνακας 5: Μνημεία της Ελλάδας που έχουν καταγραφεί από την UNESCO ως παγκόσμια κληρονομιά

A/A	Περιοχή προστασίας	Ημερ/νια
1	Η Ακρόπολη των Αθηνών	1987
2	Το ιστορικό κέντρο (Χώρα) μαζί με το μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη και τη σπηλιά της αποκάλυψης στο νησί της Πάτμου	1999
3	Δήλος	1990
4	Τα μοναστήρια Δάφνη, Όσιος Λουκάς και Νέα μονή στη Χίο	1990
5	Παλαιοχριστιανικά μνημεία και βυζαντινές της Θεσσαλονίκης	1988
6	Μυστράς	1989
7	Ευπαλίνειο όρυγμα και Ηραίο στη Σάμο (Μήπως εννοείς το όρυγμα;)	1992
8	Αρχαιολογικός χώρος της Επιδαύρου	1988
9	Αρχαιολογικός χώρος της Ολυμπίας	1989
10	Αρχαιολογικός χώρος των Δελφών	1987
11	Αρχαιολογικός χώρος της Βεργίνας	1996
12	Αρχαιολογικός χώρος στις Μυκήνες και στην Τίρυνθα	1999
13	Ναός του Επικούρειου Απόλλωνα στις Βάσσειες	1986
14	Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου	1988
15	Μετέωρα	1988
16	Μονή του Άθους	1988

Πηγή: UNESCO, 2006, <<http://whc.unesco.org/FR/list/>>, ανακτήθηκε στις, 12.04.2006

2.2.1.4 Περιοχές Ραμσάρ

Η σύμβαση Ραμσάρ αφορά υδάτινες ζώνες ιδιαίτερης οικολογικής αξίας. Υπογράφηκε στην πόλη Ραμσάρ, στο Ιράν, το 1971. Πρόκειται για μια διακυβερνητική σύμβαση στο πλαίσιο εθνικών δράσεων και διεθνούς συνεργασίας για τη διατήρηση και τη λογική διαχείριση υγροτόπων και των πόρων τους.

Η συνθήκη σήμερα αφορά 146 περιοχές, που αποτελούνται από 1459 υγροτόπους και καταλαμβάνουν συνολική έκταση 125,4 εκ. εκταρίων. Στη συνθήκη Ραμσάρ εγγράφονται υγρότοποι διεθνούς σημασίας. Η συνθήκη για τις Περιοχές Ραμσάρ αποβλέπει «στη διατήρηση και τη λογική διαχείριση των υγροτόπων μέσω τοπικών, περιφερειακών και εθνικών δράσεων και την εξασφάλιση διεθνούς συνεργασίας όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο, αποσκοπώντας στη βιώσιμη ανάπτυξη όλου του κόσμου» (COP8 de Ramsar, 2002).

Στην Ελλάδα έχουν εγγραφεί Στη συνθήκη Ramsar 10 τοποθεσίες οι οποίες καλύπτουν συνολική έκτασή , 163.501 εκταρίων

Πίνακας 6: Προστατευόμενες περιοχές από τη συνθήκη Ραμσάρ

A/A	Τοποθεσία	Σ. Έκτασή σε ha	Ημερ/νία
1	Αμβρακικός κόλπος	23.649 ha	1975
2	Τεχνητή λίμνη της Κερκίνης	10.996 ha	1975
3	Τα δέλτα του Αξιού, του Λουδία και του Αλιάκμονα	11.808 ha	1975
4	Το δέλτα του Έβρου	9.267 ha	1975
5	Η λιμνοθάλασσα του Κοτύχι ;	6.302 ha	1975
6	Η μικρή Πρέσπας	5.078 ha	1975
7	Η λίμνη της Βιστονίδας το Πόρτο Λάγος, η λίμνη και η λιμνοθάλασσα Ισμαρίς	24.396 ha	1975
8	Η λίμνη της Βόλβης και της Κορώνειας	16.,388 ha	1975
9	Η λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου	33.687 ha	1975
10	Το δέλτα του Νέστου με τη λιμνοθάλασσα	21.930 ha	1975

Πηγή: Συνθήκη Ραμσάρ, 2006, <<http://www.ramsar.org/sitelist.doc>> ανακτήθηκε στις, 12.04.2006

2.2.2 Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΧΩΡΟ

Ο ρόλος της ΕΕ στην προστασία του περιβάλλοντος⁷² κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικός και πολυδιάστατος αφού ουσιαστικά μεγάλο μέρος των πολιτικών των προγραμμάτων και των δράσεων που υιοθετεί έχουν επιπτώσεις στο περιβάλλον των χωρών-μελών.

Οι επιπτώσεις των ευρωπαϊκών πολιτικών είναι επίσης σημαντικές και σε παγκόσμιο επίπεδο, αφού αυτές επηρεάζουν τον μηχανισμό της αγοράς και άρα το παραγωγικό σύστημα με έντονες επιπτώσεις στην τοπική οικονομία (κεφ. 4.2.1, σελ. 262)

Στη συγκεκριμένη ενότητα θα περιοριστούμε μόνο στο να αναφερθούμε στα κύρια δίκτυα και πολιτικές που προσανατολίζονται στο να επιδράσουν άμεσα στην προστασία και τη διαχείριση μνημείων και περιοχών που θεωρούνται φυσική η πολιτιστική κληρονομιά και όχι στα μέτρα και τους μηχανισμούς που έμμεσα επιδρούν σε αυτά ακόμα και με πιο αποφασιστικό τρόπο σε περιπτώσεις.

⁷² «Η πολιτική της ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος αποσκοπεί στη διαφύλαξη, την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, καθώς και στην προστασία της υγείας του ανθρώπου. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται επίσης στη σώφρονα και ορθολογική αξιοποίηση των φυσικών πόρων. Τέλος, συμβάλλει στην προαγωγή, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκοσμίων προβλημάτων περιβάλλοντος» άρθρο 174, téως άρθρο 130 P της συνθήκης ΕΚ. (2005)

2.2.2.1 Το δίκτυο Natura 2000

Ως συνέχεια της υπογραφής της συνθήκης του Rio de Janeiro το 1992, ο όρος βιοποικιλότητα⁷³ κατοχυρώνεται ευρέως και προσδιορίζεται η σημασία του στην προστασία των οικοσυστημάτων. Στη λογική αυτή η ΕΕ οργάνωσε το δίκτυο «NATURA 2000» που συστήνεται από ένα σημαντικό αριθμό βιοτόπων που προτάθηκαν από τα κράτη μέλη ως ειδικές ζώνες προστασίας, αποσκοπώντας στη διατήρηση της ποικιλίας των οικοσυστημάτων του τοπίου και των ειδών χλωρίδας και πανίδας. Στόχο αποτελεί το NATURA 2000 να αποτελέσει ένα συνεκτικό δίκτυο, που θα εξασφαλίσει με τα κατάλληλα διαχειριστικά μέτρα τη διατήρηση της βιοποικιλότητας.

Ο καθορισμός των υπό ένταξη περιοχών ξεκίνησε το 1992 και η δράση NATURA 2000 θεωρείται ως ο κορμός των ενεργειών για την προστασία του περιβάλλοντος. Ο ρόλος της Ελλάδας σε αυτό το δίκτυο κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικός, λόγω των φυσικογεωγραφικών της χαρακτηριστικών.

Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από τη σημαντική βιοποικιλότητα όλων των επιπέδων που περιγράφει τα οικοσυστήματα της. Στη χώρα απαντώνται ποικίλα τοπία από «...τα ημιορεινικά της Αν. Κρήτης μέχρι τα σκανδιναβικά (βόρεια) της Ροδόπης και τα αλπικά του Ολύμπου, του Σμόλικα, της Τύμφης, του Βόρα και άλλων οροσειρών της Β Ελλάδας. Σε μια σύντομη σχετικά διαδρομή από την Αμφίπολη μέχρι την κεντρική Ροδόπη, συναντά κανείς όλους τους τύπους τοπίων από τον ευμεσογειακό με την ελιά, την αριά, την κουμαριά κ.λπ., μέχρι τα βόρεια τοπία των ψυχρόβιων κωνοφόρων δασών της ερυθρελάτης, της δασικής πέυκης και της σημύδας», (NATURA, 2005)⁷⁴.

73 Ο όρος της βιοποικιλότητας (*Biodiversity, Biodiversité*) χρησιμοποιείται ευρέως από την επιστήμη της οικολογίας για να εκφράσει την ποικιλία των μορφών ζωής σε έναν συγκεκριμένο χώρο. Παρά όμως την απλότητα και σαφήνεια του όρου, το περιεχόμενό του είναι μια από τις πλέον αφηρημένες και αμφιλεγόμενες έννοιες της οικολογίας. Ο λόγος είναι ότι δεν υπάρχει μία, αλλά πολλές βιοποικιλότητες, σε διάφορα επίπεδα οργάνωσης της ζωής και ότι δεν είναι ενιαίος ο τρόπος έκφρασης ή καλύτερα εκτίμησής της. Μπορούν να διακριθούν τέσσερα διαφορετικά επίπεδα βιοποικιλότητας, το καθένα από τα οποία έχει διαφορετική σημασία αλλά στην πράξη, αποτελεί κομμάτι αναπόσπαστο ενός ενιαίου συνόλου. α) Η γενετική βιοποικιλότητα αφορά το εύρος των κληρονομικών καταβολών ενός συγκεκριμένου είδους, β) η βιοποικιλότητα των ειδών, φυτών και ζώων εκφράζει τον αριθμό (πλήθος) των ειδών φυτών και ζώων που απαντούν σε μια συγκεκριμένη περιοχή, γ) η βιοποικιλότητα οικοσυστημάτων ή φυτοκοινωνιών, εκφράζεται με τον αριθμό (πλήθος) των συνδυασμών ειδών φυτών και ζώων (οικοσυστημάτων) που συναντώνται σε μια συγκεκριμένη περιοχή και τέλος δ) η βιοποικιλότητα των τοπίων, που εκφράζεται με τον αριθμό ή το πλήθος των τύπων τοπίων που συναντώνται σε μια περιοχή. Η προστασία κάθε επιπέδου εξαρτάται από την προστασία του ανάντη και κατάντη επιπέδου και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποτελέσει αποσπασματική διαδικασία. Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ότι η προστασία της βιοποικιλότητας σε όλα της τα επίπεδα, επιβάλλεται από την ανάγκη ορθολογικής και βιώσιμης διαχείρισης των φυσικών πόρων, συνεπώς για την επιβίωση του ίδιου του ανθρώπου. NATURA, (2005), <<http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/g1210316.html>> ανακτήθηκε 07.05.2005

74 ΥΠΕΧΩΔΕ, (2005), <<http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/g1210316.html>> ανακτήθηκε 12.03.2006

Για την υιοθέτηση της οικολογικής απαίτησης της προστασίας της βιοποικιλότητας στην πολιτική διαχείρισης η ΕΕ προχώρησε στην εφαρμογή της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ, «Για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας» και τη δημιουργία του ευρωπαϊκού δικτύου NATURA 2000. Σημαντική καινοτομία της Οδηγίας είναι ότι προβλέπει την προστασία ειδών και φυσικών τύπων οικοτόπων μέσω της δημιουργίας ενός δικτύου προστατευόμενων περιοχών.

Για την Ελλάδα δυστυχώς, τα παραρτήματα της Οδηγίας με τους τύπους φυσικών οικοτόπων και ειδών φυτών και ζώων κοινοτικού ενδιαφέροντος, δεν ανταποκρίνονται στη μεγάλη βιοποικιλότητα της χώρας. Σημαντικός αριθμός τύπων οικοτόπων και ακόμη σημαντικότερος αριθμός ενδημικών και κινδυνευόντων ειδών φυτών και ζώων, δεν έχουν περιληφθεί στα προαναφερθέντα παραρτήματα, (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2005)

Η Ελλάδα μετέχει σήμερα στο δίκτυο NATURA 2000 με 151 (ΖΕΠ)⁷⁵ οι οποίες καταλαμβάνουν έκτασή 13.703 χλμ² και με 239 προτεινόμενων (ΤΚΣ)⁷⁶ (Εθνικός Κατάλογος). Οι δύο κατάλογοι παρουσιάζουν μεταξύ τους επικαλύψεις όσον αφορά τις εκτάσεις τους. Μάλιστα, 31 τόποι έχουν οριστεί ταυτόχρονα ως ΖΕΠ και έχουν προταθεί και ως ΤΚΣ. NATURA 2000 BAROMETER (2006)

75 Οι Ζώνες Ειδικής Προστασίας (ΖΕΠ). Χαρακτηρισμένες περιοχές σύμφωνα με το άρθρο 4 της κοινοτικής οδηγίας για τα πουλιά (Council Directive 79/409/EEC of 2 April 1979 on the conservation of wild birds). Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora (art 1 k)

76 Οι Τόποι Κοινοτικής Σημασίας (ΤΚΣ) ορίζονται ως οι τοποθεσίες, βιο-γεωγραφικές περιφέρειες ή περιφέρειες οι οποίες συνεισφέρουν στη διατήρηση ή στην αποκατάστασή πληθυσμών ειδών που εγγράφονται στις κατηγορίες Annex I Annex II συνεισφέροντας με καθοριστικό τρόπο στη συνεκτικότητα του προγράμματος Natura 2000 όπως αυτό περιγράφεται στο άρθρο 3. Εξυπηρετώντας μέσω της χαρακτηριστικής τους συνεισφοράς στη διατήρηση της βιολογικής ποικιλίας των αντίστοιχων βιο-γεωγραφικών περιφερειών των περιοχών που αφορά.

Για είδη πανίδας οι ΤΚΣ πρέπει να ανταποκρίνονται σε περιοχές φυσικού εύρους ικανού να αποτελέσει τον ζωτικό χώρο για αυτά τα είδη σύμφωνα με φυσικό-γεωγραφικούς και βιολογικούς παραμέτρους, όπως αυτοί προσδιορίζονται για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες επιβίωσης και αναπαραγωγής τους.

Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora (art 1 k)

Πίνακας 7: Δίκτυο NATURA 2000

	ΖΕΠ	Συνολική επιφάνεια ΖΕΠ χλμ2	ΤΚΣ	Συνολική επιφάνεια ΤΚΣ χλμ2
Ελλάδα	151	13.703	239	27.641
ΕΕ	4221	386.547	20.587	545.815

Πηγή: NATURA, 2000, BAROMETER, 2006, <http://europa.eu.int/comm/environment/nature/nature_conservation/useful_info/barometer/barometer.htm> ανακτήθηκε στις, 14/04/2006

2.2.2.2 Η σύμβαση της Γρενάδας για την αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Η σύμβαση για την «αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς» αποτελεί διάταξη ευρωπαϊκού επιπέδου με σημαντικές για τη χώρα μας επιπτώσεις. Υπογράφηκε στις 3 Οκτωβρίου 1985 στη γρενάδα της Ισπανίας από τα μέλη κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης⁷⁷

Η Συνθήκη της Γρενάδας αποτελείται από 27 άρθρα στα οποία επιχειρείται η ρύθμιση ζητημάτων που αφορούν τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς των κρατών της Ευρώπης. Πιο συγκεκριμένα: στο άρθρο 1, ορίζονται τα αντικείμενα που αποτελούν αρχιτεκτονική κληρονομιά, στο άρθρο 2, αναγνωρίζονται τα προστατευόμενα ακίνητα, στα άρθρα 3, 4 και 5, αναλύονται οι νομικές διαδικασίες προστασίας, στο άρθρο 6, 7 και 8, περιγράφονται τα συμπληρωματικά μέτρα, στο άρθρο 9, υπάρχουν οι κυρώσεις, στα άρθρα 10, 11, 12 και 13, περιγράφεται η πολιτική προστασία, στο άρθρο 14 προσδιορίζεται ο ρόλος των οργανώσεων και η συμμετοχή των πολιτών, στο άρθρο 15 η πληροφόρηση και η εκπαίδευση, στα άρθρα 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 και 27 προτείνονται μέτρα για τον συντονισμό των ευρωπαϊκών κρατών και πολιτικές για τη συντήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Ο ορισμός της «αρχιτεκτονικής κληρονομιάς» όπως προτείνεται στον πλαίσιο της σύμβασης και αφορά στις ακίνητες δομές που χρήζουν προστασίας διαχωρίζει τρεις ενότητες:

⁷⁷ Οι κύριες συνθήκες που λήφθηκαν υπόψη, όπως υπογραμμίζονται στη σύμβαση αφορούν: α) στην Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Σύμβαση που υπογράφηκε στο Παρίσι το 1954, β) στον Ευρωπαϊκό Καταστατικό Χάρτη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς που υιοθετήθηκε από τη σύνοδο υπουργών του συμβουλίου της Ευρώπης το 1975 και στην απόφαση R (76) 28 που πάρθηκε στις 14 Απριλίου 1976 και αφορά στην προσαρμογή των εθνικών νομοθεσιών και κανονισμών στις απαιτήσεις της διατήρησης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, γ) στη σύσταση 880 (1979) της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης που αφορά στη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, δ) στη σύσταση R (80) 16 της Ευρώπης των Υπουργών των Κρατών Μελών, η οποία αφορά στην εξειδίκευση των αρχιτεκτόνων πολεοδόμων, αρχιτεκτόνων τοπίων, πολιτικών μηχανικών, τοπογράφων μηχανικών κ.λπ., ε) στη σύσταση με αριθμό R (81) 13 της Επιτροπής Υπουργών της 1ης Ιουλίου 1981 όσον αφορά στις ενέργειες που θα πρέπει να γίνουν με στόχο να ευνοηθούν ορισμένα επαγγέλματα του κλάδου της παραδοσιακής χειροτεχνίας που απειλούνται με εξαφάνιση.

- Η πρώτη αφορά στα μνημεία: που ορίζονται ως το σύνολο των ιδιαίτερων δομών λόγω της ιστορικής, της αρχαιολογικής, καλλιτεχνικής, επιστημονικής, κοινωνικής ή τεχνικής τους αξίας καθώς επίσης και όλα τα πρόσθετα στοιχεία διακόσμησης τα οποία είναι ενταγμένα στη μορφή.
- Η δεύτερη ενότητα αφορά στα αρχιτεκτονικά σύνολα τα οποία ορίζονται ως ομοιογενείς ενότητες. Αστικές ή αγροτικές αρχιτεκτονικές δομές οι οποίες λόγω της ιστορικής, αρχαιολογικής, καλλιτεχνικής, επιστημονικής, κοινωνικής ή τεχνικής τους αξίας κρίνεται ότι συστήνουν αρχιτεκτονική κληρονομιά, η οποία χρήζει προστασίας. Κριτήριο αυτής της ενότητας αντικειμένων προστασίας είναι η ενσωμάτωση και η συνεκτικότητα, ώστε να συνθέτουν μια ομοιογενή ενότητα και να αποτελούν αντικείμενο ταυτοποίησης και προσδιορισμού του χώρου.
- Η τρίτη ενότητα αφορά δομές οι οποίες συνθέτουν το ανθρωπογενές με το φυσικό στοιχείο. Αποσπασματικά συνθέτουν χώρους αρκετά χαρακτηριστικούς και ομοιογενείς για να αποτελέσουν αντικείμενο οριοθέτησης και προσδιορισμού του χώρου, ιδιαίτερο λόγω της ιστορικής, αρχαιολογικής, καλλιτεχνικής, επιστημονικής, κοινωνικής, τεχνολογικής τους αξίας.

Μέσω της συνθήκης της Γρενάδας το συμβούλιο της Ευρώπης αποβλέπει στην πιο στενή ένωσή ανάμεσα στα μέλη του, αποσκοπώντας στην προστασία, στην προώθηση ιδεών και στον προσδιορισμό των αρχών της κοινής κληρονομιάς. Αναγνωρίζει ότι η αρχιτεκτονική κληρονομιά αποτελεί μια αναντικατάστατη έκφραση πλούτου και διαφορετικότητας της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης μια ιστορική μαρτυρία ανεκτίμητη για όλους τους ευρωπαίους, (*CONSEIL DE L'EUROPE*, 1985)

Στη συνθήκη της Γρενάδας επιβεβαιώνεται η σημασία της συμφωνίας για τις βασικές κατευθύνσεις μιας κοινής πολιτικής η οποία θα εξασφαλίζει την προστασία και αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς για όλες τις χώρες της Ευρώπης, ώστε να αποφευχθούν ασυντόνιστες προσπάθειες σε εθνική κλίμακα, εξασφαλίζοντας μια συνολική πολιτική ικανή να αντιμετωπίσει τις τοπικές ιδιαιτερότητες.

Στη συνθήκη αναγνωρίζεται ότι η αρχιτεκτονική κληρονομιά αποτελεί μια αναντικατάστατη έκφραση του πλούτου και της ποικιλίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης, η διαφύλαξη της οποίας κρίνεται ιδιαίτερης σημασίας, αφού επισημαίνεται η αναγκαιότητα διατήρησης και μετάδοσης του συνόλου των πολιτιστικών αναφορών στις μελλοντικές γενιές στη λογική της διαγενεακής αλληλεγγύης.

Η Συνθήκη της Γρενάδας δεν επαρκεί για την αποτελεσματική προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας, αφού ουσιαστικά αποτελεί μια αναφορά με την οποία οφείλει να εναρμονιστεί το εθνικό δίκαιο. Κρίσιμος κρίνεται ο ρόλος του εθνικού δικαίου το οποίο τόσο με την αρτιότητα του σε επίπεδο νομικών κειμένων και γενικότερα νομολογίας όσο και με τη

διασφάλιση της εφαρμογής του εξασφαλίζει ένα άρτιο πλαίσιο λειτουργίας και προστασίας για την αρχιτεκτονική κληρονομιά της χώρας μας.

2.2.3 ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

2.2.3.1 Οι ιδιαιτερότητες του θεσμικού πλαισίου προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς

Η λογική που ακολουθήθηκε για τις προστατευόμενες περιοχές όπως είδη αναφερθήκαμε (κεφ. 2.1, σελ. 99) υποδεικνύει ουσιαστικά τη μετάβασή από μια κανονιστική λογική απαγορεύσεων και περιορισμών με στόχο την «σωτηρία» των πολυτιμότερων οικολογικών αγαθών σε μια λογική άρτιας διαχείρισης η οποία στις αρχές της βιωσιμότητας εξασφαλίζει της διατήρηση της ακεραιότητας του οικοσυστήματος, ενώ ταυτοχρόνως επιτρέπει στην παρούσα γενναία να εξυπηρετήσει της ανάγκες της λειτουργώντας υπό όρους στις εν λόγω περιοχές.

Προφανώς, το να λάβει σάρκα και οστά η επικρατούσα λογική σε επίπεδο πολιτικών και θεωρητικών διακηρύξεων, μέσα από ένα σαφές θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο αποτελεί μια σοβαρή πρόκληση. Η εξασφάλιση μηχανισμών ικανών να υποστηρίξουν την ενεργό διαχείριση των περιοχών προστασίας εξασφαλίζοντας την ανάδειξή του συνόλου των αξιών και λειτουργιών τους (οικολογικών, αισθητικών, πολιτιστικών κ.λπ.) χωρίς να υποθηκεύεται η δυνατότητα αυτών των ιδιαίτερων οικοσυστημάτων να εξελίσσονται και να αναπαράγονται αποτελεί κρίσιμη διαδικασία για τις σύγχρονες κοινωνίες.

Στη χώρα μας γίνεται προσπάθεια (τουλάχιστο σε θεωρητικό επίπεδο) για την ενσωμάτωση αυτής της αντίληψης στο οργανωτικό επίπεδο διαχείρισης αυτών των ιδιαίτερων χώρων, αλλά δυστυχώς η διαδρομή που ακόμα έχουμε να διανύσουμε είναι σημαντική.

Το θεσμικό σύστημα για την προστασία των ιδιαίτερων περιοχών δεν είναι ξεκάθαρό και ικανό να εξασφάλιση την άρτια διαχείριση τους. Υιοθετώντας τις απόψεις του Η. Μπεριάτου (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 132)⁷⁸ μπορούμε να προσδιορίσουμε τρεις κατηγορίες καταστάσεων περιοχών που ουσιαστικά δηλώνουν τη δυσλειτουργία του συστήματος προστασίας και τον μη συστηματικό τρόπο προσέγγισης αυτών των ζητημάτων: α) υπάρχουν περιοχές σημαντικές για την προστασία της φύσης, οι οποίες δεν εντάσσονται σε κάποιο θεσμικό πλαίσιο προστασίας (νομοθεσία προστασίας), άλλες περιοχές έχουν θεσμοθετηθεί ως προστατευόμενες περιοχές χωρίς όμως να έχουν ληφθεί κάποια συγκεκριμένα μέτρα προστασίας για την εξασφάλιση της άρτιας διαχείρισης τους και τέλος υπάρχουν σημαντικές οικολογικά περιοχές, στις οποίες έχουν ληφθεί μέτρα προστασίας, χωρίς όμως να απολαμβάνουν νομικής κάλυψης.

⁷⁸ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ, Η. *Χωροταξία III Περιβαλλοντικός σχεδιασμός και πολιτική*, Βόλος, 1999, 75

Στη χώρα μας δύο είναι τα κύρια θεσμικά εργαλεία⁷⁹ για την προστασία των φυσικών περιοχών, ο 996/1971 και ο 1650/1986 στους οποίους θα αναφερθούμε στη συνέχεια, επιχειρώντας να υπογραμμίσουμε τα κύρια χαρακτηριστικά τους

2.2.3.2 Νομοθετικό Διάταγμα 996/1971

Το ΝΔ 996/1971 «περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της χώρας» δίνει τη δυνατότητα στο Υπουργείο Γεωργίας (Υπηρεσία Δασών) να ανακηρύσσει δασικές εκτάσεις σε «Εθνικούς Δρυμούς», «Αισθητικά Δάση» και «Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης».

I. Εθνικοί Δρυμοί

Σύμφωνα με το (άρθρο 3 παρ. 1) ως εθνικοί δρυμοί «μπορούν να κηρύσσονται περιοχές οι οποίες παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την άποψη διατήρησης της άγριας χλωρίδας και πανίδας, των γεωμορφικών σχηματισμών, του υπεδάφους, της ατμόσφαιρας, των υδάτων και γενικός του φυσικού περιβάλλοντος και των όποιων επιβάλλεται η προστασία η διατήρηση και η βελτίωση της σύνθεσής της μορφής και των φυσικών καλλονών τους για αισθητική ψυχική και υγιεινή απόλαυση και ανάπτυξη του τουρισμού ως και τη διενέργεια πάση φύσεως επιστημονικών ερευνών».

Οι εθνικοί δρυμοί, όπως κηρύχθηκαν στο πλαίσιο του νόμου, καταλαμβάνουν κυρίως εκτάσεις στις οποίες κυριαρχεί ο δασικός χαρακτήρας με γενικότερο οικολογικό και επιστημονικό ενδιαφέρον. Σύμφωνα με τα ψηφιοποιημένα τους όρια, οι Εθνικοί Δρυμοί της χώρας καταλαμβάνουν μόλις το 0,58% της συνολικής χερσαίας έκτασης, (ΜΟΥΣΣΕΙΟ ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ, 2005)

⁷⁹ Στην προστατευόμενες περιοχές ανήκει και μια άλλη κατηγορία εκτάσεων βάσει της νομοθεσίας περί θήρας, Είναι τα θηραματικά αποθέματα, τα οποία αποτελούνται από Καταφύγια θηραμάτων, Εκτροφεία θηραμάτων, και Ελεγχόμενες κυνηγητικές περιοχές. Επίσης, με βάση των Δασικό Κώδικά και την νομοθεσία περί αρχαιοτήτων υπάρχουν οι κατηγορίες των Προστατευτικών Δασών και των Τοπίων Φυσικού Κάλλους, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η. 1999, 134)

Πίνακας 8: Εθνικοί Δρυμοί της Ελλάδας σύμφωνα με τον ΝΔ 996/1971

Εθνικοί Δρυμοί	Εμβαδόν Πυρήνα (εκτ)	Εμβαδόν περιφερειακής ζώνης (εκτ)	Συνολικό Εμβαδόν (εκτ)	ΦΕΚ
1 Εθνικός Δρυμός Πάρνηθας	3.8160	0	3.8160	155/A/1961
2 Εθνικός Δρυμός Σουνίου	0.5250	4.2500	4.7750	80/A/1974
3 Εθνικός Δρυμός Πίνδου (Βάλια Κάλντα)	3.3600	0	0	120/A/1966
4 Εθνικός Δρυμός Οίτης	1.4000	14.9480	16.3480	120/A/1966
5 Εθνικός Δρυμός Πρεσπών	4.9120	16.0880	21.0000	19/A/1975
6 Εθνικός Δρυμός Βίκου – Αώου	3.4120	12.2250	15.6370	198/A/1973
7 Εθνικός Δρυμός Σαμαριάς	5.1000	0	5.1000	200/A/1962, 33/A/1964
8 Εθνικός Δρυμός Παρνασσού	3.6000	0	3.6000	286/A/38, 1/A/1939
9 Εθνικός Δρυμός Αίνου	2.2400	0	2.24000	199/A/1962
10 Εθνικός Δρυμός Ολύμπου	4.4500	45.5500	50.0000	248/A/1938

Πηγή: Μουσείο Γουλανδρή φυσικής ιστορίας ελληνικό κέντρο βιοτόπων-υγροτόπων, 2004, <<http://www.ekby.gr>>, ανακτήθηκε στις, 05.04.2006, Νέζη Ν. Ανθρώπινο περιβάλλον, 2004., http://www.oreivatein.com/page/library/b_drymoi.htm, ανακτήθηκε στις, 05.04.2006

II. Αισθητικά Δάση

Τα Αισθητικά Δάση έχουν θεσμοθετηθεί βάσει της δασικής νομοθεσίας και περιλαμβάνουν δασικά τοπία με ιδιαίτερο αισθητικό και οικολογικό ενδιαφέρον, που έχουν σκοπό εκτός από την προστασία της φύσης να δώσουν την ευκαιρία στο κοινό να γνωρίσει και να απολαύσει το φυσικό περιβάλλον με διάφορες δραστηριότητες αναψυχής.

Ως τέτοια καθορίζονται περιοχές (δάση ή φυσικά τοπία) που έχουν ιδιαίτερη αισθητική, υγιεινή και τουριστική σημασία, ώστε να επιβάλλεται η προστασία της πανίδας, της χλωρίδας και του ιδιαίτερου φυσικού κάλλους τους. Τα μέτρα που λαμβάνονται και εκτελούνται για την προστασία, οργάνωση και βελτίωση των παραπάνω περιοχών είναι ανάλογα με αυτά που ισχύουν για τις περιφερειακές ζώνες των Εθνικών Δρυμών, που όπως προαναφέρθηκε είναι ζώνες περιορισμένης προστασίας.

Ως Αισθητικά Δάση έχουν χαρακτηριστεί 19 περιοχές, με συνολική έκταση 32.506 εκτ. Σύμφωνα με τα ψηφιοποιημένα όρια, η συνολική χερσαία έκταση των Αισθητικών Δασών αντιστοιχεί στο 0,24% της έκτασης της χώρας. Το θαλάσσιο τμήμα τους καταλαμβάνει έκταση ίση με 9,8 εκτ., (ΜΟΥΣΕΙΟ ΓΟΥΛΑΝΔΡΗ, 2005)

Πίνακας 9: Περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως Αισθητικά Δάση

	Αισθητικά Δάση	Εμβαδόν (εκτ)	ΦΕΚ
1	Φοινικόδασος Βάι Λασιθίου	20	170/A/1973
2	Δάσος Καισαριανής Αττικής	640	31/A/1974
3	Κουιάδας Τεμπών Λάρισας	1.762	31/TA/1974
4	Αγ. Γεωργίου – Καραϊσκάκη Καρδίτσας	252	31/TA/1974
5	Δάσος Πευκιάς Ξυλοκάστρου Κορινθίας	27,5	31/A/1974
6	Περιαστικό Δάσος Ιωαννίνων	86	306/TA/1976
7	Προστατευόμενη περιοχή Λεκανών Απορροής Πανεπιστημίου Πατρών	1.850	99/A/1974
8	Δάσος Φαρσάλων Λάρισας	34,5	103/Δ/1977
9	Δάσος Στενής Εύβοιας	674	108/Δ/1977
10	Δρυοδάσος Μογγοστός Κορινθίας	520	175/Δ/1977
11	Δασικό Σύμπλεγμα Όσσας Λάρισας	16..900	175/Δ/1977, 160/A/1985
12	Παραλιακό Δάσος Νικοπόλεως Μύτικα Πρέβεζας	66	183/Δ/1977
13	Δάση Νήσου Σκιάθου Μαγνησίας	3.000	248/Δ/1977
14	Στενά Νέστου Καβάλας – Ξάνθης	2.380	283/Δ/1977
15	Δάσος Εθνικής Ανεξαρτησίας Καλαβρύτων Αχαΐας	1.750	404/Δ/1977
16	Περιαστικό δάσος Τιθορέας Φθιώτιδας	200	125/Δ/1979
17	Δάση Αμυγδαλέων Καβάλας	2.216	606/Δ/1979
18	Δάσος Λόφων Κάστρου και Αηλιάς Τρικάλων	28	609/Δ/1979
19	Δρυοδάσος Κουρί – Αλμυρού Μαγνησίας	100	99/A/1980

Πηγή: Μουσείο Γουλανδρή φυσικής ιστορίας, ελληνικό κέντρο βιοτόπων-υγροτόπων, 2004,

<<http://www.ekby.gr>>, ανακτήθηκε στις, 05.04.2006

III. Διατηρητέα μνημεία της φύσης

Σε αυτά περιλαμβάνονται μεμονωμένα δένδρα ή συστάδες δένδρων με ιδιαίτερη βοτανική, οικολογική, αισθητική ή ιστορική και πολιτισμική αξία. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν επίσης εκτάσεις με σπουδαίο οικολογικό, παλαιοντολογικό, γεωμορφολογικό ή άλλο ενδιαφέρον. Η θεσμοθέτησή τους υλοποιήθηκε βάσει του δασικού κώδικα. Πρόκειται για περιοχές που παρουσιάζουν ιδιαίτερη παλαιοντολογική, γεωμορφολογική και ιστορική σημασία, αλλά δεν μπορούν να χαρακτηριστούν Εθνικοί Δρυμοί ή Αισθητικά Δάση σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν.Δ. 996/1971. Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης μπορούν να χαρακτηριστούν και δέντρα ή συστάδες δέντρων, υγρότοποι ή ακόμα και σπάνια είδη φυτών με ιδιαίτερη βοτανική, φυτογεωγραφική, αισθητική και ιστορική σημασία. Στη χώρα μας έχουν ήδη οριστεί 53 Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης. Η μεγαλύτερη περιοχή καλύπτει 550 εκτάρια

Πίνακας 10: Περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης:

	Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης	Εμβαδόν (εκτάρια)	ΦΕΚ
1	Οι δύο Πλάτανοι του Σχολαρίου	-	281/Β/1975
2	Το κλήμα των Καλαβρύτων	-	738/Β/1975
3	Το Πεύκο της Νικήτης Χαλκιδικής	-	738/Β/1975
4	Ο Πλάτανος στον Γεροπλάτανο Χαλκιδικής	-	738/Β/1975
5	Ο Πλάτανος της Βάβδου	-	738/Β/1975
6	Ο Πλάτανος του Πανσανία στο Αίγιο	-	738/Β/1976
7	Οι Δώδεκα Βρύσες του Αιγίου	-	738/Β/1976
8	Οι Πλάτανοι των Κομποτάδων	-	113/Β/1976
9	Ο Πλάτανος της Άρτας	-	1113/Β/1976
10	Ο αειθαλής Πλάτανος της Φαιστού	-	590/Β/1977
11	Οι Πλάτανοι της Βέροιας	-	590/Β/1977
12	Ο Πλάτανος του Ναυπλίου	-	590/Β/1977
13	Η Ελιά του Ναυπλίου	-	590/Β/1977
14	Ο Φοίνικας του Ναυπλίου	-	590/Β/1977
15	Οι Ίταμοι Κρυονερίου Αργολίδας	-	590/Β/1977
16	Οι Ελιές της Δημαίνης Αργολίδας	-	590/Β/1977
17	Οι Ελιές του Αλμυροποτάμου Εύβοιας	-	590/Β/1977
18	Ο Πλάτανος της Δημητσάνας Αρκαδίας	-	121/Δ/1980
19	Ο Σφένδαμος του Σιδηροκάστρου Μεσσηνίας	-	121/Δ/1980
20	Η Ελιά της Καλαμάτας	-	121/Δ/1980
21	Το Δάσος Δενδροκέρδων στην Κυνουρία Αρκαδίας	74	121/Δ/1980
22	Η Δρυς του Περιθωρίου Αρκαδίας	-	121/Δ/1980
23	Συστάδα Δρυός και Φράξου (Μουριών)	9,2	121/Δ/1980
24	Η Δρυς στις Κορφές Ηρακλείου	-	121/Δ/1980
25	Οι Βελανιδιές στην Καλαμιά Αιγίου	-	121/Δ/1980
26	Η Δρυς της Δόριζας Αρκαδίας	-	121/Δ/1980
27	Ο Πλάτανος Βλάτους Χανίων	-	121/Δ/1980
28	Ο Πλάτανος της Αγ. Μαρίνας Φθιώτιδας	-	121/Δ/1980
29	Οι Πλάτανοι της Λαμίας	-	121/Δ/1980
30	Το Δάσος της Οξιάς στην Τσίχλα Χαϊντού Ξάνθης	18	121/Δ/1980
31	Το Δάσος Οξιάς στο Πευκωτό Πέλλας	3,2	121/Δ/1980
32	Το Παρθένο Δάσος της Κεντρικής Ροδόπης	550	121/Δ/1980
33	Το νησί Πιπέρι στις Βόρειες Σποράδες	438	121/Δ/1980
34	Ο Πλάτανος στην Ελαία Θεσπρωτίας	-	173/Β/1981
35	Η Φτελιά της Αηδόνας Καλαμπάκας	-	173/Β/1981
36	Ο αειθαλής Πλάτανος των Αζωγυρών Χανίων	-	173/Β/1981
37	Το Κρητικό Κεφάλανθρο στις Καμάρες Ηρακλείου	-	589/Β/1985
38	Ο Πλάτανος του Αγ. Φλώρου Μεσσηνίας	-	589/Β/1985

Πηγή: Μουσείο Γουλανδρή φυσικής ιστορίας, ελληνικό κέντρο βιοτόπων-υγροτόπων, 2004,
<<http://www.ekby.gr>>, ανακτήθηκε στις, 05.04.2006

Πίνακας 11: Περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης:

	Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης	Εμβαδόν (εκτάρια)	ΦΕΚ
39	Το Απολιθωμένο Δάσος της Λέσβου	15.000	160/A/1985
40	Ο Πλάτανος του Ιπποκράτη στην Κω	-	589/B/1985
41	Ο Πλάτανος της Απολλωνίας - Σταυρός Θεσσαλονίκης	-	589/B/1985
42	Ο Πλάτανος της Πλατανιώτισσας Καλαβρύτων	-	773/B/1985
43	Το δάσος του Λεσινίου Αιτωλοακαρνανίας	45,9	773/B/1985
44	Ο Πλάτανος της Αγ. Λαύρας Καλαβρύτων	-	656/B/1986
45	Ο Σφαγώνας στο δάσος του Λαϊλιά Σερρών	3,9	656/B/1986
46	Υπόλειμμα υδροχαρούς δάσους στην Ιστιαία Εύβοιας	-	656/B/1986
47	Το Δάσος αείφυλλων πλατύφυλλων στο νησί Σαπιέντζα	240	656/B/1986
48	Το Μικτό Δάσος Προμάχων - Λυκοστόμου Αριδαίας	192	656/B/1986
49	Το Φυσικό Δάσος κυπαρισσίου στον Έμπωνα Ρόδου	135	656/B/1986
50	Το Μικτό Δάσος του Γράμου	130	656/B/1986
51	Το Κυπαρίσι της Πρασιάς Ευρυτανίας	-	520/B/1997

Πηγή: Μουσείο Γουλανδρή φυσικής ιστορίας, ελληνικό κέντρο βιοτόπων-υγροτόπων, 2004, <<http://www.ekby.gr>>, ανακτήθηκε στις, 05.04.2006

* Έχουν κηρυχθεί 51 Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης, με συνολική έκταση 16.840 εκτ. Η πλειονότητα των μνημείων αυτών καταλαμβάνει ελάχιστα τετραγωνικά μέτρα. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι μόνο το Απολιθωμένο Δάσος της Λέσβου, το οποίο καταλαμβάνει το 89% της συνολικής έκτασης των Διατηρητέων Μνημείων της Φύσης. Σύμφωνα με τα ψηφιοποιημένα όρια, η συνολική έκταση των Διατηρητέων Μνημείων της Φύσης αντιστοιχεί στο 0,12 % της συνολικής χερσαίας έκτασης της χώρας, ενώ το θαλάσσιο τμήμα τους καταλαμβάνει έκταση ίση με 21,32 εκτ.

**Όπου δε δίνεται τιμή για το εμβαδόν σημαίνει ότι αυτό είναι κάτω από 1 εκτ.

2.2.3.3 Νόμος 177/75

Με τον νόμο 177/75 μπορούν να ιδρύονται καταφύγια θηραμάτων, τοπικές απαγορεύσεις κυνηγίου, εκτροφεία θηραμάτων και ελεγχόμενες κυνηγετικές περιοχές, αποσκοπώντας στην «.... προστασία και διάσωση του φυσικού περιβάλλοντος της χώρας και την διατήρηση, ανάπτυξη και εκμετάλλευση του θηραματικού πλούτου της χώρας». Οι περιοχές αυτές συστήνουν σήμερα ένα δίκτυο προστατευόμενων περιοχών όπου οι διατάξεις περί θήρας παίζουν κύριο ρόλο στην διατήρηση της πανίδας. Ο αριθμός των καταφυγίων και των απαγορεύσεων κυνηγίου καθώς και οι τροποποιήσεις των εκτάσεων και ορίων καθορίζονται από την ετήσια διάταξη θήρας. (Ορνιθολογική Εταιρεία, 2006⁸⁰)

⁸⁰ < <http://www.ornithologiki.gr/r/spe/grpnat.htm>>, ανακτήθηκε 14.03.2005

I. Καταφύγια Άγριας Ζωής

Με την έκδοση του Ν. 2637/1998 τα Καταφύγια Θηραμάτων χαρακτηρίζονται πλέον ως Καταφύγια Άγριας Ζωής. Ως Καταφύγια Άγριας Ζωής έχουν κηρυχθεί 585 περιοχές. (ΕΚΒΥ, 2000⁸¹)

II. Ελεγχόμενες Κυνηγετικές Περιοχές

Οι Ελεγχόμενες Κυνηγετικές Περιοχές είναι επτά, με συνολική έκταση 107.086 εκτάρια. Σύμφωνα με τα ψηφιοποιημένα όρια η συνολική έκτασή τους αντιστοιχεί στο 0,84 % της συνολικής χερσαίας έκτασης της χώρας, ενώ το θαλάσσιο τμήμα τους καταλαμβάνει έκταση ίση με 68 εκτάρια.

Οι περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως Ελεγχόμενες Κυνηγετικές Περιοχές είναι: Σερρών 24.600 εκτάρια, Νήσου Δία 1.250 εκτάρια, Σαπέντζας 850 εκτάρια, Αταλαντονήσου 185 εκτάρια, Όσσας 26.337 εκτάρια, Βορείων Σποράδων (Σκοπέλου) 5.464, Κόζιακα 48.360 εκτάρια (ΕΚΒΥ, 2000)

III. Εκτροφεία Θηραμάτων

Τα Κρατικά Εκτροφεία Θηραμάτων είναι 21, με συνολική έκταση 3.603 εκτάρια. Σύμφωνα με τα ψηφιοποιημένα όρια, η συνολική έκτασή τους αντιστοιχεί στο 0,023% της συνολικής χερσαίας έκτασης της χώρας, ενώ το θαλάσσιο τμήμα τους καταλαμβάνει έκταση ίση με 14,51 εκτάρια. (ΕΚΒΥ, 2000)

2.2.3.4 Νόμος 1650/86

Ο Νόμος 1650/86 ΦΕΚ 160^A 16.10.1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος» εισάγει μία νέα κατάταξη των προστατευόμενων περιοχών που είναι πληρέστερη από την προγενέστερη όπως αυτή καθορίζεται από τον δασικό κώδικα. Σύμφωνα με το άρθρο 18 και τα κριτήρια που περιγράφονται στο άρθρο 19 οι προστατευόμενες περιοχές χαρακτηρίζονται ως:

α) Περιοχές Απόλυτης Προστασίας της Φύσης, β) Περιοχές Προστασίας της Φύσης, γ) Εθνικά Πάρκα, δ). Προστατευόμενοι Φυσικοί Σχηματισμοί, Προστατευόμενα Τοπία και Στοιχεία του Τοπίου, ε) Περιοχές Οικοανάπτυξης.

Ωστόσο, ο νόμος 1650/86 είναι σε μεγάλο βαθμό ανενεργός, αφού για την εφαρμογή του απαιτούνται πολυάριθμα ΠΔ που δεν έχουν εκδοθεί

I. Εθνικά πάρκα

Σύμφωνα με τον νόμο, εθνικά πάρκα μπορούν να κηρύσσονται δασικές περιοχές, οι οποίες παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την άποψη διατήρησης της αγρίας χλωρίδας και πανίδας, των γεωμορφολογικών σχηματισμών, του υπεδάφους, της ατμόσφαιρας, των υδάτων

⁸¹ < http://www.ekby.gr/ekby/el/EKBY_PP_el.html>, ανακτήθηκε 14.03.2005

και γενικά του φυσικού περιβάλλοντος τους και των οποίων επιβάλλεται η προστασία, η διατήρηση και η βελτίωση της σύνθεσης, της μορφής και των φυσικών καλλονών τους, για αισθητική, ψυχική και υγιεινή απόλαυση, ανάπτυξη του τουρισμού και για τη διενέργεια κάθε είδους επιστημονικών ερευνών.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 του ίδιου νόμου κάθε εθνικό πάρκο αποτελείται από: α) πυρήνα απόλυτης προστασίας με έκταση όχι μικρότερη από 1.500 εκτάρια (15.000 στρέμματα) με εξαίρεση τους Εθνικούς Δρυμούς που ιδρύονται στα νησιά και μπορούν να έχουν μικρότερη έκταση, β) την περιφερειακή ζώνη ανάλογης έκτασης, τουλάχιστον ίσης προς τον πυρήνα, όπου οι χρήσεις γης οργανώνονται με τρόπο συμβατό στους στόχους προστασίας του Εθνικού Δρυμού.

Όταν ένα εθνικό πάρκο έχει δασικό χαρακτήρα χαρακτηρίζεται ως εθνικός δρυμός. Αντιστοίχως, αν καταλαμβάνει θαλάσσιες περιοχές χαρακτηρίζεται ως εθνικό πάρκο. Τα εθνικά πάρκα (όπως και οι Εθνικοί Δρυμοί) αποτελούν κρίσιμο εργαλείο χωρικού σχεδιασμού, αυτόν των ιδιαίτερων χώρων, αφού καταλαμβάνουν σημαντική χωρική κλίμακα και στο πλαίσιο λειτουργίας τους μπορούν να διευθετηθούν κρίσιμα ζητήματα διαχείρισης των χωροκοινωνικών συστημάτων. Δυστυχώς, στη χώρα μας δεν έχει επαρκώς αξιοποιηθεί αυτό το ιδιαίτερο χωρικό εργαλείο (κεφ.3.3.3.2 σελ. 179)

Πίνακας 12: Εθνικά Πάρκα της Ελλάδας

	Εθνικά Πάρκα	Εμβαδόν (εκτ)	ΦΕΚ
1	Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου	-	639/Δ/2005
2	Εθνικό Πάρκο Υγροτόπων των λιμνών Κορώνειας – Βόλβης και των Μακεδονικών Τεμπών	16.388	248/Δ/2004
3	Εθνικό Πάρκο Σχοινιά – Μαραθώνα Αττικής	1.382	395/Δ/2000
4	Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Ζακύνθου	13.500	906/Δ/1999
5	Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Αλοννήσου – Βορείων Σποράδων	208.713	519/Δ/1992

Πηγή: Μουσείο Γουλανδρή φυσικής ιστορίας, ελληνικό κέντρο βιοτόπων-υγροτόπων, 2004,

<<http://www.ekby.gr>>, ανακτήθηκε στις, 05.04.2006

2.2.3.5 Το Π.Δ. 67/1981

Το Π.Δ. 67/1981 «περί προστασίας της αυτοφούς Χλωρίδας και Αγρίας Πανίδας και καθορισμού διαδικασίας συντονισμού και ελέγχου της ερεύννης επ' αυτών» καταγράφει 200 περίπου είδη πανίδας (εξαιρουμένων των πουλιών) και χλωρίδας, για τα οποία απαγορεύεται η συλλογή, φόνευση, σύλληψη, διατήρηση σε αιχμαλωσία, εμπορία ή εξαγωγή.

2.2.3.6 Κοινή Υπουργική Απόφαση 414985/1985

Το κυνήγι, η συλλογή, η διατήρηση σε αιχμαλωσία, το εμπόριο και η εξαγωγή πουλιών ελέγχεται σύμφωνα με την Κοινή Υπουργική Απόφαση 414985/1985, η οποία αποτελεί και την εναρμόνιση της κοινοτικής οδηγίας 79/409 στην ελληνική νομοθεσία.

2.2.3.7 Εθνική νομοθεσία για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η εθνική νομοθεσία για την προστασία των μνημείων όπως την τελευταία περίοδο λαμβάνει χώρα στην Ελλάδα εμφανίζεται σε μεγάλο βαθμό διαφοροποιημένη από το πνεύμα που περιγράφει τη συνθήκη της Γρενάδας. Στη συνέχεια παρατίθενται οι κυριότεροι νόμοι στους οποίους βασίζεται η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας⁸² μας:

- Ν. 5351/1932 (ΦΕΚ Β-Ο) "περί Αρχαιοτήτων" όπως τροποποιήθηκε από τον Ν.3028/2002 (ΦΕΚ Α 153) "για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστική κληρονομιάς "Ν.
- Ν. 1469/1950 (ΦΕΚ 169Α/7-8-1950) "περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενεστέρων του 1830".
- Ν. 880/1979 (ΦΕΚ 69Α, 12-4-1995) "εισαγωγή του θεσμού μεταφοράς του συντελεστού δόμησης και εταίρων κοινών διαρρυθμίσεων της πολεοδομικής νομοθεσίας", όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 2300/1995, όπως τροποποιήθηκε από τον Ν. 3044/2002 (ΦΕΚ Α' 197)
- Ν. 1337/1983 (ΦΕΚ 33Α, 14-3-1983) "έκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις". Ορισμένες διατάξεις του αφορούν στην προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: α) άμεση διάταξη άρθρο 32, β) έμμεσες διατάξεις: άρθρο 1 παρ. 5, άρθρο 3 παρ. 1-3, άρθρο 6 παρ. 4, γ) άρθρο 8 παρ. 9, άρθρο 11 παρ. 5, άρθρο 15 παρ. 1-3, άρθρο 1-3, άρθρο 21, δ) άρθρο 43 παρ. 8.
- Π.Δ. 161/1984 (ΦΕΚ 57Α, 30-4-1984) "για την ανακατανομή αρμοδιοτήτων στο Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών και Χωροταξίας οικισμού και περιβάλλοντος".
- Ν. 1512/1985 (ΦΕΚ 4Α, 11-1-1985) άρθρο 1 - υποχρεώσεις ιδιοκτητών για τη συντήρηση ακινήτων.
- Ν 1577/1985 (ΦΕΚ Α' 210) (ΓΟΚ 1985) όπως τροποποιήθηκε Ν. 1772/1988 (ΦΕΚ Α191). Παραδοσιακοί οικισμοί και διατηρητέα κτίρια. Προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (άρθρα 4, 5, 6).

⁸² ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1998, «Χωροταξία περιβαλλοντικός σχεδιασμός και πολιτική: Θεματικές διαστάσεις του περιβαλλοντικού σχεδιασμού» ΤΜΧΠΑ Βόλος : 100-105 επικαιροποιημένο από την ΝΟΜΟΣ του 2005

- Νόμος 1650/1986 (ΦΕΚ 160 - τεύχος Α, 18-10-1986) "Για την προστασία του περιβάλλοντος" άρθρα 18, 19 και 21.
- Π.Δ. της 15-4-1988 (ΦΕΚ 317Δ, 28-4-1988) "Διατήρηση, επισκευή, ανακατασκευή καλλιτεχνικών και στατικών στοιχείων διατηρητέων κτιρίων".
- Ν. 1892/1990 (ΦΕΚ 101Α/31-7-1990) "Για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη" άρθρο 91 (Δόμηση σε Αρχαιολογικούς χώρους) όπως τροποποιήθηκε Ν. 2601/1998 (ΦΕΚ Α' 81) "ενίσχυσης ιδιωτικών επενδύσεων για την οικονομική και περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας και άλλες διατάξεις" *με το άρθρο 14 παρ. 4: κατάργηση αρ. 1-23/Β Ν.1892
- Ν. 2039/1992 (ΦΕΚ Α 61) με το οποίο κυρώθηκε η Διεθνής σύμβαση για την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης (ΦΕΚ 61Α/13-4-1992).
- Σημειώνουμε ότι έχει δημιουργηθεί πλουσιότερη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας για θέματα προστασίας της Αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, ενώ υφίσταται και ειδική νομολογία του Αρείου Πάγου ιδιαίτερα για το θέμα κατοχής και ιδιοκτησίας Αρχαίων.

Το κυριότερο συμπέρασμα από την ανωτέρω καταγραφή των νομοθετημάτων είναι ο μεγάλος αριθμός των διατάξεων που αφορούν ρυθμίσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας. Μεγάλος είναι επίσης και ο αριθμός των φορέων οι οποίοι εμπλέκονται για τη διαχείριση θεμάτων που αφορούν στην προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι εμπλέκεται το ΥΠΟ, το ΥΠΕΧΩΔΕ, ενώ αξιοσημείωτος είναι και ο ρόλος του Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της Επικρατείας, όσον αφορά στη νομολογία που παράγεται στο πλαίσιο λειτουργίας τους.

Θεωρείται κρίσιμο για την πιο αποδοτική και αποτελεσματική προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς αφενός, ο θεσμικός της εκσυγχρονισμός έτσι ώστε να ενοποιηθούν σε ένα νόμο πλαίσιο όλες οι ρυθμίσεις προστασίας αφετέρου, ο οριζόντιος συντονισμός των φορέων που νομιμοποιούνται να εμπλέκονται. Θεωρώ απαραίτητη την εναρμόνιση της χώρας μας με τη συνθήκη της Γρενάδας σε θεσμικό και οργανωτικό επίπεδο.

2.3 ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

2.3.1 Η ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΠΟΛΥΠΛΟΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΒΑΣΗ ΑΠΟΛΥΤΩΝ ΠΟΣΟΤΙΚΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ

2.3.1.1 Η πολυπλοκότητα του χώρου

Στην ανάλυση που ακολουθεί στηριζόμαστε στις απόψεις του E. MORIN⁸³, οι οποίες θεωρούμε ότι αποδίδουν ποιοτικά τα χαρακτηριστικά πολυπλοκότητας των σύγχρονων χωροκοινωνικών σχηματισμών που καθιστούν τις παραδοσιακές απόλυτες και κανονιστικές προσεγγίσεις σε ζητήματα διαχείρισης των χώρου αναποτελεσματικές, λόγω των ενδογενών χαρακτηριστικών που περιγράφουν τις σύγχρονες κοινωνίες

Ένα από τα χαρακτηριστικά των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών είναι η ενδογενής πολυπλοκότητα και η ασάφεια που τις περιγράφει, χαρακτηριστικό το οποίο μέχρι πρόσφατα αποτελούσε την ειδοποιό διαφορά τους από τις φυσικές επιστήμες, οι οποίες εξασφάλιζαν την «αξιοπρέπεια» τους μέσω της σαφήνειας που τις χαρακτηρίζει. Έθεταν απλούς νόμους, απλές αρχές με τις οποίες ήταν συνεπείς, με αποτέλεσμα στις θεωρίες τους να βασιλεύει η τάξη του ντετερμινισμού⁸⁴.

⁸³ MORIN E., 1990, «Η Πρόκληση Της Πολυπλοκότητας» στο *Φύση και Κοινωνία – Επιστήμες*, Αθήνα Εκδόσεις: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, MORIN E., 1990, «Η Οικολογικοποιημένη Σκέψη – Για Μια Νέα Πλανητική Συνείδηση» στο *Φύση και Κοινωνία – Επιστήμες*, Αθήνα Εκδόσεις Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, MORIN E., 1989, «Η Ευθύνη Του Ερευνητή Απέναντι Στην Κοινωνία Και Τον Άνθρωπο – Η Παλαιά Και Νέα Διεπιστημονικότητα» στο *Φύση και Κοινωνία – Επιστήμες* Αθήνα Εκδόσεις Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. MORIN E., 1996, «Γη - Πατρίδα», Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.

⁸⁴ Ο Ντετερμινισμός είναι η φιλοσοφική τάξη που επηρέασε ιδιαίτερα την επιστημονική σκέψη. Σύμφωνα με τις αρχές του ντετερμινισμού τα πάντα στον κόσμο γίνονται με μια αιτιώδη συνάφεια –αιτιοκρατία. Κάθε γεγονός το οποίο εμπεριέχει ανθρώπινη δράση συνδέεται με αιτιώδη αλυσιδωτή σχέση με τις προγενέστερες καταστάσεις. Δεν υπάρχουν ανεξήγητες ή τυχαία γεγονότα. Η ιδέα ότι το σύμπαν αποτελεί ένα ντετερμινιστικό σύστημα έχει επιδράσει με καθιστικό τρόπο στις Δυτικές και μη φιλοσοφικές και θρησκευτικές αντιλήψεις. Οι αρχαίοι έλληνες φιλόσοφοι Λεύκιππος και Δημόκριτος ήταν οι πρώτοι που θεωρητικά συνέλαβαν την ιδεολογία του ντετερμινισμού, πρεσβεύοντας ότι στηρίζονταν στις μηχανικές αλληλεπιδράσεις των ατόμων. Στον σύγχρονο δυτικό κόσμο η φιλοσοφία του ντετερμινισμού είναι συνδεδεμένη με την Νευτώνεια φυσική. Η υπόθεση «*The billiard ball*», προϊόν της νευτώνειας φυσικής, υποστηρίζει ότι οι θεμελιώδεις συνθήκες στο σύμπαν είχαν εγκατασταθεί, η εξέλιξη ήταν αναπόφευκτη και με μονοσήμαντο τρόπο. Αν ήταν δυνατόν να γνωρίζουμε το σύνολο της ύλης και τους νόμους που διέπουν το σύμπαν, θα ήταν εφικτό να προσομοιάσουμε κάθε σημεία σε οποιοδήποτε χρόνο του σύμπαντος. Η νευτώνεια φυσική και η τάξη του ντετερμινισμού υπηρέτησαν και υπηρετούν την επιστήμη και τη θεωρητική σκέψη

Οι εξελίξεις στις αρχές του 20 αιώνα με την επικράτηση της Ειδικής και Γενικής θεωρίας της Σχετικότητας από τον Άλμπερτ Αϊνστάιν το 1905 και 1916 αντίστοιχα έδωσαν στις θετικές επιστήμες μια νέα διάσταση. Οι εξελίξεις σε θεωρητικό επίπεδο και η πειραματική τους επαλήθευση επέβαλαν την ενσωμάτωση και στις θετικές επιστήμες της έννοιας της αβεβαιότητας, της αταξίας, της αντίφασης, και της περιπλοκής κ.λπ. Οι τελευταίες εξελίξεις οδήγησαν στη μείωση της απόστασης μεταξύ των θετικών και θεωρητικών επιστημών. Η διείσδυση εργαλείων και εννοιών ανάμεσα στους δύο τομείς των επιστημών είναι πλέον φαινόμενο όλο και πιο συχνό.

Στη συνέχεια παραθέτονται κάποιες έννοιες «δανεισμένες» από τον χώρο των θετικών επιστημών οι οποίες υπεισέρχονται στους μηχανισμούς κάθε χωροκοινωνικού συστήματος. Οι έννοιες αυτές ενσωματώθηκαν πρώτα στην επιστήμη της οικολογίας και στη συνέχεια υιοθετήθηκαν λίγο πολύ σε κάθε σύγχρονη πολιτική που αφορά θέματα διαχείρισης του χώρου, επηρεάζοντας ουσιαστικά τη διαδικασία του χωρικού σχεδιασμού (τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο) ασχέτως της κλίμακας ή του φορέα εφαρμογής του.

I. Αρχή της κρίσης των κλειστών και ευκρινών εννοιών

Η πραγματικότητα εμφανίζει ρήξη με την καρτεσιανή⁸⁵ φιλοσοφική ιδέα που θέλει τη σαφήνεια και την ευκρίνεια ως απόδειξη της ειλικρίνειας και της αρτιότητας των ιδεών. Πολλές αλήθειες εμφανίζονται με έναν τρόπο αμφίσημο και συγκεχυμένο αναλόγως του επιπέδου και της οπτικής προσέγγισης.

Στα απλά αντικείμενα «μια πόρτα πρέπει να είναι είτε ανοικτή είτε κλειστή», αλλά σε πολύπλοκα συστήματα είναι αναγκαίο να είναι ταυτόχρονα και ανοικτή και κλειστή. Χρειάζεται να είναι κανείς εξαρτημένος, ενταγμένος στο κοινωνικό σύστημα, για να είναι ελεύθερος, να μπορεί δηλαδή να συμμετάσχει στα υλικά και άυλα αγαθά που παράγει ο συγκεκριμένος χωροκοινωνικός σχηματισμός (προφανώς η πρόταση δεν είναι αντιστρέψιμη- η φυλακή δηλαδή δεν είναι ελευθερία).

Ο χώρος αποτελεί ένα πολύπλοκο σύστημα με έντονες αλληλεπιδράσεις. Η όποια προσπάθεια απομόνωσης ενός τόπου από το σύνολο θα είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργήσουμε έναν νέο

με μεγάλη επιτυχία, έως ότου τα προβλήματα μεταφέρονται στην κλίμακα του σύμπαντος ή του ατόμου, εκεί όπου η νευτώνεια φυσική αδυνατεί να δώσει λύσεις. Determinism, 2006, *From Wikipedia, the free encyclopedia* <<http://en.wikipedia.org/wiki/>> ανακτήθηκε 02.03.2006

85 Προσέγγιση που προτάθηκε από το Γάλλο Φιλόσοφο René Descartes επηρεάζοντας της επιστημονική κοινότητα στη μηχανιστική ορθολογική κατανόηση της πραγματικότητας. Η καρτεσιανή φιλοσοφία συμπίπτει με την περίοδο επέκτασής της μαθηματικής σκέψης σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης γνώσης. Ο Descartes συχνά θεωρείται ως ο πρώτος από τους σύγχρονους φιλοσόφους που επηρέασαν τις φυσικές επιστήμες, όπως αυτές εξελίχτηκαν. Στο έργο του *Στοχασμοί επί της πρώτης φιλοσοφίας* επιχειρεί να προσδιορίσει ένα θεμελιώδες σύνολο αρχών το οποίο κοινό για όλους δε θα δέχεται αμφισβήτηση. Για τα το πετύχει αυτό υιοθετεί μια μέθοδο, την οποία αποκαλεί «μεθοδολογικό σκεπτικισμό». R. Descartes, 2006, *From Wikipedia, the free encyclopedia* <http://en.wikipedia.org/wiki/Ren%C3%A9_Descartes> ανακτήθηκε 02.03.2006.

χωροκοινωνικό σχηματισμό, τελείως διαφορετικό από αυτόν που εξαρχής επιχειρήσαμε να ρυθμίσουμε.

II. Η πρόκληση του τυχαίου και της αταξίας

Η αταξία⁸⁶ ορίζεται ως μια κατάσταση την οποία δεν μπορούμε να προβλέψουμε ή να αναλύσουμε με απόλυτο ποσοτικό τρόπο. Οι ανθρώπινες κοινωνίες αποτελούν συστήματα, τα οποία με την εξέλιξή τους φαίνεται να οδηγούνται σε επίπεδα μεγαλύτερης αταξίας και πολυπλοκότητας, δηλαδή σε καταστάσεις μεγαλύτερης εντροπίας. Η πρόβλεψη και η μελέτη των κοινωνικών φαινομένων γίνεται ολοένα και πιο σύνθετη διαδικασία. Η όποια προσπάθεια για ρύθμιση και διευθέτηση κοινωνικών θεμάτων συναντάει πολλαπλές, απρόβλεπτες αντιδράσεις και συχνά κρίνεται ως μη αποδοτική, αν περιγράφεται από απόλυτη και κανονιστική δομή.

Η θεωρητική απαξίωση της όποιας απόλυτης και κανονιστικής ρύθμισης σε θέματα διαχείρισης του χώρου, προκύπτει από την αποδοχή του ότι οι κοινωνίες συστήνονται και λειτουργούν με τρόπο χαοτικό. Η βίαιη μεταβολή μιας από τις χωροκοινωνικές παραμέτρους έστω και ελάχιστα, ενδέχεται να επιφέρει στο σύστημα απρόβλεπτες και πολλαπλάσιες μεταβολές σε σχέση με την αρχική επέμβαση.

III. Αρχή της περιπλοκής

Η αρχή της περιπλοκής αναδύθηκε από τη διαπίστωση ότι οι χωροκοινωνικοί σχηματισμοί παρουσιάζουν έναν ανυπολόγιστο αριθμό αλληλεπιδράσεων, αλληλοαναδράσεων και αλληλοδιεισδύσεων. Ο απίστευτος αυτός αριθμός σχέσεων που διέπει τις ανθρώπινες κοινωνίες, επιβάλλει τον ευέλικτο και κατευθυντήριο χαρακτήρα σε κάθε προσπάθεια ρύθμισης χωρικών θεμάτων εφόσον η πολλαπλότητα του συστήματος καθιστά ενδογενώς αφερέγγυα την όποια απόλυτη, κανονιστική ρύθμιση, λόγω του ότι εκ των πραγμάτων ο σχεδιαστής δεν μπορεί να προβλέψει τις επιπτώσεις της οποιασδήποτε επιλογής στο συνολικό σύστημα.

2.3.2 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ: ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ ΕΝΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ Η ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

2.3.2.1 Οικονομικοί δείκτες

Για τη μέτρηση της ανάπτυξης χρησιμοποιούνται παραδοσιακά οι οικονομικοί δείκτες οι οποίοι με σχετική επιτυχία καταφέρνουν να απεικονίσουν πολλά από τα οικονομικά μεγέθη. Οι κύριοι

⁸⁶ Η έννοια της αταξίας εμφανίστηκε στον χώρο των φυσικών επιστημών από τις θεωρίες της θερμοδυναμικής. Στη συνέχεια περιγράφηκε από την αρχή της απροσδιοριστίας του W. Haisenberg, 1926. Σήμερα με τη θεωρία του Χάους ερευνάται η εξέλιξη κάθε πολύπλοκου συστήματος.

δείκτες που χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό της οικονομικής ανάπτυξης είναι το ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν εισόδημα. Χρησιμοποιούνται επίσης πολλοί παράγωγοι, σύνθετοι δείκτες, οι οποίοι εμπεριέχουν στη λογική τους την ενσωμάτωση κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών: οι δείκτες βασικών αναγκών κ.λπ.

Η χρήση του ΑΕΠ και του κατά κεφαλήν εισοδήματος παρουσιάζει κάποιες γενικές ιδιαιτερότητες, τις οποίες οφείλουμε να λάβουμε υπόψη στη διαδικασία διεξαγωγής συμπερασμάτων με τη χρήση τους. Στη συνέχεια αναλύονται αδρομερώς οι κυριότερες αδυναμίες που η χρήση τους συνεπάγεται:

- Η αδυναμία υπολογισμού πραγματικών εισοδημάτων λόγω της παραοικονομίας⁸⁷ που δε μετράται και σε πολλές οικονομίες (σε εθνικό αλλά και περιφερειακό επίπεδο) κρίνονται ιδιαιτέρως σημαντικά. Η λειτουργία της παραοικονομίας αποτελεί άμυνα κυρίως των φτωχών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες μέσω της εφαρμογής άτυπων οικογενειακών, συγγενικών και κοινωνικών δικτύων παράγουν εισοδήματα τα οποία δεν ενσωματώνονται σε κανένα στάδιο στη λειτουργία της επίσημης οικονομίας. Η πρακτική αυτή επιτρέπει την επιβίωση σημαντικού ποσοστού του παγκόσμιου πληθυσμού και εξασφαλίζοντας σχετική ισορροπία σε πολλές περιοχές του πλανήτη όχι μόνο στα αναπτυσσόμενα κράτη αλλά και σε περιθωριακές περιοχές στο λεγόμενο ανεπτυγμένο κόσμο, (CAPUL J.Y., 1999, 323, 407)
- Οι οικονομικοί δείκτες αδυνατούν να υπολογίσουν την αξία προϊόντων και υπηρεσιών στον πλαίσιο οικογενειακών και συγγενικών ομάδων, των οποίων η αξία πολλές φορές είναι σημαντικότερη από τα εμφανή εισοδήματα. Αυτό αφορά κυρίως τις αγροτικές κοινωνίες, αλλά και περιθωριακές περιοχές μεγαλουπόλεων κυρίως (αλλά όχι μόνο) του αναπτυσσόμενου κόσμου.
- Η ποιότητα των παρεχόμενων στοιχείων δεν είναι ίδια για όλες τις χώρες. Η ανεπάρκεια και η αναξιπιστία των στατιστικών δεδομένων για μερικές χώρες δημιουργεί σοβαρές δυσκολίες σε συγκριτικές αναλύσεις.
- Πολλές φορές η άνιση κατανομή του εισοδήματος σε εθνικό επίπεδο είναι τόσο μεγάλη, που ο δείκτης του κατά κεφαλήν εισοδήματος έχει μόνο φιλολογική αξία, αφού σε καμία περίπτωση δεν αποδίδει την πραγματικότητα της ανάπτυξης, καθώς οι μέσες τιμές

⁸⁷ Ως παραοικονομία (*informal economy, économie informelle*) ορίζεται η εργασία η οποία δεν αναγνωρίζεται και συνεπώς δεν καταγράφεται επισήμως. Αυτοί που εργάζονται στην παραοικονομία συνήθως δεν έχουν: συμβόλαιο, συγκεκριμένο ωράριο, και εργατικά δικαιώματα, όπως η ασφάλιση. Δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για το μέγεθος της παραοικονομίας ούτε σε εθνικό ούτε σε διεθνές επίπεδο παρά μόνο εκτιμήσεις οι οποίες επιχειρούν να αποδώσουν την πραγματικότητα. Κάποιοι οικονομολόγοι κατατάσσουν στην παραοικονομία απολύτως νόμιμες δραστηριότητες που αφορούν σε ανταλλαγές, εργασίες συντήρησης, προσωπική εργασία στην οικία κ.λπ. Η λειτουργία της παραοικονομίας προμηθεύει την αγορά με φτηνό εργατικό δυναμικό και φτηνότερα προϊόντα, αφού η διαδικασία παραμένει εκτός της επίσημης αγοράς, είναι αφορολόγητη και απαλλαγμένη από κάθε είδους κρατήσεων και εισφορών, (MAYHEW S., 1997, 231) και (CAPUL J.Y., 1999, 323).

εμφανίζονται πολύ στρεβλωμένες λόγω του ότι οι ακραίες ομάδες πληθυσμού (αυτές είτε με πολύ υψηλό είτε με πολύ χαμηλό εισόδημα) συγκεντρώνουν μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Ουσιαστικά οι μέσες τιμές δεν ανταποκρίνονται παρά σε ένα πολύ μικρό ποσοστό του συνολικού πληθυσμού. Οι πετρελαιοπαραγωγές χώρες αποτελούν τέτοια παραδείγματα, αφού τα εισοδήματα που παράγονται αφορούν σε πολύ περιορισμένο ποσοστό του πληθυσμού.

- Οι οικονομικοί δείκτες αδυνατούν να αποδώσουν ποιοτικές μεταβολές, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις κρύβουν σημαντικές αναπτυξιακές διαστάσεις. Η αδυναμία ενσωμάτωσής της προοπτικής και γενικότερα της διάστασης του χρόνου αποτελεί σημαντική αδυναμία αυτών των εργαλείων για την αξιοπιστία και τις δυνατότητες τους απόδοσης της πραγματικότητας ενός δεδομένου χωροκοινωνικού σχηματισμού.

Η αδυναμία των οικονομικών δεικτών να αποδώσουν την πραγματικότητα γίνεται ακόμα πιο έντονη σε περιπτώσεις συγκρίσεων όπου υπεισέρχονται στον μηχανισμό οι ισοτιμίες των νομισμάτων. Η έκφραση του ΑΕΠ σε ξένα νομίσματα δεν επιτρέπει τον ακριβή προσδιορισμό της αγοραστικής δύναμης⁸⁸ του πληθυσμού, αφού η σχετική ισοτιμία μπορεί να χαρακτηρίζει τα νομίσματα υπερτιμημένα ή υποτιμημένα συναρτήσει διαφόρων πολιτικών που υπεισέρχονται.

Η ανωτέρω αδρομερής κριτική στο εργαλείο των οικονομικών δεικτών δεν μπορεί να μειώσει την αξία του ως μηχανισμού απεικόνισης της οικονομίας, αλλά καθιστά απαραίτητη την προσεκτική του χρήση υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα εφαρμογής συμπληρωματικών μηχανισμών ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης, ώστε να εξισορροπήσουν τα αντίστοιχα ενδογενή σφάλματα.

2.3.2.2 Χρηματο-οικονομική ανάλυση και Οικονομική αξιολόγησης

I. Χρηματο-οικονομική ανάλυση

Οι αναπτυξιακές πολιτικές σε μεγάλο βαθμό ήταν βασισμένες στη χρηματο-οικονομική (*analyse financier*) αποδοτικότητα τους με αποτέλεσμα ένα σημαντικός αριθμός κριτηρίων να μη λαμβάνονται υπόψη, αφού αυτή η λογική αξιολόγησης χρησιμοποιεί ένα σημαντικό αριθμό θεωρητικών παραδοχών, οι οποίες απλοποιούν σε μεγάλο βαθμό τη δεδομένη πραγματικότητα, οδηγώντας σε αποτελέσματα που σε περιπτώσεις δεν κρίνονται τα βέλτιστα για τους δεδομένους χωροκοινωνικούς σχηματισμούς.

Σύμφωνα με τις αρχές της χρηματο-οικονομικής ανάλυσης οι χρήστες είναι ουδέτεροι, χαρακτηρίζονται από συμπεριφορές, ακριβείς, συγκεκριμένες και λογικές. Υπάρχει σταθερότητα του οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος και οι φορείς εμπλέκονται με

88 Αγοραστική δύναμη (*purchasing power, pouvoir d'achat*) ορίζεται ως η ποσότητα αγαθών και υπηρεσιών που σου επιτρέπει να καρπωθείς ένα συγκεκριμένο σύνολο χρημάτων. Η αγοραστική δύναμη εξαρτάται από την αξία των τιμών, (TEULON F., 1996, 95)

ξεκάθαρο και λογικό τρόπο. Η χρηματο-οικονομική ανάλυση παραμένει μια καθαρά ποσοτική ανάλυση και είναι ανεξάρτητη άλλων γνωστικών αντικειμένων, πέραν της οικονομίας. Η χρηματο-οικονομική ανάλυση μπορεί με αυτά τα απλοποιημένα εργαλεία να αποδώσει μόνο ένα κομμάτι της πραγματικότητας, αυτό που αφορά τις χρηματικές ροές και δεν είναι σκόπιμο να της αποδίδονται προσδοκίες για συνολική αξιολόγηση των προγραμμάτων.

Πολλά από τα προγράμματα που υλοποιούνταν και σε περιπτώσεις επιλέγονται ακόμα και σήμερα βασίζονται σε μια λογική καθαρά ποσοτική και αδυνατούν να υπολογίσουν την ολότητα των επιπτώσεών τους.

Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στη λογική της χρηματο-οικονομικής ανάλυσης δεν υπολογίζονται οι επιπτώσεις των προγραμμάτων στη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Αυτός ο παράγοντας σπάνια λαμβάνεται υπόψη στις επιλεγόμενες πολιτικές λόγω της πολυπλοκότητας του υπολογισμού του, αλλά και λόγω του έντονα υποκειμενικού του χαρακτήρα. Στις δυτικές χώρες (τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο) είναι πλέον κατανοητή η αναγκαιότητα υιοθέτησης πιο πολύπλοκων μηχανισμών αξιολόγησης, ικανών να ενσωματώσουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και άλλους παράγοντες.

Σε αντίθεση με τα εργαλεία της χρηματο-οικονομικής ανάλυσης η οικονομική ανάλυση προσφέρει μια σειρά μεθόδων ικανών να αξιολογήσουν με τρόπο περισσότερο αντικειμενικό έναν μεγάλο αριθμό θετικών και αρνητικών επιπτώσεων των προγραμμάτων.

II. Οικονομική αξιολόγηση

Χαρακτηριστικό της διαφορετικής λογικής ανάμεσα στη μέθοδο της χρηματο-οικονομικής αξιολόγησης (*evaluation economique*) και της οικονομικής αξιολόγησης εκφράζεται στη φύση των επιλεγόμενων προγραμμάτων.

Οι μέθοδοι που συστήνουν την οικονομική αξιολόγηση επιχειρούν να προσδιορίσουν με αντικειμενικό, ποσοτικό τρόπο τις επιπτώσεις του προγράμματος για το σύνολο των έμμεσα ή άμεσα εμπλεκόμενων κοινωνικών ομάδων. Προσπαθούν να μετρήσουν τις επιπτώσεις θετικές και αρνητικές όχι μόνο χρηματικές (εισόδημα για τους εμπλεκόμενους φορείς, κοινωνικές ομάδες κ.λπ.) αλλά και τις μη χρηματικές τους επιπτώσεις (δημιουργία απασχόλησης, κοινωνική ισορροπία, προστασία του περιβάλλοντος, προοπτικές ανάπτυξης, βελτίωσή ποιοτικών παραγόντων κ.λπ.).

Οι οικονομικές μέθοδοι ανάλυσης αποσκοπούν επίσης να ενσωματώσουν στους υπολογισμούς τους και την έννοια του χρόνου, χρησιμοποιώντας πληθωρισμένες χρηματικές ροές, καθώς και τις προοπτικές που δημιουργούνται ή αποκλείονται από μία επιλογή.

Η εφαρμογή της οικονομικής μεθόδου στην αξιολόγηση ενός προγράμματος καθιστά απαραίτητη: αφενός τη συνδιαλλαγή της τοπικής κοινωνίας και της κεντρικής εξουσίας μέσω μιας διαλλακτικής σχέσης, αφετέρου την εξασφάλιση μηχανισμών συνεργίας του δημόσιου και του ιδιωτικού σε όλη τη διαδικασία λήψης αποφάσεων και υλοποίησης των προγραμμάτων. μόνο με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζεται με διαφανή και αντικειμενικό τρόπο η επιλογή με

κριτήριο την ευημερία του συνόλου και όχι τις προσωπικές επιδιώξεις ατόμων που έχουν τη δύναμη να επηρεάσουν τις επιλογές.

Η εφαρμογή μηχανισμών οικονομικής αξιολόγησης τόσο στη διαδικασία επιλογής όσο και στη διαδικασία εκτέλεσης ενός προγράμματος παρά το κόστος τους, που μπορεί να είναι σημαντικό όχι μόνο σε οικονομικό επίπεδο αλλά και σε χρόνο, εξασφαλίζει τη μέγιστη δυνατή αντικειμενικότητα της επιλογής. Επιτρέπει να εκτιμηθούν όλες οι επιπτώσεις: ποιοτικά και ποσοτικά, χρηματικά και μη χρηματικά, οικονομικά και κοινωνικά, στον χρόνο και στον χώρο ενός συγκεκριμένου προγράμματος ή έργου.

Μέσω της οικονομικής αξιολόγησης μπορεί να μετρηθεί η αποδοτικότητα, η συνεκτικότητα, και η λογική ενός προγράμματος. Μέσω των εργαλείων και των μεθόδων της οικονομικής αξιολόγησης προσδιορίζονται χρησιμοποιώντας δείκτες -που αποδίδουν τις θετικές και αρνητικές επιπτώσεις ενός προγράμματος ξεχωριστά για τις διάφορες κοινωνικές ομάδες- οι επιπτώσεις ενός προγράμματος ως προς τους κοινωνικούς και οικονομικούς στόχους, προσδιορισμένους εκ των προτέρων μέσω συμμετοχικών διαδικασιών.

Συχνά οι αξιολόγηση προγραμμάτων με την υιοθέτηση οικονομικής αξιολόγησης οδηγεί στην επιλογή μικρών προγραμμάτων σημειακών παρεμβάσεων αντί μεγάλων επεμβάσεων οι οποίες λόγω του ότι αναπαράγοντας οικονομίες κλίμακας⁸⁹ και οικονομίες συγκέντρωσης⁹⁰ εξασφαλίζουν μικρότερο κόστος ανά μονάδα παραγομένου προϊόντος. Αντιθέτως οι κίνδυνοι και οι επιπτώσεις τους σε οικολογικό και κοινωνικό επίπεδο, λόγω της κλίμακας των επεμβάσεων είναι πολύ πιο σημαντικοί⁹¹.

89 Οικονομίες κλίμακας (*economy of scale, économie d'échelle*). Τα πλεονεκτήματα από την παραγωγή σε μεγάλη κλίμακα. Καθώς το μέγεθος της παραγωγής αυξάνεται, το κόστος ανά μονάδα μειώνεται, μηχανισμός που επαληθεύεται μέχρι ενός ορίου παραγωγής από εκεί και έπειτα εμφανίζονται δυσοικονομίες (*diseconomies*). (MAYHEW S., 1997, 148)

90 Οικονομίες συγκέντρωσης (*agglomeration economies, economies d'agglomeration*) ,ορίζονται τα οφέλη που για παράδειγμα μια βιομηχανία καρπούται από τη χωροθέτηση της σε περιοχές πληθυσμιακής συγκέντρωσης και σε γειτνίασης με άλλες παρόμοιες μονάδες. Η αγορά αποτελεί άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα στο οποίο αναπτύσσονται σημαντικές οικονομίες συγκέντρωσης και δημιουργούν συσπειρώσεις σημαντικού αριθμού μονάδων σε μικρό χώρο. Οι λειτουργικές διασυνδέσεις που δημιουργούν, η χωρική συσπείρωση κρίνονται σε περιπτώσεις ιδιαίτερος σημαντικές αφού σε περιπτώσεις αναπτύσσουν εξωτερικές οικονομίες (*external economies, économies extérieures*). Τα οφέλη από τη χωρική συγκέντρωση, αν ξεπεράσουν ένα δεδομένο όριο, δημιουργούν αρνητικά φαινόμενα όπως δυσοικονομίες συγκέντρωσης, (υπερβολική υπεραξία στη γη, σημαντική κυκλοφοριακοί φόρτοι κ.λπ.) με αποτέλεσμα να δημιουργούνται τάσεις αποσυγκέντρωσης (*decentralization, décentralisation*), (MATYEW S., 1999, 13).

91 Τα φράγμα των «τριών φραγμάτων» στην Κίνα αποτελείτο το μεγαλύτερο του κόσμου. Ξεκίνησε να κατασκευάζεται το 1993, στο μέσο του Γιανγκτσέ -του μεγαλύτερου ποταμού της Κίνας- και αποτελείται από 16 εκ. μ3 μπετόν αρμέ. Το συνολικό του κόστος ανέρχεται σε 22 δις \$. Το φράγμα έχει μήκος 2.309μ και περιλαμβάνει 16 γεννήτριες με συνολική ισχύ 18,2 GigaWatt. Οι επικριτές του προγράμματος θεωρούν το κόστος του έργου υπέρογκο. Προειδοποιούν επίσης για μεγάλη οικολογική καταστροφή από τη συσσώρευση τόνων λάσπης και την

2.3.2.3 Μέθοδοι πολιτικής αξιολόγησης

Οι μέθοδοι αξιολόγησης των πολιτικών «...αποτελούν μία ανάλυση που υλοποιούν από κοινού οι πολιτικές αρχές και οι πολίτες στα αποτελέσματα και τις επιπτώσεις σύμφωνα με τους στόχους και τα μέσα ήταν διαθέσιμα και χρησιμοποιήθηκαν για την ικανοποίηση των αναγκών σε ένα συγκεκριμένο χωροκοινωνικό πλαίσιο», (GARRABE M., 2002, 67).

Η αξιολόγηση μιας πολιτικής (*évaluation des politiques*) καλείται να υπολογίσει τη συνεκτικότητα, τη συνοχή, την αποτελεσματικότητα, και την αποδοτικότητα της. Όπως είναι προφανές αποτελεί μια πολύπλοκη διαδικασία όπου έντονα ενυπάρχει ο υποκειμενικός παράγοντας. Για την αξιολόγηση μιας πολιτικής απαιτείται: αφενός, η εκτίμηση της σκοπιμότητας, της επιλογής, άρα η πολιτική βούληση για την υλοποίηση των προγραμμάτων αξιολόγησης είναι απαραίτητη. Αφετέρου, η εξέταση από τεχνικής πλευράς της βιωσιμότητας της πολιτικής επιλογής, άρα απαιτούνται τεχνικά μέσα ικανά να μετρήσουν την κατάσταση αναφοράς (ή κατάσταση ελέγχου) πριν την υλοποίηση της πολιτικής και την τελική κατάσταση, μετά το τέλος δηλαδή της εφαρμογής της πολιτικής.

Τέσσερις είναι οι κύριες ομάδες δεικτών που επιδιώκουμε να υπολογίσουμε στο πλαίσιο των μεθόδων της πολιτικής αξιολόγησης, έτσι όπως αποδίδονται σύμφωνα με τον M. Garrabe (GARRABE M., 1994, 237-240).

— Δείκτης συνεκτικότητας (*l'indicateurs de cohérence*)

Εξετάζουμε τη συμβατότητα και τη διασύνδεση ενός συνόλου αποφάσεων ως προς τους προσδιορισμένους, προαποφασισμένους στόχους και τα διαθέσιμα μέσα. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο δείκτης συνεκτικότητας αποδίδεται με την αναλογία διαθέσιμων πόρων προς προεπιλεγμένους στόχους.

— Δείκτης αποτελεσματικότητας (*l'indicateurs d'efficacité*)

Μετράει την αποτελεσματικότητα μιας πολιτικής στο να θέσει σε συνεργία εξασφαλίζοντας της λογικής συνοχή ανάμεσα τους προαποφασισμένους στόχους. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αποδίδει της ικανότητα μιας πολιτικής στην αναλογία αποτελεσμάτων προς προεπιλεγμένους στόχους

— Δείκτης αποδοτικότητας (*l'indicateurs d'efficience*)

Μετράει τη κατασπατάληση η όχι των διαθέσιμων πόρων από την εφαρμογή μιας

πλήρη διαταραχή του τοπικού οικοσυστήματος. Οι κοινωνικές επιπτώσεις του έργου θεωρείται ότι είναι ιδιαίτερας σημαντικές, αφού περίπου 2 εκ. άνθρωποι χρειάζεται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, καθώς χωριά ολόκληρα θα βυθιστούν κάτω από τη γιγαντιαία λίμνη 600 χλμ², που θα δημιουργηθεί στον ταμειυτήρα του φράγματος.

Το φράγμα αυτό εγγράφεται στο πλαίσιο των γιγαντιαίων παρεμβάσεων που υλοποιούνται στην Κίνα, με ιδιαίτερες επιπτώσεις στο υδρολογικό ισοζύγιο και τεράστιες οικολογικές επιπτώσεις με σκοπό να απαντήσουν στις ανάγκες της ξέφρενης ανάπτυξης της χώρας. (SINAI A., 2006, 86-87), και *Le monde diplomatique*. Manier de Voir: Jusque ou la Chine ?

επιλεγμένης πολιτικής. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αποδίδει την ικανότητα μιας πολιτικής στην αναλογία των αποτελεσμάτων που επιτυγχάνονται ως προς τα διαθέσιμα μέσα

— Δείκτης ορθότητας (*l'indicateurs de pertinence*)

Μετράει τη λογική και την ικανότητα μιας πολιτικής να θέσει σε σχέση από τη μία τους στόχους και τα διαθέσιμα μέσα και από την άλλη τις εσωτερικές και εξωτερικές δυσκολίες. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αποδίδει την ικανότητα μιας πολιτικής στην αναλογία της σχέσης των στόχων που από την επιλεγμένη πολιτική επιτυγχάνονται προς τις ανάγκες που η δεδομένη κοινωνία καλείται να ικανοποιήσει.

I. Κριτήρια πολυπλοκότητας της εφαρμογής της πολιτικής αξιολόγησης

Από τους ανωτέρω δείκτες αποδεικνύεται η ενδογενής πολυπλοκότητα και η έντονη υποκειμενικότητα που υπεισέρχεται στη διαδικασία ποσοτικής απόδοσης των τεσσάρων κύριων κριτηρίων που υπεισέρχονται στην αξιολόγηση μιας πολιτικής, (GARRABE M., 1994, 235-237)

Στη συνέχεια επιχειρούμε να αποδώσουμε αδρομερώς τους κύριους άξονες που καθιστούν τη μέθοδο πολιτικής αξιολόγησης δύσκολη και σε πολλές περιπτώσεις αδύνατη.

— Οι πολιτικές συνθήκες και γενικότερα το σύστημα εξουσίας που επικρατεί στις περιοχές όπου εφαρμόζονται οι πολιτικές και τα προγράμματα αξιολόγησης

Η εξασφάλιση της πολιτικής βούλησης για αξιολόγηση δεν είναι αυτονόητη συνθήκη και αυτό δεν αφορά μόνο στα αναπτυσσόμενα κράτη. Συχνά οι επιλεγόμενες πολιτικές και προγράμματα εμπεριέχουν ενδογενώς τον στόχο διατήρησης και ανάδειξης του συγκεκριμένου πολιτικού συστήματος που τα υλοποιεί στην εξουσία (αναπαραγωγή πελατειακών σχέσεων, υποκειμενική και υπερεκτιμημένη προβολή του έργου κ.λπ.). Η διαδικασία της πολιτικής αξιολόγησης θα δημοσιοποιούσε αυτή την πρακτική η οποία δεν αποσκοπεί όπως είναι προφανές πάντα στη μεγιστοποίηση της ευημερίας του κοινωνικού συνόλου όπως θεωρητικά θα όφειλε. Άρα πολύ συχνά το εκάστοτε σύστημα εξουσίας δεν επιδιώκει την αντικειμενική τεχνοκρατική αξιολόγηση των πολιτικών του.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο βρίσκεται η ευθύνη της κοινωνίας να απαιτήσει την αξιολόγηση όσο το δυνατόν περισσότερων από τις υλοποιούμενες πολιτικές, από εξωτερικούς ανεξάρτητους φορείς λαμβάνοντας πάντα υπόψη τις αδυναμίες και τους περιορισμούς των μεθόδων.

— Η πολυπλοκότητα των σχέσεων μεταξύ των εμπλεκόμενων πολιτικών

Η εφαρμογή των πολιτικών εμπεριέχει την εμπλοκή πολλών φορέων με τρόπο άμεσο ή έμμεσο, εμφανή ή αφανή. Η συνεργία τους μπορεί να έχει θετικές είτε αρνητικές επιπτώσεις οι οποίες δύσκολα υπολογίζονται. Η αλληλοδιείσδυση και η συνάρθρωση των πολιτικών αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της εύρυθμης λειτουργίας της όποιας κοινωνίας. Όσον αφορά στην προσπάθεια αξιολόγησης μιας συγκεκριμένης πολιτικής έχει ως ενδογενές

πρόβλημα την αδυναμία διαχωρισμού των επιπτώσεων εφαρμογής της αφού πολλές από τις μετρούμενες επιπτώσεις αποτελούν προϊόντα συνεργίας περισσότερων πολιτικών και άρα δεν έχει νόημα η απομόνωση και η εξατομικευμένη αποτίμηση κάποιας πολιτικής

— Η αξιολόγηση μιας πολιτικής ενώ υλοποιούνται ταυτόχρονα άλλες

Η ύπαρξη και η εξέλιξη και άλλων πολιτικών και προγραμμάτων, ενώ αξιολογείται κάποια συγκεκριμένη, αποτελούν ζιζάνιο παράγοντα στη διαδικασία αξιολόγησης ο οποίος είναι ιδιαίτερος δύσκολο να απομονωθεί. Η ύπαρξή τους μπορεί να έχει θετικά αποτελέσματα συνεργίας είτε αρνητικές ανταγωνιστικές επιπτώσεις. Αυτός ο παράγοντας αποτελεί ενδογενή δυσκολία της αξιολόγησης οποιουδήποτε εξελισσόμενου συστήματος και η όποια μέθοδος αξιολόγησης οφείλει να το λάβει σοβαρά υπόψη.

— Η πολλαπλότητα των στόχων για την ίδια δράση

Συνήθως οι πολιτικές εφαρμόζονται αποβλέποντας στην υλοποίηση περισσότερων του ενός στόχου. Ο προσδιορισμός του βαθμού επίτευξής τους οφείλει να πραγματοποιηθεί για το σύνολό τους εξετάζοντας και τις πιθανές μεταξύ τους αναδράσεις και επιπτώσεις αυτών.

Από την ανάλυση των δυσκολιών της αξιολόγησης μιας πολιτικής επιλογής γίνεται σαφής η πολυπλοκότητα και η υποκειμενικότητα των μεθόδων. Είναι όμως προφανές ότι αποτελούν απαραίτητα εργαλεία ελέγχου, αφού εξασφαλίζουν τη μέγιστη, κατά το δυνατόν, αντικειμενικότητα και διαφάνεια στις ληφθείσες επιλογές.

Η εφαρμογή τους απαιτεί την οργάνωση συμμετοχικών διαδικασιών σε όλα τα στάδια αποφάσεων πράγμα που απαιτεί εκτός της πολιτικής βούλησης την αντίστοιχη ωριμότητα των τοπικών κοινωνιών κάτι που δεν είναι καθόλου αυτονόητο ακόμα και στα κράτη του λεγόμενου αναπτυγμένου κόσμου.

2.3.3 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ: Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΣΟΤΙΚΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΩΡΙΚΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ

2.3.3.1 Ορισμός των περιβαλλοντικών δεικτών

Οι απόλυτες τιμές καθιστούν προβληματική τη σύγκρισή μεγεθών τόσο σε χωρικό όσο και χρονικό επίπεδο. Για την παράκαμψη αυτού του προβλήματος εφαρμόζουμε του δείκτες οι οποίοι αποτελούν σχέση ανάμεσα σε δύο αξίες του ίδιου μεγέθους ανάμεσα σε δύο διαφορετικές συνθήκες. Για τον προσδιορισμό αυτού του βασικού δείκτη μπορούμε να ορίσουμε το μέγεθος αναφοράς που αφορά στη βάση αναφοράς. Ένας δείκτης έχει μια σχετική αξία, που επιτρέπει να παρουσιάσει κανείς πιο απλά τη σχέση μεταξύ δύο απόλυτων τιμών. Η χρήση των δεικτών δεν αφορά μόνο σε διαχρονικές συγκρίσεις αλλά επιτρέπει και συγκρίσεις ανάμεσα σε διαφορετικές χωρικές ενότητες, (CAPUL J-Y., GARNIER O., 1999, 443-445)

Ο προσδιορισμός της έννοιας του δείκτη σύμφωνα με ορισμούς, που προέρχονται κυρίως από τις θεωρητικές επιστήμες, (όπου υπάρχει μεγαλύτερη παράδοση στη χρήση των δεικτών), προκειμένου να αποδώσουμε με αντικειμενικότερο τρόπο⁹² συγκρίσιμα μεγέθη.

Ως δείκτης ορίζεται μία παράμετρος (ή μία αξία που προέρχεται από μία παράμετρο), η οποία δίνει πληροφορίες, περιγράφει την κατάσταση ενός φαινομένου, μιας περιοχής ή ενός περιβάλλοντος και έχει μια σημασία πέρα από αυτή που είναι άμεσα συνδεδεμένη με την παράμετρο ή αξία.

Οι περιβαλλοντικοί δείκτες αποτελούν ένα νεοσύστατο εργαλείο το οποίο επιχειρεί να απαντήσει στην όλο και αυξανόμενη απαίτηση των κοινωνιών μας για αντικειμενικές και διαφανείς απεικόνισης περιβαλλοντικών θεμάτων (υπό την ευρεία χρήση του όρου). Ζήτημα αποτελεί το κατά πόσο λόγω της πολυπλοκότητας τους τα περιβαλλοντικά ζητήματα μπορούν να αποδοθούν με απόλυτο και ποσοτικό τρόπο η αυτές οι ποσοτικές μέθοδοι θα χρησιμοποιηθούν υποκρύπτοντας σκοπιμότητες στην επιστημονική τους «αντικειμενικότητα».

Σύμφωνα με τον Η. Μπεριάτο⁹³ (1998) «...αφετηρία των περιβαλλοντικών δεικτών τίθεται μια αντινομία: από τη μία πλευρά η επιτυχία των βασικών οικονομικών δεικτών λειτούργησε ως κίνητρο και από την άλλη η αδυναμία των οικονομικών δεικτών να μετρήσουν επαρκέστερα τη διαδικασία της ανάπτυξης οδήγησε στην ανάγκη να καλυφθεί το κενό αυτό με τους περιβαλλοντικούς δείκτες». Αδημοσίευτες σημειώσεις

Από το σύνολο των ανωτέρω ορισμών γίνεται σαφής η αδυναμία των περιβαλλοντικών δεικτών να αποδώσουν από μόνοι τους μία παράμετρο, αφού η τιμή τους εμπεριέχει αξίες πέρα από αυτές, που είναι άμεσα συνδεδεμένες με την παράμετρο και εναπόκειται στον αναλυτή να τις προσδιορίσει πλήρως.

Η προσπάθεια απόδοσης της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης ενός λαού αποτελεί μια σημαντική πρόκλησή με έντονα πολιτικές διαστάσεις. Το ΑΕΠ που αποτελεί τον παραδοσιακό δείκτη εμφανίζει δύο κύρια σημαντικά μειονεκτήματα που καθιστούν της χρήση του προβληματική: α) τα διαθέσιμα στατιστικά δεν έχουν τον ίδιο βαθμό αξιοπιστίας σε κάθε χώρα,

92 Η έννοια της αδυναμίας εξασφάλισης ακριβών μετρήσεων εισήχθη ως προβληματική ενδογενώς από την αναγκαιότητα της κβαντικής μηχανικής DIRAC P. (1933), HEISENBERG (1932) να λειτουργήσει βάσει πειραμάτων.

Η επίπτωση του παρατηρητή στις παρατηρήσεις του: Ο παρατηρητής οφείλει να συμπεριλάβει τον εαυτό του στην παρατήρηση και στη θεωρητική του σύλληψη, αφού με την παρατήρηση του και μόνο επηρεάζει την πραγματικότητα. Η όποια προσπάθεια χωροκοινωνικών ζητημάτων οφείλει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της αυτήν την αρχή. Ο παρατηρητής αποτελεί μέρος τους συστήματος με το οποίο και αλληλεπιδρά και δεν μπορεί να το μελετήσει αποστασιοποιημένος από αυτό. «...από αυτό το σημείο μπορούμε να διατυπώσουμε την αρχή της επανεκσώματος του θεωρητικού στη θεωρία του: η θεωρία όποια και αν είναι και σε ό,τι και αν αναφέρεται, οφείλει να δίνει λόγο για ό,τι καθιστά δυνατή αυτή την ίδια τη θεωρία» (MORIN E., 1999, 30-31).

⁹³ Αδημοσίευτες σημειώσεις.

β) αποδίδει ένα μέσο που δεν είναι ικανό να απεικονίσει τις ανισότητες (πολύ συνήθεις) στην κατανομή του εισοδήματος, γ) η αναγωγή του σε δολάρια υποκρύπτει τη διαφορετική αξία που έχει το συγκεκριμένο ποσό στις διάφορες κοινωνίες, δ) δεν αποδίδει την αυτοκατανάλωσή και τέλος ε) αδυνατεί να υπολογίσει την παραοικονομία. Στα κριτήρια αυτά αναφερόμαστε με περισσότερες λεπτομέρειες στο (κεφ. 2.3.2.1, σελ. 131).

Για την αντιμετώπιση αυτών των αδυναμιών του κατά κεφαλήν ΑΕΠ από το ΟΗΕ προτάθηκε και εφαρμόζεται ο σύνθετος δείκτης της ανθρώπινης ανάπτυξης IDH ο οποίος συνυπολογίζει την αγοραστική δύναμη, τη δυνατότητα εκπαίδευσης (υπολογίζοντας το ποσοστό του αναλφαριθμητισμού, και της μέση διάρκεια των σπουδών) και την προσδοκία ζωής (στη γέννηση) ενός πληθυσμού. Τα κύρια μειονεκτήματα του IDH αφορά στην αδυναμία του να αποδώσει τις ανισότητες της ανισότητες ανάλογα το φύλο και τις κοινωνικο-οικονομικές κατηγορίες. Για την αντιμετώπιση αυτής της αδυναμίας προτάθηκε από την WORLD BANK (1996) ο δείκτης ISDH (*indicateur sexospécifique de développement humain*), (BAUD P., et al, 1997, 75-77).

I. Θεματική κατάταξη αυτών σε σχετικές τυπολογίες

Μια πρώτη κατηγοριοποίηση των περιβαλλοντικών δεικτών ως προς τα χαρακτηριστικά τους, όπως προτείνεται από τον Μπεριάτο Η. (1998), αφορά σε δύο κύριες ενότητες δεικτών: α) τους δείκτες βιωσιμότητας και τους δείκτες ποιότητας ζωής.

- Δείκτες βιωσιμότητας (Sustainability Indicators): Αποτελούν την πλέον διαδεδομένη ομάδα περιβαλλοντικών δεικτών, αφενός γιατί μπορούν να υπολογιστούν με μεγαλύτερη ευκολία λόγω του πιο τεχνικού τους χαρακτήρα, αφετέρου διότι η ανάγκη για την εφαρμογή τους τίθεται ποιο επιτακτικά. Αυτοί χωρίζονται στους:
- Δείκτες Ποιότητας Περιβάλλοντος (Environmental Quality): αποτελούν τους πλέον συνηθισμένους δείκτες για τη μέτρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος. Είναι κυρίως τεχνικοί και μπορούν να προσδιοριστούν με αρκετά αντικειμενικό τρόπο, υπολογίζοντας διάφορα χαρακτηριστικά για το έδαφος, το νερό, τον αέρα.
- Δείκτες Περιβαλλοντικής Απόδοσης (Environmental Performance): μετρούν την ανθρώπινη επίδραση στο περιβάλλον, την αποδοτικότητα των ανθρώπινων επεμβάσεων στους φυσικούς πόρους και αποδέκτες (απορρίμματα ανά κάτοικο, την κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας ανά κάτοικο κ.λπ.).

Υπό μία άλλη λογική οι Δείκτες Ποιότητας Περιβάλλοντος και Περιβαλλοντικής Απόδοσης μπορούν να διαχωριστούν σε δείκτες άμεσης απόδοσης και έμμεσης απόδοσης, ανάλογα με το αν η δράση μιας ομάδας επιδρά άμεσα η έμμεσα στο περιβάλλον. Αναλυτικότερα, οι δείκτες άμεσης απόδοσης μετρούν τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που προκύπτουν κατευθείαν από τον φορέα, ενώ οι δείκτες έμμεσης απόδοσης προσδιορίζουν τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που προκύπτουν από τον φορέα, του οποίου η συμπεριφορά «υπαγορεύεται έμμεσα» από κάποια άλλη ομάδα.

- Δείκτες Ποιότητας Ζωής (Life Quality Indicators): Αποτελούν τη δεύτερη μεγάλη ομάδα περιβαλλοντικών δεικτών. Είναι λιγότερο ανεπτυγμένοι κυρίως λόγω της δυσκολίας, που αφορά στην ποσοτική απόδοση με αντικειμενικό τρόπο κοινωνικών συμπεριφορών εξαιτίας της πολυπλοκότητας και του υποκειμενικού χαρακτήρα των επιλογών.
- Δείκτες Είδους Ζωής (Life Style Indicators)

2.3.3.2 Η αναγκαιότητα των περιβαλλοντικών δεικτών σε κάθε περίπτωση προσπάθειας διευθέτησης του χώρου

Η ένταξη των περιβαλλοντικών δεικτών στη διαδικασία χωρικού σχεδιασμού αποτελεί πρακτική της τελευταίας περιόδου, όπου το θέμα της ποσοτικής απόδοσης της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης τέθηκε με τρόπο επιτακτικό. Η αναγκαιότητα για «λογικές» και προγραμματισμένες παρεμβάσεις στον χώρο, που θα εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητα στην ανάπτυξη, προέβαλε την αναγκαιότητα κατασκευής ενός μεθοδολογικού εργαλείου, ικανού να ελέγξει και να κρίνει τις επιλογές παρεμβάσεων με αντικειμενικό τρόπο.

Μέσω των περιβαλλοντικών⁹⁴ δεικτών επιχειρείται η μέτρηση χωρικών φαινομένων μέσω παραμέτρων με στόχο τη σύνταξη «αντικειμενικών» επιχειρημάτων τεκμηρίωσης της αρτιότητας των επιλογών.

2.3.3.3 Κριτική αξιολόγηση της χρήσης των δεικτών:

Οι περιβαλλοντικοί δείκτες αποτελούν ένα εργαλείο με ιδιαίτερη αξία και εφαρμογές σε θέματα χωρικού σχεδιασμού. Αποτελούν ένα σύστημα για την αξιολόγηση χωρικών φαινομένων. Ως εργαλείο μέτρησης χωρικών φαινομένων χαρακτηρίζεται από κάποια μειονεκτήματα και πλεονεκτήματα τα οποία συνοψίζονται στη συνέχεια.

Μειονεκτήματα:

- Ο προσδιορισμός και η αντικειμενική επιλογή των δεικτών ως του πλέον κατάλληλου για την απόδοση συγκεκριμένων φαινομένων αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα λόγο του ότι δεν είναι προσδιορισμένο από την επιστημονική κοινότητα ακόμα ένα κοινώς αποδεκτό υπόδειγμα δεικτών ικανό να ανταποκριθεί στην απόδοση του συνόλου των ζητημάτων που επιχειρείται να μετρηθούν. Η επιλογή εφαρμογής του ενός ή του άλλου δείκτη απόδοσης εμπεριέχει έντονα πολιτικά στοιχεία, τα οποία σε περιπτώσεις μπορούν να λειτουργήσουν κατευθυνόμενα για την απόδοση των εν λόγω περιβαλλοντικών μεγεθών.
- Οι περιβαλλοντικοί δείκτες αποτελούν ένα μεθοδολογικό εργαλείο για τη μέτρηση περιβαλλοντικών φαινομένων και μεγεθών μέσω παραμέτρων, με μηχανισμούς οι οποίοι

⁹⁴ Η χρήση του όρου περιβάλλον γίνεται με την ευρεία έννοια, σύμφωνα με την οποία το περιβάλλον ορίζεται ως η συνισταμένη κοινωνικών οικονομικών και χωρικών φαινομένων.

συχνά ενσωματώνουν προσεγγίσεις και παραδοχές βάσει προσωπικών κριτηρίων και επιλογών, στρεβλώνοντας με αυτόν τον τρόπο ηθελημένα ή μη την «πραγματικότητα».

Η ενδογενής αυτή αδυναμία των δεικτών, που αφορά στην αδυναμία «αντικειμενικής» μέτρησης χωρικών φαινομένων και σε μεγάλο βαθμό επιτρέπει την «κατασκευή» των αποτελεσμάτων της μέτρησης, επιβάλλει την προσεκτική χρήση τους όσον αφορά στη διεξαγωγή συμπερασμάτων. Η αδυναμία ακριβούς μέτρησης αποτελεί ιδιότητα οποιουδήποτε πολύπλοκου συστήματος, στο οποίο συνυπάρχει η αταξία και η οργάνωση και οι κοινωνίες αποτελούν κατ' εξοχήν πολύπλοκα συστήματα.

Τα χαρακτηριστικά αυτά, που περιγράφουν το εργαλείο των περιβαλλοντικών δεικτών, επιβάλλουν την κριτική χρήση τους μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο χώρου και χρόνου. Η τυφλή, άκριτη και γενική εφαρμογή τους, θα τους μετέτρεπε σε ένα προκρούστιο εργαλείο με αρνητικές επιπτώσεις.

Πλεονεκτήματα

Η αξία των περιβαλλοντικών δεικτών προκύπτει από την κριτική και προσεκτική κατά περίπτωση εφαρμογή τους και αφορά:

- Στη δυνατότητα «αντικειμενικής» και ποσοτικοποιημένης πληροφόρησης σε χωρικά ζητήματα και τη λειτουργία ενός γόνιμου και συστηματικού πλαισίου κριτικής δημόσιων θεμάτων, υπό την προϋπόθεση της διαφανούς επιλογής και λειτουργίας των περιβαλλοντικών δεικτών αλλά και την εξασφάλιση της πολιτικής βούλησης και κοινωνικής ωριμότητας.
- Στη δημιουργία ενός συστηματικού πλαισίου πληροφόρησης, που θα επιτρέπει την αντικειμενικότερη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε όλα τα επίπεδα, με αποτέλεσμα να αποφεύγονται λανθασμένες, είτε ιδιοτελώς, είτε ανιδιοτελώς, επιλογές.
- Δημιουργείται η δυνατότητα για συστηματικές διαχωρικές και διαχρονικές συγκρίσεις

2.3.4 Η ΦΕΡΟΥΣΑ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ: ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΑΝΟΧΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

2.3.4.1 Προσδιορισμός της έννοιας της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος

Η έννοια της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος είναι δύσκολο να οριστεί. Η δυσκολία έγκειται στην ευρύτητα, τη δυναμική του όρου και τον ανθρωποκεντρικό της χαρακτήρα. Χαρακτηριστική είναι η μεταβολή των ορισμών της έννοιας του περιβάλλοντος όσο και της λογικής αντιμετώπισης της διαδικασίας της ανάπτυξης ανάλογα τόσο με την οπτική

αντιμετώπισης (κλαδική προσέγγιση) και με τον χρόνο (διαχρονική μεταβολή) όσο και με το γνωστικό αντικείμενο (οπτική προσέγγισης) (σελ. 302 παρ. 4.3.2).

Για τον προσδιορισμό της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος ως αποδέκτη εκροών και ως παραγωγού φυσικών πόρων έχουν διατυπωθεί δύο κύριες, διαμετρικά αντίθετες απόψεις που ουσιαστικά συστήνουν το πλαίσιο προβληματισμού, (TIETENBERG T., 1998, 13-48). Η απαισιόδοξη άποψη που θέλει τη διαδικασία της ανάπτυξης να διακόπτεται λόγω της εξάντλησης των ορίων ανοχής του πλανήτη και η αισιόδοξη άποψη που θεωρεί ότι η διαδικασία της ανάπτυξης θα συνεχίζεται στο διηνεκές υποστηρίζοντας ότι οι ανοχές του πλανήτη είναι ανεξάντλητες και τα όποια οικολογικά προβλήματα παρακάμπτονται από την τεχνολογική πρόοδο.

Ο προβληματισμός μας γύρω από τον ορισμό και την έννοια της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος αφορά μια σύντομη ποιοτική (όχι ποσοτική) παράθεση προβληματισμών από την οικονομική, κοινωνική και την οικολογική οπτική της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος συναρτήσει της διαδικασίας της ανάπτυξης.

Η αδρομερής προσέγγιση του θέματος υπαγορεύτηκε από την πολυπλοκότητα, την ευρύτητα και τη δυναμική της έννοιας της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος που θα καθιστούσε ιδιαίτερα πολύπλοκη διαδικασία τη συστηματική παρουσίαση ποσοτικών στοιχείων και προσδιορισμών, κάτι που θα υπέρβαινε τις προσδοκίες της διατριβής.

Με τον όρο φέρουσα ικανότητα (*bearing capability, capacité de maintien*) του περιβάλλοντος νοείται η αντοχή του είτε ως φυσικού αποδέκτη είτε ως φυσικού πόρου. Προσδιορίζει τη δυνατότητα δηλαδή του περιβάλλοντος αφενός στο να αφομοιώνει και να ανακυκλώνει τις όποιες εκροές, αφετέρου στο να αναπαράγει τους ανανεώσιμους φυσικούς πόρους.

Ο προσδιορισμός της έννοιας της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος εμπεριέχει μια εσωτερική δυσκολία να οριστεί, η οποία οφείλεται στον δυναμικό χαρακτήρα της. Η έννοια της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος έχει έντονα ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα. Συνθήκες που θα ορίζονταν ως απόλυτα αβιοτικές και απαγορευτικές για κάποιες ανθρώπινες δραστηριότητες πριν από κάποια χρόνια, σήμερα με τις τεχνολογικές εξελίξεις καθιστούν δυνατή την επιβίωση του ανθρώπινου είδους και την άσκηση των όποιων παραγωγικών δραστηριοτήτων. Άρα η έννοια της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος επηρεάζεται θετικά από την εξέλιξη της τεχνολογίας, την εφαρμογή νέων τεχνικών και τις καινοτομίες.

Χαρακτηριστικά αναφέρεται από την εργασία των GOELLER και WEINBERG (1978) ότι το πρόβλημα της πλήρους εξάντλησης των φυσικών πόρων αποτελεί ένα ψευδοπρόβλημα, αφού η υδρόσφαιρα, η ατμόσφαιρα και ο φλοιός της γης μας προσφέρουν ουσιαστικά απεριόριστες ποσότητες αποθεμάτων από τους φυσικούς πόρους που χρησιμοποιούμε. Για τους περισσότερους από αυτούς τα αποθέματα δεν πρόκειται να εξαντληθούν πριν περάσουν εκατομμύρια χρόνια. Το πρόβλημα άρα δεν είναι η ύπαρξη των απαραίτητων φυσικών πόρων, αλλά η βούληση και η οικονομοτεχνική δυνατότητα της εξόρυξης αυτών.

Με αυτή τη λογική μετατρέπεται το πρόβλημα της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος από οικολογικό σε οικονομικό και τεχνολογικό. Λογική στην οποία στηρίχθηκε το αναπτυξιακό μοντέλο για μακρά περίοδο (τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες). Η επιλογή αυτή οδήγησε σε ληστρική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων σε πολλές περιοχές του πλανήτη οδηγώντας στην αποδόμηση ολόκληρων τοπικών χωρο-κοινωνικών συστημάτων δημιουργώντας τα γνωστά οικολογικά προβλήματα, (σελ.43, παρ. 1.2.2).

Σε αντιδιαμετρικά αντίθετη λογική κινούνται οι σύγχρονες οικολογικές προσεγγίσεις (κεφ. 2.11, σελ. 99) οι οποίες θεωρούν ότι το περιβάλλον έχει μια πεπερασμένη δυνατότητα να εξασφαλίζει συνθήκες επιβίωσης για τον άνθρωπο και αν η ικανότητα αυτή εξαντληθεί διαταράσσεται ανεπανόρθωτα η οικολογική ισορροπία με καταστροφικές συνέπειες για τον άνθρωπο (τρύπα του όζοντος, φαινόμενο του θερμοκηπίου κ.λπ.). Παρά τη σύγχρονη τεχνολογία που κατατάσσει τον άνθρωπο ιδιαίτερα ευρύαλο⁹⁵ οργανισμό, αυτά τα προβλήματα δε φαίνεται να είναι δυνατόν να αντιμετωπισθούν στο βραχυπρόθεσμο μέλλον, συνιστώντας μια ορατή απειλή για την ανθρωπότητα σε πλανητικό επίπεδο.

Για τη διερεύνηση της αντίδρασης της φέρουσας ικανότητας του πλανητικού μας οικοσυστήματος έχουν προταθεί δύο μοντέλα διαμετρικά αντίθετα, εκφράζοντας το καθένα την αντίστοιχη πολιτική.

Το απαισιόδοξο υπόδειγμα «The limits to Growth: A report for the club of Rome»⁹⁶. Το οποίο προβλέπει τη διακοπή της ανάπτυξης και το μόνο θέμα που τίθεται σε επιλογή είναι το αν θα είναι συνειδητή ή βίαιη διαδικασία και σε ποιον βαθμό.

Σε πλήρη αντιδιαστολή με τη μελέτη «Τα όρια της ανάπτυξης» το μοντέλο του KAHN H. και MARTEL L. (1976)⁹⁷ προβλέπει ότι η διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης θα συνεχίζεται στο διηνεκές. Τα όποια προβλήματα θα δημιουργούνται από τη φέρουσα ικανότητα του πλανήτη θα παρακάμπτονται από την τεχνολογική εξέλιξη (τεχνολογίες αιχμής) αφού θεωρεί ότι οι φυσικοί πόροι είναι άφθονοι και απαιτούνται απλώς τεχνολογίες χαμηλού κόστους για την εξάρτηση και εκμετάλλευσή τους.

Οι σύγχρονες ιδεολογίες (πολιτικές αντιλήψεις) για την υπέρβαση της ανοχής του περιβάλλοντος εστιάζουν το πρόβλημα στην αδυναμία της αγοράς να προσδιορίσει επαρκώς

95 Ευρύαλος (*euryhaline, euryhaline*) Ο ορισμός του ευρύαλου οργανισμού στην επιστήμη της βιολογίας αφορά στη δυνατότητα αυτού να μπορεί να ανεκτέ μεγάλη διακύμανση οσμωτικής πίεσης. Αφορά θαλάσσιους οργανισμούς οι οποίοι μπορούν να επιβιώσουν σε μεγάλες διακυμάνσεις στην αλμυρότητα, (*ευρύ- αλς, αλός*), (LAROUSSE, 2002, 406). Η χρήση του όρου στην περίπτωση αφορά στη δυνατότητα του ανθρώπου να επιβιώσει χάρη στις τεχνολογικές εξελίξεις σε πολύ ακραία περιβάλλοντα, στα οποία δε θα ήταν δυνατόν χωρίς τα δεδομένα τεχνολογικά μέσα.

96 Ένα αυστηρά μαθηματικοποιημένο μοντέλο που χρησιμοποιεί κλειστά κυκλώματα ανατροφοδότησης (*feedback loops*) μελετώντας τον πληθυσμό, τη μόλυνση και τους φυσικούς πόρους προβλέποντας τους ρυθμούς μεταβολής.

97 Περιέχει κυρίως πολιτικά στοιχεία για αυτό χαρακτηρίζεται και από μια χαλαρότερη διάθρωση και η ανάλυση του μοντέλου επικεντρώνεται στους λόγους που καθιστούν αυτά τα σενάρια πιθανά.

την οικονομική αξία των φυσικών πόρων (πραγματική τιμή). Το νέο μοντέλο της βιώσιμης ανάπτυξης του χώρου θέτει ως κεντρικό σημείο προβληματισμού την αναθεώρηση των απόψεων για την οικονομική αξία των φυσικών πόρων, οι οποίοι μέχρι τώρα δεν θεωρούνταν οικονομικά αγαθά. Ο μηχανισμός της αγοράς αδυνατεί να προσδιορίσει την τιμή για κάποιους φυσικούς πόρους, οι οποίοι θεωρούνται ότι είναι απεριόριστοι (αέρας, νερό κ.λπ.) και ως εκ τούτου δεν εμπίπτουν σε κάποια σχέση σπανιότητας.

Λογική συνέπεια αυτής της αντίληψης (αδυναμίας της οικονομικής θεωρίας) υπήρξε η υπερεκμετάλλευση⁹⁸ και κατασπατάληση αυτών των πόρων και η υποβάθμισή τους με την αλόγιστη διάθεση αποβλήτων στους αντίστοιχους φυσικούς αποδέκτες.

2.3.4.2 Η οικονομική προσέγγιση της έννοιας της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος

Για την κλασική οικονομική θεωρία το πρόβλημα της ανοχής του περιβάλλοντος τοποθετείται στην αδυναμία του μηχανισμού της αγοράς να εντοπίσει τη σπανιότητα στη χρήση κάποιων φυσικών πόρων και άρα να την ενσωματώσει στην τιμή. Το πρόβλημα αφορά στην αδυναμία της αγοράς να κοστολογήσει το πεπερασμένο των φυσικών πόρων και τη μελλοντική τους σπανιότητα, (TIETENBERG T., 1998, 45-73).

Παρόλο που τα επιστημονικά στοιχεία και οι τεχνικές δεν επαρκούν για να προβλέψουμε με απόλυτο και αντικειμενικό τρόπο το ενδεχόμενο μιας γενικευμένης σπανιότητας φαίνεται ότι διανύουμε σε μια εποχή αύξησης του σχετικού κόστους των φυσικών πόρων. Η υπερεκμετάλλευση, η καταστροφή και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος έχει υπερβεί σε πολλές περιπτώσεις τα όρια ανοχής πολλών οικοσυστημάτων, είτε ως πηγή φυσικών πόρων είτε εξαντλώντας τη δυνατότητα αφομοίωσης των εκροών της παραγωγικής διαδικασίας.

Η οικονομική θεωρία αδυνατεί να προσφέρει έναν δείκτη ικανό να σηματοδοτήσει με ασφαλή τρόπο τη σχέση σπανιότητας του όποιου φυσικού πόρου. Δύο είναι οι κύριες ομάδες δεικτών που χρησιμοποιούνται στον προσδιορισμό της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος.

- Οι δείκτες φυσικών μεγεθών, οι οποίοι αποσκοπούν στην περιγραφή των διαθέσιμων αποθεμάτων φυσικών πόρων και χαρακτηρίζονται από έντονο βαθμό ανασφάλειας αφού με νέες επιστημονικές μεθόδους συνεχώς ανακαλύπτονται και νέα αποθέματα, ή καθίσταται οικονομο-τεχνικά βιώσιμη η εκμετάλλευση άλλων που μέχρι τότε το κόστος εκμετάλλευσης τους θεωρούνταν απαγορευτικό.

⁹⁸ Μια προσπάθεια να ληφθούν υπόψη οικολογικές παράμετροι και η οικονομία της φύσης έγινε στο γεωργικό χώρο. Υπολογισμοί που έγιναν στο ενεργειακό ισοζύγιο έδειξαν ότι η σύγχρονη εκμηχανισμένη εντατική γεωργία απεδείχθη ότι καταναλώνει περισσότερη ενέργεια από όση παράγει σε αντίθεση με την παραδοσιακή γεωργική εκμετάλλευση, η οποία αποδίδει ενεργειακό πλεόνασμα με τη μορφή των προϊόντων που παράγει, (TIETENBERG T., 1998, 45-73).

- Οι δείκτες οικονομικών μεγεθών οι οποίοι επιχειρούν να αποδώσουν την οικονομική διάσταση της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και οι κυριότεροι είναι: α) το κόστος απόσπασης, β) ο προσδιορισμός των τάσεων που διαμορφώνουν, γ) οι τιμές των φυσικών πόρων, δ) το κόστος ανακάλυψης,

Το πρόβλημα αδυναμίας προσδιορισμού κάποιου ικανοποιητικού, αντικειμενικού, ευρέως αποδεκτού συστήματος δεικτών υπολογισμού της φέρουσας ικανότητας των εν λόγω συστημάτων παρακάμπτεται από τη χρήση διαφόρων δεικτών (ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της κάθε περίπτωσης) πρακτική η οποία δημιουργεί σύγχυση ως προς την επιστημονική αρτιότητα και την αντικειμενικότητα των αποτελεσμάτων.

Χαρακτηριστικά αναφέρεται το παράδειγμα της πυρηνικής ενέργειας. Κατά τη μεταπολεμική περίοδο είχε θεωρηθεί η πιο φτηνή μορφή ενέργειας (και για πολλές χώρες ακόμα θεωρείται), με ελάχιστο κόστος πρώτης ύλης παράγοντας τεράστια ποσά ενέργειας και με τη χρήση των εμπλουτισμένων ραδιενεργών αποβλήτων ενισχύεται σημαντικά η δυνατότητα μιας χώρας να αποκτήσει πυρηνικά οπλικά συστήματα⁹⁹. Σε πολλά κράτη ακολουθήθηκε αυτή η λογική για την επίλυση του ενεργειακού προβλήματος. Υποβαθμίζοντας εσκεμμένα στη διαδικασία αξιολόγησης της πολιτικής επιλογής την πιθανότητα ενός πυρηνικού ατυχήματος, καθώς και το πραγματικό κόστος της διαχείρισης των ραδιενεργών αποβλήτων. Στη συνέχεια θεωρήθηκε ότι δεν αποτελεί φτηνή λύση η παραγωγή ενέργειας από την πυρηνική διάσπαση αφού στο κόστος παραγωγής ενσωματώθηκαν και τα δευτερογενή κόστη της διαχείρισης των εκροών (αποβλήτων) και του ρίσκου ενός πυρηνικού ατυχήματος, (παρ. II, σελ. 134). Σήμερα επανεμφανίζεται ως μία πιθανή λύση για την αντιμετώπιση του φαινομένου της υπερθέρμανσης του πλανήτη, αφού μέσω της πυρηνικής διάσπασης δεν παράγονται τα λεγόμενα αέρια του θερμοκηπίου, ενώ οι νέες τεχνολογίες έχουν μειώσει την πιθανότητα πυρηνικών ατυχημάτων (σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο), ενώ εφαρμόζονται αποτελεσματικότερες μέθοδοι διαχείρισης των αποβλήτων.

Χωρίς την ενσωμάτωση του σχετικού περιβαλλοντικού κόστους οι δείκτες εντοπισμού της σπανιότητας (τιμή) που χρησιμοποιούνται, δημιουργούν μια ψευδή αίσθηση αισιοδοξίας για τις μελλοντικές εξελίξεις, ενώ η αγορά καταλήγει σε επιλογές που ενδέχεται να μην είναι οι βέλτιστες για την ανθρώπινη κοινωνία. Δυστυχώς, οι επιπτώσεις οι οποίες σε μεγάλο βαθμό (όχι πλήρως) είναι γνωστές για την επιστημονική κοινότητα γίνονται κατανοητές στη μεγάλη μάζα του πληθυσμού από της συνέπειες των επιλογών, με σημαντική χρονική υστέρηση όταν πλέον η άρση της αιτίας δεν είναι εύκολη υπόθεση, αφού θεωρείται η δεδομένη συμπεριφορά ως κοινωνικό κεκτημένο.

⁹⁹ Τα απόβλητα το θερμοπυρηνικών εργοστασίων παραγωγής ενέργειας χρησιμοποιούνται για να δώσουν την πρώτη ύλη στην κατασκευή πυρηνικών κεφαλών σχάσης.

Η δυσκολία στην άρση της αιτίας έγκειται συνήθως στις μεγάλες κοινωνικές αδράνειες στη μεταβολή μιας συνήθειας. Κάτι που θεωρείται κεκτημένο και αυτονόητο για τα δεδομένα κοινωνικά σύνολα είναι πολύ δύσκολο να επαναπροσδιοριστεί ως αγαθό σε σπανιότητα. Δυστυχώς οι φυσικοί πόροι στη συνείδηση μεγάλου μέρους του πληθυσμού είναι απεριόριστοι και ανεξάντλητοι, συνείδηση η οποία σε μεγάλο βαθμό έχει καλλιεργηθεί και διαιωνίζεται λόγω της αδυναμίας των μηχανισμών της αγοράς να ενσωματώσουν στην τιμή την προοπτικής μελλοντικής δημιουργίας σχέσης σπανιότητας και της έλλειψης πολιτικής βούλησης σε παγκόσμιο επίπεδο να αντιδράσεις σε πρακτικές μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών οι οποίες κρίνονται ιδιαίτερος επιβλαβείς για το περιβάλλον.

2.3.4.3 Η σχέση της ενέργειας με τη φέρουσα ικανότητα του περιβάλλοντος

I. Ενέργεια και φέρουσα ικανότητα του περιβάλλοντος

Ένα από τα σοβαρότερα αναπτυξιακά προβλήματα με έντονες περιβαλλοντικές επιπτώσεις αφορά στην εξασφάλιση της αναγκαίας ποσότητας ενέργειας σε πλανητικό επίπεδο. Η παγκόσμια οικονομία έχει συνδεθεί και εξαρτάται άμεσα και σε μεγάλο βαθμό από τη διαθέσιμη ενέργεια, η οποία αποτελεί έναν από τους βασικότερους συντελεστές οικονομικής ανάπτυξης, με συνέπεια τη διαρκή αύξηση της ζήτησης με διαρκώς επιταχυνόμενο ρυθμό σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁰⁰.

II. Πηγες ενέργειας

Η παραγωγή της ενέργειας στηρίζεται στα ορυκτά καύσιμα κατά 90% (IEA 2003), η υπόλοιπη παραγωγή καλύπτεται από την πυρηνική ενέργεια, την ξυλεία, την κοπριά, τα απόβλητα της γεωργικής συγκομιδής και τα υδροηλεκτρικά εργοστάσια.

Στον ακόλουθο πίνακα αποδίδονται η ποσοστιαία κατανομή της παγκόσμιας πρωτογενούς ενέργειας με διάκριση στις ανανεώσιμες πηγές. Το 2003 οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας καταλάμβαναν το 13,3% επί του συνόλου 10.579 Mtoe της παγκόσμιας κατανάλωσης πρωτογενούς ενέργειας (TPES)¹⁰¹. Η διάκριση της χρήσης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας αφορά: α) σε ανανεώσιμα καύσιμα και απόβλητα 80% επί του συνόλου (97% εκ των οποίων είναι εμπορική και μη εμπορική βιομάζα), β) στο υδρογόνο 2,2% και γ) στις υπόλοιπες μορφές των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (γεωθερμική, ηλιακή, αιολική και ενέργεια από τη θάλασσα παλιρροιακή) που καλύπτουν μόλις το 0,5%.

100 Ενδεικτικά αναφέρουμε πως ότι η παγκόσμια κατανάλωση ενέργειας αυξήθηκε από 21 joule 109 το 1900 στα 318 joule 109 το 1988, δηλαδή κατά 15 φορές.

101 Το TPES υπολογίζεται χρησιμοποιώντας τις συμβάσεις του IEA (International Energy Agency). Εμπεριέχονται οι θαλάσσιες αποθήκες ενέργειας, ενώ εξαιρούνται οι θερμοηλεκτρικές μονάδες. Στους ακόλουθους πίνακες συνυπολογίζονται και τα δύο: εμπορικές και μη εμπορικές μορφές ενέργειας.

Πίνακας 13: Περιγραφή της συμμετοχής το 2003 των πηγών στην παραγωγή ενέργειας

Πηγές ενέργειας	Ποσοστιαία κατανομή %
Πετρέλαιο	34,4
Άνθρακας	24,4
Φυσικό αέριο	21,2
Πυρηνικά καύσιμα	6,5
Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας	13,3

Πηγή: IEA Energy statistics Renewables in global energy supply (2003)

Πίνακας 14: Απόδοση της κατανομής των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας

Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας	Ποσοστιαία κατανομή % επί του συνόλου 13,3% της χρήσης τους
Υδρογόνο	2,2
Ανανεώσιμα καύσιμα	10,6
Γεωθερμική ενέργεια	0,416
Ηλιακή	0,039
Αέρας	0,051
Παλίρροια	0,0005

Πηγή: IEA Energy statistics Renewables in global energy supply (2003)

Όπως αποτυπώνεται στα ανωτέρω γραφήματα, οι εναλλακτικές πηγές ενέργειας ελάχιστα συμμετέχουν στην παραγωγή της παγκόσμιας ενέργειας. Η ενεργειακή πολιτική σε παγκόσμιο επίπεδο στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στα ορυκτά καύσιμα. Το παραπάνω γεγονός δημιουργεί ζητήματα που αφορούν:

- Στο βαθμό που οι ενεργειακοί ορυκτοί πόροι είναι σε θέση να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες σε παγκόσμια κλίμακα.
- Στο βάθος χρόνου στο οποίο η παρούσα κατανομή στην κατανάλωση ενεργειακών πόρων μπορεί να απαντήσει καλύπτοντας τις ενεργειακές μας ανάγκες.
- Στον βαθμό και την έκταση επιβάρυνσης του οικοσυστήματος του πλανήτη από τα απόβλητα της παραγωγής ενέργειας από τις συμβατικές πηγές.

Μέχρι σήμερα η συγκεκριμένη λογική στη χρήση της ενέργειας (εκμετάλλευση ορυκτών καυσίμων) έχει συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη μερικών χωρών, δεν βελτίωσε, όμως, το επίπεδο ευημερίας σε πλανητικό επίπεδο. Αντιθέτως, μάλιστα, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το

μοντέλο ανάπτυξης που επιλέξαμε στρέφεται σε βάρος των λεγόμενων αναπτυσσόμενων κρατών.

Οι λεγόμενες ανεπτυγμένες χώρες, με το 20% του πληθυσμού της Γης, καταναλώνουν το 80% της διαθέσιμης ενέργειας, ενώ τα 3/5 του πληθυσμού της Γης βρίσκονται σε κατάσταση εξαθλίωσης. Σημαντικά είναι και τα αδιέξοδα που δημιούργησε η συγκεκριμένη λογική στη διαχείριση των ενεργειακών θεμάτων όσον αφορά στα προβλήματα που σχετίζονται με την επάρκεια των ορυκτών καυσίμων και τον έλεγχό τους, δημιουργώντας σοβαρές αναταραχές σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο σε πολλές περιοχές του πλανήτη.

Το γεγονός ότι οι συμβατικές πηγές ενέργειας σύντομα θα εξαντληθούν¹⁰² αποτελεί ένα μεγάλο πρόβλημα και δεν έχει τόση σημασία το πότε ακριβώς αυτό θα συμβεί. Σημασία έχει ότι θα προκληθεί παγκόσμια αναπτυξιακή και περιβαλλοντική κρίση η οποία θα εντείνεται όσο θα διαφαίνεται η υποβάθμιση και εξάντληση των διαθέσιμων ενεργειακών ορυκτών πόρων.

Πέρα όμως από τις οικονομικοκοινωνικές επιπτώσεις που δημιουργούνται από την κοντόφθαλμη διαχείριση των ορυκτών καυσίμων, η παραγωγή ενέργειας μέσω συμβατικών πηγών οδηγεί και στην επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος και στην υποβάθμιση-καταστροφή διάφορων οικοσυστημάτων. Το φυσικό περιβάλλον έχει πεπερασμένη ικανότητα να ανταποκριθεί και να αναπληρώσει τα κενά και τη φθορά που προκαλεί η επικρατούσα σε πλανητικό επίπεδο λογική διαχείρισης των ενεργειακών θεμάτων, όπως αυτή έχει εδραιωθεί μετά το τέλος του Β' παγκόσμιου.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τα καυσαέρια των θερμοηλεκτρικών σταθμών προκαλούν σοβαρά προβλήματα ρύπανσης, το CO₂ αποτελεί τη βασικότερη αιτία του φαινομένου του θερμοκηπίου, τα οξείδια του αζώτου και του θείου ευθύνονται για την όξινη βροχή καταστρέφοντας καλλιέργειες και γόνιμα κομμάτια γης, τα απόβλητα που προκαλούνται από την παραγωγή αυτής της μορφής ενέργειας προκαλούν εκτεταμένη ρύπανση των υδάτων, τέλος τα ορυχεία άνθρακα καταστρέφουν πολύτιμη γη και προκαλούν σοβαρές διαταραχές στο υδρολογικό ισοζύγιο.

¹⁰² Σύμφωνα με την περιβαλλοντική διακήρυξη, όπως αυτή εκφράζεται στην L'Agenda 2006: οικολογικός κίνδυνος. Η γη βρίσκεται σε οικολογικό συναγερμό. Σε λιγότερο από μισό αιώνα δε θα υπάρχει ούτε μια σταγόνα πετρέλαιο ενώ είμαστε πολύ μακριά από το να εξασφαλίσουμε από τις εναλλακτικές μορφές ενέργειας ή τους πυρηνικούς αντιδραστήρες τα ποσά ενέργειας που χρειαζόμαστε, για να συνεχίσουμε την πορεία ανάπτυξης που ακολουθούμε. Οι πόροι του γλυκού νερού που μέχρι πρότινος αποτελούσαν αγαθό που δε θεωρείτο πεπερασμένο, σήμερα αποτελεί παράγοντα γεωπολιτικών ισορροπιών, ενώ ευθύνεται για πολλές συρράξεις και αναταραχές σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο.

Οι εθνικές κυβερνήσεις εγκλωβισμένες στα συμφέροντα των λόμπι των πολυεθνικών αδυνατούν να θέσουν σε εφαρμογή πολιτικές και προγράμματα για την αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης. Πώς θα δοθεί το έναυσμα για αντίδραση σε πλανητικό επίπεδο; Η ενημέρωση των πολιτών σίγουρα αποτελεί κρίσιμη παράμετρο σε αυτή την κρίση, (*LE MONDE DIPLOMATIQUE*, Agenda, 2006)

Από την παραπάνω ανάλυση ορισμένων επιπτώσεων των συμβατικών μορφών ενέργειας προκύπτει ότι, η ενεργειακή πολιτική βασισμένη σε συμβατικές πηγές και το ενεργοβόρο μοντέλο ζωής που έχουμε επιλέξει σύντομα θα οδηγήσει σε αναπτυξιακό και περιβαλλοντικό αδιέξοδο. Ως εκ τούτου επιτακτικά εμφανίζεται η ανάγκη επαναπροσδιορισμού πολλών από τις αξίες στις οποίες δομήθηκαν οι δυτικές κοινωνίες.

III. Προς μια νέα ενεργειακή πολιτική

Η αναπτυξιακή και περιβαλλοντική κρίση η οποία γίνεται ολοένα και περισσότερο κατανοητή εκ των αποτελεσμάτων της επιβάλλει την ανάγκη υιοθέτησης μιας νέας ενεργειακής πολιτικής, που θα αξιοποιεί τη πείρα του παρελθόντος, σχεδιάζοντας στη βάση μιας βιοκεντρικής μακροπρόθεσμης αντίληψης και όχι κοντόφθαλμα με αυστηρά ανθρωποκεντρικά κριτήρια. Μιας ενεργειακής θεώρησης ικανής να εξασφαλίσει την προστασία της ζωής, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη το πεπερασμένη φέρουσα ικανότητα του περιβάλλοντος.

Η πολιτική αυτή θα μπορούσε να εφαρμοστεί με ένα χρονοδιάγραμμα, χωρίς να δημιουργούνται προβλήματα κατά την αλλαγή του τρόπου παραγωγής της ενέργειας και με τρόπο που να περιορίζει τους κινδύνους. Η νέα λογική της ενεργειακής πολιτικής οφείλει να έχει βραχυπρόθεσμους στόχους άμεσης απόδοσης καθώς και μακροπρόθεσμους στο πλαίσιο της αρχής της διαγενεακής αλληλεγγύης. Στη συνέχεια υιοθετώντας την ανάλυση του Tietenberg (TIETENBERG T., 1999, 183-214) αναφερόμαστε στους κύριους βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους που πρέπει να διακατέχουν τη σύγχρονη ενεργειακή πολιτική.

IV. Οι άμεσοι βραχυπρόθεσμοι στόχοι αφορούν:

- Την ανάγκη εξασφάλισης οικονομίας στην κατανάλωση της ενέργειας. Τεράστιες ποσότητες ενέργειας σπαταλούνται στην πηγή παραγωγής και στις μεγάλες βιομηχανίες. Αυτό θα μπορούσε να βελτιωθεί μέσω της εφαρμογής μιας πολιτικής ανακύκλωσης των υλικών και με ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις. Απόδειξη δυνατότητας προσαρμογής του παραγωγικού συστήματος αποτελεί η μεγάλη πετρελαϊκή κρίση του 1973, που η ανάγκη για παγκόσμια εξοικονόμηση ενέργειας, οδήγησε σε μια σημαντική μετατροπή του μοντέλου παραγωγής προς μια λογική λιγότερο ενεργοβόρο, η οποία σε μεγάλο βαθμό υποστηρίχθηκε και από τεχνολογικές καινοτομίες.
- Επιπλέον, θα πρέπει να εξασφαλιστεί η μεγαλύτερη δυνατή αποδοτικότητα της ενέργειας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσα από απλές τεχνικές, όπως βελτιώνοντας τη θερμομόνωση των κτιρίων, βελτιώνοντας τα συστήματα μετατροπής και ανακύκλωσης της θερμότητας και κυρίως αναπτύσσοντας τεχνολογίες μεγαλύτερης παραγωγικής ικανότητας. Για τη χώρα μας τα περιθώρια βελτίωσης του συντελεστή απόδοσης της ενέργειας είναι σημαντικά.

Η ενεργειακή πολιτική οφείλει να στοχοθετήσει και σε μακροπρόθεσμο επίπεδο. Με δεδομένο ότι οι παραδοσιακές πηγές ενέργειας εξαντλούνται, είμαστε υποχρεωμένοι να αναζητήσουμε την ενέργεια που χρειαζόμαστε εκμεταλλευόμενοι άλλους πόρους. Η εναλλακτική μορφή

ενέργειας αφορά στην ηλιακή ενέργεια η οποία και παρουσιάζει σε γενικές γραμμές τα εξής χαρακτηριστικά:

- Έχει τεράστια αποθέματα ενέργειας, ουσιαστικά ανεξάντλητα στη διάρκεια του χρόνου, η παροχή ενέργειας μπορεί να είναι σε πολύ υψηλά επίπεδα.
- Εξασφαλίζει τη βεβαιότητα της επάρκειας και της σταθερής τροφοδοσίας σε ενέργεια.
- Μπορεί να εξασφαλίσει την αποκεντρωμένη παραγωγή της απαιτούμενης ενέργειας, με συνέπεια να παρέχει αυτονομία της παραγωγής από δράσεις που επηρεάζονται από πολιτικές αποφάσεις ή οικονομικούς ανταγωνισμούς.
- Η παραγωγή ενέργειας από τον ήλιο είναι συμβατή με το περιβάλλον, καθαρή και φιλική με αυτό.
- Μπορούμε την ενέργεια του ήλιου να την πάρουμε με πολλούς τρόπους και αυτό είναι πολύ σημαντικό, όπως από τον αέρα, απευθείας από την ηλιακή ακτινοβολία, από τη βιομάζα, από τη γεωθερμία, από τα κύματα της θάλασσας κ.α. Το τελευταίο αυτό χαρακτηριστικό αποτελεί σημαντικό πλεονέκτημα, γιατί ο συνδυασμός αυτών των τρόπων παραγωγής ενέργειας μπορεί να εξασφαλίσει δυο βασικές απαιτήσεις στην τροφοδοσία: τη σταθερότητα και την επάρκεια.

Τα οφέλη από την υιοθέτηση ήπιων (ανανεώσιμων) μορφών ενέργειας είναι πολλά, ενδεικτικά αναφέρονται τα κυριότερα. Με την παραγωγή ενέργειας από εναλλακτικές πηγές, μπορούμε να αντιμετωπίσουμε σοβαρά προβλήματα όπως: α) η εξάντληση των ενεργειακών πόρων, β) η επάρκεια και σταθερότητα της ενεργειακής τροφοδοσίας, γ) η αυτονομία και ανεξαρτησία στη παραγωγή ενέργειας, δ) η αποκέντρωση της παραγωγής που αυξάνει την ασφάλεια της οικονομίας, ε) το χαμηλότερο κόστος της ενέργειας και το τελευταίο και σπουδαιότερο τη δυνατότητα συμβατότητας με το περιβάλλοντος και σεβασμό προς τη φέρουσα ικανότητά αυτού.

2.3.4.4 Αρχές περιβαλλοντικής δεοντολογίας:

Η νέα θεώρηση της σχέσης του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης.

Σε πολιτικό επίπεδο, προτείνεται μια πιο ήπια διαδικασία ανάπτυξης η οποία να μην εξαντλεί τις ανοχές του φυσικού αποδέκτη ή φυσικού πόρου σύμφωνα με τους προσδιορισμούς όπως αυτά προκύπτουν από τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα. Μπορούμε να μιλήσουμε για την επικράτηση μιας βιοκεντρικής προσέγγισης της διαδικασίας της ανάπτυξης που επικρατεί (έστω σε θεωρητικό επίπεδο ή επίπεδο πολιτικών διακηρύξεων), αντικαθιστώντας την ανθρωποκεντρική αντίληψη προηγούμενων δεκαετιών που αποσκοπούσαν στην οικονομική ανάπτυξη (μεγέθυνση) με όποιο κόστος.

Στην νέα αυτή λογική έχει οδηγήσει ο μεγάλος αριθμός οικολογικών, περιβαλλοντικών προβλημάτων που παρατηρήθηκαν σε παγκόσμια κλίμακα ουσιαστικά από τη δεκαετία του '60

και κυρίως του '70 ως αποτέλεσμα της τεράστιας και βίαιης οικονομικής μεγέθυνσης που ακολούθησε τον β' παγκόσμιο πόλεμο. Τα οικολογικά αυτά προβλήματα είχαν χαρακτηριστικές επιπτώσεις κοινωνικής και οικονομικής φύσης, δημιουργώντας τα αντίστοιχα ιδεολογικά, πολιτικά κινήματα ευρείας αποδοχής στη δεκαετία του '80 και κυρίως τη δεκαετία του '90.

Μια από τις κύριες θεωρίες που επικράτησε εκφράζοντας τη σύγχρονη λογική της ανάπτυξης είναι αυτή της Γαίας, όπως προτάθηκε από τον J. Lovelock (1988), σύμφωνα με την οποία η οποία ο πλανήτης μας ορίζεται ως ένας ενιαίος ζωντανός οργανισμός (αυτορυθμιζόμενο σύστημα) που υπήρχε και θα συνεχίσει να υπάρχει πριν και μετά το τέλος της παρουσίας του ανθρώπου στο πλανήτη. (κεφ. 2.1, σελ. 99)

Η γη ορίζεται ως ένα αυτορυθμιζόμενο σύστημα με ένα πολύπλοκο μηχανισμό ανατροφοδότησης που επιδιώκει την επικράτηση ενός άριστου φυσικού και χημικού περιβάλλοντος. Τυχόν αποκλίσεις από το βέλτιστο θέτουν σε λειτουργία διάφορους φυσικούς μη ανθρώπινους μηχανισμούς αποκατάστασης. Πιθανώς ένας από αυτούς να εκτοπίσει τον άνθρωπο από το σύστημα.

Οι νέες αντιλήψεις για τη διαχείριση του περιβάλλοντος ουσιαστικά προτείνουν μια διαφορετική λογική στη διαχείριση του χώρου με την έννοια της μετατροπής της λογικής της οικονομικής μεγέθυνσης (που αποτελούσε την κυρίαρχη τάση σε προηγούμενη περίοδο) σε οικονομική ανάπτυξη με βιώσιμο τρόπο, εισάγοντας την έννοια της διαγενεακής αλληλεγγύης. Οι νέες αντιλήψεις για την ανάπτυξη και η ανάγκη εγκαθίδρυσης μιας διαλογικής σχέσης με το περιβάλλον σε μεγάλο βαθμό εκφράστηκε μέσα από τις πολιτικές διακήρυξης υπερεθνικών οργανισμών, εκφράζοντας ταυτόχρονα μεγάλη μερίδα της επιστημονικής και πολιτικής κοινότητας.

3. ΖΑΓΟΡΙ:
ΕΝΑ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΣΕ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Στο πρώτο, κεφάλαιο «θεωρητική και εννοιολογική τεκμηρίωση», και ακολούθως στο δεύτερο κεφάλαιο «πλαίσιο προστασίας και μέθοδοι αξιολόγησης της βιώσιμης ανάπτυξης» θεωρείται ότι αναπτύσσεται επαρκώς το θεωρητικό σκέλος της προβληματικής της διατριβής όσον αφορά την ανάπτυξη των ορεινών παραδοσιακών οικισμών. Αναλυτικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο τεκμηριώνεται το θεωρητικό πλαίσιο, όσον αφορά στην έννοια της ανάπτυξης, (κεφ.1.2, σελ. 27) προσδιορίζοντας την μετάβασή της έννοιας στην διάρκεια του χρόνου και αναλύοντας λεπτομερώς τις σύγχρονες θεωρήσεις. Ακολούθως, εξετάζεται η δεύτερη έννοια «κλειδί» για την εξέλιξη της διατριβής. Αυτή αφορά στον ορισμό και την ανάλυσή του ρόλου και των λειτουργιών της κληρονομιάς - φυσικής και πολιτιστικής- (κεφ. 1.3, σελ. 81) στις σύγχρονες κοινωνίες. Στο δεύτερο κεφάλαιο, εξετάζεται ο ρόλος των διεθνών οργανισμών, κυρίως όσον αφορά στις πολιτικές τους διακηρύξεις και στα δίκτυα προστασίας που στο πλαίσιο αυτών αναπτύσσονται (κεφ. 2.2, σελ. 105). Ακολούθως αναφέρεται το εθνικό πλαίσιο προστασίας εστιάζοντας και αναλύοντας τους κύριους νόμους προστασίας, επιχειρώντας την ανάλυσή και τον προσδιορισμό των ιδιαιτεροτήτων τους όπως αυτές εξελίσσονται σε εθνικό επίπεδο. Στην συνέχεια, εξετάζονται οι μέθοδοι και τα κριτήρια αξιολόγησης της βιώσιμης ανάπτυξης, εξετάζονται, δηλαδή, οι κύριοι μέθοδοι εστιάζοντας στις ιδιαιτερότητες και στους περιορισμούς που η εφαρμογή τους συνεπάγεται (κεφ.2.3, σελ. 129).

Θεωρείται ότι στο πλαίσιο των δύο πρώτων κεφαλαίων συγκεντρώνονται τα απαραίτητα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία, που κρίνονται απαραίτητα ώστε ακολούθως να υλοποιήσουμε την περίπτωση μελέτης που αφορά στην περιοχή του Ζαγορίου της Ηπείρου, ενός ιδιαίτερου χωροκοινωνικού σχηματισμού, στον οποίο μπορεί να εξειδικευτεί σε μεγάλο βαθμό η θεωρητική και μεθοδολογική μας προβληματική, όπως αυτή παρατίθεται. Το Ζαγόρι αποτελεί ένα ιδιαίτερο ορεινό χωροκοινωνικό σύστημα σε μετασχηματισμό, στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας αναπτύσσονται ενδογενείς δυναμικές οι οποίες ενισχύονται ή αποθαρρύνονται από το διεθνές και εθνικό πλαίσιο δημιουργώντας ενδιαφέρουσες «συνθήκες», μέσα στις οποίες εγγράφονται οι αναπτυξιακές πρωτοβουλίες. Πρόκλησή αποτελεί το πώς θα εξασφαλιστεί η ανάπτυξη, χωρίς να υποβαθμιστεί από το ιδιαίτερο φυσικό και πολιτιστικό κεφάλαιο που χαρακτηρίζει το Ζαγόρι. Στην ενότητα που ακολουθεί, επιχειρούμε με επιλεκτικό τρόπο να αναφερθούμε στις τοπικές ιδιαιτερότητες, ώστε στο τελευταίο κεφάλαιο (κεφ. 4, σελ. 256) να προσδιορίσουμε τους κύριους άξονες ανάπτυξης.

- Το πρώτο υποκεφάλαιο αφορά στην οριοθέτηση της περιοχής μελέτης ορίζοντας με αυτό τον τρόπο την ανθρωπογεωγραφική ενότητα του Ζαγορίου. Η οριοθέτηση της χωροεδαφικής ενότητας του Ζαγορίου προσδιορίζεται σε ποιοτικό επίπεδο τόσο βάσει των κοινών χαρακτηριστικών που την διαφοροποιούν, όσο και βάσει των διοικητικών ορίων, όπως αυτά προσδιορίζονται σε εθνικό επίπεδο.
- Στην συνέχεια αναφερόμαστε στα διοικητικά επίπεδα και στον ρόλο τους στην ανάπτυξη αυτών των ιδιαίτερων περιοχών. Πιο συγκεκριμένα αναφερόμαστε: α) στους τοπικούς παράγοντες και στο ρόλο τους στη διαχείριση της περιοχής του Ζαγορίου, β) στο περιφερειακό επίπεδο διοίκησης γ) στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης την νομαρχιακή αυτοδιοίκηση, και τέλος γ) στο επίπεδο πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης στους Δήμους και τις κοινότητες.
- Μέσα από την περιληπτική και συνθετική αναφορά των χαρακτηριστικών όσον αφορά στην κλίμακα (χωρική και πληθυσμιακή) και των χαρακτηριστικών της πολιτικής διάρθρωσής τους, επιχειρείται η κριτική της λειτουργίας της διοικητικής πυραμίδας και οι επιπτώσεις της στην τοπική ανάπτυξη, οδηγούμενοι σε συμπεράσματα, τα οποία θα ληφθούν υπόψη στο τέταρτο κεφάλαιο, κατά την διατύπωσή των προτάσεων της μελέτης.
- Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, εξετάζονται τα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά του Ζαγορίου, τα οποία ορίζονται ως φυσική κληρονομιά, η οποία χρήζει προστασίας. Μέσω της άρτιας διαχείρισης αυτού του ιδιαίτερου κεφαλαίου, μπορούν να υποστηριχθούν αναπτυξιακές δράσεις που δεν θα έρχονται σε ανταγωνιστική σχέση με τα τοπικά οικοσυστήματα. Ποιο αναλυτικά εξετάζονται τα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά του Ζαγορίου, δηλαδή: α) οι γεωγραφικοί φραγμοί (κορυφές, ποταμοί, χείμαρροι) και ο γενικότερος ρόλος τους στην λειτουργία του χώρου, β) οι οριζόντιες επίπεδες επιφάνειες, (πεδιάδες, κοιλάδες απορροής). Ιδιαίτερο στοιχείο για τη διαχείριση της τοπικής φυσικής κληρονομιάς αποτελεί η οριστική σύνταξή και λειτουργία του εθνικού πάρκου της περιοχής «ορεινοί όγκοι βόρειας Πίνδου», το οποίο στο πλαίσιο της λειτουργίας του θα διευθετήσει ζητήματα μιας ευρύτερης περιοχής, μέσα στην οποία είναι ήδη θεσμοθετημένα και λειτουργούν, το εθνικό πάρκο Βάλια Κάλντα, το εθνικό πάρκο Βίκος-Αώος, καθώς και σημαντικός αριθμός περιοχών προστασίας, σύμφωνα με διεθνείς συμβάσεις.
- Στο τρίτο υποκεφάλαιο, εξετάζεται το δίκτυο των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου, που ορίζεται ως αρχιτεκτονική κληρονομιά ιδιαίτερης αισθητικής και πολιτιστικής αξίας, όχι μόνο σε εθνικό, αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Πιο αναλυτικά εξετάζονται: α) το δίκτυο των χωριών του Ζαγορίου, η χωροθέτηση δηλαδή, των οικισμών και αναδεικνύονται τα τρία υποσύνολα αρχιτεκτονικών μορφωμάτων που δημιουργούνται υποδηλώνοντας τις τρεις ενότητες χωριών που δημιουργούνται -λόγω ιστορικών συγκυριών και επιλογών, αλλά και των διαθέσιμων δομικών υλικών-, β) εξετάζονται τα χαρακτηριστικά της οικιστικής ενότητας των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου και αναλύεται η «πολεοδομική» τους οργάνωση, γ) αναφερόμαστε στα αρχιτεκτονικά στοιχεία, εξετάζοντας τις ιδιαιτερότητες

του οικιστικού αποθέματος, ενώ τέλος δ) καταγράφονται οι ιδιαίτερες παραδοσιακές δομές, εξετάζοντας τα γεφύρια που αποτελούν χαρακτηριστικές αρχιτεκτονικές μορφές, αποτυπώνοντας την «αγωνία» της τοπικής κοινωνίας να ακυρώσει τη γεωγραφική ασυνέχεια του χώρου, εγγράφοντας πάνω σε αυτόν δίκτυα ικανά να υποστηρίξουν τις ανάγκες τους -καλντερίμια και μονοπάτια. Τέλος, αναφερόμαστε στα μοναστήρια υπογραμμίζοντας τον ρόλο και γενικά τη δύναμη της εκκλησίας στην οργάνωση και λειτουργία της τοπικής κοινωνίας σε μια περίοδο γενικότερα δύσκολη για τον ελληνισμό. Ακολούθως, εξετάζουμε το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου, επιχειρώντας την κριτική αυτού και τεκμηριώνοντας την αναγκαιότητα αναπροσαρμογής του σύμφωνα με τις νέες ανάγκες και αντιλήψεις προστασίας, που δημιουργούνται.

- Στο τέταρτο υποκεφάλαιο, καταγράφονται τα κύρια κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά επιχειρώντας μια αδρομερή οικονομική και δημογραφική ανάλυση του τοπικού χωροκοινωνικού συστήματος. Θεωρήσαμε σκόπιμη την παράθεση μιας σύντομης ιστορικής ανάδρομης της νεότερης περιόδου, η οποία αποτελεί την περίοδο της οικονομικής και κοινωνικής ακμής (18^{ος} και 19^{ος} αιώνας). Αναλυτικότερα, αναφέρεται το συστήματα αυτοδιαχείρισης των οικισμών, οι συμμετοχικές διαδικασίες και γενικότερα το ενδογενές σύστημα λειτουργίας και οργάνωσής της Ζαγορίσιας «πολιτείας». Εξετάζεται, επίσης, η μετανάστευση και ο ρόλος της στην κοινωνική και οικονομική ακμή, ως μία ιδιαιτερότητα, που σε μεγάλο βαθμό δημιούργησε συνθήκες ικανές για την εξασφάλιση των απαραίτητων εισροών που επέτρεψαν την ευημερία του Ζαγορίου.

Ακολούθως, αναφερόμαστε στην περίοδο της πληθυσμιακής αποψίλωσης, μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων και την επικράτηση των εθνικών κρατών και την πολιτική διάσπαση του βαλκανικού χώρου. Εξετάζουμε, περαιτέρω, την περίοδο της αγροτικής εξόδου του πληθυσμού του Ζαγορίου, αναφέροντας τα κύρια στοιχεία που οδήγησαν στην αποδόμηση της τοπικής κοινωνίας.

Στη συνέχεια, αναφερόμαστε στην περίοδο μετά τη δεκαετία του '80, καταγράφοντας και αναλύοντας τις επιπτώσεις των πολιτικών της ΕΕ και συντάσσοντας αδρομερώς την ανάλυση της πληθυσμιακής εξέλιξης.

Τέλος, αναφερόμαστε στο τοπικό παραγωγικό σύστημα, στον μετασχηματισμός της τελευταίας περιόδου, εξετάζοντας την «νέα κουλτούρα» του τόπου και τις κύριες παραγωγικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται.

- Το πέμπτο υποκεφάλαιο αναφέρεται στην επιτόπια έρευνα η οποία κρίθηκε απαραίτητη στο πλαίσιο της διατριβής και σχετίζεται με τη συλλογή πρωτογενών στοιχείων, όσον αφορά στην εξέλιξη της παραγωγικής βάσης, και την απόδοση των προοπτικών και των προβλημάτων ανάπτυξης από την τοπική κοινωνία. Για την εξασφάλιση αυτών των στοιχείων, χρησιμοποιήσαμε συνεντεύξεις και κλειστά ερωτηματολόγια. Τα δεδομένα που συλλέξαμε και τα κυριότερα συμπεράσματα από την εφαρμογή των ερωτηματολογίων

αφορούν: α) στα γενικά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των κατοίκων, που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά στο Ζαγόρι, β) στα επαγγελματικά χαρακτηριστικά και στην επαγγελματική οργάνωση της τοπικής κοινωνίας, γ) στα προβλήματα τοπικής ανάπτυξης και επενδύσεων στο Ζαγόρι, δ) στη γενικότερη θεώρηση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών, ε) στα γενικά στοιχεία και χαρακτηριστικά των προς εξέταση παραγωγικών μονάδων, ζ) στη γενικότερη αντίληψη και τον προσδιορισμό των ενδεχόμενων κινδύνων για τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά από την τοπική κοινωνία, και τέλος η) στη θεώρηση και τις προοπτικές ανάπτυξης της περιοχής, όπως τις αντιλαμβάνονται οι κάτοικοι που δραστηριοποιούνται επαγγελματικά στο Ζαγόρι.

Στο πλαίσιο της δομής του συγκεκριμένου κεφαλαίου που ουσιαστικά αποτελεί τη μελέτη περίπτωσης, θεωρούμε ότι αναλύονται οι άξονες, που κρίνονται κρίσιμοι για να αποδώσουν το προφίλ της χωροεδαφικής ενότητας του Ζαγορίου, παρέχοντας τις απαραίτητες πληροφορίες για τον προσδιορισμό των ειδικών προτάσεων ανάπτυξης που θα ακολουθήσουν στο τέταρτο κεφάλαιο. Μια διεξοδική καταγραφή (συστημική ανάλυση) των χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων του Ζαγορίου, αφενός θα υπερέβαινε τις προσδοκίες της διατριβής, αφετέρου θα ενίσχυε σημαντικά την προβληματική της διατριβής γι' αυτό και επιλέχθηκε η ανάπτυξη των αξόνων που θεωρούνται κρίσιμοι, σύμφωνα με τις θεωρητικές και μεθοδολογικές επιλογές, που παρατίθενται στο πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο.

3.2 ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ: Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

3.2.1 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΩΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Στην παρούσα ενότητα προσδιορίζονται τα όρια της περιοχής μελέτης και αιτιολογείται η λογική της επιλογής τους. Η περιοχή μελέτης αποτελεί βάσει γεωγραφικών, κοινωνικών, ιστορικών στοιχείων μια γεωγραφική ενότητα¹⁰³ με σαφή όρια και ως εκ τούτου κρίνεται σκόπιμη η εξέτασή της ως σύνολο. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι οι διοικητικές διαιρέσεις στο επίπεδο των ΟΤΑ έλαβαν υπόψη τους το Ζαγόρι ως χωροκοινωνικό σύνολο και απέφυγαν να διασπάσουν την ενότητά του.

Το σύνολο των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου βρίσκεται στην περιφέρεια της Ηπείρου, στο Νομό των Ιωαννίνων, βόρεια από τα Γιάννενα. Βρίσκεται σε μία περιοχή απομονωμένη αφενός εξαιτίας των πολιτικών αποφάσεων ανάπτυξης, αφετέρου λόγω των φυσικογεωγραφικών του χαρακτηριστικών. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής έπαιξε η συνοριακή της θέση, δηλαδή η άμεση γειτνίασή της με τα ελληνοαλβανικά σύνορα, τα οποία παρέμειναν κλειστά περισσότερο από μισό αιώνα, εντείνοντας την περιθωριοποίηση και την απομόνωση της ευρύτερης περιοχής.

Η χωροθέτηση της περιοχής μελέτης χαρακτηρίζεται περιθωριακή και ως προς τη γειτνίαση της με τους πόλους και τους άξονες -οδικούς και σιδηροδρομικούς- της χώρας, όπως αυτοί αναπτύχθηκαν μετά το τέλος των πολέμων.

Στη συνέχεια (Χάρτης 2 σελ 159), προσδιορίζονται τα όρια της περιοχής μελέτης, ενώ αποδίδονται αδρομερώς τα κύρια χαρακτηριστικά της ευρύτερης περιοχής, που επέδρασαν καταλυτικά ή ενδέχεται να επηρεάσουν την ανάπτυξή της.

¹⁰³ Η γεωγραφική ενότητα (*unité géographique*) αφορά σε έναν ομοιογενή χωροκοινωνικό σχηματισμό ως προς κάποια κριτήρια και ως εκ τούτου κρίνεται σκόπιμο να αντιμετωπιστεί ως σύνολο, παρακάμπτοντας με κάποιους μηχανισμούς τα υπάρχοντα διοικητικά όρια.

Η χρήση του όρου *γεωγραφική ενότητα* εμφανίζεται στην πρώτη προσπάθεια αναδιάρθρωση της πρωτοβάθμιας ΤΑ με τον ν. 1416/84 αποσκοπώντας στην ενδυνάμωση της αυτοδιοίκησης και της ενίσχυσης της αποκέντρωσης, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1994, 48-49).

Θεωρούμε ότι η περιοχή μελέτης όπως προσδιορίζεται από τα διοικητικά όρια των ΟΤΑ συστήνει μια γεωγραφική ενότητα βάσει των αξόνων που αναλύουμε Στη συνέχεια.

- Ιστορικοί παράγοντες (η περίοδος ακμής): Η περιοχή του Ζαγορίου γνώρισε σημαντική οικονομική και κοινωνική ακμή κατά την περίοδο του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα (κεφ. 3.5.1, σελ. 209). Σημαντική πηγή εισοδημάτων αποτέλεσαν οι μετανάστες, οι οποίοι ανέπτυξαν εμπορικές δραστηριότητες σε πόλεις της βαλκανικής και της κεντρικής Ευρώπης. Η περίοδος της παρακμής ξεκίνησε με την επικράτηση των εθνικών κρατών και του εθνικισμού μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων.
- Η μετανάστευση: Ιστορικά η κοινωνία του Ζαγορίου χαρακτηριζόταν από την εποχιακή και μόνιμη μετανάστευση (κεφ. 3.5.1.2, σελ. 212). Αυτή η διαδικασία αποτελούσε και την κύρια πηγή εισοδήματος και πλουτισμού της τοπικής κοινωνίας. Οι μετανάστες επέστρεφαν στο Ζαγόρι και προσέφεραν στη γενέτειρά τους και προσέφεραν στον τόπο τους την κατασκευή κάποια υποδομής που είχε ανάγκη (ευεργέτημα). Με αυτόν τον μηχανισμό χρηματοδοτήθηκαν πολλά από τα παραδοσιακά αρχιτεκτονήματα που συστήνουν σήμερα την παραδοσιακή αρχιτεκτονική κληρονομιά.
- Η πληθυσμιακή αποψίλωση: Η περίοδος των πολέμων που ακολούθησε είχε αρνητικές επιπτώσεις στην τοπική κοινωνία. Κατά την περίοδο των πολέμων και κυρίως κατά τον εμφύλιο πόλεμο η έξοδος του πληθυσμού έγινε πιο έντονη (κεφ. 3.5.2, σελ. 214). Η τάση της εξόδου του πληθυσμού άρχισε να αντιστρέφεται στη δεκαετία του '80 και κυρίως στη δεκαετία του '90 και για πρώτη φορά στην απογραφή του 2001 εμφανίζεται θετικό το πληθυσμιακό ισοζύγιο.
- Η διάσπαση ενός ενιαίου χώρου: Μετά το τέλος του πολέμου και την επικράτηση του κομμουνιστικού καθεστώτος στα κράτη της βαλκανικής ο ενιαίος χώρος των Βαλκανίων σε όλη τη βυζαντινή και της οθωμανικής περίοδο διασπάται σύνορα που είναι απολύτως στεγανά . Περιοχές όπως το Ζαγόρι μπορούμε να θεωρήσουμε ότι έχασαν την κοινωνική και οικονομική τους ενδοχώρα.
- Φυσική κληρονομιά: Η ποιότητα του φυσικού χώρου του Ζαγορίου (και της ευρύτερης περιοχής) -καλά διατηρημένη από την περιφερειοποίηση που γνώρισε- συστήνει σήμερα ένα σημαντικό οικολογικό κεφάλαιο (κεφ. 3.3, σελ. 171). Η πλούσια βιοποικιλότητα και τα ιδιαίτερης αισθητικής τοπία καθιστούν τον υπαίθρο χώρο του Ζαγορίου άξιο προστασίας. Η προβληματική για τη διαχείριση του φυσικού χώρου της περιοχής μελέτης οφείλει να εξεταστεί και σε ένα υψηλότερο επίπεδο αφού το Ζαγόρι αποτελεί τμήμα του συνολικότερου οικοσυστήματος αυτό των ορεινών όγκων της Β. Πίνδου.
- Αρχιτεκτονική κληρονομιά: Η περιοχή μελέτης αποτελεί ένα οικιστικό σύνολο ιδιαίτερης ιστορικής και πολιτιστικής αξίας (κεφ. 3.4, σελ. 186). Το σύνολο των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου διαιρείται σε τρεις υποενότητες, στις οποίες έχουν αποκρυσταλλωθεί με έναν διαφορετικό τρόπο οι ιδιαιτερότητες της νεότερης ιστορίας και οι

επιλογές της τοπικής κοινωνίας, χωρίς όμως να παύει να αποτελεί ενότητα η παραδοσιακή αρχιτεκτονική του Ζαγορίου

Στην αδρομερή ανάλυσή που προηγήθηκε, επιχειρήσαμε να προσδιορίσουμε τους άξονες οι οποίοι προσδιορίζουν την περιοχή ως γεωγραφική ενότητα και τη διαφοροποιούν από τη γύρω περιοχή.

3.2.2 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΟΡΙΩΝ

Το πρόγραμμά Ιωάννης Καποδίστριας ολοκληρώθηκε το 1997, επιβάλλοντας με τον νόμο 2539/1997 την υποχρεωτική συνένωση των κοινοτήτων σε ΟΤΑ, αποσκοπώντας στην αναδιάρθρωση της πρωτοβάθμιας ΤΑ (τον ρόλο και τη σημασία υλοποίησης του προγράμματος αναλύουμε αδρομερώς στη συνέχεια: (κεφ 3.2.3.4, σελ 289).

Επιλέξαμε να προσδιορίσουμε την περιοχή μελέτης στο διοικητικό επίπεδο της κοινότητας όπως ήταν μέχρι το 1997, αφού κατά αυτόν τον τρόπο μπορούμε να εξασφαλίσουμε λεπτομερέστερη ανάλυση, απεικονίζοντας τα χωρικά δεδομένα σε μικρότερη χωρική κλίμακα.

Η περιοχή μελέτης αποτελείται από 41 κοινότητες και 48 χωριά. Μετά την υλοποίηση του προγράμματος Ι. Καποδίστριας για τη συνένωση των κοινοτήτων σε δήμους η περιοχή μελέτης αναδιαρθρώθηκε σε 5 ΟΤΑ, τρεις νέους Δήμους, Κεντρικού Ζαγορίου, με έδρα τους Ασπράγκελους, Ανατολικού Ζαγορίου, με έδρα το Δεμάτιο, και Δυτικής Τύμφης, με έδρα το Σκαμνέλι και δύο κοινότητες Βωβούσας και του Πάπιγκου. Οι κοινότητες της Βωβούσας και του Πάπιγκου παρέμειναν κοινότητες και δεν υποχρεώθηκαν σε κάποια συνένωση, λόγω της απομονωμένης θέσης τους και της έλλειψης γειτνίασης με άλλους οικισμούς. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν θα ήταν εφικτή για πρακτικούς λόγους η άρτια λειτουργία ενός μεγαλύτερου ΟΤΑ.

Στη συνέχεια (Πίνακας 15. σελ. 162) περιγράφονται οι ομαδοποιήσεις, συνενώσεις που υλοποιήθηκαν μεταξύ των κοινοτήτων για τη σύνταξη των νέων ΟΤΑ¹⁰⁴.

104 Από την καταγραφή των πληθυσμών ως πρώτο συμπέρασμα προκύπτει η σημαντική διαφοροποίηση του μεγέθους των ΟΤΑ όπως προέκυψαν και αφορά χωρικές μονάδες ετερογενείς όχι μόνο σε χωρικό αλλά και σε πληθυσμιακό επίπεδο. Η διαφοροποίηση που προκύπτει μεταξύ των νέων ΟΤΑ (Δήμων και κοινοτήτων που παρέμειναν) είναι τέτοιου μεγέθους που δε θεωρούμε ότι μπορούν να διαδραματίσουν τον ίδιο ρόλο στην αναπτυξιακή διαδικασία.

**Πίνακας 15: Οι ΟΤΑ όπως προέκυψαν από τη συνένωση των Κοινοτήτων
Πρόγραμμα Ι. Καποδίστριας 1997**

ΟΤΑ	Κοινότητα	Πραγματικός Πληθυσμός 2001
Δήμος Ανατολικού Ζαγορίου	1 Κοινότητα Ανθρακίτη	71
	2 Κοινότητα Γρεβεντίου	376
	3 Κοινότητα Δεματίου (Εδρα οικισμός Μιλισητάδων)	414
	4 Κοινότητα Δολιανής (Νέου Αμαρουσίου)	65
	5 Κοινότητα Ελατοχωριού	180
	6 Κοινότητα Ιτέας	216
	7 Κοινότητα Καβαλαρίου	87
	8 Κοινότητα Καρυών	167
	9 Κοινότητα Καστάνονος Ζαγορίου	50
	10 Κοινότητα Μακρυνού	78
	11 Κοινότητα Τρίστενου	161
	12 Κοινότητα Φλαμπουραρίου	138
	13 Οικισμός Αγία Παρασκευή της Κοινότητας Πέτρας	4
	14 Οικισμός Πέτρας της κοινότητας Πέτρας	251
	15 Οικισμός Ποταμιά της κοινότητας Κρυόβρυσης	28
	Σύνολο Πληθυσμού	2286
Δήμος Κεντρικού Ζαγορίου	1. Κοινότητα Αγίου Μηνά	53
	2. Κοινότητα Ανω Πεδινών	170
	3. Κοινότητα Αρίστης	210
	4. Κοινότητα Ασπραγκέλων (Εδρα του ΟΤΑ)	208
	5. Κοινότητα Βίτσι	153
	6. Κοινότητα Δύκορφου	111
	7. Κοινότητα Δύλοφου	42
	8. Κοινότητα Δυποτάμου	23
	9. Κοινότητα Ελάτης -	46
	10. Κοινότητα Ελαφότοπου	88
	11. Κοινότητα Καλούτας	41
	12. Κοινότητα Κάτω Πεδινών	68
	13. Κοινότητα Μάνασι	31
	14. Κοινότητα Μεσοβουνίου	74
	15. Κοινότητα Μονοδενδρίου	132
	Σύνολο Πληθυσμού	1450

Πηγή: ΕΣΥΕ πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδας. Απογραφή 2001

**Πίνακας 16: Οι ΟΤΑ όπως προέκυψαν από τη συνένωση των Κοινοτήτων
Πρόγραμμα Ι. Καποδίστριας 1997 (συν)**

ΟΤΑ	Κοινότητα	Πραγματικός Πληθυσμός 2001
Τίμφης	1. Κοινότητα Βραδέτου	32
	2. Κοινότητα Βρυσοχωριού	94
	3. Κοινότητα Ηλιοχωριού	66
	4. Κοινότητα Καπέσοβου	49
	5. Κοινότητα Κήπων	187
	6. Κοινότητα Κουκολίου	88
	7. Κοινότητα Λάιστας	96
	8. Κοινότητα Λεπτοκαρυάς Ζαγορίου	172
	9. Κοινότητα Ναγάδων	74
	10. Κοινότητα Σκαμνελίου	186
	11. Κοινότητα Τσεπέλοβο (Έδρα του ΟΤΑ)	304
	12. Κοινότητα Φραγκάδων	116
	Σύνολο Πληθυσμού	1364
Κοινότητα Βωβούσας	Κοινότητα Βωβούσας	136
Κοινότητα Πάπιγκου	Κοινότητα Πάπιγκου	183

Πηγή: ΕΣΥΕ πραγματικός πληθυσμός της Ελλάδας. Απογραφή 2001

Στη συνέχεια (Χάρτης 3, σελ 164) αποδίδονται το όρια της περιοχής μελέτης και η διοικητική της διαίρεση στη χωρική κλίμακα της κοινότητας που επιλέξαμε να ακολουθήσουμε για τη χωρική απεικόνιση της όποιας ποσοτικής πληροφορίας. Στον χάρτη απεικονίζονται επίσης τα όρια των νέων ΟΤΑ, όπως προέκυψαν στο πλαίσιο του προγράμματος αναδιάρθρωσης της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης.

3.2.3 ΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΕΠΙΠΕΔΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

3.2.3.1 Οι τοπικοί παράγοντες και ο ρόλος τους στη διαχείριση της περιοχής του Ζαγορίου

Η περιφέρεια της Ηπείρου βρίσκεται σε δυσχερή κοινωνικό-οικονομική θέση για μακρά χρονική περίοδο. Εμφανίζεται ως μία από τις φτωχότερες περιοχές της ΕΕ και οι τάσεις σύγκλισης προς τον ευρωπαϊκό μέσο όρο δεν είναι ιδιαίτερος ενθαρρυντικές.

Μετά το τέλος των πολέμων στην Ήπειρο παρατηρείται μια έντονη πληθυσμιακή αποψίλωση με έντονες περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές επιπτώσεις. Η τοπικές κοινωνίες είχαν χάσει τη συνεκτικότητα και τη συνοχή τους και τα άτυπα δίκτυα σχέσεων είχαν αποδομηθεί από τις επιπτώσεις του εμφύλιου πολέμου δυσχεραίνοντας τις ήδη δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης. Στη δεκαετία του '80 και μετά την είσοδο της χώρας μας στην ΕΕ φαίνεται να ξεκινάει μια προσπάθεια αντιστροφής αυτής της αρνητικής τάσης αλλά δυστυχώς η ψαλίδα ανάμεσα στις πολύ πλούσιες και πολύ φτωχές περιφέρειες της ΕΕ δε φαίνεται να συγκλίνει τουλάχιστον με τον προσδοκώμενο ρυθμό.

Στη δεκαετία του '90 εφαρμόζεται μια σειρά δράσεων και πολιτικών, αποβλέποντας στις ορεινές περιοχές. Οι πολιτικές επιλογές της ανάπτυξης φαίνεται να περνάνε όλο και περισσότερο από μια τομεακή σε μία περιφερειακή λογική. Η νέα λογική που ενσωματώνεται στα νέα ευρωπαϊκά προγράμματα φαίνεται ότι μπορεί να απαντήσει πιο αποτελεσματικά σε ορεινές μειονεκτικές περιοχές, (κεφ. 4.2.1.1, σελ. 262).

3.2.3.2 Περιφερειακό επίπεδο

Το περιφερειακό επίπεδο αποτελεί το σημαντικότερο επίπεδο σχεδιασμού στις πολιτικές της ΕΕ για αυτό και η άρτια λειτουργία του αποτελεί κρίσιμη παράμετρο για την ανάπτυξη της χώρας μας. Η Ελλάδα διαίρεται διοικητικά σε 13 περιφέρειες των οποίων τα ακριβή διοικητικά όρια έχουν προσδιοριστεί με τον Ν.1622/86¹⁰⁵. Βάσει του Ν. 2647/98¹⁰⁶ έλαβαν τις σημερινές τους αρμοδιότητες στη λογική ενίσχυσης των αρμοδιοτήτων της περιφέρειας, ώστε να μπορεί να ανταπεξέλθει αποδοτικότερα στις σύγχρονες προκλήσεις.

¹⁰⁵ Νόμος 1622/86 (ΦΕΚ Α' 92/1986) «Τοπική - Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση - περιφερειακή ανάπτυξη και δημοκρατικός προγραμματισμός».

¹⁰⁶ Νόμος. 2647/98 (ΦΕΚ Α' 237/22/1998) «Μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στις Περιφέρειες και την Αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις».

Η υστέρηση σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες στην υιοθέτηση του περιφερειακού επιπέδου στη διοικητική πυραμίδα της χώρας μας είναι χαρακτηριστική. Για τον προσδιορισμό και την οριοθέτηση των περιφερειών τα ιστορικά χαρακτηριστικά και η κουλτούρα του τόπου έπαιξαν σημαντικό ρόλο. «...Οι γεωγραφικές ενότητες του ελληνικού χώρου ήταν ήδη προσδιορισμένες και είχαν ήδη ονόματα...», (ΥΠΕΧΩΔΕ, 2002, 39)¹⁰⁷. Όπως είναι προφανές η υιοθέτηση της οριοθέτησης με ορθολογικά τεχνοκρατικά κριτήρια ήταν αδύνατη μπροστά στις έντονες πιέσεις των διαφόρων συμφερόντων. Κύριο λόγο στην επιλογή των γεωγραφικών ορίων και των πληθυσμιακών μεγεθών της περιφέρειας έπαιξε και η πολιτική κουλτούρα του τόπου, η οποία είχε προδιαγράψει βάσει ιστορικών και πολιτικών λόγων χωρίς να ακολουθηθούν ορθολογικές – τεχνοκρατικές διαδικασίες βάσει αναπτυξιακών κριτηρίων αυτά τα κρίσιμα μεγέθη.

Το πρόβλημα της οριοθέτησης του επιπέδου της περιφέρειας, όπως προέκυψε από τον Ν.1622/86, είναι ότι το γεωγραφικό και πληθυσμιακό της μέγεθος είναι, σημαντικά μικρότερο του ευρωπαϊκού μέσου όρου¹⁰⁸. Το αποτέλεσμα αυτής της επιλογής είναι πολλές περιφέρειες να αντιμετωπίζουν αναπτυξιακά και οργανωτικά προβλήματα σχετιζόμενα με την αδυναμία τους να συμμετέχουν στις κοινοτικές πρωτοβουλίες.

Η αδυναμία εξασφάλισης της «κρίσιμης μάζας» τόσο σε χωρικό όσο και σε πληθυσμιακό επίπεδο της διοικητικής μονάδας της περιφέρειας έχει ιδιαίτερες αναπτυξιακές επιπτώσεις. Η περιφέρεια θεωρείται από την ΕΕ ως το καταλληλότερο διοικητικό επίπεδο για τη διάδοση της ανάπτυξης. Η δυσλειτουργία σε αυτό το επίπεδο της διοικητικής πυραμίδας έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις.

Η συνένωση και η γενική αναδιάρθρωση των περιφερειών στην Ελλάδα αποβλέποντας στη δημιουργία μεγαλύτερων ενοτήτων τόσο πληθυσμιακά όσο και γεωγραφικά αποτελεί πρόκληση για την εξυγίανση της διοικητικής πυραμίδας στην Ελλάδα παρόλες τις έντονες πολιτικές αντιδράσεις και η προβληματική για αυτό παραμένει ακόμα ανοικτή.

Η περιφέρεια Ηπείρου στην οποία ανήκει η περιοχή μελέτης είναι η πιο φτωχή της χώρας και μία από τις πιο φτωχές της Ευρώπης. Έχει συνολική έκταση 9.203χλμ² καλύπτοντας το 6,7 της συνολικής επιφάνειας της χώρας. Ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της συνολικής επιφάνειας της περιφέρειας Ηπείρου 74,2 % χαρακτηρίζεται ορεινό. Ο συνολικός πληθυσμός της περιφέρειας είναι 339.728 κάτοικοι (ΕΣΥΕ, 2001). Η πληθυσμιακή πυκνότητα είναι πολύ χαμηλή (40,5 κάτοικοι ανά χλμ²) σε σχέση με τον αντίστοιχο εθνικό μέσο όρο της Ελλάδας (79,7 κάτ. ανά χλμ²). Το ποσοστό ανεργίας είναι 11,2 % επί του συνόλου του εργατικού δυναμικού, που είναι πιο ψηλό από το εθνικό μέσο όρο (10,2%) (ΕΣΥΕ, 2005).

¹⁰⁷ ΥΠΕΧΩΔΕ διεύθυνση χωροταξίας (2002) «Γενικό πλαίσιο χωροταξικού σχεδιασμού και αειφόρο ανάπτυξης»

¹⁰⁸ Ο ευρωπαϊκός μέσος όρος της περιφέρειας μέσος πληθυσμός

Το ΑΕΠ στην περιφέρεια της Ηπείρου είναι το 64,3% του εθνικού μέσου όρου. Η παραγωγή της περιφέρειας είναι 17% στον πρωτογενή τομέα, στον οποίο απασχολείται το 30,3 % του ενεργού πληθυσμού, 23% στον δευτερογενή τομέα στον οποίο απασχολείται 20,1% του ενεργού πληθυσμού και 60% στις υπηρεσίες, στον οποίο απασχολείται το 20,1% του ενεργού πληθυσμού. ΥΠΕΣΔΔΑ (2005)¹⁰⁹

3.2.3.3 Επίπεδο δευτεροβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση

Η ελληνική επικράτεια διαρθρώνεται από 53 νομούς οι οποίοι αποτελούν τον δεύτερο βαθμό τοπικής αυτοδιοίκησης. Το επίπεδο εξουσίας του νομού αποτελεί παραδοσιακή διάρθρωση για τη χώρα μας και θεωρητικά ενισχύθηκε με τη μετατροπή του από διορισμένη αποκεντρωμένη εξουσία σε εκλεγμένη με το ν. 1622/86¹¹⁰. Το παράδοξο αυτής της επιλογής είναι ότι ενώ από τη μία -όσον αφορά στο επίπεδο διοίκησης του νομού- υπάρχει η βούληση να ενισχυθεί¹¹¹ με τη μετατροπή του σε αιρετή εξουσία, από την άλλη λειτουργίες που παραδοσιακά ασκούνταν στο επίπεδο του νόμου πέρασαν στο επίπεδο της περιφέρειας, αποδυναμώνοντας σημαντικά τον ρόλο του.

Με την εφαρμογή του προγράμματος Ι. Καποδίστριας (1997) υλοποιούνται δύο σημαντικές αναδιαρθρώσεις στο επίπεδο του νομού αφενός, η μετατροπή του από αποσυγκεντρωμένη σε αποκεντρωμένη εξουσία¹¹² αφετέρου, η μεταφορά παραδοσιακών λειτουργιών και διοικητικών αρμοδιοτήτων στα αντίστοιχα *ανάπτυξης* (περιφέρεια) και *κατάκτης* (δήμοι) επίπεδα.

Το πρόβλημα που δεν αντιμετωπίστηκε στο σύνολο του με την αναδιάρθρωσή του δεύτερου βαθμού τοπικής αυτοδιοίκησης είναι ο σαφής προσδιορισμός των αρμοδιοτήτων ενός διοικητικού επιπέδου που, αφενός δε βρίσκεται επαρκώς κοντά στους πολίτες για να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τις υποθέσεις της τοπικής κοινωνίας, αφετέρου δε διαθέτει την

109 ΥΠΕΣΔΔΑ, 2005, <<http://www.ypes.gr/periferiakh.htm>> ανακτήθηκε 12.02.2006

110 Ν. 1622/1986 (ΦΕΚ Α-92/1986)(1986) «Τοπική - Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση - περιφερειακή ανάπτυξη και δημοκρατικός προγραμματισμός»

111 Το επίπεδο διοίκησης του νομού αποτελεί παραδοσιακό επίπεδο εξουσίας για την Ελλάδα. Υπάρχει από το 1833 ενώ μετά το τέλος των πολέμων παίρνει τη σημερινή του μορφή με μικρές διαφοροποιήσεις των ορίων του και των διοικητικών αρμοδιοτήτων που ασκούνται σε αυτό αναλόγως των αναγκών και των πολιτικών σκοπιμοτήτων της εποχής. Η κατάργηση του και η υιοθέτηση κάποιου πιο εκσυγχρονισμένου και αποδοτικού συστήματος διοίκησης αποτελεί πολιτικό ταμπού, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1995, «Η ανακυτάρωση των ΟΤΑ: Συμβολή στη μελέτη της διοικητικής γεωγραφίας και χωροταξίας στην Ελλάδα», 23, 38).

112 Η αποκεντρωμένη εξουσία (*décentralisation*) αφορά στη μεταφορά πολιτικών αρμοδιοτήτων διαχείρισης τοπικών ζητημάτων από το κεντρικό κράτος στην περιφέρεια αφού η αρχή της αποκεντρωμένης εξουσίας εκλέγεται απευθείας από τις τοπικές κοινωνίες. Αντιθέτως, προς την αποσυγκέντρωση (*decentralisation*) αρμοδιοτήτων που οι φορείς τις διορίζονται από το κεντρικό κράτος και ο ρόλος της περιορίζεται στην αποκεντρωμένη διαχείριση τοπικών ζητημάτων, (BAUD PASCAL BOURGEAT SERGE BRAS CATERINE, 1997, 23, 318).

κρίσιμη μάζα σε πληθυσμιακό και γεωγραφικό επίπεδο, ώστε επωφελούμενο των κοινοτικών πρωτοβουλιών να συνδράμει στη διάχυση της ανάπτυξης¹¹³.

3.2.3.4 Επίπεδό Πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης Δήμοι Κοινότητες

Ο πρώτος βαθμός της τοπικής αυτοδιοίκησης αποτελεί παραδοσιακή δομή για τη χώρα μας. Πρώτου της υλοποίησης του προγράμματος Ι. Καποδίστριας με τον ν.2539/97 ο κατακερματισμός της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης σε 6000 περίπου μονάδες αποτελούσε σημαντικό παράγοντα αστάθειας και δυσλειτουργίας της διοικητικής πυραμίδας της Ελλάδας, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1994, 41-46). Η κοινότητα με το μικρό χωρικό και πληθυσμιακό της μέγεθος δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την κρίσιμη μάζα, ώστε να συντελέσει αποτελεσματικά τον πολιτικό, αναπτυξιακό και υποστηρικτικό της ρόλο εξασφαλίζοντας συνθήκες ανάπτυξης στις τοπικές κοινωνίες. Η πολυδιάσπαση του πρώτου βαθμού της τοπικής αυτοδιοίκησης επιδρούσε αποσταθεροποιητικά στη συνολικότερη οργάνωση της διοικητικής πυραμίδας.

Η συνένωση των 5318 κοινοτήτων σε 1033 ΟΤΑ (900 νέους δήμους και 133 κοινότητες οι οποίες διατήρησαν την αυτοτέλειά τους) αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα στην εξυγίανση της διοικητικής δομής της χώρας μας.

Η πρωτοβάθμια τοπική αυτοδιοίκηση έχει ιδιαίτερο ρόλο στην τοπική ανάπτυξη, αφού είναι φύσει επιφορτισμένη σε μεγάλο βαθμό με την πλαισίωση και την ενίσχυση των τοπικών πρωτοβουλιών. Παρόλες τις αντιδράσεις που σε συγκεκριμένες περιφέρειες της Ελλάδας ήταν έντονες -υποκινούμενες συνήθως από τοπικιστικά και μικροπολιτικά αίτια και λιγότερο για αντικειμενικούς αναπτυξιακούς λόγους- μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η αναδιάρθρωση της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα αποτελεί μία θετική εξέλιξη. Μέσω της αναδιάρθρωσης επετεύχθη η δημιουργία μιας διοικητικής μονάδας ενισχυμένης τόσο πληθυσμιακά όσο και γεωγραφικά -αρκετά κοντά στις τοπικές κοινωνίες- ικανή να διαδραματίσει άρτια τον αναπτυξιακό της ρόλο.

Η αναδιάρθρωση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης αποτελεί σημαντικό εργαλείο για την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου. Οι νέες ενισχυμένες διοικητικές μονάδες αποτελώντας τον

¹¹³ Ο νομός Ιωαννίνων έχει συνολικό πραγματικό πληθυσμό 358.193 κατ. (ΕΣΥΕ, 2001) Η κατανομή πληθυσμού είναι 91.053 αγροτικός και 79.186 ημιαστικός και αστικός 187.954. Αποτελείται από 41 ΟΤΑ (28 δήμους και 13 Κοινότητες) καταλαμβάνει συνολική έκταση: 4.990 χλμ². Η πρωτεύουσα του νομού είναι τα Ιωάννινα. Είναι ορεινός νομός, με κυριότερα βουνά: ο Σμόλικας, ο Γράμμος, τα Αθαμανικά Όρη (Τζουμέρκα), τα Όρη Σουλίου, ο Τόμαρος, το Μιτσικέλι, η Τίμφη, η Λάκμος. Ενώ τα κύρια ποτάμια που σχηματίζονται στα γεωγραφικά τους όρια είναι ο Αώος, ο Άραχθος, ο Λούρος, ο Ζαγορίτικος, ο Σαραντάπορος, ο Βοϊδομάτης, (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ, 2006, <<http://www.regionofepirus.gr/epirus/ioannina.htm>>, ανακτήθηκε 14.03.2006.) και (ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, 2005, <<http://www.nomioan.gr/>> ανακτήθηκε 14.03.2006

χαμηλότερο βαθμό διοικητικής οργάνωσης της τοπικής ανάπτυξης καλούνται να επωφεληθούν εκμεταλλευόμενες τις κοινοτικές πρωτοβουλίες. Το δίλημμα που προκύπτει είναι αν ο βαθμός συνένωσης είναι επαρκής για τη δημιουργία μονάδων ικανών να διασφαλίσουν τις βέλτιστες συνθήκες ανάπτυξης ή αν θα ήταν σκόπιμη η περαιτέρω συνένωση για την εξασφάλιση ακόμα μεγαλύτερων χωρικών και πληθυσμιακών μονάδων, ικανών να απαντήσουν αποτελεσματικότερα στις αναπτυξιακές προκλήσεις και τις ευκαιρίες που αναπτύσσονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

3.2.3.5 Κριτική της διοικητικής πυραμίδας και οι επιπτώσεις της στην τοπική ανάπτυξη

Η διοικητική πυραμίδα της Ελλάδας, όπως είναι διαρθρωμένη, δεν ενισχύει την ανάπτυξη πρωτοβουλιών σε τοπικό ή συλλογικό επίπεδο, με επαρκή και συνολικό τρόπο. Η δημιουργία ενδογενούς δυναμικής στη διαδικασία της ανάπτυξης αποτελεί κρίσιμο παράγοντα, αφού η τοπική ανάπτυξη (κεφ. 1.2.4, σελ. 68) είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις ατομικές πρωτοβουλίες, οι οποίες γίνονται πολύ πιο αποδοτικές από την ύπαρξη ενός ευνοϊκού πλαισίου υποστήριξής τους.

Σε αυτή την πρόκληση η ελληνική διοίκηση δεν μπόρεσε να αντεπεξέλθει, εν αντιθέσει με άλλες ευρωπαϊκές και μεσογειακές χώρες¹¹⁴.

Τρεις κυρίως είναι οι άξονες, υπεύθυνοι για τη δυσλειτουργία και ανισορροπία του διοικητικού συστήματος στην Ελλάδα:

- Ξεκινώντας από τη βάση της διοικητικής πυραμίδας, την πρωτοβάθμια τοπική αυτοδιοίκηση, η οποία παρά την εφαρμογή του ν. 2539/1997 για την ανασυγκρότηση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης παραμένει πολυδιασπασμένη σε μονάδες, οι οποίες δεν είναι σίγουρο ότι μπορούν να αντεπεξέλθουν στον ρόλο τους. Η διοικητική διάσπαση σε 900 δήμους και 133 κοινότητες ίσως είναι υπερβολική σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο και κυρίως σε σχέση με το πώς οργανώνονται τα ευρωπαϊκά προγράμματα και πρωτοβουλίες.
- Το διοικητικό επίπεδο του νομού εμφανίζεται ανάμεσα στους Δήμους και την Περιφέρεια και αποτελεί ένα ιστορικό επίπεδο διοίκησης για τη χώρα μας που παραδοσιακά ήταν

¹¹⁴ Σε πολλές περιοχές της Γαλλίας το πρόβλημα κατακερματισμού του πρώτου βαθμού ΤΑ αντιμετωπίζεται με τη δημιουργία οριζόντιων φορέων διαχείρισης περιοχών που θεωρείται ότι χαρακτηρίζονται σύνολα ως προς κάποια θεματική. Με αυτόν τον μηχανισμό εθελούσιας συνεργασίας ανάμεσα στις κοινότητες παρακάμπτεται σε μεγάλο βαθμό οι δυσλειτουργίες και οι τριβές που τις χαρακτηρίζουν. Ο θεσμός της «pays» (χωροεδαφική ενότητα) κρίνεται ιδιαίτερα αποτελεσματικός στη διαχείριση τοπικών ζητημάτων και στην προώθηση της τοπικής ανάπτυξης, αφού οι πολιτικές αγκυλώσεις επιτρέπουν τουλάχιστον τη μερική άρση της δυσλειτουργίας του διοικητικού επιπέδου της κοινότητας και της αναπροσαρμογής της στα σύγχρονα δεδομένα, όσον αφορά στο πληθυσμιακό και γεωγραφικό της μέγεθος.

αποσυγκεντρωμένη εξουσία με πολλές αρμοδιότητες. Ο μετασχηματισμός του νομού σε δευτεροβάθμιο όργανο τοπικής αυτοδιοίκησης και επομένως η θεωρητική αναβάθμιση του ρόλου η έρχεται σε αντίθεση με της ταυτόχρονη μεταφορά πολλών από τις αρμοδιότητες του στο επίπεδο της περιφέρειας ή των δήμων, δημιουργώντας ένα παράδοξο στη λειτουργία της διοικητικής πυραμίδας.

- Το επίπεδο της περιφέρειας εμφανίζεται σημαντικά μικρότερο τόσο γεωγραφικά όσο και πληθυσμιακά από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Η περιφέρεια διαμορφώνεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο ως σημαντικός φορέας διάχυσης της ανάπτυξης και η δυσλειτουργία της έχει ιδιαίτερες αναπτυξιακές επιπτώσεις.

Στην ελληνική διοικητική πυραμίδα μπορούμε να διακρίνουμε μια δυσμορφία, η οποία σε μεγάλο βαθμό οφείλεται τόσο σε ιστορικούς λόγους όσο και σε αιτίες πολιτικής κουλτούρας. Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση καθιστά όλο και πιο επιτακτική την ομογενοποίηση των διοικητικών δομών, αναγγέλλοντας νέες αναδιατάξεις του διοικητικού συστήματος της χώρας μας, ώστε αυτό να καταστεί αποτελεσματικότερο και ικανό να αντεπεξέλθει στις σύγχρονες προσδοκίες ανάπτυξης.

3.3 ΦΥΣΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ: Η ΦΥΣΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

3.3.1 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Ακολούθως επιχειρείται η ανάλυση των φυσικογεωγραφικών χαρακτηριστικών του Ζαγορίου. Δεν αποτελεί στόχο της διατριβής η λεπτομερής αναφορά των στοιχείων του οικοσυστήματος της περιοχής μελέτης αλλά από γεωγραφικής πλευράς επιχειρούμε να αναλύσουμε σε αδρές γραμμές τα φυσικά στοιχεία που κατατάσσουν το Ζαγόρι, και την ευρύτερη περιοχή ως ένα χώρο ιδιαίτερης οικολογικής αξίας όχι μόνο σε εθνικό επίπεδο. Η προστασία της φυσικής κληρονομιάς του Ζαγορίου οφείλει να αποτελεί κρίσιμη προτεραιότητα της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Αναφερόμαστε στα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά όσον αφορά τους γεωγραφικούς φραγμούς του χώρου (κορυφές, ποταμοί, χείμαρροι), τις οριζόντιες επίπεδες επιφάνειες (πεδιάδες) και την πλούσια βιοποικιλότητα που χαρακτηρίζει το οικοσύστημα του Ζαγορίου.

Η γεωγραφική ενότητα του Ζαγορίου χαρακτηρίζεται από το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως ομογενής χώρος ως προς τη φυσικογεωγραφική του ασυνέχεια και πολυδιάσπαση. Οι ψηλές κορυφές, οι απότομες πλαγιές και χαράδρες δημιουργούν ένα ανάγλυφο ιδιαίτερος έντονο.

Η ιδιαιτερότητα του έντονου ανάγλυφου που χαρακτηρίζει την περιοχή μελέτης επηρέασε σημαντικά την ανάπτυξη των υποδομών. Ως γεωγραφικός χώρος μπορεί να χαρακτηριστεί ανισοτροπικός ως προς τον άξονα Ιωάννινα-Κόνιτσα όπου και διασταυρώνονται οι τρεις κύριοι άξονες πρόσβασης για τα χωριά του Κεντρικού Δυτικού και Ανατολικού Ζαγορίου. Το οδικό δίκτυο¹¹⁵ όπως αναπτύσσεται, χαρακτηρίζεται περιορισμένο και με τα έντονα κλιματολογικά φαινόμενα συστήνει ένα σημαντικό αρνητικό παράγοντα στη διαδικασία της ανάπτυξης. Αφού για μεγάλη περίοδο του χρόνου το οδικό δίκτυο χαρακτηρίζεται ανεπαρκές και ανίκανο να υποστηρίξει τις ανάγκες μετακίνησης του τοπικού πληθυσμού

¹¹⁵ Η ανεπάρκεια του οδικού δικτύου δεν αφορά μόνο στη συντήρηση του κατά τους χειμερινούς μήνες, όπου για μεγάλη χρονική περίοδο πολλά χωριά παραμένουν αποκλεισμένα, αλλά αφορά και στη σχετική ανυπαρξία χώρων στάθμευσης που προκαλεί σοβαρές δυσλειτουργίες κατά την καλοκαιρινή περίοδο, όταν οι φόρτοι των επισκεπτών αυξάνουν σημαντικά. Προφανώς, οι υποδομές που απαιτούνται για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων δεν δικαιολογούνται από τον περιορισμένο αριθμό χρηστών και την ανισοκατανομή τους στην περίοδο του χρόνου, αλλά σίγουρα κάποιες λύσεις πρέπει να δοθούν για τη βελτίωση της λειτουργίας του οδικού δικτύου.

3.3.1.1 Γεωγραφικοί φραγμοί Κορυφές, Ποταμοί, χείμαρροι

Το Ζαγόρι εκτείνεται ανάμεσα σε δύο κορυφές, το Μιτσικέλι (1810μ) και τον Σμόλικα (2637μ). Η Γκαμήλα (2497μ), ο Πλόσκος (2388μ), ο Λάπατος (2251μ), η Τσούκα Ρόσα (2377μ), ο Καρτερός (2458μ), τα Λιθάρια (2467μ), η Γκούρα (2466μ), το Τσομάκο (2157μ) και ο Κουκουρόντζος (1784μ) συστήνουν ένα ανάγλυφο που χαρακτηρίζεται από μεγάλη ορεινότητα και την έντονη διάσπαση του φυσικογεωγραφικού χώρου. Οι πολλές μικρές κοιλάδες απορροής που δημιουργούνται ανάμεσα στις ψηλές κορυφές επιτρέπουν την ανάπτυξη ενός πλούσιου σε βιοποικιλότητα οικοσυστήματος, με ιδιαίτερης αισθητικής τοπία.

Το έντονο ανάγλυφο δημιουργεί ένα μεγάλο αριθμό χειμάρρων και ποταμών που επηρέασαν την αρχιτεκτονική επιβάλλοντας την κατασκευή ενός μεγάλου αριθμού γεφυριών (παρ. 3.4.4.1, σελ 200) για να εξασφαλιστεί η ροή ανθρώπων και αγαθών και τα οποία είναι χαρακτηριστικά για την αρχιτεκτονική του Ζαγορίου. Οι κυριότεροι ποταμοί στην περιοχή μελέτης είναι ο Αώος, ο Βοϊδομάτης, ο Βάρδας και ο Ζαγορίτικος, που καταλήγουν στον Άραχθο.

3.3.1.2 Οριζόντιες επίπεδες επιφάνειες: Πεδιάδες

Οι πεδιάδες του Ζαγορίου καλύπτουν ένα μικρό ποσοστό της συνολικής του επιφάνειας. Η πεδιάδα των Ασπραγγέλων, η Βράκα της Βίτσας και η πεδιάδα στα Άνω και κάτω Πεδινά αποτελούν τις κύριες πεδιάδες του Ζαγορίου. Ανάμεσα στους ποταμούς Βάρδας και Ζαγορίτικος εκτείνεται η πεδιάδα των Μιλιοτάδων.

Ανάμεσα στις κορυφές δημιουργείται ένας σημαντικός αριθμός βοσκοτόπων, που χρησιμοποιούνται κατά τις περιόδους του καλοκαιριού για την κτηνοτροφία. Η φέρουσα ικανότητα αυτών των συστημάτων παραμένει περιορισμένη και δεν μπορεί να φιλοξενήσει ιδιαίτερα έντονες κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Με συστηματικό τρόπο θα έπρεπε να προσδιοριστεί η φέρουσα ικανότητα των ευαίσθητων χώρων, ώστε να αρθεί πιθανή απειλή από την υπερεκμετάλλευσή τους, αλλά ταυτοχρόνως να συνεχιστούν οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες, όπου αυτό είναι δυνατόν, χωρίς να δημιουργείται ανταγωνιστική σχέση με το περιβάλλον.

3.3.1.3 Οικολογικοί πόροι: βιοποικιλότητα, δάση

Η χλωρίδα και η πανίδα του Ζαγορίου είναι ιδιαίτερας πλούσια για δύο κυρίως λόγους. Αφενός οι μικρού μεγέθους κοιλάδες απορροής που αναπτύσσονται ανάμεσα στους ορεινούς όγκους εξασφαλίζουν ένα κλίμα πιο ήπιο, πιο ζεστό και υγρό κατά την περίοδο του χειμώνα που επιτρέπει σε ένα σημαντικό αριθμό ειδών χλωρίδας και πανίδας να ευημερήσει. Αφετέρου στην περιοχή συναντάται το μεσογειακό κλίμα με το κλίμα της κεντρικής Ευρώπης προσφέροντας

μια ποικιλία κλιματικών συνθηκών που επιτρέπει να ευδοκιμήσουν είδη χλωρίδας η πανίδας τα οποία έχουν εξαφανιστεί αλλού.

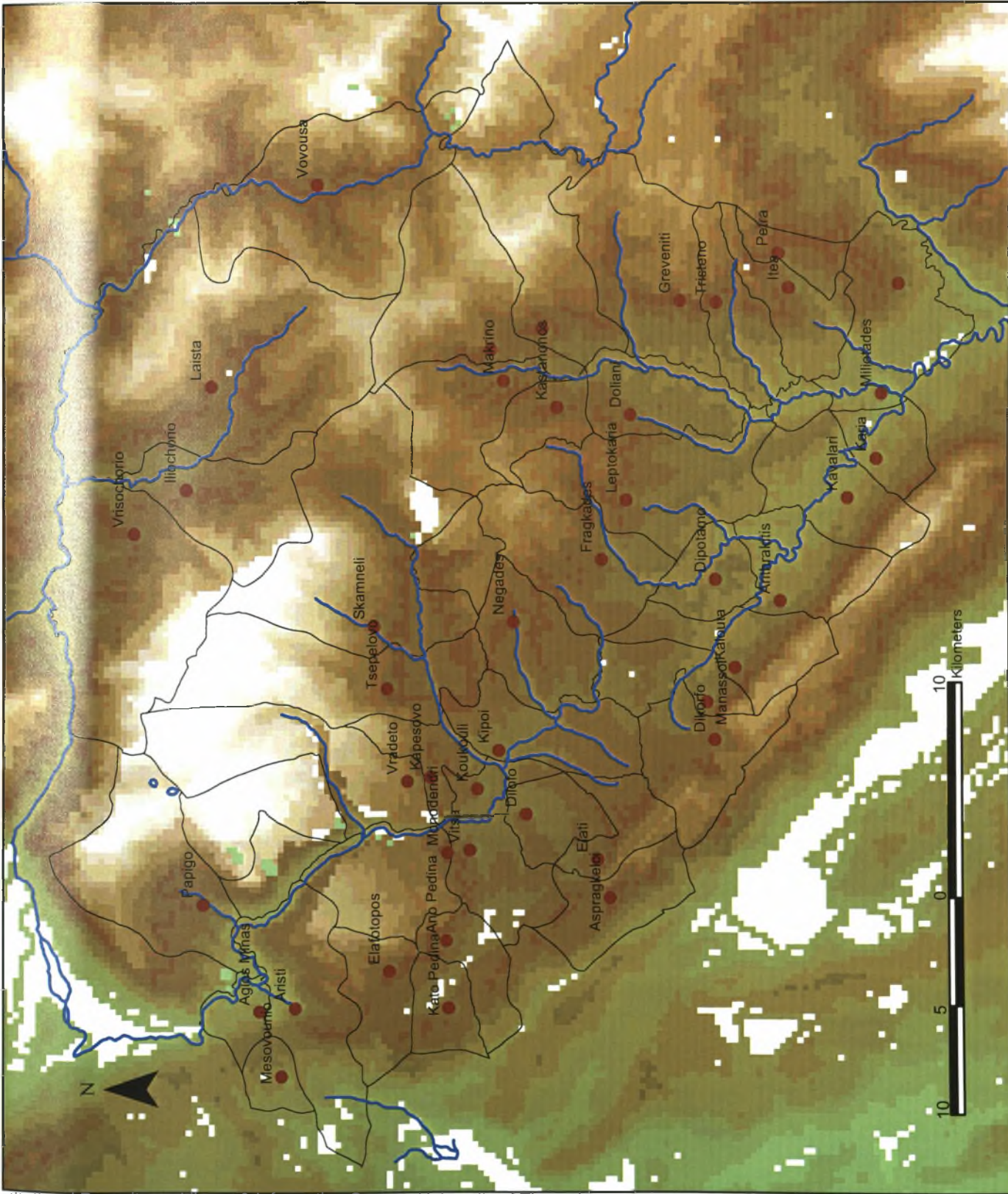
Η χαράδρα του Βίκου αποτελεί ένα παράδειγμα χαρακτηριστικό της βιοποικιλότητας που περιγράφει το σύστημα, είναι χαρακτηρισμένη από τον ΟΗΕ ως προστατευόμενη περιοχή από το 1973 (κεφ. 2.2.1.2, σελ. 106), ενώ από το ίδιο έτος προστατεύεται από την εθνική νομοθεσία ως εθνικό πάρκο (κεφ. 3.3.3.2, σελ. 179)

Τα δάση της περιοχής του Ζαγορίου αποτελούν έναν πολύ σημαντικό οικολογικό πόρο. Η συνολική τους επιφάνεια σύμφωνα με την απογραφή της ΕΣΥΕ 1991, είναι 537χλμ². Τα δάση συναντώνται κυρίως στο Κεντρικό και Ανατολικό Ζαγόρι. Αντιθέτως, στο Δυτικό Ζαγόρι δεν υπάρχουν παραγωγικά δάση και αυτό λόγω του ιδιαιτέρως έντονου ανάγλυφου, καθώς και λόγω των ισχυρών πιέσεων υλοτόμησης και υπερβόσκησης που έχουν υποστεί κατά το παρελθόν κατά την περίοδο της οικονομικής και κοινωνικής ακμής του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα. Η υλοτόμηση αποτελεί σημαντική παραγωγική δραστηριότητα για κάποιες κοινότητες του Ανατολικού Ζαγορίου.

Η συνολική επιφάνεια της περιοχής του Ζαγορίου είναι 991.552χλμ². Το 96% αυτής είναι χαρακτηρισμένη ως ορεινός χώρος¹¹⁶ ενώ μόνο το 4% ως ημιορεινός και πεδινός χώρος. Για τις προς μελέτη κοινότητες η καλλιεργήσιμη έκταση προσδιορίζεται σε 37,3χλμ² (3,54%) οι βοσκότοποι σε 418,4χλμ² (39,74%) και τα δάση, που αποτελούν την κύρια κάλυψη του εδάφους, σε 537,3χλμ² (51,03%) ΕΣΥΕ (1991)

¹¹⁶ Ο προσδιορισμός του χώρου ως πεδινού, ημιορεινού και ορεινού προσδιορίζεται σύμφωνα με την ΕΣΥΕ (1991) βάσει δύο κριτηρίων, του υψόμετρου και/ή της μέσης κλίσης. Έτσι προσδιορίζονται, ως πεδινές οι ζώνες με υψόμετρο από 0-99μ και/ή μέση κλίση από 0-7%, ως ημιορεινές οι ζώνες με υψόμετρο από 100-699μ και/ή μέση κλίση από 8-36%, και ως ορεινές οι ζώνες με υψόμετρο περισσότερο από 700μ και/ή μέση κλίση μεγαλύτερη από 37%.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	ΧΑΡΤΗΣ 4 : ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	ΤΣΙΑΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	ΙΣΟΥΨΕΙΣ 	Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιοποίηση) χαρτογραφικών δεδομένων ΥΠΕΧΧΩΔΕ 1995 με την χρήση του λειτουργικού ARC MAP 8.2 ESRI. Απόδοση του ανάγλυφου με μετατροπή του Vector σε Raster για την δημιουργία του ψηφιακού μοντέλου εδάφους (digital elevation model).	ΒΟΛΟΣ 2006
---	---	---	--	--	--	------------

3.3.2 ΟΙ ΚΑΛΥΨΕΙΣ ΓΗΣ

Στο πλαίσιο τη διατριβής θεωρήσαμε απαραίτητη την ανάλυση της κάλυψης γης, έστω και με τη χρήση ενός εργαλείου το οποίο δε θα μας παρείχε πληροφορίες οι οποίες μπορεί να θεωρηθούν απολύτως ακριβείς. Επιλέξαμε το CORINE¹¹⁷ (1990), για τον προσδιορισμό των κυριών ομάδων καλύψεως γης και ομαδοποιήσαμε της χρήσεις γης που προσφέρονταν από το CORINE σε πέντε κατηγορίες:

- [I] Ασυνεχής οικιστική δόμηση (κάλυψη γης κατηγορία 112). Τα προτεινόμενα αποτελέσματα δεν είναι σαφώς προσδιορισμένα. Παρατηρούμε ότι στην περιοχή μελέτης εμφανίζεται μόνο ένα πολύγωνο, ενώ γνωρίζουμε ότι στην περιοχή μελέτης υπάρχουν 48 χωριά που κανονικά θα έπρεπε να ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Η πλήρης αδυναμία του CORINE να διακρίνει με συνέπεια την ασυνεχή οικιστική δόμηση, οφείλεται στο μικρό μέγεθος των οικισμών και στο υλικό δόμησης το οποίο δίνει παρεμφερείς ραδιομετρικές τιμές με βραχώδεις περιοχές. Η αδυναμία αυτή του εργαλείου δε φαίνεται να επηρεάζει ιδιαιτέρως την ανάλυσή μας, αφού την ακριβή θέση των οικισμών την έχουμε από υπόβαθρο του ΥΠΕΧΩΔΕ 1991
- [II] Αμπελοκαλλιέργειες (κάλυψη γης κατηγορία 221), μικτή καλλιέργεια (κάλυψη γης κατηγορία 242), εκτάσεις που χρησιμοποιούνται στην αγροτική παραγωγή, σημαντικό τμήμα των οποίων καλύπτεται από φυσική βλάστηση (κάλυψη γης κατηγορία 243), αγροτικές και δασικές εκτάσεις (κάλυψη γης κατηγορία 244). Σε αυτή την κατηγορία ομαδοποιήσαμε καλύψεις γης, οι οποίες αφορούν σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις οι οποίες δεν είναι εντατικές.
- [III] Φυλλοβόλα δάση (κάλυψη γης κατηγορία 311), κωνοφόρα δάση (κάλυψη γης κατηγορία 312), μικτά δάση (κάλυψη γης κατηγορία 313). Οι δασικές εκτάσεις αποτελούν τη σημαντικότερη κάλυψη για το Ζαγόρι.
- [IV] Γη μη αρδευόμενη (κάλυψη γης κατηγορία 221), βοσκότοποι (κάλυψη γης κατηγορία 321), θαμνώδεις και άγονες εκτάσεις (κάλυψη γης κατηγορία 322), ξεροφιλική βλάστηση (κάλυψη γης κατηγορία 323), περιοχές μετάβασης του δάσους και θαμνωδών εκτάσεων (κάλυψη γης κατηγορία 324). Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν εκτάσεις

¹¹⁷ Το CORINE (Coordination for the information of the environnement) ήταν ένα πιλοτικό πρόγραμμα χρηματοδοτούμενο από την ΕΕ που αποσκοπούσε να ομογενοποιήσει και να δημιουργήσει συμβατότητα στα μέσα καταγραφής της κατάστασης του φυσικού περιβάλλοντος στις χώρες της ΕΕ (1985-1990). Ως στόχο είχε να αξιολογήσει τη χρησιμότητα τη δυνατότητα και τη λειτουργικότητα ενός μόνιμου συστήματος πληροφοριών στις χώρες της ΕΕ, ικανού να απεικονίσει την κατάσταση του περιβάλλοντος. Η εφαρμογή του θα βοηθούσε σε ζητήματα οικολογικής πολιτικής (Official Journal Reference: L 176: 1985-07-06)

περισσότερο ή λιγότερο φυσικές, αλλά με φυτική κάλυψη του εδάφους με μικρότερη βιομάζα σε σχέση με τα δάση.

[V] Αμμόλοφοι και παραλίες (κάλυψη γης κατηγορία 331*), περιοχές αραιής βλάστησης (κάλυψη γης κατηγορία 322). Προφανώς, κάποια άλλη κάλυψη εδάφους δίνει την ίδια ραδιομετρική τιμή. Η ομάδα αυτή συντάσσεται από περιοχές βραχώδεις η αμμόδεις.

Πίνακας 17: Ομαδοποίηση των καλύψεων γης που εμφανίζονται στην περιοχή μελέτης CORINE 1990

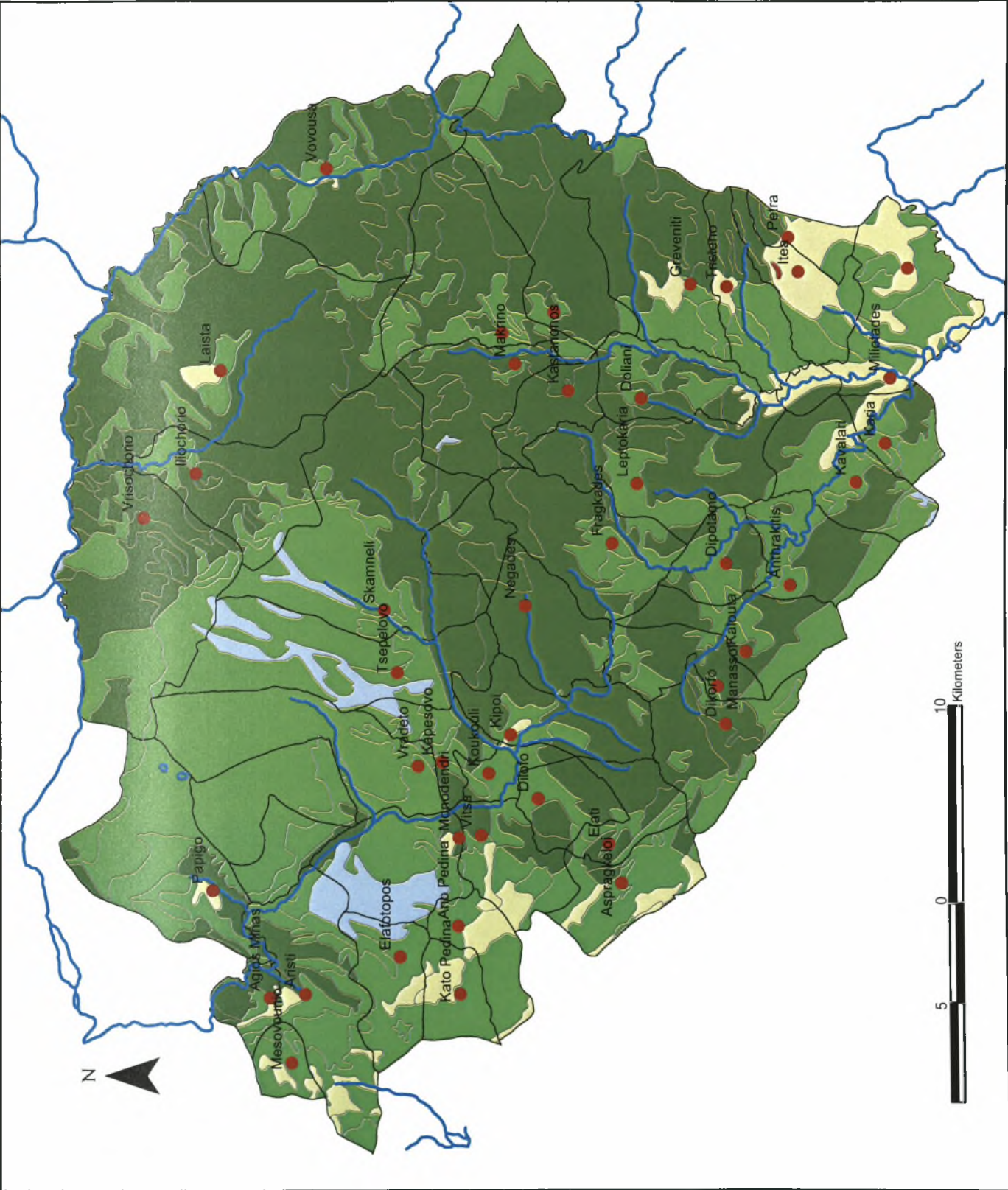
	Κωδικός κάλυψης γης	Περιγραφή κάλυψης γης	Ομαδ/ση καλύψεων γης
1	(112)	Ασυνεχής οικιστική δόμηση	I
2	(211)	Έδαφος μη αρδεύσιμο	IV
3	(221)	Αμπελοκαλλιέργειες	II
4	(242)	Μικτή καλλιέργεια	II
5	(243)	Γη αγροτικής καλλιέργειας με τμήματα φυσικής βλάστησης	II
6	(244)	Περιοχές με κάλυψη δασική και αγροτική	II
7	(311)	Φυλλοβόλα δάση	III
8	(312)	Κωνοφόρα δάση	III
9	(313)	Μικτά δάση	III
10	(321)	Βοσκοτόπια	IV
11	(322)	Θαμνότοποι και άγονα εδάφη	IV
12	(323)	Σκληροφυλλική βλάστηση	IV
13	(324)	Περιοχή μετάβασης δάσους και θαμνότοπων	IV
14	(331)	Αμμόλοφοι και παραλίες*	V
15	(333)	Περιοχές αραιής βλάστησης	V
Περιοχή μελέτης Ζαγόρι			

Πηγή: επεξεργασία των δεδομένων του CORINE 1990 με τη χρήση του λογισμικού ARCMAP 8.2 ESRI λειτουργία Géocodage

* Προφανώς κάποια άλλη κάλυψη εδάφους δίνει την ίδια ραδιομετρική τιμή με την παραλία και τους αμμόλοφους, που προφανώς δεν μπορούν να υπάρχουν στην περιοχή μελέτης

Υπάρχει κριτική για την αξιοπιστία της πληροφορίας που αφορά σε εδάφη με έντονο ανάγλυφο και κάλυψη εδάφους ανάμικτη εξαιτίας της ανάλυσης του δορυφόρου που χρησιμοποιήθηκε (pixel 20), η οποία είναι μικρή. Επίσης, οι εικόνες που χρησιμοποιήθηκαν είναι της περιόδου 1985-1990. Θεωρήσαμε, όμως, ότι η γενική εικόνα που παρέχεται από τη χρήση του CORINE δεν απέχει σημαντικά από την πραγματικότητα, όσον αφορά στην περιοχή μελέτης η οποία χαρακτηρίζεται σε μεγάλο ποσοστό από δασικές εκτάσεις, ενώ οι ανθρωπογενείς δραστηριότητες είναι περιορισμένες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	ΧΑΡΤΗΣ 5 : ΚΑΛΥΨΕΙΣ ΓΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ CORINE	ΤΣΙΛΙΜΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	ΥΠΟΜΝΗΜΑ CORINE ■ 112 ■ 211 ■ 221 ■ 242 ■ 243 ■ 244 ■ 311 ■ 312 ■ 313 ■ 321 ■ 322 ■ 323 ■ 324 ■ 331 ■ 333	Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων του προγράμματος CORINE με την χρήση του λειτουργικού ARC VIEW 3.1 ESRI εντολή Geocodage. *Οι περιοχές που εμφανίζουν κάλυψη 331 στο πρόγραμμα CORINE προφανώς έχουν την ίδια ραδιομετρική τιμή με τις παραλίες και τις περιοχές αμμολοφών.	ΒΟΛΟΣ 2006
---	---	---	--	--	--	------------

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ
ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

**ΧΑΡΤΗΣ 6 :
ΔΟΥΦΟΡΙΚΗ
ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ**

ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ
ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΚΟΥΓΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

УПОМНИМА

- ☒ Εδρα Δήμου
- ☐ Εδρα Κοινότητας
- ☐ Ορια Δήμων
- ☐ Ορια Κοινοτήτων

Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιοποίηση)
χαρτογραφικών δεδομένων
ΥΠΤ:ΣΑΔΑ 1998 με την χρήση
του λειτουργικού ARC MAP 8.2
ESRI για την συντάξη του
υποβάθρου. Γνωστή της
δορυφορικής εικόνας Landsat 7
(Visible color) πρόγραμμα
World Wind 1.3

ΒΟΛΟΣ 2006

3.3.3 ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ «ΟΡΕΙΝΟΙ ΟΓΚΟΙ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ»

3.3.3.1 Η αναγκαιότητα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος Τα εθνικά πάρκα

Η Ελλάδα παρά τη μικρή της έκταση (131.944 χλμ²) λόγω της θέσης της και των φυσικογεωγραφικών της χαρακτηριστικών εμφανίζει ιδιαίτερη ποικιλία τόσο σε τοπία όσο και στα οικοσυστήματα που δημιουργούνται¹¹⁸. Σε αυτό συμβάλλουν τόσο η διαφοροποίηση του κλίματος, που δημιουργεί διαφορετικές συνθήκες με ιδιαίτερη ποικιλία, όσο και η γειτνίαση της χώρας μας με τρεις ηπείρους, τα οικοσυστήματα των οποίων έχουν επηρεάσει τόσο τη χλωρίδα όσο και την πανίδα, δημιουργώντας μια πλούσια βιοποικιλότητα.

Ως σύνολο τα εθνικά πάρκα καλύπτουν το 0,5% της συνολικής επιφάνειας της χώρας μας. Όπως προκύπτει από τα συμπεράσματα των ευρωπαϊκών προγραμμάτων CORINE και NATURA 2000, υπολογίζεται ότι γύρω στο 15% της συνολικής έκτασης χρήζει προστασίας μέσω της σύνταξης συγκεκριμένων μέτρων εναλλακτικής ανάπτυξης, τα οποία θα διασφαλίζουν την προστασία της εν λόγω περιοχής Γ. ΣΦΗΚΑΣ (2002).

Στην Ελλάδα έχουν νομοθετηθεί 13 εθνικά πάρκα (παρ. 3.3.3.2, σελ. 179), δράση που θεωρείται σχετικά περιορισμένη για την αποτελεσματική προστασία του ιδιαίτερου περιβάλλοντος της χώρας μας συγκρινόμενο με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες. Προβληματική αναπτύσσεται επίσης γύρω και από την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας τους. Το πλαίσιο εφαρμογής τους συνήθως αφορά σε ένα σύνολο κανονιστικών περιοριστικών ρυθμίσεων, οι οποίες, αδυνατώντας να ενσωματώσουν στο σκεπτικό τους κάποιους μηχανισμούς αναπτυξιακών κινήτρων, δημιουργούν ανταγωνιστική σχέση με τις τοπικές κοινωνίες των οποίων ο ρόλος δε λαμβάνεται σοβαρά υπόψη στην όλη διαδικασία.

Πρακτική που χαρακτηρίζεται ιδιαίτερος αρνητική, καταδικάζοντας σε δυσλειτουργία την όποια προσπάθεια διαχείρισης της εν λόγω περιοχής προστασίας.

3.3.3.2 Εθνικά πάρκα

Τα εθνικά πάρκα αποτελούν το κύριο μέτρο προστασίας που συνδέεται άμεσα με την προβληματική της διατριβής για αυτό επελέγη να παρουσιαστούν με μεγαλύτερη λεπτομέρεια

¹¹⁸ Αναφέρεται ότι από τα 184 είδη θηλαστικών που υπάρχουν στην Ευρώπη, τα 116 συναντώνται στην Ελλάδα. Όσον αφορά στην ορνιθοπανίδα από τα 433 είδη πουλιών της Ευρώπης τα 410 συναντώνται στη χώρα μας. Όσον αφορά τα φυτά, έχουν καταγραφεί στην Ελλάδα γύρω στα 6.200 είδη και υποείδη από αυτά πάνω από 800 είναι ενδημικά. (ΣΦΗΚΑΣ Γ., 2002, 98).

τα χαρακτηριστικά τους, καθώς και η ιστορική εξέλιξη του θεσμού. Η διευρυμένη κλίμακα εφαρμογής αυτού του θεσμού καθώς και η πολυπλοκότητα των ζητημάτων που επιχειρεί να ρυθμίσει, θεωρούμε ότι αποτελούν τους άξονές που καθιστούν ιδιαίτερος ενδιαφέρονσα τη σύσταση και λειτουργία τους, ενώ επιβάλλουν την προσεκτική εφαρμογή αυτού του ιδιαίτερου εργαλείου χωρικού σχεδιασμού.

Τα εθνικά πάρκα αποτέλεσαν τους πρώτους μηχανισμούς προστασίας περιοχών που θεωρούνταν ότι είχαν ιδιαίτερη οικολογική αξία. Τα πρώτα πάρκα προστασίας συναντώνται στην Αμερική όπου εμφανίσθηκαν και ιδιαίτερος έντονες περιβαλλοντικές πιέσεις¹¹⁹.

Το πρώτο εθνικό πάρκο ιδρύθηκε το 1864 από τον πρόεδρο Lincol Abraham στο Yosemite της Καλιφόρνια, αποσκοπώντας στη διάσωση των δασών της γιγαντιαίας Σεκόιας¹²⁰, που κινδύνευε λόγω της υλοτόμησης, από εξαφάνιση. Στη συνέχεια το 1872 από το πρόεδρο Grant Ulysses ιδρύθηκε το δεύτερο εθνικό πάρκο, στην κοιλάδα του Yellowstone. Στην περίπτωση αυτή στόχος δεν ήταν απλώς η προστασία της φύσης, αλλά και η διασκέδαση των επισκεπτών. Χαρακτηριστικός ήταν ο τρόπος με τον οποίον εκδιώχθηκαν από την περιοχή του πάρκου οι αυτόχθονες πληθυσμοί των ιθαγενών στη λογική της απόλυτης προστασίας του φυσικού οικοσυστήματος. Η υιοθέτηση αυτής της λογικής σήμερα θεωρείται ηθικώς απαράδεκτη και οικολογικώς ανεπαρκής, αφού πλέον είναι ευρέως αποδεκτό ότι ο άνθρωπος αποτελεί μέρος του οικοσυστήματος και επιδιώκεται η βέλτιστη δυνατή ενσωμάτωσή του σε αυτό.

Στην Ευρώπη, ακολουθώντας μια σύγχρονη λογική λειτουργίας το πρώτο εθνικό πάρκο ιδρύεται στη Σουηδία το 1906 και ακολουθούν και οι υπόλοιπες χώρες. Η βαλκανική χερσόνησος λόγω ιστορικών και πολιτικών συγκυριών υιοθετεί τη λογική της προστασίας του περιβάλλοντος μέσω της σύστασης εθνικών πάρκων πολύ αργότερα. Οι πόλεμοι, η πολιτική αστάθεια και η καθυστέρηση στη βιομηχανική ανάπτυξη δεν επέτρεπαν η λογική της προστασίας του περιβάλλοντος να θεωρηθεί ως προτεραιότητα.

Στη Βουλγαρία το 1923 ιδρύεται το πρώτο εθνικό πάρκο. Στη συνέχεια στην Ελλάδα στις παραμονές του πολέμου μετά από τις εισηγήσεις κάποιων πρωτοπόρων φυσιολατρών μέσα από τους κόλπους του ελληνικού ορειβατικού συνδέσμου ιδρύονται οι δύο πρώτοι εθνικοί δρυμοί στον Όλυμπο και στον Παρνασσό το 1938. Σήμερα υπάρχουν θεσμοθετημένοι 10 εθνικοί δρυμοί (Πίνακας 8 σελ. 121), και 5 εθνικά πάρκα (Πίνακας 12 σελ. 126) ενώ άλλα 13 είναι προτεινόμενα.

Οι εθνικοί δρυμοί αποτελούν φυσικές ενότητες μεγάλης κλίμακας και σημασίας για την προστασία της φύσης. Το μέγεθος των παρεμβάσεων που τις χαρακτηρίζει, τις καθιστά ως

¹¹⁹ Υπολογίζεται ότι ο πληθυσμός της Αμερικής μέσα σε έναν αιώνα (1800-1900) από εφτά εκατομμύρια που ήταν έφτασε τα ογδόντα. Εάν λάβουμε υπόψη τις θεωρίες ανάπτυξης που επικρατούσαν στην εποχή αντιλαμβανόμαστε το μέγεθος της περιβαλλοντικής υποβάθμισης που θα υπέστησαν ολόκληρες περιοχές μέσα σε μόνον έναν αιώνα.

¹²⁰ *Sequoiadendron giganteum*

κρίσιμες πολιτικές και τεχνοκρατικές επιλογές με έντονες κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις στους τοπικούς χωροκοινωνικούς σχηματισμούς για δύο κυρίως λόγους. Αφενός λόγω της μεγάλης επιφάνειας που καλύπτουν, αφετέρου λόγω της αυστηρής προστασίας που πρέπει να εξασφαλίζουν σε αυτά τα ιδιαίτερα οικοσυστήματα.

Ενδογενώς η σύνταξη και λειτουργία των εθνικών πάρκων αποτελεί μια ιδιαίτερη υπόθεση που σε πολλές περιπτώσεις δημιουργεί αντιδράσεις σε τοπικό επίπεδο. Προαπαιτούμενο για την άρτια λειτουργία των εθνικών πάρκων είναι η εξασφάλιση ενός σαφούς θεσμικού και οργανωτικού πλαισίου δράσης, ικανού να άρει τις δυσλειτουργίες και τις εσωτερικές τριβές.

Στην Ελλάδα, όσον αφορά στο υφιστάμενο οργανωτικό (διοικητικό) πλαίσιο παρατηρούνται φαινόμενα «...σύγχυσης και αλληλοκάλυψης των αρμοδιοτήτων μεταξύ των φορέων, αυτό το φαινόμενο αποτελεί σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα για την ολοκληρωμένη, συντονισμένη και τελικός αποτελεσματική διαχείριση και προστασία των Εθνικών Δρυμών», (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 135). Η διοικητική αδυναμία οδηγεί στην έλλειψη σύγχρονων φορέων διαχείρισης ικανών να αντιμετωπίσουν στην ολότητα τους αυτούς τους ιδιαίτερους χώρους οι οποίοι διοικητικά χαρακτηρίζονται από πολυδιάσπασή (διοικητικά όρια όλων των χωρικών επιπέδων) και αλληλοκάλυψη των αρμοδιοτήτων.

Σημαντική κρίνεται και η δυσλειτουργία που παρατηρείτε σε θεσμικό επίπεδο. Η αδυναμία εκσυγχρονισμού και εναρμόνισης της εθνικής νομοθεσίας με τις οδηγίες της ΕΕ και τις Διεθνείς συμβάσεις προστασίας αποτελεί εμπόδιο στην εξασφάλιση ενός άρτιου, σύγχρονου θεσμικού πλαισίου προστασίας.

Υιοθετώντας τις τοποθετήσεις του Η. Μπεριάτου (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 135) στην αναφορά των κύριων προβλημάτων δυσλειτουργίας που χαρακτηρίζουν το σύστημα των εθνικών πάρκων μπορούμε να συνοψίσουμε έξι κύριους άξονες:

- Η ανεπαρκής διοικητική οργάνωση των δασικών υπηρεσιών που αποτελούν των κύριο αρμόδιο φορέα διαχείρισης τέτοιων περιοχών, αλλά και η διοικητική τους δυσκαμψία και δυσλειτουργία τους οδηγούν στο να αδυνατούν να διαδραματίσουν αποτελεσματικά τον ρόλο τους.
- Έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού ικανού να υιοθετήσει τη σύγχρονη προβληματική για αυτούς τους ιδιαίτερους χώρους και να ανταποκριθεί στις σύγχρονες απαιτήσεις για τη διατήρηση αυτών των ιδιαίτερων περιοχών.
- Περιορισμένη υλικοτεχνική υποδομή και τεχνογνωσίας παράγων που δυσχεραίνει συστηματικά την αποτελεσματικότητα των όποιων πρωτοβουλιών και δράσεων. Τροχοπέδη αποτελεί, επίσης, και η ελλιπής γνώση όσον αφορά στη χλωρίδα και πανίδα, αφού είναι περιορισμένες οι συστηματικές μελέτες για τον ελληνικό χώρο.
- Η ελλιπής εξασφάλιση συμμετοχικών διαδικασιών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων διαχείρισης και λειτουργίας των δρυμών, παράγων με ιδιαίτερος σημαντικές επιπτώσεις,

αφού χωρίς την αποδοχή και την ενσωμάτωση της τοπικής κοινωνίας δεν εξασφαλίζεται η άρτια διαχείριση αυτών των ιδιαίτερων χώρων.

- Ελλείπει χωρικού σχεδιασμού σε εθνικό επίπεδο, εμφανίζονται σημαντικές πιέσεις και κίνδυνοι από ανθρώπινες δραστηριότητες (οικιστική ανάπτυξη, μαζικός τουρισμός, βοσκή, θήρα)
- Αδυναμία εξεύρεσης πόρων χρηματοδότησης αφού δεν υπάρχουν ικανοί μηχανισμοί εξασφάλισης πόρων αυτοχρηματοδότησης. Το πρόβλημα συνδέεται άμεσα με τη διοικητική και οργανωτική δυσκαμψία αλλά και με τις ελλειπείς υλικοτεχνικές υποδομές.

Τα Εθνικά Πάρκα οι Εθνικοί Δρυμοί και τα Θαλάσσια πάρκα της χώρας μας είναι 15 (Πίνακας 8 σελ. 121 και Πίνακας 12, σελ. 126) ενώ έχει προταθεί η θεσμοθέτηση άλλων 13¹²¹.

Οι περιοχές που χρήζουν προστασίας στη χώρα μας ξεπερνούν το 15% της συνολικής έκτασης, όπως προέκυψαν από τις καταγραφές που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών προγραμμάτων του CORINE και NATURA 2000, αντ' αυτού ως εθνικά πάρκα είναι χαρακτηρισμένα μόνο το 0,5% της συνολικής επιφάνειας της χώρας μας ποσοστό που εμφανίζεται σημαντικά μικρότερο σε αντιστοιχία με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες¹²².

Λαμβάνοντας υπόψη -εκτός της περιορισμένης έκτασης των εθνικών πάρκων- και την προβληματική τους λειτουργία και συνολικότερα αναποτελεσματική τους διαχείριση, το πρόβλημα προστασίας της φυσικής κληρονομιάς στην Ελλάδα κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντικό.

3.3.3.3 Το εθνικό πάρκο της περιοχής «ορεινοί όγκοι βόρειας Πίνδου»

Το εθνικό πάρκο της περιοχής «ορεινοί όγκοι βόρειας Πίνδου» αποτελεί προσπάθεια για τη διαχείριση ενός χώρου με περιβαλλοντικές προτεραιότητες, με τρόπο κατά τον οποίο δε θα δημιουργούνται ανταγωνιστικές σχέσεις με τις τοπικές κοινωνίες και τις παραγωγικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται¹²³.

121 Τα Προτεινόμενα Εθνικά Πάρκα (Εθνικοί Δρυμοί) και Θαλάσσια πάρκα Δαδιά-Λευκίμης, Έβρου, Ροδόπης, Ανατ. Μακεδονίας-Θράκης, Κερκίνης, Βόλβης-Κορώνειας, Αλιάκμονα-Αξιού, Βόρα, Αμβρακικού, Μεσολογίου-Αιτωλικού, Κατυχίου-Στροφυλιάς, Χελμού, Ταύγετου, Πηγή: Νέξη Ν., 2006, "Ανθρώπινο περιβάλλον", στο <http://www.oreivatein.com/page/library/b_drymoi.htm>, ανακτήθηκε 05.04.2006

122 Στην Αγγλία τα Εθνικά Πάρκα καλύπτουν το 9% στην Ελβετία το 6%, στην Ιαπωνία το 3% και στην Ολλανδία το 1,14%

123 Από το 2002 στο πλαίσιο της Ειδικής Περιβαλλοντικής Μελέτης [] αφού συνυπολογίστηκαν και τα πορίσματα προηγούμενων μελετών κατέληξε σε ΚΥΑ για των χαρακτηρισμό της περιοχής ως εθνικού πάρκου. Κατά την πορεία θεσμοθέτησης του ακολουθήθηκαν συμμετοχικές διαδικασίες για την εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η πρόταση συζητήθηκε στους δήμους που βρίσκονται στα όρια του πάρκου, στις νομαρχίες Ιωαννίνων και Γρεβενών ενώ οι εμπλεκόμενοι φορείς και πολλοί πολίτες κατέθεσαν τις απόψεις τους. Στον πλαίσιο των συζητήσεων επιχειρήθηκε να προσδιοριστεί η συνιστάμενη όλων των τοπικών συμφερόντων, τα οποία κατά περιόδους εμφανίζονται αλληλοσυγκρουόμενα, εξασφαλίζοντας την ευρύτερη δυνατή συναίνεση.

Οι περιοχές στις οποίες εκτείνεται το εθνικό πάρκο βόρειας Πίνδου χαρακτηρίζονται από τις φτωχότερες όχι μόνο σε εθνικό επίπεδο αλλά και σε ευρωπαϊκό. Για ιστορικούς λόγους, πολιτικές συγκυρίες, αναπτυξιακές επιλογές και γεωγραφικές ιδιαιτερότητες η περιοχή της βόρειας Πίνδου γνώρισε μια έντονη πληθυσμιακή αποψίλωση για μακρά χρονική περίοδο, με αποτέλεσμα σήμερα τα κοινωνικό-οικονομικό συστήματα της ευρύτερης περιοχής να κρίνονται ιδιαίτερα ασταθή και ευάλωτα. Η αναπτυξιακή και πληθυσμιακή ερημοποίηση¹²⁴ της ευρύτερης περιοχής, που θα μπορούσε να προκύψει ως αποτέλεσμα της σύνταξης ενός πλαισίου κανονιστικών και περιοριστικών δράσεων στο όνομα της προστασίας τους περιβάλλοντος, σίγουρα θα αποτελούσε την πλέον αρνητική εξέλιξη.

Αντιθέτως πρόκληση θεωρώ την αξιοποίηση της ευκαιρίας δημιουργίας του εθνικού πάρκου της περιοχής «ορεινοί όγκοι βόρειας Πίνδου» για να επανεξετασθούν τα αναπτυξιακά ζητήματα της περιοχής και να προωθηθούν λογικές εναλλακτικής ανάπτυξης συνδυάζοντας της προστασία του περιβάλλοντος με την τοπική ανάπτυξη. Στόχος της λειτουργίας του εθνικού πάρκου σε συνδυασμό με μια σειρά μέτρων που ευνοούν την ήπια επιχειρηματική δραστηριότητα είναι η εξασφάλιση της ανάδειξης της περιοχής και η ολοκληρωμένη προστασία της.

Το εθνικό πάρκο της περιοχής «Ορεινοί όγκοι βόρειας Πίνδου» θεσμοθετήθηκε με την ΥΑ 230/2005 ΦΕΚ Δ-639. Αποτελεί το μεγαλύτερο εθνικό πάρκο της Ελλάδας καλύπτοντας συνολική έκταση 2.000 χλμ². Με την ΚΥΑ οριοθετούνται δύο ζώνες προστασίας εντός του πάρκου και μία περιφερειακή ρυθμιστική ζώνη περιμετρικά, με στόχο τη διασφάλιση της βιωσιμότητας των φυσικών πόρων της περιοχής.

Με τη θεσμοθέτηση και λειτουργία του εθνικού πάρκου επιχειρείται μέσω του συντονισμού των αρμόδιων φορέων η εξασφάλιση της τοπικής ανάπτυξης με τρόπο που να μην υποβαθμίζει το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον.

Στο εθνικό πάρκο περιλαμβάνονται οι δύο εθνικοί δρυμοί τῶν Βίκου – Αώου και της Βόρειας Πίνδου¹²⁵ (Βάλια Κάλντα). Οι δύο εθνικοί δρυμοί χαρακτηρίζονται ως σπάνια οικοσυστήματα που χρήζουν προστασίας, ενώ η περιοχή brίθει μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς. Η περιοχή αποτελεί επίσης έναν τόπο πλούσιο σε υδάτινους πόρους.

¹²⁴ Πληθυσμιακή αποψίλωση (*Depeuplement*), με την έννοια της αγροτικής εξόδου του ανθρώπινου δυναμικού Όρος σχεδόν ταυτόσημο με την ερημοποίηση (*Desertification*) στα ελληνικά αν και πιο περιορισμένος εννοιολογικά. Ως ερημοποίηση (*Desertification*) ορίζουμε τη διαδικασία ερήμωσης της υπαίθρου από κάθε εκδήλωση ζωής και δραστηριότητας. Είναι πιο γενική έννοια από την πληθυσμιακή αποψίλωση «*depeuplement*», (αδημοσίευτο, ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η.,)

¹²⁵ Το εθνικό πάρκο της Βάλια Κάλντα βρίσκεται στο δυτικό τμήμα του νομού Γρεβενών. Ιδρύθηκε το 1966 μετά από πρωτοβουλία της Φιλοδασικής Ένωσης Αθηνών, προκειμένου να προστατευτούν τα αιωνόβια Ρομπόλα και μαυρόπευκα. Η Βάλια Κάλντα δεν αποτελεί αυτόνομο οικοσύστημα, αλλά τμήμα του ευρύτερου οικοσυστήματος της βόρειας Πίνδου. Από το 1985 το εθνικό πάρκο της Βάλια Κάλντα ανήκει στο δίκτυο της IUCN. Ο πυρήνας του Εθνικού πάρκου έχει έκταση 33.600 χλμ² και περιλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα της κοιλάδας της Βάλια Κάλντα

Η περιοχή που θα καλύπτει το εθνικό πάρκο «ορεινοί όγκοι βόρειας Πίνδου» διοικητικά ανήκει στους νομούς Ιωαννίνων και Γρεβενών. Απαντούνται έξι ανθρωπογεωγραφικές ενότητες χωρίς πάντα σαφή γεωγραφικά όρια, αλλά με ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς και κοινή ιστορική πορεία: Ζαγόρι, Κόνιτσα, Μέτσοβο στο Νομό Ιωαννίνων και τα Βλαχοχώρια των Καπατσαραίων και χωριά των Σαρακατσάνων στο Νομό Γρεβενών.

Η δημιουργία του εθνικού πάρκου αποσκοπεί στη σύνταξη ενός ενιαίου φορέα διαχείρισης για μια ευρύτερη περιοχή, η οποία από τη μία εμφανίζεται χωρικά κατακερματισμένη από τα διοικητικά όρια και τις φυσικογεωγραφικές ιδιαιτερότητες του χώρου, ενώ από την άλλη συστήνει έναν ομοιογενή χώρο ως προς την ασυνέχεια και την πολυδιάσπαση του με κοινή ιστορική πορεία και ιδιαίτερα στοιχεία κουλτούρας.

Στο μεγαλύτερο μέρος της η περιοχή του εθνικού πάρκου ήδη προστατεύεται με βάση το εθνικό, κοινοτικό και διεθνές δίκαιο. Καθώς εκτός από τους δύο εθνικούς Δρυμούς περιλαμβάνει οκτώ περιοχές του δικτύου «*NATURA 2000*», δύο ζώνες ειδικής προστασίας της Ορνιθοπανίδας, δύο τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλους, έντεκα καταφύγια άγριας ζωής εξήντα τέσσερις παραδοσιακούς οικισμούς και πλήθος κηρυγμένων μνημείων.

Η οικονομία της περιοχής βασίζεται στον τουρισμό, την κτηνοτροφία, την υλοτομία ενώ δυναμική ανάπτυξης εμφανίζουν και τα προϊόντα ονομασίας προέλευσης¹²⁶.

Η λειτουργία του πάρκου θα μπορέσει, βάζοντας σε συνεργία όλα τα θεσμικά και κανονιστικά μέτρα που ανωτέρω αναφέρονται, να εξασφαλίσει την προστασία του περιβάλλοντος με πιο αποτελεσματικό τρόπο παρέχοντας δράσεις εναλλακτικής ανάπτυξης.

Η λειτουργία του πάρκου δεν αναιρεί τη λειτουργία των δύο εθνικών δρυμών του Βίκου – Αώου και της Βόρειας Πίνδου (Βάλια Κάλντα) ούτε αποβλέπει στην άρση και απαγόρευση των τοπικών δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την κτηνοτροφία, τη δασοκομία, τη διαχείριση των δασών, την εμπορία και μεταποίηση τοπικών προϊόντων. Αντιθέτως, αποτρέπει τη χωροθέτηση μεγάλων εγκαταστάσεων. Προωθείται και ενισχύεται η κατασκευή μικρών τουριστικών καταλυμάτων, ορειβατικών καταφυγίων, η παραγωγή τοπικών προϊόντων ονομασίας προέλευσης και γενικά η τοπική ανάπτυξη με σεβασμό στο περιβάλλον.

Σύμφωνα με το Δελτίο τύπου ΥΠΕΧΩΔΕ (29.12.2004) η ΚΥΑ χαρακτηρίζει το Εθνικό Πάρκο της περιοχής «Ορεινοί Όγκοι Βόρειας Πίνδου». Ο χαρακτηρισμός αυτός γίνεται με σκοπό την προστασία, διατήρηση και διαχείριση του φυσικού τοπίου των περιοχών αυτών ως πολύτιμου εθνικού φυσικού πόρου, που έχει μεγάλη βιολογική, οικολογική, γεωμορφολογική και αισθητική αξία. Με την απόφαση αυτή:

¹²⁶ ΠΟΠ Σε αυτά περιλαμβάνονται σήματα για την περιγραφή των τροφίμων που προέρχονται από μία περιοχή της ΕΕ όπου χρησιμοποιείται αναγνωρισμένη τεχνολογία, για φημισμένα τρόφιμα που έχουν σαφή δεσμό με ένα συγκεκριμένο τμήμα της ΕΕ, ή για τρόφιμα που παράγονται με παραδοσιακά συστατικά ή χρησιμοποιώντας παραδοσιακές μεθόδους και ένα σήμα για τα βιολογικά είδη διατροφής.

- Οριοθετείται η προστατευόμενη περιοχή και καθορίζονται αναλυτικά ζώνες προστασίας περιβάλλοντος και διατήρησης Οικοτόπων και Ειδών.
- Καθορίζονται χρήσεις, δραστηριότητες, μέτρα, όροι και τίθενται αυστηροί περιορισμοί προστασίας και διαχείρισης. Εντός των ορίων του Εθνικού Πάρκου προσδιορίζονται επιτρεπόμενες δραστηριότητες ανά ζώνη, όπως η επιστημονική έρευνα των φυσικών οικοσυστημάτων και των ειδών χλωρίδας και πανίδας, η εκτέλεση των απαραίτητων εργασιών για τη συντήρηση, προστασία και ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, καθώς και η εγκατάσταση των αναγκαίων υποδομών για τη λειτουργία του Φορέα Διαχείρισης για την εκτέλεση εργασιών, η ημερήσια επίσκεψη και ξενάγηση, η συστηματική παρακολούθηση οικολογικών/ περιβαλλοντικών δεδομένων και παραμέτρων κ.λπ..
- Επιβάλλεται υποχρέωση περιβαλλοντικής αδειοδότησης για τις επιτρεπόμενες δραστηριότητες. Στη διαδικασία αυτή καθιερώνεται στάδιο γνωμοδότησης του Φορέα Διαχείρισης, ο οποίος και θα αποφαινεται για τα ανακύπτοντα ζητήματα σε συνεργασία με το ΥΠΕΧΩΔΕ.
- Καταρτίζεται Κανονισμός Διοίκησης και Λειτουργίας και εκπονείται Ολοκληρωμένο Σχέδιο Διαχείρισης του Εθνικού Πάρκου, ενώ παράλληλα θεσμοθετούνται κυρώσεις για τους παραβάτες των εισαγομένων διατάξεων.

3.3.3.4 Το εθνικό πάρκο Βίκος – Αώος

Το εθνικό πάρκο Βίκος – Αώος ιδρύθηκε το 1973 με πρωτοβουλία της Διεύθυνσης Δασών του Υπουργείου Γεωργίας. Χωροθετείται στο βόρειο ανατολικό τμήμα του Νομού Ιωαννίνων. Έχει συνολική έκταση 156.370 χλμ². Ο πυρήνας του πάρκου έχει έκταση 34.120 χλμ² και περιλαμβάνει το φαράγγι του Βίκου το παρακλάδι του φαραγγιού, το Μέγα Λάκκο και τα γύρω υψώματα. Η περιφερειακή ζώνη προστασίας έχει έκταση 122.250 χλμ² και περιλαμβάνει τη χαράδρα του ποταμού Αώου από το γεφύρι της Κόνιτσας στα Δυτικά μέχρι πριν από το Βρυσόχωρι, ανατολικά την κορυφογραμμή του όρους Τραπεζίτσα, και βόρεια κορυφογραμμή του όρους Τύμφης, νότια. Περιλαμβάνει επίσης την περιοχή ανάμεσα στο φαράγγι του Βίκου και τη χαράδρα του Αώου μαζί με τα χωριά μικρό και μεγάλο Πάπιγκο. Μέσα στα όρια του πάρκου βρίσκεται και το χωριό Αρίστη.

Είχε χαρακτηριστεί ζωντανό μουσείο της χλωρίδας και της πανίδας, αφού πολλά από τα είδη της πλούσιας βιοποικιλότητας που ευδοκιμούν στην περιοχή είναι μοναδικά. Αξιοσημείωτη είναι και η ποικιλία τοπίων που δημιουργούνται.

3.4 ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ: Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

3.4.1 ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

3.4.1.1 Η χωροθέτηση των οικισμών

Το σύστημα των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά σύνολα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στον Ελλαδικό χώρο. Η αξία του δεν αφορά μόνο στην αισθητική ποιότητα του δομημένου χώρου που δημιουργείται, αλλά αφορά κυρίως στην ιστορική και πολιτιστική του σημασία.

Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρείται η ανάλυση των κύριων στοιχείων του συνόλου των παραδοσιακών οικισμών, κατανοώντας τα χαρακτηριστικά του και τον τρόπο λειτουργίας του. Στην πρώτη ενότητα εξετάζονται τα κριτήρια επιλογής χωροθέτησης των οικισμών του Ζαγορίου και η λογική λειτουργίας τους σε δίκτυο μέσω των διαθέσιμων μηχανισμών επικοινωνίας. Μέσω αυτής της ανάλυσης προκύπτουν και τα τρία υποσύνολα οικισμών, υπακούοντας το καθένα σε μια τυπολογία που προσδιορίστηκε τόσο από ιστορικές συγκυρίες όσο και από τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά της ευρύτερης περιοχής (τα διαθέσιμα υλικά δόμησης).

Το Ζαγόρι αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά σύνολα παραδοσιακών οικισμών της χώρας μας. Η ποικιλία των αρχιτεκτονικών μορφών και οι κατασκευαστικές μέθοδοι των παραδοσιακών οικιστικών συνόλων του Ζαγορίου είναι χαρακτηριστικές και ιδιαίτερης ιστορικής και πολιτιστικής αξίας. Για τη χωροθέτηση των οικισμών υπάρχει μια πολύπλοκη διαδικασία συνέργειας πολλών παραγόντων στους οποίους αναφερόμαστε ακολούθως, συνθέτοντας της απόψεις των Χαρίση και Σταματόπουλου. (ΧΑΡΙΣΗΣ Β., 1979, 34-35, ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ., 1990, 15-18).

- Η τοπογραφία της περιοχής. Ο προσδιορισμός της κατάλληλης θέσης για την οικοδόμηση των οικισμών αποτελούσε κρίσιμη και ιδιαίτερος πολύπλοκη διαδικασία, η οποία σε μεγάλο βαθμό υλοποιήθηκε με οργανικές διαδικασίες. Σχηματοποιώντας μπορούμε να θεωρήσουμε ότι επιλέγονταν αμφιθεατρικές εκτάσεις για δύο κυρίως λόγους: αφενός να μη δεσμεύεται ο επίπεδος χώρος που είναι κατάλληλος για την καλλιέργεια και ο οποίος λόγω του γενικότερου ανάγλυφου της ευρύτερης περιοχής ήταν σπάνιος, αφετέρου να μην είναι και απόκρημνες, απαιτώντας ιδιαίτερος πολύπλοκες αναληματικές κατασκευές για την οικοδόμηση των οικισμών.

- Την απόσταση από τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Σημαντικό κριτήριο στη χωροθέτηση των οικισμών αποτελούσε η σχετική γειτνίασή τους ως προς τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις και τα βοσκοτόπια, που σε μεγάλο βαθμό αποτελούσαν τον χώρο εργασίας για ένα σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού. Οι οικισμοί χωροθετούνταν επίσης σε μικρή κατά το δυνατόν απόσταση από τις περιοχές βοσκής. Με διάφορες υποδομές¹²⁷ επιχειρούσαν τη διευκόλυνση των μετακινήσεων σε έναν χώρο γεωγραφικά κατακερματισμένο και ιδιαίτερος δύσβατο.
- Τη δυνατότητα σύνδεσης με άλλους οικισμούς. Η διασύνδεση των οικισμών μεταξύ τους αποτελούσε κρίσιμο παράγοντα που συνήθως εξαρτιόνταν από τις υφισταμένες υποδομές και καθιερωμένα περάσματα. Δεδομένων των ιδιαιτεροτήτων της εποχής και των γεωφυσικών χαρακτηριστικών του τόπου, αποτελούσαν κρίσιμο παράγοντα και η κατασκευή τους ήταν πολύπλοκη με σημαντικό οικονομικό κόστος. Η θέση των οικισμών προσδιοριζόταν έτσι, ώστε να εξασφαλίζεται η μέγιστη χωρική γειτνίαση με τις δεδομένες υποδομές αφού συναρτήσει των περιορισμών και των ιδιαιτεροτήτων των μετακινήσεων της εποχής μόνον ο εμπλουτισμός του υπάρχοντος δικτύου ήταν εφικτός και όχι η κατασκευή του εξ αρχής.
- Τη δυνατότητα οπτικής επικοινωνίας. Ο ρόλος της οπτικής επικοινωνίας των χωριών ήταν σημαντικό κριτήριο, αφού συντελούσε ουσιαστικά στην ασφάλειά του. Η επικοινωνία εξασφαλιζόταν με σήματα καπνού και αναλαμπές από καθρέπτες, μεταφέροντας κρίσιμα μηνύματα από το ένα χωριό στο άλλο. Αξιοσημείωτο είναι ότι δεν υπάρχουν οικισμοί που να μην έχουν οπτική επαφή με άλλους.
- Τις γενικότερες συνθήκες ασφάλειας. Για τη χωροθέτηση των περισσότερων οικισμών επιλέγονταν τοποθεσίες μακριά από τις συνήθεις διαδρομές των ληστών και των Οθωμανών. Αυτός ο παράγοντας επιλογής της χωροθέτησης επέτρεψε σε πολλούς οικισμούς να επιβιώσουν από καταστροφές και σε μεταγενέστερες περιόδους, όπου λόγω του απόκρημνου και δυσπρόσιτου της θέσης τους απέτρεπαν την πρόσβαση σε αυτούς. Σε αυτό το κριτήριο χωροθέτησης οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η επιβίωση των ορεινών, δυσπρόσιτων χωριών κατά την περίοδο τη γερμανικής κατοχής, εν αντιθέσει με τα πεδινά, τα οποία σε μεγάλο βαθμό καταστράφηκαν.
- Τον προσανατολισμό και τη θέα. Ο προσανατολισμός των οικισμών επιλέγονταν έτσι ώστε να προστατεύονται από τα αντίζοα καιρικά φαινόμενα τα οποία, λαμβανομένων υπόψη των

127 Η σκάλα του Βραδέτου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Αποτελεί ένα από τα αρχιτεκτονήματα της περιοχής ιδιαίτερης ιστορικής και πολιτιστικής αξίας. Οι παραδοσιακοί τεχνίτες της εποχής εκμεταλλευόμενη τα έντονα μορφολογικά χαρακτηριστικά του φαραγγιού της Μεσαριάς που σχηματίζεται από ένα παραπόταμο του Βίκου δημιούργησαν αυτό το ιδιαίτερο αρχιτεκτόνημα. Μέχρι το 1973 αποτελούσε τον μόνο τρόπο διασύνδεσής του Βραδέτου με το Καπέσοβο και τα άλλα χωριά του Ζαγορίου. Η σκάλα κατασκευάστηκε τον 19^ο αιώνα με χορηγίες ευγενών και εμπόρων. Σχηματίζει 39 κάγκελα (στροφές) και αποτελείται από 1100 σκαλοπάτια. Εκτείνεται σε 1500μ και ανεβαίνει 250μ.

ιδιαιτεροτήτων της εποχής, είχαν σημαντική επίδραση στην καθημερινή ζωή. Οι περισσότεροι οικισμοί κτιζόνταν σε προσήλιες πλαγιές με μεσημβρινό προσανατολισμό.

3.4.1.2 Διαχωρισμός των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου σε τρία υποσύνολα οικισμών

Η οικιστική ενότητα του Ζαγορίου μπορεί να διαχωριστεί σε τρία υποσύνολα οικισμών τα οποία, αν και χαρακτηρίζονται ως μία ενότητα συστήνοντας ένα ευρύτερο σύνολο, παρουσιάζουν μεταξύ τους και σημαντικότερες διαφοροποιήσεις, οι οποίες οφείλονται σε δύο κυρίως αιτίες: αφενός στις γεωγραφικές και φυσικές διαφοροποιήσεις της ενδοχώρας από τη διαφοροποίηση των διαθέσιμων υλικών δόμησης, αφετέρου στις διαφορετικές ιστορικές και κοινωνικό-οικονομικές συγκυρίες και στον τρόπο με τον οποίο αυτές επηρέασαν την εξέλιξη τους. Το παραδοσιακό οικιστικό σύνολο του Ζαγορίου μπορεί βάσει κάποιων κρίσιμων χαρακτηριστικών να διαχωριστεί σε τρία υποσύνολα οικισμών, υιοθετώντας τις απόψεις του Β. Χαρίση, (ΧΑΡΙΣΗΣ Β., 1979, 28-29).

- Τα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά. Ο φυσικός χαρακτήρας της ενδοχώρας, λαμβανομένης υπόψη της ιδιαιτερότητας της εποχής, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαφοροποίηση του χαρακτήρα και της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας του οικισμού. Τα τοπικά φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά λειτουργούσαν με πολύ πιο ισχυρό τρόπο ως όρια και φραγμοί στην ενότητα του χώρου.
- Οι κοινωνικοί διαχωρισμοί. Στο Ζαγόρι κυρίως κατά την περίοδο ακμής του χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη διαφορετικών εθνοτήτων. Οι κύριες ομάδες πληθυσμού οι οποίες συνυπήρχαν ήταν οι ντόπιοι, οι Βλάχοι, οι Σαρακατσάνοι, και οι Τσιγκάνοι οι οποίοι, διατηρώντας τα χαρακτηριστικά της κουλτούρας τους, συνυπήρχαν σε μια σχέση αλληλεξάρτησης, συνάρτησης της διάρθρωσης της παραγωγικής διαδικασίας. Η συγκέντρωση της μιας ή της άλλης εθνότητας στον έναν ή στον άλλο οικισμό συναρτήσει της παραγωγικής οργάνωσης που τους ευνοούσε περισσότερο η λιγότερο έδινε διαφορετική φυσιογνωμία στην οργάνωση του οικιστικού συνόλου. Οι πληθυσμιακές ομάδες διατηρούσαν τις ιδιαίτερες οικιστικές τους συνήθειες και χαρακτηρίζονταν από τον διαφορετικό τους τρόπο διημέρευσης ο οποίος εκφραζόταν σαφώς στην αρχιτεκτονική μορφή της κατοικίας. Στον οικισμό σύστηναν ενότητες, τους λεγόμενους «μαχαλάδες», με σαφώς προσδιορισμένα όρια.
- Οι παραγωγικές δραστηριότητες. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της ενδοχώρας κάθε οικισμού επηρεάζει τις παραγωγικές δραστηριότητες που ασκούνται, αφού αυτές σχετιζόνταν άμεσα με διαθέσιμη πρώτη ύλη (υλοτομία, γεωργία, κτηνοτροφία). Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι ο πλούτος των οικισμών του Ζαγορίου κατά την περίοδο ακμής 18^{ος} – 19^{ος} αιώνας δεν αφορά εισοδήματα που παράγονταν στην περιοχή αλλά στα εμβάσματα και αγαθοεργίες των ομογενών οι οποίες επέδρασαν με καταλυτικό τρόπο στην εξέλιξη των

παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του Ζαγορίου όχι μόνο με τις δωρεές του αλλά και με την εισαγωγή νεοκλασικών¹²⁸ στοιχείων και μορφών από την Ευρώπη.

- Τα διαφορετικά αρχιτεκτονικά στοιχεία των οικισμών. Το διαφορετικό υλικό δόμησης που χρησιμοποιείται στην κατασκευή των αρχιτεκτονημάτων του κάθε οικισμού οδηγεί στη δημιουργία μια ποικιλίας μορφών και χαρακτηριστικών στην αρχιτεκτονική των οικισμών. Χαρακτηριστική είναι η χρήση του ξύλου στα περισσότερα χωριά του ανατολικού Ζαγορίου που δίνει τελείως διαφορετικές αρχιτεκτονικές μορφές από τη λευκή πέτρα που χρησιμοποιείται κυρίως στους οικισμούς του δυτικού Ζαγορίου.

Οι ιδιαιτερότητες σε αυτές τις τρεις υποενότητες¹²⁹ είναι ιδιαίτερα έκδηλες στο κέλυφος των αρχιτεκτονικών μορφών των οικισμών, λόγω των ξεχωριστά στοιχεία (αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά) για την κάθε ενότητα. Οι υποενότητες στις οποίες βάσει των ανωτέρων κριτηρίων μπορεί να διαχωριστούν τα Ζαγόρια είναι οι ακόλουθες:

- Ανατολικό Ζαγόρι: ανήκουν τα χωριά, Βωβούς, Γρεβενίτι, Ελατοχώρι (πρ. Τσερνέσι), Καστανόνας (πρ. Δραγάρι), Μακρινό, Νέο Αμαρούσι (πρ. Δολιάνη) Τρίτσενο, Φλαμπουράρι.
- Κεντρικό Ζαγόρι: ανήκουν τα χωριά, Ανθρακίτης (πρ. Καμνία), Ασπράγγελοι (πρ. Δόβρα), Βίτσα (Βεζίτσα -Μεσαία, Πάνω, Κάτω), Βραδέτο, Βρύσοχώρι (πρ. Λεσνίτσα), Δίκορφο (πρ. Δίκορφο, Τσοντίλα), Δύλοφο (Σιουπότσελ), Διπόταμος (πρ. Στόλοβο), Ελάτη (πρ. Μπουλτσου), Ηλιοχώρι (πρ. Ντομπρίνοβο), Καβαλάρι, Καλούτας, Καπέσοβο, Καριές, Κήποι (πρ. Μπαγία), Κουκούλι, Λάιστα, Λεπτοκαρυά, Λικγιάδες, Μανάσση, Μονοδένδρι (πρ. Πάνω Βεζίτσα, Μαναδενδρι), Νεγάδες, Σκαμνέλι, Τσεπέλοβο, Φραγγάδες.
- Δυτικό Ζαγόρι: ανήκουν τα χωριά, Άγιος Μηνάς, Άνω Πεδινά (πρ. Άνω Σούδενα), Άνω Ραβένια, Άριστη (πρ. Αρτισίστα), Βίκος (πρ. Βιτσικό), Γεροπλάτανος, Ελαφότοπος (πρ. Τσεβάρι), Κάτω Πεδινά (κάτω Σούδενα), Μαυροβούνι, Μεσοβούνι, Μικρό Πάπιγκο, Μεγάλο Πάπιγκο.

128 Νεοκλασική αρχιτεκτονική (*architecture néoclassique*). Η καταγωγή αυτού του ευρωπαϊκού ρεύματος αρχιτεκτονικής αλλά και γενικότερα αισθητικής θεώρησης έχει τις ρίζες τους στον διαφωτισμό και γενικότερα στην αναζήτηση του αυθεντικού μέσα στις μορφές της κλασικής αρχαιότητας. (μελέτες της Ρώμης, της Πομπηίας, της κλασικής Αθήνας, γκραβούρες του Πιράνεσκις) εξέφρασαν τη θεωρητική διερεύνηση της τέχνης που αναζητούσε νέες κατευθύνσεις. Η εναντίωση στους ρυθμούς του Μπαρόκ και του Ροκοκό που επικράτησαν στην Ευρώπη για μακρά περίοδο, αντικατοπτρίζει επίσης και την αντίδραση στην αριστοκρατική κοινωνία. (GOMBRICH E. H., 1994, 395), (LAROUSSE, 2002, 692).

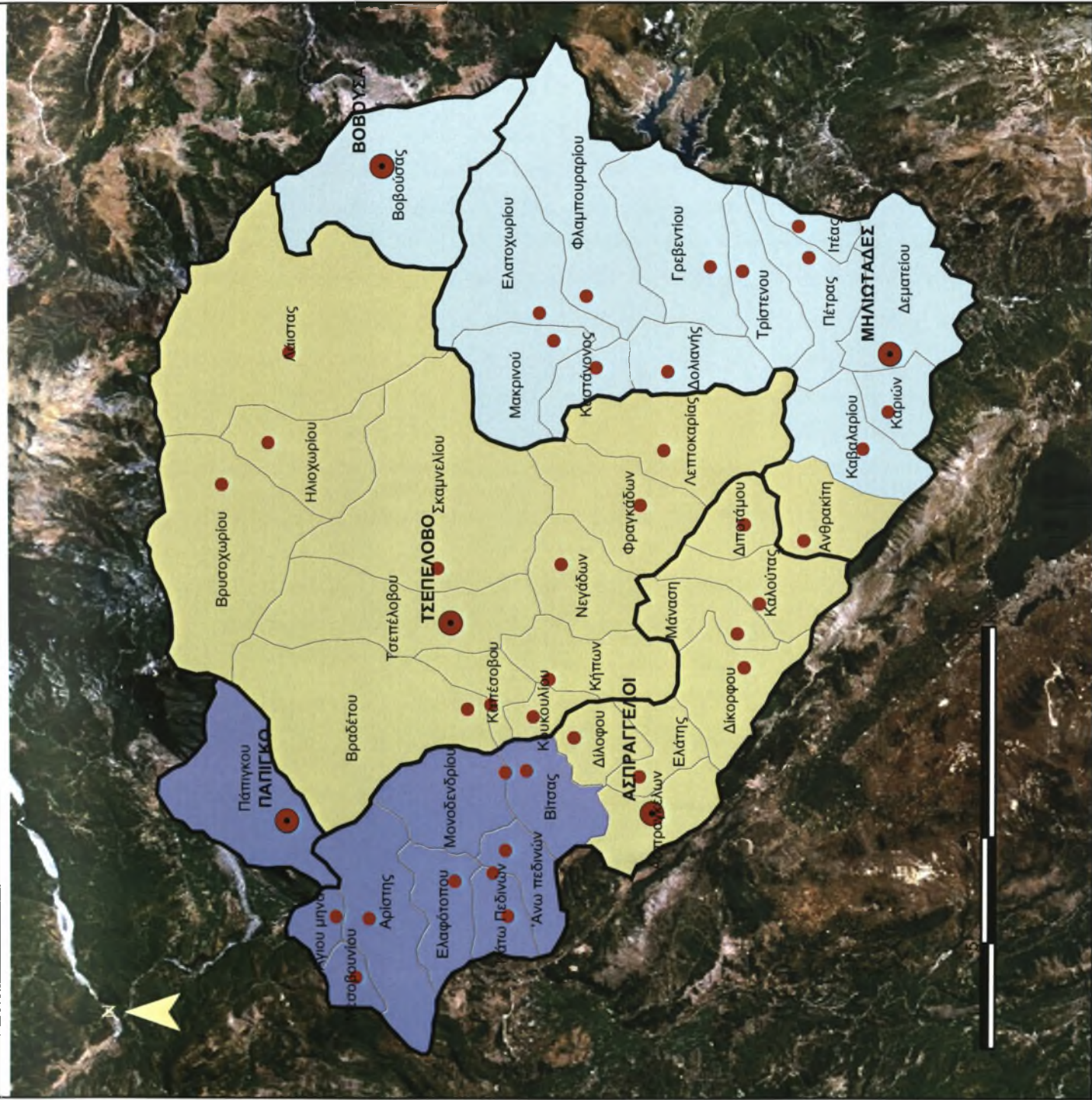
129 Αναλυτική καταγραφή των οικισμών του Κεντρικού και Δυτικού Ζαγορίου που αφορά: α) τα προηγούμενα ονόματα, β) την απόσταση από τα Ιωάννινα και τη διαδρομή, γ) τοπωνύμια με την ετυμολογία τους και δ) σύντομη ιστορική αναφορά σε κάποια ιδιαίτερα ιστορικά γεγονότα παραθέτονται στη μελέτη: ΓΑΛΕΡΙΔΟΥ Α. (γενική επιμέλεια), 1996, «Οδοιπορικό Κεντρικού και Δυτικού Ζαγορίου Ιωαννίνων» Πρόγραμμα Life ΠΣ 5ης Εδαφικής περιφέρειας Κεντρικού και Δυτικού Ζαγορίου.

Πίνακας 18: Τεκμηρίωση του διαχωρισμού του Ζαγορίου σε τρεις υποενότητες

Χαρακτηριστικά	Ανατολικό Ζαγόρι	Κεντρικό Ζαγόρι	Δυτικό Ζαγόρι
Παραγωγική δραστηριότητα	Σημαντικές δασικές εκτάσεις κωνοφόρων: Υλοτομία	Πεδινές εκτάσεις: Γεωργία	Βοσκοτόπια: Κτηνοτροφία
Αρχιτεκτονικά στοιχεία	Απλωμένοι οικισμοί αφού οι οικιστικές ανάγκες και γενικότερα η πραγματικότητα είχε διαφοροποιηθεί μετά το τέλος του πολέμου, όταν και ξανακτίστηκαν	Πυκνοί οικιστικοί ιστοί οι οποίοι απαντούσαν στις ανάγκες διημέρευσης της 18 ^{ου} και 19 ^{ου} αιώνα *	*
Ιστορική εξέλιξη	Πολλοί οικισμοί υπέστησαν μερική ή και ολική καταστροφή στην περίοδο του πολέμου	Οι πεδινοί οικισμοί υπέστησαν μερική ή και ολική καταστροφή στην περίοδο του πολέμου	Περιορισμένες καταστροφές στην περίοδο του πολέμου λόγω αφενός του απρόσιτου των οικισμών αφετέρου λόγω συγκυριακών επιλογών

Πηγή: Σχηματική απόδοση ιδίων θέσεων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	ΧΑΡΤΗΣ 7 : ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΥΠΟΣΥΝΟΛΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ	ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	ΥΠΟΜΝΗΜΑ ● Εδρα Δήμου ● Εδρα Κοινότητας ΥΠΟΣΥΝΟΛΑ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ■ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ ■ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ ■ ΔΥΤΙΚΟ ΖΑΓΟΡΙ	Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιο- ποίηση) χαρτογραφικών δεδομένων ΥΠΣΔΔΑ 1998 με την χρήση του λειτουρ- γικού ARC MAP 8.2 ESRI για την σύνταξη του υποβάθρου. Ίδια εξέργασία και απεικόνιση απόψεων Χάρσις Β. 1979	ΒΟΛΟΣ 2006
---	---	--	---	---	--	------------

3.4.2 ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ: Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Το Ζαγόρι αποτελείται από 47 χωριά¹³⁰ τα περισσότερα εκ των οποίων έχουν χαρακτήρα αμυντικό με πυκνή δόμηση του οικιστικού τους ιστού, το κάθε κτίριο είναι υπεύθυνο για την αμυντική του ικανότητα. Αντιθέτως τα χωριά τα οποία καταστράφηκαν στον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και ξανακτίστηκαν μετά χαρακτηρίζονται από πιο απλωμένους ιστούς σε σχέση με αυτά που γλίτωσαν την καταστροφή. Η δόμηση είναι πιο χαλαρή με μεγαλύτερες ιδιοκτησίες και μεγαλύτερους κοινόχρηστους χώρους.

Ο πυκνός δαιδαλώδης ιστός που χαρακτηρίζει τους οικισμούς του Ζαγορίου οι οποίοι κτίσθηκαν την περίοδο του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα εξασφάλιζε στους κατοίκους προστασία από τις επιδρομές των Τούρκων και των ληστών. Μετά τη λήξη των πολέμων, οπότε ξανακτίστηκαν τα χωριά τα οποία είχαν καταστραφεί από τους Γερμανούς, αυτές οι ανάγκες δεν υπήρχαν, με αποτέλεσμα τη δόμηση σε πιο χαλαρούς ιστούς απαντώντας έτσι αποτελεσματικότερα στις νέες ανάγκες που δημιουργούνταν.

Στους παραδοσιακούς οικισμούς του Ζαγορίου ο δρόμος ορίζεται από τους ψηλούς πέτρινους μαντρότοιχους τους λεγόμενους «οβόρους» οι οποίοι χωρίζουν με σαφήνεια τον κοινόχρηστο από τον ιδιωτικό χώρο. Η θέση του κτιρίου στο οικόπεδο δεν παρουσιάζει κάποια ρουτίνα, αλλά ποικίλει αναλόγως με την κλίση του, τον προσανατολισμό και τη θέση του στον οικισμό.

Διαφοροποιημένη εμφανίζεται η οικιστική οργάνωση σε πολλούς από τους οικισμούς του Ανατολικού Ζαγορίου, οι όποιοι χαρακτηρίζονται συνήθως από περισσότερους ελεύθερους χώρους. Γενικότερα τα χωριά είναι πιο απλωμένα, δίνοντας περισσότερο ασαφή τα όρια του οικισμού σε σχέση με τον αγροτικό χώρο. Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των οικισμών του Ανατολικού Ζαγορίου εξαρτώνται από τα διαφορετικά γεωγραφικά και γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της ευρύτερης περιοχής (δασικές εκτάσεις σε άμεση γειτνίαση, ομαλότερες κλίσεις κ.λπ.) και τις διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες (μεγάλος αριθμός των παραδοσιακών οικισμών ξανακτίστηκε μετά το τέλος των πολέμων).

130 Από τα 47 χωριά του Ζαγορίου κρίθηκαν διατηρητέα σύμφωνα με το Π.Δ. 19-10-78 (ΦΕΚ 594 Δ/13-11-78) τα: Αρίστη Βίκος Βίτσα, Βραδέτο, Δίκωφο, Δύλοφο, Ελάτη Ελαφότοπος, Καλούτα Καπέσοβο, Κήποι, Κουκούλι, Μάναση, Μονοδένδρι, Νεγάδες, Μικρό Πάπιγκο, Πάπιγκο, Άνω Πεδινά, Κάτω Πεδινά, Σκαμνέλι, Τσεπέλοβο, Φραγκάδες, Καλορίτες. Συνολική ανάλυση για τον τρόπο διαχείρισης και τα ενδεχόμενα προβλήματα των παραδοσιακών οικισμών παρατίθεται από το ΤΕΕ: ΤΕΕ (1982) «Παραδοσιακοί οικισμοί της Ηπείρου: Προβλήματα προτάσεις προστασίας και διατήρησης» Εισήγηση του ΤΕΕ Στο τρίτο παγκόσμιο πανηπειρωτικό συνέδριο Αύγουστος 1982

Οι οικισμοί είναι μονοκεντρικοί, το κέντρο ονομάζεται μεσοχώρι και γύρω από αυτό εκτείνονται τα σπίτια κατά μαχαλάδες. Στο μεσοχώρι βρίσκονται τα κοινόχρηστα κτίσματα: η εκκλησία, το σχολείο, η βρύση, το καφενείο. Στο μεσοχώρι εκτυλίσσονται όλες οι κοινωνικές και εμπορικές εκδηλώσεις του χωριού.

Γύρω από το μεσοχώρι εκτείνονται οι μαχαλάδες, όπου ζουν οι Ζαγορίσιοι¹³¹. Προς το κέντρο συνήθως οι πλουσιότεροι. Οι γύφτοι ήταν συγκεντρωμένοι στην περιφέρεια του οικισμού, ενώ οι σκηνίτες ζούσαν σε καλύβες εκτός του οικισμού.

Το δίκτυο των καλντεριμιών αναπτύσσεται με κέντρο το μεσοχώρι. Ακολουθώντας τις ισοϋψείς, διασχίζει τους μαχαλάδες και οδηγούσε στους τόπους εργασίας. Το πλάτος του καλντεριμιού δεν παραμένει σταθερό και δεν παρουσιάζει καμία κανονικότητα, πράγμα που το κάνει εξαιρετικά ενδιαφέρον, κυρίως στην πορεία του μέσα στον οικισμό.

Σε κάθε αυλόπορτα -που αποτελούσε μια ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή, εξασφαλίζοντας και τον αμυντικό χαρακτήρα του κτιρίου- συναντώνται ειδικές διαμορφώσεις (σκαλοπάτια, ρείθρα, πεζούλια), συστήνοντας έναν ημιδημόσιο χώρο, στον οποίο εκτυλισσόταν σημαντικό μέρος της κοινωνικής ζωής -κυρίως των γυναικών. Αυτή η μεταβατική ζώνη ανάμεσα στον δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο αποτελούσε επικράτεια μείζονος σημασίας για την κοινωνική ζωή σε τοπικό επίπεδο, αν αναλογιστούμε τις ιδιαιτερότητες της εποχής και τα αυστηρά ήθη και έθιμα της Ζαγορίσιας κοινωνίας.

Η οργανική εξέλιξη των οικισμών του Ζαγορίου συνέβαλε στη δημιουργία ενός άρτιου και ιδιαίτερα ενδιαφέροντος αισθητικού αποτελέσματος των οικισμών. Η ομοιομορφία των αρχιτεκτονικών μορφών¹³² (πόρτες, παράθυρα κ.λπ.) και η επανάληψη των δομικών υλικών (λιθοδομές, κεραμοσκεπές κ.λπ.) δε δημιουργεί ούτε στο ελάχιστο το συναίσθημα της ρουτίνας, ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζεται η αισθητική συνοχή και η ομοιογένεια των οικισμών.

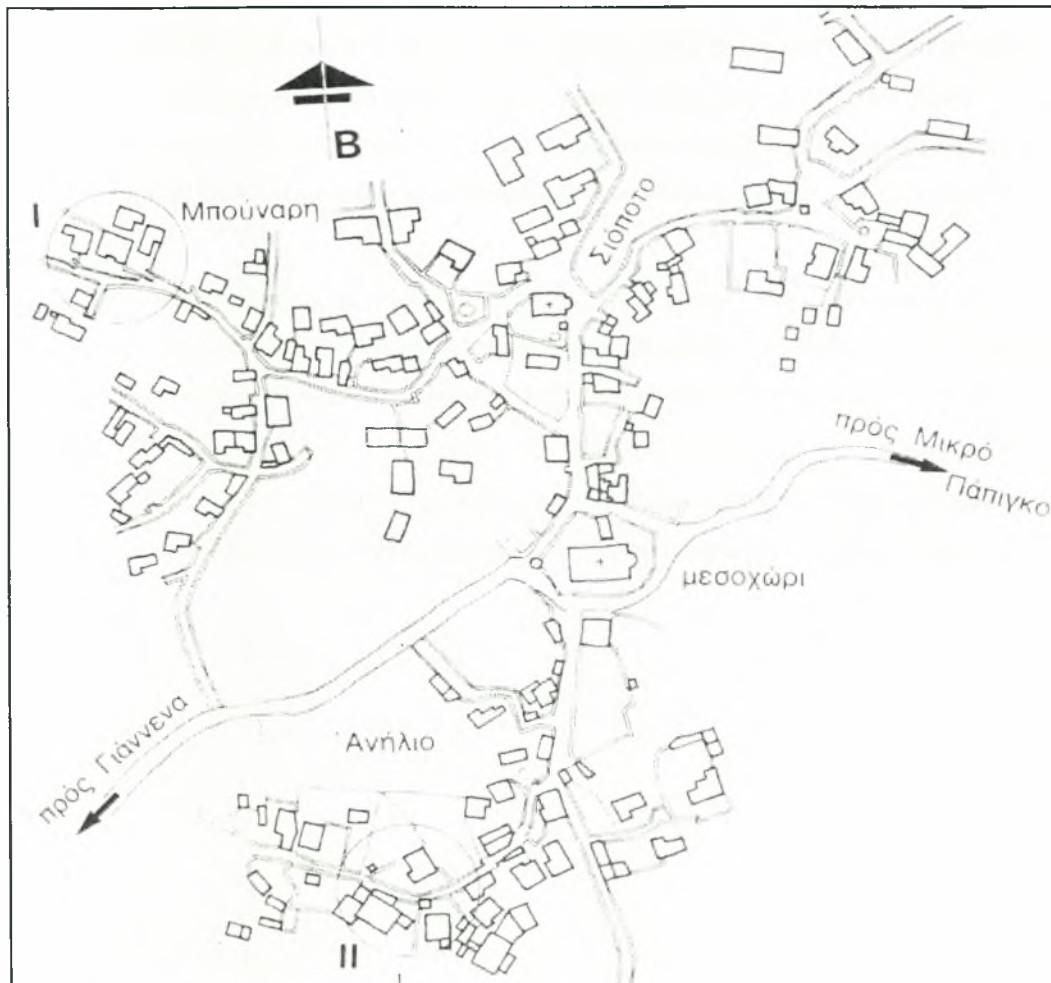
Στη συνέχεια στο ρυμοτομικό σχέδιο του παραδοσιακού οικισμού Πάπιγκο (*Γράφημα 4, σελ 194*) φαίνεται η οργανική εξέλιξη του από το μη κανονικό «οφιοειδές» σχήμα των καλτεριμιών τα οποία ακτινωτά από το μεσοχώρι διασχίζουν τους «μαχαλάδες» και οδηγούν έξω από το χωριό. Τα οφιοειδή καλντερίμια δημιουργούν στον επισκέπτη ένα ιδιαίτερος ευχάριστο συναίσθημα αφού διαρκώς εναλλάσσονται εικόνες, συνεχείς εναλλαγές και εκπλήξεις που εξασφαλίζει το ακανόνιστο σχήμα του. Η διαδρομή των καλτεριμιών ακολουθούσε τις

131 Συχνά προς το κέντρο βρίσκονται οι πιο πλούσιοι κάτι λογικό σύμφωνα με τη θεωρία της γεωπροσόδου, ειδικά αν ληφθεί υπόψη ότι τα στάνταρ των σπιτιών δε διαφοροποιούνται πολύ, λόγω του περιορισμένου αριθμού υλικών που χρησιμοποιούνται και των περιορισμένων μηχανικών τους δυνατοτήτων.

132 Οι μορφές που χρησιμοποιούνταν στα κτίρια περιορίζονταν σε μικρό αριθμό λόγω των περιορισμένων μηχανικών δυνατοτήτων των υλικών που χρησιμοποιούνταν (πέτρα, ξύλο, σοβάς). Αυτό εξασφάλιζε τη μη δημιουργία οπτικού χάους που παρατηρείται στις σύγχρονες ελληνικές πόλεις, όπου οι μηχανικές ιδιότητες των υλικών επιτρέπουν τη δημιουργία μεγάλου αριθμού διαφορετικών μορφών με αποτέλεσμα πλέον η αισθητική συνοχή του συνόλου να αποτελεί μια εξαιρετικά σπάνια περίπτωση στα οικιστικά σύνολα της νεοελληνικής αρχιτεκτονικής.

ισούψεις, στο βαθμό που αυτό ήταν δυνατόν πράγμα που εξασφάλιζε «οικονομία» στην κίνηση συναρτήσεως των μέσων της εποχής. (ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ., 1990, 12)

Γράφημα 4: Ρυμοτομικού σχεδίου οικισμού Πάπιγκου

Πηγή: ΕΟΤ δημοσιευμένο από ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ. 1990, 9

3.4.3 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, ΤΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ

Η μορφή του Ζαγορίσιου σπιτιού επιβλήθηκε ώστε να προσφέρει προστασία από τις αντίξοες καιρικές συνθήκες που επικρατούν στην Ήπειρο ασφάλεια από τις επιδρομές και τις ληστείες και είναι συμβατή με τις περιορισμένες μηχανικές ιδιότητες των υλικών.

Αποτελεί απλή καθαρή κυβόσχημη μορφή χωρίς εξωτερικό διάκοσμο, με μικρά χαρακτηριστικά ανοίγματα. Στο ισόγειο και στον πρώτο όροφο υπάρχουν μόνο μικρά ανοίγματα, πολεμίστρες που τονίζουν τον αμυντικό χαρακτήρα του αρχιτεκτονήματος.

Κύριο χαρακτηριστικό των σπιτιών στα Ζαγόρια είναι οι τοιχοποιίες τους από λιθοδομή¹³³ οι οποίες είναι πάντα χωρίς κάποιο επίχρισμα. Οι τοιχοποιίες έχουν πάχος 60-70 εκ. και σε απόσταση 70-100 εκ. υπάρχουν ξυλοδεσιές οι οποίες είναι δρύινες ή κέδρινες και καλύπτουν όλο το πάχος του τοίχου.

Οι εσωτερικοί τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ξύλινο σκελετό ο οποίος είναι σοβατισμένος «μπαγαδάτι». Στους οικισμούς του Δυτικού και Κεντρικού Ζαγορίου η χρήση του ξύλου¹³⁴ είναι περιορισμένη. Αντιθέτως στους οικισμούς του Ανατολικού Ζαγορίου συναντάται συχνότερα και χρησιμοποιείται για: ταβάνια, πατώματα, κουφώματα, εσωτερικούς διάκοσμους, ξυλοδεσιές.

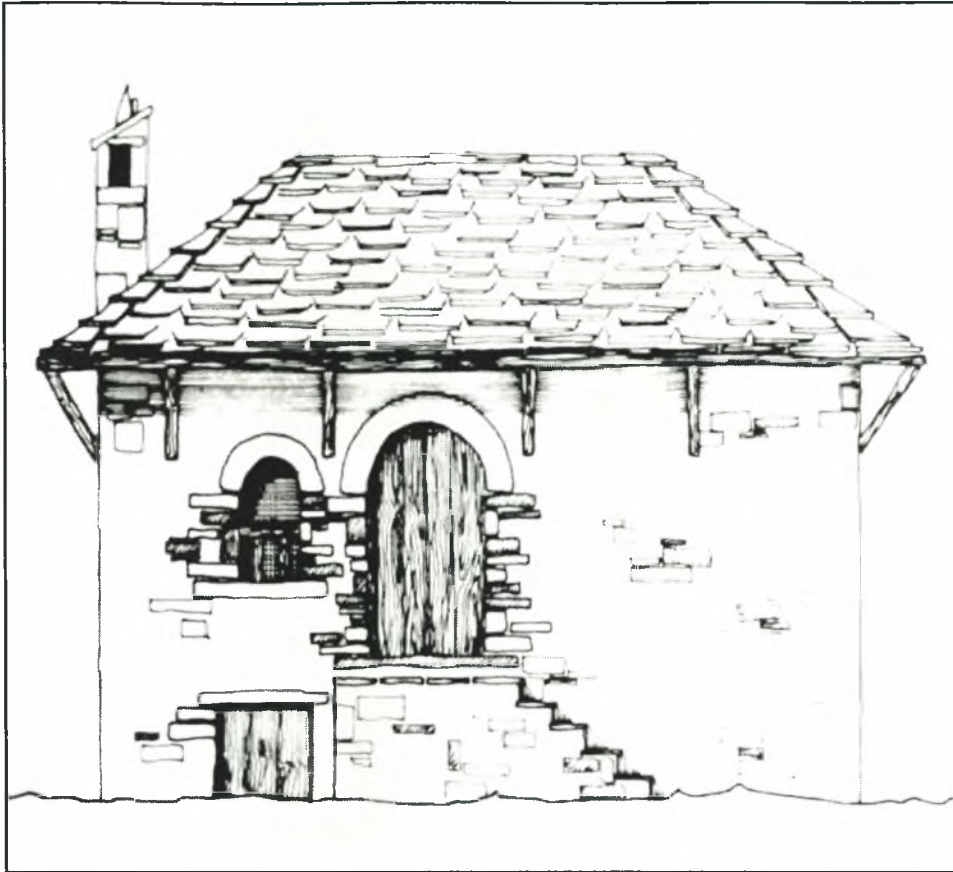
Οι στέγες είναι τετράριχτες με κλίση 50-60%, με απλά ζευκτά από πελεκημένο δρυ τους «γρεντέδες». Κατά αποστάσεις φέρουν «τεγίδες» και «πένταβρα». Οι πλάκες της επιστέγασης είναι τοποθετημένες κατευθείαν στα πένταβρά χωρίς κάποιο ενδιάμεσο πέτσωμα.

Σύμφωνα με την ανάλυση του ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Κ. (ανέκδοτες σημειώσεις), δημοσιευμένες από ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ. (1990): 27 μπορούμε σε χρονολογική βάση να προσδιορίσουμε τρεις τυπολογίες σπιτιών που ουσιαστικά απεικονίζουν τα χαρακτηριστικά της κάθε περιόδου.

133 Ως δομικό υλικό χρησιμοποιούνταν τριών ειδών πέτρες που αφθονούν στην περιοχή: α) ασβεστόλιθος λευκός ή ανοικτός γκρι που χρησιμοποιείται για τοιχοποιίες, επιστεγάσεις και πλακοστρώσεις, β) ασβεστόλιθος με χρώμα σκούρο γκρι ή γαλαζωπό με τις ίδιες χρήσεις, γ) πορώδης ασβεστόλιθος που χρησιμοποιείται για θόλους, τρούλους εκκλησιών, όπου σαν υλικό είναι πιο ελαφρύ και έχει μεγαλύτερη αντοχή στις θερμοκρασιακές μεταβολές ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ., 1990, *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική: Το Ζαγόρι*, Αθήνα Εκδόσεις: Μέλισσα

134 Τα είδη ξύλου που χρησιμοποιούνται είναι: καρυδιά, οξιά, κέδρος, ελατό, πεύκο, δρυς, αγριοκαστανιά

**Γράφημα 5: Τυπολογίες σπιτιών των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου
Τύπος Α, «γιαγιά»**

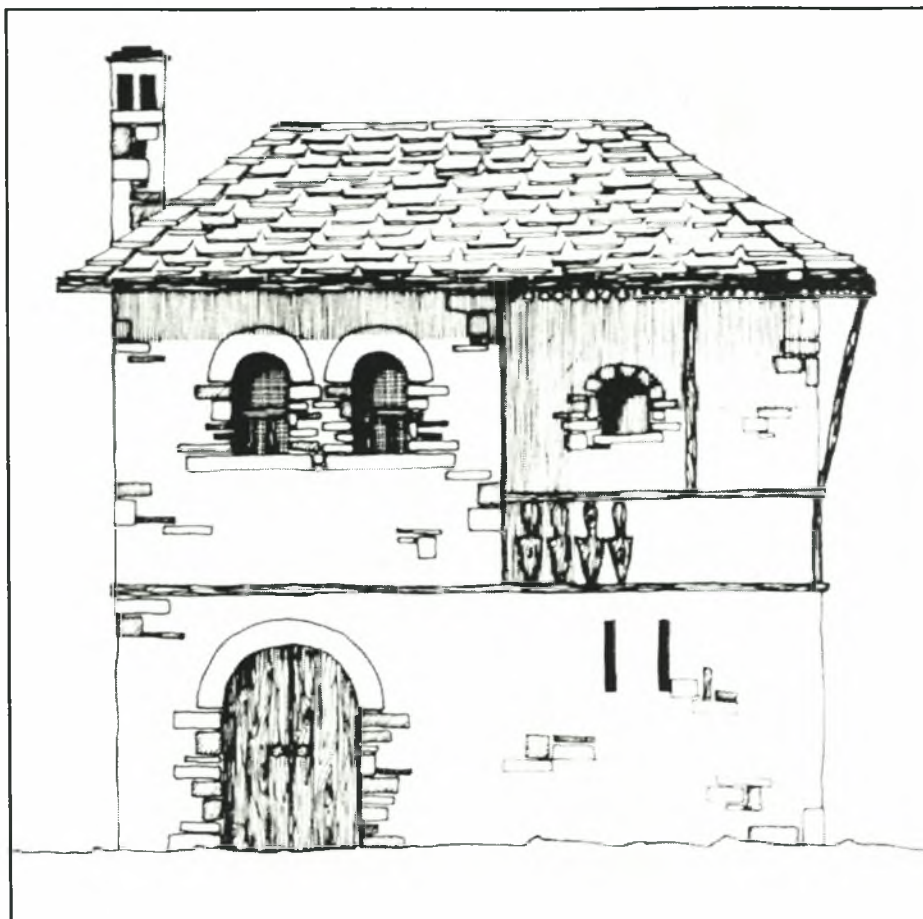
Πηγή: ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Κ. (ανέκδοτες σημειώσεις), δημοσιευμένες από ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ. 1990, 27

Ι. Τύπος Α «γιαγιά»:

Χρονολογείται γύρω στο 1650. Σήμερα σχεδόν έχει εξαφανιστεί ή αλλοιωθεί από προσθήκες. Είναι τύπος μορφολογικά καθαρός και διακρίνεται εύκολα. Αυτός ο τύπος σπιτιού ήταν ισόγειο ελαφρώς υπερυψωμένο. Αποτελείτο από ένα ή δύο δωμάτια. Στο ανώγειο κατοικούσαν, ενώ το κατώγι χρησιμοποιούνταν σαν κελάρι. Χαρακτηριστικό αυτού του τύπου σπιτιού ήταν ότι δεν υπήρχε συγκεκριμένος χώρος για τη φωτιά. Η εστία ήταν σε μία άκρη του σπιτιού τη γωνία. Ο καπνός κυκλοφορούσε ελεύθερος στο δωμάτιο και έβγαινε από μια τρύπα της στέγης και από τα άλλα κενά ανάμεσα στις πλάκες.

Ο φέρων οργανισμός ήταν από ξηρολιθιά με εμφανείς ξυλοδεσιές, είχε λίγα ανοίγματα πλάτους 50-70 εκ. χωρίς τζάμια. Η ξυλεία που χρησιμοποιείτο ήταν αποκλειστικά δρυς. Το πάτωμα ήταν στρωμένο με χώμα (λουτό).

**Γράφημα 6: Τυπολογίες σπιτιών των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου:
Τύπος Β, «μάννα»**

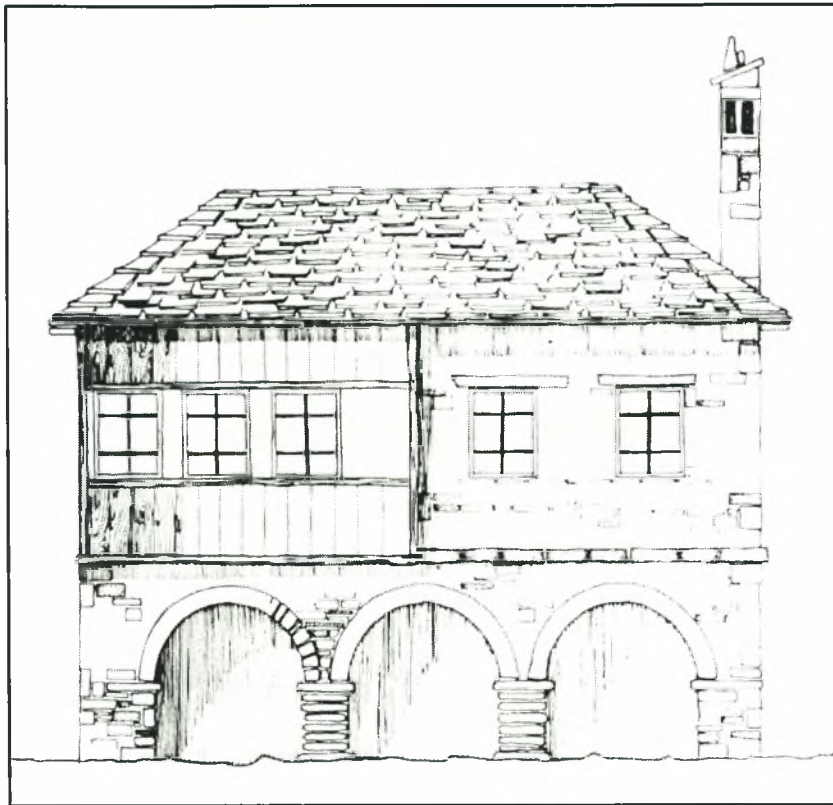

Πηγή: ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Κ. (ανέκδοτες σημειώσεις), δημοσιευμένες από ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ. 1990, 27

II. Τύπος Β «μάννα»:

Χρονολογείται από το 1700 έως το 1750. Σε αυτή την τυπολογία σπιτιού είναι αποτυπωμένες οι επιδράσεις των μεταναστών που, διατηρώντας την επαφή τους με τη γενέτειρά τους, προέβαιναν σε κατασκευές, συχνά με τη μορφή ευεργετημάτων μεταφέροντας τις επιρροές από την ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική (νεοκλασικά στοιχεία). Τα σπίτια αποτελούνται από τέσσερα δωμάτια τα οποία είναι πιο ευρύχωρα και οργανωμένα σύμφωνα με συγκεκριμένες λειτουργίες. Οι χώροι που διακρίνονται είναι: α) το μαγειρείο με τον φούρνο και έναν μεγάλο χώρο με πατημένο χώμα στο δάπεδο και με φεγγίτες στο οποίο διέμενε η οικογένεια τον χειμώνα, β) το δωμάτιο διαμονής και ύπνου το λεγόμενο «ματζάτο», γ) ένα μεγάλο δωμάτιο για τους επισκέπτες ο λεγόμενος «οντάς» και τέλος, δ) το «χαγιάτι» ένας ημιυπαίθριος χώρος που ήταν η σκάλα. Στην Τοιχοποιία χρησιμοποιοιείτο συνδυαστικό κονίαμα, ενώ και εσωτερικά έκαναν περιορισμένη χρήση επιχρισμάτων από ασβέστη.

Γράφημα 7: Τυπολογίες σπιτιών των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου
Τύπος Γ, «θυγατέρα»

Πηγή: ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Κ. (ανέκδοτες σημειώσεις), δημοσιευμένες απο ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ. 1990, 27

Τύπος Γ «θυγατέρα»: χρονολογείται από τα τέλη του 18^{ου} μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Την περίοδο αυτή η μετανάστευση των κατοίκων του Ζαγορίου έχει γενικευθεί και τα χωριά ευημερούν από τα εμβάσματα των απόδημων οι οποίοι και διατηρούν στενούς δεσμούς με τη γενέτειρα τους την οποία ενισχύουν οικονομικά. Η περίοδος χαρακτηρίζεται από την απολαβή προνομίων από τους Τούρκους και λόγω της καλής κοινωνικής οργάνωσης που παρουσιάζουν (μέτοικοι - καλλιεργητές, γύφτοι - σιδεράδες) και της άμυνας εναντίων των ληστών (Αρβανίτες) θεωρείται ως η περίοδος οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας.

Τα σπίτια που κτίστηκαν αυτή την περίοδο, κτίστηκαν κυρίως από τους απόδημους του χωριού οι οποίοι επιστρέφοντας έκτιζαν νέο σπίτι ως σύμβολο της επιτυχίας τους. Στα νέα αυτά σπίτια ήταν έντονα αποτυπωμένες οι επιρροές από το εξωτερικό (Φουρούσια στην αστρέχα, ξυλόγλυπτη διακόσμηση και ζωγραφική στους τοίχους). Την περίοδο εκείνη εισέρεαν στα χωριά μάστοροι από πολλά γειτονικά μέρη και συνέβαλαν στη δημιουργία των καλλιτεχνημάτων παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Το Ζαγόρι θεωρείται, επίσης, μια από τις πρώτες περιοχές του ελλαδικού χώρου στην οποία εισάγονται τα νεοκλασικά στοιχεία από την Ευρώπη χάρη στους μετανάστες.

Τα σπίτια στα Ζαγόρια χαρακτηρίζονται ως αρχοντικά, με μεγάλους άνετους χώρους και υποδειγματική λειτουργικότητα καθώς ήταν μεγάλες οι απαιτήσεις για την κατασκευή τους. Η τυπολογία τους έχει άμεση σχέση με τη χρονολογία κατασκευής τους. Σκόπιμο κρίθηκε (για μεθοδολογικούς κυρίως λόγους) ο διαχωρισμός τους σε τρεις ενότητες, στις οποίες παρατηρείται μια σχετική διαφοροποίηση κυρίως όσον αφορά αφενός τον τρόπο κατασκευής της Τοιχοποιίας (ξηρολιθία, λιθοδομή με συνεκτικό κονίαμα), αφετέρου άλλα μορφολογικά χαρακτηριστικά που αφορούν στα παράθυρα, την αστρέχα, ανοικτό ή κλειστό χαγιάτι κ.α. τα οποία αδρομερώς αναφέρονται στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας 19: Περιγραφή των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών για τους τρεις τύπους παραδοσιακών σπιτιών

	Τύπος Α «γιαγιά»	Τύπος Β «μάννα»	Τύπος Γ «θυγατέρα»
Χρονολογία	1650	1700 - 1750	1750 - 1850
Δομικά χαρακτηριστικά	Τοιχοποιία από ξηρολιθία με εμφανείς ξυλοδεσιές	Τοιχοποιία λιθοδομής με συνδετικό κονίαμα	Τοιχοποιία με ισόδομο σύστημα
	Για εξωτερικό επίχρισμα χρησιμοποιείται το «λουτό»	Περιορισμένη χρήση ασβέστη εσωτερικό επίχρισμα	Χρήση ασβέστη για εσωτερικό επίχρισμα, χρωματισμένοι και ζωγραφισμένοι τοίχοι
	Λίγα και μικρά παράθυρα, χωρίς τζάμια	Περισσότερα και μεγαλύτερα ανοίγματα με τζάμια και σιδερένια κιγκλιδώματα	Παράθυρα μεγαλύτερα με τζάμια και σιδερένια κιγκλιδώματα
Στέγη	Η στέγη διαμορφώνονταν από δρύινα καδρόνια, «γρεντέδες» που προεξείχαν 50εκ. από την Τοιχοποιία		Τετράριχτη στέγη με σύνθετο σύστημα ζευκτών για τη γεφύρωση μεγαλύτερων ανοιγμάτων
Εσωτερικός διάκοσμος		Ανοικτά κρεβάτια με Δρύινα κάγκελα	Κλειστά κρεβάτια «κιπέγκι»
	Ξυλεία αποκλειστικά από Δρυ		Ξυλεία από ρητινοφόρα
	Πάτωμα στρωμένο με χώμα ειδικής επεξεργασίας «λουτό»		Πάτωμα ξύλινο από καλά πλανισμένα σανίδια
	Ταβάνια δεν υπήρχαν σε κανέναν χώρο		Ξύλινη σκαλιστή επένδυση, ταβάνια, ντουλάπια, μεσαντρές
			Καμάρες στο χαγιάτι

Πηγή: Τυπολογία σπιτιών ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Κ (Ανέκδοτες σημειώσεις) δημοσιευμένες από ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ. 1990: 25-29

3.4.4 ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

3.4.4.1 Τα γεφύρια.

Τα γεφύρια της Ηπείρου αποτελούν ιδιαίτερης αξίας αρχιτεκτονήματα, άρτια τόσο για την αισθητική τους όσο και για τη στατική τους επάρκεια¹³⁵. Τα γεφύρια ουσιαστικά ένωναν οικονομικά και κοινωνικά. Χαρακτηριστικός ήταν ο ρόλος αυτών των δομών στην οργάνωση και διευθέτηση του χώρου, αφού αποτελούσαν τοπόσημα,. Συχνά κοντά στα γεφύρια κτίζονταν και άλλα κτίρια, μύλοι, χάνια κ.λπ. δημιουργώντας κάποιας μορφής κέντρα, σταθμούς, για τους περαστικούς.

Χτίζονταν από ανώνυμους, συντεχνίες μαστόρων ειδικευμένων στο χτίσιμο γεφυριών τους λεγόμενους «Κιοπροουλίδες». Βασικό δομικό υλικό είναι η πέτρα και ως συνδετικό κονίαμα το κουρασάνι¹³⁶. Για την κατασκευή του τόξου επιλέγονταν μικρού μεγέθους πέτρες συνδεδεμένες μεταξύ τους με κουρασάνι, ενώ στη θεμελίωση μεγαλύτερες.

Η διαδικασία κατασκευή τους ήταν απλή. Στην αρχή έστηναν τον «ξυλότυπο». Το κτίσιμο άρχιζε ταυτόχρονα και από τις δύο πλευρές προς την κορυφή διαμορφώνοντας το τόξο έτσι ώστε να αντιμετωπίζονται αφενός οι πλευρικές ωθήσεις και αφετέρου η πίεση του νερού. Κομβικό σημείο για την κατασκευή αποτελούσε η θεμελίωση στην οποία κατέληγαν τα φορτία. Για την έδραση της θεμελίωσης της κατασκευής επιλέγονταν σημεία όπου το ποτάμι στένευε, άρα υπήρχε στέρεο έδαφος, βράχος.

Εκτός από τα βασικά τόξα υπάρχουν στη βάση ή στον κορμό τους τόξα και καμάρες μικρές που αποφορτίζουν την όλη κατασκευή (ανακουφιστικά τόξα) και επιτρέπουν τη γρήγορη διέλευση του νερού σε περιόδους πλημμυράς. Για την εκτόνωση της υδροστατικής πίεσης υπήρχαν οι κόγχες, (κατασκευές σε σχήμα βάρκας).

Το πλάτος τους είναι αρκετά μικρό περίπου 2μ. Το οδόστρωμα είναι ακριβώς όπως στα καλντερίμια με μαύρη πέτρα και άσπρες ακράδες¹³⁷. Στα πλάγια υπάρχουν για την προστασία των περαστικών άσπρες υψίκορμες πέτρες, οι οποίες τοποθετούνταν κάθετα στο καλντερίμι (πεζούλια).

135 ΜΑΝΤΑΣ Σ., 1997, *Πέτρινα Γεφύρια Προέκταση Της Ελληνικής Γης*, Αθήνα Εκδόσεις: Τερζόπουλος, Γαϊόραμα Έτος 4 Τεύχος 21, ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Μ., 1985, «Τα Γεφύρια του Ζαγορίου Χώρου» *Δελτίο Κέντρο Ερευνών Ζαγορίου* τ.1 Δεκέμβριος,, 33-36

136 Το κουρασάνι ήταν ένα μίγμα που αποτελείτο από ασβέστη, τριμμένο κεραμίδι, ελαφρόπετρα, χώμα νερό και ξερά χόρτα. Για ακόμα μεγαλύτερη αντοχή και συνεκτικότητα έριχναν στο κουρασάνι μακριές γιδοτρίχες και ασπράδι αυγών.

137 Οι ακράδες δε σώζονται σε πολλά γεφύρια εξαιτίας του εθίμου που υπήρχε στην περιοχή, σύμφωνα με το οποίο οι μάνες, όταν έχαναν κάποιο από τα παιδιά, θρηνούσαν ξηλώνοντας από κάποιο γεφύρι τις ακράδες και τις πετούσαν στο ποταμό.

Συνήθως η κατασκευή των γεφυριών χρηματοδοτείτο από τις δωρεές των πλούσιων κατοίκων των προκρίτων και των μεταναστών. Όλα τα γεφύρια κτίσθηκαν μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, στην περίοδο οικονομικής ακμής των χωριών.

Η χρηματοδότηση των γεφυριών αποτελούσε για εκείνη την περίοδο κοινωνική καταξίωση. Το συμερίσθηκαν και το επεδίωξαν ακόμα και οι Τούρκοι κάποτε και οι ληστές που βρισκόταν υπό καταδίωξη. Έτσι σήμερα υπάρχουν γεφύρια τα οποία κτίσθηκαν όχι για να καλύψουν κάποια άμεση πρακτική ανάγκη, άλλα για να εξασφαλίσουν την υστεροφημία του χορηγού τους και για άλλους λόγους κάποιες φορές ανεξήγητους.

Η μαστορική ήταν τέχνη παρακατιανή. Όσοι την ασκούσαν ζούσαν με αυτή την προκατάληψη και ενώ οι χορηγοί εξασφάλιζαν την υστεροφημία τους, οι απλοί τεχνίτες έμεναν στην αφάνεια. Ποτέ δε χαράχθηκε το όνομα τους σε κάποιο γεφύρι, όπως η ημερομηνία κατασκευής του και το όνομα του χορηγού. Οι μάστορες ήταν οργανωμένοι σε μικρά «μπουλούκια» ή «σινάφια». Περιφέρονταν όχι μόνο στη σημερινή Ελλάδα αλλά και σε άλλες περιοχές των Βαλκανίων. Επικεφαλής της κάθε ομάδας ήταν ο πρωτομάστορας, ο οποίος κατεύθυνε όλο το μπουλούκι με τις κάθε λογής ειδικότητες: δεξιότεχνες στο πελέκημα της πέτρας, «πελεκάνους», κτίστες με πείρα στους εξωτερικούς τοίχους και το αρμολόι, αυτούς που έκτιζαν εσωτερικά, τους «κλειδοσάδες», τους μαραγκούς, τους νταμαρτζήδες, τους ασβεστάδες και τους λασπιντζήδες «καμιναρέους».

Οι πετράδες «κουδαρέου» ξεκινούσαν τον Απρίλιο συνήθως του Αγίου Γεωργίου από τα χωριά τους και γύριζαν πίσω το φθινόπωρο, στη γιορτή του Αγίου Δημητρίου. Έκτιζαν αρχοντικά, βρύσες, δεξαμενές, εκκλησίες, τζάμια, σεράγια, μύλους και καμπαναριά. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μεγάλες κατασκευαστικές εταιρίες τους προσέλαβαν για να εργαστούν στην Περσία, την Αίγυπτο, τη Ροδεσία και το Σουδάν για την κατασκευή γεφυριών και το στρώσιμο σιδηροδρομικών γραμμών. Μέχρι και στην κατασκευή του υπερσιβηρικού σιδηροδρόμου είχαν Κολονίαρηδες μαστόρους.

3.4.4.2 Μοναστήρια

Τα μοναστήρια και οι εκκλησίες είναι διάσπαρτες στα Ζαγόρια αντικατοπτρίζοντας την ακμή που ο τόπος γνώρισε στην περίοδο της τουρκοκρατίας. Τα δομικά υλικά που χρησιμοποιούνται ήταν η πέτρα και το ξύλο δίνοντας ένα άρτιο αισθητικό αποτέλεσμα αρμονικά ενταγμένο στο τοπίο.

Χαρακτηριστικά στην Φωτογραφία 1 φαίνεται η χρήση της πέτρας: α) ως λαξευμένης σε ορθογώνια σχήματα πλάκας για την επικάλυψη της οριζόντιας επιφάνειας, πλακόστρωση, β) ως ακανόνιστου σχήματος πλάκες στη στέγη, γ) ως λίθων μεγαλύτερου μεγέθους για την κατασκευή της τοιχοποιίας και τέλος δ) ως λαξευμένων κυλίνδρων για την κατασκευή του κίονος του εξώστη.

Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η χρήση ενός και μόνο υλικού, της πέτρας οδηγεί σε αποτέλεσμα μορφολογικής ομοιομορφίας ή μονοτονίας. Αντιθέτως, ο μεγάλος αριθμός σχημάτων και μορφών που συνθέτου ένα ενδιαφέρον αισθητικά, και συνεκτικό μορφολογικά αποτέλεσμα.

Στην ναοδομία του Ζαγορίου ουσιαστικά μπορούμε να διακρίνουμε δύο μεγάλες περιόδους οι οποίες καθρεπτίζουν την οικονομική και κοινωνική κατάσταση που επικρατούσε στα χωριά σε αυτές τις περιόδους: Ο διαχωρισμός των μοναστηριών σε κατηγορίες σύμφωνα με τα μορφολογικά και αρχιτεκτονικά τους χαρακτηριστικά προτείνεται από την Β. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ (1997):

- Τον 15^ο – 17^ο αιώνα οι αρχιτεκτονικοί τύποι που επικρατούν στην κατασκευή των εκκλησιών είναι: α) η μονόχωρη βασιλική, ο σταυροεπίστεγος ναός, ο μονόχωρος με τρούλο και πλάγιους χώρους, β) ο σύνθετος εγγεγραμμένος με πλάγιους χώρους ενσωματωμένους στους τοίχους της εκκλησίας. Οι ναοί της περιόδου έχουν μικρά ανοίγματα και διαστάσεις.
- Τον 18^ο αιώνα επικρατεί στα Ζαγόρια η τρίκλιτη βασιλική. Οι διαστάσεις του ναού είναι πολύ μεγαλύτερες και συνήθως περιτριγυρίζεται από μεγάλα τοξωτά χαγίατια τα οποία καταλήγουν σε πολύεδρες ασίδες. Την περίοδο αυτή ενσωματώνονται στους ναούς πολλά στοιχεία από την Ευρώπη (μπαρόκ κωδωνοστάσια, κλασικά κιονόκρανα κ.λπ.) συνθέτοντας ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον αισθητικό αποτέλεσμα. Τα ταβάνια είναι συνήθως ξυλόγλυπτα ζωγραφισμένα με ποικίλα χρώματα κατασκευασμένα από τους περίφημους Ηπειρώτες ξυλογλύπτες, τους «ταλιαδόρους».

Οι ναοί είναι συνήθως κατασκευασμένοι από δωρεές είτε πλούσιων προκρίτων είτε εμπόρων οι οποίοι πλούτισαν στην κεντρική Ευρώπη.

Φωτογραφία 1: Μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής στο φαράγγι του Βίκου

Πηγή: Ιδία λήψη

3.4.4.3 Τα καλντερίμια και το σύνολο των μονοπατιών

Για τη λειτουργία του συστήματος των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου υπήρχε και λειτουργούσε ένα πυκνό και λειτουργικό δίκτυο μονοπατιών, που σε συνδυασμό με τις γέφυρες και τις σκάλες επέτρεπε την επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων των οικισμών, καθώς και τις καθημερινές τους δραστηριότητες. Μεγάλο μέρος αυτού του δικτύου σήμερα είναι εγκαταλελειμμένο, αφού ουσιαστικά έχασε την πρακτική του σημασία, με αποτέλεσμα να καταστραφεί ολικώς ή μερικώς.

Τα τελευταία χρόνια έχει γίνει κατανοητή η ιστορική, πολιτισμική και περιβαλλοντική αξία των μονοπατιών. Το υπάρχον δίκτυο, το οποίο σε μεγάλο βαθμό συντηρημένο, χαρτογραφημένο και σηματοδομένο αποτελεί έναν σημαντικό κεφάλαιο προς αξιοποίηση στη βάση ανάπτυξης του εναλλακτικού τουρισμού.

Οι διαδρομές που αναπτύσσονται στην περιοχή μέσω του δικτύου των μονοπατιών αλλά και των παραδοσιακών υποδομών, επιτρέπουν την κατανόηση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων αλλά και άμεση πρόσβασή στο τοπικό οικοσύστημα. Εκτός του ιδιαιτέρως πλούσιου και εξαιρετικά λειτουργικού δικτύου μονοπατιών, την περιοχή διασχίζουν με κατεύθυνση Βορά-Νότου δύο κύρια μονοπάτια ευρωπαϊκής και εθνικής σημασίας. Το διεθνές μονοπάτι E6 στη διαδρομή

Ηγουμενίτσα-Μέτσοβο και το εθνικό μονοπάτι Ο3, το οποίο ξεκινώντας από τα Ιωάννινα συναντάει το Ε6 κοντά στο χωριό Νεστόριο.

3.4.5 ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Η ιδιαιτερότητα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του Ζαγορίου, τόσο από αισθητικής άποψης όσο και πολιτισμικής έγινε κατανοητή σε θεσμικό επίπεδο από νωρίς για τα ελληνικά δεδομένα. Προτάθηκε και θεσμοθετήθηκε μια σειρά νομοθετημάτων, για να προστατευτούν οι παραδοσιακοί οικισμοί. Στη συνέχεια αναφερόμαστε στα νομικά κείμενα που επιχειρούν να εξασφαλίσουν την προστασία των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου. Αυτά είναι είτε ειδικά για την περιοχή, είτε αφορούν γενικότερες ρυθμίσεις εθνικής εμβέλειας

- ΠΔ 19.10.78 (ΦΕΚ 594/13.11.1978) «περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών οικισμών τινών του κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών».
- ΠΔ 6.10.78 (ΦΕΚ 538 Δ/17.10.78) «περί καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των γηπέδων των κείμενων εκτός των ρυμοτομικών σχεδίων των πόλεων και εκτός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών».
- ΠΔ 7.6.79 (ΦΕΚ _____) «περί συμπληρώσεως διατάξεων τινών αφορωσών εις παραδοσιακούς οικισμούς ή διατηρητέα μνημεία».
- ΠΔ 26.9.1979 (ΦΕΚ 615/1.11.79) «Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών των υφισταμένων προ του 1923 οικισμών της ευρύτερης περιοχής Ζαγορίου Ηπείρου και καθορισμού ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών» (που δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις από το προηγούμενο) (ΦΕΚ 323 Β/9.6.79).
- Δύο ΥΑ που αφορούν το Πάπιγκο και το Μονοδένδρι (ΦΕΚ 648 Β/25.11.68) και Δύλοφο (ΦΕΚ 84Β/5.2.69) με τις οποίες οι οικισμοί αναγνωρίζονται ως εξόχου φυσικού κάλους.
- Η ΚΥΑ 23101/1258/78 «περί εξαιρέσεως παραδοσιακών τινών οικισμών του κράτους εκ της αρμοδιότητας του νομάρχου ως προς την έγκριση επέκτασιν τροποποίησην κ.λπ. σχεδίου πόλεως των κομών».

Από τη μελέτη των άρθρων του ΠΔ 19.10.78 (ΦΕΚ 594/13.11.1978) «περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών οικισμών τινών του κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών» που αποτελεί το κύριο νομοθετικό κείμενο που επιχειρεί να

ρυθμίσει ζητήματα διαχείρισής των παραδοσιακών οικισμών, μπορούν να προκύψουν κάποια σημεία κριτικής¹³⁸ τα οποία αναλύονται ακολούθως, (ΖΙΓΟΥΡΗ Θ., 1980, 21-24).

- Οι ρυθμίσεις που προτείνει το ΠΔ ουσιαστικά περιορίζονται στον προσδιορισμό των όρων και ρυθμίσεων δόμησης, αποφεύγοντας να προτείνουν κάποιους αντισταθμιστικούς μηχανισμούς οικονομικών κινήτρων. Είναι προφανές ότι η προσπάθεια διευθέτησης χωρικών θεμάτων αυτής της κλίμακας¹³⁹ κρίνεται προβληματική, αν περιέχει μόνο κανονιστικούς όρους και όχι μηχανισμούς οικονομικών και άλλων κινήτρων.
- Το αποτέλεσμα τέτοιων ρυθμίσεων ουσιαστικά είναι η υπερβολική αύξηση του κόστους κατασκευής κατοικίας με στόχο τη διατήρηση της αισθητικής αρτιότητας των οικισμών μέσω της αποκλειστικής χρήσης παραδοσιακών υλικών. Το πρόβλημα είναι ότι αυτό το κόστος κατευθύνεται άμεσα και αποκλειστικά στον ιδιοκτήτη, αφού δεν υπάρχουν κίνητρα ή άλλοι οικονομικοί αντισταθμιστικοί μηχανισμοί (επιδοτήσεις, άτοκα δάνεια κ.λπ.). Το αποτέλεσμα είναι στις περιπτώσεις που οι ιδιοκτήτες δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα συντήρησης ή ανακαίνισης της ιδιοκτησίας τους είτε να αναγκάζονται να το πωλούν σε ξένους, είτε να το αφήνουν να ρημάζει, πρακτική που σίγουρα δε συνάδει με τις σύγχρονες απόψεις και αντιλήψεις για την προστασία και διατήρηση του χώρου.
- Ουσιαστικά το ΠΔ 19.10.78 αποσκοπεί στο να αποτρέψει δομικές και μορφολογικές τροποποιήσεις στο σύστημα των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου. Επιχειρεί τη μετατροπή της χωρικής ενότητας του Ζαγορίου σε ένα ζωντανό «μουσείο», στο οποίο απαγορεύονται σε μεγάλο βαθμό οι επεμβάσεις. Αδυνατεί να προτείνει ένα σύστημα δράσεων που θα εξασφαλίσουν την εξέλιξη της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου χωρίς να υποβαθμιστεί το ιδιαίτερης ιστορικής και αισθητικής αξίας οικιστικό απόθεμα και ως εκ τούτου περιορίζεται σε μια σειρά κανονιστικών και απαγορευτικών διατάξεων.
- Το σύνολο των νομοθετικών ρυθμίσεων όσον αφορά στο Ζαγόρι δεν εξασφαλίζει μια σφαιρική συνολική προσέγγιση της ευρύτερης περιοχής αλλά επιχειρείται η αποσπασματική διευθέτηση ζητημάτων που θεωρείται ότι θα εξασφαλίσουν την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Δε συνδυάζεται με ένα ευρύτερης κλίμακας σχεδιασμό για την περιοχή, το οποίο να αποτελείται από ένα σύστημα σχεδίων προτάσεων (διαφορετικών επιπέδων) που να αφορούν ρυθμίσεις και οικονομικούς μηχανισμούς και να συνδέονται με ένα σύστημα δεσμευτικών εισροών.

138 ΖΙΓΟΥΡΗ Θ., 1980, «Κριτική στο ΠΔ 26.9.1979 (ΦΕΚ 615/1.11.79) Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών των υφισταμένων προ του 1923 οικισμών της ευρύτερης περιοχής Ζαγορίου Ηπείρου και καθορισμού ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών», στο *Συνέδριο Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Τσεπέλοβο Σκαμνέλι* 21-24 Μαρτίου

139 Στην περίπτωση του συστήματος παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου ουσιαστικά «απαγορεύεται» η οικοδομική δραστηριότητα σε μια μεγάλη συνεχή περιοχή.

— Το κόστος επισκευής των παραδοσιακών αρχιτεκτονημάτων θα μπορούσε να μειωθεί σημαντικά αν επιτρεπόταν η λειτουργία κάποιων λατομείων αδρανών υλικών στην περιοχή (αντί αυτά να εισάγονται από την Κάρυστο, την Καβάλα αλλά κυρίως από λατομεία της Αλβανίας κ.λπ.). Τα λατομεία θα τα διαχειρίζονταν οι Δήμοι και θα περιορίζονταν από αυστηρούς όρους προστασίας του περιβάλλοντος και γενικότερης ενσωμάτωσής τους στο τοπίο. Τα αδρανή υλικά που θα λατομούνται θα περιορίζονται μόνο για τοπική χρήση. Η αναμενόμενη μείωση του κόστους θα επέτρεπε την πραγματοποίησή πολλών έργων αποκατάστασης παραδοσιακών κτιρίων και δομών τα οποία σήμερα καταρρέουν είναι καταδικασμένα λόγω του αυξημένου κόστους επισκευής ενώ θα δημιουργούνταν και η δυνατότητα αναβίωσής μια παραγωγικής δραστηριότητας άμεσα συνδεδεμένη με την κουλτούρα του τόπου.

* * *

Δεν θεωρώ ότι είναι δυνατόν να διευθετηθούν τα προβλήματα διαχείρισης του συστήματος παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου με το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο, το οποίο επιχειρεί να ρυθμίσει μέσω κανονιστικών και περιοριστικών προτάσεων στην κλίμακα του κτιρίου, έναν ιδιαίτερα ευαίσθητο και πολύπλοκο χώρο, ο οποίος εκτός από το κέλυφος (παραδοσιακά αρχιτεκτονήματα) παρουσιάζει και ιδιαίτερη αξία ως σύστημα άυλων οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων.

Η γεωγραφική ενότητα του Ζαγορίου είναι ένας χώρος ο οποίος παραδοσιακά αυτοργανώνονταν μέσω συμμετοχικών διαδικασιών. Σήμερα η τοπική κοινωνία φαίνεται να μην έχει κανένα ρόλο στις επιλογές οι οποίες επιβάλλονται από το κεντρικό κράτος, σύμφωνα με το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο.

Η πολυπλοκότητα της διαδικασίας ρύθμισης χωρικών θεμάτων με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος σήμερα είναι πλέον ευρέως κατανοητή και ως εκ τούτου προκύπτει ότι δεν είναι δυνατόν να θεωρούμε ότι μπορεί να εξασφαλισθεί με νομοθετικά κείμενα κανονιστικού χαρακτήρα που ουσιαστικά (στο πνεύμα τους) χρονολογούνται από το τέλος της δεκαετίας του '70. Η διαχείριση του φυσικού και του ανθρωπογενούς χώρου είναι μια υπόθεση σύνθετη και πολυδιάστατη για να αντιμετωπιστεί με απαγορευτικές ή κανονιστικές ρυθμίσεις.

Η όποια προσπάθεια προστασίας αυτών των εύθραυστων ορεινών συστημάτων οφείλει να ενσωματώσει τις όποιες δυναμικές μιας αναπτυξιακής διαδικασίας και να τις ενισχύσει με τους αντίστοιχους μηχανισμούς κινήτρων και επιδοτήσεων.

Είναι προφανές τουλάχιστον για την τοπική κοινωνία ότι η ανάπτυξη περνάει μέσα από την άρτια διαχείριση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στη βάση μιας σχέσης παλινδρομικής οργάνωσης. Για την εξασφάλιση της άρτιας προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς απαιτείται η ενσωμάτωσή των εν λόγω δομών στη διαδικασία της ανάπτυξης υπό όρους, (κεφ. 2.1, σελ. 99).

Δεν θεωρώ ότι είναι δυνατόν, ακόμα και αν υποτεθεί ότι αποτελεί στόχο, η διατήρηση ενός χώρου μέσω της εναπόθεσης του σε μια γυάλα προστασίας, δηλαδή αποτρέποντας από αυτόν κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα, λογική που παραπέμπει στις αντιλήψεις προστασίας άλλων εποχών.

Οφείλουμε πάντως να αναγνωρίσουμε ότι το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο και η λειτουργία της τοπικής κοινωνίας εξασφάλισαν τη διατήρηση σε μεγάλο βαθμό αυτής της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτρέποντας τη δημιουργία νεόδμητων οικοδομών, οι οποίες δεν θα ενσωματώνονταν στο αισθητικό σύνολο του οικισμού (πλην ελαχίστων εξαιρέσεων κτισμάτων που δημιουργήθηκαν πριν από το '78) καθώς επίσης αποτρέπει και η εξωοικιστική δόμηση.

3.5 ΚΥΡΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Η εξειδίκευση της παραγωγικής βάσης του Ζαγορίου στον πρωτογενή τομέα, λαμβανομένου υπόψη ότι η περιοχή δεν εμφανίζει κάποιο συγκριτικό πλεονέκτημα, οδήγησε στην παραγωγική της απαξίωση με χαρακτηριστικές επιπτώσεις για τη γενικότερή ευημερία της τοπικής κοινωνίας. Η περιθωριοποίηση των οικισμών του Ζαγορίου είναι οικονομικής και αναπτυξιακής φύσης και όχι τεχνικής ή τεχνολογικής όπως συχνά παρουσιάζεται. Είναι σίγουρο ότι για την άρση της απομόνωσης απαιτούνται μεγάλα τεχνικά έργα, όχι όμως τέτοιας κλίμακας που να μπορούν να θεωρηθούν απαγορευτικά λόγω του κόστους τους ή των τεχνικών τους δυσχερειών.

Την τελευταία περίοδο εμφανίζονται έντονα οι προοπτικές για την ανάπτυξη ενός άλλου παραγωγικού κλάδου, του τουρισμού (κεφ. 4.4.2, σελ. 315). Η δυναμική εισβολή του τουρισμού ενδέχεται να επηρεάσει τα χαρακτηριστικά του τόπου ποικιλοτρόπως.

Στο πλαίσιο της ανάλυσης που ακολουθεί διασαφηνίζονται τα χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες της περιοχής μελέτης. Πιο συγκεκριμένα στην πρώτη ενότητα επιχειρείται η ιστορική αναδρομή των νεότερων χρόνων εστιάζοντας κυρίως στην περίοδο της οικονομικής ακμής (18^{ος} και 19^{ος} αιώνες), εξετάζεται λεπτομερώς το σύστημα αυτοδιαχείρισης των οικισμών και η οικονομική μετανάστευση που αποτέλεσαν κρίσιμα χαρακτηριστικά της περιόδου. Στη δεύτερη ενότητα περιγράφεται η περίοδος της πληθυσμιακής αποψίλωσης που έλαβε χώρα μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, και αφορά τη μετανάστευσή είτε προς χώρες του εξωτερικού είτε προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας (αστικοποίηση). Σε γενικές γραμμές θίγονται οι συνθήκες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο που οδήγησαν σε αυτή την εξέλιξη το Ζαγόρι. Στην τρίτη ενότητα εξετάζεται η περίοδος μετά τη δεκαετία του '80 και οι επιπτώσεις των πολιτικών και προγραμμάτων της ΕΕ στην τοπική ανάπτυξη της κοινωνίας του Ζαγορίου. Στην τέταρτη ενότητα εξετάζεται η εξέλιξη των πληθυσμών της περιοχής μελέτης και αποδίδονται σε χωρικό επίπεδο οι πληθυσμιακές μεταβολές επισημαίνοντας τις σχέσεις με γεωγραφικούς και αναπτυξιακούς παράγοντες. Τέλος στην πέμπτη ενότητα αναλύονται στοιχεία του τοπικού παραγωγικού συστήματος και εξετάζονται οι κύριοι μετασχηματισμοί που συντελούνται σε αυτό την τελευταία περίοδο. Πιο αναλυτικά εξετάζεται: η οικονομική δράση και παραγωγική δομή του Ζαγορίου, η νέα «κουλτούρα» του τόπου που φαίνεται να δημιουργείται, οι σύγχρονες αναπτυξιακές και οικονομικές προκλήσεις και τέλος ο ρόλος του τουρισμού ως μια ιδιαίτερη δραστηριότητα που αναπτύσσεται με σημαντικές επιπτώσεις για την τοπική κοινωνία..

3.5.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΚΜΗΣ 18^{ΟΥ} ΚΑΙ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑΣ

Η περίοδος ακμής για τα Ζαγοροχώρια προσδιορίζεται στα μέσα του 18^{ου} αρχές του 19^{ου} αιώνα όπου παρατηρείται μια αδιαμφισβήτητη πολιτισμική υπεροχή έναντι της υπόλοιπης Ηπείρου αποτελώντας τοπικό κέντρο για μια ευρύτερη περιοχή. Την περίοδο ακμής η ανθρωπογεωγραφία του Ζαγορίου¹⁴⁰ ήταν διαφοροποιημένη σε σχέση με την εικόνα που μας δίνουν πληροφορίες για την προγενέστερη και μεταγενέστερή της οθωμανικής αυτοκρατορίας περίοδο. Πράγμα που οφείλεται στην έντονη ακμή κοινωνική και οικονομική που γνώρισε ο τόπος εκείνη την περίοδο¹⁴¹ και στα ιδιαίτερα προνόμια που απολάμβανε το Ζαγόρι.

Τα χωριά του Ζαγορίου συνδέονταν μεταξύ τους με ένα περίπλοκο δίκτυο από καλντερίμια και γεφύρια υποσκελίζοντας τις δυσκολίες που το ανάγλυφο της περιοχής έθετε. Σημαντικές είναι οι εμπορικές σχέσεις με τα Γιάννενα την Κόνιτσα και το Δυρράχιο. Κομβικό ρόλο κατά την περίοδο ακμής διαδραμάτισαν οι μετανάστες οι οποίοι διατηρώντας τις στενές σχέσεις τους με τη γενέτειρα τους εξασφάλιζαν σημαντικές εισροές κεφαλαίων που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του Ζαγορίου.

Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα το Κοινό¹⁴² του Ζαγορίου αποτελείται από 46 χωριά, των οποίων τα όρια λίγο-πολύ συμπίπτουν με τα όρια των σημερινών χωριών. Όλα σχεδόν τα χωριά του Ζαγορίου ήταν τιμάρια ή τσιφλίκια τα οποία άνηκαν σε περισσότερους από δύο Σπαχήδες¹⁴³. Από τα 46 χωριά του Ζαγορίου τα 43 είναι τιμάρια σε διάφορους σπαχήδες που παίρνουν τα δικαιώματα τους από τα υπόλοιπα χωριά (Άγιος Μηνάς, Μεσοβούνι και Αλισότι Τσεφλίκι) που

140 Μια από τις πλέον αξιοπίστετες πηγές, το Οθωμανικό Κατάστιχο του 1564 του Ναχιγιέ Ζαγορίου του Λίβα Ιωαννίνων αναφέρουν για τα γεωγραφικά και διοικητικά όρια των Ζαγορίου. Σε αυτό αναφέρονται 58 χωριά δύο λιγότερα από εκείνα που αναφέρονται στο αυτοκρατορικό διάταγμα του 1678 και επιβεβαιώνει το χρονικό της Βούτσας

141 Βλ. ΒΑΡΕΛΑΣ Β. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΑΤΟΣ Γ. ΠΟΠΩΛΗΣ (1980) *Οι Συμμετοχικοί Θεσμοί: Έννοια Σημασία Αναγκαιότητα Συμμετοχής Του ΤΕΕ*, ΤΕΕ Κεντρική και Δυτική Θεσσαλία. Επίσης, ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Χ. (1990) «Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική: Ζαγόρι», Μέλισσα: Αθήνα, ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α. (1997) *Τα Ζαγόρια Της Ηπείρου: Ιστορία Από Την Παλαιολιθική Εποχή Εως Την Ρωμαιοκρατία*, Αθήνα Εκδόσεις Επτά Ημέρες Καθημερινή, 146-150, ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ. (1997) *Το Ζαγόρι Στην Περίοδο Της Ακμής*, Αθήνα Εκδόσεις Επτά Ημέρες Η Καθημερινή, 150-154, και ΔΑΚΑΡΗΣ Σ. (1981) «Η γένεση της πόλης στην Αρχαία Ήπειρο» *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου*, 7-22.

142. Η σύσταση του Κοινού του Ζαγορίου αποτελούσε μια μορφή οργάνωσης η οποία αποσκοπούσε στο να υποκατασταθούν λειτουργίες από την τοπική κοινωνία, οι οποίες κανονικά θα έπρεπε να ασκούνται από το κεντρικό κράτος, όπως γινόταν στην υπόλοιπη Ευρώπη. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αυτή η μορφή οργάνωσης των οικισμών του Ζαγορίου κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας αποτελούσε μια μορφή άμυνας της τοπικής κοινωνίας, η οποία επέτρεψε στο Ζαγόρι να ακμάσει σε μια περίοδο γενικότερα δύσκολη για τον ελληνισμό.

143 Σπαχήδες ήταν οι άρχοντες για κάθε Τσιφλίκι .

βρίσκονται όλα στο Δυτικό Ζαγόρι και τα οποία παραμένουν τσιφλίκια ως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Οι πιο ισχυροί γαιοκτηματικοί παράγοντες στα Ζαγόρια ήταν τα μοναστήρια και οι προύχοντες με τοπική και ευρύτερη επιρροή. Τα μοναστήρια συγκέντρωναν μεγάλες εκτάσεις εδαφών που αποκτούσαν είτε με την αγορά, είτε με τη δωρεά κτημάτων από τους ιδιοκτήτες τους, με αντάλλαγμα την εκφώνηση και μνημόνευση προσφύλων προσώπων.

Οι προύχοντες ήταν δύο κατηγοριών. Αυτοί που αποκτούν τη γη άμεσα μέσω της επένδυσης (ως αμοιβή δηλαδή μιας επιχειρηματικής επιλογής) και αυτοί που έμμεσα συγκεντρώνουν τη γη μέσω του δανεισμού χρημάτων με υποθήκη περιουσιακών στοιχείων.

Το άγονο έδαφος και το έντονο ανάγλυφο της περιοχής προσδιόριζαν σε μεγάλο βαθμό το είδος της καλλιέργειας για κάθε χωριό, διαφοροποιώντας τα Ζαγόρια ως προς την παραγωγική τους βάση σε τρεις ενότητες χωριών, οι οποίες λίγο-πολύ ταυτίζονται με τις ενότητες όπως αυτές προσδιορίζονται από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία των οικισμών δηλαδή τα χωριά του Κεντρικού, Ανατολικού και Δυτικού Ζαγορίου.

Τα δημητριακά αποτελούν ένα σημαντικό μέρος της αγροτικής παραγωγής η οποία δεν κάλυπτε ούτε το 1/10 του πληθυσμού της εποχής ακμής. Ο κύριος όγκος της παραγωγής ήταν η αμπελουργία. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα γίνονται σημαντικές προσπάθειες για την ανάπτυξη της παραγωγής σιτηρών και άλλων γεωργικών προϊόντων στη περιοχή, οι οποίες τελικώς δεν ευδοκίμησαν

Σε πολλούς οικισμούς, κυρίως στο Ανατολικό Ζαγόρι, η παραγωγική βάση στηριζόταν σε προϊόντα δασοκομίας τα οποία ήταν, οικοδομική ξυλεία, καύσιμη ξυλεία και ξυλοκάρβουνο, δαδί και ρετσίνι και βελανίδια για βυρσοδεψία.

Η κτηνοτροφία ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη και αποτελούσε παράδοση για κάθε περιοχή. Η κάθε κοινότητα διατηρούσε έναν αριθμό αιγοπροβάτων και γελαδιών, ο οποίος ποίκιλλε ανάλογα με το δημογραφικό της δυναμικό.

3.5.1.1 Αναφορά στα συστήματα αυτοδιαχείρισης των οικισμών

Στην νεότερη ιστορία στα Ζαγόρια παρατηρούνται λαμπρά σχήματα αυτοδιαχείρισης, αυτό-οργάνωσης των τοπικών κοινωνιών. Αξιοσημείωτη για την οργάνωση του κοινωνικού χώρου ήταν ο θεσμός του Δημογέροντα¹⁴⁴ ο οποίος και ασκούσε πλήρη εξουσία στο χωριό.

¹⁴⁴ Οι Δημογέροντες ήταν τοπικοί, κοινοτικοί άρχοντες οι οποίοι εκλέγονταν από την ανώτερη κοινωνική τάξη με κριτήρια που αφορούσαν την τιμιότητα και την ευφυΐα τους. Έπρεπε να ήταν εγγράμματοι και οικονομικά ευκατάστατοι. Το αξίωμα ήταν τιμητικό, παρόλα αυτά ορισμένες κοινότητες είχαν θεσπίσει και καταβολή χρηματικού ποσού για τους δημογέροντες λόγω των υπηρεσιών που προσέφεραν. Οπωσδήποτε και παρά τις αδυναμίες του, που δεν είναι σκόπιμο στο πλαίσιο της διατριβής να αναλυθούν, ο θεσμός του Δημογέροντα είχε

Χαρακτηριστικός είναι επίσης ο ομαδικός τρόπος παραγωγής της κατοικίας κατά γειτονιά «μαχαλά», η διαδικασία κατασκευής κοινόχρηστων εγκαταστάσεων (εκκλησίες, πλατείες, σχολεία, καλντερίμια, κρήνες), οι ομαδικές καλλιέργειες και βοσκές και ένα πλήθος πολιτιστικών εκδηλώσεων και δράσεων που συνδέουν την παραγωγική διαδικασία.

Στην κοινωνία του Ζαγορίου υπήρξαν θαυμαστές μορφές αυτοδιαχείρισης και αυτοοργάνωσης, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και αργότερα (BAPEΛΑΣ B. et al, 1980). Οι διάφορες κοινότητες αποφάσιζαν το μέλλον τους μέσα από ένα σχήμα ενεργού συμμετοχής των πολιτών αναπτύσσοντας έτσι το αίσθημα συμμετοχής και ευθύνης στα μέλη της κοινότητας, πράγμα ιδιαιτέρως κρίσιμο για την εύρυθμη λειτουργία της αλλά και για τη διατήρηση της εθνικής συνειδησης σε μια κρίσιμη περίοδο για τον ελληνισμό.

Μέσα από τη λειτουργία των συμμετοχικών διαδικασιών ξεπήδησαν οι ιδέες της επανάστασης και της κοινωνικής προόδου που συνέβαλαν αποφασιστικά στη δημιουργία ελεύθερων συνειδήσεων, ανθρώπων υπεύθυνων για την τύχη τους, ικανών να φέρουν το βάρος των επιλογών τους. Στην Ευρώπη δεν υπήρξαν στην ίδια περίοδο παρόμοια πολιτικοκοινωνικά ρεύματα, γιατί προφανώς οι ιστορικές συγκυρίες δεν ευνοούσαν κάτι τέτοιο (φεουδαρχία)¹⁴⁵.

Στο νέο ελληνικό κράτος δεν ευνοήθηκε η λογική αυτοοργάνωσης. Οι τοπικοί δεσμοί και η κοινωνική εμπειρία κατέρρευσε από τη σύσταση ενός «αθηνοκεντρικού» κράτους άκρως συγκεντρωτικού στα πρότυπα ευρωπαϊκών μοντέλων διοίκησης (γαλλικού). Οι ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες, η εξάρτηση από τις υπερδυνάμεις της εποχής, οι αυταρχικές, αναχρονιστικές, στρατοκρατικές αντιλήψεις των κρατούντων, ήταν αρκετές για την απαλοιφή των όποιων κοινοτικών συμμετοχικών θεσμών.

Στη σύγχρονη Ελλάδα η διοικητική οργάνωση περιγράφεται από τον ιδιαίτερο κατακερματισμό και πολυδιάσπαση και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι ενθαρρύνει σε τοπικό επίπεδο τη δημιουργία μηχανισμών αυτοδιαχείρισης και αυτοοργάνωσης,

Το αποτέλεσμα της πολιτικής πρακτικής που ακολουθήθηκε ήταν να αποδομηθούν σε μεγάλο βαθμό οι άυλες υποδομές, τα δίκτυα δηλαδή κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων. Προφανώς, δεν αποτελεί τη μόνη αίτια υποβάθμισης του συστήματος αυτοδιαχείρισης σε τοπικό επίπεδο η

σημαντικές θετικές επιπτώσεις στην οργάνωση των τοπικών κοινωνιών, επέτρεψε να αναπτυχθούν πρωτοβουλίες οι οποίες ξέφυγαν από την επέμβαση της τουρκικής διοίκησης.

¹⁴⁵ Φεουδαρχία (feudalism, *feodalité*) ορίζεται ως ένα σύνολο νόμων και παραδόσεων (κοινωνικοοικονομική μορφή οργάνωσης) που αποτελούσε την πολιτική και κοινωνική τάξη σε ένα σημαντικό τμήμα της Ευρώπης στο τέλος του μεσαίωνα. Αφορούσε από τη μία στην επιβολή της τάξης των στρατιωτικών και από την άλλη τις ενώσεις εξάρτησης των ανθρώπων. Η φεουδαρχία αφορά σε ένα δίκτυο σχέσεων εξάρτησης ανάμεσα στους φεουδάρχες και στους υποτελείς τους, ελεύθεροι άνθρωποι που τίθονταν υπό την προστασία τους παρέχοντας σε αυτούς τις υπηρεσίες τους. Η επανίδρυση της βασιλικής εξουσίας και οι οικονομική εξέλιξη αποδυνάμωσαν την φεουδαρχία ως πολιτικό σύστημα από τον 18^ο αιώνα, αλλά η ύπαρξή της διατηρήθηκε. Στη γαλλία το τέλος του φεουδαρχικού συστήματος επήλθε με τη γαλλική επανάστασή το 1789. (LAROUSSE, 2003, 426)

διοικητική διάρθρωση του ελληνικού κράτους. Οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες για μεγάλη χρονική περίοδο δημιούργησαν συγκυρίες, οι οποίες δεν ευνοούσαν την οργάνωση τοπικών κοινωνικών, προωθώντας τη λογική συγκέντρωσης της ανάπτυξης στο κέντρο, ο ρόλος του εμφυλίου πολέμου και οι δικτατορίες που ακολούθησαν έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην αποδόμηση της υπαίθρου αλλά και στη βίαιη και άναρχη ανάπτυξη των ελληνικών αστικών κέντρων.

3.5.1.2 Η μετανάστευση και ο ρόλος της στην κοινωνική και οικονομική ακμή του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα

Η κοινωνική οργάνωση του Ζαγορίου διαμορφώθηκε σύμφωνα με τους καταναγκασμούς της πραγματικότητας, οι οποίοι αφορούσαν στα γεωγραφικά χαρακτηριστικά του τόπου, τη γεωπολιτική θέση και τις ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες της περιόδου. Μια στρατηγική απάντηση στις ιδιαιτερότητες του τόπου αποτέλεσε η μετανάστευση¹⁴⁶.

Η διασπορά των κατοίκων του Ζαγορίου αποτελούσε φαινόμενο τόσο στα χρόνια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας όσο και μετά τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους. Οι κάτοικοι του Ζαγορίου κυρίως οι άντρες επέλεξαν να μεταναστεύσουν στα μεγάλα Ευρωπαϊκά κέντρα: Βιέννη, Παρίσι, Λειψία, Μόσχα, Οδησό, Άμστερνταμ, Μολδοβλαχία Ρωσία, αργότερα στην Αίγυπτο και στα κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη και την Ιωνία.

Η έντονη μετανάστευση των κατοίκων του Ζαγορίου είχε ιδιαίτερες επιπτώσεις στη διαμόρφωση της κουλτούρας του τόπου, καθώς και στην εικόνα των οικισμών. Ξακουστοί για τη φιλοπατρία τους οι Ηπειρώτες του εξωτερικού διατηρούσαν στενές σχέσεις με τη γενέτειρά τους, προβαίνοντας σε πολλές αγαθοεργίες.

146 Η μετανάστευση αποτελεί πρακτική η οποία έχει υιοθετηθεί από πολλές κοινωνίες του μεσογειακού χώρου, σε αυτό συνάδουν όχι μόνο οι φυσικογεωγραφικές ιδιαιτερότητες του χώρου αλλά και η κουλτούρα των πληθυσμών της μεσογείου. Η επικράτηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας συνετέλεσε επίσης στην υιοθέτηση αυτής της πρακτικής. Η ενιαία λειτουργία του μεσογειακού χώρου υποστήριξε την πρακτική της εποχιακής αλλά και μόνιμης μετανάστευσης δημιουργώντας συχνά πολυεθνικές κοινωνίες (περιφέρειες) που τη χαρακτηρίζουν και για μεγάλη χρονική περίοδο -ουσιαστικά πριν το τέλος του πολέμου- αυτές οι κοινωνίες λειτουργούν άρτια εκμεταλλευόμενες τις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά των διάφορων εθνοτήτων αναπαράγοντας σχέσεις εξάρτησης και καρπούμενοι σημαντικά πολλαπλασιαστικά οφέλη. Η πρακτική της μετανάστευσής των πληθυσμών της Μεσογείου σε άλλη βάση και με άλλη λογική τη χαρακτηρίζει ακόμα, υπογραμμίζοντας την πραγματική διάσπασή του μεσογειακού χώρου «βοράς νότος» συστήνοντας λύση επιβίωσης η βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης για σημαντικό ποσοστό των κατοίκων της βόρειας Αφρικής (GILDAS S, 2002, 135-156), (CARPENTIER J., FEBRUN F. , 2001, 268-276), (BOST F., 2002, 110-113).

Στην περίοδο ακμής της «Ζαγορίσιας πολιτείας»¹⁴⁷ το πνεύμα της ευπατρίας εκφράστηκε κυρίως με τοπικά έργα κοινής ωφέλειας (κεραμοσκεπές κρήνες, μαρμαρόκτιστες εκκλησίες, εξωκλήσια, σχολεία, πλατείες, γεφύρια κ.λπ.). Σε πολύ λίγους τόπους έχει εκδηλωθεί τόσο έντονη προσφορά στο κοινό σύνολο. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι κοινωφελείς προσφορές δεν αφορούσαν μόνο τους ιδιαίτερα εύπορους¹⁴⁸, αλλά και τους απλούς πολίτες.

Είναι παροιμιώδεις οι κοινωφελείς πράξεις των Ζαγοριανών. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι φιλογενείς Ζωσιμάδες Ριζαρίδες, Αρσάκηδες και Ζάπιδες. Μαζί με αυτούς ευεργέτησαν αθόρυβα, ανάλογα με τις δυνατότητες τους οι απλοί Ηπειρώτες επιτρέποντας τη δημιουργία του σημαντικού αριθμού αρχιτεκτονημάτων που σήμερα θαυμάζουμε και θεωρούμε αρχιτεκτονική κληρονομιά ιδιαίτερης αξίας.

Αξιοσημείωτη είναι η αντίληψη που επικρατούσε στα Ζαγόρια για τη μόρφωση, κάτι το οποίο ωθούσε στην αύξηση της κινητικότητας των πληθυσμών, δρώντας ως μια συνιστώσα η οποία ενίσχυε τη μετανάστευση, με τη λογική ότι η πνευματική εξέλιξη και η πολιτισμική παραγωγή δεν ήταν δυνατόν να βασισθεί μόνο σε ενδογενείς δυναμικές, αλλά ήταν απαραίτητη η εισροή ιδεών από κέντρα του εξωτερικού.

Η ιδιαίτερη αυτή σχέση με τα γράμματα των κατοίκων του Ζαγορίου μετατόπισε το βάρος των «δαπανών κύρους» προς την κατασκευή δομών οι οποίες θα μπορούσαν να υποστηρίξουν και να προωθήσουν την παραγωγή γραμμάτων και πολιτισμού, (βιβλιοθήκες σχολεία, μοναστήρια, εκκλησίες κ.λπ.). Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι δεν υπήρχε στο Ζαγόρι αγράμματη γυναίκα στην περίοδο της ακμής του Ζαγορίου, όταν ο αναλφαβητισμός των γυναικών¹⁴⁹ στην υπόλοιπη Ελλάδα έφτανε στο 95%

Η κοινότητα του Ζαγορίου αδιαμφισβήτητα αποτελούσε μια πολιτισμική ενότητα αρκετά διαφοροποιημένη από την υπόλοιπη Ήπειρο. Χαρακτηριστικό ήταν ότι ωθούσε προς διαφορετικό τρόπο σκέψης, συμπεριφοράς. Τα ήθη και τα έθιμα εμφανίζονταν αρκετά διαφοροποιημένα από την υπόλοιπη Ελλάδα. Το αποτέλεσμα ήταν η λογική και αρμονική

147 Όπως ονομάστηκε η ομοσπονδία του Ζαγορίου κοντά στο 1750 και στα τέλη του περασμένου αιώνα. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ. (1997) *Το Ζαγόρι Στην Περίοδο Της Ακμής* Αθήνα Εκδόσεις Επτά Ημέρες Η Καθημερινή, 150-154.

148 Χαρακτηριστικά αναφέρεται ο ρόλος του Μάνθου και Γρηγορίου Ριζάρι από το Μονοδένδρι. Ο Μάνθος εργάστηκε στην Νίζνα της Ρωσίας, κάλεσε και τον δευτερότοκο αδερφό του, αφού είχε επεκτείνει τις επιχειρήσεις του από την Νίζνα στη Μόσχα, στην Οδησό στην περιοχή της Βεσσαραβίας στις παραδουνάβιες χώρες μέχρι και την Κωνσταντινούπολη. Η Νίνζνα ήταν οργανωμένη ελληνική παροικία, στην οποία έδρασαν πολλοί Έλληνες.

149 Αξιοσημείωτο είναι ότι παρόλη τη συμμετοχή των γυναικών στη διαδικασία της εκπαίδευσης, αναπαρήγαγαν την παραδοσιακή κουλτούρα που αφορούσε στον αποκλεισμό της από τον δημόσιο χώρο, την περιορισμένη κινητικότητα, την αυστηρή ιεραρχία στις συγγενικές σχέσεις κ.λπ.

συμβίωση διαφορετικών εθνοφυλετικών κοινωνικών ομάδων με ιδιαίτερες κουλτούρες¹⁵⁰ που δρούσαν συμπληρωματικά.

Σημαντική συμβολή είχε το Ζαγόρι στην ανάπτυξη των γραμμάτων και των επιστημών. Το χαρακτηριστικό αυτό δεν προέκυψε τυχαία, αλλά σχετίζεται με φυσικές και ιστορικές συγκυρίες του τόπου. Το ορεινό και δύσβατο του τόπου, τα αυξημένα μεταναστευτικά ρεύματα συνέβαλαν στη δημιουργία του Ζαγορίσιου πνεύματος το οποίο διέπρεψε συχνά σε τόπους μακρινούς από τη γενέτειρα.

3.5.2 Η ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΑΠΟΨΙΛΩΣΗ ΜΕΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ

Τα Ζαγοροχώρια τον προηγούμενο αιώνα ήταν περιοχή σε μεγάλη οικονομική ακμή¹⁵¹, γεγονός το οποίο είχε αντίκτυπο και στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή του τόπου όπως ήδη αναφέραμε. Η περίοδος αυτή μνημονεύεται στα παραδοσιακά κτίρια (αρχοντικά) και στα κείμενα των περιηγητών της εποχής. Η κύρια αιτία ακμής του Ζαγορίου ήταν η κομβική του θέση ως προς τους άξονες των μετακινήσεων και του εμπορίου της εποχής.

Η κοινωνία του Ζαγορίου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μετανάστευση εποχιακή και μόνιμη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εποχιακής μετανάστευσης (της ευρύτερης περιοχής) αποτελούσαν οι συντεχνίες των μαστόρων που έφευγαν την άνοιξη και γυρνούσαν το φθινόπωρο ταξιδεύανε στην Ελλάδα τη Μικρά Ασία και την Κωνσταντινούπολη, και κατασκεύαζαν εκκλησίες, καμπαναριά, γεφύρια, κ.λπ.. Άλλη μεταναστευτική ομάδα ήταν οι έμποροι, που ταξίδευαν κυρίως στα παραεξείνια κράτη, έλειπαν για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα και αποτελούσαν σημαντική πηγή εισοδήματος για τα χωριά. Στην κοινωνία του Ζαγορίου, την περίοδο της οικονομικής ακμής, συνυπήρχαν και να λειτουργούσαν συμπληρωματικά δύο κοινωνικές ομάδες μετανάστευσης εποχικού χαρακτήρα.

150 Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι α) Σαρακατσάνοι με την ιδιαίτερη ποιμενική τους κουλτούρα ιδιαίτερα διαφοροποιημένοι από τους ντόπιους β) η εθνοφυλετική κοινότητα των γύφτων η οποία ήταν ξεκομμένη από τα ήθη έθιμα και τη γλώσσα εγκατεστημένη στην οικιστική περίμετρο της κοινότητας γ) αξιοσημείωτο είναι ένα είδος υποκουλτούρας μεταξύ των μετακινούμενων επαγγελματιών τάξεων ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ., 1997, *Το Ζαγόρι Στην Περίοδο Της Ακμής*, Αθήνα Εκδόσεις Επτά Ημέρες Η Καθημερινή, 150-154, ΤΣΟΥΜΑΝΗΣ Χ., 1981, «Σαρακατσάνοι» *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου* τ. 2 Δεκέμβριος, 43-59

151 Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι τον 18ο αιώνα λειτουργούσε χρηματιστήριο σιταριού και βαμβακιού. Η οικονομική ακμή του Ζαγορίου ήταν τέτοια, που το κατατάσσει σε μια από τις πιο ανεπτυγμένες περιοχές των Βαλκανίων.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αρχίζει η περίοδος παρακμής του Ζαγορίου, με την εμφάνιση των εθνικιστικών ρευμάτων στα παραεξέινια κράτη, που ολοκληρώνεται με την επικράτηση των εθνικών κρατών μετά τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων το 1913. Η οικονομική και κοινωνική ενδοχώρα για τα Ζαγοροχώρια βρίσκεται σε μεγάλο βαθμό από την άλλη πλευρά των συνόρων, τα οποία γίνονται όλο και πιο ερμητικά κλειστά, κατακερματίζοντας έναν χώρο, ο οποίος λειτουργούσε ενιαία καθόλη την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Ο πρώτος και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος επέτειναν την παρακμή του Ζαγορίου. Οι Γερμανοί κατέστρεψαν πολλά χωριά, κυρίως αυτά που βρίσκονταν στα πεδινά, με αποτέλεσμα την αύξηση της μετανάστευσης κυρίως σε χώρες του εξωτερικού.

Στην περίοδο του εμφυλίου η απαξίωση των οικισμών γίνεται ολοκληρωτική, η μετανάστευσή προς τις χώρες του εξωτερικού γίνεται φαινόμενο μαζικό και αφορά στο μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων των οικισμών. Οι παραδοσιακές δομές εγκαταλείπονται και ρημάζουν.

Αυτή ήταν η επικρατούσα τάση ουσιαστικά μέχρι τη δεκαετία του '70¹⁵², οπότε εμφανίζονται τα πρώτα δειλά τουριστικά ρεύματα, αλλά και μία προβληματική για την προστασία και διαχείριση αυτού του πολιτιστικού κεφαλαίου, κυρίως από τον χώρο των αρχιτεκτόνων. Η δυναμική αξιοποίησης ενισχύεται και αρχίζει να διαφαίνεται μια περίοδος οικονομικής ανάπτυξης για τα Ζαγόρια, όπως και για άλλα αντίστοιχα συστήματα παραδοσιακών οικισμών.

3.5.3 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '80 ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΕ

Το σύστημα των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου πέρασε μια περίοδο όπου οι μόνες παραγωγικές, βιώσιμες οικονομικά, δραστηριότητες ήταν η γεωργία και η κτηνοτροφία. Η αναπτυξιακή επιλογή (στο βαθμό που ήταν επιλογή) εξειδίκευσης της τοπικής κοινωνίας στον πρωτογενή τομέα οδήγησε την περιοχή σε αναπτυξιακή απαξίωση και οικονομικό μαρασμό.

152 Οι πρώτοι τουρίστες άρχισαν να εισρέουν στα ελληνικά νησιά και σε περιοχές με αρχαιολογικό ενδιαφέρον (Δελφοί, Αθήνα κ.λπ.) στα τέλη της δεκαετίας του '50. Στόχο είχαν κυρίως να θαυμάσουν τα επιτεύγματα την κλασικής αρχαιότητας. Το φαινόμενο του μαζικού τουρισμού στη χώρα μας εμφανίζεται από τη δεκαετία του '80. Η μορφή του μαζικού τουρισμού συνοδεύτηκε από μια σειρά περιβαλλοντικών, οικονομικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών, που σε ορισμένες περιπτώσεις έγιναν ακραία (Μύκονος, Σαντορίνη κ.λπ.). Λεπτομερής αναφορά στις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του τουρισμού υπάρχουν. ΤΣΑΤΡΑΣ Π. (1995) «Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στα χαρακτηριστικά και τις αναζητήσεις των σύγχρονων τουριστών» *Σύγχρονα Θέματα* τ. 55 Απρίλιος, Ιούνιος, και ΤΣΑΤΡΑΣ Π. (1996) *Τουρίστες ταξίδια τόποι: κοινωνιολογικές προσεγγίσεις στον τουρισμό*, Αθήνα: Εξάντας.

Η γεωργία για τα Ζαγόρια δε θα μπορούσε παρά να ήταν παραγωγική δραστηριότητα δευτερευούσης οικονομικής σημασίας¹⁵³ λόγω των φυσικογεωγραφικών του χαρακτηριστικών του τόπου (έντονο ανάγλυφο, μικρές κοιλάδες, μεγάλο υψόμετρο). Τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν ανωτέρω ουσιαστικά καθιστούσαν αναποτελεσματική, παραγωγικά και οικονομικά μη βιώσιμη, την αγροτική εκμετάλλευση αφού, το μοντέλο αγροτικής παραγωγής στο πλαίσιο της ΚΓΠ απαιτεί την εντατική και εκτατική αγροτική εκμετάλλευση, κάτι που στα Ζαγοροχώρια δεν είναι δυνατόν να συμβεί.

Η κτηνοτροφία αναπτύχθηκε περισσότερο, δημιούργησε όμως σε κάποιες περιπτώσεις ανταγωνιστική σχέση με το περιβάλλον. Η υπερβόσκηση των μικρών σε μέγεθος και ιδιαίτερα ευαίσθητων λεκανών απορροής έχει έντονες περιβαλλοντικές επιπτώσεις αποδεικνύοντας ότι δεν μπορεί το τοπικό οικοσύστημα να υποστηρίξει εντατικές κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις. Η ανταγωνιστική σχέση που δημιουργήθηκε μεταξύ της κτηνοτροφίας και του περιβάλλοντος ενδέχεται να έχει δυσμενείς επιπτώσεις αν δε ληφθούν σύντομα μέτρα ανακούφισης του οικοσυστήματος από τα κοπάδια ελεύθερης βοσκής. Πιθανόν η σταβλισμένη κτηνοτροφία θα αποτελούσε μια λύση ανακούφισης του περιβάλλοντος.

Είναι σαφές ότι η ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα με τον τρόπο που επιλέγει στο πλαίσιο της ΚΓΠ (τουλάχιστον πριν την αναθεώρηση παρ. ΙΙΙ σελ.265) δεν μπορεί να δώσει συνολική λύση στα μεγάλα αναπτυξιακά ζητήματα της περιοχής. Η γεωργική παραγωγή, όπως επικράτησε την τελευταία περίοδο, δεν μπορεί να αποτελέσει οικονομικά βιώσιμη παραγωγική δραστηριότητα, ενώ ταυτοχρόνως η εντατική εφαρμογή του δημιουργεί σοβαρά περιβαλλοντικά προβλήματα.

Επιτακτικά εμφανίζεται η ανάγκη εκσυγχρονισμού της παραγωγικής βάσης του Ζαγορίου¹⁵⁴. Ο εκσυγχρονισμός της οικονομικής βάσης πρέπει να γίνει έτσι ώστε να μην καταρρεύσουν οι παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες (γεωργία, κτηνοτροφία, υλοτομία), αλλά να πρέπει να ενσωματωθούν με τους νέους παραγωγικούς κλάδους δημιουργώντας σχέσεις συνέργειας.

Το Ζαγόρι αποτελεί μια γεωγραφική ενότητα, η οποία μπορεί να συμμετάσχει σε πολλές κοινοτικές πρωτοβουλίες, αφού έχει ιδιαίτερη περιβαλλοντική και πολιτιστική αξία. Πολλά προγράμματα της ΕΕ είναι προσανατολισμένα στην προώθηση και υποστήριξη τοπικών δράσεων για την προστασία και τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής και πολιτισμικής τους

¹⁵³ Είναι χαρακτηριστικό ότι και κατά την περίοδο ακμής 18^ο και 19^ο αιώνα ο πρωτογενής τομέας παραγωγής δεν αποτελούσε παρά συμπληρωματική παραγωγική δραστηριότητα. Ακόμα δηλαδή και σε μια περίοδο όπου η διάρθρωση της οικονομίας ήταν τελείως διαφορετική από τη σημερινή η ανάπτυξη του Ζαγορίου στηρίχτηκε σε εισοδήματα που προέρχονταν από άλλες παραγωγικές δραστηριότητες.

¹⁵⁴ ΥΦ. ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ (1983) «Ζαγόρι περιφερειακή οικοανάπτυξη» *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου* τ.6 Δεκεμβρίου, 5-9.

ΔΕΚΕΖ (1983) «Πρόγραμμα ολοκληρωμένης ανάπτυξης και αγροτικής πολυδραστηριότητας Ζαγορίου Ηπείρου: Κριτική και προτάσεις σχετικά με την προμελέτη του Υπουργείου Γεωργίας» *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου* τ.6 Δεκεμβρίου, 37-41

κληρονομιάς. Τα ποσά βέβαια που δαπανούνται σε τέτοια προγράμματα δεν αποτελούν μείζον κομμάτι του Ευρωπαϊκού προϋπολογισμού, σε τοπική κλίμακα όμως η απορρόφηση τέτοιων κονδυλίων έχει ιδιαίτερη σημασία, δίνοντας σημαντική ώθηση στην τοπική ανάπτυξη.

Η κυριότερη δυσκολία που αντιμετωπίζει η τοπική κοινωνία του Ζαγορίου στις νέες προκλήσεις που εμφανίζονται, είναι η σχετική αδυναμία της να οργανωθεί και να διεκδικήσει κοινοτικά προγράμματα για την προστασία τόσο του φυσικού, όσο και του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Απουσιάζει, δηλαδή, η τεχνογνωσία υποστήριξης και η γνώση των μηχανισμών που θα επέτρεπαν στην τοπική κοινωνία κυρίως στο επίπεδο της ΤΑ να «δικτυωθεί» και να ενταχθεί στις κοινοτικές πρωτοβουλίες.

Με την υλοποίηση του προγράμματος αναδιάρθρωση της ΤΑ Ι. Καποδίστριας (κεφ. 3.2.3.4, σελ. 168) οι νέοι ισχυρότεροι ΟΤΑ που προέκυψαν έχουν (τουλάχιστον στην πλειοψηφία τους) την κρίσιμη μάζα τόσο πληθυσμιακά όσο και χωρικά για να αντιμετωπίσουν τις νέες αναπτυξιακές προκλήσεις. Παρόλα αυτά ζητούμενο αποτελεί το επίπεδο οργάνωσης και τεχνογνωσίας που παρέχουν, αν είναι ικανό να απαντήσει με επάρκεια στις σύγχρονες αναπτυξιακές προκλήσεις, όπως αυτές διαμορφώνονται στο Ζαγόρι.

3.5.4 ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ

3.5.4.1 Ανάλυση της πληθυσμιακής εξέλιξης

Στο πλαίσιο της μελέτης κρίνεται απαραίτητη η εκπόνηση μιας αδρομερούς διαχρονικής ανάλυσης των πληθυσμών του Ζαγορίου με στόχο τη διερεύνηση των πληθυσμιακών αλλαγών που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή μετά το '50.

Η ανάλυση πληθυσμών πραγματοποιήθηκε σε επίπεδο κοινοτήτων, (επιλέχθηκαν τα όρια των ΟΤΑ όπως ήταν το 1991) ώστε να είναι δυνατή η εκτατική απόδοση των μεγεθών στους αντίστοιχους χάρτες. Οι πραγματικοί πληθυσμοί οι οποίοι ήταν διαθέσιμοι στο πλαίσιο της μελέτης ήταν αυτοί του 1928, '51, '61, '71, '81, '91 και 2001 ανά κοινότητα όπως αυτοί προσφέρονται από την ΕΣΥΕ.

Από τους διαθέσιμους πληθυσμούς υπολογίστηκαν τρεις ομάδες δεικτών οι οποίοι και απεικονίζονται στους αντίστοιχους χάρτες. Οι ομάδες είναι:

Ι. Δείκτης βάσης 100 ανά κοινότητα

Θεωρούμε έναν πληθυσμό i σε μια κοινότητα στην απογραφή j . Ως δείκτης βάσης 100 ορίζεται το πηλίκο $Pi(j+10) / Pij$. Αν ο δείκτης βάσης $100 > 1$ τότε ο πληθυσμός της κοινότητας ν εμφανίζεται ενισχυμένος. Αν ο δείκτης βάσης $100 < 1$ τότε ο πληθυσμός της κοινότητας ν εμφανίζει απώλειες πληθυσμού.

Μέσω αυτού του δείκτη εξετάσθηκε η δημογραφική εξέλιξη των πληθυσμών ανά δεκαετία. Για τον πληθυσμό του 1991 έγινε και συγκριτική ανάλυση με έτος βάσης το 1961 (θεωρείται ότι αποτελεί την πρώτη αξιόπιστη απογραφή), ώστε να αποδοθεί η συνολικότερη τάση ενός μεγαλύτερου χρονικού διαστήματος που η κυρίαρχη τάση του πληθυσμού ήταν φθίνουσα.

II. Δείκτης προορισμού ανά κοινότητα.

Αν πληθυσμός i μιας κοινότητας v σε μια απογραφή j . Ως δείκτης προορισμού ορίζεται το πηλίκο $Pi(j+10) / PΣi(j+10) / Pij / PΣij$. Αν ο δείκτης προορισμού >1 τότε η κοινότητα v με πληθυσμό i εμφανίζεται να βελτιώνει τη συγκριτική της θέση ως προς τις άλλες κοινότητες στην νέα απογραφή (αφού πλέον κατέχει μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού της περιοχής μελέτης). Αν ο δείκτης προορισμού <1 τότε η κοινότητα v με πληθυσμό i εμφανίζεται να δυσχεραίνει τη συγκριτική της θέση ως προς τις άλλες κοινότητες στην νέα απογραφή (αφού πλέον κατέχει μικρότερο ποσοστό του πληθυσμού της περιοχής μελέτης).

Μέσω αυτού του δείκτη εξετάσθηκε η συγκριτική μεταβολή του ποσοστού του πληθυσμού των κοινοτήτων για τις απογραφές ανά δεκαετία. Για το 1991 εξετάσθηκε ο δείκτης προορισμού συγκριτικά με το 1961

III. Δείκτης πυκνότητας πληθυσμού.

Με αυτόν τον δείκτη εξετάστηκαν οι πυκνότητες που εμφανίζουν οι κοινότητες σύμφωνα με την απογραφή του 1991.

IV. Ιδιαιτερότητες των πληθυσμών

Οι ιδιαιτερότητες που η ανωτέρω αδρή ανάλυση των πληθυσμών του Ζαγορίου είχε και οι οποίες ελήφθησαν υπόψη στη μελέτη, είναι οι ακόλουθες:

Η γεωγραφική ενότητα που αποτελεί την περιοχή μελέτης είναι μικρού πληθυσμιακού μεγέθους (11.278 κάτοικοι το '23, 8138 κάτοικοι το '51, 8271 κάτοικοι το '61, 5998 κάτοικοι το '71, 6033 κάτοικοι το '81 και 5234 κάτοικοι το '91) με αποτέλεσμα η ανάλυση να χαρακτηρίζεται από μεγάλη ευαισθησία σε πληθυσμιακές μεταβολές αλλά και σε ενδεχόμενα λάθη ή ατέλειες της απογραφής.

Η διαφοροποίηση της αξιοπιστίας των απογραφών ανάμεσα στις απογραφικές περιόδους σε συνδυασμό με τη μεγάλη ευαισθησία του δείγματος, λόγω σχετικά μικρών μεγεθών, αποδεικνύεται κρίσιμος παράγοντας. Ο παράγοντας αυτός αιτιολογεί την επιλογή της απογραφής του 1961 ως της πρώτης πλήρως αξιόπιστης απογραφής για τη σύγκριση με τους αντίστοιχους δείκτες του '91.

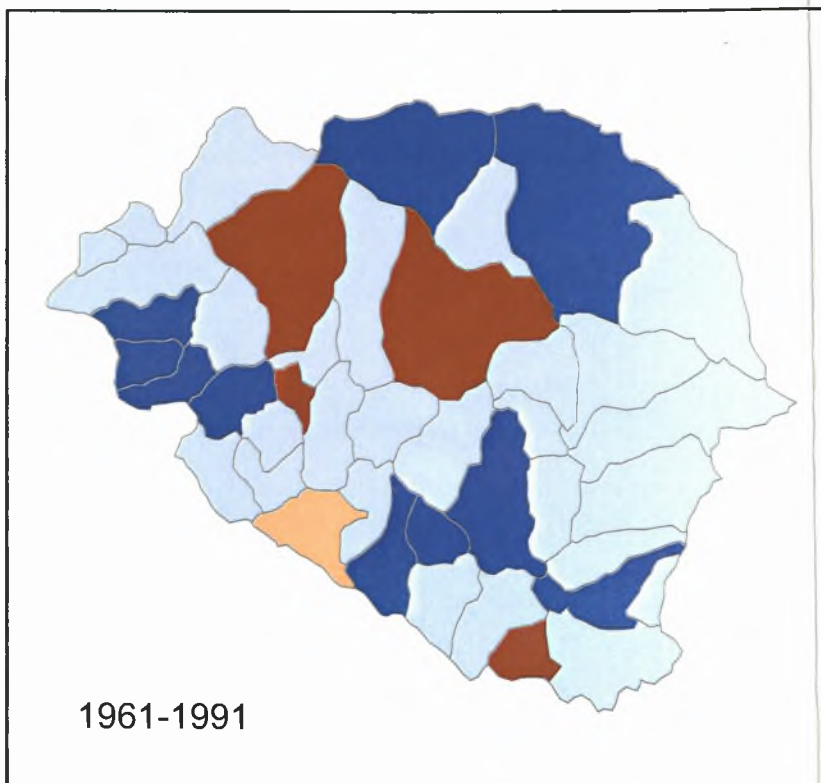
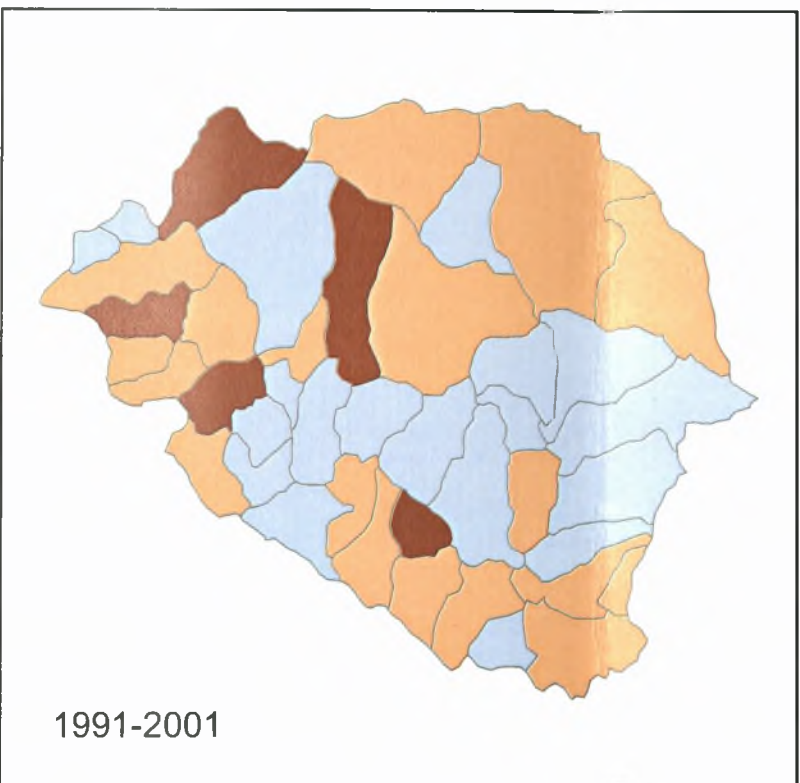
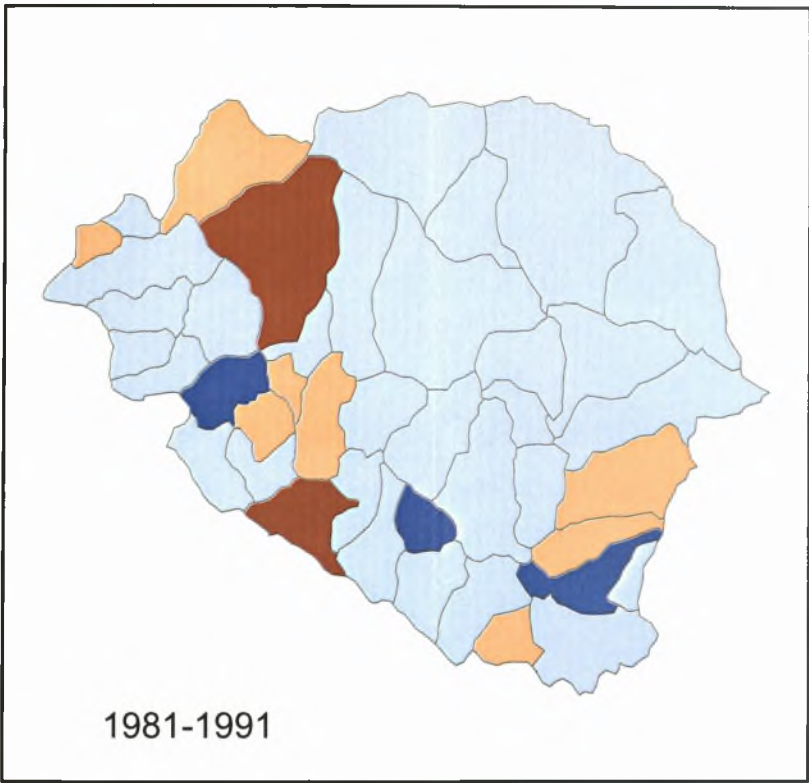
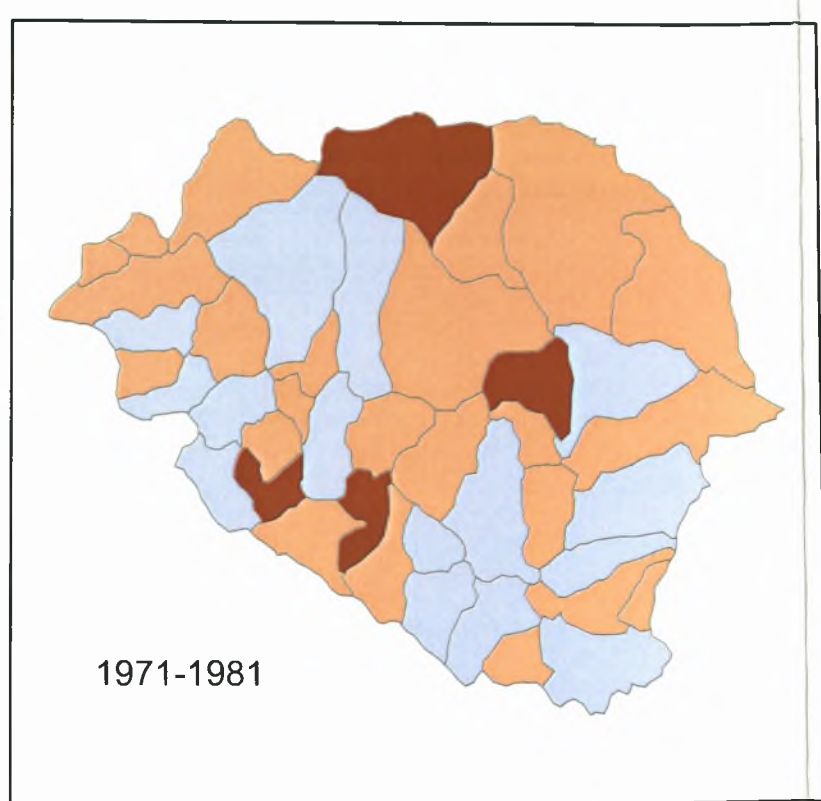
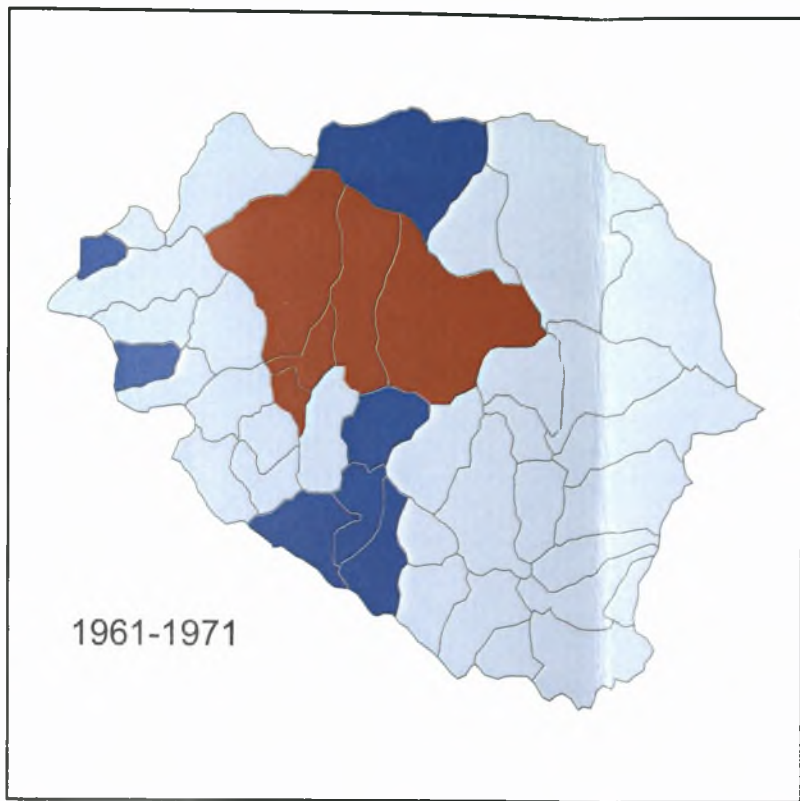
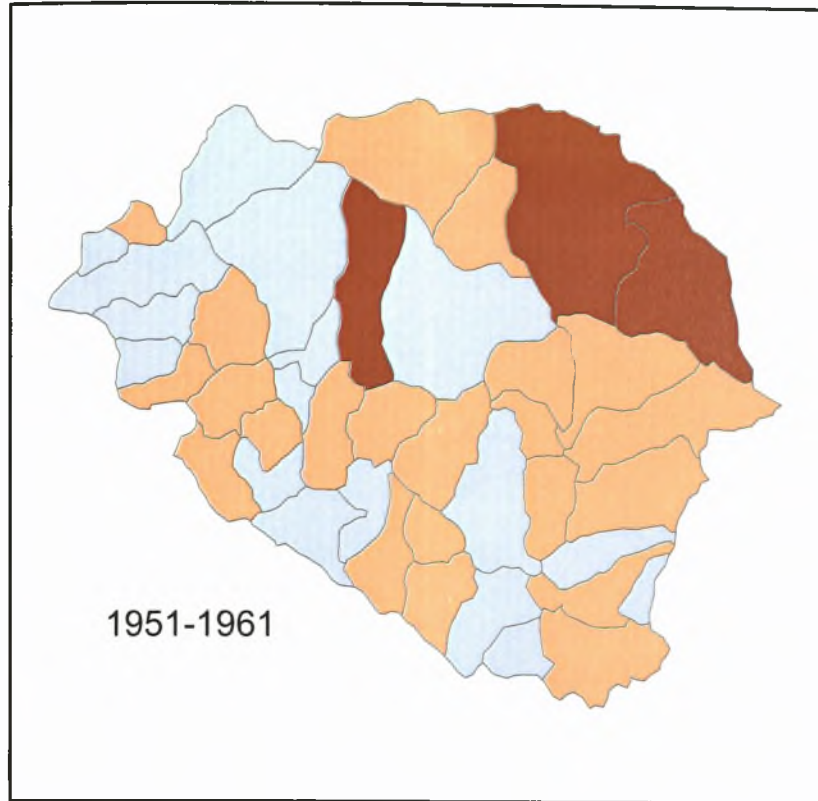
Η ανάλυση των πληθυσμών έγινε σε επίπεδο κοινότητας (σύμφωνα με τα όρια που αυτές είχαν το 1991). Οι κοινότητες όμως των οποίων οι πληθυσμοί του '28, '51, '61, '71 και του '81, χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση, είχαν σε πολλές περιπτώσεις διαφορετικά όρια, αφού κάποιοι οικισμοί είχαν αλλάξει κοινότητα. Για τον εντοπισμό αυτών των οικισμών, ελέγξαμε του οικισμούς που είχε κάθε κοινότητα σε κάθε απογραφή.

Από τη διαδικασία που περιγράφηκε ανωτέρω προκύπτει ότι οι κοινότητες οι οποίες είχαν αλλάξει τα όριά τους ήταν οι Ασπράγγελοι, ο Ελαφότοπος και τα κάτω Πεδινά. Για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος αναγάγαμε τους πληθυσμούς των οικισμών που άλλαξαν κοινότητα στα όρια των κοινοτήτων του υποβάθρου (δηλαδή όπως αυτές ήταν το 1991). Οι οικισμοί που άλλαξαν κοινότητα ήταν η Καρυαί, η Ελιά, το Καλπάκι και η Λίουμπα που είναι εκτός περιοχής μελέτης (μετά το πρόγραμμα αναδιάρθρωσης της ΤΑ ανήκουν στον Δήμο Καλπακίου και Εκάλης).

Πίνακας 20: Αλλαγής των διοικητικών ορίων των κοινοτήτων στις απογραφές του 1928, 51, '61, '71, 81, και '91.

Όνομα κοινότητας το 1991	Οικισμοί για την απογραφή του 1928	Οικισμοί για την απογραφή του 1951	Οικισμοί για την απογραφή του 1961	Οικισμοί για την απογραφή του 1971	Οικισμοί για την απογραφή του 1981	Οικισμοί για την απογραφή του 1991
Ασπράγγελοι	Ασπράγγελοι	Ασπράγγελοι	Ασπράγγελοι	Ασπράγγελοι Καρυαί (467)	Ασπράγγελοι	Ασπράγγελοι
Ελαφότοπος	Ελαφότοπος	Ελαφότοπος Καλύβια	Ελαφότοπος Ελαία (288) Καλύβια	Ελαφότοπος Ελαία (277) Καλύβια	Ελαφότοπος Καλύβια	Ελαφότοπος Καλύβια
Ιτέα	Λιάπη	Λιάπη	Ιτέα Λιάπη	Ιτέα Λιάπη	Ιτέα Λιάπη	Ιτέα Λιάπη
Κάτω Πεδινά	Κάτω Πεδινά	Κάτω Πεδινά	Κάτω Πεδινά Καλπάκι (225) Λίουμπα (506)	Κάτω Πεδινά Καλπάκι (226) Λίουμπα (394)	Κάτω Πεδινά	Κάτω Πεδινά

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων απογραφών ΕΣΥΕ 1928 '51, '61 , '71 , '81 , '91 και 2001

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ
ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΧΑΡΤΗΣ 8 :
ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ
ΕΞΕΛΙΞΗΣ
ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

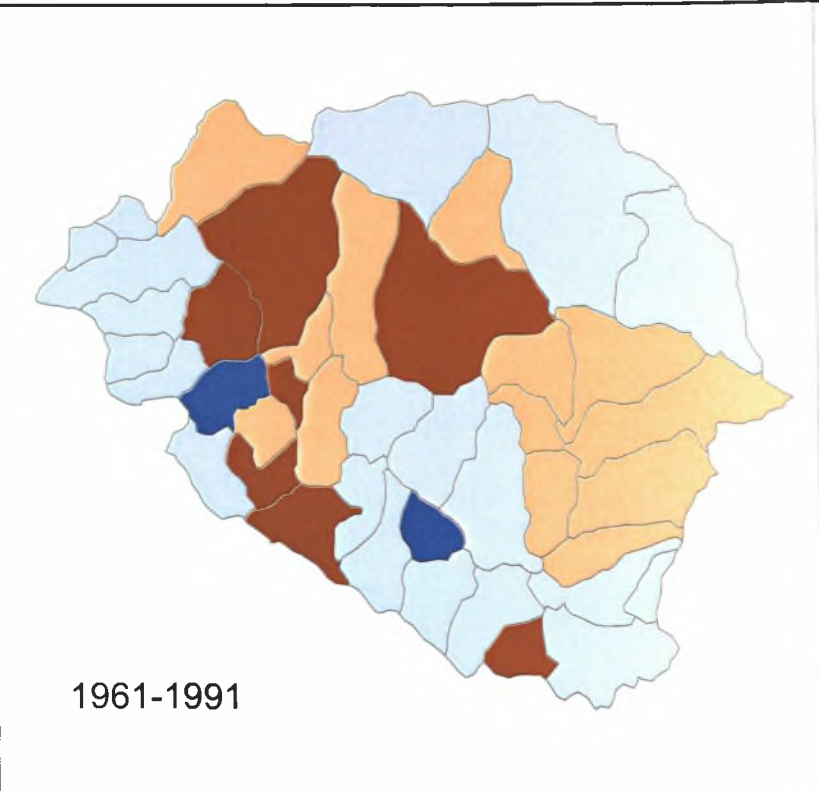
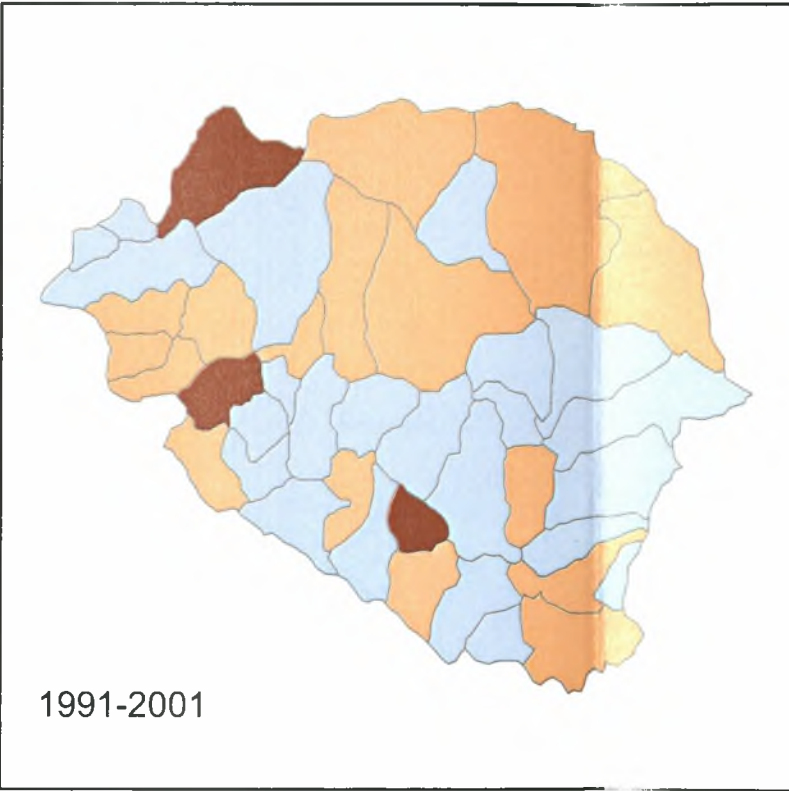
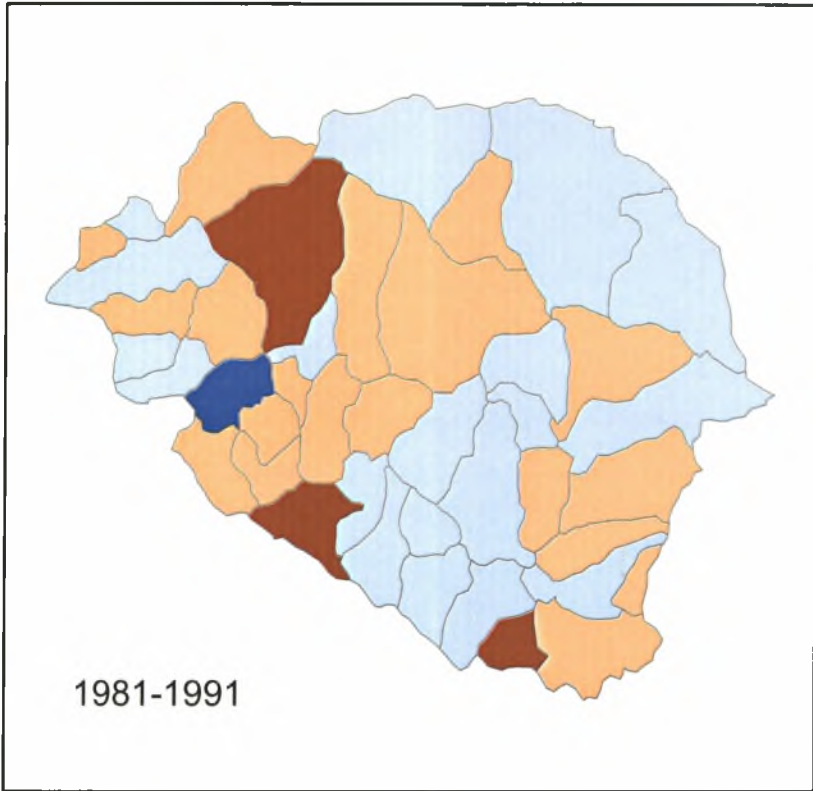
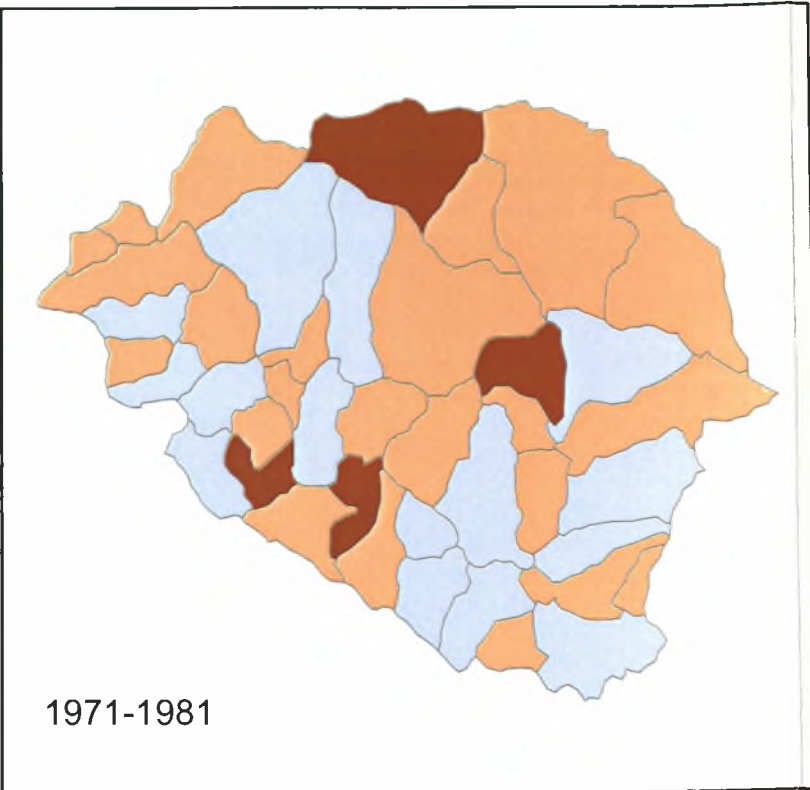
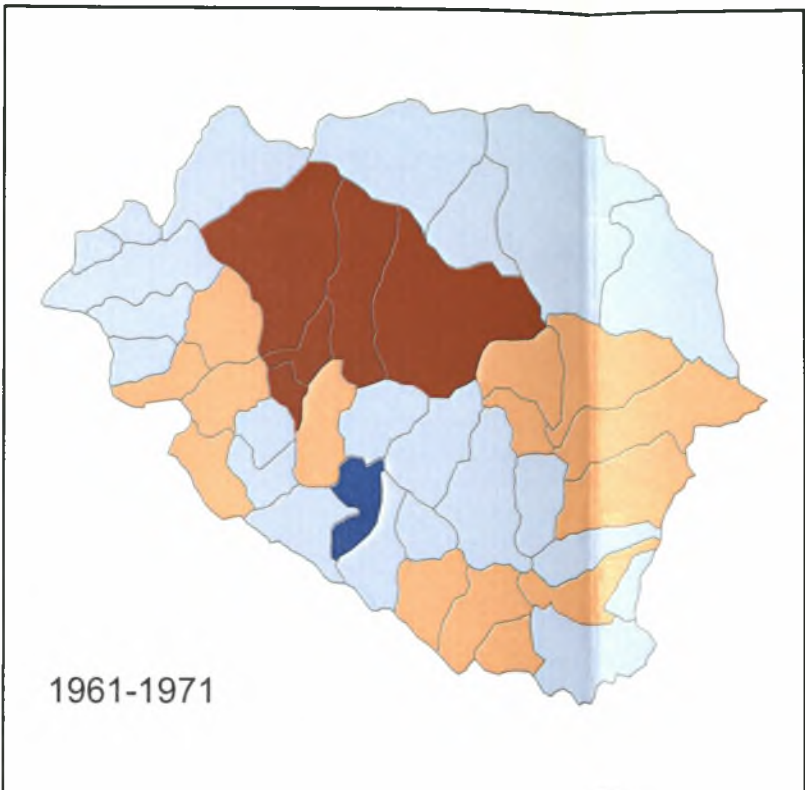
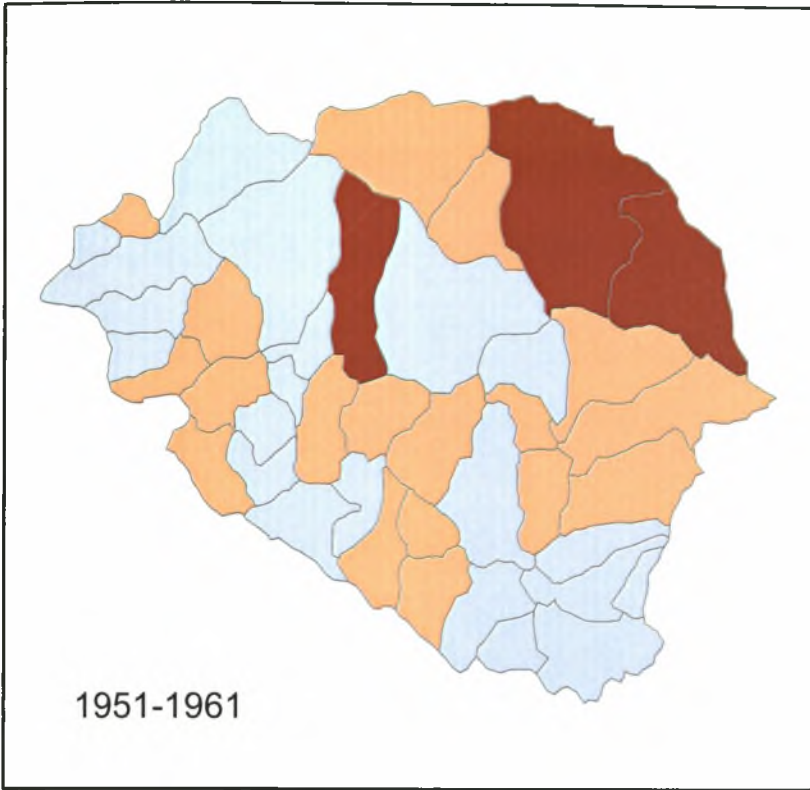
ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ
ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΚΟΥΓΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- 0 - 49
- 50 - 99
- 100 - 149
- 150 - 258

Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιο-
ποίηση) χαρτογραφικών
δεδομένων ΥΠΣΔΔΑ 1998
με την χρήση του λειτου-
ργικού ARC MAP 8.2
ESRI για την σύνταξη του
υποβάθρου.
Θεωρούμε έναν πληθυσμό i
σε μια κοινότητα στην
απογραφή j . Ως δείκτης
βάσης 100 ορίζεται το πηλίκο
 P_{ij+10} / P_{ij} . Αν ο δείκτης
βάσης $100 > 1$ τότε ο πληθυσμός
της κοινότητας n εμφανίζεται
ενισχυμένος. Αν ο δείκτης
βάσης $100 < 1$ τότε ο πληθυσμός
της κοινότητας n εμφανίζει
απώλειες πληθυσμού.

ΒΟΛΟΣ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ
ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΧΑΡΤΗΣ 9 : ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΒΑΡΟΥΣ ΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

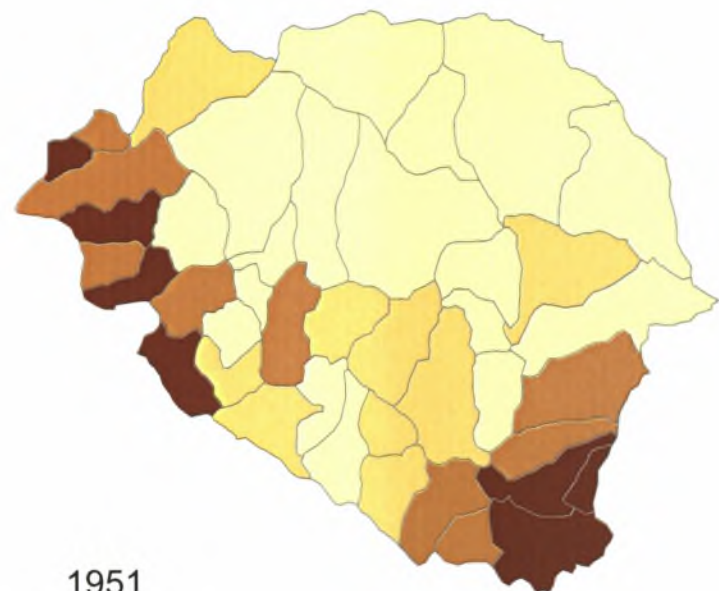
ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ
ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΚΟΥΓΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

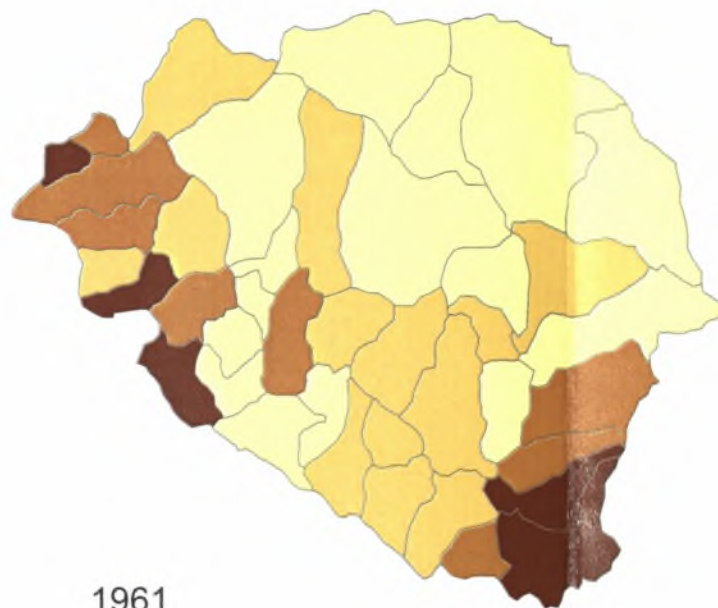
- 0 - 49
- 50 - 99
- 100 - 149
- 150 - 270

Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιοποίηση)
χαρτογραφικών δεδομένων
ΥΠΣΔΔΑ 1998 με την χρήση του
λειτουργικού ARC MAP 8.2 ESRI
για την σύνταξη του υποβάθρου.
Αν πληθυσμός i μιας κοινότητας
ν σε μια απογραφή j . Ως δείκτης
προορισμού ορίζεται το πηλίκο
 $P_i(j+10) / P_{Σi}(j+10) / P_{ij} / P_{Σij}$. Αν ο
δείκτης προορισμού >1 τότε η
κοινότητα ν με πληθυσμό i εμφα-
νίζεται να βελτιώνει τη συγκριτική
της θέση ως προς τις άλλες κοινο-
τητες στην νέα απογραφή. Αν ο
δείκτης προορισμού <1 τότε η κοι-
νότητα ν με πληθυσμό i εμφανίζεται
να δυσχε ραίνει τη συγκριτική της
θέση ως προς τις άλλες κοινότητες
στην νέα απογραφή.

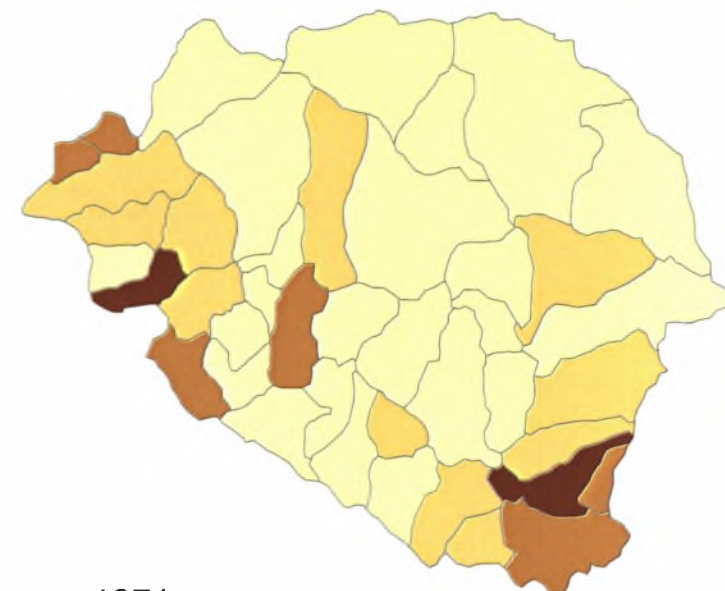
ΒΟΛΟΣ 2006

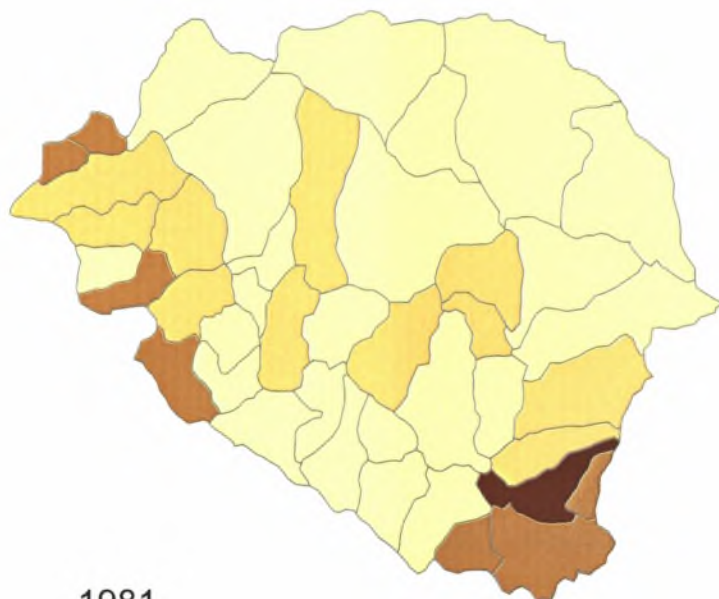
1951

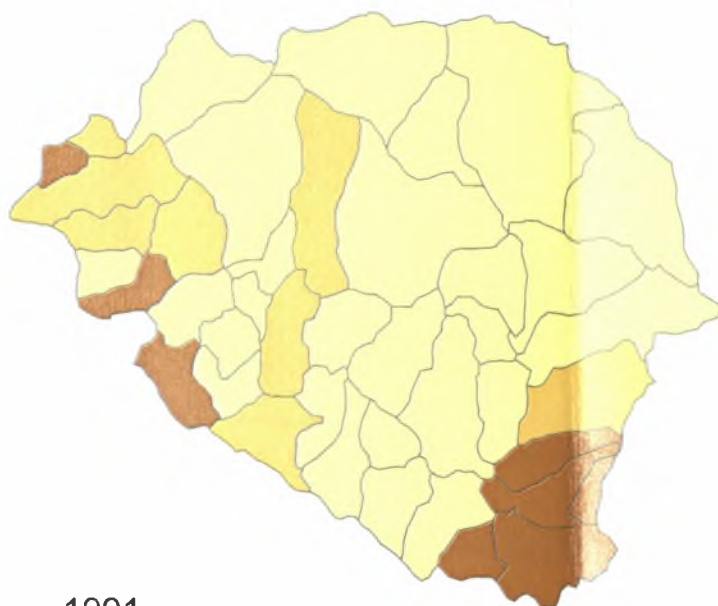
1961

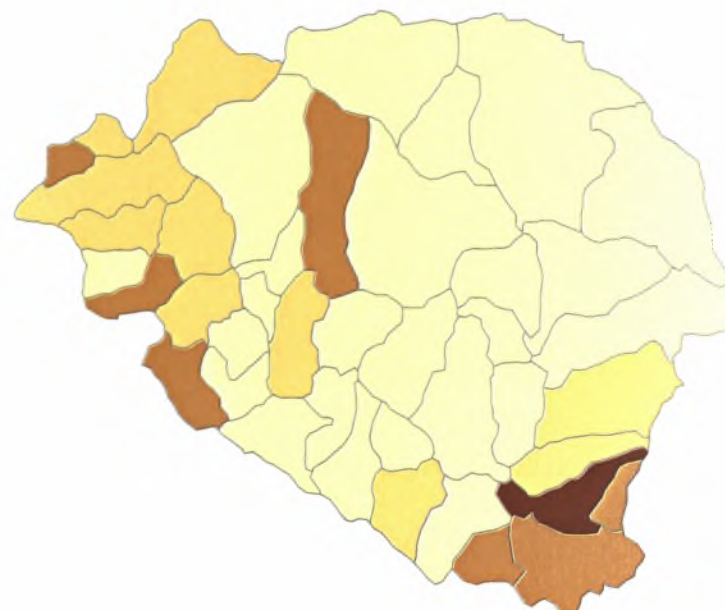
1971

1981

1991

2001

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ
ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

ΧΑΡΤΗΣ 10 : ΠΥΚΝΟΤΗΤΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ
ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΚΟΥΓΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- 1 - 5
- 6 - 10
- 11 - 20
- 21 - 29

Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιοποίηση)
χαρτογραφικών δεδομένων
ΥΠΣΔΔΑ 1998 με την χρήση του
λειτουργικού ARC MAP 8.2 ESRI
για την σύνταξη του υποβάθρου.

ΒΟΛΟΣ 2006

3.5.4.2 Πληθυσμιακή εξέλιξη

Τα κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανάλυση των δεικτών για την περιοχή του Ζαγορίου και τα οποία απεικονίζονται και στους αντίστοιχους χάρτες είναι τα ακόλουθα:

I. Όσον αφορά τον δείκτη δημογραφικής εξέλιξης πληθυσμών 1951-61, 1961-71, 1971-81, 1981-91 και 1961-91

Μια συνολική τάση μείωσης του πληθυσμού των κοινοτήτων από το 1961¹⁵⁵ και έπειτα όπως απεικονίζεται και στον Χάρτη 8, σελ 220 Οι κοινότητες οι οποίες χάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού τους είναι αυτές που βρίσκονται Ανατολικά της περιοχής μελέτης, απομακρυσμένες από τον οδικό άξονα Κόνιτσας - Ιωαννίνων που αποτελεί τον κύριο άξονα για την περιοχή. Τις μικρότερες απώλειες πληθυσμών φαίνεται να έχουν οι Δήμοι στους οποίους ανήκουν οι τουριστικοί οικισμοί του Ζαγορίου (Πάπιγκο, Αρίστη, Καπέσοβο, Τσεπέλοβο), οι οποίοι μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν πιο αποτελεσματικά την τουριστική ανάπτυξη, αφού τα χωριά αυτά δεν είχαν καταστραφεί από τις δυνάμεις του άξονα .

II. Όσον αφορά στη συγκριτική εξέλιξη του βάρους του πληθυσμού των ΟΤΑ 1951-61, 1961-71, 1971-81, 1981-91 και 1961-91

Αντιστοιχία με την πληθυσμιακή μεταβολή της περιόδου 1961-91 εμφανίζει και ο δείκτης προορισμού, στον οποίο φαίνεται ότι οι κοινότητες των τουριστικών οικισμών βελτιώνουν τη συγκριτική τους θέση ως προς τις υπόλοιπες, αφού πλέον κατέχουν μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού της περιοχής μελέτης Χάρτη 9, σελ. 221. Ο ρόλος του οδικού δικτύου φαίνεται και σε αυτό τον δείκτη να διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο αφού οι απομακρυσμένες κοινότητες αυτές που βρίσκονται ανατολικά στην περιοχή μελέτης δυσχεραίνουν συστηματικά τη συγκριτική τους θέση.

III. Χάρτης 7: Πυκνοτήτων πληθυσμού 1928, '51, '61, '71, '81 και '91

Στον χάρτη των πυκνοτήτων των πληθυσμών των ΟΤΑ 1991 φαίνεται μια σχέση αναλογίας μεταξύ του οδικού δικτύου και του μεγέθους της πυκνότητας των πληθυσμών. Οι ΟΤΑ που εμφανίζουν τις υψηλές πυκνότητες διασχίζονται από πυκνό οδικό δίκτυο. Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι η δυτική περιοχή παρουσιάζει μεγαλύτερες πυκνότητες πράγμα που αιτιολογείται από τη γειννίαση της με τον άξονα Ιωάννινα - Κόνιτσας.

¹⁵⁵ Η πραγματική μείωση του πληθυσμού που ζει στα Ζαγόρια μπορεί να είναι πολύ μεγαλύτερη από ό,τι παρουσιάζεται στις απογραφές, κυρίως λόγω του φαινομένου της μετακίνησης των κατοίκων από τα Γιάννενα και άλλα αστικά κέντρα της περιοχής για να απογραφούν στα χωριά τους.

3.5.5 ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: Ο ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

3.5.5.1 Η νέα κουλτούρα του τόπου

Μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων (1913) και τη σύσταση των εθνικών κρατών στην περιοχή της Βαλκανικής, οι πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες που επικράτησαν στην ευρύτερη περιοχή οδήγησαν στη διαδοχική διάσπαση του κοινωνικού και παραγωγικού συστήματος. Η παρακμή ενισχύθηκε (με μια λογική φαύλου κύκλου) από την πληθυσμιακή μετανάστευση σε αστικά κέντρα της χώρας και της Ευρώπης.

Δειλά μετά τη δεκαετία του '80 εμφανίζεται μια νέα δυναμική για τη διαχείριση αυτών των παραδοσιακών χώρων η οποία αφορά στις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες και σχέσεις. Εμφανίζεται κατά αυτόν τον τρόπο μια δυναμική επανεγγατάστασης πληθυσμών (μικρών σε νούμερο αλλά με ιδιαίτερο αναπτυξιακό ρόλο) η οποία για τα Ζαγόρια αφορά τρεις κύριες τυπολογίες πληθυσμών:

- Τους κατοίκους των μεγάλων αστικών κέντρων, οι οποίοι φαίνεται να αναζητούν την επαφή με αυτούς τους παραδοσιακούς χώρους. Τους επιλέγουν για τις διακοπές τους και συχνά αγοράζουν κάποιο παραδοσιακό αρχοντικό ως εξοχική κατοικία. Προσελκύονται από την εικόνα που ο χώρος παρουσιάζει (τόσο το φυσικό περιβάλλον όσο και ο δομημένος χώρος) καθώς και από τις ανθρώπινες διαπροσωπικές σχέσεις.
- Τους κατοίκους των αστικών κέντρων, οι οποίοι κατάγονται από τα Ζαγόρια και φαίνεται να «επιστρέφουν» σε αυτούς τους οικισμούς. Ανακαινίζουν τις πατρογονικές κατοικίες, μετατρέποντας τις σε εξοχικές κατοικίες. Βάσει αυτής της πληθυσμιακής ομάδας διατηρούνται και συνήθως ενισχύονται τα άτυπα διαπροσωπικά και συγγενικά δίκτυα που παρέμειναν ανέκφραστα για πολύ καιρό.
- Τους γηγενείς, οι οποίοι βιώνουν αυτή τη δυναμική και προσπαθούν να προσαρμοστούν στην νέα οικονομική πραγματικότητα, μετασχηματίζοντας (στον βαθμό που είναι δυνατόν κάτι τέτοιο) την παραγωγική τους βάση, από τον πρωτογενή στον τριτογενή τομέα παραγωγής.

* * *

Ο χώρος του Ζαγορίου ως οικιστική ενότητα δημιουργήθηκε για να απαντήσει στις οικονομικές και κοινωνικές αναγκαιότητες που υφίσταντο τον 18^ο -19^ο αιώνα για αυτό και σε πολλά από τα χωριά τόσο η κλίμακα του οικιστικού ιστού όσο και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των αρχιτεκτονημάτων παρουσιάζουν στοιχεία που δεν είναι «συμβατικά» με τις σύγχρονες προδιαγραφές.

Σήμερα πολλά από τα κελύφη αλλάζουν χρήση. Πολλά από τα αρχοντικά μετατρέπονται σε ξενώνες, παλαιά εργαστήρια και στάβλοι σε κέντρα αναψυχής διασκέδασης. Η αλλαγή αυτών

των χρήσεων συχνά συμβαίνει βίαια με συνοπτικές διαδικασίες που ελλοχεύουν κινδύνους για το μέλλον αυτών των ιδιαίτερων χώρων.

Πρόκληση αποτελεί το πως οι νέες χρήσεις και κοινωνικές λειτουργίες που αναπτύσσονται σε αυτούς τους χώρους θα ενσωματωθούν χωρίς να υποβαθμίσουν αυτό το ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό κεφάλαιο. Η νέα μορφή οργάνωσης του χωροκοινωνικού σχηματισμού στα Ζαγόρια πρέπει αφενός να μην πνίξει τις τοπικές δυναμικές που οι νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες δημιουργούνται, αφετέρου να εξασφαλίσει την άρτια διαχείριση των οικισμών για να μην καταστραφεί¹⁵⁶ αυτή η μοναδική πολιτιστική κληρονομιά.

3.5.5.2 Οι κύριες παραγωγικές δραστηριότητες

Στο Ζαγόρι οι κύριες παραγωγικές δραστηριότητες οι οποίες κρίνονται βιώσιμες οικονομικά (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υφίστανται σημαντικά αναπτυξιακά ζητήματα) είναι η κτηνοτροφία η υλοτομία και κυρίως ο τουρισμός και όλες οι δραστηριότητες που αναπτύσσονται γύρω από αυτόν. Στη συνέχεια αδρομερώς αναφερόμαστε στα κύρια χαρακτηριστικά τους, τα οποία χρησιμοποιούμε στην έρευνα πεδίου μέσω των ερωτηματολογίων.

I. Η κτηνοτροφία

Η κτηνοτροφία αποτελεί παραδοσιακά παραγωγική δραστηριότητα που άκμασε τόσο στην περιοχή του Ζαγορίου όσο και στην ευρύτερη περιοχή. Σήμερα αντιμετωπίζει σημαντικές οικονομικές πιέσεις οι οποίες βρίσκονται σε άμεση συσχέτιση με τη λειτουργία της αγοράς όπως αυτή διαμορφώνεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο (κεφ. 4.2.1.1, σελ. 262). Το μοντέλο αγροτικής ανάπτυξης όπως αυτό επιβλήθηκε από την ΚΓΠ (πριν την αναθεώρηση) δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει την αγροτική ανάπτυξη για αυτούς τους ιδιαίτερους χώρους που αδυνατούσαν να υιοθετήσουν μοντέλα εντατικής καλλιέργειας, κυρίως λόγω των φυσικογεωγραφικών τους χαρακτηριστικών αλλά και λόγω των κοινωνικών τους δομών. Σήμερα είναι βέβαιο ότι η κτηνοτροφία δεν μπορεί να αποτελέσει για το Ζαγόρι την κύρια παραγωγική δραστηριότητα στην οποία θα στηριχθεί η ανάπτυξη. Μια τέτοια επιλογή, ακόμα και αν οικονομικά ήταν βιώσιμη, σίγουρα θα δημιουργούσε ανταγωνιστική σχέση με το περιβάλλον.

Παρόλο το αντίξοο οικονομικό περιβάλλον που έχει δημιουργηθεί για την κτηνοτροφική ανάπτυξης στο Ζαγόρι ένα ποσοστό του πληθυσμού συνεχίζει και ασχολείται με αυτή τη δραστηριότητα. Ένας μηχανισμός οικονομικής ανακούφισης για αυτές τις μονάδες είναι η λειτουργία των οικογενειακών και συγγενικών δικτύων όπου δημιουργούν μικροαγορές οι οποίες μπορούν να αξιολογήσουν τον παράγοντα της ποιότητας και των ιδιαιτεροτήτων της

156 ΤΕΕ (1982) «Παραδοσιακοί οικισμοί της Ηπείρου: Προβλήματα προτάσεις προστασίας, διατήρησης» *Εισήγηση του ΤΕΕ Παγκόσμιο Πανηπειρωτικό Συνέδριο*, Αύγουστος Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου τ. 4 Δεκέμβριος, 12-22

παραγωγής, ενσωματώνοντας τον στην τιμή, ενώ παράλληλα αίρονται και τα ενδιάμεσα κόστη τα οποία τα καρπούται ο παραγωγός.

Στο Ζαγόρι, επίσης, αναπτύσσονται και εναλλακτικές κτηνοτροφικές καλλιέργειες αγριογούρουνων και στρουθοκαμήλων, εκμεταλλευόμενες τις κοινοτικές επιδοτήσεις και το γεγονός ότι η αγορά δεν είναι τόσο κορεσμένη στην παραγωγή αυτών των προϊόντων. Φαίνεται ότι η κτηνοτροφία μπορεί και πρέπει να συνεχίσει να ασκείται στην περιοχή, αφού αποτελεί παραδοσιακή δραστηριότητα, αλλά πρέπει να εξασφαλιστούν οι μηχανισμοί ώστε να είναι οικονομικά βιώσιμη και να μην έρχεται σε ανταγωνιστική σχέση με το περιβάλλον.

II. Υλοτόμηση και πριστήρια ξύλου

Αποτελεί μια παραδοσιακή παραγωγική δραστηριότητα κυρίως για χωριά του ανατολικού και κάποια χωριά του κεντρικού Ζαγορίου όπου υπάρχουν σημαντικά δάση κωνοφόρων. Στο δυτικό Ζαγόρι αντιθέτως δεν υπάρχουν πολλές εκτάσεις καλυμμένες με δάση σημαντικής βιομάζας κυρίως λόγω του έντονου ανάγλυφου που χαρακτηρίζει την περιοχή αλλά και της συστηματικής αποψίλωσή οι περιοχές έχουν υποστεί λόγω την εντατική κτηνοτροφίας.

Η συνολική έκτασή δασικής κάλυψης στην περιοχή μελέτης είναι 537 χλμ² ΕΣΥΕ (1991). Για αυτή την παραγωγική δραστηριότητα τρεις είναι οι κύριοι άξονες προβλημάτων όπως αυτά προσδιορίστηκαν στο πλαίσιο της επιτόπιας έρευνας.

- Ο πρώτος άξονας αφορά στη λειτουργία του συνεταιρισμού, ο οποίος λόγω του ότι είναι άμεσα εξαρτώμενος από το ΥΓ αφενός αδυνατεί να απαντήσει στις τοπικές ιδιαιτερότητες αφετέρου οι διαδικασίες του χαρακτηρίζονται από γραφειοκρατικούς μηχανισμούς, οι οποίοι τον καθιστούν δυσκίνητο και αναποτελεσματικό σε περιστάσεις.
- Ο δεύτερος άξονας προβλημάτων έχει να κάνει με την περιφερειακή θέση της περιοχής μελέτης ως προς τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης. Η έλλειψη επαρκούς οδικού δικτύου και οι δυσκολίες πρόσβασής στους κύριους άξονες της χώρας επιβαρύνουν με ένα σημαντικό ποσοστό την τιμή του ξύλου, που μειώνει σημαντικά την ανταγωνιστικότητά του. Η ολοκλήρωση των οδικών αξόνων της Εγνατίας και της Ιώνιας οδού σε μεγάλο ποσοστό θα συμβάλλουν στην άρση του προβλήματος.
- Ο τρίτος άξονας προβλημάτων αφορά στα κλιματολογικά χαρακτηριστικά του τόπου τα οποία σε συνδυασμό με την απουσία των κατάλληλων υποδομών και μηχανημάτων υποστήριξης δυσχεραίνουν σημαντικά την υλοτόμηση στην κατάλληλη περίοδο, υποβαθμίζοντας με αυτόν το τρόπο την ποιότητα της πρώτης ύλης.

Η υλοτομία αποτελεί παραδοσιακή παραγωγική δραστηριότητα για το Ζαγόρι αλλά και για την ευρύτερη περιοχή και άρα η διατήρηση της αποτελεί κρίσιμη παράμετρο της αναπτυξιακής διαδικασίας. Ο εκσυγχρονισμός των διοικητικών δομών και των τεχνικών υποδομών κρίνεται κρίσιμη παράμετρος για την επιβίωσή της.

III. Τουρισμός

Ο τουρισμός αποτελεί τη σύγχρονη παραγωγική δραστηριότητα που εισέβαλε στα χωριά του Ζαγορίου μετά τη δεκαετία του '90 (κεφ. 4.4.2, σελ. 315). Αναπτύσσεται κυρίως στα χωριά του Κεντρικού και Δυτικού Ζαγορίου και λίγο στο Ανατολικό όπως αυτό καταγράφεται και (Πίνακας 21, σελ. 228). Δύο είναι τα κύρια συμπεράσματα που εξάγονται από το πίνακα που ακολουθεί

- Το μικρό μέγεθος των τουριστικών μονάδων (17 κλίνες ανά μονάδα μο). Αφορά κυρίως μικρές οικογενειακές ή συγγενικές τουριστικές μονάδες πρακτική που σε μεγάλο βαθμό συνάδει με την εξασφάλιση της συνεκτικότητας και συνοχής σε τοπικό επίπεδο αφού αναπαράγονται σχέσεις εξάρτησης και μηχανισμοί πολυδραστηριότητας.
- Ο μικρός αριθμός κρεβατιών ανά κάτοικο που (0,47 κρεβάτια ανά κάτοικο) διασφαλίζει τη διατήρηση των χαρακτηριστικών της τοπικής κοινωνίας αποθαρρύνοντας τη μετατροπή του χώρου σε έναν υποδοχέα τουριστών όπως σε πολλές περιπτώσεις του ελληνικού χώρου συνέβη.

Οι μορφές τουρισμού που αναπτύσσονται εκφράζοντας μια γενικότερή δυναμική αλλά και τις ενδογενείς τάσεις αφορούν εναλλακτικές μορφές

- Οικοτουρισμός τουρισμός. Η περιοχή μελέτης αλλά και η ευρύτερη περιοχή χαρακτηρίζεται από αξιοσημείωτα φυσικά οικοσυστήματα με πλούσια βιοποικιλότητα (κεφ. 3.3.3.4, σελ. 185). Στα όρια της περιοχής μελέτης βρίσκεται ο εθνικός δρυμός Βίκος-Αόος και σε σχετική γειτνίασή ο εθνικός δρυμός της Βάλια-Κάλντα. Η ολοκλήρωση και λειτουργία του Εθνικού πάρκου των ορεινών όγκων της Βόρειας Πίνδου που καλύπτοντας μια ευρύτερη περιοχή θα ενοποιήσει τους δύο υπάρχοντες εθνικούς δρυμούς εξασφαλίζει ένα άρτιο πεδίο για την ανάπτυξη του οικοτουρισμού.
- Πολιτιστικός τουρισμός. Οι οικισμοί του Ζαγορίου συστήνουν ένα από τα σημαντικότερα σύνολα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της χώρας μας (κεφ. 3.4.4, σελ. 200). Τα παραδοσιακά αρχιτεκτονήματα, τα μοναστήρια και οι εκκλησίες, τα γεφύρια οι σκάλες και τα καλντερίμια συστήνουν πόρους που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν μέσα από την τουριστική ανάπτυξη. Εκτός από τις υλικές δομές που χαρακτηρίζονται ως αρχιτεκτονική κληρονομιά ένα σημαντικό κεφάλαιο αφορά στην πολιτιστική κληρονομιά και αφορά ήθη, έθιμα, παραδόσεις, γιορτές και πανηγύρια.
- Αθλητικός τουρισμός. Η περιοχή μελέτης απαριθμεί σημαντικούς φυσικούς πόρους οι οποίοι θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για να υποστηρίξουν την ανάπτυξη αθλητικού τουρισμού. Το μεγάλο δίκτυο μονοπατιών (κεφ. 3.4.4.3, σελ. 203) θα μπορούσε να υποστηρίξει δραστηριότητες ποδηλάτου βουνού και πεζοπορίες, οι χαράδρες που σχηματίζονται στο φαράγγι του Βίκου (κεφ. 3.3.3.4, σελ. 185) είναι κατάλληλες για αναρρίχηση ενώ στα ποτάμια (κεφ. 3.3.1.1, σελ. 172) μπορούν να ενισχυθούν οι δραστηριότητες καγιάκ που είδη

υπάρχουν. Σημαντικό στην ανάπτυξη των ανωτέρω δραστηριοτήτων είναι η εξασφάλιση μέσο μελετών ότι δεν υπερβαίνεται η φέρουσα ικανότητα (κεφ. 2.3.4, σελ. 142) του οικοσυστήματός και δε δημιουργούνται σημαντικές οχλήσεις.

Πίνακας 21: Οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις

	Ξενοδοχειακές μονάδες	Αριθμός κρεβατιών	Μέσος αριθμός κρεβ/ών ανά μονάδα	Πραγματικός Πληθυσμός 2001	Αριθμός κρεβατιών ανά κάτοικο
Δυτικό Ζαγόρι	28	489	17,5	1414	0,34
Κεντρικό Ζαγόρι	24	338	14	2130	0,15
Ανατολικό Ζαγόρι	3	43	14	2445	0,017
Σύνολο	55	870	15,8	5989	0.14

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων από EXPLORER 2003 και από την απογραφή της ΕΣΥΕ 2001

3.6 ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ

3.6.1 ΓΕΝΙΚΑ Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ : ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Η υλοποίηση των συνεντεύξεων και των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε κατά τις επισκέψεις μας στην περιοχή μελέτης τον Αύγουστο του 2002 (τρεις εβδομάδες) και τον Μάιο του 2003 (πέντε εβδομάδες). Η σύνταξη και η επεξεργασία των ερωτηματολογίων έγινε στο πλαίσιο του C.I.H.E.A.M -I.A.M.M¹⁵⁷: Master of Sciences: Voie Recherche, Sociétés Rurales et Ingénieur de Développement κατά την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας, Montpellier 2003.

Η λογική που ακολουθήθηκε ήταν η εξής: στην πρώτη επίσκεψη στην περιοχή μελέτης (όσον αφορά στις συνεντεύξεις και τα ερωτηματολόγια) οργανώθηκε η υλοποίηση συνεντεύξεων με συγκεκριμένους κάτοικους του Ζαγορίου που κρίθηκε ότι διαδραματίζουν κάποιον ιδιαίτερο ρόλο στην τοπική ανάπτυξη. Μέσα από τις συνεντεύξεις ομαδοποιήθηκαν οι τοποθετήσεις τους, τις οποίες και επιχειρήσαμε να τεκμηριώσουμε βιβλιογραφικά ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο τους κύριους άξονες της προβληματικής της διατριβής.

Στη συνέχεια προσδιορίστηκε το κλειστό ερωτηματολόγιο, το οποίο αποτελούμενο από πέντε θεματικές θεωρήθηκε ότι επιτρέπει τη διεξοδικότερα ανάλυση των ενότιες που κρίθηκε ότι παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

157 *C.I.H.E.A.M -I.A.M.M: Master of Sciences : Voie Recherche, Sociétés Rurales et Ingénieur de Développement.

Γράφημα 8: Ημερολόγιο της επιτόπιας έρευνας

	Βιβλιογ/ική τεκμηρίωση	Συνεντεύξεις	Ερωτηματ/για	Ανάλυση των δεδομένων	Προσδιορισμός των Συμπερασμάτων της επιτόπιας έρευνας
ΙΟΥΛΙΟΣ	Προσδιορισμός της προβληματικής και επιλογή των εργαλείων τεκμηρίωσης της επιτόπιας έρευνας	1 ^η ομάδα συνεντεύξεων [4]		Πρώτα αποτελέσματα- συμπεράσματα	
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ					
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ					
ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ					
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ					
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ					
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ					
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ			Προσδιορισμός και σύνταξη των κλειστών ερωτηματολογίων		
ΜΑΡΤΙΟΣ					
ΑΠΡΙΛΙΟΣ					
ΜΑΙΟΣ		2 ^η ομάδα συνεντεύξεων [8]	Εφαρμογή των κλειστών ερωτηματολογίων	Πρώτα αποτελέσματα - συμπεράσματα	
ΙΟΥΝΙΟΣ				Λεπτομερής ανάλυση	Οριστικοποίηση των τελικών συμπερασμάτων
ΙΟΥΛΙΟΣ					
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ					
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ					

Πηγή: Σχηματική απόδοση ιδίων θέσεων

3.6.2 ΑΝΟΙΚΤΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Θεωρήθηκε σκόπιμο στο πλαίσιο της διατριβής κατά τις επιτόπιες έρευνες στην περιοχή μελέτης η υλοποίηση συζητήσεων υπό τη μορφή συνεντεύξεων, επιχειρώντας να εξασφαλιστεί η άποψη κάποιων από τους κατοίκους που θεωρήθηκε: α) ότι γνωρίζουν «καλά» την περιοχή μελέτης, β) έχουν κάποιον ιδιαίτερο ρόλο να διαδραματίσουν στην ανάπτυξη, ή γ) εκπροσωπούν κάποιους τοπικούς φορείς.

Τις συνεντεύξεις, τις οποίες δεν κατέστη δυνατόν να υλοποιηθούν με συστηματικό τρόπο, επιχειρήθηκε να κατευθυνθούν σε πέντε θεματικές που θεωρήθηκαν κρίσιμες για την εξέλιξη του χώρου, αν και αυτό δεν καθίστατο πάντα δυνατόν, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις δεν είχε καν ιδιαίτερο νόημα. Οι πέντε θεματικές είναι

- Η σύνταξη και λειτουργία του νέου εθνικού πάρκου βόρειας Πίνδου ενοποιώντας τους εθνικούς δρυμούς Βάλια – Καλντα και Βίκου Αώου. Η λειτουργία αυτού του πάρκου ενδέχεται να έχει ιδιαίτερες αναπτυξιακές επιπτώσεις στην ευρύτερη περιοχή. Η λειτουργία

ενός οριζόντιου φορέα διαχείρισης χωρικών προβλημάτων Στη συγκεκριμένη γεωγραφική ενότητα θεωρητικά τουλάχιστον θα οδηγήσει Στη συνολικότερη αντιμετώπιση κάποιων ζητημάτων που κατακερματίζονταν στα διοικητικά όρια (κεφ. 3.3.3.4, σελ. 185) και άρα την πιο αποτελεσματική αντιμετώπιση τους.

- Οι επιπτώσεις από την υλοποίηση του προγράμματος I Καποδίστριας. Αν δηλαδή η τοπική κοινωνία αντιλαμβάνεται ότι μέσα από το πρόγραμμα αναδιάρθρωσής της πρωτοβάθμιας ΤΑ εξασφαλίζονται αποτελεσματικότεροι όροι διαχείρισης των τοπικών ζητημάτων η όχι (κεφ. 3.2.3.4, σελ. 168).
- Η ολοκλήρωση της Εγνατίας οδού και οι προοπτικές από την υλοποίηση της Ιώνιας οδού. Οι προοπτικές που θεωρητικά η ολοκλήρωση αυτών των δύο οδικών αξόνων εξασφαλίζει για την περιοχή δημιουργώντας σε μεγάλο βαθμό της συνθήκες μετάβασης από την περιθωριοποίηση στην ενσωμάτωση (τουλάχιστον στο κομμάτι αυτό που αφορά τις υποδομές) για μια μεγάλη περιοχή που παραδοσιακά χαρακτηρίζεται από σημαντικά προβλήματα προσβασιμότητας (κεφ. 4.2.3.2, σελ. 290).
- Η ύπαρξη απειλής για την τοπική, φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Σε αυτή τη θεματική επιχειρήθηκε ο προσδιορισμός του πώς η τοπική κοινωνία θεωρεί ότι οι συνθήκες ανάπτυξης όπως διαμορφώνονται συστήνουν απειλή η όχι για αυτό το ιδιαίτερο κεφάλαιο. Εξετάζεται επίσης και ο τρόπος με τον οποίο οι τοπικές κοινωνίες αντιλαμβάνονται τον ρόλο αυτού του ιδιαίτερου κεφαλαίου στην ανάπτυξη (κεφ. 3.3 και 3.4, σελ. 171 και 186 αντιστοίχως)
- Οι προοπτικές και η δυναμική όσον αφορά στην τοπική ανάπτυξη. Σε αυτή τη θεματική επιχειρούνται ερωτήσεις γύρω από το πως οι φυσικοί χρήστες του χώρου αντιλαμβάνονται τις προοπτικές ανάπτυξης. Επιχειρείται δηλαδή ο προσδιορισμός του βαθμού που η μετάβασή που θεωρούμε ότι συντελείται στο Ζαγόρι αποτελεί συνειδητή μεταβολή για την τοπική κοινωνία (κεφ. 3.5.5, σελ. 224) και αν αυτό συνοδεύεται με πιέσεις όσον αφορά στην ευημερία των τοπικών κοινωνιών.

3.6.3 ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

3.6.3.1 Προσδιορισμός του δείγματος

Στο πλαίσιο της διατριβής θεωρήθηκε απαραίτητη η υλοποίηση μια σειράς ερωτηματολογίων αποσκοπώντας στον προσδιορισμό με πρωτογενή ποσοτικά στοιχεία κρίσιμων χαρακτηριστικών όσον αφορά στην ανάπτυξη. Επιχειρήθηκε, δηλαδή, ο προσδιορισμός με ποσοτικά κριτήρια των χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων των ατόμων που θεωρείται ότι διαδραματίζουν τον κύριο ρόλο όσον αφορά στην ενδογενή δυναμική που εμφανίζει η τοπική κοινωνία. Το δείγμα των κατοίκων του Ζαγορίου που εξετάστηκε στο πλαίσιο της εφαρμογής

των κλειστών ερωτηματολογίων προέκυψε από επιτόπια έρευνα μέσω συνεντεύξεων και αφορά στο σύνολο αυτών που έχουν τα εξής χαρακτηριστικά.

- Άτομα που εργάζονται γύρω από τουριστικές δραστηριότητες (ενοικιαζόμενα δωμάτια, εστιατόρια, κ.λπ.). Όπως σε αδρές γραμμές από τις συνεντεύξεις έχει προκύψει και αφορά: α) νέους που επέλεξαν της εγκατάστασή τους στο Ζαγόρι οι οποίοι έχουν καταγωγή είτε από το Ζαγόρι είτε από την ευρύτερη περιοχή, β) κατοίκους οι οποίοι βλέποντας τις δυσκολίες του πρωτογενή τομέα παραγωγής επέλεξαν να εργαστούν σε τουριστικές υπηρεσίες ενισχύοντας το εισόδημα τους (συνήθως πολυδραστηριότητα). Κρίσιμη παράμετρος σε αυτή την επιλογή αποδεικνύεται η πιθανότητα ή μη της διαδοχής.
- Εργάτες και τεχνίτες που εργάζονται στην επισκευή και στην ανακαίνιση παραδοσιακών κτιρίων. Συνήθως αφορά άτομα το οποία επαγγελματικά δραστηριοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή λόγω του ότι είναι μικρή η σεζόν που μπορούν να εργαστούν στο Ζαγόρι εξ αιτίας των καιρικών συνθηκών. Την περίοδο του χειμώνα απασχολούνται στα μεγαλύτερα κέντρα της ευρύτερης περιοχής κυρίως στα Ιωάννινα.
- Αγρότες και βοσκούς και άτομα που εργάζονται στη μεταποίηση αγροτικών προϊόντων. Σε αυτή την κατηγορία εμφανίζονται κυρίως δύο τάσεις: πρώτον οι μεγάλες κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις (για τα τοπικά δεδομένα) οι οποίες στελεχώνονται σε μεγάλο βαθμό από μετανάστες κυρίως Αλβανούς και δεύτερον, μικρότερες οικογενειακές μονάδες, οι οποίες λειτουργούν στη λογική της πολυδραστηριότητας.
- Ξυλουργούς και υλοτόμους. Αφορά περιορισμένο αριθμό ατόμων που για μικρή χρονική περίοδο, λόγω των κλιματολογικών συνθηκών, ασκούν υλοτομία στην ανατολική περιοχή του Ζαγορίου. Σημαντικός είναι και ο ρόλος λειτουργίας των πριστηρίων στην περιοχή όπου συστήνουν σημαντικές αναπτυξιακές μονάδες και παρόλο που αντιμετωπίζουν προβλήματα λόγω γειννίας και γενικότερα των υποδομών μπορούν να παίξουν κύριο ρόλο στην ανάπτυξη των χωριών κυρίως του ανατολικού Ζαγορίου

Το δείγμα μας ήταν επί του συνόλου των ατόμων που μπορέσαμε να συναντήσουμε στην περιοχή μελέτης την περίοδο που συμπληρώσαμε τα ερωτηματολόγια και αφορά 64 άτομα.

3.6.3.2 Η δομή του ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο συστήνεται από πέντε θεματικές ενότητες που συστήνεται από ερωτήσεις που θεωρούμε ότι καλύπτουν την προβληματική της κάθε ενότητας. Στην πρώτη θεματική ενότητα εξετάζονται τα γενικά χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου για να προσδιοριστούν ομάδες συνάρτηση της κοινής τους συμπεριφοράς. Στη δεύτερη ενότητα εξετάζονται τα προβλήματα της τοπικής ανάπτυξης όπως η τοπική κοινωνία τα αντιλαμβάνεται. Επιχειρείται επίσης να προσδιοριστεί η θέση της τοπικής κοινωνίας ως προς τις επενδύσεις που έχουν υλοποιηθεί στην περιοχή είτε από τον δημόσιο τομέα είτε από τους ιδιώτες, η προβληματική αυτής της ενότητας είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ακόλουθη που εξετάζει την ποιότητα των προτεινόμενων

υπηρεσιών. Στην τρίτη ενότητα εξετάζεται η κληρονομιά και διερευνάται το πώς η τοπική κοινωνία αντιλαμβάνεται τους κινδύνους υποβάθμισης αυτών των ιδιαίτερων πόρων. Τέλος εξετάζονται οι προοπτικές ανάπτυξης όπως αυτοί τις αντιλαμβάνονται. Ακολουθώς παρατίθεται μια πιο λεπτομερής ανάλυση της λογικής των θεματικών που εξετάζονται στο πλαίσιο του ερωτηματολογίου.

I. Γενικά χαρακτηριστικά

Στην πρώτη θεματική επιχειρείται η καταγραφή των γενικών χαρακτηριστικών των ατόμων που συμμετέχουν στην έρευνα. Καταγράφονται: α) η οικογενειακή τους κατάσταση, β) η καταγωγή τους και η περιοχή κατοικίας τους, γ) το επίπεδο μόρφωσης. Έτσι προσδιορίζονται τα βασικά χαρακτηριστικά των ατόμων που απαρτίζουν το δείγμα μας, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα προσδιορισμού κάποιας τυπολογίας κοινής συμπεριφοράς συναρτήσει ποσοτικών κριτηρίων.

II. Επαγγελματικά στοιχεία

Στη δεύτερη θεματική επιχειρείται ο προσδιορισμός των επαγγελματικών χαρακτηριστικών του δείγματος. Λεπτομερώς επιχειρείται η ανάλυση: α) της κύριας επαγγελματικής τους δραστηριότητας και το μέγεθός της, β) της ύπαρξης ή όχι δευτερεύουσας επαγγελματικής δραστηριότητας πράγμα που θα υποδείξει την ύπαρξη και αν ναι το μέγεθος της πολυδραστηριότητας, γ) τη γειτνίαση κατοικίας-εργασίας και τα προβλήματα που συναντούν στην καθημερινή μετακίνηση, τέλος δ) εξετάζεται η προοπτική εξέλιξης της δραστηριότητας λαμβανομένου υπόψιν των γενικών και ειδικών συνθηκών.

III. Προβλήματα τοπικής ανάπτυξης και επενδύσεων στα Ζαγόρια

Στην τρίτη θεματική εξετάζεται η τοπική ανάπτυξη οι δυσκολίες και τα προβλήματα που χαρακτηρίζουν τη περιοχή. Τέσσερις είναι οι άξονες που αποτελούν αυτή την ενότητα ερωτήσεων α) επιχειρείται ο προσδιορισμός των γενικών προβλημάτων όπως τα αντιλαμβάνονται, β) καταγράφονται οι προτεινόμενες λύσεις σε τοπικό επίπεδο που θεωρείται ότι υπάρχουν, και τέλος, γ) επιχειρείται ο προσδιορισμός της θέσης τους ως προς την επάρκεια ή μη των επενδύσεων και των υποδομών που υλοποιήθηκαν στην περιοχή μελέτης την τελευταία περίοδο, δηλαδή από το '80 και έπειτα.

Είδη από τις συνεντεύξεις που είχαμε πραγματοποιήσει στην περιοχή γνωρίζουμε ότι οι δυσκολίες που εμφανίζει η ανάπτυξη σε μεγάλο βαθμό συνδέονται με την έλλειψη και την κακή ποιότητα των υπαρχόντων υποδομών για αυτό και αυτή η θεματική έχει βαρύνουσα σημασία.

IV. Εκτίμηση της ποιότητας των προτεινόμενων υπηρεσιών

Στην τέταρτη θεματική εξετάζεται η ποιότητα των προτεινόμενων υπηρεσιών. Η ενότητα αυτή είναι σε άμεση συσχέτιση με την προηγούμενη. Τρεις είναι οι κύριοι άξονες που θεωρείται ότι προσδιορίζουν τις ερωτήσεις αυτής της θεματικής: α) εξετάζονται οι απόψεις της τοπικής κοινωνίας όσον αφορά στην ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, β) εξετάζονται οι απόψεις για την υλοποίηση του προγράμματος I. Καποδίστριας όσον αφορά στις παρεχόμενες υπηρεσίες

και τέλος γ) επιχειρείται να προσδιοριστεί η έλλειψη κάποιων συγκεκριμένων υπηρεσιών από την περιοχή.

V. Ιδιοκτήτης επιχείρησης

Η πέμπτη ενότητα ερωτήσεων αφορά μόνο τους ιδιοκτήτες επιχειρήσεων. Επιλέξαμε να ερευνήσουμε ιδιαιτέρως τις απόψεις των ιδιοκτητών επιχειρήσεων γιατί θεωρήσαμε ότι αποτελούν την πλέον δυναμική κοινωνική ομάδα διαδραματίζοντας έναν ιδιαίτερο ρόλο στην ανάπτυξη της περιοχής. Τρεις ομάδες ερωτήσεων απαρτίζουν αυτή την ενότητα και αφορούν: α) τους λόγους που επέλεξαν να επενδύσουν σε μία τόσο ιδιαίτερη περιοχή, β) το είδος και το μέγεθος της επιχείρησης τους, γ) το μορφωτικό επίπεδο του ιδιοκτήτη και των υπαλλήλων του, δ) το είδος των σχέσεων του ιδιοκτήτη και των απασχολούμενων και τέλος, ε) τις προοπτικές της επιχείρησης που ουσιαστικά παραπέμπει στην ύπαρξη ή όχι διαδοχής.

VI. Κληρονομιά και προσδιορισμός των κινδύνων από τις διάφορες δραστηριότητες

Στην έκτη ενότητα εξετάζεται: α) το πώς η τοπική κοινωνία αντιλαμβάνεται τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, β) σε ποιο βαθμό θεωρεί ότι η ανάπτυξη όπως πραγματοποιείται αποτελεί απειλή για το Ζαγόρι, τέλος, γ) εξετάζεται το πώς αντιλαμβάνονται τον ρόλο των κοινωνικοοικονομικών μετασχηματισμών που συντελούνται και τον ρόλο που η υλοποίηση των νέων μεγάλων υποδομών αναμένεται να έχει στην περιοχή.

VII. Προοπτικές ανάπτυξης της περιοχής

Στην έβδομη και τελευταία ενότητα ερωτήσεων εξετάζονται οι προοπτικές ανάπτυξης όπως τις αντιλαμβάνονται. Επιχειρείται σε γενικές γραμμές η διάκριση της αισιοδοξίας ή απαισιοδοξίας των ερωτηθέντων και συσχετίζοντας το με τα γενικά τους χαρακτηριστικά να προσδιορίζεται το προφίλ των ατόμων που διαβλέπουν μια αισιόδοξη δυναμική στην περιοχή μελέτης.

Η μεγάλη δυσκολία που συναντήσαμε κατά την εκπόνηση αυτού του ερωτηματολογίου αφορούσε την ουσιαστική ετερογένεια του δείγματος όσον αφορά στην αντίληψή τους για τον χώρο. Επελέγη η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων τον Μάιο με κριτήριο του να συναντήσουμε το μέγιστο δυνατόν αυτών που θεωρούμε ότι διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο στον χώρο. Κατά τους χειμερινούς μήνες πολλά από τα χωριά ερημώνουν, ενώ στους θερινούς μήνες συγκεντρώνεται ένας σημαντικός πληθυσμός ο οποίος παραμένει για μικρή χρονική περίοδο και δε διαδραματίζει κάποιον ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξη του χώρου, ουσιαστικά περιορίζονται στην κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών φορτίζοντας με έναν ιδιαίτερο τρόπο τον χώρο που υπό δεδομένες συνθήκες θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή. Είδη από τη φάση των συνεντεύξεων είχαμε προσδιορίσει ότι ο καλύτερος μήνας για την υλοποίηση των ερωτηματολογίων ήταν ο Μάιος.

3.6.4 ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ

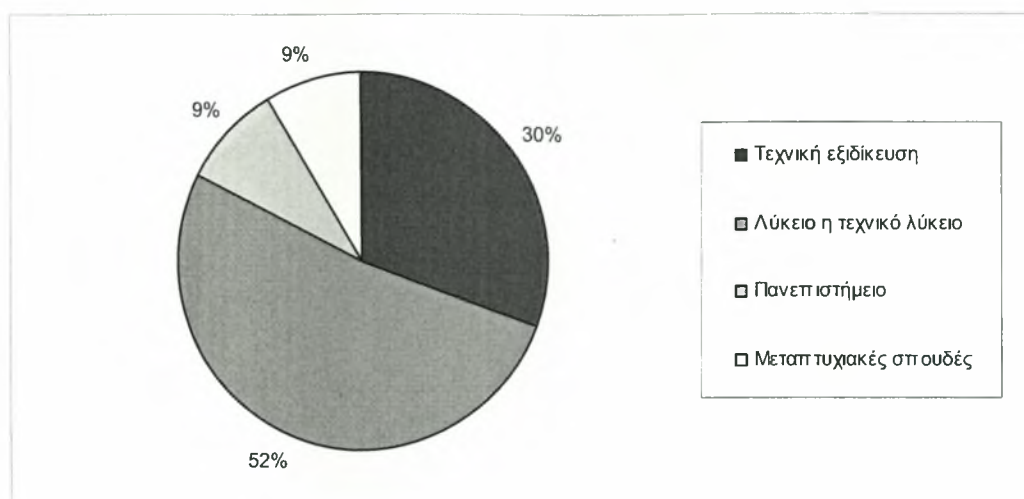
3.6.4.1 Γενικά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά

Στη συγκεκριμένη ενότητα επιχειρείται να προσδιοριστούν τα κύρια κοινωνικό-οικονομικά χαρακτηριστικά που περιγράφουν το δείγμα της έρευνάς. Ο πληθυσμός που συμμετείχε στα ερωτηματολόγια είχε μέσο όρο ηλικίας 52,6 έτη για τις γυναίκες και 52,8 έτη για τους άντρες, αφορά δηλαδή έναν πληθυσμό που βρίσκεται στο στάδιο πριν από τη συνταξιοδότηση. Όπως όμως προκύπτει (στο πλαίσιο των συνεντεύξεων) η σύνταξη για αυτούς δεν αποτελεί παρά ένα συμπληρωματικό εισόδημα, αφού σκοπεύουν να συνεχίζουν να εργάζονται παρακάμπτοντας τυχόντα εμπόδια που προβάλλονται από τον νόμο, χρησιμοποιώντας τις συγγενικές και πελατειακές τους σχέσεις. Άρα συμπεραίνεται ότι το πρόβλημα της μεγάλης ηλικίας του δείγματος του πληθυσμού που εξετάζεται δεν κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντικό (όπως δηλαδή θα μπορούσε να θεωρηθεί) αφού η πλειοψηφία του πληθυσμού δηλώνει ότι θα συνεχίσει να εργάζεται και μετά τη συνταξιοδότηση στο πλαίσιο των οικογενειακών και πελατειακών δικτύων που λειτουργούν.

Η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος αφορά σε άτομα που ζουν σε ζευγάρια (83%) με μέσο όρο 1,48 παιδιά ανά ζευγάρι μέσος όρος που κρίνεται χαμηλός, αφού δεν εξασφαλίζει τη διαδοχή σε τοπικό επίπεδο. Κατάγονται από την περιοχή σε ποσοστό 83%. Το 13% έχει καταγωγή από την ευρύτερη περιοχή (περιφέρεια Ηπείρου) ενώ μόνο 4% κατάγεται από αλλού.

Αυτή η ιδιαιτερότητα σε μεγάλο βαθμό αιτιολογείται από τη γεωγραφική διάσπαση και απομόνωση που χαρακτηρίζει την περιοχή μελέτης αλλά και από την ιδιαίτερη τοπική κουλτούρα. Τα οικογενειακά δίκτυα αποτελούν τον κύριο μηχανισμό αμύνης της τοπικής κοινωνίας ως προς της ιδιαιτερότητες και δυσκολίες που χαρακτηρίζουν την περιοχή.

Το 61% του πληθυσμού που συστήνει το δείγμα των ερωτηματολογίων δεν έχει ζήσει μια σημαντική περίοδο (μεγαλύτερη των 5 χρόνων) εκτός της ζώνης μελέτης, το 30% έχει ζήσει στο ίδιο νομό, το 9% στην ίδια περιφέρεια ενώ κανένας στο εξωτερικό.

Γράφημα 9: Το επίπεδο μόρφωσης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

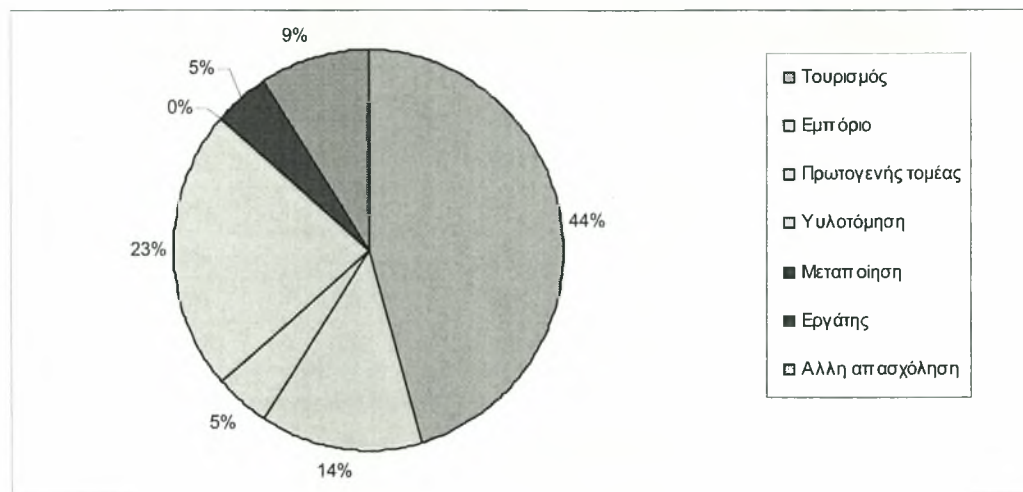
Το μορφωτικό επίπεδο εμφανίζεται σχετικά ανεβασμένο. Το 18% του πληθυσμού έχει πανεπιστημιακή μόρφωση, που είναι πολύ σημαντικό αν αναλογιστεί κανείς ότι αφορά σε πληθυσμό με μέσο όρο άνω των 52 ετών. Προφανώς οι πανεπιστημιακές σπουδές αφορούν κυρίως τους νέους ανθρώπους

Εν κατακλείδι ο πληθυσμός που εξετάζεται στο πλαίσιο των ερωτηματολογίων έχει μέσο όρο 52 έτη, μεγάλο μέρος αυτού είναι σε είναι σε προσνταξιοδοτική ηλικία ή είναι ήδη συνταξιούχοι. Σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού είναι παντρεμένοι με ένα ή δύο παιδιά. Είναι γηγενείς και στη μεγάλη του πλειοψηφία τους έχουν ζήσει όλη τους τη ζωή κυρίως στη περιοχή του Ζαγορίου ή στην ευρύτερη περιοχή.

3.6.4.2 Επαγγελματικά χαρακτηριστικά

Στη συγκεκριμένη ενότητα εξετάζονται τα επαγγελματικά χαρακτηριστικά του δείγματος που συμμετείχε στην έρευνα. Επελέγη η ανάλυση τριών χαρακτηριστικών που σύμφωνα με τις πληροφορίες που συγκεντρώσαμε κρίνονται τα πλέον σημαντικά. Εξετάζεται: πρώτον, η κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με το επάγγελμα που ασκεί -ανάλυση βάσει πίνακα διπλής εισόδου (*tableau croise dynamique*)- σε σχέση με την απασχόληση και την ύπαρξη ή μη δευτερεύουσας εργασίας και γ) η σχέση της κύριας επαγγελματικής απασχόλησης και της ικανοποίησης από τις ευκαιρίες που προσφέρονται.

Γράφημα 10: Η κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με την κύρια επαγγελματική τους δραστηριότητα

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Η κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με την κύρια επαγγελματική τους δραστηριότητα όπως αποδίδεται ανωτέρω (Γράφημα 10, σελ. 237) αποδίδει την κυριαρχία του τουρισμού ως επαγγελματικής δραστηριότητας που συγκεντρώνει το 44% των ερωτηθέντων και το πραγματικό ποσοστό είναι μεγαλύτερο, γιατί το εμπόριο 14% είναι σε άμεση διασύνδεση με τον τουρισμό. Η υλοτόμηση αποτελεί τη δεύτερη κύρια επαγγελματική δραστηριότητα συγκεντρώνοντας το 23% η οποία εστιάζεται στα χωριά του ανατολικού Ζαγορίου όπου υπάρχει σημαντική δασική κάλυψη.

Πίνακας 22: Η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην κύρια επαγγελματική δραστηριότητα και στην ύπαρξη η όχι δευτερεύουσας

	2.3.3	2.3.4	2.3.6	2.3.8	Σύνολο
2.1.1	10%	5%	5%	24%	43%
2.1.2	0%	0%	0%	14%	14%
2.1.3	0%	0%	0%	5%	5%
2.1.4	0%	0%	0%	24%	24%
2.1.6	5%	0%	0%	0%	5%
2.1.7	0%	0%	0%	10%	10%
Σύνολο	14%	5%	5%	76%	100%

Πηγή Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Τουριστικές δραστηριότητες (εστιατόρια ενοικιαζόμενα δωμάτια) (2.1.1), Εμπόριο (2.1.2)

Πρωτογενής τομέας παραγωγής (2.1.3), Υλοτομία, επεξεργασία ξύλου (2.1.4), Τεχνίτης (2.1.5),

Μάστορας (2.1.6), Άλλο (2.1.7), Τουριστικές δραστηριότητες (εστιατόρια ενοικιαζόμενα δωμάτια)

(2.3.2), Εμπόριο (2.3.3), Πρωτογενής τομέας παραγωγής (2.3.4), Υλοτομία, επεξεργασία ξύλου

(2.3.5), Τεχνίτης (2.3.6), Μάστορας (2.3.7), Άλλο (2.3.8)

*Οι επαγγελματικές δραστηριότητες οι οποίες δεν εμφανίζονται στο διάγραμμα, είναι αυτές που δεν εκπροσωπούνται στο δείγμα, είτε ως κύριες είτε ως δευτερεύουσες.

Ανωτέρω (Πίνακας 22, σελ. 238) εξετάζεται η σχέση ανάμεσα στην κύρια παραγωγική δραστηριότητα και στην ύπαρξη η μη δευτερεύουσας παραγωγικής δραστηριότητας. Τα κυριότερα συμπεράσματα αποδίδονται αδρομερώς ακολούθως.

- Αυτοί που ασχολούνται με τον τουρισμό, επιλέγουν να επεκταθούν συμπληρωματικά και σε άλλες παραγωγικές δραστηριότητες αφού από τη φύση του ο τουρισμός δημιουργεί σημαντικές περιόδους μειωμένης απασχόλησης. Συνήθως αφορά νεότερα άτομα τα οποία είναι και ποιο ανοικτά σε ευκαιρίες και μπορούν πιο αποτελεσματικά να ενσωματωθούν σε μια λογική πολυδραστηριότητας.
- Οι έμποροι φαίνεται ότι είναι εγκλωβισμένοι σε μία μόνο παραγωγική δραστηριότητα πρακτική που εξηγείται από την καθημερινή και διαρκή στη διάρκεια του έτους φόρτου εργασίας που δεν τους επιτρέπει πιθανόν τη συμμετοχή τους σε μια δευτερεύουσα παραγωγική δραστηριότητα.
- Αντιστοίχως και τα άτομα που ασχολούνται στον πρωτογενή τομέα δεν αναπτύσσουν δευτερογενείς παραγωγικές δραστηριότητες. Η κτηνοτροφία απαιτεί σημαντική απασχόληση χωρίς να αφήνει νεκρές περιόδους.
- Τα άτομα που απασχολούνται με την υλοτόμηση η με την επεξεργασία του ξύλου δεν έχουν δευτερεύουσες παραγωγικές δραστηριότητες. Αυτή η πρακτική εξηγείται για δύο λόγους αφενός τα άτομα που δουλεύουν στα πιστήρια της περιοχής έχουν συμβόλαια για όλο τον χρόνο και εξασφαλίζουν ικανοποιητικό εισόδημα, άρα δεν έχουν λόγο να αναπτύξουν μια

δευτερεύουσα παραγωγική δραστηριότητα. Αυτοί που δουλεύουν στην υλοτόμηση δεν μπορούν να εξασφαλίσουν το απαραίτητο κεφάλαιο για να ξεκινήσουν μια δευτερεύουσα εργασία και παραμένουν ουσιαστικά εγκλωβισμένοι σε μια πρακτική από την οποία δεν είναι ιδιαίτερος ευχαριστημένοι.

- Ένα άλλο συμπέρασμα είναι ότι μεγάλο ποσοστό του ερωτηθέντος πληθυσμού που ασκεί δευτερεύουσα δραστηριότητα εκτός των προβλεπόμενων έξι κατηγοριών. Στην πράξη αυτό εκφράζει μια σημαντική κινητικότητα στη διάρκεια του χρόνου σε διαφορετικές ασχολίες ανάλογα με τις ευκαιρίες όπως διαμορφώνονται. Αυτή η σημαντική εναλλακτική για μεγάλο μέρος του πληθυσμού υπάρχει λόγω της λειτουργίας των άτυπων οικογενειακών και συγγενικών δικτύων, τα οποία και αποδεικνύονται πολύ σημαντική για τη συνεκτική λειτουργία της κοινωνίας.

Πίνακας 23: Η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην κύρια επαγγελματική δραστηριότητα και τον βαθμό ικανοποίησης από τις προσφερόμενες ευκαιρίες

	2.8.1	2.8.2	2.8.3	2.8.4	Σύνολο
2.1.1	5%	24%	10%	5%	43%
2.1.2	0%	14%	0%	0%	14%
2.1.3	0%	0%	5%	0%	5%
2.1.4	0%	5%	0%	19%	24%
2.1.6	0%	5%	0%	0%	5%
2.1.7	0%	0%	10%	0%	10%
Σύνολο	5%	48%	24%	24%	100%

Πηγή Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Τουριστικές δραστηριότητες (εστιατόρια ενοικιαζόμενα δωμάτια) (2.1.1), Εμπόριο (2.1.2), Πρωτογενής τομέας παραγωγής (2.1.3), Υλοτομία, επεξεργασία ξύλου (2.1.4), Τεχνίτης (2.1.5), Μάστορας (2.1.6), Άλλο (2.1.7) Πολύ ικανοποιημένος (2.8.1), Ικανοποιημένος (2.8.2), Λίγο ικανοποιημένος (2.8.3), Καθόλου ικανοποιημένος (2.8.4)

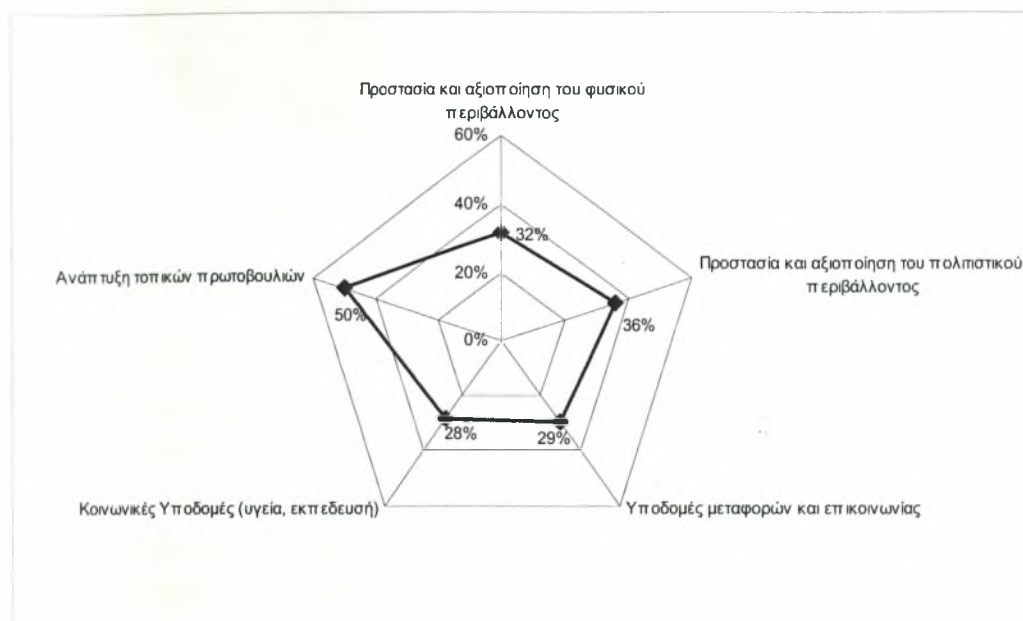
Ανωτέρω (Πίνακας 23, σελ. 239) βλέπουμε ότι αυτοί που ασχολούνται με τις τουριστικές δραστηριότητες εμφανίζονται σε ποσοστό 2/3 στις κατηγορίες πολύ ικανοποιημένος και ικανοποιημένος, ενώ μόνο το 1/3 αυτόν εμφανίζεται λίγο ικανοποιημένος και καθόλου ικανοποιημένος.

Οι δυσκολίες φαίνεται ότι είναι πιο σημαντικές για τα άτομα που ασκούν επαγγέλματα γύρω από το ξύλο (υλοτομία, πριστήρια ξύλου) όπου σε ποσοστό 4/5 εμφανίζονται καθόλου ικανοποιημένοι, εκφράζοντας με αυτόν τον τρόπο τις κρίσιμες αναδιαρθρώσεις που χρειάζεται να υλοποιηθούν στον κλάδο, ο οποίος αποτελεί σημαντική απασχόληση για την περιοχή

3.6.4.3 Προβλήματα τοπικής ανάπτυξης και επενδύσεων στο Ζαγόρι

Στην ακόλουθη ενότητα εξετάζουμε τα κύρια προβλήματα που συνδέονται με την έλλειψη υποδομών όσον αφορά στην τοπική ανάπτυξη. Πιο συγκεκριμένα εξετάζονται: α) οι δράσεις προτεραιότητας για την ανάπτυξη, β) ο βαθμός επάρκειας των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν στην περιοχή στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής και τέλος γ) ο βαθμός επάρκειας των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν στην περιοχή στο πλαίσιο ιδιωτικών πρωτοβουλιών.

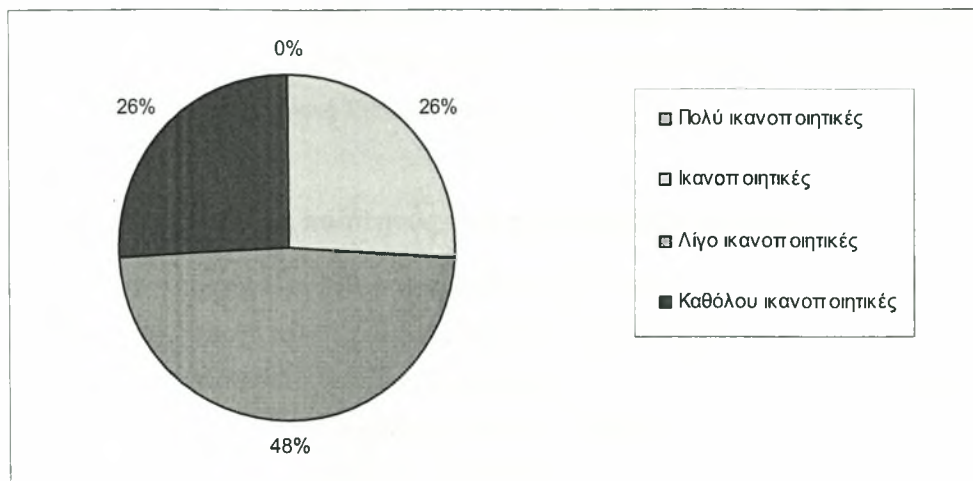
Γράφημα 11: Δράσεις προτεραιότητας για την ανάπτυξη

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων*

Ανωτέρω (Γράφημα 11, σελ. 240) καταγράφονται οι δράσεις που κρίνονται από την τοπική κοινωνία ως άμεσης προτεραιότητας. Για την απόδοση της άποψής των ερωτηθέντων υιοθετήθηκε η ιεράρχηση των απαντήσεων τους από το 1 έως 5 (5 θεωρείται πιο σημαντικής προτεραιότητα για τον ερωτηθέντα). Έκδηλο στο γράφημα είναι ότι η τοπική κοινωνία περιμένει πολλά από τις τοπικές πρωτοβουλίες (αφού έχει γνωρίσει για μεγάλη περίοδο την εγκατάλειψη από το «αθηνοκεντρικό» κράτος). Ενώ η προστασία και αξιοποίηση του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, οι υποδομές μεταφορών και οι άυλες υποδομές υποστήριξης έχουν λίγο πολύ την ίδια σημασία για αυτούς ως δράσεις προτεραιότητας, αφού σε μεγάλο βαθμό εξαρτώνται από την κεντρική εξουσία. Είναι πλαίσια στα οποία αντιλαμβάνονται ότι υπάρχει σημαντική ανάγκη για την υλοποίηση δράσεων αλλά σε μεγάλο βαθμό αυτό εξαρτάται από την πολιτική βούληση σε κεντρικό επίπεδο. Σε αυτή την προβληματική κρίνεται μείζονος σημασίας ο ρόλος της ΤΑ, ώστε να μπορέσει αποτελεσματικά να προωθήσει αυτές τις απαιτήσεις της τοπικής κοινωνίας σε ανώτερα επίπεδο διοίκησης και λήψης αποφάσεων.

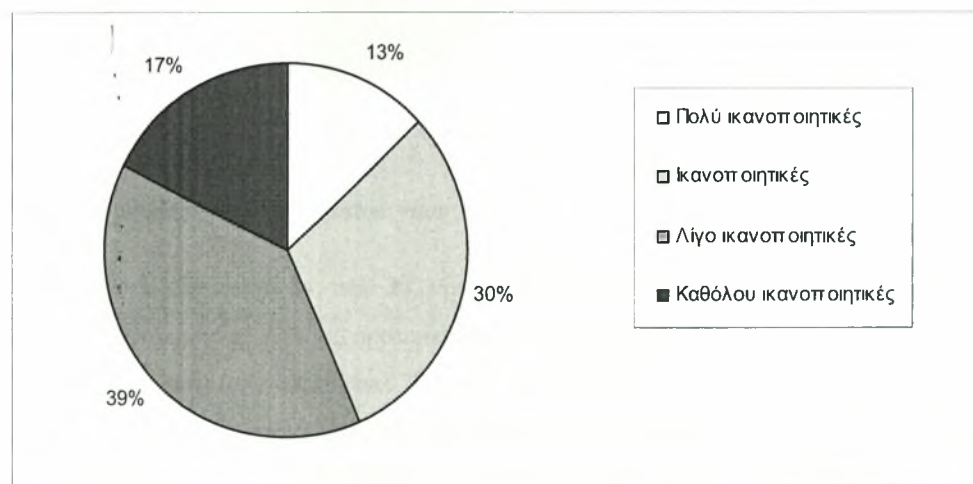
Γράφημα 12: Η επάρκεια των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν στην περιοχή στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ανωτέρω (Γράφημα 12, σελ. 241) αποδίδεται η τοποθέτηση της τοπικής κοινωνίας ως προς την επάρκεια των επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν από την κεντρική εξουσία στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής. Από την πλειοψηφία των ερωτηθέντων (64%) η απάντηση είναι αρνητική, αφού κρίνουν τις υποδομές που υλοποιήθηκαν είτε ως λίγο ικανοποιητικές (48%) είτε ως καθόλου ικανοποιητικές (26%), αποδίδοντας με αυτόν τον τρόπο την αίσθηση εγκατάλειψης που επικρατεί στην περιοχή.

Γράφημα 13: Η επάρκεια των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν στην περιοχή στο πλαίσιο ιδιωτικών πρωτοβουλιών

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

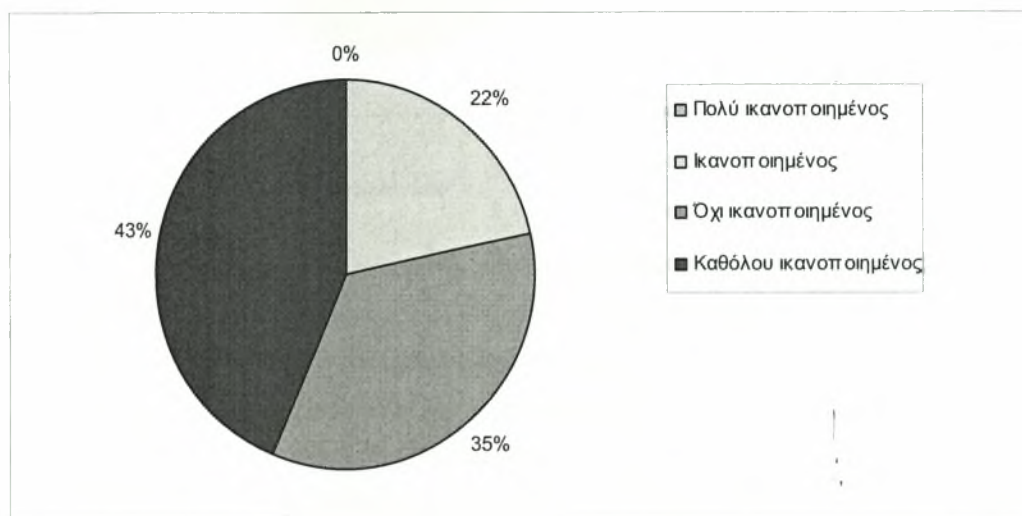
Αντιθέτως με τον βαθμό ικανοποίησης των ερωτηθέντων ως προς τις υποδομές που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής που εμφανίζεται μάλλον αρνητικός ως

προς επενδύσεις που υλοποιήθηκαν σε τοπικό επίπεδο από την ιδιωτική πρωτοβουλία η αίσθηση είναι διαφορετική, (Γράφημα 13, σελ. 241). Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων σε ποσοστό 56% έχουν αρνητική άποψη (λίγο ικανοποιητικές τις κρίνει το 39% και καθόλου ικανοποιητικές το 17%). Ενώ το 44% εμφανίζει θετική άποψη κρίνοντάς τις σε ποσοστό 30% ικανοποιητικές και σε ποσοστό 13% πολύ ικανοποιητικές.

3.6.4.4 Θεώρηση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών

Στην ενότητα εξετάζουμε το βαθμό ικανοποίησης της τοπικής κοινωνίας από τις προτεινόμενες υπηρεσίες στην περιοχή μελέτης. Καταγράφεται: α) η γενική αίσθηση ικανοποίησης η όχι από τις προτεινόμενες υπηρεσίες όπως αυτές διαχέονται στην τοπική κοινωνία μέσω της λειτουργίας των κρατικών θεσμών και οργάνων και β) η αίσθηση της τοπικής κοινωνίας για τα αποτελέσματα του προγράμματος Ι. Καποδίστριας και την αναδιάρθρωση της ΤΑ και οι επιπτώσεις του στις προτεινόμενες υπηρεσίες στην τοπική κοινωνία.

Γράφημα 14: Η γενική αίσθηση ικανοποίησης από τις προτεινόμενες υπηρεσίες

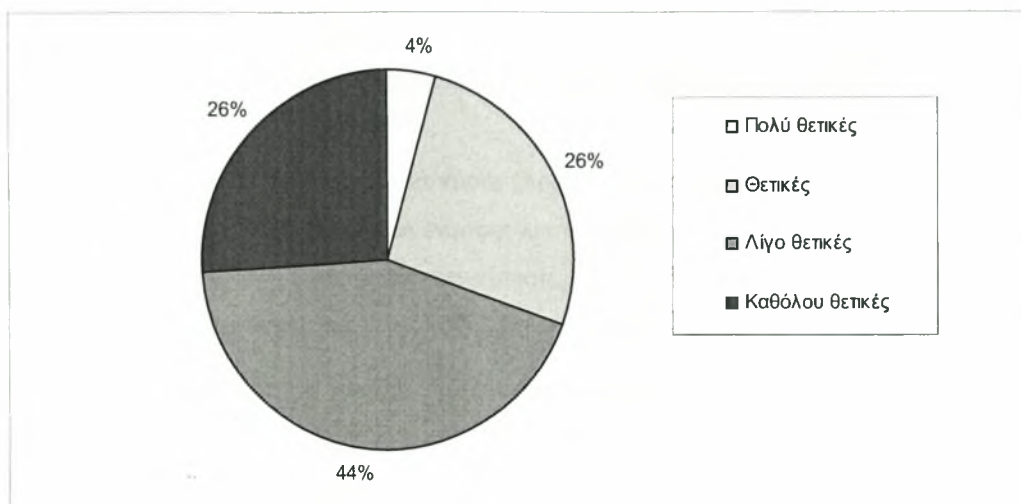

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Αποτυπώνεται (Γράφημα 14, σελ. 242) με σαφήνεια η γενική δυσαρέσκεια όσον αφορά στην αίσθηση ικανοποίησης από τις προτεινόμενες υπηρεσίες της τοπικής κοινωνίας αφού το 78% δεν είναι επαρκώς ικανοποιημένο. Το 43% του πληθυσμού που συμμετείχε στην έρευνα εμφανίζεται καθόλου ικανοποιημένο, το 35% όχι ικανοποιημένο ενώ μόλις το 22% δηλώνει ικανοποιημένο. Τα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά που αυξάνουν σημαντικά το κόστος κατασκευής των υποδομών, τα έντονα καιρικά φαινόμενα που στη διάρκεια του χειμώνα δημιουργούν σοβαρά προβλήματα και η δημογραφική αποψίλωση αποτελούν τις κύριες αιτίες για την κατάστασή του συστήματος υποδομών του Ζαγορίου, πράγμα που δημιουργεί σημαντικές δυσλειτουργίες στην τοπική ανάπτυξη. Η αρνητική αίσθηση της τοπικής κοινωνίας

για τις προτεινόμενες υπηρεσίες συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με το αίσθημα εγκατάλειψης που είναι έκδηλο στην περιοχή, αφού οι εθνικές πολιτικές ανάπτυξης αλλά και οι ευρωπαϊκές πρακτικές δεν μπόρεσαν να απαντήσουν στα σημαντικά αναπτυξιακά αδιέξοδα του ορεινού χώρου.

Γράφημα 15: Η αίσθηση της τοπικής κοινωνίας για τα αποτελέσματα του προγράμματος Ι. Καποδίστριας και την αναδιάρθρωση της ΤΑ και οι επιπτώσεις του στις προτεινόμενες υπηρεσίες στην τοπική κοινωνία

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Παρά την ολοκλήρωσή και εφαρμογή του προγράμματος για την αναδιάρθρωσή της πρωτοβάθμιας ΤΑ Ι. Καποδίστριας (παρ. VII, σελ. 289) με τον σχηματισμό και λειτουργία των νέων Δήμων οι οποίοι λόγω των περισσότερων αρμοδιοτήτων τους και του μεγαλύτερου μεγέθους τους (τόσο πληθυσμιακά όσο και γεωγραφικά) θα μπορούσαν να απαντήσουν καλύτερα στις αναγκαιότητες της τοπικής κοινωνίας η γενικότερη αίσθηση παραμένει αρνητική (Γράφημα 15, σελ. 243). Το 70% του πληθυσμού δεν κρίνει ότι η υλοποίηση του προγράμματος και η συνένωση των κοινοτήτων επέδρασε θετικά στην ποιότητα των παρεχομένων υπηρεσιών (26% καθόλου θετικές, 44% λίγο θετικές).

Θεωρούμε ότι αυτή η τοποθέτηση αιτιολογείται από δύο γεγονότα: Πρώτον η υποβάθμισή των συγγενικών και πελατειακών σχέσεων που εγκαθιδρύονταν και λειτουργούσαν πιο εύκολα και πιο αποτελεσματικά στο επίπεδο της κοινότητας από ό,τι στον Δήμο, οποίος έχει πολλαπλάσιο μέγεθος με αποτέλεσμα οι προσωπικές σχέσεις να έχουν μικρότερη σημασία στη διευθέτηση των τοπικών θεμάτων. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η χωρική κλίμακα του Δήμου έχει μέγεθος ικανό να αναιρέσει την τοπική δυναμική που στηρίζεται στα προσωπικά δίκτυα αλλά σίγουρα συστήνει μια τροχοπέδη στην εφαρμογή τους.

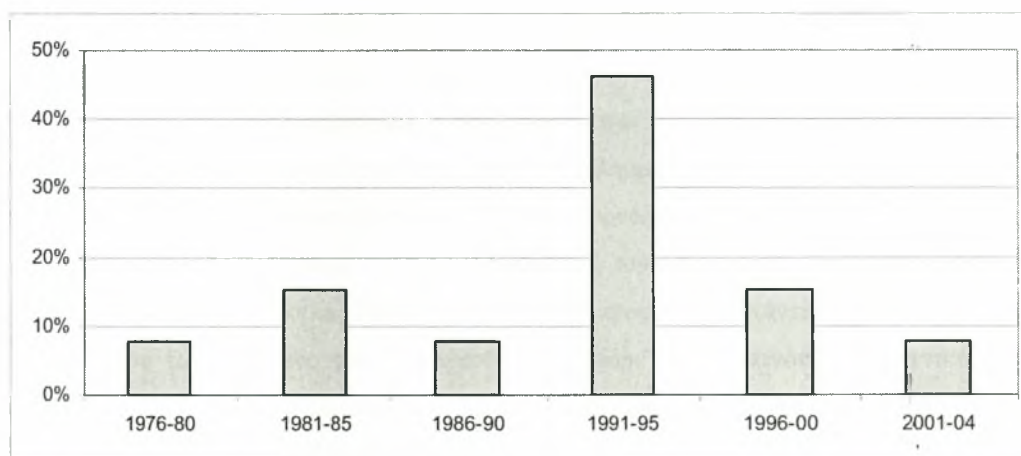
Η υλοποίηση του προγράμματος έγινε πρόσφατα με τον ν. 2508/1997 και μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ακόμα δεν έχει ωριμάσει η λειτουργία του θεσμού σε βαθμό ικανό ώστε να

αντικαταστήσει την κοινότητα και να υιοθετηθεί από την τοπική κοινωνία σε ικανοποιητικό βαθμό. Η κοινότητα αποτελούσε ιστορικό διοικητικό και πολιτικό επίπεδο στο σύγχρονο ελληνικό κράτος και στο πλαίσιο λειτουργίας της εκφράζονταν σημαντικές τοπικές δυναμικές και πρακτικές. Ο επαναπροσδιορισμός του πρώτου βαθμού ΤΑ ώστε να απαντήσει αποτελεσματικότερα στις νέες δυναμικές, όπως αυτές αναπτύσσονται, οφείλει να λάβει υπόψη του τις σημαντικές κοινωνικές αδράνειες που δημιουργούνται και στο πλαίσιο αυτόν εξηγούνται σημαντικές δυσλειτουργίες τους θεσμού.

3.6.4.5 Γενικά στοιχεία και χαρακτηριστικά των προς εξέταση παραγωγικών μονάδων

Στην ακόλουθη ενότητα εξετάζονται τα κύρια χαρακτηριστικά των παραγωγικών μονάδων της περιοχής. Εξετάζεται: α) η χρονολογία έναρξης λειτουργίας της επιχείρησης, β) οι κύριες αιτίες που εξηγούν την επιλογή ίδρυσης της επιχείρησης, γ) το είδος της επιχείρησης και τέλος δ) σχέδια και προγράμματα για το μέλλον και τη λειτουργία των επιχειρήσεων.

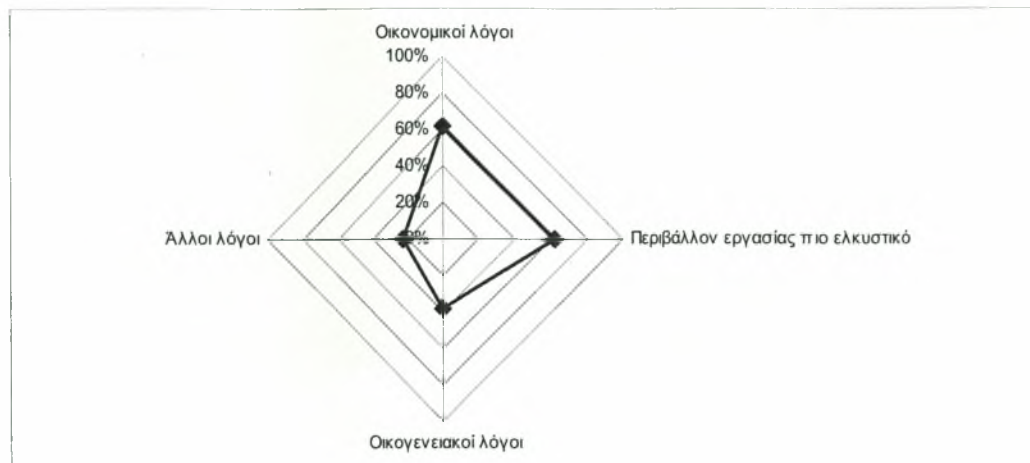
Γράφημα 16: Χρονολογία έναρξης λειτουργίας της επιχείρησης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

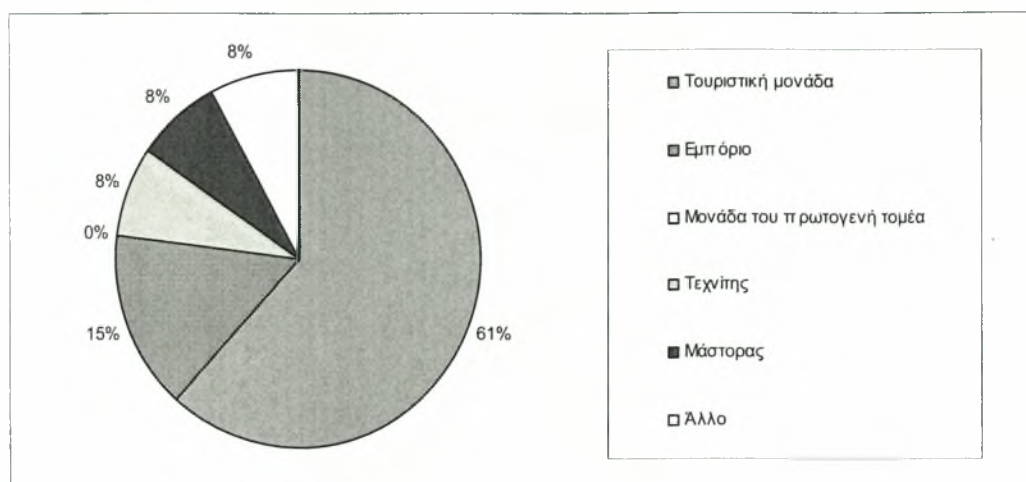
Ανωτέρω (Γράφημα 16, σελ. 244) καταγράφεται η ημερομηνία έναρξη λειτουργίας των επιχειρήσεων οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα. Βλέπουμε ότι σημαντικός αριθμός των μονάδων (47%) ξεκίνησε τη λειτουργία του στην περίοδο 1991-95. Η επιλογή αυτή σε μεγάλο βαθμό στηρίχτηκε στη ζήτηση που δημιουργούσε η τουριστική δραστηριότητα της προηγούμενης περιόδου. Την περίοδο αυτή ουσιαστικά δημιουργήθηκαν οι απαραίτητες τουριστικές υποδομές για να απαντήσουν στη ζήτηση που δημιουργείτο. Οι τοπικοί επιχειρηματίες στην υλοποίηση των προγραμμάτων τους ενισχύθηκαν σε μεγάλο βαθμό από κοινοτικές χρηματοδοτήσεις. Η δυναμική αυτή δε φαίνεται να συνεχίζεται και στις επόμενες περιόδους. Τούτο μάλλον αιτιολογείται από το γεγονός ότι σε αυτές τις περιόδους οι ήδη υπάρχοντες επιχειρηματίες προβαίνουν σε επέκταση των επιχειρήσεων τους ή σε βελτίωση των παρεχομένων υπηρεσιών αλλά ο αριθμός των νέων μονάδων παραμένει περιορισμένος.

Γράφημα 17: Οι κύριες αιτίες που εξηγούν την επιλογή ίδρυσης της επιχείρησης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

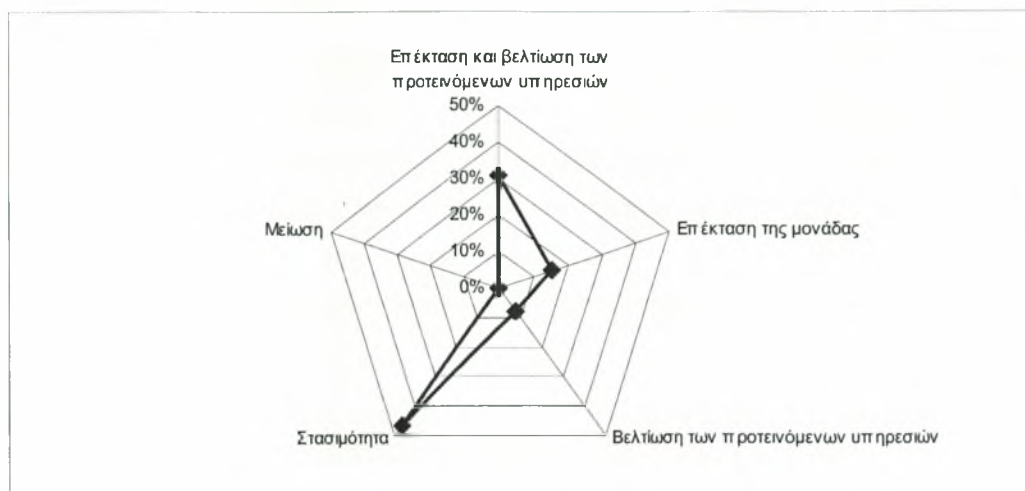
Οι κύριες αιτίες που εξηγούν την επιλογή ίδρυσης της επιχείρησης (Γράφημα 17, σελ. 245) είναι οι οικονομικοί λόγοι, καθώς και η ποιότητα του προσφερομένου περιβάλλοντος εργασίας. Οι οικογενειακές σχέσεις παίζουν επίσης έναν σημαντικό αλλά περιορισμένης βαρύτητας ρόλο. Από συζητήσεις με τους επιχειρηματίες που συμμετείχαν στο ερωτηματολόγιο προέκυψε ότι ουσιαστικά για αυτούς γύρω στο '80 τέθηκε το δίλημμα είτε να μετοικήσουν σε κάποιο γειτονικό αστικό κέντρο για να εργαστούν σε κάποια μονάδα εξασφαλίζοντας ένα μεροκάματο, είτε να παραμείνουν στο χωριό, ξεκινώντας μια δική τους επιχείρηση και αξιοποιώντας την οικογενειακή τους κληρονομιά. Σήμερα ίσως φαίνεται προφανής η απάντηση αλλά τη δεδομένη περίοδο όπου το φαινόμενο του τουρισμού στο Ζαγόρι μόλις ξεκινούσε και γενικότερα η προβληματική για τον υπαιθρό χώρο δεν ήταν αυτή που είναι σήμερα δεν ήταν καθόλου εύκολη η απόφαση γιατί υπήρχαν πολύ αστάθμητοι παράγοντες

Γράφημα 18: Είδος της επιχείρησης

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ανωτέρω εξετάζονται τα είδη της επιχείρησης που συστήνουν το δείγμα των ερωτηθέντων (Γράφημα 18, σελ. 246). Η πλειοψηφία (61%) αφορά μονάδες που άμεσα δραστηριοποιούνται στον τουρισμό και 15% στο εμπόριο, που σε μεγάλο βαθμό είναι συνυφασμένο με τον τουρισμό. Γύρω από την οικοδομική δραστηριότητα δραστηριοποιείται το 16% και αφορά σε μικρές επιχειρήσεις. Ενώ ο πρωτογενής τομέας δεν εμφανίζεται καθόλου, αυτό σε μεγάλο βαθμό αφορά αδυναμία του δείγματος μας γιατί στην περιοχή υπάρχουν κτηνοτροφικές μονάδες, αλλά δεν ήταν εύκολο να τις επισκεφτούμε στη συγκεκριμένη περίοδο του έτους που επιλέξαμε να υλοποιήσουμε τα ερωτηματολόγια.

Γράφημα 19: Σχέδια και προγράμματα για το μέλλον και τη λειτουργία των επιχειρήσεων

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ακολούθως (Γράφημα 19247) εξετάζονται τα προγράμματα για το μέλλον και τη λειτουργία των επιχειρήσεων. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (49%) έχει ως πρόγραμμα τη στασιμότητα της επιχείρησης και αυτό όχι γιατί δεν βλέπει δυναμική, αλλά γιατί δεν υπάρχουν μηχανισμοί χρηματοδότησης (ή έχουν δυσκολία πρόσβασης σε αυτούς) για να υποστηρίξουν τις πρωτοβουλίες τους.

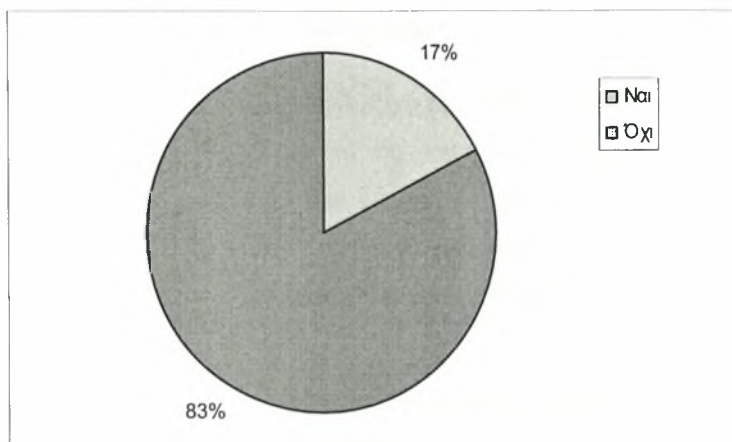
Αυτό το παράδοξο σε σχέση με τη δυναμική που χαρακτηρίζει γενικότερα την περιοχή αιτιολογείται επίσης από το γεγονός ότι ο πληθυσμός μελέτης είναι σε μεγάλη ηλικία στο στάδιο πριν από τη σύνταξη και άρα μεγάλος μέρος αυτών αφήνουν τη δυνατότητα επιλογής της εξέλιξης της επιχείρησης στον διάδοχο τους.

Αντιθέτως με την πλειοψηφία των ερωτηθέντων η αμέσως επόμενη κατηγορία που συγκεντρώνει το 32% και μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αφορά κυρίως τους νέους οι οποίοι έχουν αντιληφθεί τη δυναμική και την τάση τριτογενοποίησης που εμφανίζεται στην περιοχή μελέτης και αποβλέπει στην επέκταση και τη βελτίωση των προτεινόμενων υπηρεσιών, επιχειρώντας μέσα από αυτές τις επενδύσεις να εξασφαλίσει σημαντικότερο κομμάτι της τοπικής αγοράς, αυξάνοντας με αυτόν το τρόπο σε μεσο-μακροπρόθεσμο επίπεδο τα εισοδήματά του.

3.6.4.6 Φυσική και πολιτιστική κληρονομιά: αντίληψη και προσδιορισμός των ενδεχόμενων κινδύνων από την τοπική κοινωνία

Στην ακόλουθη ενότητα εξετάζεται το πώς η τοπική κοινωνία αντιλαμβάνεται το ρίσκο όσον αφορά τόσο στη φυσική όσο και στην πολιτιστική κληρονομιά, καθώς και τη θεώρηση όσον αφορά στον ρόλο της στην οργάνωσή της τοπικής κοινωνίας. Ο ρόλος της κληρονομιάς κρίνεται ιδιαίτερος κρίσιμος στη διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης. Η προστασία των παραδοσιακών δομών και του φυσικού περιβάλλοντος και η ενσωμάτωσή αυτών στην παραγωγική διαδικασία συστήνουν άξονες-κλειδιά στην ανάπτυξη και θεμελιώδη πρόκληση για την τοπική κοινωνία.

Γράφημα 20: Η άποψη της τοπικής κοινωνίας στο αν η ανάπτυξη, όπως αυτή εφαρμόζεται στο Ζαγόρι, αποτελεί απειλή για τη φυσική κληρονομιά.

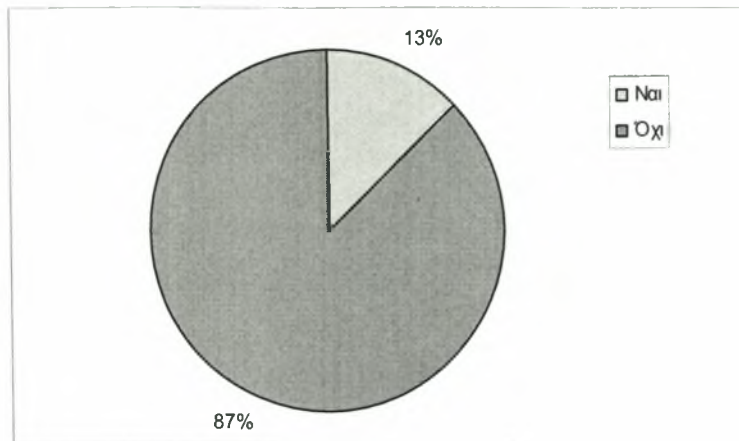

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Είναι έκδηλο στο ανωτέρω διάγραμμα (Γράφημα 20, σελ. 248) ότι η τοπική κοινωνία δεν θεωρεί ότι η ανάπτυξη, όπως υλοποιείται στο Ζαγόρι, αποτελεί απειλή για τη φυσική κληρονομιά αφού οι πιέσεις από τις παραγωγικές δραστηριότητες είναι πολύ περιορισμένες και σε γενικές γραμμές δεν υπερβαίνουν τη φέρουσα ικανότητα των τοπικών οικοσυστημάτων. Οι περιορισμένες δραστηριότητες που απειλούν τη φυσική κληρονομιά είναι συγκεκριμένες και πρέπει να εξεταστούν μεμονωμένα χωρίς να έχουν επιπτώσεις στη συνολική πορεία και λογική της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Η εναλλακτικός τουρισμός που φαίνεται ότι αποτελεί την κυρίαρχη παραγωγική δραστηριότητα στηρίζεται ακριβώς στην ποιότητα τόσο του φυσικού όσο και του ανθρωπογενούς χώρου και αυτό συστήνει ενδογενή μηχανισμό συνδέει την τοπική ανάπτυξη με την προστασία του περιβάλλοντος στον βαθμό που είναι συνειδητό από την τοπική κοινωνία.

Γράφημα 21: Η άποψη της τοπικής κοινωνίας στο αν η ανάπτυξη, όπως αυτή εφαρμόζεται στο Ζαγόρι αποτελεί απειλή για την πολιτιστική κληρονομιά.

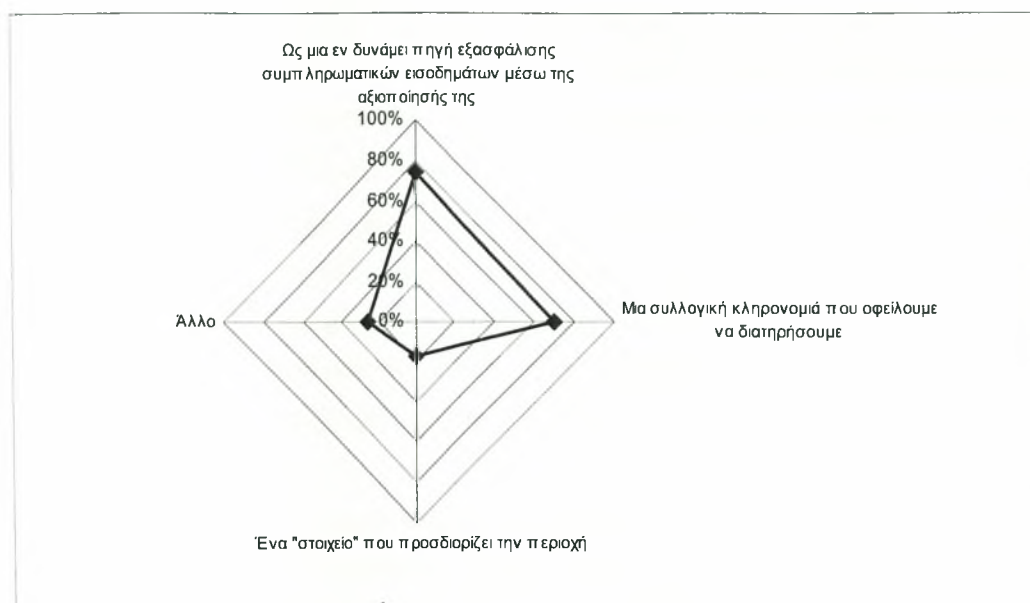
Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Σε αντίστοιχη λογική με την ύπαρξη ή μη απειλής για τη φυσική κληρονομιά κινείται η άποψη της τοπικής κοινωνίας και για την πολιτιστική κληρονομιά (Γράφημα 21, σελ. 249). Η ανάπτυξη του τουρισμού, που ουσιαστικά αποτελεί την κύρια παραγωγική δραστηριότητα δημιουργεί αφενός πιέσεις στο υπάρχον παραδοσιακό οικιστικό κέλυφος, αφετέρου ωθεί ενδογενώς προς τη διατήρηση μέσω της αξιοποίησης αυτού του ιδιαίτερου πολιτιστικού κεφαλαίου. Πιο αναλυτικά:

Η τουριστική ανάπτυξη ωθεί προς την ενίσχυση της δυναμικής δημιουργίας νέων μονάδων, οι οποίες σε περιπτώσεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν παράγοντα υποβάθμισής του οικιστικού ιστού. Η δημιουργία συνθηκών για επέκτασή της οικοδομικής δραστηριότητα θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντική πίεσή και άρα υποβάθμισή αυτού του ιδιαίτερου κεφαλαίου. Η παρόδια και εξωοικιστική δόμηση αποτελούν σημαντικό παράγοντα υποβάθμισης του υπαίθρου χώρου στην Ελλάδα (παρ. VI, σελ. 287)

Αφετέρου η ύπαρξη και ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού οφείλεται στην ποιότητα του φυσικού και οικιστικού χώρου, η υποβάθμισή αυτού αυτομάτως θα συνεπαγόταν και την υποβάθμισή του τουριστικού προϊόντος και άρα τη μείωση (η διαφοροποίηση) της ζήτησης. Η λειτουργεί του τουρισμού όπως αυτός διεξάγεται σήμερα δηλαδή μικρής κλίμακας και με εναλλακτικές μορφές κυρίως δημιουργεί συνθήκες που επιτρέπουν την εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων για την αναστήλωσή και συντήρηση των παραδοσιακών δομών για την αξιοποίησή τους. Η εγκατάλειψη αποτελεί πιθανότατα μεγαλύτερη απειλή και η αντιμετώπιση της μέσω της ανάπτυξης συστήνει μάλλον ευχάριστη εξέλιξη, τουλάχιστον στον βαθμό που συνεχίζει να λειτουργεί όπως σήμερα.

Γράφημα 22: Η θεώρηση της κληρονομιάς από την τοπική κοινωνία

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ανωτέρω (Γράφημα 22, σελ. 250) επιχειρείται να καταγραφεί ο τρόπος με τον οποίο η τοπική κοινωνία αντιλαμβάνεται τον ρόλο της κληρονομιάς. Σημαντικό ποσοστό των ερωτηθέντων θεωρεί ότι η κληρονομιά μέσω της αξιοποίησης της συστήνει εν δυνάμει μια πηγή εξασφάλισης οικονομικών πόρων και ως εκ τούτου κρίνεται κρίσιμος παράγοντας το χρέος διατήρησης του όχι μόνο βάσει ηθικών και πολιτιστικών κριτηρίων, αλλά και ως παράμετρος οικονομικής επιβίωσης για την τοπική κοινωνία.

Μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων έχουν συνείδηση της αναγκαιότητας προστασίας της κληρονομιάς και την άμεσή σύνδεσή της με την ανάπτυξη. Η θεώρηση που έχει σχηματίσει η τοπική κοινωνία ως προς την αναγκαιότητα διαφύλαξης αυτού του ιδιαίτερου πολιτιστικού κεφαλαίου συστήνει πιθανώς τον αποτελεσματικότερο μηχανισμό διαχείρισης αυτών των ιδιαίτερων δομών. Δεν είναι αυτονόητο ότι οι φυσικοί χρήστες του χώρου αντιλαμβάνονται την αξία διαχείρισης των τοπικών πόρων σε μια μεσο-μακροπρόθεσμη λογική όπως συμβαίνει συχνά στην περίπτωση του Ζαγορίου. Πολλά παραδείγματα από τον Ελληνικό χώρο που βίωσαν τη μαζική τουριστική ανάπτυξη στις δεκαετίες του '80 και του '90 υποδεικνύουν ότι συχνά οι τοπικοί παράγοντες εστιάζουν την παραγωγική τους λογική στη βάση του βραχυπρόθεσμου κέρδους θεώρηση που οδηγεί στη ληστρική εκμετάλλευση των τοπικών παραγωγικών πόρων. Πολλά από τα τουριστικά νησιά αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα.

3.6.4.7 Θεώρηση προοπτικών ανάπτυξης της περιοχής

Στην ακόλουθη ενότητα επιχειρείται η καταγραφή της θεώρησης της τοπικής κοινωνίας για την ύπαρξη προοπτικών ανάπτυξης στην περιοχή. Η πλειοψηφία του πληθυσμού που συμμετείχε στο ερωτηματολόγιο σε ποσοστό 65% δηλώνουν αισιόδοξοι, ενώ μόνο το 35% δεν θεωρεί ευνοϊκές τις προοπτικές ανάπτυξης της περιοχής.

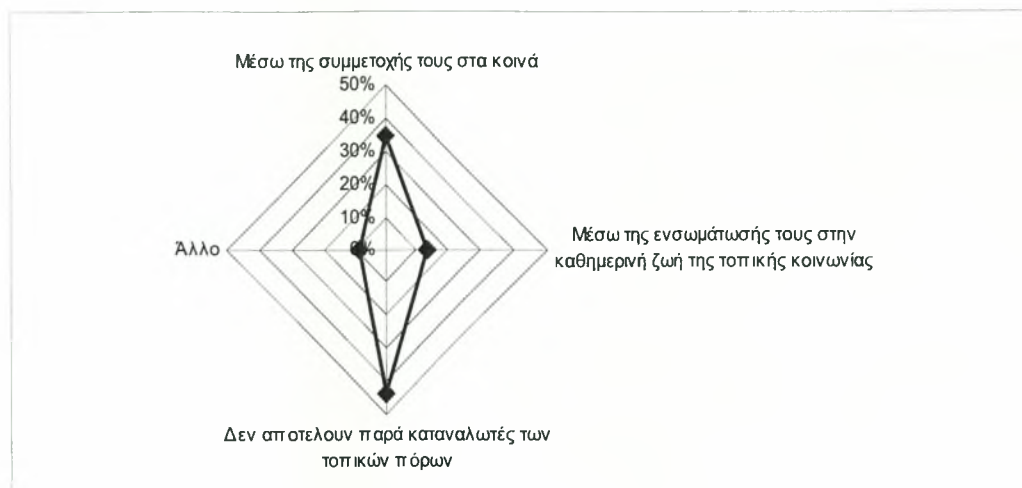
Από αυτούς το 83% θεωρεί ότι η τουριστική δραστηριότητα, στη λογική εναλλακτικών μορφών μικρής κλίμακας, αποτελεί την κύρια δραστηριότητα, στην οποία οφείλει να στηριχτεί η ανάπτυξη αξιοποιώντας τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά που τη χαρακτηρίζει. Σε ποσοστό μόλις 4% οι ερωτηθέντες θεωρούν ότι η κτηνοτροφία μπορεί να αναπτυχθεί, δίνοντας λύσεις στα αναπτυξιακά προβλήματα ενώ το 13% θεωρεί ότι καμία δραστηριότητα δεν μπορεί να αναπτυχθεί.

Για τους απαισιόδοξους το κύριο πρόβλημα αφορά στη γήρανση του πληθυσμού. Τούτο αποτελεί το κύριο γνώρισμα των φυσικών χρηστών του χώρου, όπως και το γεγονός ότι οι νέοι δεν επιλέγουν να εγκατασταθούν και να εργαστούν στην περιοχή του Ζαγορίου. Για αυτούς οι αστικές περιοχές αποτελούν πιο σίγουρη και εύκολη επιλογή. Θεωρείται ότι ο αναπτυξιακός χαρακτήρας των χωριών σε μεγάλο βαθμό διαφοροποιείται. Το πρόβλημα γειτνίασης και γενικότερα προσβασιμότητας που χαρακτηρίζει τα χωριά του ανατολικού Ζαγορίου είναι σημαντικότερα από αυτά που αντιμετωπίζονται στα χωριά του Δυτικού Ζαγορίου. Αυτή η παράμετρος (που δεν είναι η μόνη) φαίνεται να δημιουργεί σημαντικό ρόλο στην αναπτυξιακή διαδικασία και στις ευκαιρίες που δημιουργούνται. Στα «τουριστικά» χωριά του Δυτικού Ζαγορίου πολλές από τις επιχειρήσεις ανήκουν σε νέους ανθρώπους, σημαντικό ποσοστό εκ των οποίων δεν έχει καν καταγωγή από αυτά τα χωριά και οι οποίοι επέλεξαν συνειδητά να εργαστούν στην περιοχή του Ζαγορίου.

Ως δευτερεύουσα συμπληρωματική δραστηριότητα που μπορεί να αναπτυχθεί στο Ζαγόρι κυρίαρχη εμφανίζεται η εκμετάλλευση του ξύλου σε ποσοστό 30% είτε μέσω της υλοτόμησης είτε μέσω των πιστηρίων που υπάρχουν και λειτουργούν στην περιοχή, σε ποσοστό 9% αφορά στην κτηνοτροφία που αποτελεί παραδοσιακή παραγωγική δραστηριότητα και είναι ανεπτυγμένη και στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου και τέλος σε ποσοστό 4% στο εμπόριο το οποίο οφείλει να λειτουργεί σε άμεση σχέση με τον τουρισμό.

Στο σύνολο τους οι ερωτηθέντες εξέφρασαν σημαντικές επιφυλάξεις για τον τρόπο με τον οποίο η ολοκλήρωση του εθνικού πάρκου ορεινών όγκων βόρειας Πίνδου (κεφ. 3.3.3.3, σελ. 182) θα αντιμετωπίσει την τοπική ανάπτυξη. Οι επιφυλάξεις τους στηρίζονται στην πρακτική που χαρακτηρίζει την κεντρική διοίκηση με αποτέλεσμα τέτοιου είδους θεσμοί να λειτουργούν αποκλειστικά σε μια κανονιστική περιοριστική βάση (κεφ.3.4.5, σελ. 204) αδυνατώντας να ενσωματώσουν μηχανισμούς κινήτρων.

Γράφημα 23: Πως οι «νέοι» κάτοικοι ενσωματώνονται στην τοπική κοινωνία

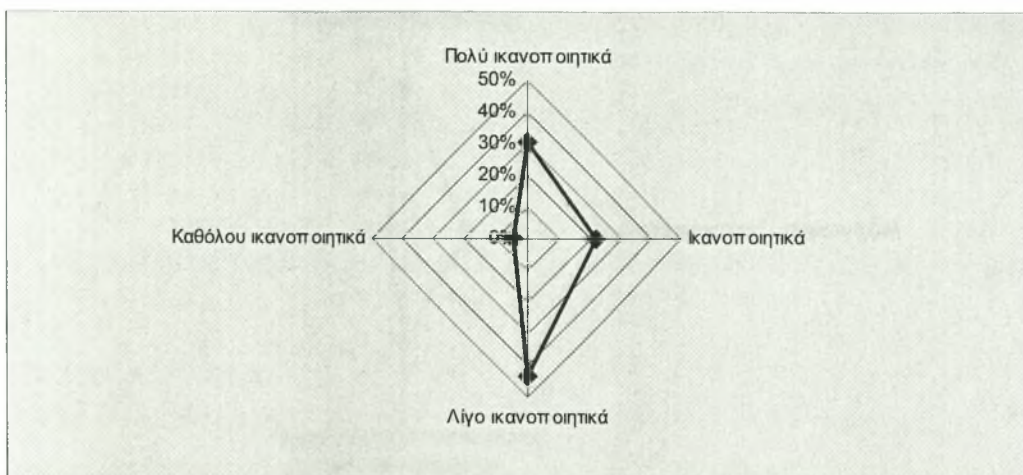

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Στη συνέχεια εξετάζουμε μια άλλη κρίσιμη παράμετρο για την τοπική ανάπτυξη που σε μεγάλο βαθμό επιδρά στην εξασφάλιση της συνοχής και της συνεκτικότητας της τοπικής κοινωνίας. Οι «νέοι» κάτοικοι οι οποίοι επιλέγουν την εγκατάστασή τους στο Ζαγόρι είτε για μια περίοδο του χρόνου είτε μόνιμα αποτελούν μια εξέλιξη του ενδέχεται να επιδράσει στην τοπική κοινωνία που παρέμεινε κλειστή σε αναπτυξιακή απαξίωσή για μεγάλη χρονική περίοδο.

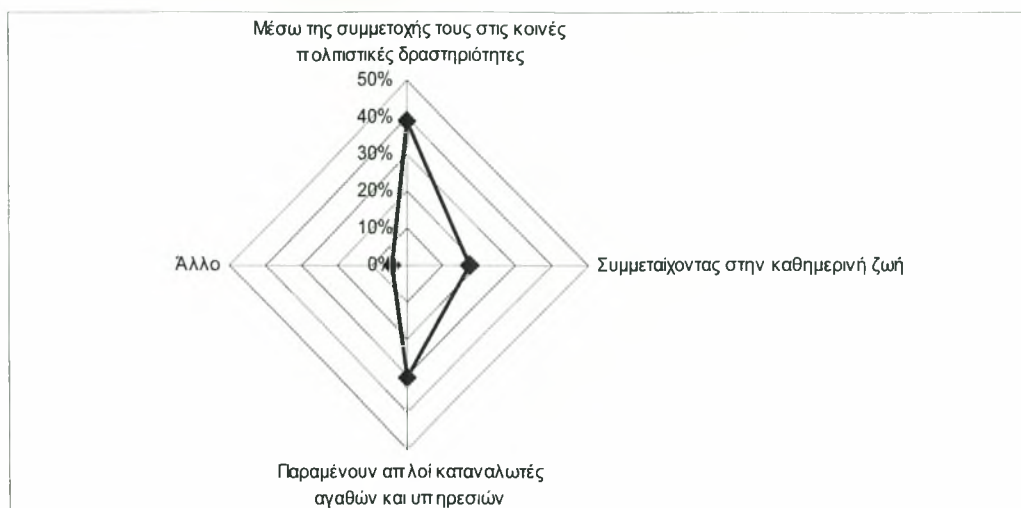
Ακολουθως (Γράφημα 23, σελ. 252) απεικονίζονται η πόλωσή της τοπικής κοινωνίας σε αυτού που βλέπουν θετικά την εισροή των «νέων» κατοίκων και κρίνουν ότι ενσωματώνονται ικανοποιητικά στην τοπική κοινωνία σε ποσοστό 49% (είτε μέσω της συμμετοχής τους στα κοινά σε ποσοστό 36% είτε μέσω της ενσωμάτωσής τους στην καθημερινή ζωή της τοπικής κοινωνίας σε ποσοστό 13%). Αντιθέτως το 43% θεωρεί και πως οι «νέοι» κάτοικοι δεν αποτελούν παρά καταναλωτές αγαθών και υπηρεσιών και στην ουσία δεν ενσωματώνονται στην τοπική κοινωνία

Η ενσωμάτωση των νέων κατοίκων στην τοπική κοινωνία κρίνεται κρίσιμη παράμετρος της τοπικής ανάπτυξης. Αυτή η δυναμική που παρατηρείται σε κάποια από τα χωριά του Ζαγορίου συστήνει μια εξέλιξη που πρέπει συνειδητά να εξεταστεί στο πλαίσιο των τοπικών προγραμμάτων ανάπτυξης και να εξασφαλιστούν μηχανισμοί για τη μέγιστη ενσωμάτωση αυτών στη ζωή της τοπικής κοινωνίας. Η εξασφάλιση σχέσεων συνεργασίας μεταξύ των «νέων» κατοίκων και των γηγενών μπορεί να ενισχύσει τη βάση συνοχής και συνεκτικότητας της τοπικής κοινωνίας, που αποτελεί κρίσιμη παράμετρο της τοπικής ανάπτυξης.

Γράφημα 24: Η γενική θεώρηση ενσωμάτωσης των νέων κατοίκων από την τοπική κοινωνία

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Η ίδια πόλωση που εμφανίζεται στο τρόπο με τον οποίο οι «νέοι» κάτοικοι ενσωματώνονται στην τοπική κοινωνία, εμφανίζεται και στην κατανομή των απαντήσεων ως προς την ερώτηση του αν κρίνεται ικανοποιητική την ενσωμάτωση τους στην τοπική κοινωνία (Γράφημα 24 σελ., 253). Το ποσοστό των ερωτηθέντων που βλέπει θετικά αυτή την εξέλιξη θεωρεί ότι οι «νέοι» κάτοικοι ενσωματώνονται πολύ ικανοποιητικά σε ποσοστό 30% και ικανοποιητικά σε ποσοστό 22%, ενώ αντιθέτως αυτοί που βλέπουν με σκεπτικισμό τούτη την εξέλιξη, δηλώνουν σε ποσοστό 45% ότι οι «νέοι» κάτοικοι ενσωματώνονται λίγο ικανοποιητικά, ενώ το 3% δηλώνει καθόλου ικανοποιητικά.

Γράφημα 25: Μηχανισμοί ενσωμάτωσης των τουριστών από την τοπική κοινωνία

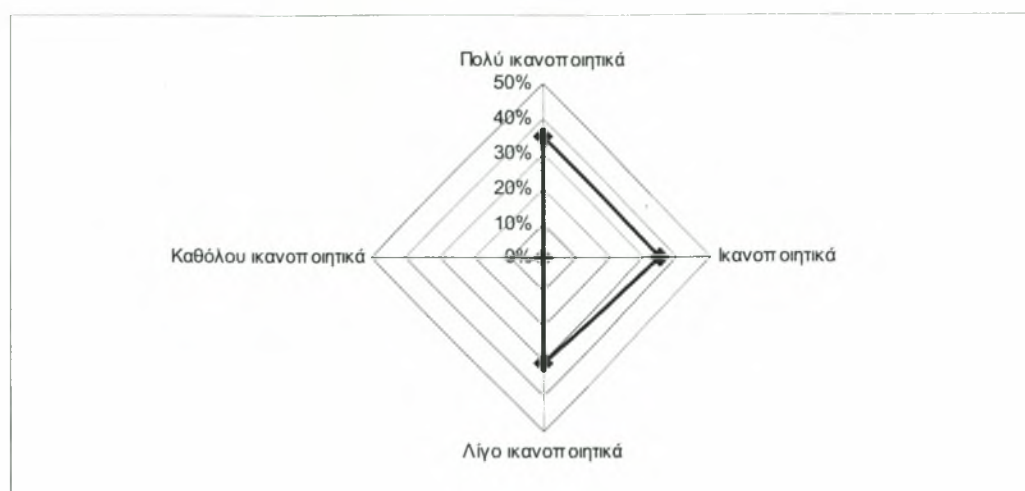
Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ανωτέρω απεικονίζονται οι κύριες θεωρήσεις που φαίνεται να αναπτύσσονται από την τοπική κοινωνία ως προς του μηχανισμούς ενσωμάτωσης των τουριστών, (Γράφημα 25, σελ. 254). Σημαντικό ποσοστό των ερωτηθέντων 39% θεωρεί ότι μέσα από τα κοινά πολιτιστικά δρώμενα δημιουργούνται οι συνθήκες ενσωμάτωσης των τουριστών συστήνοντας τον κύριο μηχανισμό ενσωμάτωσης των τουριστών. Η δεύτερη πρακτική ενσωμάτωσης των τουριστών με ποσοστό 17% είναι η προσέγγισή των καθημερινών τοπικών δραστηριοτήτων.

Παρόλο που η πλειοψηφία των ερωτηθέντων διακρίνει μηχανισμούς και τη δυναμική ενσωμάτωση των τουριστών, ένα σημαντικό ποσοστό (40%) θεωρεί ότι οι τουρίστες παραμένουν απλοί καταναλωτές αγαθών και υπηρεσιών και σε καμία περίπτωση δε συνδράμουν μέσω της ενσωμάτωσής τους στην εξασφάλιση της συνεκτικότητας και συνοχής της τοπικής κοινωνίας.

Η θεώρηση αυτή αφορά σε μια εσωστρεφή αντίληψη της ανάπτυξης και αφορά στο κομμάτι του πληθυσμού που είτε δεν ασχολείται με τουριστικές δραστηριότητες, είτε στην περίπτωση που ασχολείται, αντιμετωπίζει τους τουρίστες αποκλειστικά ως πηγή εισοδήματος και δεν επιδιώκει την ουσιαστικότερη ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία. Η θεώρηση αυτή δε συνάδει με τις νέες μορφές εναλλακτικού τουρισμού που φαίνεται να αναπτύσσονται, όπου οι προσωπικές σχέσεις και η εξασφάλιση των άτυπων δικτύων παίζουν σημαντικό ρόλο. Η θεώρηση ότι οι τουρίστες συστήνουν μόνο καταναλωτές αγαθών και υπηρεσιών και δεν κρίνεται σκόπιμη η ουσιαστικότερη ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία, αφορά σε αντίληψη που παραπέμπει κυρίως στη μορφή του μαζικού τουρισμού που σε καμία περίπτωση δε δύναται να αποτελέσει την αναπτυξιακή λύση για αυτή την ιδιαίτερη περιοχή.

Γράφημα 26: Η θεώρηση της τοπικής κοινωνίας για των ρόλων των τουριστών και τους μηχανισμούς ενσωμάτωσής τους

Πηγή: Ιδία επεξεργασία ερωτηματολογίων

Ακολούθως εξετάζεται η θεώρηση της τοπικής κοινωνίας για τον ρόλο του τουρισμού και τους μηχανισμούς ενσωμάτωσής τους από την τοπική κοινωνία (Γράφημα 26, σελ. 255). Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων κρίνει την ενσωμάτωσή τους πολύ ικανοποιητική (σε ποσοστό 35%) ή απλώς ικανοποιητική στο ίδιο ποσοστό. Ενώ το 30% του ερωτηθέντος πληθυσμού κρίνει με σχετικό σκεπτικισμό τη δυνατότητα ενσωμάτωσής των τουριστών στην τοπική κοινωνία. Είναι σαφές ότι η τοπική κοινωνία αντιλαμβάνεται τον θετικό ρόλο που η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού συνεπάγεται για τη συνολικότερη ανάπτυξη του Ζαγορίου.

**4. Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ:
Η ΝΕΑ ΔΥΝΑΜΙΚΗ**

4.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ

Πολλές από τις ορεινές περιοχές που χαρακτηρίζονται παραδοσιακά ως μειονεκτικοί, περιθωριακοί χώροι παρουσιάζουν μια δυναμική μετασχηματισμού. Πολλές περιφέρειες του ορεινού χώρου δεν μπόρεσαν να ακολουθήσουν το κυρίαρχο μοντέλο ανάπτυξης όπως αυτό εφαρμόστηκε την τελευταία περίοδο. Οι πολιτικές και τα προγράμματα για τον ύπαιθρο χώρο, που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο της ΕΕ, απαντούσαν κυρίως στις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά του πεδινού χώρου, προωθώντας την εντατική ανάπτυξη σε μια τομεακή λογική. Το αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής ήταν συχνά η αποδόμηση του παραγωγικού συστήματος των ορεινών περιοχών και η έξοδος του πληθυσμού τους προς τις αστικές και πεδινές περιοχές.

Μετά τη δεκαετία του '80, αλλά κυρίως από τη δεκαετία του '90 και έπειτα, αρχίζουν να εμφανίζονται σημάδια μετασχηματισμού, στηριζόμενα αφενός σε ενδογενείς δυναμικές, αφετέρου στην αξιοποίηση πολιτικών και προγραμμάτων, που ξεκίνησαν να εφαρμόζονται στο πλαίσιο της ΕΕ.

Συχνά, ο ορεινός χώρος χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, καλά «προστατευμένη» από την εγκατάλειψη και την περιθωριοποίηση, ελλείπει κάποιας ικανής πολιτικής για τον ορεινό χώρο. Η ποιότητα του ορεινού χώρου συχνά αποτελεί σημαντικό πόρο προς αξιοποίηση. Η αναζήτηση εναλλακτικού τρόπου ζωής από όλο και μεγαλύτερο κομμάτι του αστικού πληθυσμού, καθιστά αυτούς τους άλλοτε περιθωριοποιημένους χώρους, όλο και πιο ελκυστικούς, αφού σε αυτούς μπορούν να εκφραστούν οι νέες αξίες που δημιουργούνται, απαντώντας στα αδιέξοδα και τα προβλήματα που δημιουργεί η ζωή στις αστικές δυτικές κοινωνίες.

Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την έντονη ορεινότητα του ανάγλυφου της. Η διαχείριση των ορεινών περιοχών οφείλει να αποτελέσει σημαντική προτεραιότητα στις εκάστοτε εθνικές πολιτικές, οι οποίες εκμεταλλεόμενες τις διεθνείς τάσεις μπορούν να χαράξουν μία αποτελεσματική στρατηγική για την ανάπτυξη τους.

* * *

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί, επιχειρείται ο προσδιορισμός του πλαισίου, όπως αυτό διαμορφώνεται σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο, στον βαθμό που επηρεάζει την ανάπτυξη του ορεινού χώρου και ιδιαιτέρως όσον αφορά το Ζαγόρι. Ακολούθως, επιχειρείται η επιλογή μιας σειράς στρατηγικών αξόνων προτάσεων πολιτικής, όσον αφορά στον ορεινό χώρο σε εθνικό επίπεδο. Στη συνέχεια, εξειδικεύοντας και λαμβάνοντας υπόψη τις τοπικές

ιδιαιτερότητες, καταλήγουμε σε μια σειρά ειδικών προτάσεων μέτρων που κρίνουμε κρίσιμα για την ανάπτυξη του Ζαγορίου.

Αναλυτικότερα, στο πρώτο υποκεφάλαιο επιχειρείται η ανάλυση του πλαισίου, σε διεθνές (Ευρωπαϊκό, Βαλκανικό), εθνικό και τοπικό επίπεδο, στο οποίο και καταγράφονται οι προτάσεις-συμπεράσματα της προβληματικής της διατριβής. Στην αρχή επιχειρείται μια αδρομερής ανάλυση των ευρωπαϊκών πολιτικών όσον αφορά στον αγροτικό χώρο και το περιβάλλον. Εξετάζουμε τους μηχανισμούς με τους οποίους επηρέασαν την ανάπτυξη του ορεινού και υπαίθρου χώρου στην Ελλάδα. Κατόπιν, αναφέρονται οι κύριες αλλαγές που χαρακτήρισαν τη φιλοσοφία και τη λογική τους, καθώς και οι δυναμικές που τις επέβαλαν, εκφράζοντας τις νέες τάσεις όπως αναπτύσσονται στις σύγχρονες κοινωνίες.

Ακολούθως, αναλύεται ο ρόλος των βαλκανικών εξελίξεων. Εξετάζεται η προοπτική ενσωμάτωσης της βαλκανικής χερσονήσου στον ευρωπαϊκό χώρο, η πορεία αντιμετώπισης της κρίσης που ακολούθησε την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ και η μετάβαση αυτών των κοινωνιών στην οικονομία της αγοράς. Η δυναμική που αναπτύσσεται στον βαλκανικό χώρο ενδέχεται να έχει σημαντικές επιπτώσεις για το σύνολο του ευρωπαϊκού χώρου, αλλά κυρίως για την ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Προφανώς, αυτές οι διαδικασίες χαρακτηρίζονται σε γενικές γραμμές από σημαντικές αδράνειες. Η ευρωπαϊκή προοπτική της βαλκανικής χερσονήσου αποτελεί κρίσιμη επιλογή.

Η εξασφάλιση της ηρεμίας στον βαλκανικό χώρο αποτελεί πολύ σημαντική παράμετρο της ανάπτυξης της χώρας μας, ιδιαίτερα για τις περιοχές της βόρειας Ελλάδας, που καλούνται να διαδραματίσουν έναν νέο ρόλο, καθώς περνούν από την περιθωριοποίηση σε σχέση με τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης, (όπως αυτοί είχαν αναπτυχθεί στη χώρα μας μετά το τέλος των πολέμων), σε προωθημένους θύλακες διάχυσης της ανάπτυξης στον βαλκανικό χώρο. Η βαλκανική ενσωμάτωση αποτελεί ευνοϊκή εξέλιξη και για την ευρύτερη ορεινή περιοχή, αφού πλέον για πρώτη φορά μετά την πτώση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την επικράτηση των εθνικών κρατών του 19^{ου} αιώνα διαφαίνονται προοπτικές για την ενιαία λειτουργία του βαλκανικού χώρου στο πλαίσιο της ΕΕ (όσο και αν αυτό ακόμα φαντάζει μακρινό, ειδικότερα για κάποιες περιφέρειες του δυτικού βαλκανικού χώρου).

Η προοπτική ενσωμάτωσής των βαλκανικών κρατών στην ΕΕ, λόγω των φυσικογεωγραφικών τους χαρακτηριστικών, της έντονης δηλαδή πολυδιάσπασης και ορεινότητας που τα περιγράφει, απαιτεί τη σύνταξη μιας ολοκληρωμένης βιώσιμης πολιτικής για τις ορεινές περιοχές. Η εξασφάλιση μιας συνολικής πολιτικής διαχείρισης αυτού του ιδιαίτερου χώρου κρίνεται σημαντική για την άρτια ανάπτυξη των Δυτικών Βαλκανίων και την αντιμετώπιση των κρίσιμων αναπτυξιακών προβλημάτων, που αντιμετωπίζουν πολλές περιφέρειες.

Στη συνέχεια, επιχειρείται η καταγραφή του πλαισίου σε εθνικό επίπεδο. Οι νέες τάσεις και δυναμικές όπως καταγράφονται στην ελληνική κοινωνία φαίνεται να δημιουργούν ένα ευνοϊκό πλαίσιο για την ανάπτυξη του ορεινού χώρου, ειδικά όταν αυτός χαρακτηρίζεται από φυσική

και πολιτιστική κληρονομιά. Το Ζαγόρι αποτελεί τυπική περίπτωση. Αναλυτικότερα καταγράφονται: α) οι ιστορικές συγκυρίες και πολιτικές επιλογές που οδήγησαν στην αποδόμηση του ορεινού ύπαιθρου χώρου, δημιουργώντας σοβαρά αναπτυξιακά αδιέξοδα, β) τα κύρια έργα υποδομής, τα οποία συμβάλλουν στην άρση της απομόνωσης του Ζαγορίου, δημιουργώντας προοπτικές ενσωμάτωσης τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Τέλος, εξετάζονται οι κύριες δυναμικές, όπως αναπτύσσονται σε τοπικό επίπεδο, και αφορούν τόσο στην οργάνωσή του παραγωγικού συστήματος όσο και στις μεταβολές στη διάρθρωση του κοινωνικού ιστού. Σε αυτή την ενότητα επιχειρείται να αποδοθούν συνθετικά οι κύριοι άξονες που πιστοποιούν τη δυναμική που θεωρείται ότι εκφράζεται σε τοπικό επίπεδο και αποτελεί αποτέλεσμα, όχι μόνο μιας ενδογενούς δυναμικής που εμφανίζεται στην περιοχή του Ζαγορίου, αλλά και έκφραση των τάσεων που αναπτύσσονται, τόσο στον ευρωπαϊκό όσο και στον βαλκανικό χώρο.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο εξετάζονται οι πολιτικές διαχείρισης του ορεινού χώρου. Εξετάζεται ο ορεινός χώρος της Ελλάδας και τεκμηριώνεται η ανάγκη επαναξιολόγησης του ρόλου τους στην ανάπτυξη. Αναλύονται οι νέες δυναμικές, όπως αυτές εξελίσσονται στην ελληνική κοινωνία και διατυπώνονται οι σύγχρονες απαιτήσεις για τον ύπαιθρο χώρο. Εξετάζεται η αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή των ορεινών περιοχών και ο ρόλος της ποιοτικής παραγωγής μικρής κλίμακας γεωργικών προϊόντων.

Αναφέρονται οι κύριοι άξονες πολιτικής ανάπτυξης για τους ορεινούς παραδοσιακούς οικισμούς, όπως αυτοί προτείνονται στο πλαίσιο της διατριβής. Στις πολιτικές προτάσεις, ενσωματώνεται η νέα θεώρηση για την προστασία και την ανάπτυξη, δύο έννοιες αλληλένδετες σύμφωνα με τις νέες τάσεις του χωρικού σχεδιασμού και όχι ανταγωνιστικές -όπως παραδοσιακά θεωρούνταν- δημιουργώντας σοβαρές δυσλειτουργίες στον σχεδιασμό.

Το τρίτο υποκεφάλαιο αναφέρεται ειδικά στο Ζαγόρι, το οποίο στο πλαίσιο της διατριβής χαρακτηρίζεται ως ορεινός χώρος σε μετάβαση, εξετάζονται οι νέες τάσεις που αναπτύσσονται και οδηγούν από την περιθωριοποίηση στην ενσωμάτωσή του, όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο.

Ανακεφαλαιώνεται η προβληματική, προσδιορίζοντας τους άξονες ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο που κρίθηκαν κρίσιμοι στο πλαίσιο της διατριβής. Αυτοί αφορούν: α) στο κοινωνικό επίπεδο προσδιορίζονται οι άξονες για τη διαχείριση του εύθραυστου κοινωνικού συστήματος του Ζαγορίου, β) στο οικονομικό επίπεδο καταγράφονται οι άξονες για την αναδιοργάνωση του τοπικού παραγωγικού συστήματος στο πλαίσιο των σύγχρονων δυναμικών, γ) για την αρχιτεκτονική κληρονομιά προτείνεται το πλαίσιο για την προστασία του δομημένου περιβάλλοντος, δ) για την φυσική κληρονομιά προτείνεται η αναβίωση ήπιων παραγωγικών δραστηριοτήτων, ε) για την πολιτιστική κληρονομιά περιγράφεται το πλαίσιο διατήρησής της και οι άξονες για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής σε τοπικό επίπεδο, και τέλος ζ)

αναφέρεται η αναγκαιότητα σύνταξης ενός φορέα διαχείρισης για την εξασφάλιση ακέραιων μηχανισμών συντονισμού των τοπικών παραγόντων και των κέντρων διοίκησης στο Ζαγόρι.

Τέλος, ειδική αναφορά γίνεται στον τουρισμό, που ορίζεται ως ιδιαίτερη παραγωγική δραστηριότητα με μείζονες χωρικές επιπτώσεις. Εξετάζονται τα κύρια χαρακτηριστικά της τουριστικής δραστηριότητας και προσδιορίζεται ο ρόλος της στην ανάπτυξη.

4.2 ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΙΑΣ ΠΟΛΥΕΠΙΔΕΛΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟ

4.2.1 ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΧΩΡΟΥ

Οι εξελίξεις στην ΕΕ επηρεάζουν την προβληματική σε δύο κυρίως άξονες: α) όσον αφορά στην ιστορική διεύρυνση της κοινότητας με 10 νέες χώρες, που θα επιφέρουν σημαντική μεγέθυνση όχι μόνο στη γεωγραφία της ΕΕ αλλά και τη δημογραφία, β) όσον αφορά στη συνειδητοποίηση του νέου ρόλου που μπορεί να διαδραματίσει ο ορεινός χώρος στην ανάπτυξη¹⁵⁸.

Αναλυτικότερα, η διεύρυνση με τις 10 νέες χώρες¹⁵⁹, 8 της κεντρικής Ευρώπης και δύο του μεσογειακού χώρου από το 2004. Η ένταξη της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας το 2007, καθώς και η προοπτική έναρξης των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Κροατία και την Τουρκία το 2007 ενδέχεται να επηρεάσουν σημαντικά το σύνολο των πολιτικών και των προγραμμάτων που αφορούν στον αγροτικό χώρο.

Αυτή η θετική εξέλιξη (τουλάχιστον σε γεωπολιτικό επίπεδο) ενισχύει το κλίμα σταθερότητας στο σύνολο του ευρωπαϊκού χώρου. Η προοπτική ενσωμάτωσης των βαλκανικών κρατών στην ΕΕ δημιουργεί νέες προοπτικές. Η αναγκαιότητα να ξεπεραστεί οριστικά και για το σύνολο των περιφερειών η κρίση των εθνικιστικών ανταγωνισμών, αποτελεί προϋπόθεση για τη λειτουργία του βαλκανικού χώρου, που ταλαιπωρήθηκε σημαντικά από πολιτικές επιλογές και ιστορικές συγκυρίες, οι οποίες οδήγησαν στον χωροκοινωνικό κατακερματισμό του για περισσότερο από μισόν αιώνα.

Έντονο επίσης είναι το ενδιαφέρον από την ΕΕ αλλά και γενικότερα σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁶⁰ για τον ορεινό χώρο και για τον νέο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει στην ανάπτυξη.

158 Ο αγροτικός χώρος δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως υπόβαθρο της γεωργικής παραγωγής αλλά οφείλει να ενσωματωθεί στις νέες τάσεις και δυναμικές όπως αναπτύσσονται διαδραματίζοντας έναν πιο σημαντικό και πολύπλευρο ρόλο απαντώντας στις νέες απαιτήσεις των σύγχρονων κοινωνιών.

159 Η Ευρωπαϊκή Ένωση υποδέχτηκε δέκα νέες χώρες το 2004: την Κύπρο, την Τσεχία, την Εσθονία, την Ουγγαρία, τη Λετονία, τη Λιθουανία, τη Μάλτα, την Πολωνία, τη Σλοβακία και τη Σλοβενία. Η Ευρώπη των 15 κρατών διπλασιάζει ουσιαστικά το μέγεθός της με την ενσωμάτωση των 10 νέων κρατών.

160 Χαρακτηριστικό του παγκόσμιου ενδιαφέροντος είναι ότι το έτος 2002 διακηρύχθηκε από τον ΟΗΕ ως έτος αφιερωμένο στα βουνά του κόσμου, επιτρέποντας την υλοποίηση πολλών εκδηλώσεων, επιστημονικών, κοινωνικών

Ο ορεινός χώρος καλύπτει ένα σημαντικό ποσοστό του ευρωπαϊκού χώρου, 30% της συνολικής του επιφάνειας, ενώ συγκεντρώνει 10% του συνολικού του πληθυσμού EUROMONTANA (2002)¹⁶¹. Για μακρά χρονική περίοδο τα ευρωπαϊκά προγράμματα και οι πρωτοβουλίες όσον αφορά τον αγροτικό χώρο εστίαζαν κυρίως στις πεδινές περιφέρειες προσανατολισμένα στην ανάπτυξη μιας εντατικής γεωργικής ανάπτυξης. Η τάση αυτή φαίνεται να ανατρέπεται, αφού αφενός, είναι πλέον ευρέως κατανοητά τα αναπτυξιακά αδιέξοδα στα οποία αυτή η λογική οδήγησε ολόκληρες περιοχές αφετέρου, η μετατόπιση των στόχων και των προτεραιοτήτων των σύγχρονων κοινωνιών απαιτούν έναν νέο ρόλο για τον ύπαιθρο χώρο.

4.2.1.1 Η Κοινή Γεωργική Πολιτική

Ι. Η ιστορική πορεία της ΚΓΠ

Η ΚΓΠ θεωρείται από τις θεμελιώδεις και πιο σημαντικές πολιτικές που ασκούνται στο πλαίσιο της ΕΕ. Προσδιορίστηκε ήδη από τη συνθήκη της Ρώμης το 1957 ως απάντηση στον μεγάλο λιμό που η Ευρώπη γνώρισε κατά την περίοδο του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Οι προτεραιότητες της ΚΓΠ προσδιορίστηκαν στη διάσκεψη της Στρέσα τον Ιούλιο του 1958. Το 1960 οι έξι χώρες¹⁶² ιδρυτικά μέλη της Ένωσης Άνθρακα και Χάλυβα υιοθέτησαν τους μηχανισμούς της ΚΓΠ και δύο χρόνια αργότερα το 1962 η ΚΓΠ τέθηκε σε ισχύ ως πολιτική προτεραιότητας της ΕΕ.

Η ΚΓΠ αποτελείται από ένα σύστημα κανόνων και μηχανισμών που ρυθμίζουν την παραγωγή, τις ανταλλαγές και γενικά τη διαχείριση των αγροτικών προϊόντων της ΕΕ. Οι επιπτώσεις αυτής της πολιτικής είναι πολύ σημαντικές στην ανάπτυξη του αγροτικού χώρου. Η σημασία και ο κρίσιμος ρόλος της ΚΓΠ στη λειτουργία του ευρωπαϊκού χώρου προσδιορίζεται αφενός από το σημαντικό ποσοστό του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού που καταλαμβάνει, αφετέρου από το μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού ο οποίος επηρεάζεται άμεσα ή έμμεσα από τις επιλογές της.

Τρεις είναι οι κύριοι άξονες στους οποίους δραστηριοποιείται η ΚΓΠ από την ίδρυσή της το 1962:

- Η δημιουργία μιας ενιαίας αγοράς αγροτικών προϊόντων ανάμεσα στα κράτη μέλη της ΕΕ και η υλοποίηση κοινών μέτρων και μηχανισμών για αυτά.

και καλλιτεχνικών, σε παγκόσμιο επίπεδο αποσκοπώντας στην ευαισθητοποίηση εθνικών κυβερνήσεων, τοπικών και περιφερειακών αρχών αλλά και των ΜΚΟ.

161 <http://www.euromontana.org/default_fr.htm>, ανακτήθηκε 18.10.2005

162 Οι έξι χώρες ιδρυτικά μέλη της Ένωσης Άνθρακα και Χάλυβα είναι το Βέλγιο, η Δυτική Γερμανία, το Λουξεμβούργο, η Γαλλία, η Ιταλία, και οι Κάτω Χώρες. Η εξουσία λήψης αποφάσεων σχετικά με τη βιομηχανία άνθρακα και χάλυβα στις χώρες αυτές ανατέθηκε σε έναν ανεξάρτητο υπερεθνικό φορέα που ονομαζόταν ανώτατη αρχή.

- Η υλοποίηση μηχανισμού προτίμησης των κοινοτικών αγροτικών προϊόντων. Τα αγροτικά προϊόντα που παράγονται στα κράτη μέλη της ΕΕ επωφελούνται ένα ποσοστό ενίσχυσης της τιμής τους σε σχέση με τα αντίστοιχα εισαγόμενα από τρίτες χώρες, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας εσωτερικής αγοράς προστατευμένης από τον παγκόσμιο ανταγωνισμό όσον αφορά στην αγροτική παραγωγή.
- Η εγκαθίδρυση οικονομικής αλληλεγγύης. Το σύνολο των δαπανών της ΚΓΠ προέρχεται από κοινοτικό προϋπολογισμό.

Η σημερινή ΚΓΠ επιχειρεί να διασφαλίσει ένα αποδεκτό εισόδημα στους γεωργούς εξασφαλίζοντας για αυτούς ένα αποδεκτό βιοτικό επίπεδο. Αυτός είναι ο καλύτερος τρόπος για την επίτευξη της ασφάλειας και της ποιότητας των τροφίμων καθώς και της βιώσιμης διαχείρισης του αγροτικού χώρου από περιβαλλοντικής άποψης.

Η προσέγγιση αυτή αναγνωρίζει τον βασικό ρόλο που οφείλουν να διαδραματίσουν οι γεωργοί όσον αφορά: α) τη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων, β) τη διατήρηση της βιοποικιλότητας και των παραδοσιακών τοπίων και τέλος γ) στην αναζωογόνηση της αγροτικής οικονομίας. Η ΚΓΠ δραστηριοποιείται ακόμα στο να εξασφαλίσει ισορροπία στη χωρική ανάπτυξη καταβάλλοντας τα χρήματα εκεί όπου χρειάζονται περισσότερο, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο μια λογική συνεργίας με άλλες πολιτικές συνδράμοντας στην κοινωνική δικαιοσύνη και στην άρση των χωρικών ανισοτήτων.

II. Η αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης

Η αναγκαιότητα μεταρρύθμισης της ΚΓΠ¹⁶³ εμφανίστηκε όταν η πολιτική αυτάρκειας στα γεωργικά προϊόντα άρχισε να παράγει υπερβολικά πλεονάσματα. Οι τεράστιες ποσότητες βοείου κρέατος, βουτύρου, γάλακτος και οίνου αποτελούν πλέον παρελθόν χάρη στις μεταρρυθμίσεις που άρχισαν τη δεκαετία του '90 ώστε να καταστεί η ΚΓΠ οικονομικά αποδοτική. Η ΚΓΠ απορροφούσε έως και το 70% του κοινοτικού προϋπολογισμού ενώ σήμερα το ποσοστό αυτό έχει μειωθεί περίπου στο μισό. Ταυτοχρόνως, το φάσμα των χρηματοδοτούμενων από τον προϋπολογισμό δραστηριοτήτων έχει σημαντικά διευρυνθεί

¹⁶³ Η ΚΓΠ υιοθετήθηκε ως πολιτική προτεραιότητας για την ΕΕ το 1958 ως απάντηση στις ανάγκες που ο πόλεμος είχε δημιουργήσει στον ευρωπαϊκό χώρο. Προτεραιότητα της εποχής αποτελούσε η εξασφάλιση της ανάπτυξης των εκμεταλλεύσεων και την τεχνολογική, κοινωνική και οικονομική τους προσαρμογή στα δεδομένα της εποχής. Η πρακτική αυτή εκπλήρωσή τους στόχους της για επαρκή παραγωγή τροφίμων στον ευρωπαϊκό χώρο αλλά τη δεκαετία του 80 έγινε σαφές ότι η ΚΓΠ είχε να αντιμετωπίσει μια νέα πρόκληση : τα τεράστια πλεονάσματα που συσσωρεύονταν σε όλα τα αγροτικά προϊόντα κάθε χρόνο ως αποτέλεσμα της επιδότησης της τιμής με κοινοτικούς πόρους. Τη δεκαετία του 90 τέθηκαν ανώτατα όρια στην παραγωγή με αποτέλεσμα τη μείωση των πλεονασμάτων ενώ υιοθετήθηκαν πολιτικές προώθησης φιλικών μεθόδων παραγωγής με το περιβάλλον. Το 2003 συμφωνήθηκε μια νέα μεταρρύθμιση που αφορά στην αποσύνδεση των ενισχύσεων από τις παραγόμενες ποσότητες, ενώ οι παραγωγοί υποχρεούνται πλέον να καλύπτουν κάποια ποιοτικά κριτήρια στη διαδικασία παραγωγής τους. Ευρωπαϊκές Κοινότητες (2005) : 67 <http://www.europa.eu.int/pol/agr/index_fr.htm>, ανακτήθηκε 18.10.2005

ενσωματώνοντας και προγράμματα που αφορούν το περιβάλλον και τη γενικότερη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.

Η ΚΓΠ παρέμεινε από τις ακριβές πολιτικές της ΕΕ. Χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσανατολισμών και Αγροτικών Εγγυήσεων¹⁶⁴ (FEOGA) που αντιπροσωπεύει ένα σημαντικό κομμάτι του κοινοτικού προϋπολογισμού.

Το υπερβολικό κόστος της ΚΓΠ και οι φόβοι για την ασφάλεια των τροφίμων αποτέλεσαν τα κύρια σημεία κριτικής του προσανατολισμού αλλά και του τρόπου λειτουργίας της ΚΓΠ. Η διεύρυνση της ΕΕ με δέκα νέες χώρες αποτελεί επίσης μια πρόκληση¹⁶⁵ για την ΚΓΠ λαμβανομένου υπόψη ότι οι οικονομίες των νέων κρατών σε μεγάλο βαθμό είναι προσανατολισμένες στην αγροτική παραγωγή. Ο αριθμός των αγροτών της ΕΕ μετά την ενσωμάτωση των 10 νέων κρατών αυξάνεται κατά 70% ενώ δεν εξασφαλίζεται η αντίστοιχη δυνατότητα αυξήσεων των εσόδων στον νέο προϋπολογισμό.

Ο τρόπος παραγωγής γεωργικών προϊόντων εκσυγχρονίστηκε και το ποσοστό του πληθυσμού που απασχολείται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής δεν υπερβαίνει το 4% (7 εκ. άτομα) ενώ ο γεωργικός χώρος καταλαμβάνει το 40% της έκτασης της ΕΕ EUROSTAT (2005). Ως εκ τούτου στο Σχέδιο Δράσης *Agenda 2000* της ΕΕ η αγροτική ανάπτυξη κατέστη ο δεύτερος πυλώνας της γεωργικής πολιτικής

Στο Σχέδιο Δράσης 2000 αναγνωρίζονται οι νέες ανησυχίες που συνδέουν την εντατική ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής με την κρίση στον τομέα της διατροφής. Οι φιλικές προς το περιβάλλον μέθοδοι παραγωγής, τα υψηλά πρότυπα για τις συνθήκες διαβίωσης των ζώων

164 FEOGA το ευρωπαϊκό ταμείο προσανατολισμών και αγροτικών εγγυήσεων συστάθηκε με την απόφασή CCE n° 25 του 1962 (όπως αυτή τροποποιήθηκε από την απόφασή CEE n° 728/70) αποσκοπεί στην οικονομική υποστήριξη της ΚΓΠ και αποτελεί ένα σημαντικό τμήμα του κοινοτικού προϋπολογισμού. Ο τομέας εγγυήσεων του ταμείου χρηματοδοτεί: α) δράσεις οργάνωσης της κοινής αγοράς αγροτικών προϊόντων, β) δράσεις αγροτικής ανάπτυξης που συνδράμουν στην υποστήριξη της αγοράς γ) μέτρα αγροτικής ανάπτυξης περιοχών εκτός του στόχου 1, δ) δράσεις κτηνοτροφίας καθώς και ε) δράσεις για την ενημέρωση των πολιτών σε θέματα λειτουργίας της ΚΓΠ. Η διοίκηση του ταμείου συστημένη από την επιτροπή του FEOGA οργανώνεται στο πλαίσιο συνεργασίας ανάμεσα στα μέλη της επιτροπής και τα κράτη μέλη. ΕΕ (2005) : <http://europa.eu.int/comm/agriculture/fin/index_fr.htm>, ανακτήθηκε 18.10.2005.

165 Ελήφθησαν μέτρα για την προετοιμασία των γεωργών των νέων κρατών μελών για την ένταξή τους στην ΕΕ. με τη διάθεση σημαντικών πόρων: α) για τον εκσυγχρονισμό των εκμεταλλεύσεων, β) των διαρθρώσεων μεταποίησης και εμπορίας των τροφίμων, γ) για την ενθάρρυνση μεθόδων καλλιέργειας φιλικών προς το περιβάλλον. Προβλέπεται επίσης ειδικό τριετές πακέτο για την αντιμετώπιση των αναγκών των γεωργών ύψους 5,8 δισ. € που αφορά: α) στην πρόωρη συνταξιοδότηση των γεωργών, β) στις μειονεκτικές περιοχές, γ) στην προστασία του περιβάλλοντος, δ) στην αναδάσωση, ε) στις ημισυντηρούμενες γεωργικές εκμεταλλεύσεις, ζ) στις ομάδες παραγωγών και τέλος η) στην τήρηση των προτύπων της ΕΕ για τα τρόφιμα, την υγιεινή και τις συνθήκες διαβίωσης των ζώων. ΕΕ (2005)

<http://www.europa.eu.int/pol/agr/overview_fr.htm>, ανακτήθηκε 18.10.2005.

καθώς και η ασφάλεια των τροφίμων περιλαμβάνονται στον κατάλογο των προτεραιοτήτων του Σχεδίου Δράσης 2000.

Οι μεταρρυθμίσεις από την εφαρμογή του Σχεδίου Δράσης 2000, που θεσπίστηκαν στα μέσα του 2003, αντιπροσωπεύουν τις πιο ριζικές αλλαγές στην ΚΓΠ από τη δημιουργία της το 1958, θέτοντας τις βάσεις για την ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής, της πολυδραστηριότητας, της βιωσιμότητας και της ανταγωνιστικότητας στην ΕΕ. Οι επιδοτήσεις για την παραγωγή προϊόντων μειώνονται δραστικά και αντικαθίστανται από άμεσες ενισχύσεις στους γεωργούς. Η χορήγηση αυτών των ενισχύσεων εξαρτάται από την τήρηση κανόνων για το περιβάλλον, την ασφάλεια των τροφίμων, την υγεία των ζώων και των φυτών και τη διατήρηση των γεωργικών εκτάσεων σε καλή κατάσταση τόσο όσον αφορά στη γεωργία όσο και τη διατήρηση του φυσικού τοπίου.

Η αλλαγή του τρόπου χρηματοδότησης της γεωργίας στην ΕΕ αποσκοπεί επίσης να αντιμετωπίσει τις κατηγορίες σύμφωνα με τις οποίες η ΚΓΠ στρεβλώνει τους όρους του παγκοσμίου εμπορίου, μέσω των επιδοτήσεων στις εξαγωγές πλεονασματικών ειδών διατροφής.

Οι πρόσφατες μεταρρυθμίσεις περιόρισαν τις μορφές στήριξης της γεωργίας απαντώντας στις διεθνείς προκλήσεις όπως αυτές αναπτύσσονται στο πλαίσιο του ΠΟΕ¹⁶⁶. Στον Γύρο της Ντόχα (2001) σχετικά με τις συζητήσεις για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου η ΕΕ προτείνει τη πλήρη κατάργηση των εξαγωγικών επιδοτήσεων υπό τον όρο ότι και οι βασικοί της εταίροι θα κάνουν το ίδιο. Ακόμα και χωρίς την περαιτέρω απελευθέρωση του εμπορίου η ΕΕ αποτελεί τον μεγαλύτερο εισαγωγέα ειδών διατροφής από τον τρίτο κόσμο. Στην ίδια λογική κινήθηκε και η διάσκεψή των υπουργών εμπορίου του Χονγκ Κονγκ (2005) όπου μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις ανάμεσα στα 149 κράτη μέλη του ΠΟΕ συμφωνήθηκε η σταδιακή κατάργησή έως το 2013 των επιδοτήσεων της ΕΕ στις εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων.

III. Η ΚΓΠ μετά την αναθεώρηση 2000-2006

«Ο στόχος της ΚΓΠ είναι η εξασφάλιση δίκαιου βιοτικού επιπέδου για τους γεωργούς και τροφίμων υψηλής ποιότητας σε εύλογες τιμές για τους καταναλωτές. Ο τρόπος επίτευξης των στόχων αυτών εξελίχθηκε με την πάροδο των ετών. Οι έννοιες τώρα της ασφάλειας των τροφίμων, της διατήρησης του αγροτικού περιβάλλοντος και της σχέσης κόστους / αποτελεσματικότητας θεωρούνται πλέον καθοριστικής σημασίας», ΕΕ (2005)¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) αντικατέστησε την GATT με τη συμφωνία που επιτευχθεί στον γύρω της Ουρουγουάης (1986-1993) και άρχισε να εφαρμόζεται το 1995. Ο ΠΟΕ αποβλέπει: αφενός, στην εξασφάλιση του σεβασμού των κανόνων του διεθνούς εμπορίου, αφετέρου στην επιβολή και ακύρωση δόλιων πρακτικών, (CAPUL J.Y GARNIER O., 1999, 233).

¹⁶⁷ <http://www.europa.eu.int/comm/agriculture/capreform/index_el.htm>, ανακτήθηκε 07.02.2006

Με αυτόν το τρόπο προσδιορίζονται οι στόχοι και η λογική της ΚΓΠ (2000-2006) από την ΕΕ αποδίδοντας τη διαφοροποίηση των προτεραιοτήτων της μετά τον ανασχηματισμό του 2003 από όπου και ενσωματώνονται οι προτεραιότητες όπως είχαν διατυπωθεί στο σχέδιο δράσης AGENDA 2000.

Η αγροτική ανάπτυξη συνδέεται άμεσα με την ΚΓΠ καθώς και με τα μέτρα για τη στήριξη της απασχόλησης. Τα μέτρα και τα νομικά μέσα της αγροτικής ανάπτυξης ήταν ανέκαθεν διάσπαρτα και χαρακτηρίζονταν πάντοτε από έλλειψη διάρθρωσης. Με το Πρόγραμμα Δράσης Agenda 2000¹⁶⁸ άρχισε η μεταρρύθμιση της ΚΓΠ ώστε η πολιτική αυτή να αποκτήσει μεγαλύτερη συνοχή. Στο πλαίσιο αυτής της μεταρρύθμισης, εγκαταλείπονται οι στόχοι της παραγωγικότητας, ενώ πρωτεύοντα ρόλο καταλαμβάνει η εξασφάλιση της ποιότητας και στην ασφάλειας, συμβάλλοντας έτσι στην ενίσχυση των μέτρων αγροτικής ανάπτυξης και τη συγκέντρωσή τους σε ένα ενιαίο κανονιστικό πλαίσιο. Η αγροτική ανάπτυξη έγινε κατ' αυτόν τον τρόπο, μαζί με τη στήριξη των γεωργικών αγορών, ο δεύτερος πυλώνας της ΚΓΠ.

Ποιο συγκεκριμένα οι στόχοι της αγροτικής ανάπτυξης είναι οι εξής:

- εκσυγχρονισμός των γεωργικών εκμεταλλεύσεων,
- εξασφάλιση ασφάλειας και ποιότητας των παραγωμένων γεωργικών τροφίμων,
- δίκαια και σταθερά εισοδήματα για τους γεωργούς,
- συνεκτίμηση των περιβαλλοντικών προκλήσεων,

¹⁶⁸ Η Agenda 2000 αποτελεί ένα Πρόγραμμα Δράσης, που εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 1997, το οποίο προσδιορίζει σε αδρές γραμμές το ευρωπαϊκό πρόγραμμα για το 2000. Εξαγγέλλει την αναμόρφωση των κοινοτικών πολιτικών, ιδίως ενόψει της διεύρυνσης της ΕΕ με χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, καθώς και το δημοσιονομικό πλαίσιο για την περίοδο 2000-2006. Οι γνωμοδοτήσεις της Επιτροπής για τις υποψηφιότητες προσχώρησης επισυνάφθηκαν στο έγγραφο αυτό, το οποίο προσεγγίζει όλα τα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά θέματα τα οποία θα κληθεί να αντιμετωπίσει η Ευρωπαϊκή Ένωση στις αρχές του 21ου αιώνα. Το πρόγραμμα δράσης Agenda 2000 περιλαμβάνει τρία τμήματα : Το πρώτο τμήμα εξετάζει το θέμα της εσωτερικής λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδίως τη μεταρρύθμιση της ΚΓΠ και της πολιτικής για την οικονομική και κοινωνική συνοχή. Περιλαμβάνει επίσης συστάσεις που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση της πρόκλησης της διεύρυνσης υπό τις καλύτερες συνθήκες και προτείνει τη θέσπιση νέου δημοσιονομικού πλαισίου για την περίοδο 2000-2006. Το δεύτερο τμήμα προτείνει μια ενισχυμένη προενταξιακή στρατηγική στην οποία ενσωματώνει δύο νέα στοιχεία: την εταιρική σχέση για την προσχώρηση και τη συμμετοχή των υποψηφίων χωρών στα κοινοτικά προγράμματα και στους μηχανισμούς εφαρμογής του κοινοτικού κεκτημένου. Το τρίτο τμήμα αποτελείται από μελέτη των επιπτώσεων της διεύρυνσης στις πολιτικές της ΕΕ.

Οι προτεραιότητες αυτές λήφθηκαν υπόψη από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά το 1998, σε είκοσι περίπου νομοθετικές προτάσεις. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Βερολίνου κατέληξε σε συνολική πολιτική συμφωνία για τη δέσμη αυτή νομοθετικών μέτρων, τον Μάρτιο του 1999, γεγονός που επέτρεψε την τελική έγκριση των μέτρων κατά το έτος αυτό. Τα εν λόγω μέτρα καλύπτουν κατά την περίοδο 2000-2006 τέσσερις στενά συνδεδεμένους τομείς: α) τη μεταρρύθμιση της κοινής γεωργικής πολιτικής, β) τη μεταρρύθμιση της διαρθρωτικής πολιτικής, γ) τα προενταξιακά όργανα και δ) το δημοσιονομικό πλαίσιο, ΕΕ (2006): <http://europa.eu.int/comm/agenda2000/index_en.htm>, ανακτήθηκε 18.10.2005

- συμπληρωματικές ή εναλλακτικές δραστηριότητες, δραστηριότητες που δημιουργούν θέσεις εργασίας για να αναχαιτιστεί η εισροή των αγροτικών πληθυσμών στις αστικές περιοχές και να ενισχυθεί ο οικονομικός και κοινωνικός ιστός των αγροτικών χώρων,
- βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας και ισότητα των ευκαιριών, εξασφαλίζοντας ένα καλύτερο κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον στον υπαίθρο χώρο

Τα μέτρα αγροτικής ανάπτυξης που ανταποκρίνονται στους στόχους αυτούς ταξινομούνται σε δύο ομάδες:

- συνοδευτικά μέτρα της μεταρρύθμισης της ΚΓΠ του 1992: πρόωρη συνταξιοδότηση, αγροπεριβαλλοντικά μέτρα, αναδάσωσης, καθώς και εξασφάλιση ιδιαίτερου καθεστώτος όσον αφορά στις μειονεκτικές περιοχές,
- μέτρα εκσυγχρονισμού και διαφοροποίησης των γεωργικών εκμεταλλεύσεων.

Η ενδιάμεση μεταρρύθμιση της ΚΓΠ που πραγματοποιήθηκε το 2003 ενισχύει τη συμπληρωματικότητα μεταξύ των δύο πυλώνων και ευνοεί τη μεταφορά κονδυλίων από τον ένα στον άλλο. Τα κονδύλια¹⁶⁹ που θα διατεθούν για την αγροτική ανάπτυξη κατά την περίοδο 2000-2006 ανέρχονται περίπου σε 50 δις. €. ΕΕ (2005)¹⁷⁰

Η επόμενη περίοδος δημοσιονομικού προγραμματισμού (2007-2013) θα επικεντρωθεί σε τρεις βασικούς στόχους: α) στην ανταγωνιστικότητα του γεωργικού τομέα και της δασοκομίας, β) στο περιβάλλον και διαχείριση του αγροτικού χώρου, και τέλος γ) στη διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων. Η αγροτική ανάπτυξη θα ενταχθεί σε ένα ενιαίο δημοσιονομικό πλαίσιο και πλαίσιο προγραμματισμού. Κοινοτικοί προσανατολισμοί θα χρησιμεύσουν ως βάση για εθνικές στρατηγικές, οι οποίες θα πρέπει να αποδείξουν ότι είναι συμπληρωματικές με την πολιτική οικονομικής, κοινωνικής και εδαφικής συνοχής.

IV. Οι επιπτώσεις της ΚΓΠ στην ελληνική υπαίθρο

Μπορούμε να θεωρήσουμε θετική την εξέλιξη από την τελευταία αναθεώρηση της ΚΓΠ για τον αγροτικό χώρο στην Ελλάδα. Η νέα λογική που υιοθετείται στο πλαίσιο της ΚΓΠ εμφανίζεται ευνοϊκή για τις περιφέρειες που είναι παραδοσιακά προσανατολισμένες προς την πολυλειτουργικότητα και την πολυδραστηριότητα για λόγους όχι μόνο ιστορικούς και πολιτιστικούς αλλά και λόγω των φυσικογεωγραφικών τους χαρακτηριστικών.

Η εντατική γεωργία της ελληνικής υπαίθρου, σε πολλές περιπτώσεις «βιομηχανοποιημένη» σε σημαντικό ποσοστό, ευνοήθηκε από την παραδοσιακή λειτουργία της ΚΓΠ, δημιουργώντας

¹⁶⁹ Σύμφωνα με το περιφερειακό πλαίσιο, τα κονδύλια αυτά τα αναλαμβάνει το FEOGA-Τμήμα εγγυήσεων ή προσανατολισμού, ένα από τα τέσσερα διαρθρωτικά ταμεία. Το FEOGA έθεσε σε εφαρμογή μία ολοκληρωμένη πολιτική διαρκούς αγροτικής ανάπτυξης που εξασφαλίζει καλύτερη σύνδεση με την πολιτική των τιμών και των αγορών της ΚΓΠ. Εξάλλου, επιτρέπει στους τοπικούς φορείς του ίδιου αγροτικού χώρου να συγκεντρωθούν γύρω από μία τοπική και ολοκληρωμένη στρατηγική ανάπτυξης.

¹⁷⁰ <http://www.europa.eu.int/pol/agr/overview_fr.htm> ανακτήθηκε 18.10.2005

συχνά σημαντικά κοινωνικά, οικονομικά και περιβαλλοντικά προβλήματα. Σε καμία περίπτωση η εντατική γεωργία δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί το αναπτυξιακό μοντέλο που πρέπει να υιοθετήσουμε για την αντιμετώπιση των αναπτυξιακών ζητημάτων του ορεινού υπαίθριου χώρου.

Η επέκτασή της βιολογικής καλλιέργειας αποτελεί λύσή η οποία φαίνεται συμβατή με τις ιδιαιτερότητες του ελληνικού χώρου: τόσο όσον αφορά στα φυσικογεωγραφικά του χαρακτηριστικά όσο και με τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα του υπαίθρου χώρου¹⁷¹. Η ενίσχυση των βιολογικών καλλιεργειών για τον ελληνικό χώρο καθίσταται κρίσιμη, όχι μόνο για περιβαλλοντικούς λόγους αλλά κυρίως για κοινωνικούς και αναπτυξιακούς. Οι βιολογικές καλλιέργειες εν αντιθέσει με τις εκτατικές εκβιομηχανισμένες παραγωγές είναι εντάσεως εργασίας και δευτερευόντως εντάσεως κεφαλαίου. Αυτό το χαρακτηριστικό τους ενισχύει τον ρόλο τους στην εξασφάλιση συνεκτικότητας και συνοχής σε τοπικό επίπεδο δημιουργώντας σχέσεις εξάρτησης ανάμεσα στα μέλη της.

Η ορεινότητα του αγροτικού χώρου, η πολυδιάσπαση των ιδιοκτησιών, η οικογενειακή οργάνωση της γεωργικής παραγωγής και τα ευαίσθητα οικοσυστήματα αποτελούν στοιχεία της οργάνωσης της παραγωγής του ελλαδικού χώρου που δεν ήταν συμβατά με πολλά σημεία της ΚΓΠ, όπως αυτή εφαρμόστηκε από το '80 και έπειτα στον ελλαδικό αγροτικό χώρο, με αποτέλεσμα να δημιουργήσει συχνά σημαντικές δυσλειτουργίες στο παραγωγικό σύστημα και έντονα περιβαλλοντικά προβλήματα.

Το παράδειγμα της Θεσσαλίας είναι χαρακτηριστικό, καθώς ο κάμπος της Θεσσαλίας αποτελεί τη σημαντικότερη πεδινή έκταση στην Ελλάδα¹⁷². Οι πολιτικές επιδοτήσεων όπως

171 Στη λογική αναδιάρθρωσής της ΚΓΠ η ΕΕ οφείλει να ενσωμάτωσει προγράμματα και πολιτικές για την εξάπλωσή των βιολογικών καλλιεργειών, οι οποίες λόγω του χαρακτήρα τους και των ιδιαιτεροτήτων τους ενδογενώς μπορούν να απαντήσουν τόσο στην ποιότητα των προϊόντων τους όσο και στη συνολική ενίσχυση των τοπικών κοινωνιών. Χάρη στην πολυπλοκότητα της διαδικασίας βιολογικών καλλιεργειών αλλά και της δυνατότητας ενσωμάτωσης παραδοσιακών τρόπων μεθόδων και πρακτικών οι λογική ανάπτυξης των βιολογικών καλλιεργειών μπορεί να απαντήσει σε πολλές από τις προκλήσεις που αναπτύσσονται για τον υπαίθρο χώρο. Σε αυτή τη λογική η ΕΕ δεν έχει θεσπίσει κανόνες μόνο για τον ορισμό των βιολογικών ειδών διατροφής, αλλά επίσης και για τη βιολογική γεωργία. Αναγνωρίζοντας τη σημασία που προσδίδουν οι καταναλωτές στα βιολογικά είδη διατροφής, η ΕΕ σχεδιάζει την περαιτέρω προώθηση του είδους αυτού της γεωργίας με τη θέσπιση σχεδίου δράσης για βιολογικά είδη διατροφής και τη βιολογική γεωργία.

172 Ο πραγματικός πληθυσμός της Θεσσαλίας σύμφωνα με την απογραφή ΕΣΥΕ (2001) είναι 753.888 κάτοικοι (6,8% του συνολικού πληθυσμού της χώρας). Η συνολική έκταση της περιφέρειας είναι 14.036 χλμ² (10,6% της συνολικής έκτασης της χώρας). Το 36,0% του εδάφους είναι πεδινό, το 17,1% ημιορεινό, ενώ το 44,9% είναι ορεινό. Η εδαφική της διαμόρφωση είναι τέτοια ώστε ψηλά βουνά περιβάλλουν το Θεσσαλικό κάμπο, ο οποίος αποτελεί τη μεγαλύτερη πεδιάδα της χώρας. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Περιφέρειας Θεσσαλίας είναι χαμηλότερο του αντίστοιχου μέσου κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας. Συγκεκριμένα καλύπτει το 90% του μέσου κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας για το έτος 1994. Η Περιφέρεια παράγει το 6,6% του συνολικού ΑΕΠ της χώρας. Στον πρωτογενή τομέα παράγεται το 35,5%, στον δευτερογενή το 22,4% και στον τριτογενή τομέα το 43,1% του περιφερειακού ΑΕΠ. Τα

οργανώθηκαν στο πλαίσιο λειτουργίας της ΚΓΠ οδήγησαν στη μονοκαλλιέργεια ουσιαστικά του βαμβακιού, εξέλιξη που συνοδεύτηκε από έντονες περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις.

Το αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής σε αδρές γραμμές (αφού μια ενδελεχής ανάλυση ξεφεύγει από τις προσδοκίες της διατριβής μας) μετά από περισσότερο από δυο περίπου δεκαετίες εφαρμογής της ήταν μια εμφανής βελτίωση του οικονομικού επιπέδου του πληθυσμού του κάμπου που εκφράστηκε μέσω μιας αλόγιστης καταναλωτικής συμπεριφοράς (μανίας σε περιπτώσεις) και μια εντονότερη υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος.

Σε περίπτωση διακοπής των επιδοτήσεων από την ΚΑΠ το παραγωγικό σύστημα αυτής της περιοχής είναι καταδικασμένο, αφού η κύρια παραγωγική δραστηριότητα είναι άμεσα συνυφασμένη με την παραγωγή του βαμβακιού, προϊόν που επιβιώνει οικονομικά και περιβαλλοντικά στην περιοχή μόνο χάριν των επιδοτήσεων, των εντατικών χημικών βελτιώσεων και της αλόγιστης εκμετάλλευσης των υδάτινων πόρων της περιοχής. (ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Τ, 2005, 68)

Οι πολιτικές ευθύνες για την κατάστασή στην οποία οδηγούνται αγροτικές περιοχές που έμαθαν να ζουν από τις επιδοτήσεις είναι πολύ σημαντικές για τους σχεδιαστές της ΚΓΠ αλλά και τους ιθύνοντες σε εθνικό επίπεδο, που για μικροπολιτικές σκοπιμότητες, τεχνηέντως απέφευγαν να παρουσιάζουν με ρεαλισμό την πραγματικότητα, επιτρέποντας στις αγροτικές κοινωνίες να προσανατολίσουν τις αναπτυξιακές τους επιλογές πιο σωστά.

4.2.1.2 Η περιφερειακή πολιτική της ΕΕ

«Αν και η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ένα από τα πλουσιότερα μέρη του κόσμου, υπάρχουν μεταξύ των περιφερειών της καταφανείς εσωτερικές ανισότητες εισοδημάτων και ευκαιριών. Η είσοδος 10 νέων κρατών μελών το Μάιο του 2004, τα εισοδήματα των οποίων είναι πολύ χαμηλότερα από το μέσο όρο της ΕΕ, διεύρυνε αυτές τις διαφορές. Η περιφερειακή πολιτική μεταφέρει πόρους από τις εύπορες στις φτωχότερες περιφέρειες. Αποτελεί ένα μέσο οικονομικής αλληλεγγύης όσο και μία ισχυρή δύναμη για την οικονομική ολοκλήρωση». ΕΕ (2005)¹⁷³

Η περιφερειακή πολιτική ορίζεται σήμερα ως ένα όργανο χρηματο-οικονομικής αλληλεγγύης και ένας ισχυρός παράγοντας οικονομικής ενσωμάτωσης. Είναι βασισμένη σε δύο κύριες αξίες: την αλληλεγγύη και τη συνοχή των ευρωπαϊκών περιφερειών.

αντίστοιχα ποσοστά για τη χώρα είναι 15% για τον πρωτογενή τομέα, 25% για τον δευτερογενή και 60% για τον τριτογενή. ΥΠΕΣΔΑ (2005) : <<http://www.ypes.gr/periferiakh.htm>> ανακτήθηκε 18.05.2005

Στην Περιφέρεια παράγεται 14,2% της αγροτικής παραγωγής της χώρας (η 2η μεγαλύτερη συμμετοχή μετά την Κεντρική Μακεδονία), 6,5% της μεταποιητικής παραγωγής και 5,2% των υπηρεσιών. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (2005): <<http://www.thessalia.gr/>> ανακτήθηκε 18.05.2005

173 <http://www.europa.eu.int/pol/reg/index_fr.htm> ανακτήθηκε 15.07.2005

- Οι δράσεις αλληλεγγύης αποσκοπούν στην ενίσχυση των περιφερειών, οι οποίες με τον έναν ή τον άλλο τρόπο κρίνονται σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Η εξομάλυνση σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο αποτελεί ανάμεσα στις περιφέρειες προτεραιότητα, για την εξυπηρέτηση της οποίας μεταφέρονται πόροι από τις πλούσιες περιφέρειες στις λεγόμενες μειονεκτικές¹⁷⁴.
- Οι δράσεις συνοχής αποβλέπουν στο να εξαλείψουμε την ψαλίδα στα εισοδήματα και τον πλούτο ανάμεσα στις φτωχές και τις πλούσιες περιφέρειες. Μέσω της ομαλοποίησης της διαφοράς των εισοδημάτων σε περιφερειακό επίπεδο εξασφαλίζονται οφέλη για το σύνολο του ευρωπαϊκού χώρου μέσω της εύρυθμης και ομαλής λειτουργίας του.

Η Περιφερειακή πολιτική μέσω των διαρθρωτικών ταμείων «...δεν περιορίζεται σε μια απλή πολιτική ανακατανομής του πλούτου, αλλά έχει κυρίως στόχο τη δημιουργία νέου πλούτου. Σημαντικά αποκεντρωμένη βασίζεται στην πρωτοβουλία και την αρμοδιότητα όλων των φορέων περιφερειακής ανάπτυξης προσφέροντας στη δράση τους τη συμμετοχή στις εμπειρίες και τους κοινούς στόχους των Ευρωπαίων». Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά Ταμεία (2000-2006)

Οι ανισότητες σε περιφερειακό επίπεδο αφορούν εντός και εκτός συνόρων κρατών. Παραδοσιακά, λόγω ιστορικών και πολιτικών συγκυριών, γεωγραφικών χαρακτηριστικών, διαφορετικής κουλτούρας, γειτνίασης ή μη με πόλους και άξονες ανάπτυξης υπάρχουν δημιουργώντας ανισότητες. Παραδοσιακά οι περιφέρειες της Κεντρικής Ευρώπης είναι οικονομικά πιο ανεπτυγμένες σε σχέση με αυτές της περιφέρειας. Καρπούνται εισόδημα ανά κάτοικο πιο σημαντικό και απολαμβάνουν πιο άρτιες υποδομές. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ακόμα και πριν από την ένταξη των 10 νέων κρατών οι τρεις πλουσιότερες περιφέρειες της ΕΕ (που είναι οι μητροπολιτικές περιοχές του Λονδίνου, του Αμβούργου και των Βρυξελλών) έχουν ΑΕΠ κατά κεφαλήν τρεις φορές ψηλότερο από τις τρεις φτωχότερες. ΕΕ (2005).

Τα αποτελέσματα που συνεπάγεται η ιδιότητα του μέλους της ΕΕ σε συνδυασμό με μία δραστήρια και στοχοθετημένη περιφερειακή πολιτική κρίνονται θετικά¹⁷⁵. Η διαφορά μεταξύ των πλουσιότερων και των φτωχότερων περιφερειών έχει μειωθεί με την πάροδο των ετών σύμφωνα με της ΕΕ (2005)¹⁷⁶.

Στο ζήτημα της αύξησης ή της μείωσης της ψαλίδας σε περιφερειακό επίπεδο είναι δύσκολο να τοποθετηθεί κανείς με απολύτως ποσοτικά κριτήρια, αφού σε όλους τους δείκτες (ακόμα και αν

174 Ο χαρακτηρισμός μιας περιφέρειας ως μειονεκτικής ή μη γίνεται βάσει κριτηρίων που επιχειρούν να είναι όσο το δυνατόν αντικειμενικά. Προφανώς η πολυπλοκότητα των εννοιών δεν επιτρέπει τον απόλυτο προσδιορισμό τους βάσει ποσοτικών κριτηρίων, αφού στις όποιες μεθόδους υπεισέρχονται υποκειμενικά στοιχεία που συχνά προσδιορίζονται στη λογική εξυπηρέτησης διαφόρων συμφερόντων.

175 Η περίπτωση της Ιρλανδίας αποτελεί ένα από τα πλέον αισιόδοξα παραδείγματα όσον αφορά στη μείωση των ανισοτήτων σε περιφερειακό επίπεδο. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της, το οποίο ήταν 64% του κοινοτικού μέσου όρου κατά την ένταξή της, το 1973, είναι τώρα ένα από τα υψηλότερα της ΕΕ.

176 <http://www.europa.eu.int/pol/reg/index_fr.htm> ανακτήθηκε 13.06.2005

αυτοί προσδιοριστούν με αντικειμενικά κριτήρια πράγμα καθόλου αυτονόητο) υπεισέρχεται ένας έντονα υποκειμενικός παράγοντας που αφορά ποσότητες που είναι ενδογενώς αδύνατον να ποσοτικοποιηθούν και το μέγεθός τους ποικίλει ανάλογα την περιφέρεια ή ύπαρξη και το μέγεθος της παράλληλης οικονομίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα (κεφ. 2.3.2, σελ 131). Ένα άλλο στοιχείο που καθιστά επισφαλές τις τοποθετήσεις πάνω στην εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων είναι και η αδυναμία προσδιορισμού του σεναρίου του πως θα είχε εξελιχθεί η ανάπτυξη αν δεν είχαν ακολουθηθεί καθόλου πολιτικές συνοχής και αλληλεγγύης. Παρόλο τον υποκειμενισμό που ενδογενώς κάθε δείκτης, μέθοδος αξιολόγησης κοινωνικό-οικονομικών μεγεθών εμπεριέχει η χρήση τους κρίνεται σημαντική γιατί σίγουρα αποδίδουν μια εικόνα της πραγματικότητας περισσότερο ή λιγότερο αντικειμενική.

Προτεραιότητα της περιφερειακής πολιτικής αποτελεί η εξομάλυνση των ανισοτήτων του βιοτικού επιπέδου, που αναμένεται να διευρυνθεί με την είσοδο των νέων κρατών σε όσο το δυνατόν συντομότερο διάστημα. Η πολιτική της ΕΕ για τη μείωση των περιφερειακών ανισοτήτων βασίζεται σε τέσσερα Διαρθρωτικά Ταμεία: α) στο Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, β) στο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, γ) στο τμήμα του Κοινού Γεωργικού Ταμείου που είναι αφιερωμένο στην αγροτική ανάπτυξη, δ) στη χρηματοδοτική στήριξη των αλιευτικών κοινοτήτων που αποτελεί μέρος της Κοινής Αλιευτικής Πολιτικής (ΚΑΠ).

Τα ταμεία αυτά χρηματοδότησαν την περίοδο μεταξύ 2000 και 2006, με 213 δισεκατομμύρια €, ή περίπου το ένα τρίτο των συνολικών δαπανών της ΕΕ. 18 δισεκατομμύρια € επιπλέον κατανέμονται στο Ταμείο Συνοχής, το οποίο δημιουργήθηκε το 1993 για τη χρηματοδότηση έργων υποδομής στους τομείς των μεταφορών και του περιβάλλοντος στα κράτη μέλη με ΑΕΠ χαμηλότερο από το 90% του μέσου όρου της Ένωσης κατά την εποχή εκείνη (Ελλάδα, Ιρλανδία, Ισπανία και Πορτογαλία), ΕΕ (2005)¹⁷⁷.

Τα τέσσερα δομικά ταμεία αφορούν τρεις στόχους. Για την περίοδο 2000-2006 η μεταφορά πόρων αφορά το ένα τρίτο του συνόλου του ευρωπαϊκού προϋπολογισμού, δηλαδή 213 δισ. €. ΕΕ (2005)¹⁷⁸ Στη συνέχεια αναλύουμε τους στόχους

— Πρώτος στόχος¹⁷⁹: αφορά στις περιοχές με προβλήματα στην ανάπτυξη τους, οι οποίες εμφανίζουν ΑΕΠ μικρότερο από το 75% του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Σε αυτό τον στόχο κατευθύνεται το 70% του συνολικού προϋπολογισμού και αφορά το 22% του ευρωπαϊκού

177 <http://www.europa.eu.int/pol/reg/index_gr.htm> ανακτήθηκε 18.06.2005

178 <http://www.europa.eu.int/comm/regional_policy/intro/workingl_fr.htm> ανακτήθηκε 11.10.2005

179 Στις περιφέρειες στόχου 1, στην περίοδο 1989 - 1999 από το διαρθρωτικό ταμείο επωφελήθηκαν, σε ποσοστό περίπου 10% του ΑΕΠ, η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Πορτογαλία και περίπου 4% του ΑΕΠ η Ισπανία. Κατάφεραν, επίσης, να μειώσουν περίπου κατά ένα τρίτο τη διαφορά με τον κοινοτικό μέσο όρο. Στο σύνολο της Ευρώπης στην περίοδο 1989 - 1999 από τα διαρθρωτικά ταμεία δημιουργήθηκαν και συντηρήθηκαν περίπου 2,2 εκατομμύρια θέσεις εργασίας

πληθυσμού. Αφορά 50 περιφέρειες οι οποίες επωφελούνται από αυτό το ταμείο, οι πόροι του οποίου κατευθύνονται στη βελτίωση των υποδομών και στην ενίσχυση των επιχειρήσεων. Για την Ελλάδα η χρηματοδότηση του Στόχου I κατά την περίοδο 2000-2006 ήταν 24.088 εκ. €

- Δεύτερος στόχος: αφορά στο 11,5% του συνολικού προϋπολογισμού. Αφορά στην κοινωνική και οικονομική αναδιάρθρωση περιοχών που βρίσκονται σε δυσκολία. Σε τέτοιες ζώνες συγκεντρώνεται περίπου το 18% του ευρωπαϊκού πληθυσμού.
- Τρίτος στόχος: αφορά στο 12,3% του συνολικού προϋπολογισμού. Αποσκοπεί στην προσαρμογή και τον εκσυγχρονισμό συστημάτων απογραφών και επιμόρφωσης καθώς επίσης στην προώθηση της εργασίας σε περιοχές εκτός του στόχου I

* * *

Στο πλαίσιο της περιφερειακής πολιτικής για την επίτευξη της συνοχής και της αλληλεγγύης στις ευρωπαϊκές περιφέρειες υπάρχουν επίσης τέσσερις κοινοτικές πρωτοβουλίες που καταλαμβάνουν το 5,35% του προϋπολογισμού των διαρθρωτικών ταμείων στις ακόλουθες δράσεις:

- Διασυνοριακή συνεργασία, η οποία μπορεί να αφορά είτε διαφορετικά κράτη είτε διαφορετικές περιφέρειες *Interreg III*. Για την Ελλάδα η χρηματοδότηση *Interreg III* κατά την περίοδο 2000-2006 ήταν 617,12 εκ. €
- Βιώσιμη ανάπτυξη πόλεων και αστικών περιοχών με προβλήματα *Urban II*. Για την Ελλάδα η χρηματοδότηση *Urban II* κατά την περίοδο 2000-2006 ήταν 25,89 εκ. €
- Ανάπτυξη αγροτικού χώρου με τοπικές πρωτοβουλίες *Leader+*. Για την Ελλάδα η χρηματοδότηση *Leader+* κατά την περίοδο 2000-2006 ήταν 189,90 εκ. €
- Αντιμετώπιση των ανισοτήτων και των διακρίσεων στην πρόσβαση στην εργασία (Equal) Για την Ελλάδα η χρηματοδότηση Equal κατά την περίοδο 2000-2006 ήταν 108,20 εκ. €

Μετά την ενσωμάτωση της Ελλάδας στην ΕΟΚ το 1981 η ευρωπαϊκή περιφερειακή πολιτική έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της χώρας. Σήμερα αποτελεί μία από τις σημαντικότερες πολιτικές, με ιδιαίτερες επιπτώσεις στην ανάπτυξη του χώρου.

Η περιφερειακή πολιτική αποδεικνύεται όλο και περισσότερο ικανή να απαντήσει στις προκλήσεις του ευρωπαϊκού χώρου λόγω της «οριζόντιας»¹⁸⁰ λογικής που περιγράφει τις δράσεις της.

180 Η οριζόντια λογική που χαρακτηρίζει τις δράσεις της περιφερειακής πολιτικής κρίνεται πιο αποτελεσματική να απαντήσει στις σύγχρονες προκλήσεις, αφού αποσκοπεί, χρηματοδοτώντας νευραλγικούς τομείς, στη συνολικότερη ανάπτυξη της εν λόγω περιφέρειας. Στην αντίθετη κατεύθυνση κινούνται οι τομεακές πολιτικές, οι οποίες υποστηρίζουν την ανάπτυξη συγκεκριμένων τομέων που κρίνονται κρίσιμοι σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο, αδιαφορώντας για τη συνολική ανάπτυξη της εν λόγω περιφέρειας. Τα αναπτυξιακά και περιβαλλοντικά αδιέξοδα στα οποία οδήγησε η τομεακή λογική της ανάπτυξης σήμερα είναι ευρέως κατανοητά και γίνεται προσπάθεια άρση

Οι πόροι από τα διαρθρωτικά ταμεία που η Ελλάδα εξασφάλισε κατά την περίοδο 2000-2006 ανέρχονται περίπου σε 28,43 δις € υπό τη μορφή ενισχύσεων από τα ευρωπαϊκά ταμεία. Ενώ οι αντίστοιχοι πόροι που για την περίοδο 2007-2013 εξασφαλίστηκαν ανέρχονται σε 20,101 δις € επί του συνόλου των 336 δις € που ισοδυναμεί με περίπου με το 1/3 του κοινοτικού προϋπολογισμού.

4.2.2 ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

4.2.2.1 Το νέο Βαλκανικό πλαίσιο:

Το πέρασμα από το κομμουνιστικό καθεστώς στην ελεύθερη οικονομία

Οι αλλαγές στις βαλκανικές χώρες μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ το 1989 είχαν σημαντικές επιπτώσεις για την Ελλάδα και ιδιαίτερες για τις συνοριακές περιφέρειες. Η δυναμική ανάπτυξης των βαλκανικών χωρών έδωσε μια ώθηση ανάπτυξης σε πολλές από τις συνοριακές περιοχές της Ελλάδας, οι περισσότερες εκ των οποίων αντιμετωπίζουν σημαντικά αναπτυξιακά ζητήματα¹⁸¹.

Η επικοινωνία, κοινωνική και οικονομική, μεταξύ της Ελλάδας και των Βαλκανικών κρατών διεκόπη για περισσότερο από μισό αιώνα και αυτή η διάσπαση του χώρου είχε σημαντικότερες αρνητικές επιπτώσεις σε αναπτυξιακό επίπεδο για την ευρύτερη περιοχή λαμβανομένου υπόψη ότι ο βαλκανικός χώρος λειτούργησε ενιαία για πολλούς αιώνες, ουσιαστικά σε όλη την περίοδο της Βυζαντινής και Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Η περιοχή του Ζαγορίου βρίσκεται στα σύνορα της Ελλάδας με την Αλβανία το άνοιγμα των οποίων επηρέασε και ενδέχεται να επηρεάσει ακόμα περισσότερο την ανάπτυξη της τόσο ειδικά όσο και στο πλαίσιο ευρύτερων αλλαγών που αυτό συνεπάγεται. Λόγω της άμεσης γειτνίασης του Ζαγορίου με την Αλβανία και του βαρύνοντα ρόλου που αυτό παίζει επιλέξαμε να αναλύσουμε αδρομερώς τις εξελίξεις της τελευταίας περιόδου στη Βαλκανική καθώς και να αναφερθούμε στα κυριότερα γεωγραφικά, κοινωνικά και οικονομικά τους χαρακτηριστικά Εστιάζοντας κυρίως στις αλλαγές που συντελούνται στα βαλκανικά κράτη.

αυτής της λογικής θεώρησης της ανάπτυξης. Η ΚΓΠ αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα προσπάθειας μετάβασης από μια τομεακή σε μια περιφερειακή λογική ανάπτυξης στην περίπτωση του ύπαιθρου χώρου στο πλαίσιο της τελευταίας της αναθεώρησης (2003).

181 Σε πολλές περιπτώσεις η μετεγκατάσταση εργοστασίων της βόρειας Ελλάδας σε βαλκανικές χώρες με κίνητρο το χαμηλότερο κόστος του εργατικού δυναμική και την ευνοϊκή νομοθεσία δημιούργησε σοβαρά ζητήματα ανεργίας σε τοπικό επίπεδο. Αυτού του είδους οι αρνητικές επιπτώσεις θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί στον πλαίσιο λειτουργικών πολιτικών και την εφαρμογή μέτρων ανακούφισης αυτών των πιέσεων.

4.2.2.2 Η γεωγραφία της βαλκανικής χερσονήσου

Η βαλκανική χερσόνησος είναι μια ιδιαιτέρως ορεινή και φυσικογεωγραφικά κατακερματισμένη περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αποτελείται από σημαντικές οροσειρές: τα Καρπάθια στον βορά, τις Τρανσυλβανικές Άλπεις στο κέντρο τις Διναρικές Άλπεις στην πλευρά της Αδριατικής και την οροσειρά της Ροδόπης στον νότο. Οι οροσειρές εναλλάσσονται με μικρές κοιλάδες απορροής, πράγμα που κάνει τη γεωγραφία των Βαλκανίων πολύ ενδιαφέρουσα λόγω της ποικιλίας που συναντάται σε οικολογικό, κλιματολογικό και γεωφυσικό επίπεδο. Μόνο δύο φυσικοί διάυλοι αναπτύσσονται κατά τον άξονα βορά-νότου και είναι οι γραμμικές πεδιάδες που εξελίσσονται κατά μήκους των ποταμών Μοράβα και Βαρδάρη.

Οι περιοχές οι πιο ανεπτυγμένες της βαλκανικής χερσονήσου είναι αυτές που είναι προσανατολισμένες προς τα έξω¹⁸², η Ελλάδα στραμμένη προς τη θάλασσα και οι βόρειες χώρες στραμμένες στην Ευρώπη. Η ανάπτυξη των Βαλκανίων επηρεάστηκε σημαντικά και από ιστορικές συγκυρίες και πολιτικές επιλογές, βάσει αυτού του κριτηρίου οι πιο ανεπτυγμένες περιοχές είναι είτε αυτές που δεν γνώρισαν το κομμουνιστικό καθεστώς, όπως η Ελλάδα, είτε αυτές που δεν γνώρισαν την οθωμανική αυτοκρατορία, δηλαδή οι βορειοδυτικές περιοχές. (GARDE P., 1994, 17-18)

Γεωγραφικά ο βαλκανικός χώρος είναι ιδιαιτέρως κατακερματισμένος. Τα σημαντικά φυσικά περάσματα του Βαρδάρη και του Μοράβα δεν αποτέλεσαν τους άξονες επικοινωνίας ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ανατολή εξαιτίας ιστορικών λόγων και πολιτικών συγκυριών, οι οποίες μετά την κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και της επικράτησης των εθνικών κρατών του 19^{ου} αιώνα πολλαπλασίασαν τη φυσικογεωγραφική πολυδιάσπαση του βαλκανικού χώρου με την εγκαθίδρυση των στεγανών εθνικών κρατών εγκαθιδρύοντας με αυτόν τον τρόπο τον κοινωνικοοικονομικό κατακερματισμό της βαλκανικής χερσονήσου.

Το έντονο ανάγλυφο και τα φυσικογεωγραφικά στοιχεία (Χάρτης 11, σελ. 275) απεικονίζουν τον κατακερματισμό και τη φυσική πολυδιάσπαση αυτής της ιδιαίτερης περιοχής της ανατολικής μεσογείου.

¹⁸² Για μακρά χρονική περίοδο οι διαδρομές του εμπορίου αλλά και των ανθρώπων γίνονταν κυρίως διαμέσου της θάλασσας όχι μόνον για οικονομικούς λόγους αλλά και για λόγους ασφαλείας. Αυτό εξηγεί σε περιπτώσεις το ότι οι παραθαλάσσιες περιοχές είναι πιο ανεπτυγμένες από αυτές της ενδοχώρας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	ΧΑΡΤΗΣ 11 : ΦΥΣΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΤΗΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ	ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΓΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	ΥΠΟΜΝΗΜΑ ● Πρωτεύουσα □ Σύνορα κρατών	Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιοποίηση) χαρτογραφικών δεδομένων με το λειτουργικό ArcMap 8.1 ESRI. Γεωδότηση της δορυφορικής εικόνας Landsat 7 (Visible color) πρόγραμμα World Wind 1.3	ΒΟΛΟΣ 2006
---	---	---	---	--	---	------------

4.2.2.3 Η ιστορία

Η βαλκανική χερσόνησος δεν είναι κατακερματισμένη¹⁸³ μόνο φυσικογεωγραφικά λόγω του έντονου ανάγλυφου αλλά και εθνολογικά, αφού συστήνει ένα αμάλγαμα διαφορετικών εθνοτήτων, γλωσσών, πολιτισμών και θρησκειών. Οι κύριες γλώσσες που ομιλούνται στα Βαλκάνια είναι τα Ρουμανικά, που ομιλούνται περίπου από 20 εκ. άτομα, τα Σλαβικά, που ομιλούνται στις χώρες της πρώην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας από 27,5 εκ. άτομα, τα Αλβανικά στην Αλβανία από 5,5 εκ. άτομα και τα Ελληνικά από 10,5 εκατομμύρια (GARDE P., 1994, 21-49).

Η ιστορική κληρονομιά επίσης αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα διάσπασης της χερσονήσου. Αυτό το έντονο πληθυσμιακό αμάλγαμα που συναντάμε στη βαλκανική χερσόνησο σήμερα αποτελεί κληρονομιά της Οθωμανικής και Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας και ξεκινάει από τον 14^ο αιώνα. Οι σημαντικές πληθυσμιακές μετακινήσεις και η εισαγωγή του Ισλάμ στην περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας οδήγησε σε μια ακραία ανάμιξη των πληθυσμών -όχι μόνον εθνολογικά αλλά και θρησκευτικά- εντείνοντας τις ιδιαιτερότητες και τη διαφορετικότητα ανάμεσα στις διάφορες τοπικές κοινωνίες.

Οι εθνότητες στις βαλκανικές χώρες παίζουν ακόμα πολύ σημαντικό ρόλο. Αυτό το πληθυσμιακό αμάλγαμα παρέμεινε ενωμένο μισό αιώνα περίπου υπό το κομμουνιστικό καθεστώς. Μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ και την έναρξη της μετάβασης των οικονομιών των βαλκανικών κρατών προς την ελεύθερη οικονομία ακολούθησε μία περίοδος πολέμων, μετακινήσεων πληθυσμών και σφαγών, που συνόδευσαν την προσπάθεια

183 Χαρακτηριστικό της πολυδιάσπασης που ο βαλκανικός χώρος παρουσιάζει είναι και ο νεοσύστατος όρος Βαλκανοποίηση «*balkanisation*». Ως «βαλκανοποίηση» ορίζεται η διαίρεση σε κράτη ή περιοχές μιας μεγαλύτερης πολιτικής οντότητας. Η περίοδος που ακολούθησε την Οθωμανική αυτοκρατορία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα όπου μετά την κατάρρευση της οι διάφορες βαλκανικές περιοχές διαδοχικά συνέταξαν τα Βαλκανικά κράτη. Ο όρος βαλκανοποίηση έχει αρνητική, μειωτική χροιά λόγω των πολέμων, είτε εμφυλίων είτε με άλλα κράτη, που συνόδευσαν αυτή τη διάσπαση και των οποίων οι αιτίες δεν ήταν προφανείς σε όλες τις περιπτώσεις. Αυτού του είδους η διάσπαση δεν επηρέασε μόνο την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρήσαμε κατά την κατά την περίοδο που ακολούθησε την αποικιοκρατική περίοδο των Ισπανών στην Αμερική κατά την περίοδο της ανεξαρτησίας, στη μέση Ανατολή μετά την αποχώρηση των Τούρκων το 1918 καθώς επίσης στις αποικίες της Αφρικής και της Ωκεανίας. Η διάσπαση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, κυρίως στην περιοχή του Καυκάσου και στη δημοκρατική Ομοσπονδία της Γιουγκοσλαβίας αποτέλεσε την ευκαιρία υιοθέτησης αυτού του όρου από τις εξωτερικές δυνάμεις, οι οποίες επεμβαίνουν στις συγκρούσεις των οποίων δεν υφίστανται τις συνέπειες. Σε κάθε περίπτωση η βαλκανοποίηση δίνει σύνορα των νέων κρατών μέσα στα όρια των προηγούμενων πολιτικών ενότητων, (BARRET, CH., et al., 2000, 24).

ανεξαρτητοποίησης και δημιουργίας νέων κρατών στη γιουγκοσλαβία. Τα νέα κράτη¹⁸⁴ όπως δημιουργήθηκαν είναι η Βοσνία - Ερζεγοβίνη, η Κροατία, η FYROM, η Σερβία και η Σλοβενία.

Για πολλά από τα νεοσύστατα κράτη οι εξελίξεις της τελευταίας περιόδου μπορούμε να θεωρήσουμε ότι χαρακτηρίζονται από μια θετική προοπτική ικανή να οδηγήσει στην ενσωμάτωση αυτού του ιδιαίτερου χώρου στην ΕΕ. Η ένταξη της Σλοβενίας στην ΕΕ το 2004 και της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας επισήμως το 2007 καθώς και η έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την Κροατία σηματοδοτούν θετικές εξελίξεις για τις χώρες της βαλκανικής, εγκαθιδρύοντας ένα αίσθημα ασφάλειας και σταθερότητας που έχει ανάγκη η περιοχή.

4.2.2.4 Οικονομία-ανάπτυξη

Η οικονομία των Βαλκανίων είναι κυρίως αγροτική, το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αστικές συγκεντρώσεις είναι 53.99 % και υπολείπεται σημαντικά του μέσου όρου της ΕΕ (77.3%). Ο δευτερογενής τομέας όπως αναπτύχθηκε κατά την κομμουνιστική περίοδο αφορούσε γιγαντιαία βιομηχανικά συγκροτήματα, τα οποία ήταν στραμμένα αποκλειστικά στην οικονομία των χωρών του ανατολικού μπλοκ. Μετά την κατάρρευση του το 1989 ο δευτερογενής τομέας της οικονομίας των ανατολικών χωρών, (όχι μόνο των Βαλκανικών κρατών), δεν κατάφερε να προσαρμοστεί στην νέα οικονομική πραγματικότητα.

Πολλές ελληνικές επιχειρήσεις έχουν επιλέξει τη μετεγκατάστασή τους σε χώρες της βαλκανικής, κυρίως στην FYROM και τη βουλγαρία. Εκμεταλλευόμενοι το χαμηλό εργατικό κόστος και το σχετικά χαλαρό θεσμικό πλαίσιο οι χώρες της νότιας βαλκανικής δημιουργούν ένα επιχειρηματικό περιβάλλον ιδιαίτερος ανταγωνιστικό που προσέλκυσε σημαντικό αριθμό επενδύσεων την τελευταία περίοδο. Αυτή η εξέλιξη δυστυχώς συνέβη με σχετικά βίαιες

184 Ένα έθνος αποτελεί μία κοινωνία ατόμων η οποία αυτόαναγνωρίζεται στη βάση της κοινής τους κουλτούρας και ιστορίας. Προσδιορίζεται αλλά δεν αναγνωρίζεται πάντα από τους άλλους ως ενότητα. Από τη γαλλική επανάσταση εμφανίστηκε ο όρος κράτος-έθνος σύμφωνα με τον οποίο για κάθε έθνος απαιτούνται δύο βασικές συνθήκες μια γεωγραφική περιοχή και ένα οργανωμένο κράτος.

Η επικράτηση της πολιτικής λογικής του κράτους έθνους κατά τον 18ο αιώνα αποτέλεσε την κύρια πηγή μεταβολής των συνόρων μέσω των εθνικών πολέμων που όρισαν τις αποικιοκρατικές αυτοκρατορίες και τις αυτοκρατορίες των δυναστειών. Το έθνος απαιτούσε τη δημιουργία κράτους ως εξέλιξη των απελευθερωτικών κινημάτων. Από τη γαλλική επανάσταση η λογική του εθνικισμού θα εξαπλωθεί διαδοχικά σε πολλές γεωγραφικές περιφέρειες ακολουθούμενη από πολέμους.

Πολλά έθνη μπορούν να συγκατοικήσουν στο ίδιο κράτος. Στην Ευρώπη η κύρια τάση ήταν η διάσπαση στη λογική σχηματισμού καθαρών εθνικά κρατών. Αυτό συνέβη είτε ειρηνικά όπως στην περίπτωση διαχωρισμού της Νορβηγίας από τη σουηδία το 1905 ή της Σλοβακίας από τη δημοκρατία της Τσεχίας το 1993, είτε με βίαιες συγκρούσεις όπως στην περίπτωση της ομοσπονδιακής δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας όπου από τη διάσπασή της συνοδεύτηκε από πολέμους και αιματηρά γεγονότα, που οδήγησαν στη δημιουργία πέντε νέων κρατών, (BARRET, CH., et al, 2000, 128).

διαδικασίες και απρογραμμάτιστα χωρίς δηλαδή να ληφθούν κάποια ειδικά μέτρα με αποτέλεσμα συγκεκριμένες κοινότητες να πληγούν σημαντικά από την ανεργία.

Ακολούθως (Πίνακας 24) παρατίθενται κάποιοι βασικοί δείκτες σύγκρισής των βαλκανικών κρατών με τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό μέσο όρο. Στο σύνολό του ο βαλκανικός χώρος καταλαμβάνει επιφάνεια ίση με το 30,6% της επιφανείας των χωρών της ΕΕ με συνολική έκταση 765.95 χιλ. χλμ2. Ο πληθυσμός της βαλκανικής χερσονήσου ισούται με το 30,38% του πληθυσμού των χωρών της ΟΝΕ αριθμώντας συνολικά 93,4 εκ. άτομα.

Σημαντική διαφοροποίηση εμφανίζει και ο μέσος όρος προσδοκίας ζωής στη γέννηση ανάμεσα στις βαλκανικές χώρες (73.8 έτη) και στις χώρες της (ΕΕ 78,9 έτη).

Πίνακας 24: Δημογραφικοί δείκτες για τις βαλκανικές χώρες

	Επιφάνεια (χιλ. Km2)	Συνολικός πληθυσμός (εκ.)	Πληθυσμια κή αύξηση (επι % ανά έτος)	Προσδοκία ζωής (στη γέννηση)	Ποσοστό αστικο- ποίησης (επι %)
ΕΛΛΑΔΑ	132	11,1	0,4	78	60,1
ΑΛΒΑΝΙΑ	28,75	3,2	0,6	74,3	42,3
FYROM	25,71	2,1	0,6	73,6	59,4
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	110,9	7,8	-0,6	72,1	67,5
ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ	102,2	8,2	-0,7	72,8	51,6
ΒΟΣΝΙΑ ΕΡΖΕΓΟΒΙΝΗ	51,2	3,8	0,0	74,0	43
ΚΡΟΑΤΙΑ	56,54	4,5	1,4	74,0	57,7
ΣΛΟΒΕΝΙΑ	20,25	2,0	0,0	76,1	49,2
ΡΟΥΜΑΝΙΑ	238,4	21,9	-0,3	70,1	55,1
Σύνολο βαλκανικών κρατών	765,95	93,4	0,15	73,8	53,9
Μέσος όρος ΕΕ	2500	307,4	0,2	78,9	77,3

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα Δείκτες Ανάπτυξης 2005

<<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20535285~menuPK:1192694~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419,00.html>>
ανακτήθηκε 10.011.2005

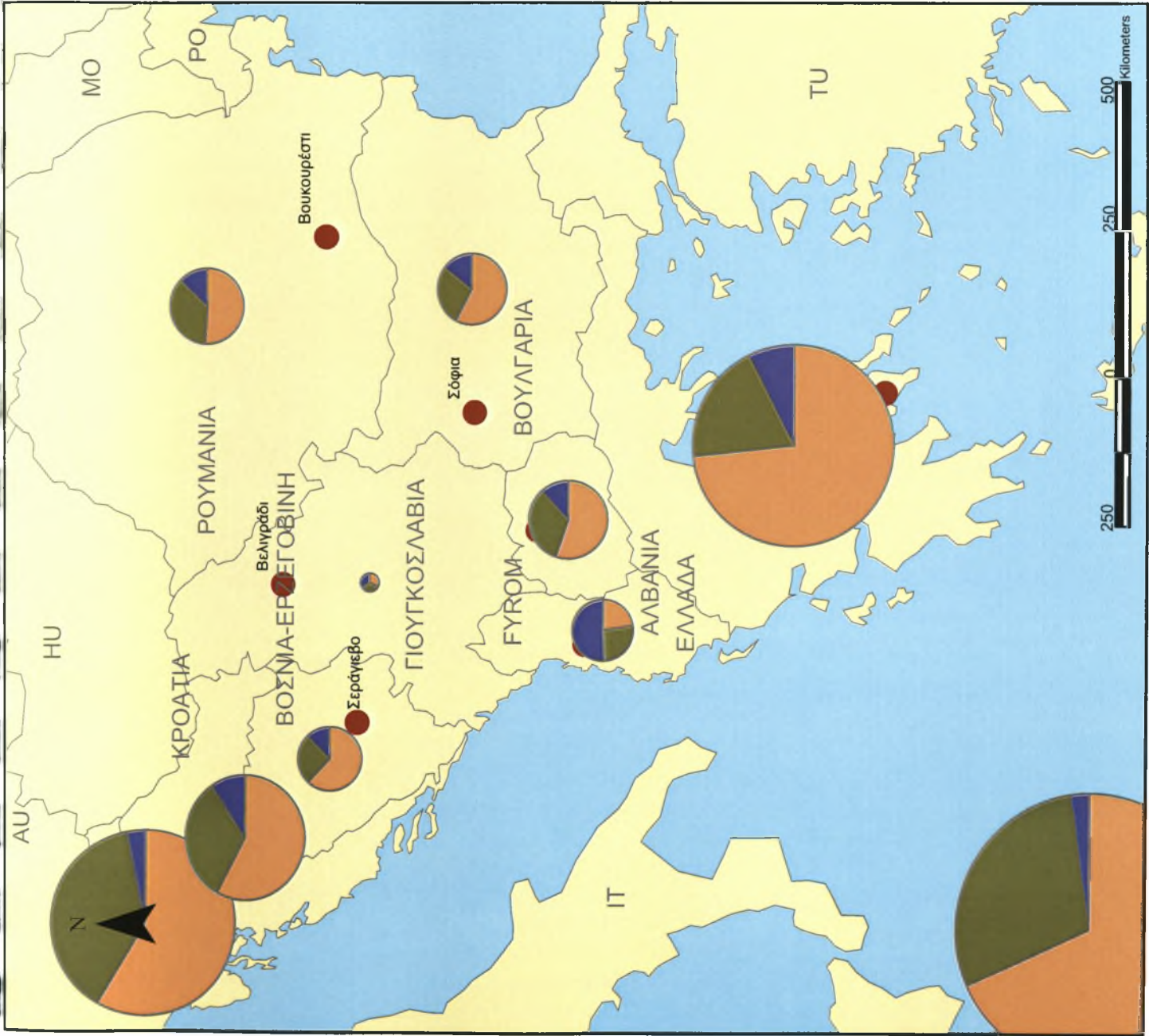
Τα Βαλκάνια αποτελούν μια ιδιαίτερη γεωγραφική ενότητα της οποίας η ενσωμάτωση στην ΕΕ αποτελεί σημαντική πρόκληση. Παρόλη τη διαφοροποίηση που εμφανίζεται στο εσωτερικό της λόγω την έντονης ποικιλομορφίας που ο χώρος παρουσιάζει όχι μόνο φυσικογεωγραφικά αλλά κυρίως εθνολογικά, γλωσσικά, θρησκευτικά οι παράγοντες που τον καθιστούν ενιαίο είναι εξίσου σημαντικοί και αφορούν την κοινή ιστορία και τη βαλκανική κουλτούρα. Είναι πολύ σημαντική για την άρτια λειτουργία του βαλκανικού χώρου η εξασφάλιση διάυλων επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ των πληθυσμών, ικανών να υπερνικήσουν τις δυσκολίες που κληρονόμησε η περιοχή μετά τις συμπλοκές που ακολούθησαν την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ, αλλά και διάφορα ιστορικά γεγονότα που συνεχίζουν να επανέρχονται δηλητηριάζοντας τις σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες πληθυσμιακές ομάδες.

Ακολουθώς (Χάρτης 12, σελ. 280) παρατίθεται η σύγκριση του ΑΕΠ ανά κάτοικο καθώς και η κατανομή του στους τρεις τομείς της οικονομίας στις βαλκανικές χώρες και αντίστοιχος ο μέσος όρος της ΕΕ. Ο βαλκανικός χώρος παραμένει σε μεγάλο βαθμό αγροτικός σε σχέση με τον αντίστοιχο της ΕΕ. Οι κύριοι λόγοι που το εξηγούν αυτό είναι:

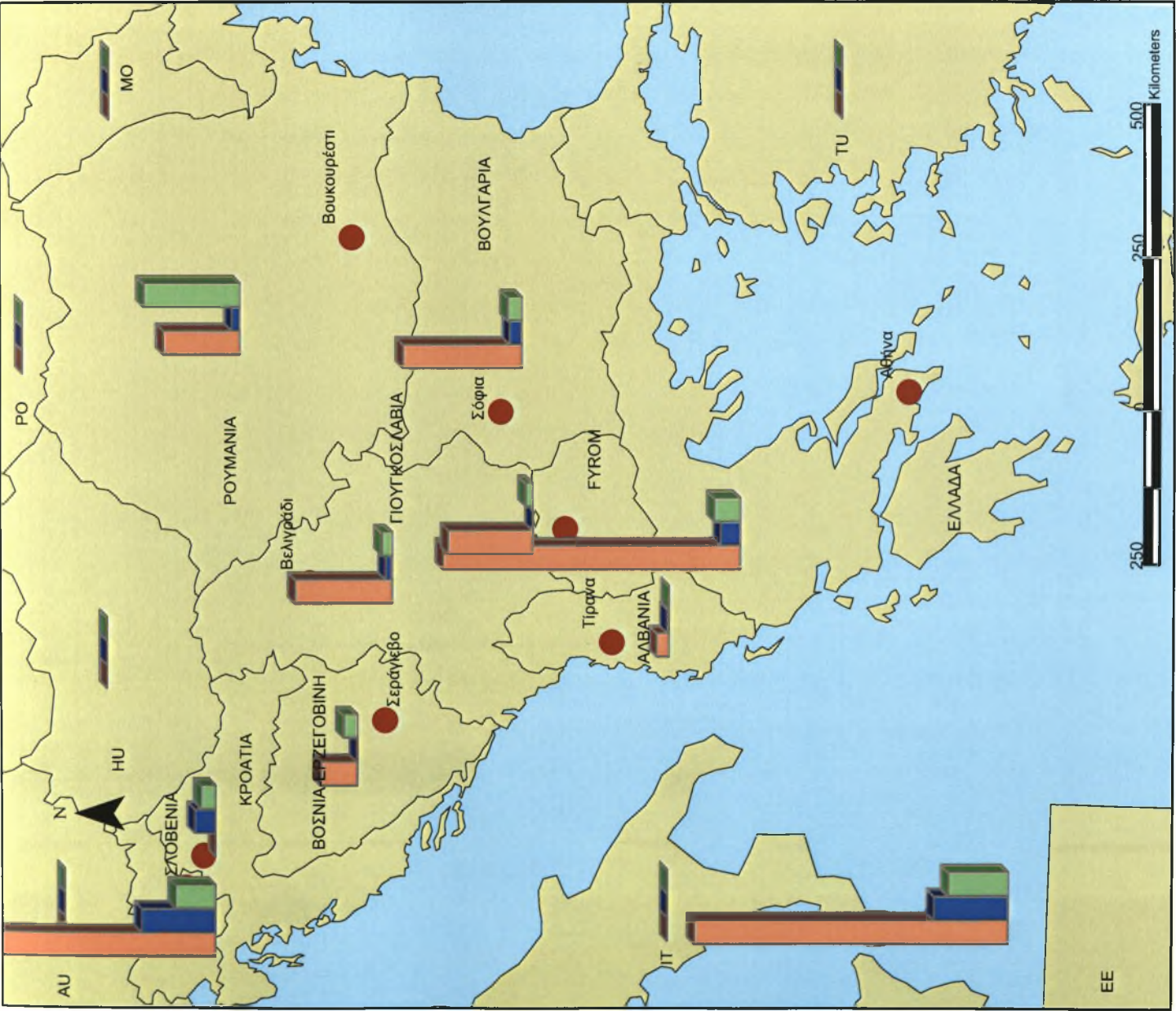
- Οι ιστορικές συγκυρίες που ευνόησαν την ανάπτυξη και διατήρηση του κοινοτικού τρόπου παραγωγής μικρής κλίμακας και άρα την προσήλωση στον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Το συγκεκριμένο μοντέλο παραγωγής σε πολλές περιπτώσεις λειτουργούσε αποτελεσματικά χάρη στην έντονη εθνολογική ταυτότητα των κοινοτήτων και την πολυδιάσπαση της βαλκανικής χερσονήσου.
- Η ανάπτυξη του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα της οικονομίας απαιτεί συνήθως σημαντικές αστικές συγκεντρώσεις και γενικότερα την αποτελεσματικότερη λειτουργία και οργάνωση του παραγωγικού συστήματος, χαρακτηριστικά που ο βαλκανικός χώρος δεν είχε. Η Ελλάδα και η Σλοβενία διαφοροποιούνται από το τυπικό προφίλ που εμφανίζουν οι υπόλοιπες βαλκανικές χώρες χαρακτηρίζονται και από κατά κεφαλήν ΑΕΠ σημαντικότερο πράγμα που αιτιολογείται από την εξωστρέφεια τους και την ενσωμάτωσή τους στην ΕΕ.

Στη συνέχεια (Χάρτης 13, σελ. 281) επιλέξαμε να απεικονίσουμε τη χρήση τεχνολογιών επικοινωνίας και ηλεκτρονικών υπολογιστών για την περιοχή των Βαλκανίων και τον αντίστοιχο μέσο όρο που αφορά τα κράτη της ΕΕ. Μέσω αυτών των δεικτών θεωρούμε ότι αποδίδεται η σημαντική απόκλιση που εμφανίζουν τα Βαλκάνια κράτη, δημιουργώντας ένα τυπικό προφίλ σαφώς διαφοροποιημένο σε σχέση με αυτό του μέσου όρου των κρατών της ΕΕ. Οι μόνες βαλκανικές χώρες που διαφοροποιούνται είναι η Ελλάδα και η Σλοβενία, που είναι κράτη μέλη της ΕΕ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	ΧΑΡΤΗΣ 12 : ΤΟ ΑΕΠ - ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΗΝ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΣΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΤΟΜΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΣΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	ΥΠΟΜΝΗΜΑ Πρωτεύουσα Πρωτογενής τομέας Δευτερογενής τομέας Τριτογενής τομέας	Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιοποίηση) χαρτογραφικών δεδομένων The World Bank development indicators με το λειτουργικό ArcMap 8.1 ESRI	ΒΟΛΟΣ 2006
---	---	---	---	---	---	------------

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΑ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	ΧΑΡΤΗΣ 13 : ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	ΤΣΙΛΜΙΓΚΑΣ ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΤΚΟΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	ΥΠΟΜΝΗΜΑ ● Πρωτεύουσα Χρήση νέων τεχνολογιών στους 1000 κατ. ■ Τηλεφωνική σύνδεση ■ Χρήση Η/Υ ■ Χρήση internet	Πηγή: Επεξεργασία (ψηφιο- ποίηση) χαρτογραφικών δεδομένων The World Bank development indicators (2002) με το λειτουργικό ArcMap 8.1 ESRI	ΒΟΛΟΣ 2006
---	---	---	--	---	--	------------

4.2.3 ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ

4.2.3.1 Οι κύριες ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες που επηρέασαν την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου αναλύονται αδρομερώς οι κύριες ιστορικές συγκυρίες και πολιτικές επιλογές που επηρέασαν και συνεχίζουν να επιδρούν στην ανάπτυξη του αγροτικού χώρου στην Ελλάδα. Επιλέξαμε την παρουσίαση-ανάλυση κάποιων κύριων αξόνων που θεωρείται ότι συστήνουν το πλαίσιο σε εθνικό επίπεδο, στο οποίο ακολούθως εγγράφονται οι προτάσεις μας. Πιο συγκεκριμένα σε αυτό το κεφάλαιο αναλύονται:

- Η περίοδος της έντονης αστικοποίησης και την έξοδο του αγροτικού πληθυσμού, είτε προς τα αστικά κέντρα της χώρας είτε προς πόλεις της Ευρώπης, της Αμερικής και της Αυστραλίας. Εξετάζονται αδρομερώς τα κοινωνικό-οικονομικά φαινόμενα τα οποία το επέβαλαν και οι επιπτώσεις τους στον ύπαιθρο χώρο.
- Η εξειδίκευση του αγροτικού κόσμου στη γεωργική παραγωγή, εκμεταλλευόμενος τις κοινοτικές επιδοτήσεις στο πλαίσιο της ΚΓΠ.
- Οι νέες προσδοκίες ανάπτυξης που δημιουργούνται για τον αγροτικό χώρο στην Ελλάδα και αφορούν και άλλες παραγωγικές δραστηριότητες εκτός της γεωργικής παραγωγής.
- Η απειλή της υπερεκμετάλλευσης ή εγκατάλειψης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στο πλαίσιο της τουριστικής ανάπτυξης ορισμένων περιοχών.
- Οι νέες αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας απαντώντας στα αδιέξοδα που η ζωή στους αστικούς χώρους δημιουργεί.
- Η διάσπαρτη και παρόδια δόμηση ως μηχανισμού παραγωγής κατοικίας στον αγροτικό χώρο, και η έντονη υποβάθμισή του τοπίου και του περιβάλλοντος που αυτό προκαλεί .
- Τέλος αναφέρεται ο ρόλος της αναδιάρθρωσης του εθνικού πλαισίου διοίκησης. Οι νέοι ΟΤΑ και ο ρόλος τους στην τοπική ανάπτυξη.

Μέσα σε αυτούς του επτά άξονες θεωρείται ότι προσδιορίζεται το πλαίσιο σε εθνικό επίπεδο, στο οποίο ακολούθως εγγράφονται οι προτάσεις- στρατηγικές όσον αφορά στον ορεινό χώρο που χαρακτηρίζεται από φυσική και πολιτιστική κληρονομιά.

I. Η περίοδος της αστικοποίησης και η έντονη έξοδος του αγροτικού πληθυσμού

Η περίοδος της αγροτικής εξόδου στην Ελλάδα άρχισε μετά το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου και συνεχίστηκε με πιο έντονους ρυθμούς στη διάρκεια και μετά το τέλος του εμφυλίου. Τη συγκεκριμένη περίοδο η ζωή στην επαρχία ήταν δυσχερής αφενός λόγω της

σημαντικής έλλειψης υποδομών, κατεστραμμένων από τους πολέμους, αλλά κυρίως λόγω των επιπτώσεων του εμφύλιου που ακολούθησε τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Η μετανάστευση, εσωτερική και προς χώρες του εξωτερικού, αποτέλεσε την απάντηση σε αυτές τις δυσκολίες για ένα σημαντικό ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού όχι μόνο για οικονομικούς λόγους αλλά κυρίως εξαιτίας των έντονων κοινωνικών προβλημάτων που είχε κληρονομήσει στις τοπικές κοινωνίες ο εμφύλιος πόλεμος.

Ο εμφύλιος πόλεμος αποτελούσε για πολλούς τον πιο καταστροφικό πόλεμο που γνώρισε η Ελλάδα. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι κατά τη διάρκεια του οι κοινωνικές αντιθέσεις που δημιουργήθηκαν στις τοπικές κοινωνίες είχαν ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση και συχνά την πλήρη αποδόμηση των δικτύων των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων ανατρέποντας με βίαιο τρόπο τις τοπικές ισορροπίες και δομές. Οι θηριωδίες που πραγματοποιήθηκαν σε πολλές περιοχές της ελληνικής υπαίθρου δημιούργησαν ένα ασφυκτικό κοινωνικό κλίμα, προκαλώντας τη βίαιη αγροτική έξοδο, κυρίως, προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας αλλά και προς το εξωτερικό. Η βίαιη και απρογραμματίστη αστικοποίηση που ακολούθησε αυτή την περίοδο έθεσε σε μεγάλο βαθμό τις βάσεις για τη δυσμορφία που χαρακτηρίζει σήμερα τις ελληνικές πόλεις με την άναρχή δόμηση και τη μικροϊδιοκτησία.

II. Η εξειδίκευση του αγροτικού κόσμου στη γεωργική παραγωγή

Η περίοδος που ακολούθησε την αγροτική έξοδο μετά το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου και του εμφύλιου είχε ως χαρακτηριστικό τη σταδιακή κοινωνικό-οικονομική αποδόμηση της υπαίθρου.

Μετά την είσοδο της χώρας μας στην ΕΟΚ το 1981 ξεκίνησε η περίοδος της έντονης γεωργικής εξειδίκευσης του αγροτικού χώρου στο πλαίσιο κυρίως της ΚΓΠ και των επιδοτήσεων συγκεκριμένων προϊόντων. Η έντονη εξειδίκευση στη γεωργία σε περιπτώσεις μετατράπηκε σε μονοκαλλιέργεια, δημιουργώντας αφενός μια ιδιαίτερη πίεση στο περιβάλλον (οικολογική υποβάθμιση), αφετέρου την οικονομική εξάρτηση της τοπικής κοινωνίας από ένα μικρό αριθμό προϊόντων, η παραγωγή των οποίων σε μεγάλο βαθμό στηρίζονταν στις επιδοτήσεις.

Παρατηρούμε σε πολλές περιπτώσεις, κυρίως μετά τη δεκαετία του '90, τη σταδιακή αντικατάσταση του παραδοσιακού συστήματος πολυδραστηριότητας, πλέον μη αποδοτικού οικονομικά, από ένα σύστημα εξειδίκευσης στην παραγωγή επιδοτούμενων γεωργικών προϊόντων.

Το μοντέλο αγροτικής ανάπτυξης που επιβλήθηκε από τις Βρυξέλλες μέσω του μηχανισμού των επιδοτήσεων συγκεκριμένων προϊόντων, αγνοώντας τους τοπικούς μηχανισμούς παραγωγής και τις ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας, είχε αρνητικές επιπτώσεις. Το μοντέλο της εντατικής γεωργικής εκμετάλλευσης χαρακτηρίζεται οικονομικά πιο αποδοτικό από το παραδοσιακό σύστημα πολυδραστηριότητας που χαρακτήριζε τον αγροτικό χώρο της Ελλάδας. Η γεωργική παραγωγή υιοθέτησε τη λογική της εντατικής μονοκαλλιέργειας επιδοτούμενων προϊόντων, λογική η οποία σε πολλές περιπτώσεις ήρθε σε ανταγωνιστική

σχέση με το περιβάλλον, υπερβαίνοντας συχνά τη φέρουσα ικανότητα αυτού και την κοινωνικοοικονομική οργάνωση της τοπικής κοινωνίας που στηριζόταν σε σχέσεις εξάρτησης δημιουργώντας και συντηρώντας κατά αυτόν τον τρόπο πολύπλοκά άτυπα τοπικά δίκτυα που εγγυούνταν την κοινωνική συνεκτικότητα σε τοπικό επίπεδο.

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι σε μεγάλο βαθμό, παρόλη τη σημαντική οικονομική ενίσχυση που καρπώθηκε η ελληνική ύπαιθρος από τις τομεακές πολιτικές της ΕΕ, δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει τα έντονα αναπτυξιακά της ζητήματα, κυρίως λόγω της προβληματικής λογικής που χαρακτήριζε τις πολιτικές ανάπτυξης, καθώς και τους μηχανισμούς των επιδοτήσεων που εφαρμόστηκαν στον αγροτικό χώρο.

III. Οι νέες προσδοκίες ανάπτυξης για τον αγροτικό ορεινό χώρο στην Ελλάδα

Η επικρατούσα λογική στις αναπτυξιακές πολιτικές του αγροτικού χώρου για μεγάλη χρονική περίοδο προωθούσε την ενίσχυση της παραγωγής συγκεκριμένων τομέων (την παραγωγή συγκεκριμένων προϊόντων) που θεωρούνταν κομβικοί. Η τομεακή λογική που υιοθετήθηκε στις αναπτυξιακές πολιτικές ενίσχυσε τις ανισότητες μεταξύ των περιφερειών δημιουργώντας σημαντικά προβλήματα σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο και συχνά ανταγωνιστική σχέση με το περιβάλλον. Σήμερα είναι κοινώς αποδεκτό ότι η τομεακή λογική στην πολιτική ανάπτυξης του αγροτικού χώρου δεν είναι δυνατόν να απαντήσει στις πολύπλοκες αναπτυξιακές προκλήσεις που χαρακτηρίζουν την εποχή μας.

Ο ρόλος της ΕΕ είναι καθοριστικός στη νέα λογική που τείνει να επικρατήσει στο αναπτυξιακό μοντέλο του αγροτικού χώρου της χώρας μας. Οι πολιτικές, τα προγράμματα και οι καινοτομίες, προτεινόμενες από την ΕΕ, επηρέασαν σημαντικά την ανάπτυξη του ορεινού χώρου της Ελλάδας. Η καινοτομία *Leader+ 2000 – 2006* αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατεύθυνσης ανάπτυξης που οραματιζόμαστε για τον ορεινό χώρο, προτείνοντας δράσεις οι οποίες δεν εξαντλούνται σε μια τομεακή λογική της ανάπτυξης αλλά διευρύνονται αντιμετωπίζοντας τον χώρο στην ολότητά του χρηματοδοτώντας δράσεις σε νευραλγικούς τομείς.

Μέσα από πρωτοβουλίες αυτού του είδους επιχειρείται η απάντηση στις σύγχρονες προκλήσεις¹⁸⁵ για τον αγροτικό χώρο, όπως διαμορφώνονται μετά και από την αναθεώρηση της ΚΓΠ. Η πρωτοβουλία *Leader+* θεωρείται ως δεύτερος πυλώνας της ΚΓΠ. Είναι πλέον αυτονόητο ότι αποβλέπουμε στην αγροτική ανάπτυξη ικανή να εξασφαλίσει την κοινωνική και

185 Οι νέες προκλήσεις για τον αγροτικό χώρο όπως διατυπώνονται στην καινοτομία LEADER+ (2003) αφορούν: την αύξηση της κατανάλωσης, την αντιμετώπιση της όλο και αυξανόμενης πίεσης στο περιβάλλον, την επιτάχυνση στη διάδοση των νέων τεχνολογιών, και τέλος την αναστροφή της τάσης γήρανσης του πληθυσμού. Συνεχίζοντας στην ίδια λογική όπως και οι προκάτοχοί του *LeaderI* (1991-1994) και *LeaderII* (1994-1999) το πρόγραμμα *Leader+* (2000-2006) προωθεί την ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων που θα εξασφαλίζουν τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. <<http://www.europa.eu.int/geninfo/query/resultaction.jsp?Page=1>>, ανακτήθηκε 12.06.2006

οικονομική συνοχή σε τοπικό επίπεδο λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τους διάφορους περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Η πρωτοβουλία *Leader+* δεν αποτελεί μόνο μία σειρά μέτρων ώστε να επιτευχθεί η ανανέωση της ανταγωνιστικότητας του γεωργικού τομέα αλλά μέσω της πρότασης πολυτομεακών μέτρων στον αγροτικό χώρο αποβλέπει στη συνολική ευημερία¹⁸⁶ των περιοχών.

Παρόλη τη βοήθεια που οι πολιτικές και τα προγράμματα που συντάχθηκαν σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο προσέφεραν στον ορεινό αγροτικό χώρο στην Ελλάδα τα προβλήματα σήμερα ακόμα παραμένουν μείζονα.

IV. Ο κίνδυνος από την υπερεκμετάλλευση ή την εγκατάλειψη της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς

Εκτός από τα σημαντικά στοιχεία η σύνολα που θεωρούνται κληρονομιά συνήθως εθνικής ή διεθνούς σημασίας η πολιτική διαχείρισης της κληρονομιάς οφείλει να εξετάσει και να ενσωματώσει στα προγράμματα διαχείρισης της και στοιχεία η σύνολα μικρότερης, τοπικής σημασίας (κεφ. 1.3.1.3, σελ. 85). Ως τοπική κληρονομιά ορίζονται συνηθισμένες παραδοσιακές υποδομές που υπάρχουν σε πολλά μέρη του ελληνικού χώρου και συνήθως χρησιμοποιούνταν σε άλλες εποχές στην παραγωγική διαδικασία. Η αποδόμηση του παραδοσιακού συστήματος γεωργικής εκμετάλλευσης και η αντικατάστασή του από το σύστημα εκτατικής γεωργικής παραγωγής, στις περιοχές όπου αυτό ήταν δυνατόν, είχε ως αποτέλεσμα να εγκαταλειφθούν μια σειρά υποδομών: οι αναβαθμίδες, οι αποθήκες, οι στάβλοι, οι μύλοι, οι υδρόμυλοι κ.λπ., αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα.

¹⁸⁶ Υπάρχουν δύο κύριες εναλλακτικές λογικές στην περιφερειακή πολιτική: 1) αυτές που προωθούν δράσεις «ευημερίας των πολιτών» εστιάζοντας τη δράση τους στη σύσταση διαύλων, για τη διευκόλυνση της μετανάστευσης σε άλλες πιο ανταγωνιστικές περιοχές, (βελτίωση της κινητικότητας της εργασίας) και 2) αυτές που αποβλέπουν στην «ευημερία των περιοχών» εστιάζοντας τις δράσεις τους στην κατασκευή υποδομών υλικών και άυλων, για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στις εν λόγω περιοχές. Οι κυριότεροι άξονες υπέρ της υιοθέτησης πολιτικών «ευημερίας των πολιτών» αφορούν στο ότι: α) δεν είναι βέβαιο ότι η εφαρμογή περιφερειακών πολιτικών θα είναι ικανή να βελτιώσει την ελκυστικότητα και την ανταγωνιστικότητά τους, β) σε εθνικό επίπεδο κρίνεται συνήθως αντί οικονομικό ως μέτρο να δοθούν κίνητρα για τη μετεγκατάσταση παραγωγικών μονάδων, επεμβαίνοντας με αυτόν τον τρόπο ουσιαστικά στη λειτουργία της αγοράς, γ) η μετανάστευση εργατικού δυναμικού μπορεί να ενισχύσει την ανάπτυξη στους ήδη υπάρχοντες πόλους, δ) δεν καλλιεργείται η λογική του προστατευτισμού στους επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στις προς ανάπτυξη περιοχές, τέλος, ε) κρίνεται ως παράδοξο η χρηματοδότηση των βιομηχανιών να χωροθετηθούν εκεί που δε θα ήθελαν και να υποχρεώνονται άνθρωποι να εγκαταλείψουν εκεί που δε θα ήθελαν. Στην αντίθετη λογική, οι κυριότεροι άξονες υπέρ της υιοθέτησης πολιτικών «ευημερίας των περιοχών» αφορούν στο ότι: α) οι οικονομίες συγκέντρωσης των μητροπολιτικών περιοχών μπορεί να μετατραπούν σε δυσ-οικονομίες, λόγω της υπερσυγκέντρωσης παραγωγικών δραστηριοτήτων και πληθυσμού, β) το κοινωνικό κόστος μιας επένδυσης στην περιφέρεια είναι μικρότερο από μια επένδυση στο κέντρο, γ) το εργατικό δυναμικό κάποιων περιοχών μπορεί να είναι μη μετακινήσιμο δ) η πληθυσμιακή αποψίλωση κάποιων περιοχών μπορεί να είναι ασύμφορη για εθνικούς λόγους.

Σήμερα αυτές οι υποδομές αποτελούν σημαντική πολιτιστική και αρχιτεκτονική κληρονομιά. Η λειτουργία τους στην παραγωγή δεν είναι οικονομικά βιώσιμη (εκτός ειδικών περιπτώσεων) αλλά ο ρόλος τους στη λειτουργία και οργάνωση του χώρου κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικός. Τέτοιες δομές αποτελούν συνήθως τοπόσημα, επιτρέποντας την οργάνωση και την ταυτοποίηση του χώρου.

Ο ρόλος της «τοπικής» κληρονομιάς είναι σημαντικός και ως τουριστικός πόρος, που μέσω της αξιοποίησης του, μπορεί να υποστηριχθεί η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού. Πρόκληση αποτελεί ο τρόπος αξιοποίησης τους, ώστε να μην υποβαθμιστεί αυτό το σημαντικό κεφάλαιο ούτε από την εγκατάλειψη αλλά ούτε και από την υπερεκμετάλλευση.

V. Οι νέες αναζητήσεις της ελληνική κοινωνίας

Στην Ελλάδα όπως και σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες εμφανίζονται νέες τάσεις όσον αφορά τα τουριστικά πρότυπα. Ο θεματικός τουρισμός, ο οικοτουρισμός, ο τουρισμός της υπαίθρου¹⁸⁷, ο αγροτουρισμός¹⁸⁸ αποτελούν εναλλακτικές προτάσεις οι οποίες διεισδύουν στην ελληνική κοινωνία και αφορούν όλο και σημαντικότερο τμήμα της. Το παραδοσιακό τουριστικό πρότυπο που επιβάλλει συγκεκριμένους συνήθως παραθαλάσσιους τουριστικούς προορισμούς για μια μικρή περίοδο του χρόνου και αν και ακόμα αποτελεί μάλλον τον κυρίαρχο τρόπο διακοπών (τουλάχιστον στη χώρα μας) εμφανίζεται μια έντονη τάση συρρίκνωσης αυτού εις όφελος των νέων εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Οι αδυναμίες του μαζικού τουρισμού και τα προβλήματα που συνεπάγεται τόσο ως προς τους πελάτες (τουρίστες) αλλά κυρίως ως προς τους χώρους και τις κοινωνίες υποδοχής (υπερσυγκέντρωση σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους εγκατάλειψη σε άλλες) έχουν πλέον γίνει κατανοητές (κεφ. 4.4.2. σελ. 315) και σε αυτή τη λογική όλο και μεγαλύτερο μέρος των τουρισμού αφορά σε εναλλακτικές μορφές που κρίνονται πιο συμβατές με τους χώρους υποδοχής όσο και με τους πελάτες.

187 Ο τουρισμός της υπαίθρου είναι από τα πρότυπα είδη βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης που ενισχύει την οικονομική πρόοδο χωρίς να αλλοιώνει τις οικονομικές σχέσεις και το περιβάλλον. Χαρακτηρίζεται από το ήπιο των μικρής κλίμακας υποδομών και υπηρεσιών. Συνιστά μια αναπτυξιακή δραστηριότητα που λειτουργεί μέσα στο πλαίσιο του οικονομικού και κοινωνικού ιστού του αγροτικού χώρου, συνδέεται με τις ήπιες εναλλακτικές και ειδικές μορφές τουρισμού και έχει ως στόχο την ανάπτυξη της περιφέρειας, (ΚΟΥΣΟΥΝΗΣ Σ., 2005, 38).

188 Ο αγροτουρισμός είναι μια ήπια εναλλακτική μορφή βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και πολυδραστηριότητας στον αγροτικό χώρο που αποβλέπει σε τρεις άξονες : α) να γνωρίσει ο επισκέπτης τον αγροτικό χώρο, τα πολιτισμικά στοιχεία και τα αυθεντικά χαρακτηριστικά του, τις αγροτικές ασχολίες, τα τοπικά προϊόντα, την παραδοσιακή κουζίνα, και την καθημερινή ζωή των κατοίκων της υπαίθρου, β) να φέρει τον επισκέπτη σε επαφή με την φύση καθώς και με τις δραστηριότητες στην ύπαιθρο στις οποίες μπορεί να συμμετέχει, να ψυχαγωγηθεί και να περιηγηθεί, γ) να κινητοποιήσει τις παραγωγικές πολιτισμικές και αναπτυξιακές δυνάμεις του τόπου συμβάλλοντας έτσι στη βιώσιμη ανάπτυξη του αγροτικού χώρου, (ΓΕΩΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ, Τ., 2005, 11 Καθημερινή 06.10.2005)

Η αναζήτηση εναλλακτικού μοντέλου τουρισμού, κατανεμημένου σε όλη την περίοδο του έτους αποτελεί μια τάση όλο και πιο έντονη η οποία ανταγωνίζεται, τουλάχιστον σε κάποιες κοινωνικό-οικονομικές κατηγορίες το παραδοσιακό μοντέλο τουρισμού που ωθεί Στη συγκέντρωση των διακοπών σε συγκεκριμένες περιόδους του έτους.

Περιοχές περιθωριοποιημένες για αρκετές δεκαετίες σήμερα αποτελούν τόπους προορισμού με αποτέλεσμα την ανάπτυξη σε αυτούς νέων δυναμικών. Το Νυμφαίο αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Το Νυμφαίο αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής της ήπιας τουριστικής ανάπτυξης, μέσω της αξιοποίησης των φυσικών και πολιτιστικών πόρων¹⁸⁹. Η πολιτιστική κληρονομιά του Νυμφαίου αφορά στα τοπικά αρχιτεκτονήματα, αρχοντικά που κατασκευάστηκαν από τους εύπορους έμπορους και χρυσοχόους που δραστηριοποιούνταν στις πόλεις των Βαλκανίων της Ευρώπης και της Ανατολής. Η ενιαία λειτουργία του Μεσογειακού χώρου στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, επέτρεψε τη δημιουργία και λειτουργία άτυπων κοινωνικοοικονομικών δικτύων που είχαν ιδιαίτερες επιπτώσεις στην ανάπτυξη.

Η διάσπαση μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αυτού του ενιαία λειτουργούντος χώρου και οι πόλεμοι που ακολούθησαν στον 20ο αιώνα, οδήγησαν το Νυμφαίο στον απόλυτο αναπτυξιακό μαρασμό, όπως συνέβη και σε πολλές άλλες αντίστοιχες περιοχές. «...το 1990 στο Νυμφαίο κατοικούσαν μόνο 35 γέροντες, σε ένα χωριό που στην περίοδο ακμής του αριθμούσε 3000 άτομα», (ΤΣΙΓΓΑΝΑ Θ., 2005, *Καθημερινή* 23.10.2005)

Η τοπική κοινωνία μπόρεσε να οργανωθεί δραστηριοποιώντας τις ενδογενείς δυναμικές. Αξιοποιώντας το φυσικό και πολιτιστικό της κεφάλαιο, εκμεταλλευόμενη τις νέες δυναμικές όπως αυτές αναπτύσσονται σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, και τις ευκαιρίες που δημιουργούνται από τις πολιτικές της ΕΕ πέτυχε την ανάπτυξη, με σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό αποτέλεσμα. Στη δεκαετία 1995-2005 τριπλασίασε τον πληθυσμό της και δημιούργησε τις αναγκαίες υποδομές για την ανάπτυξη (ΤΣΙΓΓΑΝΑ Θ., 2005, *Καθημερινή* 23.10.2005).

VI. Η διάσπαρτη και παρόδια δόμηση ως μηχανισμός παραγωγής κατοικίας στον αγροτικό χώρο

Η έντονη εκτός οικισμού οικοδομική δραστηριότητα που παρατηρήθηκε στην Ελλάδα την τελευταία περίοδο, κυρίως μετά τη δεκαετία του '80 και αφορά στην ανάγκη παραγωγής

189 Στο πλαίσιο τη δράσης DELTA (*Development of territorial cultural systems*) της ΕΕ, στο πλαίσιο του προγράμματος της Ευρωμεσογειακής συνεργασίας Euro med Heritage II, επιχειρείται η ανάδειξη και διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού περιβάλλοντος για την παραγωγή οικονομικού και κοινωνικού αποτελέσματος, σε ένα συγκεκριμένο τοπικό πολιτιστικό σύστημα. Η κοινότητα του Νυμφαίου της Φλώρινας, ο Δήμος Ρόδου, η αναπτυξιακή εταιρία Κυκλάδων, το αρχαιολογικό Ινστιτούτο αιγιακών σπουδών της Κως και ο πολιτιστικός οργανισμός «οι δρόμοι της ελιάς» της Μεσσηνίας, αναδεικνύονται από την ΕΕ ως οι πλέον αντιπροσωπευτικοί του ελληνικού χώρου, (ΤΣΙΓΓΑΝΑ Θ., 2005, *Καθημερινή* 23.10.2005).

δεύτερης κατοικίας εκτός οικισμού αποτελεί ένα ακόμα κρίσιμο πρόβλημα του ύπαιθρου χώρου. Σε κάποιες περιοχές, εντατικής γεωργικής εκμετάλλευσης, ή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους αυτή η πρακτική κρίνεται ιδιαιτέρως αρνητική. Η αντινομία που χαρακτηρίζει αυτή την πρακτική είναι ότι η μεγάλη συγκέντρωση της διάσπαρτης εξωαστικής δόμησης αφορά στις περιοχές των οποίων η υποβάθμιση έχει σημαντικές επιπτώσεις στην οργάνωση και λειτουργία του χώρου και η προστασία τους κρίνεται κρίσιμη λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους: ακριβώς αυτά είναι που πρέπει να προστατευτούν είναι που προσελκύουν τη δόμηση που αποτελεί συχνά παράγοντα υποβάθμισης (περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, σε περαστικές ζώνες, κορυφογραμμές, παράκτιος χώρος κ.λπ.)

Σε πολλές περιοχές της Ευρώπης αλλά και στην Ελλάδα η γεωργική δραστηριότητα εκτοπίζεται από τον αγροτικό χώρο για να καλυφθούν ανάγκες παραθεριστικής κατοικίας. Ολόκληρες αγροτικές περιοχές δεσμεύονται, μέσω του μηχανισμού της αγοράς¹⁹⁰ και δημιουργούν χώρους υποδοχής της διάσπαρτης δόμησης, οι οποίοι λειτουργούν για μικρή περίοδο του χρόνου.

Αυτό το φαινόμενο εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονο σε περιφέρειες της νότιας Γαλλίας και Ισπανίας, τις οποίες επιλέγει για την εγκατάστασή του σε αυτές σημαντικός αριθμός πληθυσμού της κεντρικής ή βόρειας Ευρώπης προσελκυσμένος από την ποιότητα περιβάλλοντος που τις χαρακτηρίζει. Συνήθως αφορά κοινωνικο-οικονομικές ομάδες υψηλών εισοδημάτων. Το αρνητικό αυτής της πρακτικής αφορά στο ότι αυτή η τάση δημιουργεί σημαντικές πιέσεις στις αξίες της γης με αποτέλεσμα τον κίνδυνο να εκτοπιστούν παραγωγικές δραστηριότητες όπως η γεωργία οι οποίες λόγω του ότι παράγουν μικρές υπεραξίες δεν μπορούν να καλύψουν το ύψος της γεοπροσόδου στο ύψος που αυτό διαμορφώνεται. Η πρακτική αυτή δημιουργεί επίσης και σημαντικές πιέσεις στις τοπικές κοινωνίες. Στην Ελλάδα ακόμα δεν έχουν εμφανιστεί τέτοιες τάσεις σε μαζικό βαθμό παρά μόνο σημειακά κυρίως στον παραθαλάσσιο και νησιωτικό χώρο. Ο ανταγωνισμός που αντιμετωπίζει η γεωργική δραστηριότητα για να επιβιώσει στον αγροτικό χώρο της νότιας Ευρώπης απαιτεί την παρέμβαση ρυθμίσεων χρήσεων γης ακόμα και με αποφάσεις κανονιστικού χαρακτήρα.

Η άναρχη δόμηση του αγροτικού χώρου, δηλαδή εκτός ορίων οικισμών, αποτελεί ένα ιδιαιτέρως αρνητικό φαινόμενο, το οποίο εκτός από την υποβάθμιση του τοπίου και γενικότερα του περιβάλλοντος συνεπάγεται σημαντικές πιέσεις στις τοπικές κοινωνίες σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

190 Ο μηχανισμός εκτόπισης της αγροτικής δραστηριότητας σε γενικές γραμμές είναι ο εξής: όταν η αξία της αγροτικής γης φτάσει στο σημείο να ισούται με ένα ποσό τέτοιο ώστε τοποθετούμενο στην τράπεζα να αποδίδει επιτόκιο τον χρόνο που να ισοδυναμεί με τον μέσο όρο της απόδοσης της γεωργικής παραγωγής, τότε κινούνται διαδικασίες μετατροπής της αγροτικού χώρου σε περιοχές διάσπαρτης δόμησης, αφού οι αγρότες επιλέγουν να πουλήσουν τη γη τους, ρευστοποιώντας το κεφάλαιο τους, και καρπούμενοι το επιτόκιο της τράπεζας. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται έντονα σε περιοχές της νότιας Γαλλίας, όπου οι αμπελοπαραγωγοί μόνο χάρη στις επιδοτήσεις της ΕΕ (οι οποίες είναι πολύ σημαντικές) μπορούν να αντισταθούν σε αυτή τη δυναμική «αστικοποίησης» του γεωργικού χώρου.

Σημαντικά μεγαλύτερο είναι επίσης το κόστος κατασκευής του απαραίτητου δικτύου υποδομών και παροχής υπηρεσιών υποστήριξης της διάσπαρτης ή/και παρόδιας δόμησης με αποτέλεσμα τη δημιουργία χαμηλής ποιότητας οικιστικών συνόλων.

Η διάσπαρτη δόμηση η οποία πραγματοποιείται είτε με νόμιμες είτε με παράνομες διαδικασίες, κυρίως για την κάλυψη αναγκών παραθεριστικής κατοικίας, αποτελεί έναν σοβαρότατο παράγοντα υποβάθμισης του τοπίου και γενικότερα της ποιότητας του εξωστικού χώρου στην Ελλάδα. Το φαινόμενο αυτό στο νησιωτικό και παράκτιο χώρο είναι ακόμα πιο έντονο. Δυστυχώς καμία πολιτική δεν μπόρεσε να απαντήσει σε αυτή την πρακτική παραγωγής κατοικίας στην Ελλάδα η οποία είναι ιδιαιτέρως συνυφασμένη με την κουλτούρα του λαού μας. Η πρακτική αυτή ευνοήθηκε από ιστορικές συγκυρίες, πολιτικές ψηφοθηρίας και λαϊκισμού.

VII. Η αναδιάρθρωση του εθνικού πλαισίου διοίκησης οι νέοι ΟΤΑ

Η συνολική έκταση της Ελλάδας είναι 132.000χλμ². Διοικητικά αποτελείτο από 5.318 κοινότητες και 200 μικρούς δήμους. Αυτή η διοικητική δομή αποτέλεσε σημαντικότερο παράγοντα αποσταθεροποίησης της διοικητικής πυραμίδας για μακρά χρονική περίοδο με ιδιαίτερες επιπτώσεις στην τοπική ανάπτυξη, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1994, 41-66).

Η δυσλειτουργική διοικητική πυραμίδα ήταν σε μεγάλο βαθμό η αιτία της αδυναμίας της πρωτοβάθμιας ΤΑ να διαδραματίσει αποδοτικά τον ρόλο της. Η αδυναμία της αφορούσε και τα τρία επίπεδα εξουσίας: α) σε πολιτικό επίπεδο η περιορισμένη εκπροσώπηση των μικρών κοινοτήτων δεν επέτρεπε να ακουστεί η φωνή τους, β) σε διοικητικό επίπεδο η αδύναμη παροχή υπηρεσιών ανακύκλωνε τους μηχανισμούς υπανάπτυξης των περιφερειακών περιοχών και τέλος γ) στο επίπεδο προώθησης της ανάπτυξης οι μικρές κοινότητες, λόγω έλλειψης της απαραίτητης υλικοτεχνικής υποδομής και γενικότερα τεχνογνωσίας, αδυνατούσαν να υποστηρίξουν τις απαραίτητες πρωτοβουλίες ανάπτυξης.

Το πρόβλημα της αναδιάρθρωσης της διοικητικής πυραμίδας ήταν γνωστό αλλά οι έντονες πολιτικές αδράνειες που χαρακτηρίζουν το ελληνικό σύστημα σε συνεργασία με την έλλειψη πολιτικής βούλησης παρέτειναν την επίλυση του.

Διαδοχικές κυβερνήσεις από το 1981 επιχείρησαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της πολυδιάσπασης. Τρεις ήταν οι κύριες προτάσεις που θεσμοθετήθηκαν: α) με τις (ασχεδίαστες και εθελοντικές) συνενώσεις και τους αναπτυξιακούς συνδέσμους του Ν.1416/1984, β) με τις (σχεδιασμένες αλλά εθελοντικές) συνενώσεις του Ν. 1622/1986, και τέλος, γ) με τα συμβούλια περιοχής του Ν. 2218/1994.

Οι μεταρρυθμιστικές αυτές προσπάθειες είχαν θετική κατεύθυνση, αλλά δεν είχαν ικανοποιητικά αποτελέσματα για δύο κυρίως λόγους. Αφενός γιατί η υλοποίηση της μεταρρύθμισης (συνεργασίας και συνένωσης) ανατέθηκε στους ίδιους τους Ο.Τ.Α., ενώ είναι (ουσιαστικά και νομικά) ευθύνη της Πολιτείας. Αφετέρου οι θεσμικές ρυθμίσεις δε

συνοδεύτηκαν από μεσοχρόνιο ολοκληρωμένο πρόγραμμα υποστήριξης των νέων θεσμών και τα αναγκαία μέτρα πολιτικής, ΥΠΕΣΔΟ (2005)¹⁹¹.

Η αναδιάρθρωση της πρωτοβάθμιας ΤΑ υλοποιήθηκε με την εφαρμογή του προγράμματος ανασυγκρότησης της πρωτοβάθμιας ΤΑ "Ιωάννης Καποδίστριας" όπου οδήγησε στην εφαρμογή του με τον ν.2508/1997.

Η εύρυθμη λειτουργία της ΤΑ αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την τοπική ανάπτυξη αφού αυτός ο θεσμός αποτελεί τον φυσικό μηχανισμό όπου οι κοινωνίες οργανώνονται προωθώντας και αντιμετωπίζοντας τα προβλήματα τους.

4.2.3.2 Τα μεγάλα έργα υποδομών με επιπτώσεις στην ευρύτερη περιοχή του Ζαγορίου

Την είσοδο της Ελλάδας στην ΕΟΚ (1981) ακολούθησε μια περίοδο υλοποίησης μιας σειράς υποδομών που υποστηρίχτηκαν από την περιφερειακή πολιτική της ΕΕ σε μια λογική αλληλεγγύης και συνοχής σε περιφερειακό επίπεδο, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό άλλαξαν την εικόνα της χώρας. Τα έργα υποδομών που υλοποιήθηκαν στη χώρα μας την τελευταία εικοσιπενταετία, αν και δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι εξασφάλισαν το επίπεδο υποδομών που απολαμβάνουν πολλές από τις υπόλοιπες περιφέρειες της ΕΕ, θεωρείται ότι εξασφαλίζουν ένα επίπεδο ικανό να υποστηρίξει δράσεις ανάπτυξης.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να διακρίνουμε δύο περιόδους ανάλογα με το είδος των υποδομών που προωθήθηκαν, στην πρώτη περίοδο υλοποιήθηκαν κυρίως μικρά έργα τοπικής σημασίας ενώ στη συνέχεια επιλέγηκαν έργα εθνικής ή και ευρωπαϊκής κλίμακας.

Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη περίοδο χρηματοδοτήθηκαν διάσπαρτα έργα υποδομών που απαντούσαν σε τοπικές ανάγκες, συστήνοντας επίσης και έναν μηχανισμό μεταφοράς κεφαλαίων προς την περιφέρεια¹⁹². Η δεύτερη φάση αφορούσε στην υλοποίηση έργων υποδομής μεγάλης κλίμακας, που απαντούσαν σε εθνικές ή και ευρωπαϊκές ανάγκες. Ένας σημαντικός αριθμός έργων ολοκληρώθηκε με την υλοποίηση των ολυμπιακών αγώνων στην Αθήνα το 2004, που σε μεγάλο βαθμό άλλαξε την εικόνα της πρωτεύουσας.

Στο πλαίσιο της διατριβής δε θεωρείται σκόπιμη η επέκταση σε όλα τα μεγάλα έργα υποδομών που την τελευταία περίοδο υλοποιήθηκαν στη χώρα μας. Αντιθέτως θεωρείται σκόπιμη η αδρομερείς αναφορά σε αυτά που επηρεάζουν άμεσα την περιοχή μελέτης δηλαδή: α) στον

191 <<http://www.ypes.gr/kapodistrias/index.html>> ανακτήθηκε 10.08.2005

192 Σε περιπτώσεις αυτή η πρακτική λειτουργησε με μικροπολιτικά και πελατειακά κριτήρια δικαιολογώντας την έντονη κριτική για κατασπατάληση των πόρων καθώς και τη μη ορθολογική-συστηματική επιλογή των χρηματοδοτούμενων έργων.

οδικό άξονα της Εγνατίας, β) στην Ιόνια οδό, γ) τη γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου και τέλος δ) στο υποθαλάσσιο τούνελ στο Ακτιο της Πρέβεζας ΥΠΕΧΩΔΕ (2004)¹⁹³.

Ι. Ο οδικός άξονας της Εγνατίας.

Η ολοκλήρωση του οδικού άξονα της Εγνατίας του 21^{ου} αιώνα απαντάει σε μια ιστορική αναγκαιότητα για την ένωση της νοτιοανατολικής Ευρώπης με την ανατολή. Η αρχαία Εγνατία οδός κατασκευάστηκε από τους Ρωμαίους τον 2^ο μχ αιώνα, ακολουθώντας περίπου την ίδια διαδρομή με την Εγνατίας του 21^{ου} αιώνα ένωνε πόλεις όπως το Δυρράχιο, η Αυλώνα, διέσχιζε τη μακεδονία και τη θράκη και κατέληγε στην Κυψέλη Στη σημερινή Τουρκία.

Η σημερινή Εγνατία αποτελεί τον σημαντικότερο οριζόντιο άξονα της Ελλάδας. Ξεκινάει από την Ηγουμενίτσα και φτάνει έως της Αλεξανδρούπολη ενώνοντας όλα τα σημαντικά αστικά κέντρα της βορείου Ελλάδας. Αποτελεί επίσης την πιο σημαντική οδική υποδομή που ενώνει την Ελλάδα με τις βαλκανικές χώρες, την Τουρκία και την νοτιοανατολική Ευρώπη. Οι αναπτυξιακές επιπτώσεις του έργου είναι ιδιαίτερες σημαντικές, τόσο για τη βόρεια Ελλάδα όσο και για την ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων. Ο οδικός άξονας της Εγνατίας αποτελεί ένα από τα 16 έργα προτεραιότητας της ΕΕ, ΕΓΝΑΤΙΑ ΟΔΟΣ Α.Ε. (2005)¹⁹⁴.

Ο κύριος άξονας της Εγνατίας έχει μήκος 680χλμ και συνδέεται με εννέα κάθετους άξονες. Συνδέεται με πέντε λιμάνια και έξι αεροδρόμια. Διασχίζει 10 νομούς¹⁹⁵ και συνδέεται με όλα τα αστικά κέντρα της βορείου Ελλάδας¹⁹⁶.

Ο οδικός άξονας της Εγνατίας διασχίζει περιοχές φυσικής κληρονομιάς ιδιαίτερης αξίας όπως οι ορεινοί όγκοι βόρειας Πίνδου και οι υδροβιότοποι του Αλιάκμονα, του Στρυμόνα, του Νέστου, του Εύρου, τη λίμνη Κοράνια και τη Βόλβη. Συναντάει επίσης πολλά ιστορικά μνημεία όπως το αρχαίο θέατρο της Δωδώνης, την περιοχή της αρχαίας Λευκόπετρας και τα σχυρά του Ιουστινιανού στην ιστορική γέφυρα του Σένικο στα Ιωάννινα.

Διασχίζει 17 περιοχές προστασίας *Natura* 2000, 4 υδροβιότοπους προστατευόμενους από τη συνθήκη Ramsar και 70 ζώνες προστασίας της άγριας ζωής. Λόγω των ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζει τις περιοχές που ο οδικός άξονας της Εγνατίας διασχίζει ένα σημαντικό ποσοστό τους προϋπολογισμού¹⁹⁷ του έργου αφορά τον περιορισμό της υποβάθμισής της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

193 <<http://www.minenv.gr/4/g400.html>> ανακτήθηκε 10.07.2004

194 <http://www.egnatia.gr/flash/project_gr.html>, <http://observatory.egnatia.gr/02_indicators/02_5_impact_zones.htm> ανακτήθηκε 10.07.2004

195 Θεσπρωτία, Ιωάννινα, Γρεβενά, Κοζάνη, Ημαθία, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Ξάνθη, Ροδόπη, Εύρος.

196 Ηγουμενίτσα, Ιωάννινα, Μέτσοβο, Γρεβενά, Κοζάνη, Βέροια, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη.

197 Το 7% του συνολικού προϋπολογισμού του έργου αφορά στη μείωση των επιπτώσεων του στην φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Αφορά έργα αποκατάστασης του τοπίου, ιδιαίτερη επένδυση των έργων υποστήριξης του άξονα, καταγραφή και παρατήρηση περιβαλλοντικών δεικτών, ιδιαίτερες δράσεις για τον υδροβιότοπο του Νέστου

II. Η Ιόνια Οδός

Οι κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων της τελευταίας δεκαετίας επέβαλαν τον επανασχεδιασμό κύριων οδικών έργων της χώρας μας προκειμένου να δημιουργηθούν οδικοί άξονες υψηλών προδιαγραφών που να εντάσσονται στα διευρωπαϊκά δίκτυα μεταφορών και να αναβαθμίζουν τη θέση της χώρας μας στον ενιαίο ευρωπαϊκό οικονομικό χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο και σε διασύνδεση με την Εγνατία οδό σχεδιάζεται ο Δυτικός Άξονας Β – Ν της Ιωνίας οδού. Τα πρώτα βήματα υλοποίησής του αποτελούν τα έργα της Ζεύξης Ρίου - Αντιρρίου και τμήματα των παρακάμπσεων Αγρινίου και Άρτας.

Ο Δυτικός Άξονας Β - Ν προβλέπεται να αποτελέσει τη ραχοκοκαλιά της συγκοινωνιακής υποδομής της Δυτικής Ελλάδας. Σχεδιάζεται ως νέος οδικός άξονας στη διαδρομή Καλαμάτα - Ιωάννινα¹⁹⁸

III. Η κρεμαστή γέφυρα Χαρίλαος Τρικούπης στο Ρίο - Αντίρριο

Η κρεμαστή γέφυρα Χαρίλαος Τρικούπης ενώνει την πόλη του Ρίο στην Πάτρα με το Αντίρριο δημιουργώντας μια διαρκής σύνδεση της ΠΑΘΕ με την Ιόνια οδό, χωρίς να επηρεάζει την έντονη ναυσιπλοΐα που παρατηρείται στη θαλάσσια περιοχή. Η γέφυρα έχει μήκος 2.252μ και αναρτάται από τέσσερις πυλώνες ύψους 160μ ο καθένας. Η γέφυρα λειτουργεί σε συνεργασία με άλλες δύο γέφυρες 380μ και 228μ.

IV. Το υποθαλάσσιο τούνελ στο Άκτιο της Πρέβεζας

Η Ζεύξη Ακτίου - Πρέβεζας ενώνει μέσω ταχύτερης διαδρομής τις πόλεις Άκτιο - Πρέβεζα - Ηγουμενίτσα, με μια υποθαλάσσια σήραγγα, συνολικού μήκους 4.710 μ. Το έργο, που έχει ήδη ολοκληρωθεί, σε συνδυασμό με την Ιόνια οδό που κατασκευάζεται, συμβάλλει σημαντικά στην οικονομική ανάπτυξη της δυτικής παραλιακής ζώνης, ΥΠΕΧΩΔΕ (2005)¹⁹⁹.

4.2.4 ΤΟΠΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ

Στο παρόν κεφάλαιο κρίθηκε απαραίτητη η αδρομερής αναφορά στα κυριότερα τοπικά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν και επιδρούν στην ανάπτυξη του Ζαγορίου. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται διεξοδικά αλλά θεωρήθηκε σκόπιμη τη συνθετική τους αναφορά στον βαθμό που αυτά συστήνουν τους κύριους άξονες εδραίωσης των προτάσεων.

και της καφέ αρκούδας και τη δημιουργία μουσείου για την προβολή της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

ΕΓΝΑΤΙΑ ΟΔΟΣ Α.Ε (2005) <http://www.egnatia.gr/flash/environment_gr.html> ανακτήθηκε 06.10.2005

198 Οι πόλεις διαμέσου περιφερειακών οδών ο Δυτικός άξονας Βορά – Νότου θα συνδέεται είναι : Καλαμάτα - Πύργος - Πάτρα - Ρίο - Αντίρριο - Αμφιλοχία - Άρτα - Ιωάννινα - Κακαβιά.

ΥΠΕΧΩΔΕ (2005) <<http://www.minenv.gr/4/44/4405/g440501.html>> ανακτήθηκε 06.10.2005

199 ΥΠΕΧΩΔΕ (2005) <<http://www.minenv.gr/4/44/4405/g440501.html>> ανακτήθηκε 06.10.2005

Η περιοχή του Ζαγορίου που επιλέγει ως μελέτη περίπτωσης αποτελεί έναν ιδιαίτερο χώρο όπως ήδη έχει αναλυθεί. Το μοντέλο ανάπτυξης που προτείνεται οφείλει να λάβει σοβαρά υπόψη έξι συνιστώσες οι οποίες αδρομερώς αναλύονται Στη συνέχεια.

- Η πληθυσμιακή αποψίλωση που γνώρισε το Ζαγόρι την περίοδο κατά τη διάρκεια των πολέμων και κυρίως μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, επέδρασε σημαντικά στην ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο. Η αποδόμηση του κοινωνικό-οικονομικού ιστού επέδρασε ως κύριος παράγοντας υπανάπτυξης.
- Η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, που αποτελεί το σημαντικότερο κεφάλαιο προς αξιοποίηση, κυρίως μέσω εναλλακτικών μορφών τουρισμού και άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων.
- Οι νέες υποδομές, οι οποίες υλοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή, ευνοώντας το πέρασμα από την περιθωριοποίηση στην «ενσωμάτωση» του Ζαγορίου.
- Το άνοιγμα των συνόρων μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ και την έναρξη της διαδικασίας ενσωμάτωσής βαλκανικών κρατών στον ευρωπαϊκό χώρο.
- Ο κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός που προωθείται από τις νέες δυναμικές που αναπτύσσονται στην ελληνική κοινωνία αλλά και από τη σύγχρονη θεώρηση του αγροτικού χώρου.
- Η προβληματική ενσωμάτωσης των νέων δυναμικών στην τοπική κοινωνία, χωρίς την αποδόμηση του υπάρχοντος κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου.

4.2.4.1 Η πληθυσμιακή αποψίλωση μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου

Μετά το τέλος των πολέμων οι ορεινές περιοχές της Ηπείρου βρίσκονται σε μειονεκτική θέση²⁰⁰, αδυνατώντας να ακολουθήσουν το κυρίαρχο αναπτυξιακό μοντέλο.

Από τη δεκαετία του '60 έως τη δεκαετία του '80 παρατηρούμε στην περιφέρεια Ηπείρου την έξοδο του πληθυσμού προς τις αστικές περιοχές, αλλά και χώρες της Ευρώπης (κεφ. 3.5.2, σελ. 214), Στη συνέχεια μετά τη δεκαετία του '80 παρατηρείται μια έντονη παραγωγική εξειδίκευση όσον αφορά στη γεωργική εκμετάλλευση όπου αυτό ήταν δυνατόν. Στις ορεινές περιοχές της

200 Ο χαρακτηρισμός μιας περιοχής ως «μειονεκτικής» ορίζεται σε αντιστοιχία με τις άλλες περιοχές τις «προνομιούχες». Τα γεωγραφικά κλιματολογικά και γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, το ανθρώπινο δυναμικό ικανό λιγότερο ή περισσότερο να προσαρμοστεί στις νέες παραγωγικές τάσεις, η γειννίαση της περιοχής περισσότερο ή λιγότερο με τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης μιας ευρύτερης περιοχής ή του κράτους κατατάσσουν μια περιοχή ως μειονεκτική ή όχι. Η ΕΕ χρησιμοποιεί του πόρους επιδοτήσεων από την πολιτική FEDER στόχου 1.2 και 3 για τις ζώνες που χαρακτηρίζονται μειονεκτικές ώστε να επιτύχει την εξισορρόπηση των ανισοτήτων στον ευρωπαϊκό χώρο.

Ηπείρου²⁰¹, οι οποίες λόγω των φυσικογεωγραφικών χαρακτηριστικών τους δεν μπορούσαν να αναπτύξουν μονάδες εντατικής εκμετάλλευσης και ως εκ τούτου να επωφεληθούν από τις επιδοτήσεις της ΚΓΠ, εμφάνισαν έντονα στοιχεία κοινωνικο-οικονομικής αποδόμησης, (κεφ. 3.5.3, σελ. 215).

Από τη δεκαετία του '90 αρχίζουν να διαφαίνονται νέες τάσεις στην ανάπτυξη του ορεινού χώρου οι οποίες ενισχύονται από τις Ευρωπαϊκές πρωτοβουλίες²⁰² και την εμφάνιση του εναλλακτικού τουρισμού, (κεφ. 3.5.5, σελ. 224).

Παρόλες τις πολιτικές συνοχής που επιχείρησαν να προωθήσουν την ανάπτυξη του ορεινού χώρου σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι έχουν επιτύχει να απαντήσουν στις σύγχρονες αναπτυξιακές προκλήσεις του ορεινού χώρου²⁰³.

Η πρόκληση για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών όγκων της βόρειας Πίνδου αφορά κυρίως στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών και δράσεων, οι οποίες εκτός της ενσωμάτωσής τους στο τοπικό οικοσύστημα, οφείλουν να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους και το τοπικό κοινωνικό και παραγωγικό σύστημα, το οποίο γνωρίζοντας μια μακρά περίοδο υποβάθμισης και ανισορροπίας, χαρακτηρίζεται σήμερα ως ιδιαιτέρως εύθραυστο.

Σημαντικοί στόχοι για την ανάπτυξη πρέπει να είναι η διατήρηση των τοπικών ισορροπιών: α) η δημιουργία μεγαλύτερης ισότητας στις ευκαιρίες, β) η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, γ) η εμπλοκή όσο το δυνατόν περισσότερων κοινωνικών ομάδων στα προγράμματα ανάπτυξης και τέλος δ) η προστασία της φυσικής και ανθρωπογενούς και πολιτιστικής κληρονομιάς.

4.2.4.2 Η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά

Η περιοχή μελέτης χαρακτηρίζεται από μία ιδιαίτερη φυσική, και πολιτισμική κληρονομιά όπως ήδη έχει αναλυθεί (κεφ 3.1 και 3.3. στις σελ. 153 και 171 αντιστοίχως). Οι νέες δυναμικές που αναπτύσσονται και η βίαιη κατάρρευση του παραδοσιακού μοντέλου ενδέχεται να οδηγήσουν στην υποβάθμισή της. Ο κίνδυνος αφορά είτε την εγκατάλειψη λόγω του ότι οι συγκεκριμένες

201 Πληθυσμιακή εξέλιξη της περιφέρειας Ηπείρου σύμφωνα με τις απογραφές: του 1951, αριθμούσε 346.533 κατ. ποσοστό που αντιστοιχούσε στο ____% του πληθυσμού της χώρας. του 1961 354.053 κατ. ποσοστό που αντιστοιχούσε στο 9,5% του πληθυσμού της χώρας, του 1971 288.066 κατ. ποσοστό που αντιστοιχούσε στο ____% του πληθυσμού της χώρας, του 1981 294.450 κατ. ποσοστό που αντιστοιχούσε στο ____% του πληθυσμού της χώρας, του 1991, 339.728 κατ. ποσοστό που αντιστοιχούσε στο 3,2% του πληθυσμού της χώρας, του 2001, κατ. ποσοστό που αντιστοιχούσε στο 3,2% του πληθυσμού της χώρας

202 *Leader. Life* κ.λπ.

203 Πολλά από τα προγράμματα ανάπτυξης του ορεινού χώρου στηρίχθηκαν στη δημιουργία χιονοδρομικών κέντρων τα οποία με τις μεγάλης κλίμακας υποδομές που απαιτούν έρχονται σε ανταγωνιστική σχέση με το περιβάλλον. Η έντονη συγκέντρωσή τόσο σε χωρικό όσο και σε χρονικό επίπεδο (συγκεκριμένη περίοδο μέσα στον χρόνο) δεν ευνοεί την εξασφάλιση της συνεκτικότητας στην τοπική κοινωνία, καλλιεργώντας ανισορροπίες σε οικονομικό επίπεδο.

δομές δε χρησιμοποιούνται πλέον στην παραγωγική διαδικασία (αφού πλέον δεν είναι οικονομικά βιώσιμες), είτε λόγω της υπερεκμετάλλευσης τους στη βάση των νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων που φιλοξενούνται σε αυτές (κυρίως τουριστικές δραστηριότητες).

Η ανάπτυξη στην περιοχή οφείλει να λάβει σοβαρά υπόψη το κεφάλαιο της κληρονομιάς που χαρακτηρίζει το Ζαγόρι και να το εντάξει με άρτιο τρόπο στην παραγωγική διαδικασία, εξασφαλίζοντας τη διατήρηση του αποτελώντας ταυτόχρονα υποδοχέα έκφρασης νέων δυναμικών. Είναι προφανές ότι αυτή η διαδικασία που σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τις τοπικές κοινωνίες είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη, αφού αφορά σε ζητήματα που άπτονται, α) της τεχνογνωσίας για τη διαχείριση των παραδοσιακών αρχιτεκτονημάτων, β) της τεχνογνωσίας όσον αφορά στη διαχείριση των νέων τουριστικών δραστηριοτήτων και τέλος, γ) τη μερική εναντίωση στους μηχανισμούς της αγοράς όταν αυτοί αποβλέπουν στη βραχυχρόνια μεγιστοποίηση του χρηματικού κέρδους, αδιαφορώντας για τις επιπτώσεις των επιλογών τους σε μέσο-μακροπρόθεσμο διάστημα.

4.2.4.3 Οι νέες υποδομές

Οι νέες οδικές υποδομές -όπως αναπτύσσονται την τελευταία περίοδο στην ευρύτερη περιοχή- αναμένεται να έχουν ιδιαίτερες επιπτώσεις στο Ζαγόρι. Η υλοποίησή τους οδηγεί στον περιορισμό της απομόνωσης και τη βελτίωση της προσβασιμότητας της περιοχής όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η μετάβασή του Ζαγορίου από την «περιθωριοποίηση» στην «ενσωμάτωση» σε μεγάλο βαθμό στηρίζεται και σε αυτά τα έργα υποδομής που θα διαφοροποιήσουν σημαντικά την απόσταση χρόνος και την απόσταση κόστος από τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης της χώρας. Η ολοκλήρωση και λειτουργία της Εγνατίας και της Ιόνιας οδού (κεφ. 4.2.3.2, σελ. 290) σε συνδυασμό με τη λειτουργία των λιμανιών της Πάτρας και της Ηγουμενίτσας εξασφαλίζουν την ενσωμάτωση (σε επίπεδο υποδομών) του Ζαγορίου στον ευρωπαϊκό χώρο, δημιουργώντας τόσο νέες προοπτικές ανάπτυξης όσο και νέες απειλές υποβάθμισης αυτού του ιδιαίτερου φυσικού και πολιτιστικού χωροκοινωνικού σχηματισμού.

4.2.4.4 Το άνοιγμα των συνόρων των βαλκανικών κρατών

Οι εξελίξεις του βαλκανικού χώρου δημιουργούν τις προοπτικές ενσωμάτωσης για μια ολόκληρη περιφέρειες της νοτιοανατολικής Ευρώπης (κεφ. 4.2.2.1, σελ 273). Προφανώς η ενιαία λειτουργία αυτού του χώρου αποτελεί μια διαδικασία που απαιτεί σημαντική πίστωση χρόνου²⁰⁴. Ο κατακερματισμός του βαλκανικού χώρου «balkanization» που συντελείται μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ (1989) και έχει τις βάσεις του στην επικράτηση και

204 Το πρόβλημα είναι πολύ εντονότερο όσον αφορά τα Δυτικά Βαλκάνια και αφορά κυρίως τη Σερβία – Μαυροβούνιο και τις αποσχιστικές – εθνικιστικές τάσεις όπως αυτές εξελίσσονται στην περιοχή του Κόσοβου

λειτουργία των εθνικών κρατών του 19^{ου} αιώνα και ενισχύθηκε από ιστορικές και πολιτικές επιλογές και συμμαχίες. Σήμερα ακόμα σε πολλές περιφέρειες τα εθνικιστικού τύπου προβλήματα συνεχίζουν να υπάρχουν αλλά σε γενικές γραμμές δημιουργείται μια προοπτική ενσωμάτωσής και άμβλυνσης των εθνικιστικών προβλημάτων.

Η επίδραση που είχε η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ ήταν σημαντική για την Ελλάδα και αφορά αφενός στους οικονομικούς μετανάστες αφετέρου στη σημαντική έξοδο ελληνικών βιομηχανιών στις βαλκανικές χώρες²⁰⁵. Η ελληνική πολιτεία δυστυχώς δεν αποδείχτηκε ικανή να ανάπτυξει πολιτικές ικανές να πλαισιώσουν αυτές τις δυναμικές, με αποτέλεσμα σε πολλές περιπτώσεις να δημιουργηθούν είτε δυσχέρειες στην έκφρασή τους είτε να συνοδευτούν από αρνητικά φαινόμενα.

Η περιοχή του Ζαγορίου λόγω της φυσικής της γειτνίασης με την Αλβανία έντονα επηρεάστηκε από αυτές τις εξελίξεις. Σημαντικό ποσοστό των ατόμων που απασχολούνται στην οικοδομή, την κτηνοτροφία και στη μεταποίηση είναι Αλβανοί η οποίοι μάλλον εύκολα ενταχτήκανε στην τοπική κοινωνία.

Ο ρόλος των Αλβανών στην περιοχή αποδεικνύεται ακόμα ποιο σημαντικός, χαρακτηριστικά αναφέρεται η λειτουργία του σχολείου στους Κήπους όπου ένας σημαντικός αριθμός από Αλβανούς μαθητές έρχεται να φοιτήσει. Η πρακτική αυτή σε μεγάλο βαθμό έχει αλλάξει την εικόνα του χωριού ενώ δημιουργεί προοπτικές ενίσχυσης τοπικών δικτύων.

205 Είναι έκδηλο και πολύπλευρο το άνοιγμα που συντελείται στις βαλκανικές χώρες μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ το 1989 και δεν αφορά μόνο στην επιχειρηματική αλλά και στην πολιτιστική δράση. Στην Αλβανία, υπολογίζεται ότι 25.000 οικογένειες εργάζονται άμεσα στις ελληνικές επιχειρήσεις και πολύ σημαντικότερος είναι ο πληθυσμός αυτών που καρπούνται εισοδήματα που παράγονται στη χώρα μας. Δραστηριοποιούνται 350 ελληνικές επιχειρήσεις. Ιδιαίτερος σημαντική κρίνεται και η διείσδυση της γλώσσας και της κουλτούρας μας στη γείτονα χώρα. Η Βουλγαρία αποτελεί την πρώτη βαλκανική χώρα στην οποία επένδυσαν οι Έλληνες επιχειρηματίες και οι προοπτικές της πλήρους ένταξης της στην ΕΕ την καθιστούν ιδιαίτερος ελκυστικό προορισμό για τις ελληνικές επιχειρήσεις. Εκτός της οικονομικής διείσδυσης σημαντική είναι η επιρροή της γλώσσας και της κουλτούρας μας. Στην ΠΓΔΜ, παρόλο το φάντασμα του ονόματος που πλανάται δηλητηριάζοντας τις σχέσεις των δύο λαών σημαντικές επιχειρηματικές κινήσεις έχουν υλοποιηθεί. 250 ελληνικές επιχειρήσεις είναι εγκατεστημένες στην ΠΓΔΜ και σε αυτές εργάζονται 20.000 άνθρωποι. Η παραδοσιακή σχέση φιλίας, που χαρακτηρίζει τη σχέση μας με την Ρουμανία έχει τις ρίζες της στον 18ο, 19ο αιώνα όπου Έλληνες επιχειρηματίες δραστηριοποιούνταν στη γείτονα χώρα. Σήμερα στην Ρουμανία υπάρχουν 500 ελληνικές επιχειρήσεις, στις οποίες απασχολούνται 30.000 εργαζόμενοι. Η ελληνική γλώσσα είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη λόγω των 5.500 «παλαιών Ελλήνων» που ζουν στην Ρουμανία. Η Σερβία ενώνεται με παραδοσιακές σχέσεις φιλίας με τη χώρα μας, σχέσεις δομημένες στην ορθοδοξία, στη συμμαχία κατά την περίοδο των βαλκανικών πολέμων και στην αυθόρμητη λαϊκή υποστήριξη στις δύσκολες μέρες του εμφυλίου πολέμου. Στη Σερβία δραστηριοποιούνται 100 ελληνικές επιχειρήσεις, οι οποίες δημιουργούν 25.000 θέσεις εργασίας. Δυστυχώς, η «νέα βαλκανική άνοιξη» συχνά εμποδίζεται από ατυχίες ή ανεπαρκείς πολιτικές και γραφειοκρατικές δυσλειτουργίες και πρακτικές, οι οποίες συστήνουν σημαντική τροχοπέδη στην προσέγγιση των λαών. Η ανάγκη συλλειτουργίας των βαλκανικών λαών φαίνεται ότι είναι πιο ισχυρή και ικανή να υπερκεράσει τις όποιες τριβές, (ΤΑΜΠΟΚΟΓΛΟΥ Γ., 2006, *Καθημερινή* 05.03.2006) και (ΤΣΙΜΑΣ Σ., 2005, *Καθημερινή* 09.10.2005).

4.2.4.5 Οι κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί

Την τελευταία περίοδο στα χωριά του Ζαγορίου συντελείται ένας κοινωνικό-οικονομικός μετασχηματισμός και πιο συγκεκριμένα η εμφάνιση νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων, οι οποίες ως πιο κερδοφόρες από τις παραδοσιακές, τείνουν να τις αντικαταστήσουν (παρ. 3.5.5 σελ 224). Τα ενοικιαζόμενα δωμάτια, τα εστιατόρια, μικρές εμπορικές μονάδες τείνουν να αντικαταστήσουν τις παραδοσιακές γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες οι οποίες πλέον δεν εμφανίζονται ιδιαιτέρως βιώσιμες οικονομικά.

Σημαντικός είναι και ο ρόλος των νέων κατοίκων (κεφ. 3.5.4 σελ 217) οι οποίοι, περιορισμένοι σε μέγεθος αλλά με ιδιαίτερες επιπτώσεις στη λειτουργία και οργάνωσή της τοπικής κοινωνίας δημιουργούν μια έντονη ανισορροπία σε τοπικό επίπεδο με όχι πάντα αρνητικές επιπτώσεις.

Η συνεκτικότητα και η συνοχή των τοπικών κοινωνιών αποτελεί προαπαιτούμενο της τοπικής ανάπτυξης για την περιοχή του Ζαγορίου. Οι νέες δυναμικές οδηγούν στην τριτογενοποίηση της περιοχής μελέτης. Πρόκληση για την τοπική κοινωνία αποτελεί η αφομοίωση των νέων τάσεων, όπως αναπτύσσονται χωρίς να αποδομηθούν, χάνοντας την πολιτισμική τους ταυτότητα.

4.2.4.6 Οι νέες δυναμικές και η ενσωμάτωση τους στην τοπική κοινωνία

Στη διαδικασία της ανάπτυξης οι τοπικοί φορείς αλλά και η κεντρική εξουσία έχουν πολύ σημαντικό ρόλο να διαδραματίσουν κυρίως όσον αφορά στη διαχείριση κρίσεων ανάμεσα στα αντικρουόμενα συμφέροντα που οι διαφορετικού είδους χρήστες του χώρου δημιουργούν.

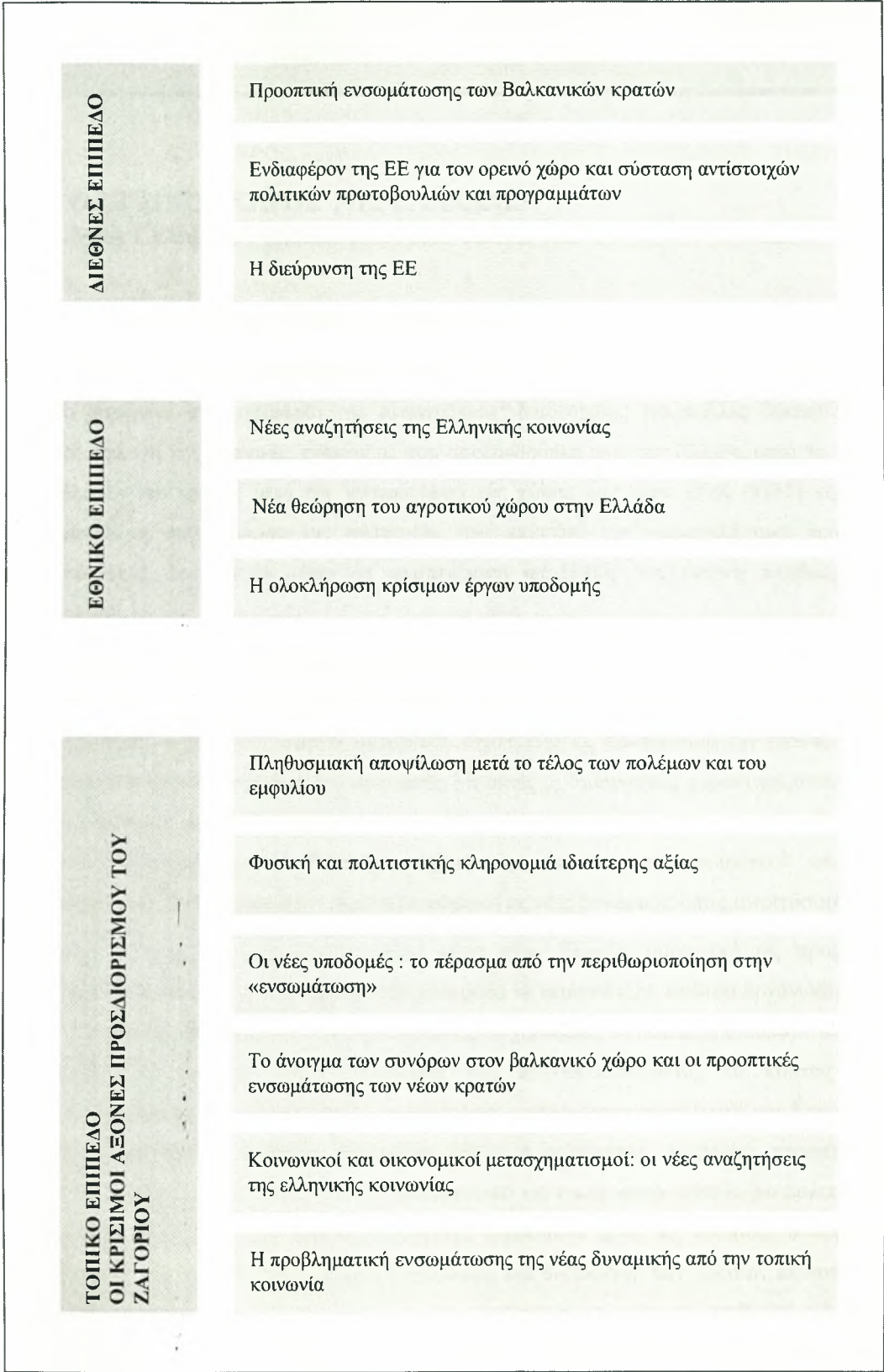
Οι νέες παραγωγικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται και οι νέες κοινωνικές ομάδες που με τον έναν ή τον άλλον τρόπο εγκαθίστανται στην περιοχή μελέτης δημιουργούν νέες δυναμικές οι οποίες σε περιπτώσεις είναι αντικρουόμενες.

Η σύσταση ενός μηχανισμού διαχείρισης τους αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση, η οποία θα γίνεται ολοένα και πιο κρίσιμη για την εύρυθμη λειτουργία του τοπικού κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. Η λύση αυτή πρέπει να δοθεί σε τοπικό επίπεδο και ο ρόλος της ΤΑ κρίνεται σημαντικός.

Από τη συνθετική αναφορά των νέων δυναμικών στις κρίσιμες συνιστώσες της ανάπτυξης της περιοχής του Ζαγορίου προκύπτει η έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Αυτό αποτελεί και το χαρακτηριστικό που επιβάλλει τη συνολική διαχείριση του χώρου (οριζόντια) και όχι την τομεακή (κάθετη) προσπάθεια επίλυσης προβλημάτων και αναπτυξιακών ζητημάτων.

Ο χωροκοινωνικός σχηματισμός του Ζαγορίου αποτελεί ένα πολύπλοκο σύστημα, το οποίο οφείλουμε να αντιμετωπίσουμε στην ολότητά του, μέσω μιας στρατηγικής λογικά συνεκτικής και συνεπούς στη διάρκεια του χρόνου, ικανής να ενσωματώσει τις ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας.

Σχήμα 3: Το διεθνές ευρωπαϊκό και τοπικό πλαίσιο

Πηγή: Σχηματική απόδοση ιδίων θέσεων

4.3 ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ

4.3.1 Ο ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΜΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΟΣ ΕΠΑΝΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ

4.3.1.1 Οι νέες δυναμικές του ορεινού χώρου

Ο ορεινός χώρος καλύπτει ένα σημαντικό ποσοστό της επιφάνειας της ελληνικής επικράτειας, ωστόσο παρέμενε στο περιθώριο της αναπτυξιακής διαδικασίας για πολλές δεκαετίες. Η πολιτική επιλογή της τομεακής ανάπτυξης που ακολουθήθηκε από την Ελλάδα μετά το τέλος των πόλεμων και κυρίως μετά την ενσωμάτωση της χώρας μας στην ΕΟΚ (1981) είχε ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση της ανάπτυξης στις επίπεδες και παραθαλάσσιες περιοχές καταδικάζοντας τον ορεινό χώρο σε αναπτυξιακή απαξίωση και έντονη πληθυσμιακή συρρίκνωση.

Οι σύγχρονες πολιτικές (τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο) επιδιώκουν τη μετάβαση από την πολιτική τομεακής ανάπτυξης (κάθετης θεώρησης) σε πολιτικές χωρικής ανάπτυξης (οριζόντια θεώρηση). Αυτή η μεταβολή στην αναπτυξιακή λογική είχε ως αποτέλεσμα την επανεξέταση του ρόλου του ορεινού χώρου. Είναι προφανές ότι αυτές οι διαδικασίες χαρακτηρίζονται από μεγάλες αδράνειες αφού οι κοινωνικοοικονομικοί μηχανισμοί, απαξιωμένοι για περισσότερο ή λιγότερο σημαντικό χρονικό διάστημα έχουν περιορισμένα αντανakλαστικά στο να αντιδράσουν και να ενσωματωθούν εκμεταλλευόμενοι τις νέες δυναμικές όπως αναπτύσσονται.

Μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τον ορεινό χώρο στην Ελλάδα ομοιογενή ως προς την εσωτερική του ασυνέχεια και διάσπαση η οποία αφορά τα περισσότερα επίπεδα οργάνωσης του χώρου. Σε γεωγραφικό επίπεδο, οι κορυφογραμμές, οι χαράδρες, οι ποταμοί, διασπούν φυσικά τον χώρο δυσχεραίνοντας την επικοινωνία και πολλαπλασιάζοντας το κόστος των απαιτούμενων υποδομών. Τα φυσικογεωγραφικά όρια μεταφέρονται σε πολιτικό και διοικητικό επίπεδο οργάνωσης της διοίκησης της χώρας (δήμοι ή κοινότητες, νομαρχίες, περιφέρειες, κράτη), (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1992, 11-19). Σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο για πολιτικούς και γεωγραφικούς λόγους οι ορεινές κοινότητες στράφηκαν προς τις κοιλάδες απορροής, απορρίπτοντας την προγενέστερη μορφή οργάνωσής και δικτύωσης των ορεινών κοινοτήτων μεταξύ τους, μέσα από ένα σύνολο διαδρομών που επέτρεπαν σε αυτές την επιβίωση αλλά και την δημιουργία των λεγόμενων «ορεινών πολιτισμών». Η ασυνέχεια και πολυδιάσπαση του ορεινού χώρου τον καθιστούν ένα οικοσύστημα ιδιαίτερος ευαίσθητο και κοινωνικοοικονομικά πολύπλοκο και εύθραυστο.

Τα ορεινά οικοσυστήματα είναι ιδιαιτέρως πλούσια. Η βιοποικιλότητα της χλωρίδας και πανίδας οφείλεται στην ποικιλία των φυσικόγεωγραφικών συνθηκών που συναντάμε στις ορεινές περιοχές και στα μικροσυστήματα που αυτές δημιουργούν. Σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της αξίας των οικοσυστημάτων έπαιξε η περιθωριακή τους θέση στην αναπτυξιακή διαδικασία, αποθαρρύνοντας τη δημιουργία υποδομών βαρέως τύπου και η εντατική εκμετάλλευση, που θα είχαν αρνητικές επιπτώσεις στη διατήρηση και ισορροπία του φυσικού συστήματος.

Αρνητικές επιπτώσεις στη λειτουργία του οικοσυστήματος μπορούμε να επισημάνουμε και από την παρατηρούμενη εγκατάλειψη της αγροτικής περιοχής του ορεινού χώρου, η οποία οργανωμένη συνήθως σε αναβαθμίδες για μεγάλη περίοδο δεν είναι πλέον οικονομικά ανταγωνιστική. Η εγκατάλειψη και σταδιακή αποδόμηση αυτών των ιδιαίτερης αισθητικής αξίας υποδομών έχει ως αποτέλεσμα την επέκταση του δάσους και τη σταδιακή εξαφάνιση των ειδών που ευδοκίμουν στην ενδιάμεση ζώνη, (μεταξύ οικισμού και δάσους, στις περιφερειακές καλλιεργούμενες εκτάσεις).

Σήμερα όπως αναπτύσσονται οι νέες δυναμικές ενσωμάτωσής μπορούμε να επισημάνουμε την ύπαρξη απειλής των ορεινών περιοχών που αφορά είτε την εγκατάλειψη είτε την υπερεκμετάλλευσή τους. Η υπερεκμετάλλευση αφορά συνήθως στην ανάπτυξη μεγάλης κλίμακας εντατικών τουριστικών δραστηριοτήτων που συνδυάζονται με την κατασκευή βαρέως τύπου υποδομών και τη συσσώρευση μεγάλου αριθμού τουριστών για μικρή χρονική περίοδο.

4.3.1.2 Η αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή των ορεινών περιοχών: Η δυναμική της ποιοτικής παραγωγής μικρής κλίμακας

Η οικονομία του υπαίθρου χώρου, κυρίως μετά την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ (1981) προσανατολίστηκε στην αγροτική παραγωγή βάσει ενός μοντέλου εκτατικής εκμετάλλευσης, το οποίο αδυνατούσε να αξιολογήσει τον παράγοντα της ποιότητας τουλάχιστον στον βαθμό που έπρεπε, (ΓΟΥΣΙΟΣ Δ. 1996, 32). Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι ορεινές περιοχές δεν κατείχαν τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα τους επέτρεπαν να εξασφαλίσουν το συγκριτικό πλεονέκτημα στην αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή, σύμφωνα με τους κανόνες που είχαν προσδιοριστεί στο πλαίσιο της ΚΓΠ.

Οι αιτίες οι οποίες επέδρασαν αρνητικά στην ανάπτυξη του μοντέλου της εντατικής εκμετάλλευσης αφορούν: α) τα φυσικόγεωγραφικά χαρακτηριστικά των ορεινών χώρων (μεγάλες κλίσεις, περιορισμένης έκτασης καλλιεργήσιμη γη και γενικά πολυδιάσπαση του χώρου), στις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες (έντονα καιρικά φαινόμενα, μικρή περίοδος σποράς συγκομιδής), β) τη γήρανση της δημογραφικής πυραμίδας με αποτέλεσμα την αδυναμία της τοπικής κοινωνίας να υιοθετήσει τις νέες τεχνικές, απαντώντας στις σύγχρονες προκλήσεις και τέλος, γ) την έλλειψη γειννίας και τις δυσκολίες προσβασιμότητας από τους άξονες και τους πόλους ανάπτυξης της χώρας.

Αντιθέτως με τη γεωργία, η οποία αντιμετώπισε πιο έντονα τις πιέσεις του ανταγωνισμού όπως διαμορφώθηκε από την ΚΓΠ, η κτηνοτροφία φαίνεται ότι μπόρεσε καλύτερα να ενσωματώσει τον παράγοντα ποιότητας στην τιμή. Η περιοχή προέλευσης του προϊόντος αποτελούσε σημαντικό στοιχείο προσδιορισμού της τιμής του. Αυτή η πρακτική σε μεγάλο βαθμό υπαγορεύτηκε από την κουλτούρα και τις συμπεριφορές της ελληνικής κοινωνίας και αφορά κυρίως σε οικογενειακές και πελατειακές σχέσεις που αναπτύσσονται και όχι από κάποιες συντονισμένες πολιτικές δράσεις για την προώθηση προϊόντων σύμφωνα με την ονομασία προέλευσης.

Κρίσιμος παράγοντας για την οικονομική επιβίωση της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής είναι η ενσωμάτωση της ποιότητας του παραγόμενου προϊόντος στην τιμή και η διασύνδεση του με την περιοχή προέλευσης²⁰⁶. Η απάντηση σε αυτή την πρόκληση προέρχεται πιθανόν από την ανάπτυξη λειτουργικών διασυνδέσεων μεταξύ της παραγωγής του πρωτογενούς τομέα της οικονομίας και άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται από την τοπική κοινωνία. Ο εναλλακτικός τουρισμός αποτελεί μια παραγωγική δραστηριότητα, η οποία μπορεί να υποστηρίξει την αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή μικρής κλίμακας ενώ ταυτοχρόνως τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα ποιότητας αποτελούν έναν πρόσθετο τουριστικό πόρο.

Η πολυδραστηριότητα αποτελεί επίσης ένα χαρακτηριστικό των ορεινών περιοχών. Στις περιόδους πληθυσμιακής ακμής των ορεινών περιοχών η πολυδραστηριότητα αποτελούσε μια σημαντική διέξοδο για την εξασφάλιση των απαιτούμενων πόρων. Οι διαδικασίες παραγωγής, οι διαδρομές, τα άτυπα δίκτυα, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι τοπικές κοινωνίες για να απαντήσουν στις ανάγκες της εποχής σήμερα θεωρούνται ως ένα σημαντικό κεφάλαιο πολιτιστικής κληρονομιάς σε πορεία εξαφάνισης. Η αξιοποίησή τους θα μπορούσε να αποτελέσει ένα σημαντικό πόρο προς εκμετάλλευση, ενισχύοντας το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν.

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κινητήρια παραγωγική δραστηριότητα για την ανάπτυξη του συνόλου του ορεινού χώρου. Ο ρόλος τους όμως κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικός ως συμπληρωματικών παραγωγικών δραστηριοτήτων αναπτύσσοντας έτσι ένα πρόσθετο προϊόν

206 Το παραδοσιακό χωρίο Saint Guilhem le Désert αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ενσωμάτωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος στη διαδικασία της ανάπτυξης. Σε πολλές περιπτώσεις της νότιας Ευρώπης παρατηρούμε ήδη αντίστοιχα φαινόμενα. Επιλέξαμε να αναφερθούμε στο Saint Guilhem le Désert στην περιοχή της Νότιας Γαλλίας που θεωρούμε ότι αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση χώρου του οποίου η ανάπτυξη σε μεγάλο βαθμό (αν όχι αποκλειστικά) στηρίζεται στην παροχή τουριστικών υπηρεσιών καθώς και υπηρεσιών υποστήριξης των «νέων κατοίκων» που αφορά εστιατόρια, café, εμπόριο παραδοσιακών προϊόντων καθώς και μικρά εργαστήρια. Στα παραδοσιακά κελύφη φιλοξενείται μεγάλος αριθμός εκθέσεων έργων τέχνης και προϊόντων που παρασκευάζονται στα τοπικά εργαστήρια, εξασφαλίζοντας με αυτό τον τρόπο την άρτια διαχείριση αυτού του ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού κεφαλαίου.

άμεσα συνδεδεμένο με τον τόπο. Ο ρόλος της γεωργίας κρίνεται ιδιαίτερης αξίας επίσης όσον αφορά στην οργάνωση του χώρου και του τοπίου. Οι καλλιέργειες σε αναβαθμίδες, οι αμπελοκαλλιέργειες, οι καλλιέργειες οπωροφόρων και αλλού είδους καλλιέργειες, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα δημιουργίας χώρων ιδιαίτερης αισθητικής αξίας. Οι παραδοσιακές υποδομές της κτηνοτροφίας επίσης λειτουργούν ως τοπόσημα, οργανώνοντας τον χώρο και εξασφαλίζοντας μια ενδιαφέρουσα σχέση ανθρωπογενούς και φυσικού χώρου.

Σε τοπικό επίπεδο είναι δυνατή η αξιολόγηση του παράγοντα ποιότητας και η ενσωμάτωση του στην τιμή του προϊόντος ενώ αποφεύγονται τα ενδιάμεσα κόστη τα οποία και καρπώνονται οι παραγωγοί. Η λειτουργική διασύνδεση των τουριστικών μονάδων με την τοπική πρωτογενή παραγωγή μπορεί να εξασφαλίσει την οικονομική βιωσιμότητα σε κάποια παραδοσιακά προϊόντα, τα οποία σε αντίθετη περίπτωση είναι οικονομικά καταδικασμένα.

4.3.2 ΑΞΟΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΡΕΙΝΟΥΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ

4.3.2.1 Σχέση της προστασίας και της ανάπτυξης: Δύο έννοιες αλληλένδετες

Η προβληματική για το περιβάλλον έχει αρχίσει να αποκτάει μαζικές διαστάσεις στις περισσότερες δυτικές κοινωνίες από τη δεκαετία του '80. Η περιβαλλοντική κρίση που φαίνεται ότι χαρακτηρίζει την τελευταία περίοδο έχει έντονες αναπτυξιακές διαστάσεις στενά συνδεδεμένες με τις δομές της κοινωνικής οργάνωσης και το μοντέλο παραγωγής-κατανάλωσής.

«Η περιβαλλοντική κρίση δεν αποτελεί ένα τεχνοκρατικό πρόβλημα το οποίο θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με έναν απλό τεχνοκρατικό τρόπο όπως μας έχει συνηθίσει η επιστήμη και η τεχνολογία σε επιμέρους ζητήματα. Η προστασία του περιβάλλοντος επαναφέρει σήμερα σοβαρά θέματα επιστημονικού χαρακτήρα αλλά και δεοντολογίας σε ατομικό επίπεδο (ηθική) αλλά και σε συλλογικό (πολιτική)». (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 29)

Η περιβαλλοντική κρίση συνδέεται άμεσα με την αναπτυξιακή κρίση στη βάση μιας σχέσης ανάδρασης και περιπλοκής. Μπορούμε σε περιπτώσεις να θεωρήσουμε ότι η περιβαλλοντική κρίση αποτελεί σύμπτωμα της αναπτυξιακής κρίσης, αλλά η συνήθης σχέση τους είναι οργανικά δομημένη.

Η περιβαλλοντική κρίση την τελευταία περίοδο έχει δημιουργήσει μια νέα κριτική του μοντέλου της βιομηχανικής κοινωνίας και γενικότερα του βιομηχανικού πολιτισμού. Έτσι πλάι στις κλασικές πλέον κριτικές για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, (κεφ. 1.2.2, σελ 43) τις κοινωνικές ανισότητες σε περιφερειακό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, την αλλοτρίωση του

ανθρώπου και της ανθρώπινης εργασίας, έρχεται να προστεθεί η κριτική που αφορά σε περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Η σύγχρονη περιβαλλοντική κριτική αφορά:

Ο προσδιορισμός της συσχέτισης της αναπτυξιακής και περιβαλλοντικής κρίσης στη βάση μιας παλινδρομικής σχέσης οργάνωσης που αποτελεί κρίσιμο σημείο για την κατανόηση του νέου θεωρητικού μοντέλου προσδιορισμού αυτής της προβληματικής.

Το περιβάλλον και η ανάπτυξη αποτελούν δύο έννοιες αλληλένδετες και η αλληλεξάρτηση τους έχει αποδοθεί σε πολλά ιστορικά παραδείγματα για το πώς τα περιβαλλοντικά δεδομένα επηρέασαν την ανάπτυξη πολιτισμών ωθώντας τους προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση. Σε ιστορικά παραδείγματα εμφανίζονται ακόμα και ακραίες περιπτώσεις αφανισμού πολιτισμών λόγω περιβαλλοντικών παραγόντων²⁰⁷.

Οι προβιομηχανικές κοινωνίες των οποίων η ανάπτυξη ήταν συνδεδεμένη με την περιβαλλοντική παράμετρο με ένα πιο άμεσο τρόπο από ότι σήμερα διαχειρίζονταν των φυσικό χώρο έτσι ώστε να εξυπηρετούν τις ανάγκες τους, χωρίς να το υποβαθμίζουν. Στις περιπτώσεις που οι δράσεις του υπέρβαιναν τη φέρουσα ικανότητα των τοπικών οικοσυστημάτων οι συνέπειες ήταν άμεσες αφού τα περιορισμένα τεχνολογικά μέσα που κατείχαν δεν επέτρεπαν στις τοπικές κοινωνίες να αγνοήσουν την περιβαλλοντική παράμετρο.

Η αμεσότητα της παραγωγικής εξάρτησης συνέβαλε αυτόματα μέσα από τη λειτουργία της ζωής και της παραγωγής στη δημιουργία μιας οικολογικής αντίληψης και νοοτροπίας απέναντί στις φύση που συνέδεε οργανικά την ανάπτυξη με τη φροντίδα για το περιβάλλον. Ο σεβασμός για τη φύση στις τοπικές κοινωνίες της προβιομηχανικής περιόδου οδηγούσε σε μια οικολογική

207 Ένα από τα ζητήματα στη μελέτη της ιστορίας είναι το πώς κατέρρευσε ένας σημαντικός αριθμός πολιτισμών. Κύρια αιτία φαίνεται ότι αποτελούσε η υποβάθμισή του περιβάλλοντος από το οποίο εξαρτιόνταν άμεσα η επιβίωση τους. Είναι ακόμα χαρακτηριστικό ότι η κατάρρευση πολλών εξ αυτών συνέβη λίγες μόνο δεκαετίες από την περίοδο ακμής τους. Σύγχρονες αρχαιολογικές έρευνες έχουν οδηγήσει στο συμπέρασμα για ότι τελείως διαφορετικές μορφές οργάνωσής ιστορικών πολιτισμών όπως οι Μάγια στο Γιουκατάν, οι Ανασάζι στη ΝΑ Αμερική, οικατασκευαστές τύμβων (γίγλοφων) Καχόκια έξω από το Σεντ Λούις, οι Σκανδιναβοί της Γροιλανδίας, οι αγαλματοποιοί της Νήσου του Πάσχα, η αρχαία Μεσοποταμία της εύφορης ημισελήνου, η μεγάλη Ζμπάμπουε στην Αφρική κατέρρευσαν με τρόπο που παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία. Αυτοί οι πολιτισμοί όπως και πολλοί άλλοι προέβησαν μέσα από διαφορετικές διαδικασίες στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος υπερβαίνοντας με τις οχλήσεις τους τη φέρουσα ικανότητα του τοπικού οικοσυστήματος. Η πρακτική αυτή τους έκανε πιο ευάλωτους σε επιθέσεις από εχθρούς. Άλλο αποτέλεσμα της υποβάθμισης των φυσικών πόρων ήταν και η μείωση του εμπορίου αφού συνήθως τα εμπορικά αγαθά ήταν άμεσα συνδεδεμένα με της πρώτες ύλες και άρα την αποδόμηση των εμπορικών δικτύων με αποτέλεσμα την άρση των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων για μια ευρύτερη περιοχή. Η πληθυσμιακή αύξηση και ευημερία είχε ως αποτέλεσμα αφενός την αύξηση της ζήτησης για καύσιμα και άρα αποψίλωση των δασών, αφετέρου την παράγωγη αποβλήτων σε βαθμό που να υποβαθμίζουν τους διαθέσιμους πόρους. Αυτό εξηγεί συχνά γιατί πολλοί πολιτισμοί κατέρρευσαν σε σύντομο διάστημα από την περίοδο ακμής τους. The Last Americans Environmental Collapse and the End of Civilization JARED DIAMOND / Harper's Magazine Jun03 <<http://www.mindfully.org/Heritage/2003/Civilization-Collapse-EndJun03.htm>> ανακτήθηκε 13.02.2006

συμπεριφορά, (ιδεολογία) την οποία προσπαθούμε να αναβιώσουμε σήμερα στη βάση των νέων δεδομένων που χαρακτηρίζουν τους σύγχρονους χωροκοινωνικούς σχηματισμούς.

Η διαφοροποίηση της σύγχρονης πραγματικότητας σε σχέση με τα ιστορικά παραδείγματα αφορά επίσης και στο επίπεδο της κλίμακας, ενώ τότε οι επιπτώσεις αφορούσαν μια γεωγραφική περιοχή και μια τοπική κοινωνία σήμερα οφείλουμε να αναλογιζόμαστε σε πλανητικό επίπεδο. Αφού οι επιπτώσεις μιας λάθος επιλογής ή ενός ατυχήματος είναι πολύ μεγαλύτερης κλίμακας, συνήθως πλανητικής, Η πυρηνική ενέργεια αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας εν δυνάμει απειλής με πλανητικές διαστάσεις²⁰⁸

Αποτελεί πλέον κοινώς αποδεκτή θέση (τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο) ότι η σωστή χρήση και αξιοποίηση των φυσικών πόρων και οικοσυστημάτων εξασφαλίζει την αποτελεσματικότερη προστασία τους. Μέσω της ενσωμάτωσης τους στην παραγωγική διαδικασία και της εξάρτησης που αυτό δημιουργεί για τους κοινωνικούς σχηματισμούς είναι δυνατόν να εξασφαλιστεί η αποτελεσματικότερη προστασία τους. Κρίσιμη παράμετρος για την άρτια διαχείριση των οικοσυστημάτων είναι η κατανόηση από τις τοπικές κοινωνίες ότι η ευημερία ή/και η επιβίωση ενός κοινωνικού συνόλου εξαρτάται από τη βιώσιμη διαχείριση των συγκεκριμένων φυσικών πόρων.

Η λογική της απόλυτης προστασίας του περιβάλλοντος αποκομμένου από την κοινωνία, απαγορεύοντας στο σύνολο τους τις ανθρώπινες δραστηριότητες, δημιούργησε μια πλασματική ανταγωνιστική σχέση μεταξύ του περιβάλλοντος και της αναπτυξιακής διαδικασίας η οποία είχε ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις στη λογική αντιμετώπισης περιβαλλοντικών ζητημάτων για μεγάλη χρονική περίοδο αφού εκτός των άλλων μια τέτοια λογική δεν εξασφαλίζει τη συνδρομή της τοπικής κοινωνίας.

Η έννοια του περιβάλλοντος αποτελεί μια έννοια πολύπλοκη και δεν είναι δυνατόν να οριστεί με σαφήνεια και αντικειμενικό τρόπο. Οι ορισμοί που έχουν προσπαθήσει να αποδώσουν την έννοια του περιβάλλοντος, ποικίλουν αναλόγως της οπτικής, του γνωστικού αντικειμένου προσέγγισης (γεωγραφική, οικολογική, οικονομική, νομική κ.λπ.) (παρ. II, σελ. 58). Αντίστοιχη είναι και η προβληματική που αφορά στην ανάπτυξη (κεφ.1.2.1, σελ. 27 και κεφ. 1.2.3, σελ.56).

Από την ανωτέρω ανάλυση προκύπτει ότι το περιβάλλον αποτελεί κρίσιμη παράμετρο στη διαδικασία της ανάπτυξης σε οποιοδήποτε χωροκοινωνικό σχηματισμό αλλά και η ανάπτυξη

208 Η βρετανική μελέτη που δημοσιεύθηκε στο Κίεβο, εκτιμά ότι περίπου 30-60 χιλιάδες άνθρωποι θα πεθάνουν από καρκίνο λόγω της πυρηνικής καταστροφής του Τσέρνομπιλ το 1986. Η εκτίμηση είναι δεκαπλάσια από τον απολογισμό που προέβλεπε μια αμφιλεγόμενη έκθεση του ΟΗΕ για το ίδιο θέμα. Η μελέτη διενεργήθηκε μετά τη δημοσιοποίηση τον περασμένο Σεπτέμβριο της εξαιρετικά αμφιλεγόμενης έκθεσης του ΟΗΕ, η οποία αναφέρει ότι τέσσερις χιλιάδες άνθρωποι πιθανώς να πεθάνουν από καρκίνο στη Λευκορωσία, την Ουκρανία και τη Ρωσία. Ο πραγματικός αριθμός των ανθρώπων που θα πεθάνουν από καρκίνο ποτέ δε θα γίνει γνωστός, αλλά μπορεί να είναι «από 30 έως 60 χιλιάδες» υπογραμμίζεται στη νέα μελέτη, με επικεφαλής τους Βρετανούς ερευνητές Fireli J., Samer D., (2006) <<http://www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=698527&lngDirID=252>>, ανακτήθηκε 12.04.2006

οφείλει να λάβει σοβαρά υπόψη της την περιβαλλοντική συνιστώσα, η οποία μπορεί να έχει και σε περιπτώσεις πρωτεύοντα ρόλο.

Η έννοια του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης χαρακτηρίζονται από μια διαλλακτική σχέση που σε καμία περίπτωση δεν αποδίδεται από την προβληματική της «προστασίας του περιβάλλοντος» σύμφωνα με την οποία διαχωρίζονται με απόλυτο τρόπο το περιβάλλον το οποίο καλούμαστε να προστατεύσουμε από την ανάπτυξη που απειλεί να το καταστρέψει.

Η παραδοσιακή άποψη διαχωρισμού περιβαλλοντικής από την αναπτυξιακή διαδικασία αποτέλεσε αιτία στρέβλωσης των πολιτικών και αντιλήψεων για μεγάλη περίοδο. Από το 1970 στο συνέδριο της οικονομικής επιτροπής για την Ευρώπη (OEE) του ΟΗΕ είχε εισαχθεί ο όρος «διαχείριση» ο οποίος αποδίδει με σαφή τρόπο τη διαλλακτική σχέση που οφείλει να χαρακτηρίζει την περιβαλλοντική από την αναπτυξιακή διαδικασία. Με τον όρο «διαχείριση» αίρεται η ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στο περιβάλλον-ανάπτυξη που σε μεγάλο βαθμό εμπόδισε την ευημερία ολόκληρων περιοχών αφού οδήγησε στην υιοθέτηση πολιτικών και προγραμμάτων τα οποία στη λογική της απόλυτης προστασίας ανταγωνίζονται τις όποιες αναπτυξιακές δράσεις. (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 1999, 31).

Οι νέες προϋποθέσεις της ανθρώπινης ανάπτυξης στη λογική της οικοανάπτυξης απαιτούν την σύγχρονη θεώρηση όσον αφορά στην κλίμακα του χώρου και του χρόνου. Οι δράσεις σε τοπικό επίπεδο οφείλουν να εντάσσονται σε μια πλανητική θεώρηση, το γνωστό οικολογικό σύνθημα (*think globally act locally*) γίνεται όλο και πιο επίκαιρο λόγω της ολοένα και πιο έντονης παγκοσμιοποίησης των κοινωνιών μας. Αντιστοίχως, στην κλίμακα του χρόνου η βραχυπρόθεσμη λογική οφείλει να αντικατασταθεί από τη μακροπρόθεσμή θεώρηση των πραγμάτων που εξασφαλίζει την αλληλεγγύη σε διαγενεακό επίπεδο.

Η αντίδραση της φύσης πάνω σε τοπικές δράσεις προφανώς δεν ακολουθεί κάποιον ντετερμινιστικό κανόνα και δεν περιορίζεται στα γεωγραφικά όρια κοινωνικών συνόλων που δραστηριοποιούνται σε μια ληστική εκμετάλλευση φυσικών πόρων. Λόγω του πολύπλοκου τρόπου αντίδρασης της φύσης και της πλανητικής κλίμακας των επιπτώσεων των τοπικών συμπεριφορών η προβληματική διαχείρισης του περιβάλλοντος δεν μπορεί να αποτελεί τοπική υπόθεση αλλά πλανητική. Η θεωρία της Γαίας (κεφ. 2.1, σελ. 99) όπου αντιμετωπίζει τη γη ως ζωντανό οργανισμό που αντιδρά με έναν τρόπο ο οποίος δεν είναι προφανής λόγω της πολυπλοκότητας του συστήματος και δύσκολα προβλέψιμος η ερμηνεύσιμος επιβάλλει στα ανθρώπινα συστήματα μια λελογισμένη διαχείριση των φυσικών πόρων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θεωρήσεις του Μ. SERRES (1990), όπου διατυπώνει την υποχρέωση του ανθρώπου στη σύνταξη ενός «φυσικού συμβολαίου» σε αντιστοιχία με το *Κοινωνικό Συμβόλαιο* του J.J. Rousseau (1758), που προέκυψε ως απόρροια του γαλλικού διαφωτισμού, δίνοντας το σύγχρονο πρόσωπο στις δυτικές κοινωνίες.

Από την εφαρμογή του φυσικού συμβολαίου που ως ιδεολόγημα οφείλει να εμπεριέχεται στη λογική των πολιτικών και στρατηγικών ανάπτυξης, ο άνθρωπος ορίζεται ως ισότιμος εταίρος με

τη φύση και απαιτείται να υιοθετήσει νέα συμπεριφορά. Κάθε δράση και επιλογή του οφείλει να «ελέγχεται» και να «εγκρίνεται» από τον άλλο εταίρο. Από αυτή τη σχέση αναγκαιότητα για την επιβίωση του ανθρώπου (η γη υπήρξε και θα υπάρχει και χωρίς των άνθρωπο) προκύπτει η πολυπλοκότητα που οφείλει να χαρακτηρίζει τις επιλογές μας, αφού για τον άλλο εταίρο δεν είναι προφανή τα όρια των δράσεων και συμπεριφορών τα οποία είναι αποδεκτά και μάλλον ο πλέον πολύτιμος σύμμαχος του ανθρώπου, η τεχνολογία, εμφανίζεται αδύναμος για τον σαφή προσδιορισμό τους σε όλες τις περιπτώσεις. Με τη χρήση των μεθόδων για την απόδοση της φέρουσας ικανότητας (κεφ. 2.3.4, σελ. 142) των οικοσυστημάτων και ανοχής εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων επιχειρείται να προσδιοριστούν τα όρια ανοχής εκμετάλλευσης. Δυστυχώς η έλλειψη όμως κοινός αποδεκτών μεθόδων και διαδικασιών απόδοσης με αντικειμενικό και επιστημονικό τρόπο καθιστούν συχνά αυτές τις μεθόδους φερέφωνα των αντίστοιχων συμφερόντων.

4.3.2.2 Πολιτική ανάπτυξης του ορεινού χώρου

Όπως προκύπτει από τις νέες τάσεις που αναπτύσσονται στον ορεινό χώρο εμφανίζεται η ανάγκη σύνταξης μια πολιτικής διαχείρισης του ορεινού χώρου. Η πολιτική διαχείρισης θα πρέπει να εξασφαλίζει τη διαχρονική της συνέπεια και συνέχεια, τη συνεκτική λογική της και τέλος την επιστημονική της καινοτομία. Τέσσερις είναι οι κύριοι άξονες, για τους οποίους υιοθετούμε τις θέσεις του Η. Μπεριάτου (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 2005, 29-31) που τεκμηριώνουν το ενιαίο και το αντικειμενικό της πολιτικής συστήνοντας κρίσιμους άξονες για τη διαχείριση των ζητημάτων του ορεινού χώρου:

I. Εξασφάλιση του συντονισμού όλων των εμπλεκόμενων φορέων διαχείρισης ως ενδογενής απαίτηση της πολιτικής

Μέσω του συντονισμού όλων των εμπλεκόμενων φορέων διαχείρισης μέσω έξυπνων διαδικασιών εξασφαλίζεται η συνεργία όλων των οπτικών στη λογική της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Σε αυτόν τον άξονα κρίσιμο ρόλο παίζει η επιλογή ευέλικτων μηχανισμών συντονισμού, ώστε να εξασφαλίζεται η αποδοτικότητα και η αποτελεσματικότητα στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων ενώ ταυτοχρόνως να αποφεύγονται χρονοβόρες διαδικασίες και γραφειοκρατίες.

II. Διασφάλιση της συνεργίας των προτεινόμενων προγραμμάτων και δράσεων που εγγράφονται στην ομπρέλα της ίδιας πολιτικής

Ο αποτελεσματικός συντονισμός των προγραμμάτων και δράσεων βρίσκεται σε άμεση συσχέτιση με την εξασφάλιση του συντονισμού των εμπλεκόμενων φορέων. Ο στόχος μπορεί να εξασφαλιστεί μέσω της επιλογής σαφώς προσδιορισμένων διαδικασιών που θα αποκλείουν την υλοποίηση αντιφατικών ή ανταγωνιστικών δράσεων ή προγραμμάτων ενώ ταυτοχρόνως θα εξασφαλίζεται και η βέλτιστη χρονική περίοδος υλοποίησης, συναρτήσει των προηγούμενων και επομένων προγραμμάτων και δράσεων. Η εξασφάλιση σχέσεων συνεργίας μεταξύ των

προγραμμάτων και δράσεων στην ομπρέλα της ίδιας πολιτικής αποτελεί κρίσιμη προϋπόθεση για την επιτυχία της. Για την υλοποίηση αυτού του κριτηρίου ενδογενώς πρέπει να προβλέπονται μηχανισμοί ικανοί να εξασφαλίσουν τη διάσταση αυτή, επιτυγχάνοντας πολλαπλασιαστικά οφέλη βάσει των διαθέσιμων πόρων.

III. Η χρήση των σύγχρονων μέσων έρευνας και τεκμηρίωσης στη διαμόρφωση και λειτουργία της πολιτικής

Ο εκσυγχρονισμός της διαδικασίας διαμόρφωσης και εφαρμογής της πολιτικής μέσω της εισαγωγής σύγχρονων μέσων έρευνας και τεκμηρίωσης αποτελεί προϋπόθεση και αναγκαιότητα. Η υιοθέτηση νέων τεχνολογιών συστήνει σημαντική ώθηση επιτρέποντας την ποιο αποτελεσματική απάντηση στις ιδιαίτερες προκλήσεις που χαρακτηρίζουν τη διαχείριση και την ενσωμάτωσή του ορεινού χώρου. Η χρήση σύγχρονων μέσων έρευνας και τεκμηρίωσης μπορεί να εγγυηθεί την άρτια και οικονομική λειτουργία των σχημάτων και μηχανισμών που θα κριθούν απαραίτητοι για την υλοποίηση της πολιτικής του ορεινού χώρου, επιτρέποντας κατά το δυνατόν την αξιολόγηση και διαφανή απόδοση των όποιων συμπερασμάτων.

IV. Ορθολογική και διαφανής διαχείριση των πηγών χρηματοδότησης

Το κριτήριο της εξασφάλισης της ορθολογικής και διαφανούς διαχείρισης των πηγών χρηματοδότησης θεωρείται ιδιαίτερος σημαντικό για δύο λόγους. Αφενός η διασφάλιση ενός διαφανούς αντικειμενικού (κατά το δυνατόν) μηχανισμού διαχείρισης των διαθέσιμων πόρων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την άρτια εφαρμογή της όποιας πολιτικής αφού την καθιστά ποιο αποτελεσματική. Αφετέρου γιατί η εξασφάλιση της άρτιας διαχείρισης των πόρων είναι ιδιαίτερος κρίσιμο για τη χώρα μας, όπου υπονοούνται όχι μόνο σε εθνικό αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο κατηγορίες για αλόγιστη σπατάλη πόρων καθώς και για την αδιαφανή διαχείριση τους.

Η άρτια λειτουργία και σχεδιασμός του φορέα διαχείρισης της αντίστοιχης προστατευόμενης περιοχής μπορεί να εξασφαλίσει τρόπους αυτοχρηματοδότησης, που σε περιπτώσεις μπορούν να είναι ιδιαίτερος σημαντικοί²⁰⁹.

Εκτός των ενδογενών χαρακτηριστικών που οφείλουν να περιγράφουν τους άξονες μιας πολιτικής για τον ορεινό χώρο κρίσιμη κρίνεται και η εξασφάλιση μηχανισμών ικανών να εγγυηθούν την ενσωμάτωσή της στις τοπικές κοινωνίες και την υιοθέτηση της από αυτές. Η ενσωμάτωση μηχανισμών υιοθέτησης της πολιτικής από τις τοπικές κοινωνίες, τους φυσικούς χρήστες του χώρου δηλαδή, αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για την εξασφάλιση της εφαρμογής της. Στη συνέχεια αναφέρονται οι κύριοι μηχανισμοί που οφείλουν να χαρακτηρίζουν μια σύγχρονη πολιτική για να μπορεί να εξασφαλιστεί την «...κλαδική και γεωγραφική της ολοκλήρωση»

209 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το φαράγγι της Σαμαριάς στην Κρήτη, το οποίο λόγω των ιδιαιτεροτήτων του αλλά της διαχείρισής του εξασφαλίζει σημαντικά έσοδα, ενισχύοντας με σημαντικούς πόρους το ταμείο για τις προστατευόμενες περιοχές της χώρας, καθώς και στους όμορους Δήμους.

(ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 2005, 29). Εξετάζεται δηλαδή ο ρόλος των συμμετοχικών διαδικασιών, η αναγκαιότητα εγκαθίδρυσης εταιρικών σχέσεων και ο ρόλος της ενεργού επικουρικότητας.

V. Η συμμετοχική διαδικασία

Η εξασφάλιση της «εκ των κάτω» συμμετοχικών διαδικασιών (*bottom up participation*) αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στην ολοκλήρωση της πολιτικής. Οι τοπικές κοινωνίες αποτελούν τους φυσικούς χρήστες του χώρου και η ενσωμάτωσή τους αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στη διαδικασία σύνταξης και υλοποίησης της όποιας πολιτικής. Η εξασφάλιση της εμπιστοσύνης της τοπικής κοινωνίας και η επιλογή των δίαυλων και των μηχανισμών ενσωμάτωσης της στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αποτελεί μια σημαντική πρόκληση.

Η ευαισθητοποίηση όλων των εμπλεκόμενων φορέων και εταίρων και η εξασφάλιση αποδοτικών συμμετοχικών πρακτικών σε τοπικό επίπεδο αποτελεί κρίσιμη παράμετρο η οποία για τα ελληνικά δεδομένα αποτελεί σημαντική πρόκληση, όχι μόνο λόγω της έλλειψης των αντίστοιχών θεσμικών και οργανωτικών προϋποθέσεων, αλλά και της έλλειψης εμπειρίας των τοπικών κοινωνιών σε ζητήματα αυτοοργάνωσης και αυτοδιαχείρισης.

Η αθινο-κεντρική δομή του ελληνικού κράτους όπως αυτό αναπτύχθηκε μετά τον πόλεμο αποθάρρυνε τις τοπικές κοινωνίες στο να αναπτύξουν την απαραίτητη κουλτούρα, ενώ η συστηματική δυσλειτουργία της πρωτοβάθμιας ΤΑ (παρ. 3.2.3.4, σελ. 168) καλλιέργησε την απραξία και ανικανότητα των τοπικών κοινωνιών να διαχειριστούν με αποτελεσματικό τρόπο τα προβλήματα τους. Το αρνητικό κλίμα που καλλιεργήθηκε διαχρονικά ως προς τη δυνατότητα των τοπικών κοινωνιών να διαχειριστούν αποτελεσματικά τις υποθέσεις τους συνέδραμε στην ενίσχυση και εξέλιξη ψηφοθηρικών πρακτικών και πελατειακών σχέσεων οι οποίες επέδρασαν με ιδιαίτερος αρνητικό τρόπο όσον αφορά στην ανάπτυξη. Η άρση αυτής της πρακτικής και η εγκαθίδρυση αέρας και αποτελεσματικών πρακτικών σε τοπικό επίπεδο αποτελεί μια πρόκληση για την πολιτική του ορεινού χώρου και σίγουρα δεν είναι κάτι που μπορεί να επιτευχθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα αφού οι κοινωνικές αδράνεις είναι πολύ σημαντικές.

VI. Η εταιρική σχέση

Την ανάπτυξη εταιρικής σχέσης (*Partnership, Partenariat*) μεταξύ δημόσιων, ιδιωτικών και κοινωνικών επιχειρήσεων στη λογικά κοινή βάση της χωρικής ευημερίας αποτελεί επίσης σημαντική πρόκληση και αναγκαία συνθήκη για την εξασφάλιση της αποδοτικής εφαρμογής της πολιτικής διαχείρισης του ορεινού χώρου.

VII. Η ενεργός επικουρικότητα

Η ενεργός επικουρικότητα προϋποθέτει τη συνάρθρωση των αρμοδιοτήτων, αίροντας το δίλημμα μεταξύ κεντρικής και αποκεντρωμένης διοίκησης. Τα ζητήματα διαχείρισης του χώρου εμφανίζουν σημαντικές δυσλειτουργίες, όσον αφορά στην επιλογή του κατάλληλου επιπέδου αντιμετώπισης και διαχείρισής, αφού η φύση τους διαφοροποιείται ανάλογα με την κλίμακα προσέγγισης. Η διαφορετική οπτική γωνία, οι διαφορετικές προσδοκίες, όπως

αναπτύσσονται, και τα διαφορετικά συμφέροντα που εξυπηρετούνται, αποτελούν συστηματικά άξονες δυσλειτουργίας που περιπλέκουν την αντιμετώπιση χωρικών ζητημάτων, προτείνοντας συχνά διαφορετικές ανταγωνιστικές -αν όχι αντιφατικές- λύσεις.

Για την κατάργηση αυτής της δυσλειτουργίας κρίνεται σημαντική η υιοθέτηση των αρχών της ενεργούς επικουρικότητας στη λειτουργία της οργάνωσης της διοίκησης. Προτείνεται δηλαδή η όσμωση και η λειτουργική συνάρθρωσή των επιπέδων δράσης για την αντιμετώπιση χωρικών ζητημάτων. Μέσα από αυτή την οργανωτική θεώρηση εξασφαλίζεται η συνέργεια στην πολιτική λογική και τη γνώση όπως διαμορφώνεται στα διαφορετικά επίπεδα οργάνωσης, καθώς και την εξασφάλιση ταυτόχρονα τοπικής και συνολικής σφαιρικής θεώρησης των ζητημάτων.

Η αναπροσαρμογή, σύμφωνα με τις αρχές της ενεργούς επικουρικότητας των οργανωτικών θεσμών και πρακτικών λειτουργίας για την αντιμετώπιση χωρικών ζητημάτων, προϋποθέτει οργάνωση και εξασφάλιση μηχανισμών υψηλού οργανωτικού επιπέδου και την κοινωνία των πολιτειών, οι οποίες μέσω της ενεργούς συμμετοχής τους θα προωθήσουν την αποτελεσματική της λειτουργία.

Μέσα από την εφαρμογή της λογικής της ενεργούς επικουρικότητας, μέσω της συνάρθρωσης των οργανωτικών επιπέδων προωθείται η συνολική αντιμετώπιση των προβλημάτων και προκύπτει η ανάγκη θεώρησης των χωρικών ζητημάτων σε ευρύτερη κλίμακα, η οποία υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα, δημιουργώντας την ανάγκη σύνταξης και λειτουργίας διεθνών δικτύων και οργανισμών -αναγκαιότητα που αναλύεται ακολούθως.

VIII. Οι φορείς διαχείρισης

Το παρόν αφορά στη δημιουργία και λειτουργία φορέων διαχείρισης των ορεινών όγκων σε εθνικό, βαλκανικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Ο ορεινός χώρος χαρακτηρίζεται από τη φυσικογεωγραφική του πολυδιάσπασή, η οποία συναρτήσει των πολιτικών επιλογών οδήγησε στη διοικητική και οργανωτική του ασυνέχεια και κατακερματισμό με ιδιαίτερες επιπτώσεις για τη λειτουργία του. Παραδοσιακά (από την ολοκλήρωσή των εθνικών κρατών) οι διοικητικές δομές επέβαλαν τον προσανατολισμό των ορεινών περιοχών στην πεδιάδα, εκεί που βρισκόταν το «κέντρο» (chef lieu) ώστε να εξυπηρετούνται άμεσα και καλύτερα οι ανάγκες του πεδινού – προνομιούχου χώρου. Οι κορυφογραμμές και άλλοι φυσικοί φραγμοί επιλέγονται συνήθως και λειτουργούν ως σύνορα όλων των χωρικών επιπέδων (εθνικά, περιφερειακά, νομαρχιακά, δημοτικά). Αυτή η στρατηγική πολιτική επιλογή είχε βαρύνουσες επιπτώσεις στην οργάνωση και γενικότερα στην ανάπτυξη του ορεινού χώρου.

Πριν από την ολοκλήρωση του διοικητικού και οργανωτικού κατακερματισμού του ορεινού χώρου -στον βωμό της οργάνωσής των εθνικών κρατών του 19ου αιώνα- αυτά λειτουργούσαν ως ενιαίες χωροεδαφικές ενότητες που υπερέβαιναν τα σύνορα των σημερινών κρατών,

επιτρέποντας την ευημερία των ορεινών κοινοτήτων και δημιουργώντας τον λεγόμενο «ορεινό πολιτισμό».

Σήμερα είναι πλέον κατανοητή η ανάγκη επαναθεώρησης του ορεινού χώρου ως ενότητας, αφού μόνο έτσι μπορούν να διαχειριστούμε αποτελεσματικά τις ιδιαιτερότητές του. Τα κοινά χαρακτηριστικά, οι ενιαίες προοπτικές, οι συναφείς προκλήσεις επιβάλλουν τη διαχείριση των ορεινών όγκων ως χωροκοινωνικούς σχηματισμούς που υπερβαίνουν και τα εθνικά σύνορα και απαιτούν συνολική αντιμετώπιση μέσω υπερεθνικών φορέων, που θα μπορέσουν να τα εξετάσουν ως σύνολα.

Το δίκτυο της Euromontana αποτελεί μια πολυτομεακή και πολυεπίπεδη ένωση σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την συνεργασία και την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Συγκεντρώνει εθνικούς και περιφερειακούς οργανισμούς και φορείς των ευρωπαϊκών κρατών: φορείς περιφερειακής ανάπτυξης, ΟΤΑ, αγροτικού οργανισμού, περιβαλλοντικούς φορείς, δασικούς φορείς και ινστιτούτα έρευνας. Στόχος της Euromontana είναι η διατήρηση των ορεινών όγκων «ζωντανών» και δεκτικών σφαιρικής και βιώσιμης ανάπτυξης, αποβλέποντας στη βελτίωσή της ποιότητας ζωής στους ορεινούς χώρους.

Για την υλοποίηση αυτών των στόχων, η Euromontana προωθεί την ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα στις περιφέρειες διαμέσου σεμιναρίων συναντήσεων που οργανώνει, καθώς και ερευνών που πλαισιώνει και υποστηρίζει, αποβλέποντας στην προώθηση της προβληματικής για τον ορεινό χώρο της Ευρώπης.

* * *

Η Ελλάδα στερείται μιας ενιαίας και ολοκληρωμένης πολιτικής βουνού (*politique de la montagne*), προσαρμοσμένης στις ιδιαιτερότητες του χώρου ικανής να απαντήσει στις νέες δυναμικές όπως αυτές αναπτύσσονται σε διεθνές και εθνικό πλαίσιο. Η πολιτική αυτή πρέπει να εκφραστεί μέσα από συγκεκριμένα οργανωτικά σχήματα, η σύνταξη των οποίων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση, κατάλληλο και εκσυγχρονισμένο θεσμικό πλαίσιο, ή/και αντίστοιχες διοικητικές δομές (φορείς και όργανα). Για την υλοποίηση αυτής της πολιτικής απαιτείται ισχυρή οργάνωση και συντονισμός από το κέντρο και αποτελεσματική διαχείριση από την περιφέρεια και την ΤΑ. Πέρα από την εξασφάλιση λειτουργίας αποτελεσματικών συμμετοχικών διαδικασιών όλοι οι εμπλεκόμενοι φορείς (ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την τοπική δημοκρατία) θα πρέπει να αναπτύξουν νέες σχέσεις συνεργασίας (συνευθύνη στη συνδιαχείριση) με τις τοπικές κοινωνίες των ορεινών περιοχών, αφού αυτές αποτελούν τους κύριους, φυσικούς χρήστες του ορεινού χώρου, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 2005, 29-31).

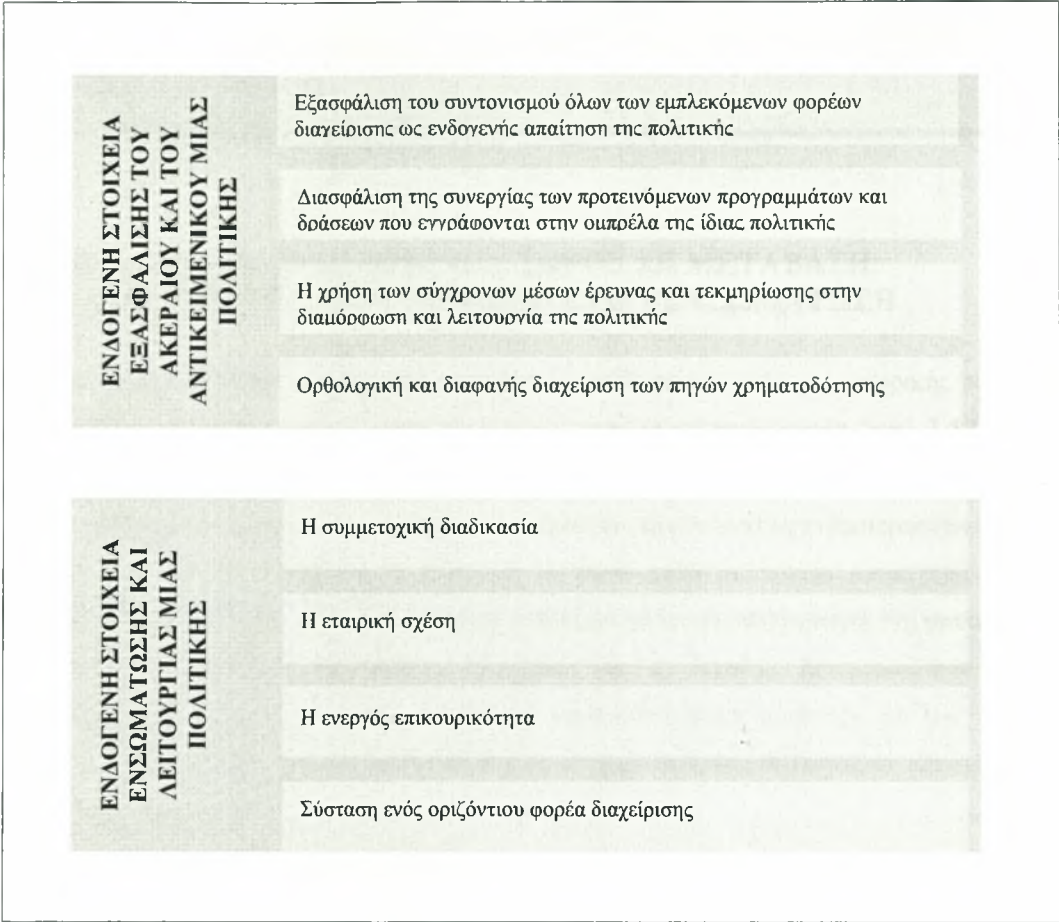
Στόχος της πολιτικής είναι η συγκέντρωση της στρατηγικής στο κέντρο και ταυτοχρόνως η διοικητική αποκέντρωση. Η πολιτική του βουνού οφείλει να ενσωματώσει τις τοπικές κοινωνίες στη διαδικασία λήψης αποφάσεων μέσω της εξασφάλισης συμμετοχικών διαδικασιών ικανών να λειτουργούν με αποτελεσματικό τρόπο κάτι το οποίο σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί αυτονόητο για την πολιτική κουλτούρα του τόπου μας. Να εξασφαλίσει τη λειτουργία της

εταιρικής σχέσης μεταξύ δημόσιων, ιδιωτικών και κοινοτικών επιχειρήσεων στη λογικά κοινή βάση της χωρικής ευημερίας, παρακάμπτοντας τα τοπικά μικροσυμφέροντα και τις ανάλογες μικροπολιτικές σκοπιμότητες. Να εξασφαλίσει τη λειτουργία της στη βάση της ενεργού επικουρικότητας που προϋποθέτει τη συνάρθρωση των αρμοδιοτήτων, αίροντας το δίλημμα μεταξύ κεντρικής και αποκεντρωμένης διοίκησης.

Απαραίτητη κρίνεται για την άρτια σύνταξη και εφαρμογή της πολιτικής για τους ορεινούς όγκους της χώρας μας η λειτουργία κάποιου οριζόντιου φορέα διαχείρισης και συντονισμού, του οποίου τα χαρακτηριστικά και η λειτουργία πρέπει ενδογενώς να ενσωματώνεται στην εν λόγω πολιτική.

Η επίτευξη της ενότητας και της ενιαίας διαχείρισης του ορεινού χώρου οφείλει να συντάσσεται μέσω της εκμετάλλευσης της *διαφορετικότητας* και της *ετερογένειας* που τον περιγράφει και σε καμία περίπτωσή δεν κρίνεται σκόπιμη η ομογενοποίησή του μέσω της σύνταξης προκρούστειων ενιαίων πολιτικών για το σύνολό του, ανίκανων να ενσωματώσουν τις διαφορετικότητες όπου εμφανίζονται. Στο πλαίσιο της πολιτικής «βουνού» η κάθε περίπτωση θα πρέπει να εξετάζεται σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητές της σε ένα ενιαίο πλαίσιο πολιτικής λογικής.

Γράφημα 27: Στοιχεία μιας σύγχρονης πολιτικής για τον ορεινό χώρο

Πηγή: Επεξεργασία θέσεων ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η., 2005, 29-31

4.4 ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ – ΑΞΟΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

4.4.1 ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΕΝΑΣ ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΕ ΜΕΤΑΒΑΣΗ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

Ξεκινώντας την ανάλυση, επιχειρείται η συνοπτική απόδοση της νεότερης ιστορικής πορείας του Ζαγορίου σε αδρές γραμμές υπογραμμίζοντας μόνο τα κύρια γεγονότα (κεφ. 3.5.1, σελ. 209). Διαχωρίζονται τρεις κύριοι περίοδοι και επιχειρείται να αποδοθούν συνοπτικά τα χαρακτηριστικά εκείνα τα οποία επιτρέπουν την καλύτερη κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων τους. Εξετάζεται το κοινωνικοοικονομικό σύστημα το οποίο είναι σε πορεία μετασχηματισμού (θεμελιώδης υπόθεση για της διατριβής) και ο τρόπος με τον οποίο αυτό επιδρά στη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Ακολούθως εξετάζεται αν ο έντονος κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός που παρατηρείται στο Ζαγόρι αποτελεί βιώσιμη ανάπτυξη για την τοπική κοινωνία η εξαντλείται μόνο στην κατανάλωση των τοπικών πόρων οδηγώντας σε μια ποιοτική υποβάθμιση του χώρου²¹⁰.

Η περίοδος ακμής για το Ζαγόρι προσδιορίζεται στον 18^ο και 19^ο αιώνα (κεφ. 3.5.1, σελ. 209). Η οικονομική και κοινωνική ευημερία της περιόδου αποκρυσταλλώνεται στις παραδοσιακές δομές, δημιουργώντας έναν δομημένο χώρο ιδιαίτερης αισθητικής και πολιτισμικής αξίας (κεφ.3.4, σελ. 186). Οι ιστορικές συγκυρίες (σημαντικά προνόμια στην περίοδο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας) και οι επιλογές της τοπικής κοινωνίας (ο ρόλος των μεταναστών) σε συνδυασμό με την κεντρική θέση του Ζαγορίου ως προς τους πόλους και τους άξονες της ευρύτερης περιοχής επέτρεψαν την ακμή σε μια περίοδο γενικότερα δύσκολη για τον ελληνισμό.

Η κοινωνία του Ζαγορίου είχε έντονα επηρεαστεί από τη μετανάστευση, εποχιακή και μόνιμη. Η μόνιμη μετανάστευση αφορούσε περιοχές της κεντρικής Ευρώπης, των Βαλκανίων, της Μαύρης Θάλασσας και της Μικράς Ασίας. Σημαντικό εισόδημα της κοινωνίας του Ζαγορίου προερχόταν από επιχειρήσεις ομογενών σε πόλεις όπως η Οδησός, η Τραπεζούντα, η Βιέννη κ.λπ. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μετανάστες διατηρούσαν τους δεσμούς τους με τη γενέτειρά

²¹⁰ Σε πολλές περιοχές, κυρίως νησιωτικές και παράκτιες ζώνες, η έντονη οικοδομική δραστηριότητα που παρατηρήθηκε από τη δεκαετία του '80 επέφερε μια σημαντική υποβάθμιση του τοπίου με ιδιαίτερες αναπτυξιακές επιπτώσεις. Οι έντονοι οικοδομικές πιέσεις για παραθεριστική κατοικία και ξενοδοχειακές μονάδες δεν εντάχθηκαν σε κάποιο προγραμματισμό, αλλά υλοποιήθηκαν με *de facto* διαδικασίες, δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα τα οποία εκ των υστέρων είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αντιμετωπισθούν.

τους και συχνά προέβαιναν σε σημαντικές δωρεές. Ο ρόλος των κοινωνικοοικονομικών δικτύων της εποχής αποτέλεσαν καίριο σημείο της ακμής που ο χώρος του Ζαγορίου γνώρισε τη συγκεκριμένη περίοδο.

Στην αρχή του 19^{ου} αιώνα ξεκινάει η περίοδος παρακμής για την κοινωνία του Ζαγορίου. Η επικράτηση των εθνικιστικών ρευμάτων στην Ευρώπη και τη βαλκανική μετά την κατάρρευση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και η σύσταση των εθνικών κρατών μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων (1912-13) οδήγησε στη διάσπασή ενός χώρου που για μακρά χρονική περίοδο λειτουργούσε ενιαία.

Η περίοδος του Α΄ και Β΄ παγκόσμιου πολέμου είχε εξαιρετικά αρνητικές επιπτώσεις για τα χωριά του Ζαγορίου. Ο στρατός του άξονα σκότωσε ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού και κατέστρεψαν πολλά από τα χωριά της πεδιάδας κυρίως του Κεντρικού και Ανατολικού Ζαγορίου. Στη συνέχεια ο Εμφύλιος πόλεμος που ακολούθησε επέδρασε καθοριστικά στην τοπική κοινωνία. Οι θηριωδίες που στη διάρκειά του πραγματοποιήθηκαν οδήγησαν στη διάσπαση της συνοχής της τοπικής κοινωνίας δημιουργώντας ένα ασφυκτικό κοινωνικό πλαίσιο.

Μετά το τέλος του πολέμου και την επικράτηση του κομμουνιστικού καθεστώτος στις χώρες της Βαλκανικής (κεφ. 4.2.2, σελ. 273) τα εθνικά σύνορα έκλεισαν ερμητικά και το Ζαγόρι έχασε οριστικά την πρόσβαση σε περιοχές που αποτελούσαν τη φυσική κοινωνική και οικονομική του ενδοχώρα. Ολόκληρη η βαλκανική χερσόνησος παρέμεινε διασπασμένη περισσότερο από μισό αιώνα (περίοδος επικράτησης των κομμουνιστικών καθεστώτων) πραγματικότητα με ιδιαίτερες αναπτυξιακές επιπτώσεις.

Ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού του Ζαγορίου μετανάστευσε κυρίως προς πόλεις της Αυστραλίας και της Αμερικής (αφορά το πρώτο μεγάλο κύμα μετανάστευσης κυρίως την περίοδο ανάμεσα στους δύο παγκοσμίους πολέμους). Το δεύτερο κύμα μετανάστευσης αφορά πόλεις σε ευρωπαϊκές χώρες και στη συνέχεια τα αστικά κέντρα της χώρας (περίοδος αστικοποίησης).

Η τάση της εξόδου του αγροτικού πληθυσμού φαίνεται να ανατρέπεται από τη δεκαετία του '80 και κυρίως του '90 οπότε και εμφανίζονται δειλά οι πρώτες μορφές εναλλακτικού τουρισμού. Κάποιες ορεινές περιοχές οι οποίες χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον εμφανίζονται ελκυστικές και αναπτύσσονται γρήγορα συστήνοντας σημαντικούς τουριστικούς προορισμούς.

Σε αυτή τη γενικότερη προβληματική εντάσσεται η διατριβή. Το Ζαγόρι αποτελεί ένα σύνολο παραδοσιακών οικισμών ιδιαίτερης φυσικής και πολιτιστικής αξίας το οποίο βρίσκεται σε μια περιφερειακή θέση της ελληνικής επικράτειας τόσο από γεωγραφικής πλευράς όσο και εξαιτίας των πολιτικών επιλογών. Η περιφερειακή του θέση ως προς τους πόλους και τους άξονες της ανάπτυξης όσο και η επικράτηση της τομεακής πολιτικής και όχι της περιφερειακής ανάπτυξης είχαν ιδιαίτερες επιπτώσεις.

Συνοψίζοντας, εξαιτίας ιστορικών συγκυριών και πολιτικών επιλογών το Ζαγόρι γνώρισε μια σημαντική οικονομική κρίση και μία έντονη πληθυσμιακή αποψίλωση για πολλές δεκαετίες. Από τη δεκαετία του '80 αλλά κυρίως από τη δεκαετία του '90 φαίνεται να αναπτύσσεται μια νέα δυναμική σε δραστηριότητες συνυφασμένες με των τουρισμό και για πρώτη φορά στην απογραφή της ΕΣΥΕ του 2001 (κεφ. 3.5.4.1, σελ. 217) εμφανίζεται μια θετική εξέλιξη του πληθυσμού ανατρέποντας την αρνητική τάση που χαρακτηρίζει τις απογραφές από τη δεκαετία του '50.

Η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά αποτελούν το κεφάλαιο του οποίου η αξιοποίηση στηρίζει την ανάπτυξη. Η πρόκληση όσον αφορά στο μοντέλο ανάπτυξης που θα επιλέξει η τοπική κοινωνία, εστιάζεται στο πώς δε θα επιδράσει υποβαθμιστικά η αναπτυξιακή διαδικασία στη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Η τοπική κοινωνία καλείται να αφομοιώσει και να ενσωματώσει στη λειτουργία της, εξασφαλίζοντας τη συνεκτικότητα και συνοχή της, αφενός τους «νέους κάτοικους», αστικής κουλτούρας συνήθως, οι οποίοι επιλέγουν το Ζαγόρι ως τόπο μόνιμης κατοικίας και οι οποίοι προς το παρόν είναι λίγοι σε αριθμό αλλά με ιδιαίτερες αναπτυξιακές επιπτώσεις για την περιοχή. Αφετέρου, τους τουρίστες οι οποίοι εισρέουν σε μεγάλο αριθμό για μικρές περιόδους στη διάρκεια του έτους.

4.4.2 Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΜΙΑ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΜΕ ΜΕΙΖΟΝΕΣ ΧΩΡΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ

4.4.2.1 Χαρακτηριστικά της τουριστικής δραστηριότητας

Η τουριστική δραστηριότητα στην Ελλάδα έχει βαρύνουσα και πολυποίκιλη σημασία²¹¹. Το 7% περίπου του ΑΕΠ δημιουργείται από τον τουρισμό επηρεάζοντας έντονα την οικονομική ζωή του τόπου κυρίως στις τουριστικές περιοχές. Ο τουρισμός έχει ιδιαίτερες κοινωνικές και δημογραφικές επιπτώσεις λόγω της δημιουργίας βιώσιμων οικονομικών δραστηριοτήτων που εξασφαλίζουν θέσεις εργασίας στο τοπικό πληθυσμό κυρίως σε περιοχές όπου το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον είναι ελκυστικό.

Η τουριστική ανάπτυξη επιδρά θετικά ενισχύοντας σχετικά τη γεωπολιτική σταθερότητα που εξασφαλίζεται μέσω της οικονομικής ανάπτυξης και προβολής των ακριτικών περιοχών.

211 Παρόλο τον σημαντικό ρόλο του τουρισμού για τη χώρα μας, οι αρμόδιοι φορείς εμφανίζονται πλημμελώς οργανωμένοι με αποτέλεσμα την παροχή χαμηλού επιπέδου τουριστικών υπηρεσιών. Η Ελλάδα αποτελεί ελκυστικό πόλο προορισμού λόγω των φυσικών της πόρων οι οποίοι είναι ιδιαίτερης αξίας και σπανιότητας. Συνολικότερη κριτική για την πολιτική του τουρισμού στην Ελλάδα υπάρχει στο άρθρο: ΚΑΤΟΧΙΑΝΟΥ Δ. (1995) «Οικονομική Και Χωροταξική Ανάπτυξη Του Τουρισμού Στην Ελλάδα: μια πρώτη εικόνα» *Σύγχρονα Θέματα* τ. 55 Απρίλιος – Ιούνιος, 62-71

Όσον αφορά στην προέλευση της τουριστικής αγοράς δύο είναι οι κύριοι τομείς στους οποίους οφείλει να προσανατολιστεί η τουριστική ανάπτυξη του Ζαγορίου, ο ημεδαπός και ο αλλοδαπός τουρισμός λόγω των διαφορετικών χαρακτηριστικών τους και της συμπληρωματικής τους δράσης. Θεωρήσαμε σκόπιμο να αναφερθούμε αδρομερώς στα κυριότερα χαρακτηριστικά τους. Ως αλλοδαπός (ή εξωτερικός) τουρισμός ορίζεται ο τουρισμός που έρχεται στη χώρα μας από το εξωτερικό. Η ιδιαίτερη αξία του για τη χώρα μας έχει αναγνωριστεί κυρίως λόγω του ότι είναι συναλλαγατοφόρος. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά του αλλοδαπού τουρισμού είναι:

- Απαιτεί συνήθως κεντρικά οργανωμένες τουριστικές μονάδες οι οποίες συχνά επηρεάζουν ιδιαίτερα τόσο το φυσικό όσο και το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον.
- Συχνά μπορεί να χαρακτηριστεί μαζικός αφού οργανώνεται κυρίως κεντρικά μέσω ταξιδιωτικών γραφεία.
- Εμφανίζεται σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και σε συγκεκριμένους τόπους. Χαρακτηρίζεται δηλαδή από έντονη χωρική και εποχική συσπείρωση εντείνοντας τις πιέσεις που παρατηρούνται σε κάποιες περιοχές συγκεκριμένες εποχές του χρόνου.
- Εμφανίζει μεγάλη ευαισθησία σε γεωπολιτικές ανισορροπίες της ευρύτερης περιοχής, με αποτέλεσμα οι κοινωνίες οι οποίες είναι παραγωγικά προσανατολισμένες στον τουρισμό να γνωρίζουν σημαντικά κοινωνικοοικονομικά προβλήματα σε περιόδους κρίσεων.

Ο ημεδαπός (ή εσωτερικός) τουρισμός αφορά στους Έλληνες, οι οποίοι μετακινούνται κυρίως από τα αστικά κέντρα στην επαρχία. Ο ρόλος τους στις τοπικές οικονομίες δεν έχει αναγνωριστεί επαρκώς και αφορά κυρίως στις πολλαπλασιαστικές επιδράσεις των εισοδημάτων που παράγονται και κατανέμονται σε μεγάλο αριθμό μικρομεσαίων μονάδων τοπικής κλίμακας, αναπαράγοντας συνήθως μηχανισμούς παραοικονομίας που δεν εγγράφονται στις επίσημες στατιστικές αλλά έχουν ιδιαίτερο ρόλο σε τοπικό επίπεδο. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτής της μορφής τουρισμού, είναι:

- Διασπείρεται τόσο στη διάρκεια του έτους όσο και γεωγραφικά με αποτέλεσμα να αμβλύνονται σημαντικά οι πιέσεις που η χρονική και χωρική του συσπείρωση θα δημιουργούσε. Ταυτοχρόνως δημιουργεί προβλήματα σε προσπάθειες οργάνωσης, αφού η επιλογή του προορισμού γίνεται σε ατομικό επίπεδο και όχι οργανωμένα μέσω κάποιων κεντρικών τουριστικών φορέων.
- Δεν μπορεί να χαρακτηριστεί συνήθως μαζικός, αφού αφορά μεμονωμένους τουρίστες που δρουν αυτόνομα, υποκινούμενοι από τα συγκεκριμένα πελατειακά δίκτυα.
- Δεν απαιτεί μεγάλες τουριστικές εγκαταστάσεις, αφού οι Έλληνες τουρίστες συνήθως επιλέγουν να κινηθούν βάσει συγγενικών ή φιλικών δικτύων. Με αυτόν τον τρόπο ενισχύονται τα άτυπα διαπροσωπικά δίκτυα, τα οποία είναι πολύ σημαντικά για την ευρύτερη συνοχή του κοινωνικού ιστού.

- Παρουσιάζει μια σχετική σταθερότητα, όσον αφορά στις γεωπολιτικές κρίσεις που είναι πολύ σημαντική για τις οικονομίες των τοπικών κοινωνιών.
- Ένα κύριο αρνητικό επακόλουθο του τουριστικού μοντέλου -όπως αναπτύχθηκε στη χώρα μας- αφορά στο φαινόμενο της άναρχης οικιστικής ανάπτυξης και της παραοικονομίας. Η άναρχη και συχνά αυθαίρετη δόμηση έχει ιδιαίτερα δυσμενείς επιπτώσεις στην ελληνική ύπαιθρο (κεφ. VI, σελ. 287) υποβαθμίζοντας το τοπίο και παράγοντας χαμηλού επιπέδου οικιστικά σύνολα.

4.4.2.2 Οι επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης

Τα γενικά χαρακτηριστικά που αποδόθηκαν στον αλλοδαπό και τον ημεδαπό τουρισμό δεν αφορούν το σύνολο των τουριστών αποτελούν κάποιες τάσεις που διαπιστώνονται με κυρίως ποιοτικά κριτήρια. Η νέα οικονομική δραστηριότητα που την τελευταία περίοδο εισβάλλει στο Ζαγόρι και συνεπάγεται μεγάλο αριθμό επιδράσεων τόσο ως προς την ποιότητα του δομημένου χώρου όσο και ως προς την κοινωνικοοικονομική δομή και οργάνωση του τόπου είναι ο τουρισμός. Κρίσιμο στοιχείο για την ισόρροπη και βιώσιμη εξέλιξη αποτελεί η ελεγχόμενη τουριστική ανάπτυξη μέσω του ορθολογικού και συνεπούς στη διάρκεια του χρόνου σχεδιασμού και προγραμματισμού.

Οι προοπτικές για τουριστική ανάπτυξη της περιοχής διαγράφονται ιδιαίτερα ευνοϊκές τόσο όσον αφορά στην προσβασιμότητα του χώρου (σχετική γειτνίαση με το λιμάνι της Ηγουμενίτσας, την ολοκλήρωση της Εγνατία οδό και του δυτικού άξονα της Ιόνιας οδού) όσο και την ιδιαίτερη πολιτιστική και αισθητική αξία του περιβάλλοντος του (φυσικού και δομημένου).

Δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι το Ζαγόρι είναι δεκτικό τουριστικής ανάπτυξης που να στηρίζεται στο παραδοσιακό μοντέλο μαζικού τουρισμού όπως αυτό επικράτησε τη δεκαετία του '50, '60²¹². Τα Ζαγόρια λόγω της ευαισθησίας τόσο του φυσικού περιβάλλοντος, όσο και του δομημένου τους χώρου επιδέχονται τουριστική ανάπτυξη που πρέπει να στηρίζεται στις αρχές της βιωσιμότητας, στην ήπια δηλαδή εκμετάλλευση του τουριστικού πόρου.

Κρίσιμος παράγοντας στην ανάπτυξη του Ζαγορίου που σε μεγάλο βαθμό είναι προσανατολισμένος στον τουρισμό, είναι ο ρόλος των εμπλεκόμενων κοινωνικών εταίρων, των κοινωνικών ομάδων δηλαδή, των οποίων τα συμφέροντα ενδέχεται να επηρεασθούν θετικά ή

212 Οι τουριστικές περιοχές οργανώνονται για να υποδεχτούν μαζικά τους τουρίστες, με αποτέλεσμα τη ληστρική εκμετάλλευση του φυσικού πόρου και τη συνακόλουθη υποβάθμισή του. Αυτό το είδος τουριστικής εκμετάλλευσης συνοδεύτηκε από υποδομές βαρέος τύπου, οι οποίες λειτουργούσαν μικρή περίοδο στη διάρκεια του χρόνου με αποτέλεσμα τη δημιουργία μια έντονης ανισορροπίας για τις τοπικές κοινωνίες. Σήμερα αυτό το είδος τουρισμού εμφανίζει φθίνουσα πορεία για πολλές τουριστικές περιφέρειες, αφού τόσο οι κοινωνίες υποδοχής όσο και οι τουρίστες έχουν βρεθεί αντιμέτωποι με τα σημαντικά αρνητικές επιπτώσεις αυτού του είδους ανάπτυξης.

αρνητικά από την τουριστική ανάπτυξη. Οι οικονομικές ομάδες οι οποίες θα εμπλακούν στη διαδικασία της τουριστικής ανάπτυξης είναι οι ακόλουθες:

- Οι κάτοχοι τουριστικών επιχειρήσεων ή και κεφαλαίων τα οποία δυνητικά θα μπορούσαν να επενδυθούν σε τουριστικές δραστηριότητες.
- Φορείς της τοπικής και πολιτικής εξουσίας (Δήμαρχοι, Νομάρχες, κ.λπ.), οι οποίοι εξ ορισμού εμπλέκονται στην τουριστική ανάπτυξη του τόπου.
- Τοπικοί αναπτυξιακοί περιβαλλοντικοί σύλλογοι, ΜΚΟ, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις έχουν επιδείξει ιδιαίτερο δυναμισμό για την προώθηση των ιδεολογικών τους αντιλήψεων και πεποιθήσεων. Οι φορείς αυτοί είναι σε θέση να προωθήσουν αρκετά αποτελεσματικά καινοτόμες δράσεις λόγω της ευέλικτης δομής τους.
- Κοινωνικές και πολιτικές ομάδες συμφερόντων, οι οποίες ενδέχεται να εμποδίσουν καινοτόμες λύσεις στο βαθμό που αυτές τις θίγουν²¹³. Η τουριστική δραστηριότητα ενδέχεται να δημιουργήσει συγκρούσεις τοπικών και ομαδικών συμφερόντων μέσω μιας αναδιανομής των πόρων που προκύπτει κατά τη μετατροπή της παραγωγικής τους βάσης από τον πρωτογενή στον τριτογενή τομέα της οικονομίας, μέσα σε περιορισμένο χρονικό διάστημα.

Στη συνέχεια αναλύονται οι κύριες επιπτώσεις που η τουριστική δραστηριότητα αναμένεται να έχει για την περιοχή του Ζαγορίου

I. Περιβαλλοντικές επιπτώσεις

Η τουριστική ανάπτυξη του Ζαγορίου θα έχει επιπτώσεις τόσο στο φυσικό όσο και στο δομημένο περιβάλλον της ευρύτερης περιοχής²¹⁴. Στη συνέχεια αναλύονται αδρομερώς οι κυριότεροι τρόποι με τους οποίους η τουριστική ανάπτυξη ενδέχεται να δημιουργήσει αρνητικές πιέσεις στο περιβάλλον του Ζαγορίου:

- Η ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας ενδεχομένως να επηρεάσει αρνητικά το περιβάλλον του Ζαγορίου μέσω της αύξησης του φόρτου, των πιέσεων δηλαδή που θα δεχτούν τόσο ο φυσικός όσο και ο δομημένος χώρος. Η πιθανή υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας (κεφ.2.3.4, σελ. 142) του περιβάλλοντος -που στην περίπτωση του Ζαγορίου είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο- μπορεί να έχει δυσμενείς επιπτώσεις κάτι το οποίο πρέπει οπωσδήποτε να αποθαρρυνθεί.

213 Οι μη ανεπτυγμένες περιοχές συχνά δε θέλουν την τουριστική ανάπτυξη

214 ΤΕΕ, «Παραδοσιακοί Οικισμοί Της Ηπείρου: Προβλήματα Προτάσεις Προστασίας, Διατήρησης» *Εισήγηση του ΤΕΕ Παγκόσμιο Πανηπειρωτικό Συνέδριο* Αύγουστος 1982 Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου τ.4 Δεκέμβριος, 13-22.

- Η μεταβολή των χρήσεων στο μεγαλύτερο μέρος του οικιστικού αποθέματος των παραδοσιακών οικισμών ενδέχεται να οδηγήσει στην υποβάθμιση²¹⁵ τους. Τα κελύφη των οικισμών κατασκευάστηκαν για να καλύψουν τις ανάγκες κάποιων κοινωνικοοικονομικών σχέσεων οι οποίες δεν υπάρχουν πλέον (κεφ. 3.4.3, σελ. 194). Τα ίδια κελύφη καλούνται να καλύψουν τελείως διαφοροποιημένες ανάγκες που η τουριστική ανάπτυξη δημιουργεί, (τα αρχοντικά μετατρέπονται σε ξενώνες, οι στάβλοι σε ταβέρνες, τα ξυλουργεία σε μπαρ κ.λπ.). Η δυναμική αυτή που ο μηχανισμός της αγοράς δημιουργεί δεν είναι απαραίτητα αρνητική, πρέπει όμως να υλοποιηθεί με λελογισμένο και συστηματικό τρόπο, ώστε να μη θιγεί στο σύνολό του αυτός ο ιδιαίτερος χώρος, ούτε να δημιουργηθούν σοβαρές ανακατατάξεις σε κοινωνικό επίπεδο.

II. Οικονομικές επιπτώσεις

Η τουριστική ανάπτυξη αποτελεί μια παραγωγική δραστηριότητα, η οποία ενδέχεται να έχει χαρακτηριστικές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή του Ζαγορίου. Η επιλογή της τουριστικής ανάπτυξης των οικισμών ως βιώσιμη παραγωγική δραστηριότητα ενδέχεται να έχει τις εξής αρνητικές επιπτώσεις:

- Τουριστική μονοκαλλιέργεια που ως συνέπεια έχει την πλήρη οικονομική εξάρτηση του τόπου από τον τουρισμό. Μια ενδεχόμενη κρίση στην αγορά του τουριστικού προϊόντος, η οποία μπορεί να οφείλεται αφενός σε μια μετακίνηση των τουριστών σε άλλες περιοχές λόγω μιας γεωπολιτικής κρίσης στην ευρύτερη περιοχή είτε μιας διαφοροποίησης της ζήτησης θα δημιουργούσε σοβαρές πιέσεις στο οικονομικό σύστημα της τοπικής κοινωνίας.
- Τη διάρρηξη των οικονομικών δομών των άλλων παραγωγικών δραστηριοτήτων οι οποίες εμφανίζονται πολύ λιγότερο προσοδοφόρες σε σχέση με τον τουρισμό με αποτέλεσμα στις τουριστικές περιόδους να διακόπτονται. Η διάρρηξη του οικονομικού δικτύου, η απαλοιφή δηλαδή των άυλων σχέσεων μεταξύ των αγορών και των παραγωγών συνεπάγεται αφενός οικονομική ζημία (αν εξεταστεί σε μια μακροπρόθεσμη λογική), αφετέρου η οικονομική αυτή δικτύωση συνεπάγεται και ένα πολύπλοκο πλέγμα σχέσεων κοινωνικού περιεχομένου, οι οποίες ενισχύουν την πολιτιστική συνοχή σε τοπικό επίπεδο.

Κομβικό σημείο για την άρτια τουριστική ανάπτυξη του Ζαγορίου κρίνεται η δυνατότητα διασύνδεσης της υπάρχουσας οικονομικής και παραγωγικής δραστηριότητας (η οποία κρίνεται παραδοσιακή και οικονομικά μη βιώσιμη) με τον τουρισμό (κεφ. 4.3.1.2 σελ. 300). Η ενσωμάτωση της τοπικής οικονομικής δραστηριότητας ενδέχεται να ενισχύσει τον τουριστικό

215 ΕΟΤ (1984) «Το Πρόγραμμα Παραδοσιακών Οικισμών Του ΕΟΤ στο Πάπιγκο» (β μέρος) *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου* τ.7 Ιούνιος σσ. 18-24 (μέρος α) και τ.8 Δεκεμβρίου, 11-14.

ΠΑΓΚΡΑΤΙΟΥ Ε., (1999) «Τουριστική Ανάπτυξη Στο Ζαγόρι» *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου* τ. 8 Δεκεμβρίου, 14-18.

ΑΡΑΠΟΓΛΟΥ Μ. (1999), «Τουρισμός Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική Οικολογία» *Δελτίο Κέντρου Ερευνών Ζαγορίου* τ. 5 Ιουνίου, 37-39.

πόρο μέσω της προσφοράς τοπικών προϊόντων, της δυνατότητας των τουριστών να συμμετέχουν σε παραδοσιακές δραστηριότητες κ.λπ. Η συνεκτική σχέση ανάμεσα στην τουριστική ανάπτυξη και στις τοπικές παραγωγικές δραστηριότητες ενδέχεται να αμβλύνει τις κοινωνικές αντιθέσεις που πιθανόν θα δημιουργηθούν αφού κάποιες παραγωγικές ομάδες ενδεχομένως θα θιγούν από τον μετασχηματισμό της παραγωγικής βάσης.

III. Κοινωνικές και πολιτιστικές επιπτώσεις

Η εμφάνιση της νέας παραγωγικής δραστηριότητας του τουρισμού στους οικισμούς του Ζαγορίου ενδέχεται να έχει έντονες επιδράσεις στην κοινωνική και πολιτιστική ζωή του τόπου. Ο μετασχηματισμός της παραγωγικής βάσης από τον πρωτογενή στον τριτογενή τομέα παραγωγής θα επηρεάσει τις κοινωνικές σχέσεις και τις πολιτιστικές εκφράσεις της τοπικής κοινωνίας. Απαραίτητη κρίνεται η επιμόρφωση με συστηματικό τρόπο, στον τομέα του τουρισμού των κατοίκων της περιοχής οι οποίοι συμμετέχουν στην νέα παραγωγική δραστηριότητα²¹⁶. Η εκπαίδευση μπορεί να γίνει είτε μέσω οργανωμένων σεμιναρίων είτε (κυρίως για του νέους) μέσω φοίτησης σε ΑΕΙ, ΤΕΙ. Στη συνέχεια αναλύονται αδρομερώς οι αναμενόμενες πιέσεις όσον αφορά στην κοινωνική διάρθρωσή σε τοπικό επίπεδο από την ανάπτυξη του τουρισμού:

- Οι νέες παραγωγικές δομές προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις του τουρισμού ενδέχεται να αντικαταστήσουν τις υπάρχουσες. Ο μετασχηματισμός αυτός, αν πραγματοποιηθεί με βίαιες διαδικασίες, θα έχει δυσμενείς επιπτώσεις στον κοινωνικό ιστό, αφού ενδεχομένως θα συμβάλλει στη διάρρηξη του κοινωνικού πλέγματος σχέσεων.
- Η εισβολή ξένων στερεοτύπων έχει συχνά ως αποτέλεσμα την ξενοφοβία και τον μιμητισμό. Η τουριστική δραστηριότητα σε μικρούς οικισμούς έχει συνήθως έντονες επιδράσεις. Στη συμπεριφορά των ντόπιων κατοίκων οι οποίοι αντιδρούν υπερβολικά αναπτύσσοντας τα αρνητικά φαινόμενα του μιμητισμού, και της ξενοφοβίας.
- Κοινωνική ανομία και η υφέρπουσα ήπια εγκληματικότητα η οποία είναι διάχυτη συχνά στην τοπική κοινωνία περιοχών με τουριστική ανάπτυξη και είναι πολύ δύσκολο τόσο να εντοπιστεί όσο και να αντιμετωπιστεί γιατί συνήθως αφορά μεγάλο τμήμα του πληθυσμού το οποίο τη συγκαλύπτει. Η κοινωνική ανομία συνοδεύει συνήθως την τουριστική δραστηριότητα και αφορά κυρίως την παραοικονομία, τη φοροδιαφυγή την αυθαίρετη δόμηση κ.λπ., φαινόμενα τα οποία αφορούν άμεσα την τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα.
- Κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα και ο μετασχηματισμός της παραγωγικής βάσης, φαινόμενο το οποίο βασίζεται στο το ότι ο τουρισμός αποφέρει πολλαπλάσιο κέρδος

²¹⁶ Χαρακτηριστικά αναφέρεται η συνολική αδυναμία στην οργάνωση του τουρισμού στην Ελλάδα που θα εξασφάλιζε υπηρεσίες υψηλού επιπέδου. Κύρια αιτία για αυτό είναι η έλλειψη επαρκούς εκπαίδευσης στα τουριστικά επαγγέλματα. ΖΑΧΑΡΑΤΟΣ Γ., 1995, «Φύση, Λειτουργία και προβλήματα πολιτικής του Ελληνικού τουρισμού» στο *Σύγχρονα Θέματα* τ. 55 Απρίλιος Ιούνιος, 72-76.

- σε σχέση με τις παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες. Ο μηχανισμός αυτός συνήθως έχει ως αποτέλεσμα τη ληστρική εκμετάλλευση του τουριστικού πόρου, βάσει μιας βραχυπρόθεσμης λογικής μεγιστοποίησης του κέρδους
- Αλλαγή ηθών, εθίμων και παραδόσεων τα οποία σε πολλές περιπτώσεις εξασθενούν, αν δε συμβαδίζουν με το τουριστικό προϊόν. Σε αντίθετη περίπτωση αποκτούν ένα φολκλορικό στοιχείο το οποίο πολλές φορές είναι και κιτς²¹⁷.

Γράφημα 28: Οι πιθανές πιέσεις της τουριστικής ανάπτυξης του Ζαγορίου

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ
Αύξηση του φόρτου και πιθανή υπέρβαση της φέρουσας ικανότητας του τοπικού οικοσυστήματος	Τουριστική «μονοκαλλιέργεια»	Πιθανότητα αποδόμησης του δεδομένου κοινωνικού ιστού
Βίαιη μεταβολή των χρήσεων γης για το δεδομένο οικιστικό απόθεμα	Αποδόμηση των άτυπων οικονομικών δικτύων	Εισβολή ξένων στερεότυπων και συμπεριφορών
	Σημαντικές πιέσεις για τις παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες	Κοινωνική ανομία και υφέρπουσα φοροδιαφυγή

Πηγή: Σχηματική απόδοση ιδίων θέσεων

4.4.3 ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΗ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

Το Ζαγόρι χαρακτηρίζεται όπως αποδεικνύεται από την ανάλυση ως ένας ορεινός αγροτικός χώρος σε μετασχηματισμό που αφορά όλα τα επίπεδα. Σε κοινωνικό επίπεδο οι τουρίστες και οι «νέοι κάτοικοι» επηρεάζουν με ιδιαίτερο τρόπο την οργάνωση και συνοχή της τοπικής

217, Το *κιτς*, περιγράφει τον γενικό χαρακτηρισμό «παράταιρο» Ετυμολογικά προέρχεται από γερμανικό ρήμα *kitschen*, που σημαίνει «πασαλείβω». Η γλωσσική καταγωγή και η χρονική περίοδος (τα μέσα του 19ου αιώνα) προεξοφλούν την αρχική χρήση του όρου για τη ζωγραφική. Ο όρος *κιτς* που μέχρι το 1970 ήταν αποκλειστικότητα των αρχιτεκτόνων, εμπλουτίζοντας την προβληματική τους γύρω από την αισθητική ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ Α. (2006). Σύμφωνα με τον Α. ΚΩΤΙΔΗ (2006) είναι τρεις οι διακλαδώσεις που περιγράφουν το *Κιτς*: η πρώτη αφορά στην ανατροπή της κλίμακας, η δεύτερη είναι η μετατόπιση του υλικού και η τρίτη είναι η χωρική ασυμβατότητα. εφημ. *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ* Επτά Ημέρες 29-01-2006

κοινωνίας (κεφ. 3.5.5.1, σελ. 224). Στην οικονομία η ανάπτυξη νέων τομέων δραστηριοτήτων, κυρίως συνδεδεμένων άμεσα ή έμμεσα με τον τουρισμό αντικαθιστούν τις παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες, οι οποίες είναι όλο και λιγότερο οικονομικά βιώσιμες (κεφ. 3.5.5.2, σελ. 225). Η οικονομική εξειδίκευση της τοπικής κοινωνίας στην παραγωγή ενός μόνο προϊόντος μπορεί να αποτελέσει σημαντική εξάρτηση και σημαντική απειλή στο μέλλον. Στον τομέα τόσο του φυσικού όσο και του δομημένου χώρου ο κίνδυνος αφορά τόσο τις πιέσεις που αναπτύσσονται στις διάφορες παραδοσιακές δομές απειλώντας τη φέρουσα ικανότητα (κεφ. 2.3.4, σελ. 142) του συστήματος (φυσικού και ανθρωπογενούς) όσο και στην εγκατάλειψη παραδοσιακών δραστηριοτήτων.

Είναι πλέον ευρέως κατανοητή η πολυπλοκότητα της διαδικασίας ρύθμισης χωρικών θεμάτων εξασφαλίζοντας την άρτια διαχείριση του περιβάλλοντος. Αποδεικνύεται ότι η προστασία του φυσικού και του δομημένου χώρου είναι μια υπόθεση πολύ σύνθετη για να αντιμετωπιστεί με απαγορευτικές ή κανονιστικές ρυθμίσεις, χρησιμοποιώντας δηλαδή ως μόνο εργαλείο τα νομοθετικά κείμενα για το Ζαγόρι (κεφ. 3.4.5, σελ. 204), το πνεύμα και η λογική των οποίων χρονολογείται από την δεκαετία του '80 και σε αυτά μόνο περιορισμένες τροποποιήσεις έχουν γίνει..

Η προστασία του χώρου μπορεί να προκύψει μόνο ως αποτέλεσμα της διαδικασίας της ανάπτυξης αφού έχει έντονες οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις (κεφ. 1.2.4, σελ. 68). Η προστασία των συστημάτων των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της εξασφάλισης μιας πολιτικής ικανής να ενσωματώσει στην αναπτυξιακή διαδικασία την άρτια διαχείρισή του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος: να γίνει δηλαδή κατανοητό και αποδεκτό από την τοπική κοινωνία ότι η ανάπτυξη του τόπου εξαρτάται άμεσα από τη διατήρηση του περιβάλλοντος μέσω μιας σχέσης αλυσίδας οργάνωσης μεταξύ του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης και σε καμία περίπτωση η έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος και η ανάπτυξη δεν είναι ανταγωνιστικές.

Το Ζαγόρι αποτελεί μια ορεινή περιοχή η οποία γνώρισε σημαντικά αναπτυξιακά προβλήματα. Η περιθωριοποίηση σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην περιφερειακή του θέση ως προς τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης της χώρας καθώς και στη συνοριακή του θέση με την Αλβανία, (σύνορα τα οποία παρέμειναν κλειστά για περισσότερο από μισό αιώνα). Σήμερα στο Ζαγόρι εμφανίζεται ένας κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός με έντονες επιπτώσεις στο περιβάλλον. Στο πλαίσιο της διατριβής εξετάστηκαν οι μηχανισμοί που οδηγούν στον μετασχηματισμό, καθώς και η «νέα κουλτούρα» που φαίνεται να αναπτύσσεται στην περιοχή (κεφ. 3.5.5.1, σελ. 224).

Η βιώσιμη ανάπτυξη του χώρου αποτελεί μια κρίσιμη επιλογή για την περιοχή του Ζαγορίου η οποία παρέμεινε περισσότερο από μισό αιώνα στο περιθώριο των εξελίξεων. Η φυσική και πολιτιστική του κληρονομιά αποτελούν ένα σημαντικότερο κεφάλαιο προς αξιοποίηση. Αποτελεί δηλαδή τον κινητήριο μοχλό στο οποίο η ανάπτυξη μπορεί να στηριχθεί. Πρόκληση

για την τοπική κοινωνία αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο η αξιοποίηση αυτού του κεφαλαίου δεν θα οδηγήσει στην υποβάθμιση και στην αποδόμηση του. Στη συνέχεια αναφερόμαστε στους κύριους άξονες που η διαδικασία της τοπικής ανάπτυξης οφείλει να λάβει σοβαρά υπόψη της, όπως αυτοί προέκυψαν α) από τη,ν θεωρητική και εννοιολογική τεκμηρίωση η οποία παρατίθεται στο κεφάλαιο 1 και 2, β) από την καταγραφή και διερεύνηση των ιδιαιτεροτήτων και των τοπικών χαρακτηριστικών τα οποία παρατίθενται στο κεφάλαιο 3 και τέλος συνάρτησης του πλαισίου στο οποίο εγγράφεται η προβληματική μας, όπως αυτό διαμορφώνεται σε διεθνές, εθνικό και τοπικό επίπεδο (κεφ. 4.2, σελ. 261).

Στη συνέχεια επιχειρείται η παράθεση πέντε κρίσιμων θεματικών, ειδικεύοντας τις γενικές αρχές ανάπτυξης του ορεινού χώρου (κεφ. 4.3.2.2, σελ. 306) τις οποίες θεωρούμε κρίσιμους άξονες που πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη στην αναπτυξιακή διαδικασία του Ζαγορίου.

4.4.3.1 Στο κοινωνικό επίπεδο:

Άξονες για την διαχείριση του εύθραυστου κοινωνικού συστήματος του Ζαγορίου

I. Ισορροπη ανάπτυξη:

Προαπαιτούμενη αναγκαιότητα για την εξασφάλιση της συνοχής της τοπικής κοινωνίας

Ο τουρισμός αποτελεί την κύρια από τις νέες παραγωγικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στο Ζαγόρι (κεφ. 4.4.2, σελ. 315). Αποτελεί μια πολύπλοκη δράση που επηρεάζει συνολικά την κοινωνική και οικονομική ζωή της περιοχής. Οι επιπτώσεις του είναι βαρύνουσες σε επίπεδο φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.

Η ανάπτυξη, όπως πραγματοποιείται στα Ζαγόρια σήμερα μέσω της τουριστικής ανάπτυξης αλλά και των υπόλοιπων παραγωγικών δραστηριοτήτων, οφείλει να εξασφαλίζει την ισορροπία της τοπικής κοινωνίας. Η αποδόμηση του κοινωνικού ιστού σε τοπικό επίπεδο αποτελεί έναν σημαντικό κίνδυνο. Τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα αποτελούν ένα σημαντικό κεφαλαίο και η αποδόμησή τους συνεπάγεται βαρύτατη απώλεια για την πολιτιστική κουλτούρα του τόπου.

Οι διαδικασίες ανάπτυξης, όπως επιλέγονται, οφείλουν να λάβουν σοβαρά υπόψη τρεις παράγοντες: α) την ισότητα των κοινωνικών εταίρων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή μελέτης, καθώς είναι προβληματική η εφαρμογή μέτρων τα οποία προωθούν τα συμφέροντα κάποιας κοινωνικής ομάδας εις βάρος άλλων, β) την ενσωμάτωσή τους στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, ώστε να αποφευχθούν δράσεις οι οποίες θα έχουν αρνητικές επιπτώσεις, υπερβαίνοντας τη φέρουσα ικανότητα του συστήματος και τέλος γ) την οικονομική βιωσιμότητα των επιλογών στο πλαίσιο των νέων αναζητήσεων των διαφόρων κοινωνικών συνόλων.

II. Συμμετοχικές διαδικασίες

Η αναγκαιότητα ενσωμάτωσής της τοπικής κοινωνίας σε κάθε προσπάθεια χωρικού σχεδιασμού και ανάπτυξης

Η τουριστική ανάπτυξη -όπως φαίνεται να εξελίσσεται- αφορά κυρίως σε μικρές τουριστικές μονάδες οικογενειακού χαρακτήρα, οι οποίες είναι βιώσιμες χάρη στην πολυδραστηριότητα και τις θετικές συνεργίες που αναπτύσσουν τα μέλη τους. Η ανάγκη ενίσχυσης της λειτουργίας άτυπων κοινωνικών δικτύων επιβάλλεται για την εξασφάλιση της συνοχής και της συνεκτικότητας της τοπικής κοινωνίας.

Είναι σημαντική για τη λειτουργία και την ενίσχυση των άτυπων κοινωνικών δικτύων σχέσεων η ενσωμάτωση της τοπικής κοινωνίας στη διαδικασία του χωρικού σχεδιασμού με συστηματικό, συντονισμένο και συνεπή στη διάρκεια του χρόνου τρόπο. Από τις συμμετοχικές διαδικασίες οι τοπικές κοινωνίες μπορούν να ωφεληθούν με διττό τρόπο: αφενός, έτσι εξασφαλίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό η διαφάνεια και η λογική των επιλογών, αφού σε αυτές συμμετέχουν άμεσα χρήστες του χώρου που έχουν κάθε συμφέρον για την εξασφάλιση της βέλτιστης λύσης αφετέρου, ενισχύεται η λογική της συνευθύνης, συμπαραγωγής της τοπικής κοινωνίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και άρα των αποτελεσμάτων τους.

III. Ενσωμάτωσή:

Η αναγκαιότητα εγκαθίδρυσης μηχανισμών αφομοίωσης των «νέων χρηστών» του χώρου στην τοπική κοινωνία

Η συνοχή της τοπικής κοινωνίας αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στην εξασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Ο κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός που συντελείται στην περιοχή του Ζαγορίου ενδέχεται να αποτελέσει σημαντική πίεση, ωθώντας στη δημιουργία αντιθέσεων μεταξύ των ομάδων συμφερόντων της τοπικής κοινωνίας. Για την άμβλυνση αυτής της πιθανότητας η υλοποίηση κάποιων δράσεων κρίνεται σκόπιμη.

- Η συμμετογή των τουριστών κατά το δυνατόν σε δραστηριότητες της τοπικής κοινωνίας μέσω της ανάπτυξης δράσεων παράλληλων και συμπληρωματικών. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης μορφών εναλλακτικού τουρισμού ενδογενώς προβλέπεται η εξασφάλιση κοινών δράσεων ανάμεσα στους τουρίστες και τους γηγενείς.
- Η συμμετογή των «νέων κατοίκων» σε δραστηριότητες της τοπικής κοινωνίας. Η ενσωμάτωση τους ενεργά στα κοινά της τοπικής κοινωνίας ενδέχεται να αποφέρει θετικά αποτελέσματα στη διαχείριση τοπικών ζητημάτων λόγω της συνεργίας δύο διαφορετικών λογικών, οι οποίες μέσα από διαδικασίες όσμωσης μπορούν να οδηγήσουν στην υιοθέτηση βέλτιστων λύσεων.
- Αναβίωση και ενίσχυση εθίμων και παραδόσεων αποσκοπώντας αφενός στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς αφετέρου στην παραγωγή και ενίσχυση ενός πρόσθετου τουριστικού προϊόντος.

4.4.3.2 Στο οικονομικό επίπεδο:

Αξονές για την αναδιοργάνωση του τοπικού παραγωγικού συστήματος στο πλαίσιο των σύγχρονων δυναμικών

I. Τριτογενοποίηση

Οι νέες δυναμικές μετασχηματισμού της τοπικής παραγωγικής βάσης

Οι νέες παραγωγικές δραστηριότητες του τριτογενούς κυρίως τομέα της παραγωγής που αναπτύσσονται εμφανίζονται οικονομικά πολύ πιο αποδοτικές και τείνουν να αντικαταστήσουν τους παραδοσιακούς τομείς παραγωγής που αφορούν την αγροτική παραγωγή και την κτηνοτροφία. Πρέπει σε τοπικό επίπεδο να συσταθεί μια σειρά δράσεων, ώστε να αποτραπεί αν όχι να επιβραδυνθεί αυτή η αρνητική εξέλιξη της παραγωγικής βάσης, η οποία τείνει να οδηγήσει στην οικονομική εξειδίκευση και την παραγωγή μόνο του τουριστικού προϊόντος.

- Σύσταση λειτουργικών διασυνδέσεων ανάμεσα στον τουρισμό και την παραδοσιακή αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή. Με αυτόν το τρόπο αφενός ενισχύεται η οικονομική αποδοτικότητα των παραδοσιακών προϊόντων αφετέρου, ενισχύονται και εξειδικεύονται οι διαθέσιμοι τουριστικοί πόροι
- Η σύσταση ενός τοπικού δικτύου πληροφόρησης για άτομα που ενδιαφέρονται να αναβιώσουν παραδοσιακές δραστηριότητες.
- Η λειτουργική διασύνδεση ατόμων τα οποία δραστηριοποιούνται στην παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων. Η αναγκαιότητα σύστασής και λειτουργίας ενός τέτοιου δικτύου ενισχύεται και από το γεγονός ότι συνήθως οι κάτοικοι οι οποίοι έχουν την τεχνογνωσία και την διαθεσιμότητα για την παραγωγή τέτοιων προϊόντων λόγω των ιδιοτελειών τους (ηλικιωμένα συνήθως άτομα, έλλειψη υποδομών) χρειάζονται ενίσχυση. Η εφαρμογή και λειτουργία ενός πλαισίου υποστήριξης κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντική αφού αφενός τούς παρέχεται η δυνατότητα παραγωγής, αφετέρου η κοινοτική μορφή οργάνωσης κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντική για την εξασφάλιση της συνοχής σε τοπικό επίπεδο.

II. Λειτουργικές διασυνδέσεις:

Η εξασφάλιση σχέσεων ανάμεσα στο παραδοσιακό μοντέλο παραγωγής και στις νέες δραστηριότητες

Η κύρια δραστηριότητα που φαίνεται να αναπτύσσεται στην περιοχή του Ζαγορίου είναι ο τουρισμός. Στο πλαίσιο αυτής της νέας δυναμικής αποτελεί πρόκληση η εξασφάλιση λειτουργικών διασυνδέσεων ανάμεσα στον τουρισμό και τις παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες.

Η εξασφάλιση λειτουργικών διασυνδέσεων ανάμεσα στις τοπικές παραγωγικές δραστηριότητες αποτελεί πρακτική η οποία μπορεί να εξασφαλίσει θετικές συνέργιες, ενισχύοντας την οικονομική τους βιωσιμότητα. Η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού, που φαίνεται να αναπτύσσεται στο Ζαγόρι, σίγουρα μπορεί να ενισχυθεί από τη δημιουργία ενός δικτύου

τοπικών παραγωγών γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων που θα μπορούν να εγγυηθούν την ποιότητά τους μέσω κάποιου πρωτοκόλλου που θα συμφωνηθεί και θα ακολουθηθεί.

Με αυτούς τους μηχανισμούς δημιουργούνται πρόσθετοι τουριστικοί πόροι. Αυτοί αφορούν στην προσφορά ποιοτικών παραδοσιακών γεωργικών προϊόντων εξασφαλίζοντας ζήτηση για αυτά σε μια τιμή που μπορεί να ενσωματώσει τον παράγοντα ποιότητας και των ιδιαίτερων συνθηκών παραγωγής.

Μία άλλη θετική διάσταση της εξασφάλισης λειτουργικών διασυνδέσεων ανάμεσα στις νέες παραγωγικές δραστηριότητες μπορεί να εξασφαλίσει τη συντήρηση ή ακόμα και την αναγέννηση κάποιων παραδοσιακών παραγωγικών δραστηριοτήτων οι οποίες τείνουν να εγκαταλειφθούν είτε ήδη έχουν εκλείψει αφού δεν είναι οικονομικά βιώσιμες.

Η έλλειψη της οικονομικής τους βιωσιμότητας σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην προβληματική λειτουργία της αγοράς, η οποία στη λογική της βραχυπρόθεσμης κερδοσκοπίας αδυνατεί να αξιολογήσει επαρκώς τον παράγοντα της ποιότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί για την περιοχή η κτηνοτροφία. Στην περιοχή του Ζαγορίου παραδοσιακά η κτηνοτροφία αποτελούσε μια σημαντική παραγωγική δραστηριότητα. Σήμερα εμφανίζεται προβληματική η οικονομική της βιωσιμότητα εξαιτίας του ανταγωνισμού. Το κόστος παραγωγής λόγω των γεωγραφικών και κλιματικών χαρακτηριστικών της περιοχής αλλά και εξαιτίας της μικρής κλίμακας παραγωγής είναι αυξημένο και δύσκολα ανταγωνίζεται τα προϊόντα άλλων περιοχών που λόγω της οργάνωσης της παραγωγής τους έχουν επιτύχει να χαμηλώσουν σημαντικά το κόστος της.

Δυστυχώς, ακόμα δεν είναι επαρκώς οργανωμένα κάποια δίκτυα προώθησης ποιοτικών προϊόντων, τα οποία θα εγγυώνται την ποιότητα αλλά και την προέλευσή τους. Παρόλα αυτά η λειτουργία οικογενειακών και συγγενικών δικτύων εξασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό την οικονομική επιβίωση των μικρών παραγωγών, οι οποίοι σε διαφορετικό επίπεδο θα είχαν εκτοπιστεί από τη λειτουργία της αγοράς.

4.4.3.3 Αρχιτεκτονική κληρονομιά:

Άξονες για την προστασία του δομημένου περιβάλλοντος

I. Διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

Απειλή υποβάθμισής από την εγκατάλειψη ή την υπερεκμετάλλευση

Η αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αντιμετωπίζει τον κίνδυνο υποβάθμισής της είτε από την υπερεκμετάλλευση είτε από την εγκατάλειψη. Οι νέες παραγωγικές δραστηριότητες όπως αναπτύσσονται στον χώρο των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου συστήνουν δυνητικά μια απειλή για την αρχιτεκτονική κληρονομιά. Η απειλή αυτή έγκειται είτε στην υπερεκμετάλλευση είτε στην εγκατάλειψη των παραδοσιακών δομών. Πρόκληση αποτελεί η ανάπτυξη που θα μπορέσει να διασφαλίσει την αξιοποίηση του ανθρωπογενούς κεφαλαίου με βιώσιμο τρόπο.

II. Αισθητική και μορφολογική συνοχή του δομημένου χώρου:

Η αναγκαιότητα συστηματικής διευθέτησης

Εμφανίζεται μια ενδογενής δυναμική για την αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς μέσω την ανακαίνισης παραδοσιακών κτιρίων. Η παρεμφερής τυπολογία των κτιρίων και οι όμοιες στατικές – μηχανικές τους ιδιαιτερότητες θα επέτρεπαν την υλοποίηση μιας μελέτης για τη σύνταξη αποτελεσματικών προδιαγραφών ως προς την ανακαίνιση αυτού του ιδιαίτερου οικιστικού αποθέματος. Η διαδικασία αυτή σήμερα επαφίεται εξολοκλήρου στην ιδιωτική πρωτοβουλία η οποία αντιμετωπίζει το ζήτημα με ιδιαίτερη ευαισθησία αλλά σίγουρα κάποιες κατευθυντήριες οδηγίες στο πλαίσιο μιας συνολικής μελέτης του παραδοσιακού οικιστικού κελύφους θα ήταν πολύ πιο αποτελεσματικές από ό,τι οι κανονιστικές ρυθμίσεις όπως επιβλήθηκαν με τον ΠΔ/01.11.1979 και την αναθεώρηση του με το ΠΔ /02.06.1995 (κεφ. 3.4.5, σελ. 204).

4.4.3.4 Φυσική κληρονομιά

Αναβίωσή ήπιων παραγωγικών δραστηριοτήτων

I. Ενίσχυση δράσεων υποστήριξης

Λογική διαχείριση των φυσικών πόρων σε τοπικό επίπεδο

Η αναβίωση σε ήπια μορφή κάποιων παραδοσιακών δραστηριοτήτων, οι οποίες απαγορεύτηκαν στη λογική της απόλυτης προστασίας του περιβάλλοντος αποτελεί κρίσιμη παράμετρο της αναπτυξιακής διαδικασίας και θα πρέπει να εξεταστεί με συστηματικό τρόπο. Πρόκληση αποτελεί η ενσωμάτωσή σε αυτή την ιδιαίτερη χωροεδαφική ενότητα κάποιων παραδοσιακών παραγωγικών δραστηριοτήτων, οι οποίες θα ενσωματωθούν στην αναπτυξιακή διαδικασία χωρίς να συντελέσουν στην υποβάθμισή του φυσικού περιβάλλοντος. Αυτός ο άξονας προβληματικής θα πρέπει συστηματικά να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης, ώστε βάσει του προσδιορισμού της φέρουσας ικανότητας των τοπικών οικοσυστημάτων, να προσδιοριστεί η συμβατότητα συγκεκριμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων και να εξασφαλιστεί η μη δημιουργία ανταγωνιστικής σχέσης με το περιβάλλον από τον τρόπο άσκησής τους.

Τα λατομεία πέτρας πιθανώς αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Έκλεισαν στη λογική της απόλυτης προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και' του τοπίου, με αποτέλεσμα για τις επισκευές των παραδοσιακών κελυφών να απαιτείται η εισαγωγή πέτρας από άλλες περιοχές, αυξάνοντας το κόστος (πράγμα που αποτελεί αντικίνητρο για την ανακαίνιση πολλών παραδοσιακών δομών) και παράγοντας ένα αποτέλεσμα όχι πάντα αποδεκτό (αφού διαταράσσεται η ομοιογένεια στον οικιστικό χώρο σε πολλές περιπτώσεις λόγω της χρήσης διαφορετικής πέτρας).

4.4.3.5 Πολιτιστική κληρονομιά

Η εξασφάλιση και ενίσχυση της συνοχής σε τοπικό επίπεδο

Σε άμεση διασύνδεση με την εξασφάλιση της ισορροπίας της τοπικής κοινωνίας βρίσκεται η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο Ζαγόρι υπάρχει ένα σημαντικό κεφάλαιο πολιτιστικής κληρονομιάς, που αφορά σε: προφορικές παραδόσεις, ήθη, έθιμα, δοξασίες, χωρούς, τραγούδια, γιορτές και πανηγύρια. Η αποδόμηση της ισορροπίας της τοπικής κοινωνίας αποτελεί μια σημαντική απειλή για αυτό το πολιτιστικό κεφάλαιο. Πρόκληση αποτελεί η εξασφάλιση της ανάπτυξης, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η διατήρηση και μετάβαση του πολιτιστικού κεφαλαίου και στις μελλοντικές γενιές, σε μια λογική διαγενεακής αλληλεγγύης.

4.4.3.6 Φορέας Διαχείρισης

Αναγκαιότητα εξασφάλισης ακέραιων μηχανισμών συντονισμού των τοπικών παραγόντων και των κέντρων διοίκησης στο Ζαγόρι

I. Πολυεπίπεδη Θεώρηση:

Η αλληλεπίδρασή του τοπικού και του σφαιρικού (globally) του Ζαγορίου δημιουργεία

Το Ζαγόρι αποτελεί όλο και πιο πολύ ένα κέντρο συνεργίας των τοπικών παραγόντων και των κέντρων διοίκησης. Αποτελεί ένα χώρο στον οποίο συνεργούν η/και ανταγωνίζονται φορείς σε όλα τα επίπεδα: ευρωπαϊκό, εθνικό, περιφερειακό, τοπικό. Η χρήση και η διαχείριση του χώρου αποτελεί το αποτέλεσμα της συνεργίας διαφορετικών συμπεριφορών και συμφερόντων, συμπληρωματικά ή ανταγωνιστικά.

Μπορούμε να προσδιορίσουμε δύο ομάδες παραγόντων που δραστηριοποιούνται επηρεάζοντας την τοπική ανάπτυξη, τους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς. Οι εσωτερικοί παράγοντες είναι αυτοί που έχουν άμεση σχέση με την περιοχή, είναι άμεσοι χρήστες του χώρου, ζουν και τα συμφέροντα τους βρίσκονται εκεί. Οι εξωτερικοί παράγοντες δραστηριοποιούνται επηρεάζοντας συχνά με έμμεσο -περισσότερο ή λιγότερο- τρόπο την τοπική κοινωνία. Η συνεργία και η συνεργασία μεταξύ τους είναι απαραίτητη για την τοπική ανάπτυξη. Δεν μπορούμε να πετύχουμε τη βιωσιμότητα στην ανάπτυξη αν οι δράσεις μας δεν ενσωματωθούν στη διαλεκτική σχέση του τοπικού και του σφαιρικού, συνολικού.

II. Κλαδική όσμωση

Η αναγκαιότητα σφαιρικής θεώρησης των τοπικών ζητημάτων

Η διαχείριση χωρικών ζητημάτων προϋποθέτει την κλαδική όσμωση ειδικοτήτων μέσα από οργανωμένες διαδικασίες, ώστε να εξασφαλίζεται η σφαιρική θεώρηση των χωρικών ζητημάτων. Κρίσιμος άξονας για την άρτια λειτουργία του φορέα διαχείρισης είναι η εξασφάλιση μηχανισμών «διαπραγματεύσεων» σε κλαδικό επίπεδο, ώστε να απαλείφεται με αυτόν τον μηχανισμό η απειλή υιοθέτησης τομεακών δράσεων που θα οδηγήσουν την ανάπτυξη

σε μονομερή μεγέθυνση, αδιαφορώντας για την συνολική ευημερία της περιοχής. Η υιοθέτηση αυτής της πρακτικής σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί αυτονόητη διαδικασία, αλλά απαιτεί μια σημαντική «κουλτούρα» διαπραγματεύσεων σε κλαδικό επίπεδο, ώστε να εξασφαλιστούν αποτελεσματικές διαδικασίες και όχι γραφειοκρατικές πρακτικές.

III. Συνολική θεώρηση:

Η ανάγκη πολυεπίπεδής και πολυθεματικής σύνθεσής

Η σύνταξη ενός συνολικού προγράμματος για την περιοχή μελέτης αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την άρτια διαχείριση του χώρου. Ο φορέας τεκμηρίωσης του προγράμματος οφείλει να έχει την απαραίτητη τεχνική εξειδίκευση για τη σύνταξη ενός κειμένου ικανού να συμπεριλάβει τις θέσεις όλων των παραγόντων που εμπλέκονται στην περιοχή και με δυναμικό τρόπο να αναθεωρείται σύμφωνα με τις εξελίξεις. Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος θα πρέπει να συμφωνηθούν η ιεράρχηση των στόχων και προτεραιοτήτων -λαμβάνοντας υπόψη και το συνολικότερο πλαίσιο επιλογών και αποφάσεων σε ανώτερα επίπεδα. Αυτό το πρόγραμμα θα μπορεί να αποτελεί ένα πλαίσιο διαπραγμάτευσης μεταξύ των παραγόντων

Σε ό,τι αφορά στην περιοχή μελέτης η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας και η οριζόντια οργάνωση στη διαδικασία διαχείρισης και σχεδιασμού του χώρου συστήνει σημαντική πρόκληση και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως αυτονόητη διαδικασία. Η αδυναμία ενσωμάτωσης της συμμετοχικής διαδικασίας στον χωρικό σχεδιασμό αποτελεί αποτέλεσμα της ανεπάρκειας του θεσμικού πλαισίου να προβλέψει ικανούς μηχανισμούς.

Γράφημα 29: Οι προτεινόμενοι άξονες για την ανάπτυξη του Ζαγορίου

Στο κοινωνικό επίπεδο	Άξονες για την διαχείριση του εύθραυστου κοινωνικού συστήματος του Ζαγορίου	<u>Ισορροπη ανάπτυξη</u> : Προαπαιτούμενη αναγκαιότητα για την εξασφάλιση της συνοχής της τοπικής κοινωνίας της τοπικής κοινωνίας <u>Συμμετογικές διαδικασίες</u> : Η αναγκαιότητα ενσωμάτωσής της τοπικής κοινωνίας σε κάθε προσπάθεια χωρικού σχεδιασμού και ανάπτυξης <u>Ενσωμάτωσή</u> : Η αναγκαιότητα εγκαθίδρυσης μηχανισμών αφομοίωσης των «νέων χρηστών» του χώρου στην τοπική κοινωνία
Στο οικονομικό επίπεδο	Άξονες για την αναδιοργάνωση του τοπικού παραγωγικού συστήματος	<u>Τριτογενενοποίηση</u> Οι νέες δυναμικές μετασχηματισμού της τοπικής παραγωγικής βάσης <u>Λειτουργικές διασυνδέσεις</u> : Η εξασφάλιση σχέσεων ανάμεσα στο παραδοσιακό μοντέλο παραγωγής και στις νέες δραστηριότητες
Αρχιτεκτονική κληρονομιά	Άξονες για την προστασία του δομημένου περιβάλλοντος	<u>Διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς</u> Απειλή υποβάθμισής από την εγκατάλειψη ή την υπερ-εκμετάλλευση <u>Αισθητική και μορφολογική συνοχή του δομημένου χώρου</u> : Η αναγκαιότητα συστηματικής διευθέτησης
Φυσική κληρονομιά	Αναβίωση ήπιων παραγωγικών δραστηριοτήτων	<u>Ενίσχυση δράσεων υποστήριξης</u> Λογική διαχείριση των φυσικών πόρων
Πολιτιστική κληρονομιά	Η εξασφάλιση και ενίσχυση της συνοχής σε τοπικό επίπεδο	<u>Εξασφάλιση και ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής</u>
Φορέας Διαχείρισης	Αναγκαιότητα εξασφάλισης ατέραιων μηχανισμών συντονισμού των τοπικών παραγόντων και των κέντρων διοίκησης	<u>Πολυεπίπεδη Θεώρηση</u> : Η αλληλεπίδρασή του τοπικού και του σφαιρικού <u>Κλαδική όσμωςή</u> Η αναγκαιότητα διατομεακής θεώρησης των τοπικών ζητημάτων <u>Συνολική Θεώρηση</u> : Η ανάγκη πολυεπίπεδης και πολυθεματικής σύνθεσης του συνόλου των τοπικών εταίρων

Πηγή: σχηματική απόδοση ιδίων θέσεων

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

I Ο ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ: Η ΑΝΑΓΚΗ ΕΠΑΝΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΙΣ ΝΕΕΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ

Ο ορεινός χώρος καλύπτει ένα σημαντικό ποσοστό της ελληνικής επικράτειας (42% σύμφωνα με τους ορισμούς της ΕΣΥΕ και 65% σύμφωνα με την οδηγία της ΕΕ), ενώ συγκεντρώνει το 10% και το 13% αντιστοίχως του συνολικού πληθυσμού της χώρας, (ΕΣΥΕ 2001). Αυτή η δυσαναλογία ανάμεσα στην επιφάνεια και τον πληθυσμό αποτελεί το αποτέλεσμα της συνολικής αναπτυξιακής θεώρησης, όπως αυτή εφαρμόστηκε στην χώρα μας ουσιαστικά μετά το τέλος των πολέμων. Η ανάπτυξη της Ελλάδας παραδοσιακά είναι στραμμένη προς τις παραθαλάσσιες περιοχές και τις πεδινές εκτάσεις, δημιουργώντας μια έντονη αναπτυξιακή ανισορροπία σε περιφερειακό επίπεδο, με σημαντικές επιπτώσεις όσον αφορά στη συνολική λειτουργία του χώρου.

Ο ρόλος των ορεινών όγκων σε πολλές ιστορικές περιόδους δεν ήταν περιθωριακός. Οι κοινωνικές πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες άλλων εποχών επέτρεπαν στους ορεινούς χώρους να διαδραματίσουν έναν ιδιαίτερο ρόλο, αναπτύσσοντας τον δικό τους πολιτισμό που στηριζόταν συνήθως στη σύσταση και λειτουργία άτυπων κοινωνικών και οικονομικών δικτύων. Η κινητικότητα και γενικότερα οι μηχανισμοί δικτύων που περιγράψαμε στους ορεινούς πολιτισμούς -κυρίως του μεσογειακού χώρου- στηριζόταν στις φυσικογεωγραφικές ιδιαιτερότητες των βουνών, που δεν επέτρεπαν την τοπική εξασφάλιση των απαραίτητων πόρων για την επιβίωση του σημαντικού πληθυσμού που τους κατοικούσε. Η περίοδος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Η ενιαία λειτουργία του χώρου της αυτοκρατορίας επέτρεπε τη δημιουργία των άτυπων κοινωνικοοικονομικών δικτύων και η ορεινότητα του χώρου εξασφάλιζε συνθήκες φυσικού οχυρού, με αποτέλεσμα στη βαλκανική χερσόνησο να ευημερήσει ένας σημαντικός αριθμός ορεινών πολιτισμών σε μια περίοδο γενικά δύσκολή (όχι μόνο για τον ελληνισμό, αλλά και για άλλους εθνικούς πολιτισμούς).

Αργότερα, κατά την περίοδο των παγκόσμιων πολέμων 1914-‘18 και 1944-‘48 οι ορεινοί όγκοι αποτέλεσαν τους χώρους υπόβαθρο για να οργανωθεί η αντίσταση των κατακτημένων λαών από τις δυνάμεις του άξονα σε πολλές περιφέρειες του ευρωπαϊκού χώρου. Τα φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά του ορεινού χώρου λειτούργησαν ως φυσικά οχυρά στα οποία οργανώθηκαν οι ομάδες αντίστασης, παίζοντας σημαντικό ρόλο στην έκβαση των πολέμων. Η χωροεδαφική διάσπασή του ορεινού χώρου επέτρεπε τη σύνταξη και λειτουργία δικτύων, τα οποία οι δυνάμεις κατοχής αδυνατούσαν να ελέγξουν. Η λειτουργία της αντίστασης

και οι κοινωνικές δομές που αναπτύχθηκαν -εκτός της αντικειμενικής τους συνεισφοράς στην τελική έκβασή του πολέμου- κρίνεται ιδιαίτερος σημαντική, αφού συνιστούσε τομέα ελπίδας για τους κατακτημένους λαούς. Τα δίκτυα αντίστασης των βουνών συνέβαλαν και στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης αναπαράγοντας μηχανισμούς αυτοδιαχείρισης και συνεννόησης ενδογενώς από τη λειτουργία τους, που αποδείχτηκαν πολύ σημαντικά κατά της σύστασης και λειτουργία των μεταπολεμικών κρατών.

* * *

Η ανάγκη ενσωμάτωσής του ορεινού χώρου στη λειτουργία των κοινωνιών μας με ουσιαστικό τρόπο (και όχι μόνο στο πλαίσιο του χειμερινού τουρισμού και των χιονοδρομικών κέντρων) επιβάλλεται και από περιβαλλοντικά κριτήρια. Οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες, εκδιωγμένοι λόγω των αβιοτικών οικολογικών συνθηκών που δημιουργούνται στις εστίες τους, σήμερα ανέρχονται σε 10 εκ. (18 εκ. υπολογίζονται από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ το σύνολο των προσφύγων) και ο αριθμός τους ενδέχεται να ξεπεράσει τα 150 εκ. στα μέσα του αιώνα, λόγω «...της αποδόμησης των αγροτικών κοινωνιών, της αποψίλωσης των δασών, της βύθισης παράκτιων περιοχών, της διάβρωσης των ακτογραμμών και των βιομηχανικών ατυχημάτων» LAM A. 2005²¹⁸ Άρα είναι πολύ πιθανό άμεσα οι φυσικογεωγραφικές συνθήκες -όπως διαμορφώνονται- και ο αρνητικός ρόλος που το κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο παραγωγικό μοντέλο παίζει είναι πιθανόν να οδηγήσουν στον εποικισμό των βουνών από τους σύγχρονους περιβαλλοντικούς μετανάστες, οι οποίοι θα αναζητήσουν έναν νέο τρόπο ζωής και επιβίωσης εκδιωγμένοι λόγω περιβαλλοντικών φαινομένων από τις «προνομιούχες» μέχρι τότε πεδινές και νησιωτικές περιοχές, (ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ Η. 2005, 4).

Η εγκατάλειψη του ορεινών περιοχών στην χώρα μας αποτέλεσε μια πολιτική επιλογή (συνεπή στην διάρκεια του χρόνου) η οποία σε μεγάλο βαθμό ενισχύθηκε από πολιτικές συνθήκες και ιστορικές συγκυρίες. Η υιοθέτηση της τομεακής πολιτικής (κάθετη κλαδική θεώρηση) της ανάπτυξης την τελευταία περίοδο (ουσιαστικά μετά της ένταξή της χώρας μας στην ΕΟΚ 1981) αποτέλεσε μια πρακτική που επέτεινε την περιθωριοποίηση και την αναπτυξιακή απαξίωση του ορεινού χώρου. Σήμερα, εμφανίζεται μια τάση επαναξιολόγησης του ρόλου που οφείλει να διαδραματίσει ο ορεινός χώρος, εξασφαλίζοντας την καλύτερη λειτουργία των σύγχρονων κοινωνιών.

Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο ορεινός χώρος στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μια ομοιογένεια που αφορά στον κατακερματισμό και την πολυδιάσπασή του, η οποία δεν είναι μόνο φυσικογεωγραφικού τύπου αλλά κυρίως αναπτυξιακού και διοικητικού. Παραδοσιακά τα σύνορα όλων των επιπέδων οργάνωσής του χώρου επιλέγονταν, ώστε να ταυτίζονται με τα γεωγραφικά όρια (κορυφογραμμές, ποτάμια, φαράγγια κ.λπ.). Αυτή η πολιτική επιλογή είχε ιδιαίτερες επιπτώσεις για τις ορεινές περιοχές της χώρας μας οι οποίες ποτέ δεν

²¹⁸ <<http://www.a-z.gr/index.php?name=News&file=article&sid=3279>> ανακτήθηκε 08.02.2006

αντιμετωπίστηκαν ως χωροεδαφικές ενότητες (γεωγραφικές ενότητες) αλλά πάντα επιλεγόταν ο διοικητικός τους κατακερματισμός και κατ' επέκτασή η οργανωτική τους διάσπαση.

Αποτέλεσμα της διοικητικής τους διάσπασης ήταν ότι ουδέποτε επιχειρήθηκε η εφαρμογή μιας ενιαίας πολιτικής για τον ορεινό χώρο – πολιτική βουνού (*politique des montagnes*) - ικανής να εξασφαλίσει την αντιμετώπιση των προβλημάτων του στην ολότητα τους (οριζόντια συνολική θεώρηση), αλλά αντιθέτως επιλέγει η εφαρμογή μιας σειράς τομεακών πολιτικών (κάθετη κλαδική θεώρηση) ανίκανων να εξασφαλίσουν την άρτια λειτουργία για το σύνολο των ορεινών όγκων.

Η έλλειψη ολοκληρωμένης πολιτικής για τους ορεινούς χώρους σε συνδυασμό με τη διοικητική τους πολυδιάσπαση είχε ως αποτέλεσμα (εκτός λίγων εξαιρέσεων) σήμερα ο ορεινός χώρος της Ελλάδας να αντιμετωπίζει λεπτές ισορροπίες, τόσο οικολογικού όσο και κοινωνικού-αναπτυξιακού τύπου, με αποτέλεσμα πολλές περιοχές να αντιμετωπίζουν την πιθανότητα κατάρρευσης ως χωροκοινωνικά σύνολα.

* * *

Τα ορεινά οικοσυστήματα του ελληνικού χώρου έχουν ιδιαίτερη οικολογική αξία. Η πλούσια βιοποικιλότητα που τα χαρακτηρίζει και αφορά τόσο στη χλωρίδα όσο και την πανίδα. Σχετίζεται με την ποικιλία των φυσικογεωγραφικών χαρακτηριστικών που συναντώνται στις ορεινές περιοχές της Ελλάδας. Η αναπτυξιακή «περιθωριοποίηση» που γνώρισε ο ορεινός χώρος περιόρισε σημαντικά τις αρνητικές ανθρωπογενείς επιπτώσεις (έλλειψη ικανής πολιτικής διαχειρίσεις της φυσικής και ανθρωπογενής κληρονομιάς που τους χαρακτηρίζει) σε σημαντικό αριθμό των ορεινών όγκων της χώρας μας, επιτρέποντας τη διατήρηση πλούσιων οικοσυστημάτων και σπάνιων ειδών που έχουν εκλείψει από πολλές άλλες περιφέρειες του ευρωπαϊκού χώρου. Συνήθως οι ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται ως φυσικά αποθέματα (*réserves naturelles*) χλωρίδας και πανίδας που διασώθηκαν, ακριβώς λόγω του ότι περιορίστηκαν σε περιθωριακή θέση στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Ο ρόλος των ορεινών όγκων στην οικολογική οργάνωσή του χώρου αφορά και στα αποθέματα γλυκού νερού που σε αυτό σχηματίζονται (*château d'eau*). Η παράμετρος αυτή κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική για πολλές περιοχές του μεσογειακού χώρου, κυρίως λόγω των φαινομένων ερημοποίησης αλλά και της έντονης αστικοποίησης που παρατηρείται. Το πλούσιο υδρολογικό προφίλ που χαρακτηρίζει τα βουνά, εξασφαλίζει συνθήκες κατάλληλες για τη δημιουργία υδροηλεκτρικών σταθμών παρέχοντας με αυτόν το τρόπο σημαντικά ενεργειακά ποσά. Η διαχείριση των υδρολογικών αποθεμάτων στα βουνά κρίνεται σημαντική -εκτός της αξιοποίησης του φυσικού πόρου- ώστε να ελέγχονται και να αποφεύγονται οι πλημμύρες στις πεδινές εκτάσεις.

* * *

Σήμερα διακρίνουμε μια τάση μετάβασης που χαρακτηρίζει πολλές περιοχές του ορεινού χώρου (*territoires en mutation*). Οι επιπτώσεις αυτής της δυναμικής μπορεί να θεωρηθεί ότι υπό

ορισμένες συνθήκες συνιστά «απειλή», τόσο σε οικολογικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Η υπερεκμετάλλευση συγκεκριμένων τοπικών πόρων αλλά και η εγκατάλειψη παραδοσιακών παραγωγικών δραστηριοτήτων και συμπεριφορών, στο βαθμό που θα συντελεστεί με βίαιο τρόπο αποτελεί εν δυνάμει «απειλή» για την ισορροπία των τοπικών χωροκοινωνικών σχηματισμών, που σε πολλές περιπτώσεις χαρακτηρίζονται από μια εύθραυστη ισορροπία.

Η υπερεκμετάλλευση συνήθως αφορά σε παραδοσιακά αρχιτεκτονήματα και γενικότερα στους οικιστικούς ιστούς, στους οποίους αναπτύσσονται μεγάλες πιέσεις για μικρές χρονικές περιόδους στη διάρκεια του έτους. Η ανακατασκευή παραδοσιακών κελυφών στη λογική της απάντησης στις τουριστικές απαιτήσεις αποτελεί μια διαδικασία που, αν δεν πραγματοποιηθεί με συνειδητό και μεθοδικό τρόπο, ενδέχεται να οδηγήσει στην υποβάθμισή του οικιστικού αποθέματος αυτών των ιδιαίτερων χώρων. Πολλά από τα ελληνικά νησιά και σημαντικό ποσοστό του παράκτιου χώρου που γνώρισε έντονη τουριστική ανάπτυξη στη δεκαετία του '80 και του '90 πλήρωσε βαρύ τίμημα όσον αφορά στην υποβάθμιση του οικιστικού και εξωοικιστικού χώρου, κυρίως λόγω της απρογραμματίστης δόμησης που συντελέστηκε και εν μέρει συνεχίζει να συντελείται με ιδιαίτερος εντατικούς ρυθμούς.

Η εγκατάλειψη των παραδοσιακών παραγωγικών δραστηριοτήτων και των παραδοσιακών τρόπων παραγωγής οι οποίοι πλέον δεν επιλέγονται, είτε ως μη οικονομικά βιώσιμοι, είτε ως λιγότερο ανταγωνιστικοί σε σχέση με τις νέες παραγωγικές δραστηριότητες που αφορούν στον τουρισμό οδήγησε στην εξαφάνισή τους. Οι καλλιέργειες σε αναβαθμίδες αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Εκτός της βέλτιστης εκμετάλλευσης της γης για την παραγωγή αγροτικών προϊόντων (σύμφωνα με τις δυνατότητες της εποχής) η αξία αυτών των ιδιαίτερων δομών αφορά κυρίως στην ποιότητα του τοπίου και του περιβάλλοντος που δημιουργούν καθώς και τη βιοποικιλότητα που χαρακτηρίζουν τις ζώνες μετάβασης από τον οικιστικό στον ύπαιθρο χώρο. Η εγκατάλειψη αυτού του είδους καλλιεργειών, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις κρίνονται μη οικονομικά βιώσιμες, οδηγούν στην αποδόμησή τους και τη συνολικότερη υποβάθμιση του τοπίου και του τοπικού οικοσυστήματος.

II ΕΝΑ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟ

Μετά το τέλος των πολέμων ο ορεινός χώρος γνώρισε μια περίοδο αποδόμησης και αναπτυξιακής απαξίωσης. Ουσιαστικά ο ρόλος του έχει περιοριστεί στην γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή, δραστηριότητες στις οποίες δε μπορεί να θεωρηθεί ότι ο ορεινός χώρος κατέχει κάποιο συγκριτικό πλεονέκτημα κυρίως λόγω των φυσικογεωγραφικών του χαρακτηριστικών. Η αγροτική παραγωγή όπως προσδιορίστηκε στο πλαίσιο της ΚΓΠ ευνοούσε την εντατική παραγωγή, και ως συνέπεια την εκτατική γεωργική ανάπτυξη του πεδινού χώρου. Η κτηνοτροφία αναπτύχθηκε περισσότερο στις ορεινές περιοχές, αλλά σε πολλές περιπτώσεις ήρθε σε ανταγωνιστική σχέση με τα τοπικά οικοσυστήματα που συχνά λόγω του περιορισμένου δυναμικού τους χαρακτηρίζονται από μεγάλη ευαισθησία.

Η αδυναμία επαρκούς ενσωμάτωσής του παράγοντα της ποιότητας στην τιμή του προϊόντος από τη λειτουργία της αγοράς «καταδικάζει» τη δυνατότητα παραγωγής συμβατικών γεωργικών προϊόντων στον ορεινό χώρο. Αντιθέτως, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο ορεινός χώρος μπορεί να υποστηρίξει αγροτική παραγωγή μικρής κλίμακας, ποιοτικών προϊόντων με εναλλακτικές μεθόδους, υπό την προϋπόθεση ότι θα εξασφαλισθούν και θα λειτουργήσουν μηχανισμοί ενσωμάτωσής αυτών των χαρακτηριστικών στην τιμή.

Η απάντηση σε αυτή την προβληματική από τις τοπικές κοινωνίες μπορεί να δοθεί στη βάση εγκαθίδρυσης λειτουργικών διασυνδέσεων συνεργίας ανάμεσα στις παραγωγικές δραστηριότητες σε τοπικό επίπεδο, εξασφαλίζοντας πολλαπλασιαστικά οφέλη. Το μοντέλο εναλλακτικού τουρισμού είναι ικανό σε πολλές περιπτώσεις να εξασφαλίσει σε τοπικό επίπεδο μια αγορά ικανού μεγέθους για την απορρόφηση των τοπικών προϊόντων σε τιμές ικανές να ενσωματώσουν τις ιδιαιτερότητες της παραγωγής και τα χαρακτηριστικά της ποιότητας.

Η πολυδραστηριότητα αποτελεί ένα ακόμα χαρακτηριστικό των κατοίκων και των κοινωνιών των ορεινών όγκων. Λόγω των φυσικογεωγραφικών χαρακτηριστικών του χώρου αλλά και της κοινωνικοοικονομικής οργάνωσής σε τοπικό επίπεδο, η πολυδραστηριότητα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό του πληθυσμού των βουνών που παραδοσιακά συμβάδιζε με την κουλτούρα τους και μπορεί να αξιοποιηθεί στη νέα μορφή οργάνωσης της παραγωγής -δυναμική τριτογενοποίησης της παραγωγικής βάσης.

Είναι βέβαιο ότι η αγροτική παραγωγή δεν μπορεί να αποτελέσει την κύρια ή αποκλειστική παραγωγική δραστηριότητα για τον ορεινό χώρο, ικανή να στηρίξει την ανάπτυξη, αφού οι φυσικογεωγραφικές του ιδιαιτερότητες και οι διεθνείς συγκυρίες σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ευνοούν, εξασφαλίζοντας για τον ορεινό χώρο κάποιο συγκριτικό πλεονέκτημα. Αντιθέτως, σε τοπικό επίπεδο η ανάπτυξη εναλλακτικής γεωργικής παραγωγής προϊόντων ποιότητας κρίνεται σημαντική ως συμπληρωματική, δευτερεύουσα παραγωγική δραστηριότητα. Η εξασφάλιση λειτουργικών διασυνδέσεων ανάμεσα στην αγροτική παραγωγή και τον τουρισμό, εξασφαλίζοντας τη δημιουργία πολλαπλασιαστικών οφελών, κρίνεται σημαντική τόσο ως προς την ενίσχυση του τουριστικού προϊόντος (που συχνά αποτελεί τον μοχλό ανάπτυξης) αλλά κυρίως για την εξασφάλιση συνοχής της τοπικής κοινωνίας -παράγων που κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικός για την τοπική ανάπτυξη. Ο ρόλος της εναλλακτικής γεωργίας κρίνεται ιδιαίτερος σημαντικός και σε οικολογικό επίπεδο, όσον αφορά στην οργάνωση και διεύθυνση μιας ιδιαίτερας ευαίσθητης ζώνης αυτής του περι-οικιστικού χώρου.

III ΖΑΓΟΡΙ :

ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΥ ΠΟΥ ΑΝΑΠΤΥΣΣΟΝΤΑΙ

Επελέγη η εξειδίκευση της προβληματικής της διατριβής γύρω από τον ορεινό χώρο στην ιδιαίτερη περιοχή του Ζαγορίου. Η κοινωνικοοικονομική μετάβασή που χαρακτηρίζει την περιοχή μελέτης θεωρείται ότι τεκμηριώνει την αναγκαιότητα επαναπροσδιορισμού του ρόλου

αυτών των ιδιαίτερων χώρων στην ανάπτυξη, βάσει μιας πολιτικής λογικής θεώρησης ικανής να εξασφαλίσει την προστασία αυτού του ιδιαίτερου χωροκοινωνικού σχηματισμού χωρίς να ανταγωνίζεται την εμφανιζόμενη δυναμική ανάπτυξης.

Η περίοδος της οικονομικής ακμής του Ζαγορίου προσδιορίζεται στον 18^ο – 19^ο αιώνα. Η έννοια λειτουργία του βαλκανικού χώρου και τα προνόμια που γνώρισε το Ζαγόρι στο πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας επέτρεψαν την κοινωνικοοικονομική του ευημερία σε μια περίοδο γενικότερα δύσκολη συνολικότερα για τον ελληνισμό.

Ο ρόλος των μεταναστών στην περίοδο ακμής κρίνεται κομβικός για τη λειτουργία της «Ζαγορίσιας πολιτείας». Διατηρώντας στενούς δεσμούς με τη γενέτειρά τους οι μετανάστες, μεταβίβαζαν σημαντικά κεφάλαια, τα οποία επέτρεψαν την τοπική ευημερία και τη δημιουργία των παραδοσιακών αρχιτεκτονημάτων, τα οποία συστήνουν σήμερα τη σημαντική αρχιτεκτονική παραδοσιακή κληρονομιά του Ζαγορίου, δημιουργώντας έναν ανθρωπογενή χώρο ιδιαίτερης αισθητικής και ισορροπίας.

Η περίοδος παρακμής για το Ζαγόρι, (όπως και για σημαντικό αριθμό βαλκανικών κοινοτήτων) ξεκίνησε τον 20^ο αιώνα με την επικράτηση των εθνικιστικών κινήματων στη βαλκανική και αργότερα με τη σύνταξη των εθνικών κρατών μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων 1912-14. Η περίοδος που ακολούθησε με τον Α' και Β' παγκόσμιο πόλεμο και στη συνέχεια τον εμφύλιο, ήταν μια δύσκολη περίοδος για το Ζαγόρι. Σημαντικός αριθμός των χωριών καταστράφηκε (κυρίως τα πεδινά στο κεντρικό και ανατολικό Ζαγόρι, τα οποία και έκαψαν οι δυνάμεις κατοχής) και μεγάλο μέρος του πληθυσμού μετανάστευσε: είτε προς πόλεις της Αμερικής της Αυστραλίας και της Ευρώπης, είτε αργότερα προς τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας.

Ο κατακερματισμός και η πολυδιάσπαση του βαλκανικού χώρου ενισχύθηκε με την επικράτηση του κομμουνιστικού καθεστώτος, που οδήγησε στην απόλυτη διάσπαση της βαλκανικής χερσονήσου για περισσότερο από μισό αιώνα (μέχρι την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ 1989). Αυτή η εξέλιξη είχε ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις για το Ζαγόρι αλλά και γενικότερα για πολλές συνοριακές περιοχές, αφού τα εθνικά σύνορα αποτελούσαν πλέον απόλυτους φραγμούς του χώρου, συντελώντας στην πλήρη διάσπασή του, αναστέλλοντας έτσι τη λειτουργία όλου αυτού του πλέγματος των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων που ευημερούσαν σε όλη την περίοδο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Από τη δεκαετία του '90 και έπειτα παρατηρούμε μια νέα τάση να εμφανίζεται στην ελληνική κοινωνία για αυτούς τους ιδιαίτερους χώρους. Οι ορεινοί χώροι οι οποίοι χαρακτηρίζονται από μια ποιότητα φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος γίνονται ελκυστικοί ως τουριστικοί προορισμοί, προσελκύοντας τους «κουρασμένους» αστούς που αναζητούν διέξοδο από την καθημερινότητα, όπως αυτή διαμορφώνεται στις αστικές περιοχές.

* * *

Τα Ζαγόρι αποτελεί ένα σύστημα ορεινών παραδοσιακών οικισμών. Βρίσκεται απομακρυσμένο από τους πόλους και τους άξονες ανάπτυξης της χώρας, σε άμεση γειτνίασή με τα

ελληνοαλβανικά σύνορα. Η περιθωριακή θέση του Ζαγορίου στις πολιτικές και στα προγράμματα ανάπτυξης καθώς και τα φυσικογεωγραφικά του χαρακτηριστικά οδήγησαν στην αναπτυξιακή του απαξίωση για μεγάλη χρονική περίοδο. Τη δεκαετία του '80 αλλά κυρίως από τη δεκαετία του '90 και έπειτα εμφανίζεται μια νέα δυναμική για αυτούς τους ιδιαίτερους χώρους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από την ποιότητα του φυσικού και ανθρωπογενούς τους περιβάλλοντος. Η αναπτυξιακή απαξίωση αποθάρρυνε τις έντονες ανθρωπογενείς παρεμβάσεις και άρα τις πιέσεις υποβάθμισης του περιβάλλοντος, όπως συνέβη σε πολλές περιοχές του ελληνικού χώρου.

Η φυσική, πολιτιστική και αρχιτεκτονική κληρονομιά αποτελεί τον κύριο «παραγωγικό» πόρο που οφείλει να αξιοποιήσει το Ζαγόρι. Η διαδικασία διαχείρισης αυτού του σημαντικού κεφαλαίου με τρόπο τέτοιο ώστε να μην τους υποβαθμίσει, αποτελεί σημαντική πρόκληση για την τοπική κοινωνία. Οι νέες δυναμικές που εμφανίζονται σε τοπικό επίπεδο θα πρέπει να αφομοιωθούν, χωρίς να αποδομήσουν στο σύνολό τους τις παραδοσιακές μορφές παραγωγής ούτε την οργάνωσή και τις δομές της τοπικής κοινωνίας, η οποία για να απαντήσει στις νέες προκλήσεις, πρέπει να εξασφαλίσει τη συνεκτικότητα και συνοχή της.

Η κοινωνικοοικονομική μετάβαση του Ζαγορίου σχετίζεται άμεσα με τις δυναμικές «τριτογενοποίησης» της παραγωγικής του βάσης. Η διαρκής απαξίωσή του πρωτογενούς τομέα παραγωγής ως αποτέλεσμα του έντονα αρνητικού ανταγωνιστικού οικονομικού κλίματος, όπως αυτό εξελίσσεται σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο για περιοχές που χαρακτηρίζονται από φυσικογεωγραφικές ιδιαιτερότητες (ορεινότητα, ευαίσθητα οικοσυστήματα, ιδιαίτερα κλιματολογικά φαινόμενα, περιφερειακή θέση κ.λπ.) δημιουργεί επιτακτικά την αναγκαιότητα αναζήτησης εναλλακτικών προσανατολισμών ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο.

Οι διεθνείς και εθνικές συγκυρίες (αύξηση της τουριστικής ζήτησης σε παγκόσμιο επίπεδο, αναζήτηση εναλλακτικών τουριστικών προϊόντων) καθιστούν αυτούς τους ιδιαίτερους χώρους - καταδικασμένους μέχρι πρότινος στην αναπτυξιακή απαξίωση, ακριβώς λόγω αυτών των ιδιαιτεροτήτων τους- ελκυστικούς και κατάλληλους για την ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων, ικανούς να επωφεληθούν από τη νέα δυναμική που αναπτύσσεται.

Η μετάβαση της τοπικής παραγωγικής βάσης από τον πρωτογενή στον τριτογενή τομέα αποτελεί μια κρίσιμη διαδικασία με πιθανές επιπτώσεις στη συνεκτικότητα και συνοχή της τοπικής κοινωνίας, η οποία κανονικά δεν θα έπρεπε να υλοποιείται με *ad hoc* διαδικασίες απαντώντας απλώς στις επιταγές της αγοράς, όπως αυτές διαμορφώνονται αλλά θα έπρεπε να αποτελέσει αντικείμενο κάποιας οργανωμένης πολιτικής. Αυτή η προβληματική αφορά και όλους τους αντίστοιχους χώρους. Σε άλλες περιφέρειες της νότιας Ευρώπης αντίστοιχα φαινόμενα αναπτύχθηκαν πολύ νωρίτερα, με αποτέλεσμα να υπάρχει σήμερα σημαντική εμπειρία για τη διαχείριση παρόμοιων ζητημάτων και θα μπορούσαμε σημαντικά να επωφεληθούμε από αυτό.

IV Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΑ ΣΥΝΟΛΑ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ

Η διατριβή εγγράφεται στη λογική αναζήτησης νέου ρόλου για τον ορεινό χώρο, προβληματική που αναπτύσσεται σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης των κοινωνιών μας. Σε διεθνές επίπεδο ο νέος ρόλος στην ανάπτυξη του ορεινού χώρου ενσωματώνεται στην παγκόσμια προβληματική για την ανάπτυξη στο 13 κεφάλαιο της *Agenda 21* στο πλαίσιο της διάσκεψης κορυφής του ΟΗΕ (1992), σηματοδοτώντας μια νέα θεώρηση για αυτές τις ιδιαίτερες περιοχές σε πλανητικό επίπεδο. Συνέχεια στην νέα προβληματική των ορεινών όγκων δίνεται στο πλαίσιο χαρακτηρισμού του έτους 2002 ως έτους αφιερωμένου στα βουνά του πλανήτη δίνοντας την ευκαιρία στη διεθνή κοινότητα να αναπτύξει και να προβάλλει μέσω ενός σημαντικού αριθμού συνεδρίων, ανακοινώσεων και πολιτικών διακηρύξεων τη σύγχρονη προβληματική για τον νέο ρόλο που οφείλει να διαδραματίσει ο ορεινός χώρος στην παγκόσμια ανάπτυξη.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι πλέον κατανοητός ο ρόλος του ορεινού χώρου στην ανάπτυξη αλλά και συνολικότερα στην εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργία του ευρωπαϊκού χώρου. Η υιοθέτηση αποτελεσματικότερων πολιτικών, η εφαρμογή εξειδικευμένων προγραμμάτων και η λειτουργία φορέων για τον ορεινό χώρο αποτελούν αναγκαία στοιχεία για την εύρυθμη λειτουργία των ορεινών όγκων της Ευρώπης, την ανάπτυξη και την άρτια διαχείριση της φυσικής και πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

Η μεταρρύθμιση της ΚΓΠ (2000-2006) αποτελεί μία εξέλιξη που πιθανώς θα επηρεάσει θετικά την ανάπτυξη του ορεινού χώρου. Η νέα λογική που προωθείται σταδιακά αφορά στη μετάβαση από την ενίσχυση των αγροτικών προϊόντων (τομεακή προσέγγισή) σε μια λογική ενίσχυσης της ευημερίας των γεωργικών περιφερειών, επιλέγοντας την ενίσχυση τομέων που κρίνονται νευραλγικοί για τη συνολικότερη ανάπτυξη της περιοχής.

Σε εθνικό επίπεδο οι νέες αναζητήσεις της ελληνικής κοινωνίας (έστω και σε περιορισμένο βαθμό ακόμα) στην αναζήτηση καλύτερης ποιότητας χώρων αλλά και σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού, αποτελούν δυναμικές για την επανεξέταση της ενσωμάτωσης αυτών των ιδιαίτερων χώρων στην αναπτυξιακή διαδικασία. Η εξασφάλιση μιας άρτιας και συνεκτικής πολιτικής του ορεινού χώρου, συνεπώς στη διάρκεια του χρόνου, αποτελεί προαπαιτούμενο για την εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας των βουνών της χώρας μας.

Η εμπειρία που αποκομίστηκε από την υλοποίηση της διατριβής και η συνεισφορά στην προβληματική για τους ορεινούς όγκους που χαρακτηρίζονται από τη φυσική, πολιτιστική και αρχιτεκτονική κληρονομιά τους, αναλύονται αδρομερώς στους ακόλουθους άξονες:

— Στο πλαίσιο της διατριβής επιχειρείται ο ορισμός μέσω της κριτικής προσέγγισης και της ιστορικής αναδρομής των κρίσιμων εννοιών της βιώσιμης ανάπτυξης και της κληρονομιάς (φυσικής και πολιτιστικής). Η προσέγγιση και ο ορισμός των εννοιών επιλέχθηκε να γίνει έτσι, ώστε να εξυπηρετείται η προβληματική γύρω από τον ορεινό χώρο, όπως αυτή αναπτύσσεται στο πλαίσιο της διατριβής και όχι στη λογική μιας διεξοδικά εξονυχιστικής

αναφοράς σε αυτές, αφού κάτι τέτοιο αφενός θα ξεπερνούσε τις προσδοκίες της διατριβής αφετέρου δε θα είχε νόημα στο πλαίσιο της προβληματικής. Όσον αφορά στην εννοιολογική αναζήτηση, θεωρείται ότι εξασφαλίζεται έτσι ένα συνεκτικό πλαίσιο θεωρητικής τεκμηρίωσης, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε αντίστοιχες περιπτώσεις.

- Επιχειρείται η αδρομερής αναφορά στους μηχανισμούς και τις μεθόδους ποσοτικής απόδοσης των εννοιών της βιώσιμης ανάπτυξης και της διαχείρισης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται αναφορά στις αδυναμίες που παρουσιάζουν αυτού του είδους οι μέθοδοι, παράγοντας μια εγγενή αντινομία: από τη μία η εφαρμογή τους (σε θεωρητικό επίπεδο) μπορεί να αναδείξει με τον πλέον αντικειμενικό τρόπο κάποιες επιλογές από την άλλη ακριβώς αυτή η (θεωρητική) δυνατότητα αντικειμενικής υποστήριξης των επιλογών μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη συγκάλυψη σκοπιμοτήτων στο «άβατο» της επιστημονικής-ποσοτικής τους αρτιότητας. Βάσει της κριτικής μας αναφοράς σε αυτά τα εργαλεία ποσοτικής απόδοσης χωροκοινωνικών ζητημάτων, επιχειρείται να υπογραμμιστεί το επισφαλές της χρήσης τους και η αναγκαιότητα προσεκτικής και κριτικής επιλογής τους.
- Από την κριτική ανάλυση των μηχανισμών ποσοτικών κριτηρίων έχει επιλεγεί η περιορισμένη εφαρμογή τους, αφού λόγω της μικρής χωρικής κλίμακας εργασίας υπεισέρχονται «ζιζάνιοι» παράγοντες οι οποίοι καθιστούν την εφαρμογή πολλών από τις παραδοσιακές ποσοτικές μεθόδους προβληματική. Η χωρική κλίμακα και οι έντονες μεταβολές (στη διάρκεια του έτους αλλά και σε μεγαλύτερες χρονικές περιόδους) καθιστούν την εφαρμογή των ποσοτικών μεθόδων που με απόλυτο και συγκεκριμένο τρόπο αποδίδουν την πραγματικότητα προβληματική για αυτό και επιλέγει η υιοθέτηση κυρίως ποιοτικών προσεγγίσεων. Για την απόδοση ποσοτικών κριτηρίων, όπου αυτό ήταν απαραίτητο, περιοριστήκαμε στη χρήση μεθόδων και στοιχείων που εμείς συλλέξαμε σε μια λογική ελέγχου της όλης διαδικασίας ποσοτικοποίησης συγκεκριμένων μεγεθών και παρουσιάζονται οι αδυναμίες και οι περιορισμένες δυνατότητες της μεθόδου.
- Η θεωρητική τεκμηρίωση και γενικότερα η μεθοδολογική θεώρηση έγινε στη βάση μια σχέσης ανάδρασης, ικανής να εξυπηρετήσει την προβληματική για το Ζαγόρι, όπως αυτή αναπτύσσεται στο πλαίσιο της διατριβής. Αποφεύγεται η συστηματική ανάλυση, αφού δεν εξετάζονται ενδελεχώς όλες οι πτυχές του χώρου, κάτι τέτοιο δε θα εξυπηρετούσε τους στόχους, ενώ υπερέβαινε των προσδοκιών της διατριβής.
Επιλέγεται η εξέταση των αξόνων που θεωρήθηκαν κρίσιμοι στην οργάνωση του χώρου (λογική που προκύπτει από τη θεωρητική τεκμηρίωση) και οι οποίοι εκ συνεργίας δρουν καθοριστικά στην οργάνωσή του χώρου. Για την ολοκλήρωση της ανάλυσης της περιοχής μελέτης επιχειρείται η συλλογή και επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων μέσω απλών απολύτως ελεγχόμενων μεθόδων. Η όλη μελέτη του Ζαγορίου θεωρείται ότι διαμορφώνει το πλαίσιο σύνταξης ενός διαγνωστικού χάρτη, για χώρους που συμμορφώνονται σε παρεμφερή χαρακτηριστικά.

- Η λογική της ανάλυσης για τη σύνταξη ενός διαγνωστικού του Ζαγορίου προσδιορίστηκε - εκτός από τις αρχές όπως αυτές ορίστηκαν στο πλαίσιο της θεωρητικής τεκμηρίωσης- και από χαρακτηριστικές αναφορές ανωτέρων επίπεδων οργάνωσης (εθνικό, βαλκανικό, διεθνές) επιχειρώντας έτσι την εξασφάλιση των απαραίτητων στοιχείων για τη σύνταξη των στρατηγικών ανάπτυξης αυτού του ιδιαίτερου χώρου.
- Ως απόρροια της διατριβής προκύπτει ένα σύνολο αξόνων δράσεων για τους ορεινούς χώρους, οι οποίοι στη συνέχεια εξειδικεύονται στην περιοχή του Ζαγορίου, συστήνοντας ένα πλαίσιο ανάπτυξης συμβατό με τις ιδιαιτερότητες σε τοπικό επίπεδο και ρεαλιστικό, συναρτήσει των τάσεων, των δυναμικών και των περιορισμών που αναπτύσσονται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Οι προτεινόμενοι άξονες μπορούν να αποτελέσουν βάση για περαιτέρω εξειδίκευση σε προγράμματα και δράσεις.

Θεωρείται ότι στο πλαίσιο της διατριβής προσεγγίσθηκε η προβληματική ανάπτυξης των ορεινών χώρων ενσωματώνοντας τη διάσταση διαχείρισης της κληρονομιάς, διερευνώντας τη σχέση τους και προτείνοντας μια μέθοδο και μια λογική θεώρησης, η οποία θα μπορούσε να εξυπηρετήσει και σε άλλες παρεμφερείς περιπτώσεις.

Η έλλειψη εμπειρίας, πρακτικής εφαρμογής ανάλογων θέσεων στον ελλαδικό χώρο, καθιστά το θέμα πρωτότυπο και οι τοπικές δυναμικές και οι διεθνείς πρακτικές που αναπτύσσονται, εξασφαλίζουν το επίκαιρο της προβληματικής, όπως αυτή εξελίσσεται στο πλαίσιο της διατριβής.

ΠΗΓΕΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Abdelhakim T.** (2001) «*Méthode d'analyse d'une zone rurale*» CIHEAM, Μομπελιέ
- **Anthopoulou Th., Duquenne M.N. et Goussios D.** (1999) «*Le développement rural en Grèce*». In : «*Agricultures Familiales et développement Rural en Méditerranée*», IAM/FAO, Έκδοση KARTHALA-CIHEAM.
- **Audrerie D.** (1997) «*La notion et la protection du patrimoine*» Presses Universitaires de France, Que sais je, Παρίσι
- **Audrier D., Souchier R., Vilar L.** (1998) «*Le patrimoine mondial*» Presses Universitaires de France, Que sais je, Παρίσι
- **Bachelet B.** (1998) «*L'espace*» Presses Universitaires de France, Que sais je, Παρίσι
- **Bailly A., Beguin H.** (2001) «*Introduction à la géographie humaine*» Armand Colin Synthèse Géographie, Παρίσι
- **Bavaux J.-J.** (1998) «*Introduction a l'analyse spatiale*» Armand Colin, Synthèse Géographie, Παρίσι
- **Beriatos E., Brebbia C.A. and Kungolos A.** (eds) (2005) «*Sustainable Planning and Development*» Selection of papers of the International Conference, Bologna, ITALY, University of Thessaly- Wessex Institute of Technology.
- **Beriatos E.** (2000) «*The Local Agenda 21 as an Instrument of participatory Planning: The Greek Experience*». In *People's Empowerment in Planning – Citizens as Actors in Managing their Habitat*, proceedings of the 36th International Planning Congress of IsoCaRP, Cacun, Mexico, p.: 59-64.
- **Beriatos E.** (1997) «*Towards a new environmental Policy*». Proceedings of the 5th International Conference on *Environmental Science and Technology*, Lekkas Th. (ed), Vol A, p.: 1-7.
- **Beriatos E.** (1995) «*The Environmental Dimension in the Institutional Framework of Physical Planning in Greece*». *European Urban and Regional Studies* Vol. 2, No 3/95, p.: 265-271.
- **Bertin J.** (1998) «*Sémiologie graphique : Les diagrammes, les réseaux, les cartes*» EHESS, Παρίσι
- **Blanchet A., Gotman A.** (1992) «*L'enquête et ses méthodes : L'entretien*» Nathan Université, Παρίσι
- **Bordessoule E.** (2002) «*Question de géographie les montagnes*» Editions du Temps, Παρίσι

- **Borne D., Scheibling J.** (2002) «*La Méditerranée*» Hachette Supérieur, Παρίσι
- **Brunel S.** (2005) «*Le développement durable*» Presses Universitaires de France, Que sais je, Παρίσι
- **Calame P.** (1994) «*Un territoire pour l'homme*» Editions de l'Aude, Παρίσι
- **Campagne P.** (2001) «*Analyse diagnostique d'une zone rurale*» CIHEAM, Μομπελιέ
- **Campagne P.** (2002) «*Elaboration des opérations de développement rural*» CIHEAM, Μομπελιέ
- **Campagne P., Garrabe M.** (2002) «*Evaluation économique et suivi d'une opération de développement rural*» IAMM, Μομπελιέ
- **Campagne P., Houdayer R** (2002) «*Concepts et méthodes de l'évaluation financière de projets dossier financier sources de de financement presentation et analyse de resultats*» CIHEAM, Μομπελιέ
- **Carpentier J. Lebrun F.** (2001) «*Histoire de la La Méditerranée*» Seuil, Παρίσι
- **Carraud M., Servion F.** (2001) «*Le tourisme de montagne à l'heure européenne*» PUG, Παρίσι
- **Castelan G.** (1991) «*Histoire des Balkans : XVe-XXe siècle*» Université de Paris; Faculté des Lettres et Sciences Humaines Fayard, Παρίσι
- **Cazes G., Lanauar R.** (2000) «*L'aménagement touristique et le développement durable*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Chemla G.** (1995) «*Statistique aplique a la geographie*» Nathan Univeriste Fac geographie, Παρίσι
- **Chenais J.-C.** (1992) «*La démographie*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Christopoulou O.** (2002) «*Network NATURA 2000: Awareness and attitudes of mountain people (the case of a Greek Mountain)*». XVI AESOP Congress, Planning in Border Regions, July 10-15 2002, Volos.
- **Christopoulou O. and Papadopoulos I.** (2001) «*Winter Tourism, Development of mountainous areas and the visitors' attitudes on the landscape protection; The case of the Pertouli ski-cente*». *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*. 12(2): 153-164.
- **Christopoulou O.** (2000) «*Alternative tourist activities in the framework of small management interventions in Pelion mountain*» (Greece) *Medit. Journal of Economy, Agriculture and Environment*. No 1 April, pp. 46-52.

- **Cirlot J.-E., Vivas P., Pla R.** (2002) «*Gaudi : une introduction à son architecture*» Triangle Postals, Παρίσι
- **Claval P.** (2001) «*Epistimologie de la géographie*» Nathan Université Fac géographie, Παρίσι
- **Claval P.** (1995) «*Initiation à la géographie régionale*» Nathan Université Fac géographie, Παρίσι
- **Cluzeau C. O.** (2000) «*Le tourisme culturel I*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Darrel H.** (1997) «*Η απάτη της στατιστικής*» Ακτή Οξύ, Αθήνα
- **Debarbieux B.** (1995) «*Tourisme et montagne*» Economica, Παρίσι
- **Denegre J., Salge F.** (1996) «*Les systèmes d'information géographique*» Presses Universitaires de France, Que sais je, Παρίσι
- **Derens J.** (2000) «*Balkans : la crise*» Le monde folio actuel, Παρίσι
- **Dewailly J.-M. Flament E.** (2000) «*Le tourisme*» Sedes - campus analyse methodes utiles, Παρίσι
- **Domenach H., Picouet M.** (2000) «*Population et environnement*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Duquenne M.N, Gaki D. and Katsakiori Z.** (2005) «*Typology of Tourism Alternative Forms in a Region of Greece: The case of Thessaly Region*». In: *XXI Congress European Society for Rural Sociology*. Keszthely, Hungary, 22-26 August.
- **Duquenne M.N. et Gaki D.** (2003) «*Des perspectives de résistance en suspension ... dans une zone de montagne du Pinde*». In: «*Crises et mutations des agricultures de montagne*», CERAMAC No 20, Presses Universitaires Blaise Pascal, Clermont-Ferrand.
- **Duquenne M.N. and Moissidis A.** (1996) «*Pluriactivity in Rural Areas: From Survival strategy to stabilizing factor of rural socio-economic structures*». *9th World Congress of Rural Sociology*, Bucharest.
- **Edgar M., Kerne A.-B.** (1993) «*Terre - patrie*» Points, Παρίσι
- **Edgar M.** (1990) «*Η οικολογικοποιημένη σκέψη*» Φύση και κοινωνία - 5 Γενική γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα
- **Edgar M.** (1990) «*Η πρόκληση της πολυπλοκότητας*» Φύση και κοινωνία - 5 Γενική γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα
- **Edgar M.** (1989) «*Παλαια και νέα δια-επιστημονικότητα*» Φύση και κοινωνία/επιστήμες - 4 Γενική γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα
- **Edgar M.** (1981) «*Pour sortir du XX siècle*» Points, Παρίσι

- **Edgar M.** (1991) «*Να σκεφτούμε την Ευρώπη*» Εξάντας, Αθήνα
- **Edgar M.** (2000) «*Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du futur*» Seuil, Παρίσι
- **Edgar M.** (1984) «*Αφήνοντας τον εικοστό αιώνα*» Ροές, Αθήνα
- **Fayolle G.** (2001) «*Les nouvelles ruralités, les villages et la mondialisation*» Editions Sud Ouest, Παρίσι
- **Fur A.** (2000) «*Pratiques de la cartographie*» Armand Colin Synthese Geographie, Παρίσι
- **Gani L., Laurance S.-D.** (2001) «*Demographie explique : Methodes d'analyse et etudes de cas*» Nathan Univeriste Fac sociologie, Παρίσι
- **Garde P.** (1994) «*Les Balkans*» Dominos Flammarion, Παρίσι
- **Garrabé M.** (1994) «*Ingénierie de l'évaluation économique*» Ellipses, Παρίσι
- **Garrabé M.** (2002) «*Evaluation économique et suivi d'une operation de developpe,ent rural*» IAMM, Montpellier
- **Gay J.-C.** (1995) «*Les discontinuités spatiales*» Economica, Παρίσι
- **Goussios D. et Duquenne M.N.,** (2003) «*L'exploitation agricole à distance en Grèce: mobilité, pluriactivité et ruralisation*» In: *Revue Méditerranée, «Recherches récentes en géographie aixoise», Revue géographique des pays méditerranéens*, Tome 100, No 1.2.2003, Μασσαλία.
- **Goussios D. et Duquenne M.N.** (2002) «*Une nouvelle forme familiale de mise en valeur de l'espace agricole: l'exploitation a distance*». Typologie des zones abandonnées et à forte activité dans l'espace rural grec'. In: *European Farming and Rural System Research and Extension into the Next Millennium, Environmental, agricultural and socio-economic issues* (Ed. A. Koutsouris and L.O. Zorini). IFSA, University of Thessaly.
- **Grandguillot B., Grandguillot F.** (2001) «*L'essentiel de l'analyse financiere*» Gualino Editeur, Παρίσι
- **Gravais-La,bony M. -A.** (2002) «*La Méditerranée*» Atlante, Παρίσι
- **Gui M.** (2000) «*Geographie sociale et territoires*» Nathan Univeriste Fac geographie, Παρίσι
- **Hellene J.-M.** (2002) «*La montagne*» DATAR La documentation Francaise, Παρίσι
- **Joly F.** (1999) «*La cartographie*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Kungolos A., Brebbia C.A. and Beriatos E. (eds)** (2005) «*Sustainable Development and Planning II*». WIT Press, Southampton, UK.
- **Lahousse P., Piedanna V.** (1998) «*L'outil statistique en geographie tome I*» Armand Colin Synthese Geographie, Παρίσι

- **Lahousse P., Piedanna V.** (1999) «*L'outil statistique en geographie tome II*» Armand Colin Synthese Geographie, Παρίσι
- **Lam A.** «The politics of climate change. It will happen and they will come» δημοσιεύτηκε στην online έκδοση της San Francisco Chronicle στις 15.11.05
- **Lanquar R. Raynouard Y.** (1978) «*Le tourisme social*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Le Duff R., Rigal, J.-J.** (2003) «*Démocratie et management local*» Dalloz Thèmes et commentaires, Παρίσι
- **Le Monde diplomatique** (2006) «*L'Agenda 2006 : l'urgence écologique*» Le Monde diplomatique, Παρίσι
- **Life** (1996) «*Οδοιπορικό: Κεντρικού και Δυτικού Ζαγορίου Ιωαννίνων*» Life, Ιωάννινα
- **Llena C.** (2002) «*Théorie de l'économie populaire*» CIHEAM, Μομπελιέ
- **Lovelock J.** (1988) «*The ages of Gaia : A biography of our living earth*» Norton, New York
- **Lozato-Giotart J.,P** (2001) «*La Méditerranée*» Sedes, Παρίσι
- **Lutze E.** (1998) «*Agriculture end the enviroment : Perspective on sustainable rural development*» The world bank: Washington D.C., Λονδίνο
- **Marconis R.** (1996) «*Intoduction a la geographie*» Armand Colin Synthese Geographie, Παρίσι
- **Meserli B., Ives J.-D.** (1999) «*Les montagnes dans le monde*» Glenat, Παρίσι
- **Mucchielli A.** (1991) «*Les methodes qualitatives*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Origet C.** (2005) «*Le tourisme culturel II*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Pagiola S.** (1996) «*Economic analysis of the investments in cultural heritage : insight from environmental economics*» The world bank: Environmental Department, Λονδίνο
- **Patin V.** (1997) «*Tourisme et patrimoine en France et en europe*» Les etudes de la documentation francaise, Παρίσι
- **Pierre G.** (1995) «*Geographie de la population*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Pigeon P., Marc R.** (2000) «*Cartes commentees et croques*» Nathan Univeriste Fac geographie, Παρίσι
- **Plet J.- M.** (2000) «*La terre en heritage*» Inedit Sciences sociales Le livres de poche references, Παρίσι

- **Prevelakis G.** (1994) *«Les Balkans: Cultures et geopolitique»* Nathan Univeriste, Παρίσι
- **Rasool I.** (1993) *«Systeme terre»* Dominos Flamarion, Παρίσι
- **Roche C.** (2001) *«L'essentiel du droit de l'environnement»* Gualino Editeur Les Carres, Παρίσι
- **Roche C.** (2001) *«Droit de l'environnement»* Gualino Editeur, Παρίσι
- **Roger B.** (2000) *«Le tourisme vert»* Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Rougerie G., L.** (2000) *«L'homme et son milieu»* Nathan Univeriste Fac geographie, Παρίσι
- **Sarre P. Smith P. Morris E.** (1991) *«One world for one earth : Saving the environment»* The open university, Λονδίνο
- **Segnestam L.** (1999) *«Environmental performance indicators : A second edition note»* The world bank: Environmental Economics series, Λονδίνο
- **Serres M.** (1990) *«Le contrat Naturel»* F Bourin, Παρίσι
- **Singly F.** (1992) *«L'enquete et ses methodes : Le questionnaire»* Nathan Univeriste Fac sociologie, Παρίσι
- **Steinberg J.** (2000) *«Cartographie teledetection systemes d'information geographique»* Sedes campus analyse methodes utiles, Παρίσι
- **Tapinos G.** (1997) *«La demographie_»* Inedit Sciences sociales Le livres de poche references, Παρίσι
- **The European Regional Development Fund pilot projects** (2000) *«Article 10 ERDF innovatives actions cultere and territorial development»* The european regional development Fund pilot projects, Λονδίνο
- **The World Bank : Environmental Department** (2000) *«Environmental indicators An over view of selected initiatives at th world bank»* The world bank: Environmental Department, Λονδίνο
- **The World Bank : Environmental Department** (1997) *«Five years after Rio : Inavation in environmental policy»* The world bank: Washington D.C., Λονδίνο
- **The World Bank : Environmental Department** (1998) *«Economic analysis and environmental assessment»* The world bank: Environmental Department, Λονδίνο
- **Tietenberg T.** (1998) *«Οικονομική του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, Τόμος Β»* Gutenberg, Αθήνα
- **Tietenberg T.** (1998) *«Οικονομική του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, Τόμος Α»* Gutenberg, Αθήνα
- **Valle A.** (2000) *«Economie de l'environnement»* Seuil Points Economie, Παρίσι

- **Vernier J.** (1995) «*L'environnement*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Vernier J.** (1997) «*Les energies renouvelables*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Veron J.** (1996) «*Population et developement*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Vesereau A.** (1999) «*La statistique*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Vignerón E.** (1997) «*Geographie et statistique*» Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Warnier J.-P.** (1999) «*La mondialisation de la culture*» La decouverte, Παρίσι
- **Wells M.** (1997) «*Economic perspective on nature tourisme conservation and development*» The world bank: Environmental Economics series, Λονδίνο
- **Wilson D.** (1989) «*Σταθμίζοντας τα όρεια της επιστήμης*» Φύση και κοινωνία/επιστήμες - 4 Γενική γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα
- **Word Commission on Environement and Development** (1987) «*Our common Future*» Oxford University Press, NewYork
- **Βαίου Ν., Χατζημιχαλός Κ.,** (1997) «*Με την ραπτομηχανή στην κουζίνα κα τους Πολωνούς στους αγρούς*» Εξάντας, Αθήνα
- **Βερεμής Θ.** (2004) «*Βαλκάνια : από τον 19ο έως τον 21ο αιώνα : Δόμηση και αποδόμηση κρατών*» Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα
- **Γεωγραφίες** (2003) «*Γεωγραφίες: Αφιέρωμα στην Ηπειρο, ορεινότητα, μειονεκτικότητα, κινητικότητα*» Εξάντας, Αθήνα
- **Γούσιος Δ.,** (2002). «*Οι Ορεινές περιοχές στην Ελλάδα*». Ειδική Έκδοση EXPO-Περιβάλλον.
- **Γούσιος Δ.,** (2000). «*Συστήματα διαχείρισης του ορεινού χώρου: νέες προσεγγίσεις και εφαρμογή σύγχρονων τεχνολογικών μεθοδολογιών και εργαλείων*». Συλλογικός τόμος. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
- **Γούσιος Δ.** (1999). «*Η χωρική διάσταση στο σχεδιασμό και εφαρμογή πολιτικών για τον ορεινό χώρο: από τις ορεινές κοινότητες στις ορεινές γεωγραφικές ζώνες*». In “Ορεινές περιοχές και Βαλκάνια”. Εκδοση: Euromontana και Ινστιτούτο Ορεινής Οικονομίας/ΕΘΙΑΓΕ.
- **Γούσιος Δ.** (1998). «*Un nouveau defi pour l' espace rural grec: integrer sans destructurer l'agriculture familiale à un processus de developpement local*». Yearbook edited by the UPA (Union de Pequepos Agricultores) through the Fondation of Rural Studies. Madrid.

- Γούσιος Δ., PISANI E. (1997). «*Το μέλλον της ευρωπαϊκής γεωργίας*». Οικονομικός Ταχυδρόμος (2 Ιαν. 1997). Αθήνα.
- Δαμιανάκος Σ., Ζακοπούλου Ε., Κασίμης Χ., Νιτσιακος Β. (2000) «*Εξουσία εργασία και μνήμη*» Πλεθρον, Αθήνα
- **Επτά ημέρες Καθημερινή** (2002) «*Βαλκάνια*» Τραίου Ε., Αθήνα
- **Επτά ημέρες Καθημερινή** (1997) «*Ηπειρος*» Τραίου Ε., Αθήνα
- **Επτά ημέρες Καθημερινή** (2001) «*Παραδοσιακή αρχιτεκτονική*» Επτά ημέρες Καθημερινή, Αθήνα
- **Ευρωπαϊκές Κοινότητες** (2002) «*Στρατηγική της Ευρωπαϊκή ένωσης για την αειφόρο ανάπτυξη*» Ευρωπαϊκές κοινότητες, Λουξεμβούργο
- **Θεωφανίδης Σ.** (1995) «*Οδηγός αξιολόγησης και επιλογής δημοσίων επενδύσεων*» ΥΠΕΘΟ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα
- **Κιοχος Π.** (1993) «*Περιγραφική στατιστική*» Interbooks, Αθήνα
- **Μακρή Ε., Π.** (2001) «*Τα Ζαγοροχώρια*» Ευρυπήδη Π. Μακρή, Ιωάννινα
- **Μακρής Ε.** (2000) «*Λαογραφικό μουσίο Αγάπιου Τόλη*» Μακρή Π., Ιωάννινα
- **Μαλούτας Θ. Οικονόμου Δ.** (1988) «*Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα*» Εξάντας, Αθήνα
- **Μαραβέγιας Ν., Μουτσάτσος Δ. και Ντυκέν Μ.Ν.** (1999) «*Η Συμφωνία της GATT και οι επιπτώσεις της στην ελληνική γεωργία*». Έκδοση ΕΚΕΜ, Αθήνα, σελ. 224.
- **Μηνακάκης Β.** (2005) «*Χιονοδρομικά κέντρα*» Explorer, Αθήνα
- **Μιχαλοπούλος Α.** (2003) «*Ζαγοροχώρια*» Explorer, Αθήνα
- **Μιχαλόπουλος Α.** (2003) «*Παραδοσιακοί οικισμοί*» Explorer, Αθήνα
- **Μιχαλόπουλος Α.** (2003) «*Τα βουνά της Ελλάδας*» Explorer, Αθήνα
- **Μιχαλόπουλος Α.** (2002) «*Ηπειρος_*» Explorer, Αθήνα
- **Μοδινός Μ.** (1996) «*Η Αρχαιολογία της ανάπτυξης*» Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κρήτης
- **Μπεριάτος Η. και Γοσποδίνη Α.** () «*Διαχείριση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: εξέλιξη και σύγχρονες τάσεις στον Ευρωπαϊκό και Ελληνικό χώρο*». Γεωγραφίες, Αθήνα
- **Μπεριάτος Η.** (επιμ) () «*Το τοπίο, η πολιτική του τοπίου και η δημιουργία ενός παρατηρητηρίου του τοπίου στην Ελλάδα*». Πρακτικά ελληνογαλλικού συμποσίου, Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, ΤΜΧΠΠΑ Παν. Θεσσαλίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Αθήνα -, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος

- **Μπεριάτος Η.** (2005) «Μια Χωροταξική και περιβαλλοντική προσέγγιση για τον ορεινό χώρο». Στο *Ορεινός Χώρος: Περιβάλλον, Κοινωνία, Ανάπτυξη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.
- **Μπεριάτος Η.** (2003) «Σχεδιασμός και διαχείριση προστατευόμενων περιοχών: Η ελληνική εμπειρία». Στο *Αειχώρος, Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος
- **Μπεριάτος Η.** (2003) «Φορείς διαχείρισης προστατευόμενων περιοχών στην Ελλάδα: Προβλήματα και προοπτικές». Στο 4ο Διεθνές Συνέδριο για την Τεχνολογία του Περιβάλλοντος, HELECO '03, TEE, 30-1/2-2/2003, τόμος Γ' σελ.: 239-247, Αθήνα
- **Μπεριάτος Η.** και **Ψαλτόπουλος Δ.** (2003) «Ο ρόλος του περιβαλλοντικού σχεδιασμού στην ανάπτυξη της υπαίθρου». Στο *Η. Μπεριάτος, Δ. Ψαλτόπουλος (επιμ), Περιβάλλον και αγροτική ανάπτυξη: οικονομικές, γεωγραφικές και περιβαλλοντικές πτυχές*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- **Μπεριάτος Η.** (2002) «Ο Χωροταξικός Σχεδιασμός του Αγροτικού Χώρου». Στα πρακτικά της ημερίδας *Ο Χωροταξικός Σχεδιασμός σε Εθνικό Επίπεδο – Ο Αγροτικός Χώρος και η σχέση πόλης υπαίθρου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, σελ.: 43-48.
- **Μπεριάτος Η.** (2002) «Νέες προσεγγίσεις στον σχεδιασμό και την πολιτική προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος». *ΤΟΠΟΣ*, τεύχος 18.
- **Μπεριάτος Η.** (2002) «Η γεωργία του μέλλοντος: Περιβαλλοντικές και γεωγραφικές διαστάσεις». Στο *Δ. Ψαλτόπουλος (επιμ), Ελληνική Γεωργία -Ελληνική Υπαιθρος: Κίνδυνοι και προοπτικές*, ΟΠΕΚ Ηρακλείου, σελ.: 65-72.
- **Μπεριάτος Η.** (2001) «Ορεινές Περιοχές: Για μια Σύγχρονη Χωροταξική και Περιβαλλοντική Προσέγγιση». Στα πρακτικά ημερίδας του ΥΠΕΧΩΔΕ: *Χωροταξικός σχεδιασμός των ορεινών περιοχών*, Αθήνα, 21 Απριλίου 1999, ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα σελ.: 29-36.
- **Μπεριάτος Η.** (1999) «Ορολογία πολεοδομίας χωροταξίας». Πρακτικά 2ου Συνεδρίου *Ελληνικής Γλώσσας και Ορολογίας*, Αθήνα, σελ.: 199-204.
- **Μπεριάτος Η.** (1999) «Για μια σύγχρονη περιβαλλοντική πολιτική». *Περιοδικό Κέφαλος*, Ετήσια Έκδοση Λόγου και πολιτισμού, Τεύχος Νο 1.
- **Μπεριάτος Η.** (1999) «Χωροταξία και περιβάλλον στην Ελλάδα: Ο ρόλος του χωρικού σχεδιασμού στην περιβαλλοντική πολιτική 1974-94». Επιστημονική Έκδοση προς τιμήν του ομότιμου καθηγητή Β. Μεταξά στο πανεπιστήμιο του Πειραιά, Πειραιάς, σελ.: 165- 181.
- **Μπεριάτος Η.** (1995) «Η εξέλιξη των στόχων και οι νέες τάσεις στο σχεδιασμό του χώρου». Το *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τριμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση, Νο17.

- Νταλης Σ. (1994) «Ευρωπαϊκή ενοποίηση και βαλκανική πολυδιάσπαση» Ι. Σιδέρης Κίνηση Πολιτών, Αθήνα
- Παναγιωτοπούλου Α. (1997) «Εκκλησίες Και Μοναστήρια» Εκδόσεις Επτά Ημέρες Καθημερινή, Αθήνα
- Παναγιωτοπούλου Α., Γεωργιάς Δ., Λωλος Γ., Χλύκας Ν. (2001) «Πρόγραμμα αντιμετώπισης ειδικών περιβαλλοντικών προβλημάτων του συστήματος και διαχείρισης της προστατευόμενης περιοχής των ορεινών όγκων της Πίνδου (β φάση συμπληρωμένο)» ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα
- Παναγιωτοπούλου Α., Γεωργιάς Δ., Λωλος Γ., Χλύκας Ν. (1996) «Πρόγραμμα αντιμετώπισης ειδικών περιβαλλοντικών προβλημάτων του συστήματος και διαχείρισης της προστατευόμενης περιοχής των ορεινών όγκων της Πίνδου (Α φάση τόμος 3)» ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα
- Παναγιωτοπούλου Α., Γεωργιάς Δ., Λωλος Γ., Χλύκας Ν. (1996) «Πρόγραμμα αντιμετώπισης ειδικών περιβαλλοντικών προβλημάτων του συστήματος και διαχείρισης της προστατευόμενης περιοχής των ορεινών όγκων της Πίνδου (Α φάση συμπληρωμένο)» ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα
- Παπαγεωργίου Γ. (1995) «Οικονομικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί στον ορεινό χώρο: Το Ζαγόρι» Ριζάριος Σχολή, Αθήνα
- Παπασπηλιοτοπουλος Σ. (1995) «Τα Βαλκάνια στην ενωμένη ευρώπη» Ι. Σιδέρης Κίνηση Πολιτών, Αθήνα
- Πιλοτική Δράση ARCHI-MED (αρθρο 10 ΕΠΤΑ) υπο δραση 2.2 (2001) «Η ανάδειξη του περιβάλλοντος ως παράγοντα ανάπτυξης στο Μεσογειακό χώρο» ΠΙΛΟΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ARCHI-MED (αρθρο 10 ΕΠΤΑ) υπο δραση 2.2, Αθήνα
- Ρέππας Π. (1991) «Οικονομική ανάπτυξη: Θεωρίες και στρατηγικές» Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Σιουτη Γ. (1988) «Η συμμετοχή των πολιτών στην προστασία του περιβάλλοντος» Φύση και κοινωνία/επιστήμες - 3 Γενική γραμματεία νέας γενιάς, Αθήνα
- Σκουντζου Θ. Α. (1989) «Οικονομική ανάπτυξη, Τόμος ΙΙ» Σταμούλης Α., Αθήνα
- Σκουντζου Θ. Α. (1989) «Οικονομική ανάπτυξη, Τόμος Ι» Σταμούλης Α., Αθήνα
- Σταματοπούλου (1990) «Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική» Μέλισσα, Αθήνα
- Ταπεινός Γ. (1993) «Στοιχεία δημογραφίας» Παπαζήση, Αθήνα
- Τεχνικά Χρονικά (1981) «ΤΕΕ - Κέντρο Ερευνών Ζαγορίου: Συνέδριο παραδοσιακής αρχιτεκτονικής» ΤΕΕ, Αθήνα

- ΥΓ Γενική Γραμματεία Δασών και Φυσικού περιβάλλοντος (1997) «Πανω στην Γή» Υπουργείο Γεωργίας, Αθήνα
- Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ) (2001) «Χωροταξικός σχεδιασμός ορεινών περιοχών ημερίδα» ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα
- ΥΠΕΧΩΔΕ (1997) «Στον δρόμο για την αιεφορία Ελληνικές δράσεις για το περιβάλλον και την βιώσιμη ανάπτυξη» ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα
- Χαρίσης Β. (1979) «Ζαγοροχώρια μελέτη προστασίας» Υπουργείο Δημόσιων Εργων, Αθήνα
- Χατζημιχαλīs Κ. (1992) «Περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική» Εξάντας, Αθήνα
- Χριστοπούλου Ο. (2005) «Όρος Πήλιο: Διερεύνηση της γνώσης και της στάσης των κατοίκων απέναντι σε θέματα περιβάλλοντος (Προστατευόμενων Περιοχών) στον Ορεινό Χώρο». Συλλογικός τόμος: Ορεινός Χώρος. Περιβάλλον-κοινωνία-Ανάπτυξη. Ίδρυμα Κεφαλλονιάς-Ιθάκης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (επιμ. Η. Μπεριάτος), σελ. 93-99.
- Χριστοπούλου Ο. (2001) «Η Περιβαλλοντική προστασία του αγροτικού χώρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση: θεσμοί και εφαρμογές». Περιβάλλον και Δίκαιο, 5(1):49-60.
- Χριστοπούλου Ο. (2000) «Η περιβαλλοντική προστασία του αγροτικού χώρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση: θεσμοί και εφαρμογές. Δεκαεπτά Κείμενα για το Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη». Συλλογικός Τόμος για τα Δέκα χρόνια λειτουργίας του Τμ. Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης. σελ. 111-125.
- Χριστοπούλου Ο. (1998) «Οι μειονεκτικές περιοχές στις νότιες χώρες της Ε.Ε.» (προσκεκλημένη εισήγηση). “ Η Γεωργική Διάσταση των Προγραμμάτων Αγροτικής Ανάπτυξης” . Οργάνωση: ΠΑΣΕΓΕΣ-CEPFAR 11-12/12/1998 Θεσσαλονίκη.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΔΙΑΔΥΚΤΙΟΥ

- Association des populations des montagnes du monde (2005),
[<http://www.mountainpeople.org/>]
- Comité de Liaison Energies Renouvelables (2006), [<http://www.cler.org> (2005)]
- Cybergeο (2005), [<http://www.cybergeο.presse.fr/>]
- Europa Nostra (2005), [<http://www.europanostra.org/>]
- Groupe de Bruges pour une Europe de l'agriculture et des territoires (2005),
[<http://www.groupedebruges.org/>]
- Organisation des Villes du Patrimoine Mondial (2005), [<http://www.ovpm.org/>]
- Partnerships in Sustainable Mountain Development (2005), [<http://www.icimod.org/>]
- The euromontana European Association for the mountains (2005),
[<http://www.euromontana.org/>]

- **The International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)** (2005),
[<http://www.icomos.org/>]
- **The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)**
(2005), [<http://www.unesco.org>]
- **The World Conservation Union** (2005), [<http://www.iucn.org/>]
- **The worldbank** (2005), [<http://www.worldbank.org/>]
- **United Nations Economic and Social Development** (2005), [<http://www.un.org/esa/>]
- **United Nations Environment Programme (UNEP)-World Conservation Monitoring Centre (WCMC)** (2005), [<http://www.unep-wcmc.org/>]
- **World Heritage information Network (WHIN)** (2005), [<http://www.wcmc.org.uk/whin/>]
- **Year of mountains 2002** (2002), [<http://www.mountains2002.org/>]
- **Αγροτουριστική ΑΕ** (2005), [<http://www.agrotour.gr>]
- **Αναπτυξιακή εταιρεία της τοπικής αυτοδιοικισής νομού Ιωαννίνων** (2005),
[<http://www.epirusa.gr/>]
- **Βάσεις δεδομένων νομικών κειμένων** (2005), [<http://lawdb.intrasoftnet.com/>]
- **Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ)** (2005), [<http://www.gsrt.gr/>]
- **Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ)** (2005), [<http://www.statistics.gr/>]
- **Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Ινστιτούτο Αστικής και Αγροτικής Κοινωνιολογίας Ομάδα Περιβάλλοντος** (2005),
[http://www2.ekke.gr/estia/gr_pages/gr_index.htm]
- **Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης Α.Ε (Ε.Ε.Τ.Α.Α. Α.Ε.)**
(2005), [<http://www.eetaa.gr/>]
- **Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία** (2005), [<http://www.ornithologiki.gr/>]
- **Ενωση Νέων Αγροτών (ΕΝΑ)** (2005), [<http://www.ena.gr>]
- **Οικοτουρισμός στην Ηπειρο** (2005), [<http://www.ecotour-epirus.gr/>]
- **Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης Ελλάδας (ΟΤΑ)** (2005), [<http://www.ota.gr/>]
- **Συνθήκη Ramsar** (2006), [<http://www.ramsar.org/>]
- **Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης (ΥΠΕΣΔΔΑ)** (2005),
[<http://www.ypes.gr/>]
- **Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ)** (2005),
[<http://www.environment.gov.gr/>]
- **ΥΤΑ - ΕΟΤ** (2005), [<http://www.gnto.gr/>]

ΑΤΛΑΝΤΕΣ ΚΑΙ ΛΕΞΙΚΑ

- **Barret CH., Charvet J. P., Dupuiy G., Sivignon M.** (2000) «*Dictionnaire de geographie humaine*», Liris, Παρίσι
- **Baud P., Bourget S., Bras C.** (1997) «*Dictionnaire de geographie*», Hatier, Παρίσι

- **Brunet R., Ferras R., Théry H.**, (1993) «*Les mots de la geographie : Dictionnaire critique*», Reclus la documentation francaise, Παρίσι
- **Capul J.-Y, Garnier O.** (1999) «*Dictionnaire d'économie*», Hatier, Παρίσι
- **Courrier International Hors Serie** (2006) «*Le monde en 2006*», Courrier International Hors Serie, Παρίσι
- **Le Monde** (2006) «*Bilan du monde 2006*», Le monde, Παρίσι
- **Le Monde** (2003) «*Bilan du monde 2003*», Le monde, Παρίσι
- **Le Monde diplomatique** (2003) «*L'atlas du monde diplomatique : 2003*», Le monde diplomatique, Παρίσι
- **Mayhew S.** (1997) «*Oxford dictionary of geography*», Oxford presse university, Oxford
- **Teulon F.** (1996) «*Vocabulier economique*», Presses Universitaires de France Que sais je, Παρίσι
- **Ανάβασή** (2002) «*Πινδος-Ζαγορί κλ 1:50.000*», Ανάβασή, Αθήνα
- **Le nouvel Observateur Hors-serie** (2006) «*Atlaséco: Atlas économoque mondial 2006*», Le nouvel Observateur Hors-serie, Παρίσι
- **Le Monde diplomatique** (2006) «*L'atlas du monde diplomatique : 2006*», Le monde diplomatique, Παρίσι
- **Larousse** (2002) «*Le petit Larousse Illuste*», Larousse, Παρίσι

NOMΟΘΕΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

- **ΥΑ για Πάπιγκο και Μονοδένδρι (ΦΕΚ 648 Β/25.11.68)** (1986) «όπου οι οικισμοί αναγνωρίζονται ως εξόχου φυσικού κάλους»
- **ΥΑ για Δύλοφο (ΦΕΚ 84Β/5.2.69)** (1969) «όπου οι οικισμοί αναγνωρίζονται ως εξόχου φυσικού κάλους»
- **ΠΔ/24.04.1985 (ΦΕΚ Δ-181/1985)** (1985) «Τρόπος καθορισμού ορίων οικισμών της χώρας μέχρι 2000 κατοίκους κατηγορίες αυτών και καθορισμός όρων και περιορισμών δόμησης τους»
- **ΠΔ/20.06.1995 (ΦΕΚ Δ-423/1995)** (1995) «Τροποποίηση του ΠΔ/01.11.1979 (ΦΕΚ Δ-615) "Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών των υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών της ευρυτέρας περιοχής Ζαγορίου (Ηπείρου) και καθορισμού ειδικών όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτού"»
- **ΠΔ/13.11.1978 (ΦΕΚ Δ-594/1978)** (1978) «Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών οικισμών τινων του κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών»

- **ΠΑ/01.11.1979 (ΦΕΚ Δ-615/1979)** (1979) «Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών των υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών της ευρύτερας περιοχής Ζαγορίου (Ηπείρου) και καθορισμού ειδικών όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτού»
- **ΠΑ 7.6.79** (1979) «περί συμπληρώσεως διατάξεων τινών αφορωσών εις παραδοσιακούς οικισμούς ή διατηρητέα μνημεία»
- **ΠΑ 6.10.78 (ΦΕΚ 538 Δ/17.10.78)** (1978) «περί καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των γηπέδων των κείμενων εκτός των ρυμοτομικών σχεδίων των πόλεων και εκτός των ορίων των νομίμως υφισταμένων προ του έτους 1923 οικισμών»
- **ΠΑ 26.9.1979 (ΦΕΚ 615/1.11.79)** (1979) «Περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών των υφισταμένων προ του 1923 οικισμών της ευρύτερης περιοχής Ζαγορίου Ηπείρου και καθορισμού ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών (που δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις από το προηγούμενο) (ΦΕΚ 323 Β/9.6.79)»
- **ΠΑ 19.10.78 (ΦΕΚ 594/13.11.1978)** (1978) «περί χαρακτηρισμού ως παραδοσιακών οικισμών τινών του κράτους και καθορισμού των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών»
- **Π.Δ. της 15-4-1988 (ΦΕΚ 317Δ, 28-4-1988)** (1988) «Διατήρηση, επισκευή, ανακατασκευή καλλιτεχνικών και στατικών στοιχείων διατηρητέων κτιρίων".»
- **Π.Δ. 67/1981** (1981) «περί προστασίας της αυτοφυούς Χλωρίδας και Αγρίας Πανίδας και καθορισμού διαδικασίας συντονισμού και ελέγχου της ερεύνης επ' αυτών»»
- **Π.Δ. 161/1984 (ΦΕΚ 57Α, 30-4-1984)** (1984) «για την ανακατανομή αρμοδιοτήτων στο Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών και Χωροταξίας οικισμού και περιβάλλοντος".»
- **Νόμος. 2647/98 (ΦΕΚ Α' 237/22/1998)** (1998) «Μεταβίβαση αρμοδιοτήτων στις Περιφέρειες και την Αυτοδιοίκηση και άλλες διατάξεις_»
- **Νόμος. 1512/1985 (ΦΕΚ 4Α, 11-1-1985)** (1985) «άρθρο 1 - υποχρεώσεις ιδιοκτητών για τη συντήρηση ακινήτων»
- **Νόμος 880/1979 (ΦΕΚ 69Α, 12-4-1995)** (1995) «εισαγωγή του θεσμού μεταφοράς του συντελεστού δόμησης και εταίρων κοινών διαρρυθμίσεων της πολεοδομικής νομοθεσίας, όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 2300/1995, όπως τροποποιήθηκε από τον Ν. 3044/2002 (ΦΕΚ Α' 197)»
- **Νόμος 5351/1932 (ΦΕΚ Β-Ο)** (1932) «περί Αρχαιοτήτων όπως τροποποιήθηκε από τον Ν.3028/2002 (ΦΕΚ Α 153) "για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστική κληρονομιάς "Ν»
- **Νόμος 2742/1999 (ΦΕΚ Α-2071999)** (1999) «Χωροταξικός σχεδιασμός και αιεφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις»

- **Νόμος 2539/1997 (ΦΕΚ Α-244/1997)** (1997) «Συγκρότηση της πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης»
- **Νόμος 2508/1997 (ΦΕΚ Α-124/1997)** (1997) «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις»
- **Νόμος 2039/1992 (ΦΕΚ Α 61)** (1992) «με το οποίο κυρώθηκε η Διεθνής σύμβαση για την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης (ΦΕΚ 61Α/13-4-1992).»
- **Νόμος 1892/1990 (ΦΕΚ 101Α/31-7-1990)** (1990) «Για τον εκσυγχρονισμό και την ανάπτυξη" άρθρο 91 (Δόμηση σε Αρχαιολογικούς χώρους) όπως τροποποιήθηκε Ν. 2601/1998 (ΦΕΚ Α' 81) "ενίσχυσης ιδιωτικών επενδύσεων για την οικονομική και περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας και άλλες διατάξεις" *με το άρθρο 14 παρ. 4: κατάργηση αρ. 1-23/Β Ν.1892»
- **Νόμος 1650/1986 (ΦΕΚ 160 - τεύχος Α, 18-10-1986)** (1986) «Για την προστασία του περιβάλλοντος άρθρα 18, 19 και 21.»
- **Νόμος 1622/1986 (ΦΕΚ Α-92/1986)(1986)** (1986) «Τοπική - Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση - περιφερειακή ανάπτυξη και δημοκρατικός προγραμματισμός»
- **Νόμος 1577/1985 (ΦΕΚ Α' 210) (ΓΟΚ 1985)** (1985) «όπως τροποποιήθηκε Ν. 1772/1988 (ΦΕΚ Α191). Παραδοσιακοί οικισμοί και διατηρητέα κτίρια. Προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (άρθρα 4, 5, 6).»
- **Νόμος 1469/1950 (ΦΕΚ 169Α/7-8-1950)** (1950) «περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενεστέρων του 1830»
- **Νόμος 1337/1983 (ΦΕΚ 33Α, 14-3-1983)** (1983) «έκταση των πολεοδομικών σχεδίων, οικιστική ανάπτυξη και σχετικές ρυθμίσεις". Ορισμένες διατάξεις του αφορούν στην προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: α) άμεση διάταξη άρθρο 32, β) έμμεσες διατάξεις: άρθρο 1 παρ. 5, άρθρο 3 παρ. 1-3, άρθρο 6 παρ. 4, γ) άρθρο 8 παρ. 9, άρθρο 11 παρ. 5, άρθρο 15 παρ. 1-3, άρθρο 1-3, άρθρο 21, δ) άρθρο 43 παρ. 8.»
- **ΝΔ 996/1971** (1971) «περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της χώρας»»
- **ΚΥΑ 23101/1258/78** (1978) «περί εξαιρέσεως παραδοσιακών τίνων οικισμών του κράτους εκ της αρμοδιότητας του νομάρχου ως προς την έγκριση επέκτασιν τροποποιησιν κ.λπ. σχεδίου πόλεως των κομών»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	2
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	4
ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
1 ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ.....	23
1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΛΕΙΩΝ	24
1.2 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ: ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΤΑΣΕΙΣ.....	27
1.2.1 ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ.....	27
1.2.1.1 Θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης: κλασικές και νεοκλασικές προσεγγίσεις	29
1.2.1.2 Παραγωγικοί συντελεστές: Παραδοσιακή οικονομική θεώρηση.....	34
1.2.1.3 Οι κοινωνικοοικονομικές μεταβολές της ανάπτυξης	40
1.2.2 ΤΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΡΧΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΜΟΝΤΕΛΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	43
1.2.2.1 Κριτήρια δυσλειτουργίας του κυρίαρχου μοντέλου παραγωγής.....	43
1.2.2.2 Οι αδυναμίες του κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης.....	45
1.2.2.3 Οι επιπτώσεις των αναπτυξιακών ανισοτήτων.....	49
1.2.3 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ : ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ.....	56
1.2.3.1 Ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης.....	56
1.2.3.2 Η υιοθέτηση της βιώσιμης ανάπτυξης στο πλαίσιο της ΕΕ	62
1.2.3.3 Οι θεσμικές προϋποθέσεις της βιώσιμης ανάπτυξης.....	64
1.2.3.4 Αρχές ενός σύγχρονου περιβαλλοντικού σχεδιασμού στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης.....	65
1.2.4 Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ: Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟ	68
1.2.4.1 Ορισμός της τοπικής ανάπτυξης.....	68
1.2.4.2 Άξονες της τοπικής ανάπτυξης	69
1.2.4.3 Η τοπική δημοκρατία αναγκαία συνθήκη για την τοπική ανάπτυξη.....	72
1.2.4.4 Η τοπική ανάπτυξη των ορεινών περιοχών: Η εναλλακτική θεώρηση των ιδιαίτερων χώρων	74
1.3 Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ, ΜΙΑ ΠΟΛΥΠΛΟΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΣΕ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΣΤΙΣ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ	81
1.3.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ: ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ.....	81
1.3.1.1 Ορισμός της έννοιας της κληρονομιάς.....	81
1.3.1.2 Ο ρόλος της κληρονομιάς στην κοινωνική οργάνωση.....	83
1.3.1.3 Τα κριτήρια της κληρονομιάς.....	85
1.3.1.4 Παγκόσμια κληρονομιά: Ο ρόλος της UNESCO.....	92
1.3.2 Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ	95
1.3.2.1 Η ανάπτυξη ορεινών περιοχών: Η δυναμική αξιοποίησης της φυσικής και ανθρωπογενούς κληρονομιάς.....	95

2 ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	98
2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ, Η ΝΕΑ ΘΕΩΡΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	99
2.2 ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ	105
2.2.1 ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ.....	105
2.2.1.1 Η αναγκαιότητα πλανητικής αντιμετώπισης των ζητημάτων προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.....	105
2.2.1.2 ΟΗΕ προστατευόμενες περιοχές.....	106
2.2.1.3 UNESCO σύμβαση για την παγκόσμια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά	110
2.2.1.4 Περιοχές Ραμσάρ.....	113
2.2.2 Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΧΩΡΟ.....	114
2.2.2.1 Το δίκτυο Natura 2000.....	115
2.2.2.2 Η σύμβαση της Γρενάδας για την αξιοποίηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.....	117
2.2.3 ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ.....	119
2.2.3.1 Οι ιδιαιτερότητες του θεσμικού πλαισίου προστασίας της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.....	119
2.2.3.2 Νομοθετικό Διάταγμα 996/1971.....	120
2.2.3.3 Νόμος 177/75.....	124
2.2.3.4 Νόμος 1650/86.....	125
2.2.3.5 Το Π.Δ. 67/1981	126
2.2.3.6 Κοινή Υπουργική Απόφαση 414985/1985	127
2.2.3.7 Εθνική νομοθεσία για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	127
2.3 ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....	129
2.3.1 Η ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΠΟΛΥΠΛΟΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΒΑΣΗ ΑΠΟΛΥΤΩΝ ΠΟΣΟΤΙΚΩΝ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ.....	129
2.3.1.1 Η πολυπλοκότητα του χώρου	129
2.3.2 Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ: ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ ΕΝΟΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ Η ΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	131
2.3.2.1 Οικονομικοί δείκτες.....	131
2.3.2.2 Χρηματο-οικονομική ανάλυση και Οικονομική αξιολόγησης.....	133
2.3.2.3 Μέθοδοι πολιτικής αξιολόγησης.....	136
2.3.3 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΙ ΔΕΙΚΤΕΣ: Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΣΟΤΙΚΗΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΧΩΡΙΚΩΝ ΜΕΓΕΘΩΝ.....	138
2.3.3.1 Ορισμός των περιβαλλοντικών δεικτών	138
2.3.3.2 Η αναγκαιότητα των περιβαλλοντικών δεικτών σε κάθε περίπτωση προσπάθειας διευθέτησης του χώρου.....	141
2.3.3.3 Κριτική αξιολόγηση της χρήσης των δεικτών:	141
2.3.4 Η ΦΕΡΟΥΣΑ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ: ΜΕΘΟΔΟΣ ΑΠΟΔΟΣΗΣ ΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΑΝΟΧΗΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	142
2.3.4.1 Προσδιορισμός της έννοιας της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος.....	142
2.3.4.2 Η οικονομική προσέγγιση της έννοιας της φέρουσας ικανότητας του περιβάλλοντος	145
2.3.4.3 Η σχέση της ενέργειας με τη φέρουσα ικανότητα του περιβάλλοντος.....	147
2.3.4.4 Αρχές περιβαλλοντικής δεοντολογίας: Η νέα θεώρηση της σχέσης του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης.....	151

3	ΖΑΓΟΡΙ ΕΝΑΣ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΕ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ.....	153
3.1	ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	154
3.2	ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ: Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	158
3.2.1	ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΩΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ	158
3.2.2	ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΒΑΣΕΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΟΡΙΩΝ.....	161
3.2.3	ΤΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΕΠΙΠΕΔΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	165
3.2.3.1	Οι τοπικοί παράγοντες και ο ρόλος τους στη διαχείριση της περιοχής του Ζαγορίου	165
3.2.3.2	Περιφερειακό επίπεδο.....	165
3.2.3.3	Επίπεδο δευτεροβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης Νομαρχιακή αυτοδιοίκηση	167
3.2.3.4	Επίπεδο Πρωτοβάθμιας τοπικής αυτοδιοίκησης Δήμοι Κοινότητες	168
3.2.3.5	Κριτική της διοικητικής πυραμίδας και οι επιπτώσεις της στην τοπική ανάπτυξη	169
3.3	ΦΥΣΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ: Η ΦΥΣΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	171
3.3.1	ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	171
3.3.1.1	Γεωγραφικοί φραγμοί Κορυφές, Ποταμοί, χείμαρροι.....	172
3.3.1.2	Οριζόντιες επίπεδες επιφάνειες: Πεδιάδες.....	172
3.3.1.3	Οικολογικοί πόροι: βιοποικιλότητα, δάση.....	172
3.3.2	ΟΙ ΚΑΛΥΨΕΙΣ ΓΗΣ.....	175
3.3.3	ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ «ΟΡΕΙΝΟΙ ΟΓΚΟΙ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ».....	179
3.3.3.1	Η αναγκαιότητα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος Τα εθνικά πάρκα	179
3.3.3.2	Εθνικά πάρκα.....	179
3.3.3.3	Το εθνικό πάρκο της περιοχής «ορεινοί όγκοι βόρειας Πίνδου»	182
3.3.3.4	Το εθνικό πάρκο Βίκος – Αώος.....	185
3.4	ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ: Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	186
3.4.1	ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΧΩΡΙΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	186
3.4.1.1	Η χωροθέτηση των οικισμών.....	186
3.4.1.2	Διαχωρισμός των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου σε τρία υποσύνολα οικισμών	188
3.4.2	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΟΙΚΙΣΤΙΚΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ: Η ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ	192
3.4.3	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, ΤΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ.....	194
3.4.4	ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΔΟΜΕΣ.....	200
3.4.4.1	Τα γεφύρια.....	200
3.4.4.2	Μοναστήρια.....	201
3.4.4.3	Τα καλντερίμια και το σύνολο των μονοπατιών	203
3.4.5	ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΟΙΚΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	204
3.5	ΚΥΡΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ.....	208
3.5.1	ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΚΜΗΣ 18 ^{ΟΣ} ΚΑΙ 19 ^{ΟΣ} ΑΙΩΝΑΣ	209
3.5.1.1	Αναφορά στα συστήματα αυτοδιαχείρισης των οικισμών	210
3.5.1.2	Η μετανάστευση και ο ρόλος της στην κοινωνική και οικονομική ακμή του 18 ^{ου} και 19 ^{ου} αιώνα.....	212
3.5.2	Η ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΑΠΟΨΙΛΩΣΗ ΜΕΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΕΞΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ	214
3.5.3	Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ '80 ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΕΕ.....	215
3.5.4	ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ.....	217
3.5.4.1	Ανάλυση της πληθυσμιακής εξέλιξης.....	217
3.5.4.2	Πληθυσμιακή εξέλιξη	223
3.5.5	ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: Ο ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	224
3.5.5.1	Η νέα κουλτούρα του τόπου	224
3.5.5.2	Οι κύριες παραγωγικές δραστηριότητες	225

3.6	ΕΠΙΤΟΠΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ	229
3.6.1	ΓΕΝΙΚΑ Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ : ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ	229
3.6.2	ΑΝΟΙΚΤΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ	230
3.6.3	ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ	231
3.6.3.1	Προσδιορισμός του δείγματος	231
3.6.3.2	Η δομή του ερωτηματολογίου	232
3.6.4	ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ	235
3.6.4.1	Γενικά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά	235
3.6.4.2	Επαγγελματικά χαρακτηριστικά	236
3.6.4.3	Προβλήματα τοπικής ανάπτυξης και επενδύσεων στο Ζαγόρι	240
3.6.4.4	Θεώρηση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών	242
3.6.4.5	Γενικά στοιχεία και χαρακτηριστικά των προς εξέταση παραγωγικών μονάδων	244
3.6.4.6	Φυσική και πολιτιστική κληρονομιά: αντίληψη και προσδιορισμός των ενδεχόμενων κινδύνων από την τοπική κοινωνία	248
3.6.4.7	Θεώρηση προοπτικών ανάπτυξης της περιοχής	251
4	Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ: Η ΝΕΑ ΔΥΝΑΜΙΚΗ	256
4.1	ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΟΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ	257
4.2	ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΜΙΑΣ ΠΟΛΥΕΠΙΔΕΛΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΟΡΕΙΝΟ ΧΩΡΟ	261
4.2.1	ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΕΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΥΠΑΙΘΡΟΥ ΧΩΡΟΥ	261
4.2.1.1	Η Κοινή Γεωργική Πολιτική	262
4.2.1.2	Η περιφερειακή πολιτική της ΕΕ	269
4.2.2	ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 273	
4.2.2.1	Το νέο Βαλκανικό πλαίσιο: Το πέρασμα από το κομμουνιστικό καθεστώς στην ελεύθερη οικονομία	273
4.2.2.2	Η γεωγραφία της βαλκανικής χερσονήσου	274
4.2.2.3	Η ιστορία	276
4.2.2.4	Οικονομία-ανάπτυξη	277
4.2.3	ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΟΙ ΝΕΕΣ ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΧΩΡΟ	282
4.2.3.1	Οι κύριες ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες που επηρέασαν την ανάπτυξη του αγροτικού χώρου.	282
4.2.3.2	Τα μεγάλα έργα υποδομών με επιπτώσεις στην ευρύτερη περιοχή του Ζαγορίου	290
4.2.4	ΤΟΠΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ: ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ	292
4.2.4.1	Η πληθυσμιακή αποψίλωση μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου	293
4.2.4.2	Η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά	294
4.2.4.3	Οι νέες υποδομές	295
4.2.4.4	Το άνοιγμα των συνόρων των βαλκανικών κρατών	295
4.2.4.5	Οι κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί	297
4.2.4.6	Οι νέες δυναμικές και η ενσωμάτωση τους στην τοπική κοινωνία	297
4.3	ΓΕΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΟΡΕΙΝΟΥ ΧΩΡΟΥ	299
4.3.1	Ο ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΜΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΟΣ ΕΠΑΝΑΣΙΟΛΟΓΗΣΗ	299
4.3.1.1	Οι νέες δυναμικές του ορεινού χώρου	299
4.3.1.2	Η αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή των ορεινών περιοχών: Η δυναμική της ποιοτικής παραγωγής μικρής κλίμακας	300
4.3.2	ΑΞΟΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΟΡΕΙΝΟΥΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΥΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥΣ 302	
4.3.2.1	Σχέση της προστασίας και της ανάπτυξης: Δύο έννοιες αλληλένδετες	302
4.3.2.2	Πολιτική ανάπτυξης του ορεινού χώρου	306

4.4	ΕΙΔΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ – ΑΞΟΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	313
4.4.1	ΤΟ ΖΑΓΟΡΙ ΕΝΑΣ ΟΡΕΙΝΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΕ ΜΕΤΑΒΑΣΗ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ	313
4.4.2	Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΜΙΑ ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΜΕ ΜΕΙΖΟΝΕΣ ΧΩΡΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ	315
4.4.2.1	Χαρακτηριστικά της τουριστικής δραστηριότητας	315
4.4.2.2	Οι επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης	317
4.4.3	ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΗ ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	321
4.4.3.1	Στο κοινωνικό επίπεδο: Άξονες για την διαχείριση του εύθραυστου κοινωνικού συστήματος του Ζαγορίου	323
4.4.3.2	Στο οικονομικό επίπεδο: Άξονες για την αναδιοργάνωση του τοπικού παραγωγικού συστήματος στο πλαίσιο των σύγχρονων δυναμικών	325
4.4.3.3	Αρχιτεκτονική κληρονομιά: Άξονες για την προστασία του δομημένου περιβάλλοντος	326
4.4.3.4	Φυσική κληρονομιά Αναβίωση ήπιων παραγωγικών δραστηριοτήτων	327
4.4.3.5	Πολιτιστική κληρονομιά Η εξασφάλιση και ενίσχυση της συνοχής σε τοπικό επίπεδο	328
4.4.3.6	Φορέας Διαχείρισης Αναγκαιότητα εξασφάλισης ατέραιων μηχανισμών συντονισμού των τοπικών παραγόντων και των κέντρων διοίκησης στο Ζαγόρι	328
	ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	331
	ΠΗΓΕΣ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ	341
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	341
	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	361
	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	361
	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ	362
	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ	364
	ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΑ	366

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Χαρακτηριστικοί δείκτες φτωχών και πλούσιων χωρών του πλανήτη (σύμφωνα με την κατάταξη του ΟΗΕ)	55
Πίνακας 2: Κατηγορίες προστατευόμενων περιοχών από τον ΟΗΕ.....	108
Πίνακας 3: Οι προστατευόμενες περιοχές από τον ΟΗΕ.....	109
Πίνακας 4: Οι προστατευόμενες περιοχές από τον ΟΗΕ (συν.)	110
Πίνακας 5: Μνημεία της Ελλάδας που έχουν καταγραφεί από την UNESCO ως παγκόσμια κληρονομιά	113
Πίνακας 6: Προστατευόμενες περιοχές από τη συνθήκη Ραμσάρ	114
Πίνακας 7: Δίκτυο NATURA 2000	117
Πίνακας 8: Εθνικοί Δρυμοί της Ελλάδας σύμφωνα με τον ΝΔ 996/1971	121
Πίνακας 9: Περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως Αισθητικά Δάση	122
Πίνακας 10: Περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης:	123
Πίνακας 11: Περιοχές που έχουν χαρακτηριστεί ως Διατηρητέα Μνημεία της Φύσης:	124
Πίνακας 12: Εθνικά Πάρκα της Ελλάδας	126
Πίνακας 13: Περιγραφή της συμμετοχής το 2003 των πηγών στην παραγωγή ενέργειας	148
Πίνακας 14: Απόδοση της κατανομής των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.....	148
Πίνακας 15: Οι ΟΤΑ όπως προέκυψαν από τη συνένωση των Κοινοτήτων Πρόγραμμα Ι. Καποδίστριας 1997	162
Πίνακας 16: Οι ΟΤΑ όπως προέκυψαν από τη συνένωση των Κοινοτήτων Πρόγραμμα Ι. Καποδίστριας 1997 (συν)	163
Πίνακας 17: Ομαδοποίηση των καλύψεων γης που εμφανίζονται στην περιοχή μελέτης CORINE 1990	176
Πίνακας 18: Τεκμηρίωση του διαχωρισμού του Ζαγορίου σε τρεις υποενότητες.....	190
Πίνακας 19: Περιγραφή των αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών για τους τρεις τύπους παραδοσιακών σπιτιών	199
Πίνακας 20: Αλλαγής των διοικητικών ορίων των κοινοτήτων στις απογραφές του 1928, 51, '61, '71, 81, και '91.....	219
Πίνακας 21: Οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις	228
Πίνακας 22: Η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην κύρια επαγγελματική δραστηριότητα και στην ύπαρξη η όχι δευτερεύουσας	238
Πίνακας 23: Η σχέση αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην κύρια επαγγελματική δραστηριότητα και τον βαθμό ικανοποίησης από τις προσφερόμενες ευκαιρίες	239
Πίνακας 24: Δημογραφικοί δείκτες για τις βαλκανικές χώρες	278

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1: Οι αδυναμίες του κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης.....	49
Γράφημα 2: Οι επιπτώσεις του κυρίαρχου μοντέλου ανάπτυξης.....	54
Γράφημα 3: Κατανομή των μνημείων χαρακτηρισμένων από την UNESCO ως παγκόσμια κληρονομιά σε πέντε γεωπολιτικές ενότητες.....	94
Γράφημα 4: Ρυμοτομικού σχεδίου οικισμού Πάπιγκου.....	194
Γράφημα 5: Τυπολογίες σπιτιών των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου Τύπος Α, «γιαγιά».....	196

Γράφημα 6: Τυπολογίες σπιτιών των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου: Τύπος Β, «μάνα».....	197
Γράφημα 7: Τυπολογίες σπιτιών των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου Τύπος Γ, «θυγατέρα»	198
Γράφημα 8: Ημερολόγιο της επιτόπιας έρευνας.....	230
Γράφημα 9: Το επίπεδο μόρφωσης.....	236
Γράφημα 10: Η κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με την κύρια επαγγελματική τους δραστηριότητα	237
Γράφημα 11: Δράσεις προτεραιότητας για την ανάπτυξη	240
Γράφημα 12: Η επάρκεια των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν στην περιοχή στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής	241
Γράφημα 13: Η επάρκεια των επενδύσεων που υλοποιήθηκαν στην περιοχή στο πλαίσιο ιδιωτικών πρωτοβουλιών.....	241
Γράφημα 14: Η γενική αίσθηση ικανοποίησης από τις προτεινόμενες υπηρεσίες.....	242
Γράφημα 15: Η αίσθηση της τοπικής κοινωνίας για τα αποτελέσματα του προγράμματος Ι. Καποδίστριας και την αναδιάρθρωση της ΤΑ και οι επιπτώσεις του στις προτεινόμενες υπηρεσίες στην τοπική κοινωνία	243
Γράφημα 16: Χρονολογία έναρξης λειτουργίας της επιχείρησης.....	244
Γράφημα 17: Οι κύριες αιτίες που εξηγούν την επιλογή ίδρυσης της επιχείρησης.....	245
Γράφημα 18: Είδος της επιχείρησης	246
Γράφημα 19: Σχέδια και προγράμματα για το μέλλον και τη λειτουργία των επιχειρήσεων	247
Γράφημα 20: Η άποψη της τοπικής κοινωνίας στο αν η ανάπτυξη, όπως αυτή εφαρμόζεται στο Ζαγόρι, αποτελεί απειλή για τη φυσική κληρονομιά.	248
Γράφημα 21: Η άποψη της τοπικής κοινωνίας στο αν η ανάπτυξη, όπως αυτή εφαρμόζεται στο Ζαγόρι αποτελεί απειλή για την πολιτιστική κληρονομιά.	249
Γράφημα 22: Η θεώρηση της κληρονομιάς από την τοπική κοινωνία	250
Γράφημα 23: Πως οι «νέοι» κάτοικοι ενσωματώνονται στην τοπική κοινωνία	252
Γράφημα 24: Η γενική θεώρηση ενσωμάτωσης των νέων κατοίκων από την τοπική κοινωνία	253
Γράφημα 25: Μηχανισμοί ενσωμάτωσής των τουριστών από την τοπική κοινωνία.....	254
Γράφημα 26: Η θεώρηση της τοπικής κοινωνίας για των ρόλων των τουριστών και τους μηχανισμούς ενσωμάτωσής τους.....	255
Γράφημα 27: Στοιχεία μιας σύγχρονης πολιτικής για τον ορεινό χώρο	312
Γράφημα 28: Οι πιθανές πιέσεις της τουριστικής ανάπτυξης του Ζαγορίου.....	321
Γράφημα 29: Οι προτεινόμενοι άξονες για την ανάπτυξη του Ζαγορίου	330

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1: Απόδοση των ορεινών όγκων σε πλανητική κλίμακα	80
Χάρτης 2: Προσδιορισμός της περιοχής του Ζαγορίου και ένταξή της στην ευρύτερή περιοχή	159
Χάρτης 3: Προσδιορισμός της περιοχής μελέτης, και τα όρια των νέων ΟΤΑ όπως προέκυψαν στο πλαίσιο του προγράμματος αναδιάρθρωσής της ΤΑ.....	164
Χάρτης 4: Γεωμορφολογία του Ζαγορίου.....	174
Χάρτης 5: Καλύψεις γης, πρόγραμμα corine	177

Χάρτης 6: Δορυφορική απεικόνιση της περιοχής του Ζαγορίου από τον NTL LandSat 7.....	178
Χάρτης 7: Τα αρχιτεκτονικά υποσύνολα των παραδοσιακών οικισμών του Ζαγορίου.....	191
Χάρτης 8: Δημογραφικής εξέλιξης πληθυσμών 1951-61, 1961-71, 1971-81, 1981-91 και 1961-91	220
Χάρτης 9: Συγκριτικής εξέλιξης του βάρους του πληθυσμού των ΟΤΑ 1951-61, 1961-71, 1971-81, 1981-91 και 1961-91	221
Χάρτης 10: Πυκνότητων πληθυσμού 1928, '51, '61, '71, '81 και '91	222
Χάρτης 11: Φυσικογεωγραφική απεικόνιση της βαλκανικής χερσονήσου	275
Χάρτης 12: Το ΑΕΠ ανά κάτοικο και η κατανομή του στους τρεις τομείς της οικονομίας για τις βαλκανικές χώρες και ο αντίστοιχος μέσος όρος της ΕΕ.....	280
Χάρτης 13: Χρήση των νέων τεχνολογιών από τους κατοίκους των βαλκανικών κρατών και ο αντίστοιχος μέσος όρος της ΕΕ	281

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ

Α

αγοραστική δύναμη, 38, 40, 133, 140
 αγροτικός χώρος, 68, 168, 192, 225, 258, 261, 262, 263, 264, 267, 268, 269, 282, 283, 284, 285, 288, 293
 ανθρωπογενής χώρος, 302, 336
 ανθρωπογεωγραφική ενότητα, 12, 20, 155, 184
 ανισοτροπικός χώρος, 171
 αποκεντρωμένη εξουσία, 73, 167, 308, 311
 αποσυγκεντρωμένη εξουσία, 167, 170
 αρχιτεκτονική κληρονομιά, 13, 19, 20, 24, 86, 104, 117, 118, 119, 127, 128, 160, 186, 204, 205, 206, 207, 213, 227, 286, 327
 άτυπα κοινωνικά δίκτυα, 323
 άυλη κληρονομιά, 85, 89, 92
 αυτοδιαχείριση, 74, 156, 208, 210, 211, 308, 332

Β

βαλκανοποίηση, 276, 295
 βιοκεντρική θεώρηση, 150, 151
 βιοποικιλότητα, 13, 63, 115, 116, 160, 171, 172, 173, 179, 185, 227, 263, 300, 333, 334
 βιώσιμη ανάπτυξη, 7, 9, 11, 15, 19, 20, 24, 25, 26, 29, 56, 57, 62, 63, 96, 99, 103, 107, 141, 145, 152, 154, 216, 226, 257, 258, 263, 272, 286, 294, 297, 304, 310, 313, 315, 317, 322, 324, 328, 334, 338, 339

Γ

γαιοπροσόδου, 45

Δ

δημογραφική μετάβαση, 35, 41, 53, 57
 διαγενεακή αλληλεγγύη, 25, 81, 82, 84, 150
 διάσπαρτη δόμηση, 289
 δομημένος χώρος, 224, 313, 318, 322

Ε

εθνικισμός, 160, 314

εθνικό κράτος, 160, 258, 277
 εθνικό πάρκο, 17, 99, 126, 155, 173, 180, 182, 183, 184, 185
 εθνικός δρυμός, 17, 183, 227
 εκλεγμένη εξουσία, 74, 167
 εκτατική εκμετάλλευση, 12, 216, 268, 285, 300, 334
 εναλλακτικός τουρισμός, 8, 79, 87, 88, 203, 248, 249, 251, 254, 255, 286, 293, 294, 301, 314, 322, 324, 325, 335, 338
 ενδογενής ανάπτυξη, 9, 15, 21, 25, 68, 71, 88, 96, 154, 169, 213, 231, 257, 259, 287, 327
 ενδοχώρα, 11, 13, 38, 107, 160, 188, 215, 314
 ενεργό επικουρικότητα, 65, 69, 71, 72, 73, 308, 309
 εποχιακή μετανάστευση, 313
 ερμηποίηση, 48, 51, 106, 183, 333
 εταιρική σχέση, 63, 65, 66, 308, 311

Θ

θεωρεία της Γαίας, 67, 101, 152, 305

Κ

κάλυψη γης, 175
 καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, 302
 κεντρική εξουσία, 16, 68, 240, 241, 297
 κοιλάδα απορροής, 172
 κρίσιμη μάζα, 38, 166, 168, 217

Λ

λαϊκή κληρονομιά, 89, 90

Μ

μειονεκτική περιοχή, 270, 293
 μόνιμη μετανάστευση, 160, 313

Ο

οικονομία κλίμακας, 96, 135
 οικονομία συγκέντρωσης, 96, 135
 οικονομική ανάλυση, 134
 οικονομικός εκφυλισμός, 44

ορεινός χώρος, 9, 10, 11, 21, 76, 77, 96, 173, 257,
259, 261, 262, 299, 309, 331, 332, 333, 334, 335,
338

Π

παγκοσμιοποίηση, 39, 42, 43, 46, 50, 52, 67, 71, 72,
76, 84, 91, 92, 97, 105, 305
παλινδρομική οργάνωση, 206, 303, 322
παρακουπόλη, 52, 54, 97
παραοικονομία, 52, 132, 140, 316, 317, 320
παρόδια δόμηση, 282, 289
περιφέρεια, 7, 10, 18, 28, 46, 52, 71, 75, 76, 77, 78,
79, 87, 89, 94, 95, 96, 158, 165, 166, 167, 168,
169, 193, 235, 257, 258, 262, 267, 270, 271, 272,
273, 288, 290, 293, 295, 296, 299, 310, 331, 333,
337
περιφερειακή πολιτική, 7, 269, 270, 272, 285, 290,
314
πολιτιστική κληρονομιά, 9, 20, 92, 257, 286, 301,
313, 315, 324, 328
πολυδραστηριότητα, 17, 42, 79, 227, 232, 233, 238,
265, 267, 283, 301, 324, 335
πολυπλοκότητα, 9, 12, 20, 58, 61, 66, 89, 92, 100,
104, 129, 131, 134, 137, 138, 139, 141, 143, 180,
206, 305, 322
προϊόν ονομασίας προέλευσης, 184
προσβασιμότητα, 77, 231, 251, 295, 300, 317

Σ

συγκριτικό πλεονέκτημα, 77, 97, 208, 300, 334, 335

συμμετοχική διαδικασία, 25, 52, 102, 135, 138, 156,
206, 211, 308, 310, 324, 329
συστημική θεωρεία, 59, 157, 339

Τ

τομεακή πολιτική, 7, 13, 284, 299, 314, 338
τοπική ανάπτυξη, 68, 169
τοπική αυτοδιοίκηση, 167, 168, 297
τοπική πολιτική, 19
τοπόσημο, 87, 88, 102, 200, 286, 302
τριτογενοποίηση, 41, 247, 297, 325, 335, 337

Υ

υλική κληρονομιά, 85, 86, 92

Φ

φέρουσα ικανότητα, 57, 100, 143, 284, 303, 322, 323
φυσική κληρονομιά, 9, 13, 83, 92, 257, 313, 315
φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά, 76, 78, 171,
172, 276, 278
φυσικός χώρος, 302, 322

Χ

χρηματοοικονομική ανάλυση, 133, 134
χωροκοινωνικό σχηματισμό, 12, 14, 27, 60, 130, 131

ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΑ

CSD	Commission on Sustainable Development (UNCSD) [Επιτροπή για τη βιώσιμη ανάπτυξη]
EAGGF	The financing of the common agricultural policy (CAP) Σύστημα χρηματοδότησης της Κοινής Γεωργικής Πολιτικής (ΚΓΠ)
ERDF:	European Regional Development Fund [Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης ΕΤΠΑ]
EUROMONTANA	Association Européenne de Régions de Montagne [Ευρωπαϊκός Οργανισμός των Ορεινών περιοχών]
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
GATT	The General Agreement on Tariffs and Trade (1947)
ICOMOS	ICOMOS International Council on Monuments and Sites [Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών]
IDH	Indicateur de développement humain
IUCN	The World Conservation Union [Παγκόσμια Ένωση Προστασίας της Φύσης]
OCDE	Organisation for Economic Co-operation and Development
OMC	Organisation mondiale du commerce [Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου ΠΟΕ, The World Trade Organization WTO]
OMT	Organisation mondiale du tourisme [Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού]
OTA	Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
OVPM	Organisation des villes du patrimoine mondial [Οργανισμός των Πόλεων της Παγκόσμιας Κληρονομιάς]
PNUD	United Nations Development Programme [Πρόγραμμα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη]
UNEP	United Nations Environment Programme [Πρόγραμμα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον]
UNEP-WCMC	UNEP World Conservation Monitoring Centre
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών για την Εκπαίδευση, τις Επιστήμες και την Κουλτούρα]
WWF	World Wildlife Fund [Παγκόσμιο Ταμείο για την φύση]
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΥΕ	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος
ΚΓΠ	Κοινή Γεωργική Πολιτική
ΜΚΟς	Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΠΑΘΕ	Κλειστός αυτοκινητόδρομος Πάτρα – Αθήνα – Θεσσαλονίκη - Εύζωνοι
ΥΠΕΣΔΟ	Υπουργείο Εσωτερικών Δημόσιας Διοίκησης και Τοπικής Αυτοδιοίκησης
ΥΠΕΧΩΔΕ	Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000085624